

अमर चरित्र.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૮૭૩ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ૨૫૨૫૨૫

વિષય ૨ : ૭

BIHAKIA, BAPALAI VELIAM
AHMEDABAD.

Frontalino Press, Calcutta.

“જગજ્યોતિ”

તતસત્ પરમાત્મને નમઃ

સત્ય, શિષ્યગ, જ્ઞાન, નિતી, અને ભક્તિ ભાવથી ભરપૂર.

અમર ચરિત્ર.

ભાગ ૩ જો.

સ્ત્રી પ્રતિદ્ધ કર્તા:

ભક્ત બાપાલાલ વેણીરામ.

અમદાવાદ.

આ શાં ! અમર ચરિત્રનાં, વિધવિધ થાય વખાણઃ
જોતાં જાણે કુળીઆ, ભક્તિ દેશે બાણ.

પ્રથમ આવૃત્તિ

આવૃત્તિ

૨ જી.

સંવત ૧૯૨૦

પ્રત

૧૧૦૦.

કિંમત પ્રત્ન રૂપીઆ.

મરાઠી વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
મરાઠી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૮૮૭૩

અમદાવાદ.

તાજપુર તાહતી શેરીના રહીશ, ભક્ત આપાસાસ વેણીરામ
છપાવી પ્રકટ કર્યું.

અમદાવાદ—શ્રી " હાયમંડ ન્યુઝિટી " પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં
પરીખ દેવીદાસ છપનસાહે છાપ્યું.

• કર્તાએ સર્વ હક્ક પાતાને સ્વાધીન રાખ્યા છે.

આર્પણ પત્રિકા.

ૐ જગજ્યોતી પરમાત્મને નમઃ

હે અનંત કોટી બ્રહ્માન્ડના નાથ, વિશ્વેશ્વર વિશ્વાધાર,
આપે અદ્વૈત કૃપા કરી, જે શક્તિ અને સદ્ગુણ આપી છે,
તે વડે તૈયાર કરેલો, નિતી ભક્તિથી ભરેલો ગ્રંથ નામે અમર
ચરિત્ર ભાગ ૩ ને, આપના ચરણમાં અર્પણ કરું છું.

રાગ; પ્રભાત (દમ) સુખ દુઃખ મનમાં.

સમર સદા શ્રી નાથજી, ભાવે ભવજગ તરવા;
જગજીવન છો જગતા, સૌનાં મંકટ હરવા. સમર ૧
અખીલ જગતના આતમા, આપ અંતરગમી;
દુઃખ વામી સુખ આપજો, વદાના વૈકુંઠ ધામી. સમર ૨
જ્યોતી રૂપ જગદી રથા, હરી છો અવીનાશી;
પ્રકાશ કરો પ્રલેહ કાળમાં, પોતે પુરણ પ્રકાશી. સમર ૩
મંદ મતી મારી ખીલવી, આપી અહભૂત શક્તિ;
સત્ય, શિયળ, જ્ઞાને ગોઠવી, નાથ નિતી ને ભક્તિ. સમર ૪
ભક્તિ રસ ભરપુર આ, મારા મનને મિત્ર;
ગુણ ભર્યા ગુણાતીતના, એતો અમર ચરિત્ર. સમર ૫
અર્પણ કરું હું ઉમંગથી, હરી આપ ચરણમાં;
દાસના દોષ નીવારીને, સદા રાખો શરણમાં. સમર ૬
સકળ શીરોમણી શોભતા, હે અનાયના નાથ;
બાળક બાપાલાલને, અંતે જાલજો હાથ. સમર ૭

જનમે જનમના દાસ,

મહત્ત બાપાલાલ વંશીરામના પ્રણામ.

શ્રી કમળા દેવી.

સ્તુતિ; ગંગા, સાજનીઆ લોકો.

પ્રિત કહે છું પ્રણામ. કે શ્રી કમળા દેવી.

જગમાં જાગે છે આ કુ જામ.	કે શ્રી. ૧
કાયામાં કાસમે છે કંપ.	કે શ્રી.
નથી નેથી વળતો જરા જાંપ.	કે શ્રી. ૨
દુનિયામાં દેખે દોડા દોડ્યા.	કે શ્રી.
માતા મહેનત છે માથા તોડ.	કે શ્રી. ૩
પણ પળમાં પલટો રામા દેવ.	કે શ્રી.
સૃષ્ટિમાં રોઆ છે અનુપ.	કે શ્રી. ૪
રીઝા તો રાજ કહે રંધ.	કે શ્રી.
ખીજત તો તાણી નાંખે ટંક.	કે શ્રી. ૫
કિતિ આપી છે કંગાલને.	શ્રી.
આકી રાખી છે આપાલાલને.	શ્રી. ૬

દાસાનુદાસ,

ભક્ત બાપાલાલ વેણીરામના

પ્રણામ.

પ્રસ્તાવના.

પ્રસ્તાવના એટલે અંથકારનો હેતુ, અને અંથમાં લખાએલા વિષયનો ભાસ.

અમર ચરિત્ર અંથને માટે પ્રસ્તાવનામાં જે લખવાનું, તે તો ભાગ ૧ લામાં લખાયું છે. વળી થોડું બીજામાં લખાયું છે. તોપણ ત્રીજા ભાગમાં કાંઈક લખવાની જરૂર તો ખરી.

પંચ વિષયમાં પચી રહેલા અને રંગ રાગમાં રમી રહેલા મનુષ્યને અવિદ્યા ઝટ અસર કરે છે, અવિદ્યા એ દુઃખના દરીઆનું મોળું છે. જેથી બુદ્ધિ બગડે છે, એટલે હલકા નિશા, નિંદક કામો કરવાની વૃત્તિ થાય છે, અને આખર હલકા થાય છે.

અવિદ્યાનો નાશ કરી, સુબુદ્ધિને જાગૃત કરી ભક્તિવડે ભગવાનની ઓળખાણ પાડવાને અમર ચરિત્ર સાધનરૂપ ગણી શકાય ખરૂં.

ભગવાન ભક્તિને વશ છે, અને ભક્તિ ભક્તને આધીન છે. તે દર્શાવવાને ભક્તનાં અનેક ચરિત્રો છે. ભક્તનો કે ભક્ત વત્સળ ભગવાનની લીલાનો પાર નથી. પણ એટલું તો કહેવું પડશે કે, ઉત્તમ જાતીમાં અને ઉંચકું જગમાં અવતાર લઈ આવેલા, નરસિંહ મહેતાનાં ચરિત્રો તો મનુષ્યને હદબેહદ આનંદ ઉપજાવે છે.

આ ત્રિજા ભાગમાં, શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ દારીકામાં નરસિંહ મહેતાની છુટ્ટી શીકારી એ આપ્યાન લખ્યું છે.

સુમ અને સુપાત્ર સ્ત્રિઓ કોઈ ઉત્તમ સતિના ચરિત્રને જાણવાની ઇચ્છા કરે; એમ સમજી, સારો રીતે શોધન કરી વિસ્તારથી વર્ણન કરી સતિ સુકન્યાનું ચરિત્ર લખ્યું છે.

અધર્મના હાથમાંથી છુટ્ટીને, વરવાને વહેલી થએલી, અતી આનંદમાં મુગ્ધી ઉલાસતારાને પાપી પ્રપંચી અંધકારસિંહ ફેર ઉઠાવી ગયે, તેનું બિચારીનું શું થશે.

સંકટને સહન કરતી અતી પ્રયાસે પતિને પ્રાપ્ત થએલી સહનતાનાં સેજમાં, અને અનંજનમાં ઉદાસની શોધમાં વિદાય કરી દીધી તે તરણ બાળા ઉપર શું શું આદતો આવશે, તથા અમરસિંહને પાછી ક્યારે મળશે.

વારતાના નાયક અમરસિંહને ભાગ્યમાં હજી શાં શાં સંકટ ભોગવવાનાં હશે, તથા સર્વ શક્તિમાન સર્વેશ્વર તેને કારીને ઠેકાણે ક્યારે મેસારશે.

પાપી અને અધર્મિ અધિકારસિંહનાં કુર કર્મનો અંત ક્યારે આવશે; તથા તેના આવરદાની દોરી ઇશ્વર ક્યારે તાણી લેશે; એ સઘળું જાણવાની આતુરતાવાળા માણસોએ પત્ર ઉપર પત્ર લખી મારા માથામાં ઠોકાર મારી મને જાગ્રત કરી, મારી આજસને દુર કરી છે. તેથી તે વારતા મેં ત્રીજા ભાગમાં જાડે રાખી, રૂડી રીતે બુદ્ધિપૂર્વક વર્ણવી છે.

વળી ભક્તિ રસથી ભરપુર, ભક્તોનાં ચરિત્રો વાંચવાની ઉમેદ રાખનારા પણ પત્ર લખવામાં પાછા પડ્યા નથી. એમના આત્માને આનંદ ઉપજવા છ ચરિત્ર લખ્યાં છે.

અમર ચરિત્ર ગ્રંથના વાંચકોએ લખીને મોકલેલાં સરડીરીકેટાં એટલે સારા અભિપ્રાયો છપાવું તો અમર ચરિત્રના જેવડો, ને બલકે તનાથી પણ મોટો બીજો ગ્રંથ તૈયાર થાય, પણ તે છપાવું નિરર્થક છે. કારણકે વાંચનારને આનંદનો છોટો નહિ ને કંટાળાનો પાર નહિ, મારાં વખાણ તે મનેજ આનંદ આપે. વખાણથી કુલજ જવું એ પણ મુરખઈ છે.

ધનુરા જેવા ઝેરી ઝાડના ફુલના ફુલકાને સામુના પાણીમાં બેળીને ટુંકવાથી, કદપના ઉપરાંત સુંદર શોભાયમાન રંગમેરંગી ગોળા નીકળવા માટે છે. તેમજ મારા જેવા પામરને હાથે આવો રૂડો ગ્રંથ લખાયો છે, તેને માટે મારા ઉપર ઇશ્વરની બેહદ કૃણા છે એમ માનું છું.

જ્યોતિ સ્વરૂપ ભગવાનના ચરણમાં મારા કોટી પ્રણામ છે.

આ અમર ચરિત્ર ભાગ ૩ જે છપાવી પ્રગટ કર્યો છે, જેમાં નગર દોષથી રહી ગએલી બુલચુક જેવામાં આવે તો સુધારી વાંચી લેશો.

સુખ શાન્તિને ઇચ્છનાર મનુષ્યે અમર ચરિત્ર ગ્રંથનું સદા સેવન કરવું.

લી. અમર ચરિત્રના કતાં,
ભક્ત બાપાલાલ વેણીરામ.

અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા.

૧ અમરની વાર્તા	૧
૨ સતિ સુકન્યા	૧૧૨
૩ માધવજસ	૧૪૮
૪ અમરિય	૧૮૬
૫ જ્ઞાનદેવજી મહારાજ	૨૨૦
૬ યોગિરાજ ગોપિચંદ્ર	૨૪૫
૭ નરસિંહ મહેતાની હુડી	૩૦૪

કવિના અંતરમાં આનંદનો ઉભરો.

રાગ; રૂપ દિશો છો રાજેશ્વર.

લગની લાગી લક્ષ્મીવરથી, લીલા લહેર છે રે.	લગની.
લક્ષ્મીવરથી લાગી લગની, અંતરની હોલાણી અગની;	.
ભાવટ ભાગી ભગની, સુખની સેર છે રે.	લગની. ૧
વા વાયેને નૃત્યુ વૈયુ, ધાંચ આંચથી કાઢ્યું ઘેયુ;	
આજ અમાર હૈયુ, આનંદ ભેર છે રે.	લગની. ૨
કામ ક્રોધ મદ મોહ નિવાર્યા, કુમત કાપી કારજ સાર્યા;	
મોહ મમ્મતને માર્યા, મુજ પર મહેર છે રે.	લગની. ૩
સમજ્યુ સાથે અરપી શાંતિ, કેમ કરમાશે સુખની કાંતિ;	
ભાગી મનની બ્રાંતિ, નવનિધ નહેર છે રે.	લગની. ૪
હુડી આવતી આશત આળી, પડતી પીડા પગમાં ટાળી;	
આપુ વેળા વાળી ગ્રહ સૌ ઘેર છે રે.	લગની. ૫

લક્ષ્મીનાથલાલ વેણીરામ.

તાજપુર તાડની શેરી—અમદાવાદ.

॥ ॐ तत्सत् परमात्मने नमः ॥

अमर चरित्र.

જાગ “જ્યોતિ સ્વરૂપ” ભગવાનકી જય.

*હક્તાલાને હરદમ યાદ કરતા, દિલ્લીના આદશાહ આલમશાહ^૧ચાંદરાતની મધ્ય રાત્રીએ અચિંતા જાગી ગયા; જાગ્યા બાદ થોડીવાર ખુદાને યાદ કરીને વિચારમાં ગુમ થઇ ગયા.

અરે ખુદા, આજ કાલ કરતાં ખીજી ચાંદરાત આવી પહોંચી પણ હજી ઉન્મતશાહના કાંઈ સમાચાર ન આવ્યા. ત્યાં શું થયું હશે તેની પણ શી ખબર પડે. ઉન્મતશાહ નામ છે, તેમ સ્વભાવનો પણ રુદ્ધિમત છે, જેથી તેના તરફની ચિન્તા કરવા જેવું છે. ત્યાં સ્વયંવર મંડપ ભરાયો હશે, દેશે દેશના હીંદુ રાજાઓ આવ્યા હશે. કન્યા ઉલાસ હાર પહેરાવાની તૈયારીમાં હશે, અગર પહેરાવી દીધો હશે. જે ઉન્મતશાહને યોગ્ય લાગ્યું હશે તો જલદી પાછો ફરશે, કદાચ આંખમાં ખમી નહિ શકાયું હોય તો હીંદુઓની સાથે જંગ મચાવ્યો હશે, જે જંગ મચાવ્યો હશે તો પ્રાણુ જતાં પાછો નહિ હકે; આ અંતરમાં લાગેલી ચિન્તા શી રીતે શાંત થાય. અરે હે ! કોઇ હાજર !

પેરેગીર—હ ! ખુદાવંદ, હાજર હે ગુલામ ફરમાઇએ ?

આદશાહ—અપના વજરકુ ખુલાવ !

પેરેગીર—જેસા આપકા ફરમાન ?

[કર્તા]—પેરેગીરનો પોકાર સાંભળી વજર વિચારમાં પડ્યો કે કોઇ દિવસ નહિને આજે શાહ મધ્ય રાત્રીના સમયે કેમ બોલાવતા હશે; શું કામ હશે; ચાલો સાંભળીએ તો ખરા. (પાસે આવીને) ખુદાવંદ, આપકે કદમમેં સલામ હે ઇસ વજરકી ? આદશાહ કહે આપાદ રહો. વજર; આજે મેં તમને આ વખતે બોલાવ્યા, જેથી તમારા મનમાં અનેક તર્ક વિતર્ક થતા હશે, પણ બોલાવવાનું ખરું કારણ તો એ છે કે આજે હું સમી સાંજનો સુતેલો હમણાં થોડીવાર ઉપર ઓચિંતો જાગી ઉઠ્યો; તે પણ એવી રીતે

* હક્તાલા=ખુદા; પરમેશ્વર. ૧. ચાંદરાત=અજવાળી ખીજ, ચંદ્ર ઉદયનો પહેલો દિવસ. ૨. ઉન્મત=તાતા મીનજનો.

કે જાણે કોઈએ અવાજ કરીને મને જમાડ્યો હોય, જગતાં પહેલાં હું કાંઈ કંપના સ્વપ્નમાં ઘેરમ્ ગએલો હતો. બરાબર એક માસ વીતી ગયો, ઉન્મતશાહ ગયો છે, એક લાખ સીપાઈ સાથે છે તેમાંનો એક પણ હજી સુધી શુભ સંદેશો કહેવા આવ્યો નહિ; પંજાબનો રાજા આનંદમલ, છે નિતીવાન, અને પ્રાકૃતિ. વળી એને ત્યાં સ્વયંવર એટલે બીજા પણ અનેક રાજાઓ ભેગા થયા હશે.

આજ એ ચિન્તા લાગી રહી છે; કે ઉન્મતશાહને કોઈએ અવળું સમજાવીને હીંદુઓની સાથે નાહક ટોટા મચાવવા ઉક્કેર્યો હોય તો વખતને વિચારવા રહે તેવો નથી. ચઢતા લોહીનો સત્તાવાન પુર પ્રાકૃતી પુરૂષ પુંકવાળો જોવા રહેતો નથી. (બાદશાહની આંખમાંથી આંસુ પડ્યાં.)

વજીર—જહાંપન્હા; આપ ફિકર મત કરો; મેં અબી એક દો સવારકુ બેજકે તલાશ કરાતા હું.

બાદશાહ—એક નહિ મગર એક હજાર સિપાઈકુ બેજો !

વજીર—જેસા નામદારકા ફરમાન ?

બાદશાહ—જાઓ જલદી જાઓ ! આર કામખી જલદી હોના ચઢજો.

[કર્તા] પાસેના મહેલમાં સુતેલો શાહજહાં સવાખશાહ પણ તેજ પજે જાઓ છે કે જે ક્ષણે બાદશાહ જાગ્યા છે. થોડીવાર આમ તેમ ફરીને, મુખ ઉપર સેજ પાણીનો છંટકાવ કરીને, આવતા પવનને આવકાર દેતો બારીએ ઉભો રહ્યો છે તે વખતે વજીરને પોતાના મહેલની પાસે થઈને, બાદશાહ સલામતના મહેલમાં પેસતાં જોયા, અને તેમની હીંડવાની ચાલ ઉપરથી અનુમાન કર્યું કે જરૂર, વજીર બાવાની પાસે ગયા. ધીમે સાદે પેરે-ગીરને બોલાવી પુછ્યું કે કોન ગયા અપના મહેલમેં.

પેરેગીર—બાદશાહ સલામતને વજીર સાચકુ ખુલાએ જીસ લીએવો ગયે.

શાહજહાં—ક્યા જરૂર ખસિ વખત વજીરકુ ખુલાનેકી ?

પેરેગીર—હમકુ માલુમ નહિ સરકાર !

શાહજહાં—ખેહાત અચ્છા. (મનમાં) બાવાએ વજીરને અત્યારે કેમ બોલાવ્યા હશે. શું રાજપર કાંઈ આક્રમ આવી હશે કે જેને દુર કરવા બાદશાહને વજીર સાથે વાત કરવાની જરૂર પડી હોય; ફિકર નહિ; મારે ત્યાં જવું એ ઠીક નહિ. વગર બોલાવ્યા જઈને ઉભા રહેવું એ અયોગ્ય ગણાય. ખાનગી મસલતમાં વગર બોલાવ્યે જનાર અપમાનને પાત્ર થાય છે. જોકે

* જહાંપન્હા=હુનિયાતું રક્ષણ દરનાર; બાદશાહ.

બાવાની પાસે જવાને હરકત તો હોયજ નહિ, તેમ મારાથી છાતું પથ્થુ કાંધ હોય નહિ. તોપણ વગર બોલાવ્યે ન જવું, અને વજીર બહાર આવે એટલે પુછીને માહિતગાર થવું.

થોડીવારે તેજ કામનો બંદોબસ્ત કરવા વજીર બાદશાહ પાસેથી ઉઠીને નિચે આવ્યા, તેમને મહેલમાંથી નિકળતાંની સાથે, શાહજાદાએ બોલાવ્યા. કોન જાતા હે ? શાયત વજીર સાહેબ ન હો ?

વજીર—જી સરકાર ? મેંઈ હું, ફરમાઇએ કુછ કામ ?

શાહજાદા—ઈસ અંધેરી રાતકી વખત બાવાકી પાસ જાનેકી કયા જરૂરત થી ?

વજીર—ખુદ, ખુદાવંદનેય મુજકે બુલાયા થા.

શાહજાદા—કીસ કામકે લીએ, આંધી રાતકે ?

વજીર—આજ બાદશાહ સલામતકે નીંદ નહિ આતી; એર શીકર એ લગ રહી હે કે, અબી તક ઉન્મતશાહ ક્યું નહિ આવે ! એર કુચ્છ સંદેશા બી નહિ, વાંહા કયા હો રહા હોગા, અથ્થા માલુમ.

શાહજાદા—અબ કયા કરનેકા મુકુશર કીયા ?

વજીર—મેરા ઇરાદાતો એ હે કે, દો ચાર સવાર બેજકે, ખખર મંગવાના; મગર માલીક કહેતે હે કે એક હજાર સીપાઇકે બેજે, જખ માલીકકી મરજી.

શાહજાદા—શીરસે ચલો બાવાકી પાસ; મેં આતાહુ આપકી સાથ ?

વજીર—બહોત અચ્છા ચલીએ સામ.

બાદશાહ—એટા સવાખશા; ઈસ વખત ક્યું આયા ભાઇ ?

શાહજાદા—બાવા કીસ ખાતકી ફિકર એર છકર કર રહે હો ?

બાદશાહ—એક મહીના હો ગયા, ઉન્મતશાહકી કુચ્છ ખખર નહિ આઇ; ઈસ ખાસ્તે એક હજાર સીપાઇકે બેજતા હું.

શાહજાદા—એક હજાર નહિ મગર એકતીસ હજાર સીપાઈ લે કરકે મેં જાનેકુ તૈયાર હું.

બાદશાહ—એટા સવાખ ! તુમારે જાનેકી કયા જરૂરત હે !

શાહજાદા—કેસે જરૂરત નહિ ? કબી હીંદુઓકી સાથ જંગ મચા હો ? આનંદમલ રાજકી લડકીકુ સ્વયંવરમેંસે ઉઠાકે લાના, વો સિંહકે પંજે-મેંસે હરણીકે લાનેકી ખરાખર હે, વાં બહોતસે રાજાઓ એકીઠે હુવે હોએ એર મામલા બડા ભારી હોગા ?

બાદશાહ—બેટા; છોટાભાઈકીતો ફિકર હો રહી હે; દુસરી તુમારી હોગી. જાને દો, પાંચ દશ સીપાઈ બેજકે ખમર મંગવાવ!

શાહજહા—વેસા મત કરો બાવા? ઝોર મુઝે જાને દો.

બાદશાહ—ભાઈ તેરી ખીસ બરસકી ઉમ્મર હેં, કોઈ દીન લડાઈકી મામલા દેખા નહિ હે.

શાહજહા—ઈસમેં ઉમ્મરકા કયા સવાલ હેં, સુનાહે કે, ઇસ હીંદુ-ઝોકા ભારી જંગ મચાયા, ઇસમેં અભિમન્યુ કરંકે સોલા બરસકા લડકાયા, ઇસ ઝોકાલેને સારા સૈન્યકુ મારકે જેર કરદીયાયા.

બાદશાહ—બહોત અચ્છા બેટા, તુમારી મરજી હે તો તુમ જાઓ. મગર યાદ રખના, નાહક લડાઈ મત કરના, હીંદુ રાજાઓ સખ અપને ભાઈ જેસે હેં.

શાહજહા—બહોત અચ્છા બાવા! અખ મેં જાતા હું?

બાદશાહ—હાં જાઓ; ઝોર કસ ફજરમેં તૈયારી કરો! મેરે દીલમેં તો એ આતા હે કે ઉન્મતશાહકુ કીસીને બરમાયા હે! કયા હોતા હે અક્ષા માલુમ. પરવર દીગાર, પરવર દીગાર, પરવર દીગાર.

(૨૫૦૦૦ માણસનું લશ્કર લઈને, સવાજશાહ પંજાબ તરફ રવાના.)

જે રાત્રિએ બાદશાહ સત્રામત ઉન્મતશાહની ફિકર કરે છે. તેજ રાત્રિએ સિલોનમાં સુદીરપ્રતાપ અંધકારસિંહની ચિન્તા કરે છે. રાજા સુદીરપ્રતાપ જેન સહનના સ્વયંવરમાં આવ્યા તો હતો, પણ તે પોતે અમરસિંહ તથા સહનને વિદાયગિરી આપીને તેજ રાત્રિએ રહીને સવારના પશેઠમાં, રાજા સુમનચંદ્રની તથા પ્રકાશની રજા માગીને વિદાય થયા હતા.

સુદીરપ્રતાપ સુમનચંદ્રની પાસે જવાની આજ્ઞા લેવા ગયા, તે વખતે, રાજા સુમનચંદ્ર ઉલાસતારાના ગુમ થવાની ફિકરમાં હતા. અને એજ વિચાર કરતો હતો કે, જોઈએ પેગામ શું ખમર લાવે છે. એવો કોણ પાપી આટલી બધી હિમત ધરાવનાર હશે કે, ઉલાસનેજ દરજ્જા કરી ગયો. શું એને રાજા આનંદમલનો પશુ બચ નહિ લાગ્યો હોય.

સુદીરપ્રતાપ—રાજા, સુમનચંદ્ર; અમે હવે સિલોન તરફ જવા રજા માગીએ છીએ.

સુમનચંદ્ર—(ઉલાસ એરે) બહુ સાહે પધારો, મારો પ્રધાન તમને થોડે સુધી વગાવવા આવશે.

સુંદીરપ્રતાપ—તેની તો કાંઈ ચિન્તા નહિ, પણ આપ ઉઘસ કેમ દેખાઓ છો.

સુમનચંદ્ર—તેની તમને ખબરજ નથી ?

સુંદીરપ્રતાપ—હું તો એમ જાણું છું કે, એન સહનને સાસરે વળાવી, એટલે કદાચ ન ગમતું હોય.

સુમનચંદ્ર—તમારો તર્ક પણ ખરો છે. જે દીકરીને આપણે લાઠ લડાવી ઉછેરી મોટી કરી હોય, પાર પંદર વરસ સુધી આપણી આંખથી અજાગી ન કરી હોય, નિરંતર જેના સુકોમળ સ્વભાવથી આનંદ પામી રહ્યા હોય તેને સહને માટે ત્યાગ કરી દેવી એ ઝોઝી ઉદાસીની વાત નથી.

સુંદીરપ્રતાપ—સત્ય કહો છો પુણ્ય. દીકરી છે તે ગરીબ માય જેવી ગણાય છે. ત્યાં વાડામાં ગાય જાય, અને તેને જેમ અણગમુ લાગે તેમ એકવાર તો અણગમુ લાગે.

સુમનચંદ્ર—ખરાબર છે. અણગમુ લાગે કે ન લાગે પણ આપણે તેમ ક્યાં વિના છૂટકોજ નથી.

સુંદીરપ્રતાપ—હા, તે તો નથીજ, જૂવોને મારી પ્રકાશ, આટલી મોટી થઈ, આપ જેવા સજ્જનના સહવાસમાં સ્વર્ગતું સુખ ભોગવે છે. છતાં એની માતા કાંઈ કાંઈ વાર સંભારીને ઉદાસ થઈ જાય છે.

સુમનચંદ્ર—તે પણ ખરૂં છે. આપ કરતાં માને વધારે યાદ આવે. તેમ દીકરીની પ્રિતી પણ મા ઉપર વિશેષ હોય છે, સહનને વળાવી તેની પુત્ર જેમ પાછી વળી છે, ત્યારથી અત્યાર સુધી તમારી પુત્રી રે રે કરતી હતી. છેવટે થાકી ગઈ અને હમણાંજ ઉઘી ગઈ છે.

સુંદીરપ્રતાપ—રાજી સુમન દીકરીને વિદાય કરી તે તો કાલ પાછી આવશે. તેના શોક ન કરવો.

સુમનચંદ્ર—આ કાંઈ શોક નથી પણ વિયોગ દુઃખ છે.

સુંદીરપ્રતાપ—હા, તે તો ખરૂં; છતાં ત્યારે હું તો જાઉં છું. પ્રસંગોપાત શુભ સમાચાર મોકલતા રહેજો !

સુમનચંદ્ર—ખુદ સાફ પધારજો ક્યાં ગયા છે અધિકારસિંહ, કેમ તેમની બેનને મળવા ન આવ્યા ?

સુંદીરપ્રતાપ—શી ખબર. ગઈ કાલે એન સહનને વિદાય કરી, તેને યોગાવા ગયો હતો ત્યાંથી આવીને યોડીવાર બેસીને વસ્ત્ર અન્નકાર તથા હથિયાર ધારણ કરીને, ક્યાં ગયો છે તેની ખબર નથી.

સુમનચંદ્ર—ત્યારે તેની તપાસ તો કરો !

સુંદીરપ્રતાપ—તેની શી તપાસ કરવી છે. જ્યાં ગયો હશે ત્યાંથી હમણાં આવશે. વળી એતો મનમોહ છે. સિલોન તરફ રવાનાય થઈ ગયો હોય. હ્યો હું તો આજે જઈશજ !

સુમનચંદ્ર—અરે એમ તે થાય ! રહી જાઓ આજનો દિવસ, કાલેજાજો.

સુંદીરપ્રતાપ—રાજાઓના કરેલા નિશ્ચય પાછા તો પડતાજ નથી. અને તે નિશ્ચયને અનુસારે મારે આજેજ જવું જોઈએ, છતાં તમારો આગ્રહ છે ત્યારે કાલે જઈશું. ત્યારે જાકિયું ઉતારા પર ?

સુમનચંદ્ર—હાથ; પધારો કાંઈ જોયતું કરતુ હોય તે સેવકદ્વારા પ્રધાન પાસેથી મંગાવી લેજો.

સુંદીરપ્રતાપ—કાંઈ જોયતું નથી, તમારી રહેમ છે એટલે સર્વ વસ્તુ હાજર છે. (વિદાય)

[કર્તા] રાજા સુમનચંદ્ર શોક સાગરમાં ડુબી ગયો છે. મનમાં અનેક વિચારના ઉછાળા આવ્યા કરે છે, શું કરવું કેમ કરવું ઉલાસને શી રીતે શાંતી કાઢવી. કોણ લઈ ગયું હશે. શ્રી જગદીશ, શ્રી જગદીશ, શ્રી જગદીશ.

પોતાની સાથે હસીને અને ખુદ્દા દીલથી વાત ન કરી તેથી રાજા સુંદીરપ્રતાપ પણ શોકમાં ગરક થઈ ગયો. આજે રાજા સુમનચંદ્ર મારી સાથે હસી ખુશીને બોલ્યા નહિ તેનું કારણ સહનને સાસરે વળાવ્યાનું નહિ હોય પણ કાંઈ બીજુંજ હોવું જોઈએ. તેનું શું કારણ હશે તે કેમ ખબર પડે. આ સામેથી પ્રધાનજી આવે છે તેમની સાથે વાત ચીત કરવાથી, રાજા ધીરાજની ઉદાસીનું કારણ જાણી આવશે.

પ્રધાનતો હજી સુધી ઉલાસના ગુમ થયાની ખામત જાણતાજ નથી; તેને સુંદીરપ્રતાપ પુછે છે કે કેમ પ્રધાનજી ?

પ્રધાન—હુકમ રાજા ધિરાજ ?

સુંદીરપ્રતાપ—આજે અમારા જમાઈ ઉદાસીમાં બેઠા છે, અને મારા સાથે હસી ખુશીને બોલ્યા નહિ તેનું કારણ કાંઈ મને સમજતુ નહિ; તમે કાંઈ જાણો ?

પ્રધાન—તમારી સાથે કાંઈ પણ વાત ન કરી ?

સુંદીરપ્રતાપ—વાત તો કરી પણ કમનથી અને ઉપર ઉપરથી.

પ્રધાન—કદાચ સહનને સાસરે વળાવી દીધી તેની ઉદાસી હૃદય પર છવાઈ ગઈ હોય !

સુંદીરપ્રતાપ—મેં પણ તેજ તકે ક્યોં હતો પણ તેની ઉદાસી .

આટલી બધી ન હોય. આ સામેથી સેનાધીપતી આવે છે તે જો . જાણતા હોય તો.

સેનાધીપતી—(બંનેને નમન કરીને) સાધારણ મનુષ્યની માફક માર્ગમાં જ ઉભા રહીને વાતો કરવી એ આપ બંનેને જાણતું નથી.

સુ'દીરપ્રતાપ—માર્ગમાં જ મળ્યા, અને બંનેને જવાની દીશાઓ જુદી જુદી છે તેમ બંને ઉતાવળમાં છીએ, માટે અહીં જ ઉભા—પ.....ણ.

સેનાધીપતી—પણ શું ! સેવકને કાંઈ આજ્ઞા કરવી હોય તો ઉઠાવા તૈયાર છે.

સુ'દીરપ્રતાપ—આજે રાજ સુમનચંદ્ર ઉદાસ કેમ છે. તે જાણતા હો તો કહો.

સેનાધીપતી—તે વાતની તમને હજુ સુધી ખબર જ નથી ?

સુ'દીરપ્રતાપ—ના ના ! સહનને સાસરે વોળાવ્યાની ઉદાસી કાંઈ આટલી બધી ન હોય ?

સેનાધીપતી—એથી તો ઉદાસી હોયજ નહિ. એની તો માત્ર વળાવતી વખતની જ પ્રેમની લાગણીથી દીલગીરી.

સુ'દીરપ્રતાપ—અરે ! આતો અતી શોકાતુર થઈ ગયા છે.

સેનાધીપતી—પ્રધાનજીએ તો તમને કહ્યું જ હશે ?

પ્રધાનજી—હું પણ જાણતો નથી કે રાજ શું કારણથી ઉદાસ છે. કાલે સહનને વિદાય કરીને ઘેર ગયો હતો, તે અભારે જાઉં છું, તે પણ રાજ સુ'દીરપ્રતાપ આજે જવાના હતા, એમ જાણીને જરા વહેલો.

સેનાધીપતી—તમે નથી જાણતા તો જાણો ! કેઈ પાપી અધર્મિ ઉલાસતારાનું હરણ કરી ગયો ! (વિદાય થાય છે.)

સુ'દીરપ્રતાપ—હેં હેં હેં શું કહો છો ! (હાથ પકડીને) ક્યારે, અને ક્યાંથી ? જરા ઉભાતો રહો ! અને ઉલાસતારા કોણ તેની પણ મને ખરાબર જાણખાણ પાડો.

સેનાધીપતી—રાજ સુમનચંદ્રની બેન વિનોદમતીની પૂત્રી. લાહોરના રાજ આનંદમલની દીકરી ને અભયમલની બેન, ઉલાસતારા જે સહનને વળાવવાને ચાર પાંચ ગાઉ ગઈ હતી. તે રાત્રે પાછી વળી ત્યાંથી આવતાં માર્ગમાં પહોર એ પહોર રાત્રીએ બંને પક્ષના માણસોને ઝપાઝપી થઈ તેમાં કેટલાક સીપાઈ માર્યા ગયા. ઉલાસ ગુમ થઈ તેને ખોળવા માણસ મોકલ્યા છે. અને હું રાજને ખબર કરવા જાઉં છું.

સુ'દીરપ્રતાપ—ચાલો હું પણ આવું છું ? ચાલો પ્રધાનજી ! ગળ્ય

થઈ ગયો કહેવાય ! અધર્મિએ ખૂબ હિમત ભીડી છે. સિંહના સુખમાં માથું ધાલીને સુખી શી રીતે રહેશે.

પ્રધાન—અરે સુખી તો શું પણ જીવતોજ શી રીતે રહેશે !

સેનાધીપતી—સત્ય કહો છો, કામાન્ધ મનુષ્યો, પરિણામ જોયા વિના ન કરવાનું કામ કરી એસે છે અને આખરે પશ્ચાતાપને પામે છે. (ત્રણે જણ રાજા સુમનચંદ્રને નમન કરીને ઉભા રહ્યા.)

સુમનચંદ્ર—આવો; એસો ! કેમ સેનાધીપતી, ઉલાસની શોધને માટે શું કર્યું ?

સેનાધીપતી—દીશા દીશા પ્રત્યે માણસો દોડાવ્યા છે, પવન વેગી થોડા ઉપર સ્વારી કરનારા સાઈક માણસ મોકલ્યા છે. સોસો ગાડીની ખપ્પર લઈને કાલ સવાર સુધીમાં પાછા વળશે અને જો પાપી મળશે તો તેને બાંધી લાવીને આપની હજીરમાં ઉભો રાખશે, અગર ત્યાંજ મારી નાંખશે.

પ્રધાન—ત્યારે રાજા સુંદીરપ્રતાપ, તમે પણ બે દીવસ રહીનેજ જાઓ; જૂનો કાલ સુધીમાં શું સમાચાર આવે છે !

સુમનચંદ્ર—હા; સમાચાર તો કાંઈકને કાંઈક આવશેજ, પણ આતો મને ક્લક લાગવા જેવું થયું. હું રાજા આનંદમલને મોંદુ શું ગતાવીશ !

સેનાધીપતી—ફિકર ન કરો ! સરકાર ! આપણા માણસો ગમે ત્યાંથી લાવશે.

સુમનચંદ્ર—જો કાલે સાંજ સુધીમાં કાંઈપણ સમાચાર નહિ આવે અગર ઉલાસનો પતો નહીં લાગે તો હું પરમ દીવસે સવારમાં સાતસેં થોડેશ્વાર લઈને શોધ કરવા નિકળીશ ! તે એવું “પણ” લઈને કે ઉલાસ ન જડે ત્યાં સુધી આ મુશિંદાયાદનું પાણી ન પીવું.

સુંદીરપ્રતાપ—અરે ! એક ઉલાસને ખોળી લાવવી તેમાં, સાતસેં થોડેશ્વારનેય શું કરવા છે અને તમારે જવાની પણ શી જરૂર છે. મારો અંધકાર જાય તો બસ. પૃથ્વિના પડમાંથી ખોળી લાવે ! અને લાઇ જનારનો તો કાળજ સમજી લેવો.

સુમનચંદ્ર—એકલા અંધકારસિંહનું ગળું નહિ !

સુંદીરપ્રતાપ—શું ગળું નહિ ગળું નહિ કહો છો. એક હજાર થોડા હોય ત્યાં સુધી તો અંધકારને મન માંખીઓ સમજી રાખજો.

પ્રધાન—જાડ સાફ તેમ કરીશું, તે ખોળવા જશે તોય ક્યાં લોક છે !

સુંદીરપ્રતાપ—વાર ત્યારે મને લાલતો રંગ આપો. જો તે આવ્યો હોય તો તેને વગર વિલંબે વિદાય કહે; વળી મને એમ પણ તક થાય છે કે

કાલતો ગએલો હતો સુધી આવ્યો નથી, કદાચ આ બામતની તેને ખબર પડી હોય અને તે તેની શોધને માટે ચાલ્યોજ ગયો હોય તો કોણ જાણે ! આમાં શું સમજાય ?

સુમનચંદ્ર—હા ! એમ પણ હોય, કારણ કે વીર પુરુષો અબજાની બહારે વહેલા ચઢે છે. જાઓ અને તેની તપાસ કરો ? (પ્રકાશ આવી.)

પ્રકાશ—પિતાજી ! આજેજ જવાના છો કે કેમ ?

સુંદીરપ્રતાપ—દીકરા જવાનો તો આજેજ હતો પણ ઉલાસતારાનું હરણ થયું. તેની ઉલાસીમાં ગરક થઇ ગએલા રાજા સુમનચંદ્રથી આજેજ છુટા પડવાનું મને સાર ન લાગ્યું. કાલ જઈશ.

પ્રકાશ—હેં હેં ! શું ઉલાસનું હરણ ! કોણે કર્યું; અને ક્યારે ?

પ્રધાન—આ ? બેન સહનને વાળાવીને આવતાં અહીંથી ત્રણેક ગાડિ ને છેડે, આશરે સોએક માણસોએ, પચાસ માણસોના રક્ષણમાં રહેલી, રથમાં બેઠેલી ઉલાસતારાને ઘેરી લીધી. તે વખતે બંને તરફના માણસોને મારા મારી થઇ તેમાં ઘણા ખરા કપાયા; તેમાંથી એક માણસ ઉલાસને ઘોડા ઉપર નાંખી, લઇને નાસી ગયો. એટલે બાકી રહેલા બંને પક્ષના માણસો પોત પોતાની દીશામાં નાઠા, આવી હકીકત આપણા એક સીપાઈએ તરત આવીને કહી હતી.

પ્રકાશ—ત્યારે; ગયું કોઈ ઉલાસની શોધમાં ?

પ્રધાન—હાલતો ખબર મળતાંની સાથેજ સેનાધીપતીએ સાઠ માણસને દોડાવ્યા છે.

પ્રકાશ—નહિં નહિં નહિં ? એમાં કાંઈ વળવાનું નહિ; અંતરના ધા વિના મનુષ્યો કામ કરતા નથી, એ સાડેક માણસો પાંચ પાંચ ગાડિ જઈ, મુકામ કરશે; ખાઈ પી મોજ કરી, કાલે પાછા આવશે, આવતાં ઠેકંથી સ્વાસ ભર્યા ઘોડા દોડાવી મુકશે એટલે તમને એમ લાગશે કે. સો સો ગાડીથી ખબર લાવ્યા હશે.

સેનાધીપતી—માતાજી આપનો તર્ક ખોટો છે. ગએલા માણસો કામ કરે તેવા છે.

પ્રકાશ—વાત બરાબર ! કામ કરે તેવાતો હશેજ પણ પારકા દુઃખે કોઈ મરતુ નથી, તેમના ઉપર દેખરેખ રાખનાર એક માણસ હોય તો કદાચ કામ થાય; હું ધાર છું કે આ કામ રાજાએ પંડે કરવું જોઈએ છીએ.

સેનાધીપતી—એ પોતે સાતસેં સવાર સાથે નીકળવા તૈયાર થઈ રહ્યા છે.

પ્રકાશ—ત્યારે વિલંબ શા સારૂ કરે છે? જે કામ ઉતાવળે કરવાનું છે તેમાં ઢીલ ન કરવી જોઈએ. દરદને દુરમન એને માલમ પડતાંની સાથેજ દબાવવાં જોઈએ. એને માટે *સામો કાળ, x દીગ શુળ કે *જેગણી જોવાનું કારણ નથી.

પ્રધાન—બા! વળી તમારા પીતા કહે છે કે અંધકારસિંહ એકલો જશે અને તે જોળ કરી લાવશે.

પ્રકાશ—તે ખરૂં! પણ એકલા અંધકારસિંહનું કામ નહિ.

સુંદીરપ્રતાપ—ખેટા. એ એકલો હજીરને બારે છે.

પ્રકાશ—હજીર શું લાખને બારે હોય તોય શું થયું; મુસાફરી એ માણસની છે અને વળી આવા કામમાં તો વધારે માણસ જોઈએ.

સુંદીરપ્રતાપ—ઘણું કરીને તો એ ગયો પણ હશે. જુવોને પ્રધાનજી એક પેગામ મોકલી મારા ઉતારા પરથી ખચર લાવો કે અંધકાર આવ્યો છે!

પ્રકાશ—શું તે ઉતારા પર નથી!

સુંદીરપ્રતાપ—ના! સહનને વળાવીને આવ્યા પછી, થોડીવાર બેસીને થોડે સ્વાર થઈને ગયો છે. કાંતો ઉલાસના ગુમ થયાની ખચર મળી હોય ને ગયો હોય, અગર સિલોન વિદાય થયો હોય, કારણકે મન મોજી છે. જવાની ઊર્મી થઈ તો પુછવા ન રહે.

પ્રકાશ—હા તેમ પણ ખરૂં! પીતાજી તમે વખાણો તો બલે; પણ કેટલીક બાબતમાં અંધકારનો સ્વભાવ એ અદખી છે. આપણને ફિકર કરાવે તેવો છે. જુવો આ પ્રધાનજીનો મોકલેલો પેગામ આવ્યો. કેમ બાઈ અંધકારસિંહ ઉતારા પર આવ્યા છે કે?

પેગામ—ના માતાજી; એતો રાતના ગએલા છે તે છે.

મુમનચંદ્ર—હવે વાતનો છેડો લાવો? મારા દુઃખમાં વધારો ન કરો? વિદાય થઈ જાઓ સૌ સૈની જગા પર! આરામ કરવા દ્યો થોડીવાર! પછી મું પોતેજ જઈશ, અંધકારને મોકલવાની કાંઈ જરૂર નથી. તમે આજેજ વિદાય થઈ જાઓ. સુંદીરપ્રતાપ?

સુંદીરપ્રતાપ—બહુ સારૂ; જેવી પુન્યની આજ્ઞા, એટા પ્રકાશ આવજો!

* સામોકાળ, x દીગશુળ, * જેગણી એ બધાં જતીપશાજના ટાળા છે.

અને ઉલાસની બાળ જડતાંની સાથેજ પત્રથી પેગામ સાથે સંદેશો કહાવજો.

પ્રકાશ—વારૂ પીતાજી ! આલો હું પણ મારાં માતાજીને મળવા તો આવું છુંજ. (પ્રકાશ પીતાની સાથે આલ્યાં.)

કંચન—(પુત્રીને આવતી દેખીને) આવો બેટા, આનંદના દીવસને અંતે ઉદાસી તો હોયજ; આજ તમારા મુખને ચેરો ઉદાસ દેખાય છે. બેટા ! સહનતો કાલ પાછી આવશે !

પ્રકાશ—માતાજી, સહન સંબંધી કાંઈ દીલગીરી નથી એને તો મન ગમતું મળ્યું છે એટલે ઉલટો આનંદ છે.

કંચન—ત્યારે ઉદાસી શી બાબતની છે ! માતા પીતાનો વિયોગ થશે તેની ? તેની તો તારે હોયજ નહિં, કારણ કે પરણીને એક રાત્રી પણ અમારે ઘેર રહી નથી. માત્ર સહનના જન્મના દીવસો સિવાય !

પ્રકાશ—હા માતાજી, નથીજ રહી, તમારા વિયોગની પણ ઉદાસી નથી. ઉદાસી માત્ર ઉલાસના ગુમ થવાથી થઇ છે.

કંચન—ઉલાસ તારી નણંદની દીકરી કેમ !

પ્રકાશ—હા માતાજી ! ગજબ થઇ ગયો છે, અમોપર આક્રમ આવી છે. જરૂરે તો દીક નહિતો આનંદમલ તથા અભયમલના ભયથી અને વિનોદમતીના કંકાશથી ઝેર ખાઇને મરવું પડશે.

કંચન—ભય ન ધરીશ દીકરા ? ઉલાસને તો અંધકાર અળ ઘડી લઇ આવશે. મારો અંધકાર તો અંધકારજ છે. બસ એતો ઘણોજ ખલાહુર !

પ્રકાશ—પણ તે છે ક્યાં !

કંચન—ઉલાસ ક્યારે ગુમ થઈ ?

પ્રકાશ—ગઇ રાત્રે, સહનને વેળાવીને પાછી વળતાં આશરે બે પહોર રાત્રી ગઇ હશે !

કંચન—આપણે બધાં પાછાં વળ્યાં તે સાથે ઉલાસ પણ હશે, ત્યારે તે વખત તો આપણને કાંઈ ખબર ન પડી.

પ્રકાશ—ઉલાસ આપણી સાથે પાછી નથી વળી, પણ સહન એનની સાથે વધારે હેત જણાવીને, અને, અમર તથા સહનનું જોડું જોઇ નહિ ધરાએલી, તેથી તે જોવા રથમાં બેસી પચાસ માણસને સાથે રાખી, પાંચ ગાઉ આગળ ગઈ હતી. તે રાત્રી પડી, અને દીવા વિના મુખ ન દેખાય એવો વખત થયા વિના પાછી નહિ ફરી હોય, સામી રાત્રીએ આવતાં

માર્ગમાં સોએક માણસે ઘેરી લીધી, ત્યાં તેજ વખતે અરસ પરસ મારા મારી થઈ, અને એક માણસ ઉલાસને લઇને નાસી ગયો.

કંચન—ત્યારે તો જરૂર અંધકાર ઉલાસની શોધમાં ગયો હશે.

સુંદીરપ્રતાપ—રાણી ! આપણને સુમનચંદ્ર તરફથી જવા માટે પરવાનગી મળી ચુકી છે, માટે ચાલો, હવે તેમની મુલાકાત થાય તેમ નથી.

કંચન—તે તો ઉલાસની ઉદાસીમાં હશે.

પ્રકાશ—હા માતાજી એમજ છે. સુખ શાન્તીના સમાચાર મોકલતા રહેજો.

કંચન—એક સારા રજવાડા સાથે વાતચીત ચાલે છે, જે નક્કી થશે તો અંધકારનું લગ્ન કરવા વિચાર છે; ત્યારે સર્વે આવજો.

પ્રકાશ—વારૂ માતાજી ! (રાજા, રાણી, સિલોન તરફ વિદાય થઇ ગયાં).

[કર્તા] સિલોન આવ્યા પછી સુંદીર પ્રતાપે, ઉલાસની ઘણી ખોળ્ય કરાવી. તે સાથે અંધકારસિંહની પણ કરાવી, પણ ઘણા વખત સુધી ક્યાંય પતો ન લાગ્યો. છેવટ પંખાખથી, ઉલાસના સ્વયંવરની કંઠાત્રી આવી ત્યારે ખખર પડી કે ઉલાસનો તો પતો લાગ્યો છે. ચાલો એક તરફની ચિન્તા મટી. હવે સુમનચંદ્ર તથા પ્રકાશના જીવને તો તાલક થઇ હશે, પણ અંધકારનો પતો હજી સુધી કેમ નથી ! ફિકર નહિ ગમે ત્યાંથી આવશે. વિચારમાં ગુમ થઇ તે રાત્રીએ સુતેલો સુંદીરપ્રતાપ દીલીમાં આલમશા બાદશાહ જાગ્યા છે, તેજ વખતે તે પણ જાગ્યો છે, અને અંધકારસિંહની ખોળ્ય કરવા પોતે જાતે નીકળવાનો વિચાર કરે છે. આજકાલ કરતાં બાર માસ થવા આવ્યા દીકરાનું મોં દીકું નથી.

માળવદેશના મહારાજા મધુરસિંહના પ્રધાન, રાજસિંહનો પુત્ર કમરસિંહ કે જે અમરનો મિત્ર હતો, જેને નગરના બહાર, ઝાડ, ખીડ તથા પહાડ, પર્વત નદી નાળાં વિગેરેમાં ફરવાથીજ આનંદ રહેતો હતો. જે અમરના ઘર સંસારના પહેલાજ દીવસે; અમરને ખોલાવીને જંગલમાં લઇ ગયો હતો. અને સંધ્યા સમયે અમરને વિદાયગિરી આપી હતી. તે કમરસિંહ ત્રણ દિવસ અને ત્રણ રાત્રિ બટકીને, કાળ કાળાદી ખાઇને ઝરણાં પાણી પીને ચોથે દીવસે ઘેર આવ્યો.

ગામમાં પેસતાંજ તેને અપશુકન થયા. બડમુછીએ બાહ્યાણ નાખી ઘોડા વગરનો શુન કપાળે સામે મળ્યો. મળતાંની સાથે, કમર ફિકરમાં

પડ્યો. આજ ગામમાં પેસતાંજ અપશુકન થાય છે, માટે કાંઈક નવા જુની હોવી જોઈએ અગર કાંઈ આદત આવવી જોઈએ. ચાલો ઘેર ગએ જે હશે તે જણાશે.

કમરને જતા જોઈને ઘણા માણસો તેના સામુ જોઈ રહ્યા છે, અને અરસ પરસ વાતો કરી રહ્યા છે. કમરે વિચાર કર્યો કે, પુરવાસીએ મને જોઈને વાતો કરે છે, માટે માન ન માન પણ કાંઈક બારે બનાવ બન્યો હોવો જોઈએ, મારા માતા પિતા તો આરોગ્ય હશે. કદાચ દૈવ્ય કોપ થયો હોય ને તેમાંથી એકનું શરીર પડી ગયું હોય.

જેમ કોઈ માણસના સંબંધીનું મરણ થયું હોય, અને તે માણસ ગામમાં પેસતો હોય. તેના પહેરેલાં વસ્ત્ર ઉતરાવવાને માટે માણસો વિચાર કરતા હોય, તેની આતુર દૃષ્ટિએ આ સર્વ લોકો મારા સામુ જોઈ રહ્યા છે. ચિન્તા નહિ, પરીણામને જાણ્યા વિના ચિન્તા કરી ફિક્કરમાં મરવું શા માટે જોઈએ, આ સામે અમરસિંહનો મહેલ દેખાય; લાલ્ય પ્રથમ મિત્રને મળી લઉં; અને બાઈનાં નવાં પત્નિ સહનતારાને પણ નિહાળી લઉં કે જેનું મુખડુ મધુર અને મોહિની સ્વરૂપ છે.

કમરને આવતો જોઈ, મહેલની પાસે માત્ર જુજ ચોકીદારો રાખ્યા હતા તે ઉભા થઈ ગયા, સોને કેકાણે સાતજ માણસો જોઈને કમરસિંહ ચિન્તામાં પડી ગયો, અને પૃથ્વ કયો કે, અરે કેમ શુન્યકાર ભાસે છે !

પેરેગીર—સરકાર, અમરસિંહ બાપા તો વનમાં ચાલ્યા ગયા.

કમરસિંહ—અરે; ક્યારે ચાલ્યા ગયા ?

પેરેગીર—આજ ત્રણ દિવસ થયા તમારી સાથે આવેલા ત્યાંથી સાંજે ઘેર આવ્યા, માત્ર એકજ રાત્રી મહેલમાં રહ્યા ને સવારના પહોરમાં તો ઘોડેશ્વાર થઈ પુર્વદિશામાં નમન કરી ઉત્તર દીશા તરફ નગરની બહાર નિકળી પડ્યા, માતા પિતાને મળવા પણ રહ્યા નથી.

કમરસિંહ—રાણી સહનતારા ?

પેરેગીર—મહેલમાં શું બન્યું તેની અમને ખબર નથી પણ આશરે એક બે વાગ્યાને શુભારે, પોતે મહેલની બારી ઉઘાડી મોટે અવાજે બુમ મારી; સિપાઈ ! તે વખતે અમે અગિયાર સીપાઈ, પેરા ઉપર જગતા એકી અવાજે બોલી ઉઠ્યા. ઇ હુકમ ! ત્યારે તેમણે પૂછ્યું કે, કોઈ પુરૂષ નિચે ઉતરી પડેલો તમે જોયો ? ત્યારે અમે કહ્યું અહીંઆંથી કોઈ ગયો નથી તેમ આવ્યો પણ નથી અમે બધા જગીએ છીએ. એટલે જાણતો તપાસ રાખજો, એવું કહીને બારી બંધ કરી દીધી.

કમરસિંહ—પછી કાંઈ ?

પેરેગીર—પછી થોડીવાર સુધી મહેલમાં કોઇ દોડમ દોડા કરતુ હોય અને વારા ફરતી માળામાં ચઢ ઉતર કરતુ હોય એમ સંભળાયું.

કમરસિંહ—ત્યાર બાદ ?

પેરેગીર—ત્યાર બાદ શાન્ત થઇ ગયું.

કમરસિંહ—આટલું બધું થયા છતાં તમે મહેલમાં જઈ તપાસ કેમ ન કરી કે; શું થાય છે ?

પેરેગીર—અમને સરકારનો હુકમ થયો નહિ. એટલે અમો ગયા નહિ, જો એમણે એમજ કહ્યું હોત કે કોઇ દોડો તો અમો એક હજાર સિપાઇ હાજર હતા.

કમરસિંહ—અરે તમે હજારે કાંઈ કામના નહિ; રાજા કુમારના મહેલમાં આટલી ધમમ ધમા થઇ અને તમે તેની તપાસ ન કરી તે કેવી સુરખામી ?

બીજો—પરણીને ઘેર આવ્યાનો પહેલોજ દીવસ એટલે ધમમ ધમાતો થાય, માટે કાંઇ સિપાઇથી એકદમ અંદર ન જવાય ?

કમરસિંહ—તારો ઉત્તર ગેરબ્યાજખી છે. તમને અવાજ કયો કે કાંઈ ગયું ? તમે કહો છો રાજા ગબરાટમાં હતા, ત્યારે તમારે જોવુંજ હતું.

.ત્રીજો—મારો છોકરો બાઇડી આવી ને ગાડો થઇ ગયો તે ત્રણ મહીને સાજો થયો હતો.

કમરસિંહ—જેમ આવે તેમ લવલવ નહિ કરો, જાણુતા હો તે બરાબર કહો ! સવારમાં બાઈ એકલાજ નિકળી પડ્યા કેમ !

ચોથો—હાથ ! એકલાજ બીજું કોઇ નહિ.

કમરસિંહ—સહનતારા અંદર છે કે કેમ ?

પાંચમો—તે અમો શી રીતે કહી શકીએ ? અમોએ તપાસ કરી નથી. રાજાનના ગયા પછી સારૂ શહેર શોકમાં ઘેરાઈ ગયું છે.

કમરસિંહ—અંદર દાસીઓ વિગેરે છે કે નહિ ?

છડો—તેતો હશેજ ? અને જોવામાં પણ આવે છે.

કમરસિંહ—તેમની દાસીને કહો કે, કમરસિંહ આવ્યા છે. અને સહનતારા હોયતો તેમને પુછો કે. તમારી પાસે હીતની વાત કરવા કમરસિંહ આવે ?

સાતમો—બહુ સારૂ સરકાર ! (અંદર ગયો.)

દાસી—કેમ ? શું કારણ આવવાનું ?

સિપાઈ—સહન બા છે કે ?

દાસી—તારે શું કામ પડ્યું ?

સિપાઈ—મારેતો કાંઈ કામ નથી પડ્યું. પણ કમરસિંહભાઈ આવ્યા છે અને એમને અમારા કહેવાથીજ ખબર પડી કે અમરસિંહભાઈ ચાલી ગયા છે. હવે એ પુછે છે કે સહનતારા હોય તો કાંઈક જાણુવા અને કાંઈ હીતની વાત કરવા એમની મરજી હોયતો પોતે આવે.

દાસી—એમને આવવા દ્યો ?

સિપાઈ—(આવીને) દાસીએ કહ્યું કે એમને આવવા દ્યો, માટે આપ પધારો.

કમરસિંહ—(અંદર જઇને અને દાસીને જોઇને) ક્યાં છે સહનતારા ?

દાસી—સહનતારા તો નથી. પણ તમારે સહનતારાથી શું કામ પાડવાનું હતું.

કમર—મારે કામ તો કાંઈ પાડવાનું નથી પણ જાણવું હતું કે અમરસિંહને રાજ વૈભવની આશા મુકી, વળી સુકોમળ નિર્મળ સ્વભાવની સ્ત્રી મુકી એકદમ રાજમહેલ છોડી દેવાનું શું કારણ ?

દાસી—તે કારણ જાણીને તમારે શું કામ છે. તમે જેને સુકોમળ કહો છો તેજ સત્યાનાથ વાળનારી છે અને જેને તમે નિર્મળ કહો છો તેજ નખોદ કાઢનારી છે !

કમર—શું સહનતારા ?

દાસી—હા હા ! તારા તારા ! તારાએ તો ગગનના તારા દેખાડી દીધા અને ગુપ્ત થઇ ગઇ. રાજકુમારને વૈભવ મુકીને જંગલમાં જવું પડ્યું. કામનીએ કેર કરી નાંખ્યો.

કમર—અરરરર. ગજબ થઇ ગયો. ત્યારે શું એ સ્ત્રી રાજકુમારને વહેરેજ આવેલી કેમ !

દાસી—વહેરે વહેરે ! જેમ કર્વત લાકડું વહેરે તેમ બાયડી બાયડાને વહેરે.

કમર—શીવ શીવ શીવ ! મહાકાળ મહાકાળ !

દાસી—હવે શીવ શીવ કરો કે રામ રામ કરો. એ બધુય સરખું છે.

કમર—સ્ત્રી દેખીતી તો સુકોમળ જણાતી હતી ?

દાસી—હા ! ઈંદર વમણા જેની; એતો એના બાપને ઘેરથીજ ગોઠાણો લઇને આવી હતી.

કમર—શું પીયરથીજ કોઈ પુરૂષને લાવી હશે ?

દાસી—હા હા પીયરથીજ લાવેલી, સ્ત્રિ ચરિત્રનો પાર કોણ પામ્યું છે ?

કમર—છટ ! આ વાત મારા માન્યામાં કેમ આવે. તેર વરસની બાળા કન્યા, શું સમજે.

દાસી—સાંભળો મારી વાત ! આજથી ચોથા દીવસ ઉપર તમે આવ્યા અને અમરસિંહને સાથે લઇને ગયા ત્યાર પછી થોડીજ વારે મારી પાસે દર્પણ માગ્યું. ત્યારે હું નિચે વાસણ માંજતી હતી. તેથી મેં કહ્યું કે સામા ગોખલામાં લાલ લુંગડે ઢાંકેલું છે તે લઇ લ્યો. તે લીધું નહિ ને થોડી વારે ફેર અવાજ કર્યો તો પણ મેં ગણગાર્યું નહિ અને એનો એજ જવાબ આપ્યો. વળી અકળાઇને ત્રીજીવાર અવાજ કર્યો ત્યારે હું ઉપર આવી અને મેં દર્પણ ખતાવીને કહ્યું કે મારા હાથ ક્યારા વાળા છે માટે આ દર્પણ તમે લઈ લ્યો ? મને કહે તે તો દર્પણ નથી કાંઈક રમકડું છે તેમાં મારા મુખને બદલે કોઈ પુરૂષ દેખાય છે; અને તે કહે છે કે હું આવું ? આવું સાંભળી મેં અચ્ચો પામીને કહ્યું કે, એવું છે તો ઉઘાડો દર્પણ ! હું જોઉં જોઉંએ કોણ બોલે છે ! તેજ વખત ગોખલામાં રહેલા દર્પણના ઉપર ઢાંકેલું લુગડું ઉઝું કર્યું; તેની સાથે અવાજ તો થયો કે હું આવું ? તે દર્પણમાં મેં પુરૂષ ન જોયો પણ તેમણે તો જોયો. મેં કહ્યું કહો કે આવ પછી શું થાય છે તે જાણજો. એમણે આવ કહ્યું એટલે દર્પણમાં દેખાતી છબી બંધ થઇ ગઇ. દર્પણના દેખાવમાંનું મેં કાંઈ જોયું નહિ, પણ હું આવું એવો શબ્દ થયો તે તો મેં સાંભળ્યો ખરો ! કહો ત્યારે એ શું હશે. એતે પીયરમાંથી થયેલો હેઠું કે નહિ ?

કમર—અહાહા ! આશું ? કાંઈ ન સમજાયું ! હું તો દીગમુંદ થઇ ગયો. મનેતો કાંઈ સુજ પડતી નથી.

દાસી—પ્રેમદાનો પાર કોઈ પામ્યું નથી. (કમરસિંહ વિચારમાં ગુમ થઇ નીચું જોઇ રહ્યાં.)

દાસી—કમરસિંહ શું વિચારમાં ગુમ થઇ ગયા ?

કમરસિંહ—દાસી તારી કહેલી વાર્તા સાંભળી નેજ હું કાંઈ ઉડા વિચારમાં પડી ગયો. શું, તારે તાર કહેવું એમ થાય છે કે, સહનતારા પીયરથીજ કોઈના પ્યારમાં પોડેલી હોય ?

દાસી—ત્યારે દર્પણમાં પુરૂષ દેખાયો તે શું ?

કમરસિંહ—તે પુરુષ જો એના સંકેતથીજ પ્રગટ થયો હોય અને એનો જાણીતો હોય, તો તને નિચેથી બોલાવીને જાહેર શું કરવા કરે ? માટે તે વાત મારા માન્યામાં આવતી નથી.

દાસી—ભલે ન આવતી હોય તો મારે પરાણે મનાવાનું કારણ નથી, પણ હું તો તમને એમ સમજાવું છું કે સ્ત્રિયો આવાં કૃત્યો કરે છે.

કમરસિંહ—એ કલટા, અને વ્યભીચારીણીની વાતો છે.

દાસી—સૌનાં નિવડયે વખાણ છે. પહેલીજ રાતે પગરણ મંડાયાં તો આગળ ઉપર શું નિપજશે તે કોને ખબર.

કમરસિંહ—આગળની વાત ક્યાં કરો છો, કહો છો કે રાજાનો એકલાજ ગયા છે, ત્યારે સહનતારા ક્યાં ગુમ થઈ ગઈ ? એને કોઈ ઉચ્ચકો લઈ ગયું, કે રાજા શોધમાં ગયા. કે નદીમાં પડી ગઈ તેથી રાજા વિચોગ નહિ સહન થાય એમ સમજી પ્રથમથી એકલા ગયા, કે શી રીતે ! આમાં મહારાજને પુછવાથી એ, આથી વધારે શું માહિતી મળે !

દાસી—મારાથી વિશેષ ખબર કોઈ આપી શકે તેમ નથી, મહારાજને મળવાતો ગયાજ નથી.

કમરસિંહ—હું જાઉં છું અમરની શોધમાં ?

દાસી—એમના સાચા મિત્ર છો એટલે જવુંજ જોઈએ. શોધી લાવો એટલે હું જો કંઈ દુઃખમાંથી છુટું.

કમરસિંહ—તારે શું દુઃખ છે, ખાધ પી લેઈ કરવાની છે.

દાસી—લેઈ તો ઝેર જેવી લાગે છે. એકલાંની તે લેઈ હોય ? મારા સિવાય બીજું કોઈ મહેલમાં આવતુંજ નથી. કોને મળવા આવે ! નહિ રાજા કે નહિ રાણી “ વનમાં સોનખઈ એકલાં. ”

કમરસિંહ—હું રાજકુમાર અમરસિંહને સપાટે શોધી કાઢીશ અને તેમને પાછા વાળી ઘેર લાવીશ. જો હું હાજર હોત તો જવાજ ન દેત !

દાસી—જનારને રોકા કોણ શકનાર છે ?

કમરસિંહ—રોકનારનો ખરો સ્નેહ હોય તો જનાર કાગલ ન ભરી શકે.

દાસી—રોકનારનો ચહાય તેવો પ્રેમ હોય પણ જનાર તો જાયજ.

કમરસિંહ—તમે કહો તે ખરું ! થયું હવે ! ધિરાની જાત, હડ ન મુકે.

દાસી—કોઈ ન કરશો ! ન છણકાશો ! ન રીસાશો ! કહો તમે જનાર છો અને હું રોકનાર છું મારો સાચો પ્રેમ છે. હવે શું થાય છે તે જોઈએ.

કમરસિંહ—આમાં સખળ કારણ અમરસિંહ છે, એટલે લાચાર. દાસી તારો પ્રેમ ખરો, અને તે ખરા અંતઃકરણનો હશે પણ અમરસિંહનું શુભ થવું સાંભળીને ઉભા રહેવું એ ઠીક નહિ તેથી, અને વળી મને રોકવાનો તારો કોઈ પ્રકારનો હક નથી; એવા બે કારણથી હું રોકઈ શકું તેમ નથી.

દાસી—કમરસિંહ તમે મને દાસી દેખો છો પણ હું ઉમદા રાજની બેટી છું. મારો જન્મ કોઈ ખોટા નક્ષત્રમાં થયેલો તેથી મારાં માખાપે મને તણ દીધી છે. ઉકરડામાં ફેંકાએલી હું રજપુત ઘેર ઉછરી પ્યાર વરસની થઈ, મારી ઉછેરનારી મા જે અમરસિંહના મહેલમાં કામ કરતી હતી, તે મરી ગઈ, એટલે તેજ જગાએ મને કાયમ કરી.

કમરસિંહ—તું કયા રાજની બેટી છું.

દાસી—હજી હું કુંવારી છું. મારી મરજી હવે લગ્ન કરવાની થઈ છે પરણવાનો કોલ આપો તો મારા ખરા માતા પીતાની ઝોળખાણુ આપુ અને બધી વાતની ખાતરી કરી આપુ, મારી ઉમ્મર સોળ સત્તર વરસની છે.

કમરસિંહ—મને પણ તારી વાક ચાતુરી ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે નક્કી તું કોઈ સારા રાજનુંજ ફરજન છે. પરણું ખરો પણ હાલતો નહિજ, અમરસિંહ આવ્યા બાદ.

દાસી—ત્યારે તો ત્યારે ! પણ વચનથી બંધાતા જાઓ ?

કમરસિંહ—વચન શું આપવું છે. હું પણ કુંવારોજ છું !

દાસી—કુંવારા છો એટલે પરણુશો તો ખરાજ; કાંઈ કુંવારા તો રહેવાનાજ નથી. પણ જ્યારથી આ મહેલમાં પગલું મુક્યું છે અને તમને આવતા જતા જોયા છે. ત્યારથી મનમાં સંકલ્પ કરી મુક્યો છે કે, કોઈ વખત અરજી શુભરીથું, તે અરજી શુભરવાનો વખત આજે મળ્યો. માટે અરજી ક્યાનમાં લઈ વચન આપતા જાઓ !

કમરસિંહ—દાસી; તેં તો હદ કરી નાંખી, મારી મનોવૃત્તિયો ચંચળ કરી નાંખી. હવેતો મને અહીંથી જવા દે. (દાસીએ હાથ ઝાલ્યો) છોડ છોડ જવા દે !

દાસી—વચન આપીને ! ! (કમરસિંહ હાથ ઝુટાવીને ચાલ્યો ગયો. અને દાસી ખેભાન થઈ નીચે પડી):-

[કર્તા] અમરના મહેલમાં જઈ, સહનની હકીકત જાણી દાસી પાસેથી છુટેલો પ્રધાન પુત્ર કમરસિંહ પોતાને ઘેર આવ્યો, અને માતાને નમ-

સ્કાર કરીને બેઠો ? ઉતરી ગએલું મુખ જોઈને પુછ્યું. કેમ દીકરા ઉદાસ છો !

કમરસિંહ—ગામમાં પેસતાં સમાચાર એમ મળ્યા કે, અમરસિંહ ઉજ્જન નગર મુકી ચાલી ગયા છે. તેનો તપાસ કરતાં ખરું કારણ જાણી આવતું નથી; તેથી ઉદાસી થઈ છે, માતાજી હું પણ જાઉં છું. નિરંતર સાથે બેસનાર, ઉઠનાર, હરનાર ફરનાર મિત્ર થયા એટલે ગામમાં રહીએ તે પણ દેખાય ખોટું. મને રજા આપો માતાજી, અમરને શોધતો ચાલ્યો જઈએ, અને જડશે એટલે તેને સમજાવીને ઘેર લાવીશ !

માતા—બહુ સારું બાઈ ! તારા બાપ એમ કહેતા હતા પણ ખરા કે કમર આવશે એવોજ ચાલ્યો જશે. દરબારમાં થઈને જવાંચ તો સારું.

કમરસિંહ દરબારમાં ચાલ્યો અને અમરસિંહ ગયાના શોકની ઉદાસીમાં બેઠેલા રાજા મધુરસિંહને પ્રણામ કર્યો. મધુરસિંહે આશીરવાદ આપીને કહ્યું બાઈ તારો મિત્રતો એકા એક ચાલ્યોજ ગયો. ન કાંઈ કારણ સમજાયું કે શું થયું. કમરસિંહ કહે હું જાઉં છું અને ગમે ત્યાંથી શોધીને લાવું છું, આપ ચિંતા ન કરો ! (રાજાની રજા લઈ કમરસિંહ ઘોડેસ્વાર થઈ અમરની શોધમાં નિદાય થયો.)

નગની બહાર નીકળી કમરે, અનુમાનથી વિચાર કર્યો કે અમરસિંહની શોધ વગરે થોડી અને વસ્તીમાં વધારે કરવી, કારણ કે તેને વગરે વસવા કરતાં શહેરની વસ્તીમાં વસવાનો અભ્યાસ વિશેષ છે. ના ના; પણ આ વખતે તેમજ હોય એમ નહિ. સહન શુભ થઈ છે. પાછલી બારીથી ડોકીયું કરતાં પડી ગઈ હોય, તો તેના મુઠ્ઠાને ખોળતા ક્ષિપ્રાના કિનારા ઉપર પણ ફરતા હોય, માટે પકડવાદે ક્ષિપ્રા માતાનો કિનારો !

કમરસિંહ ક્ષિપ્રા નદીની તીરે આવી, છેક અમરના મહેલની પછી-તેથી કાંઈ કાંઈ ચાલવા લાગ્યો અને મનમાં તર્કવિતર્ક કરવા લાગ્યો કે નદીમાં પડી ગઈ હશે તો ગંગાજીએ ગમે ત્યાં કિનારે કાઢી નાંખી હશે; જોથી તેનો પત્તો લાગશે અને સાથે અમરસિંહનો પણ લાગશે !

બરાબર સાત ગાઉ ચાલ્યો, ત્યાં નદી કીનારે મચ્છરરાજ મધવાણીને બેઠેલો જોયો ! મધવાણી કમરસિંહને દેખીને ડરી ગયો ! બચ પામી ગયો, થરથરવા લાગ્યો, તે જોઈ કમરસિંહે પુછ્યું. કેમ બાઈ તમે મને દેખીને કંપી ગયા, સત્ય કહો !

મધવાણી—તમે રાજસિંહ પ્રધાનના પુત્ર અને અમરસિંહના મિત્ર કમરસિંહ ખરા કે નહિ.

કમરસિંહ—હા હું કમરસિંહ. પણ તેથી તમારે ડરવાનું શું કારણ !

મકવાણી—સરકાર મેં સહનતારાની ચોરી નથી કરી તેમ અમર-સિંહની પણ ચોરી નથી કરી; મને ક્ષમા કરો !

કમરસિંહ—(આ માણસ કંઈક જાણે છે ખરો) ત્યારે ખરીવાત હોય તે કહી દે !

(સહનને શી રીતે લાવ્યો હતો, અને છેવટ ક્યાં મુકી; તે બંધી વાત સાથે સાચી કમરસિંહને મકવાણીએ કરી.)

મકવાણીની વાત ઉપરથી એમ માલમ પડ્યું કે. સહન સજીવનનો છે, પણ ગાંસડી બાંધીને કેણે નાંખી હશે ! આતો વિશેષ યુવવણી બરેલી વાત થઈ. ચાલ જીવ હવે તો વગડામાં ફરીશું અને મિત્ર તથા મિત્રની સ્ત્રી, બંનેની ખોળ્ય ફરીશું. કમરની મુસાફરીમાં અમરના મહેલમાં રહેલી દાસી કે જેની સાથે થોડા વખત ઉપર કમરને વાતચીત થઈ છે, તેના બાપનું નગર આવ્યું. તેમાં પ્રવેશ કરી રાજ દરબારમાં આવી કમરે ઝોળખાણ આપી, એટલે રાજાએ મેમાન તરીકે સત્કાર કર્યો. રાજાની અવસ્થા થઈ હતી. પુત્ર પુત્રાદી સંતતી નહિ હોવાથી રાજા નિરંતર ઉદાસ રહેતો હતો, તેવામાં કમરસિંહનું આવવું સુખ રૂપ થઈ પડ્યું, જેથી જતા કમરને આગ્રહ કરી થોડા દિવસ અટકતી રાખ્યો, અને માણસોને મોકલી અમરસિંહની શોધ કરાવરાવી. વધારે દિવસ થયા ત્યારે અતી આગ્રહથી કમરસિંહે રાજાની રજા માગી, ત્યારે રાજા આંખમાં આંસુ આણીને કહે છે. તમારા રહેવાથી મને દુઃખીઆને સુખની સેજ કીનારી દેખાઈ. શુ કહું મારી દીકરી હયાત હોત તો, તેને તમારી સાથે પરણાવી તમને રાજ આપી દેત ! અને ધર જમાઈ કરીને રાખત ?

કમરસિંહ—તમારી દીકરી દેવલોક પામી હશે ?

રાજા—દેવલોક તો નથી પામી, પણ તેને બાળપણમાંજ તજ દીધી છે. બ્રાહ્મણના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખી ઉકરડે મુકી દીધી. તેની ફરી અત્યાર મુઠ્ઠી તપાસ નથી લીધી. હવે કાંઈ પતો લાગે નહિ; વગર વિચાર્યું કામ કરનાર માણસ પરતાય છે.

કમરસિંહ—તમારી દીકરી હોય તો આશરે કેવડી હોય ?

રાજા—ઝોળ સત્તર વરસની ! પણ તે તો હોયજ ક્યાંથી, અને કદાચ એના આવરદાના બળથી જીવતી રહી હોય, તોપણ આપણને મળે ક્યાંથી ?

કમરસિંહ—તમે ઉકરડામાં ફેંકી દેતાં આંચકો ન ખાધો અને હવે

પસ્તાવો થું કરવા કરવો પડે. તમને બ્રાહ્મણે કહ્યું હશે કે આ દીકરીને તજ દેશો તો ખીજ છોકરા થશે, નહિ તો નહિ થાય !

રાજા—હાથ ! તમે કહો છો તેમજ થયું !

કમરસિંહ—તમે કરી છે તો મોટી ભુલ. પણ તમારા નસીબે મારે અહીં આવવું થયું એમ માનજો ! તમારી દીકરી અમરસિંહના મહેલમાં દાસીનું કામ કરે છે અને તે હાલમાં એકલીજ રહી છે, જાઓ તપાસ કરી તેડી લાવો ! હું જાઉં છું, (કમરસિંહ આગળ વિદાય.)

ઉલાસનું હરણ કર્યાંના ગુનો જાણે પોતેજ કર્યો હોય. અને ગુનાની મારીજ માગવા આવ્યો હોય, તેમ ધીમે ધીમે પગલે ચાલીને, સુમનચંદ્ર, રાજા આનંદમલના મહેલમાં આવ્યો, અને પોતાની બેનની હાજરીમાં આનંદમલને હાથ જોડીને કહ્યું કે પુજ્ય વડિલ ! હું આપનો અપરાધી હાલતો આપની રજ માણુ છું.

આનંદમલ—સુમનચંદ્ર; તમે કેમ આટલા બધા ઝોશીયાળા થઈ ગયા ?

સુમનચંદ્ર—ઉલાસનું અંધકારસિંહથી હરણ થયું.

આનંદમલ—તેમાં તમે શું કરો. (સુમનચંદ્રની આંખમાંથી આંસુ પડ્યાં.)

વિનોદમતી—ભાઈ તમે શો ગુનો કર્યો છે, કે આંસુ પાડવાં પડે. ઉલાસ તો હમણાં જડશે. મારો અભયમલ ગમે ત્યાંથી જોળી લાવશે; વળી હવે તો અમરસિંહને પણ ચિન્તા ખરીજ કની.

સુમનચંદ્ર—ઉલાસ જડશે. તે બધું ખરું પણ પ્રથમ ઉલાસનું હરણ મારે ત્યાંથી થયું માટે મને બહુ લાગે છે, જાણે આપધાત કરીને મર !

વિનોદ—ભાઈ, આતો છોકરવાદી કહેવાય, તમે તો મોટા રાજા કહેવાઓ; ક્ષત્રીઓને તો અનેક વાર આક્રમણ આવે, તે વખતે ખૂણે પેસીને રહે તો ફરી સુખનો દહાડો ન જૂલે. વળી સાંભળ્યું છે કે, અમરસિંહના એક મિત્ર સહનસિંહ છે તે પણ ઉલાસની શોધમાં ગયા છે.

સુમનચંદ્ર—બેન; મને એમ વહેમ પડે છે કે. સહનસિંહ એજ સહનતારા છે. પણ છૂપા વેષમાં આવી છે.

વિનોદ—ત્યારે અહીં તેડી લાવો તો આપણે યરાયર તપાસ કરી અવલોકન કરી નક્કી કરીએ.

સુમનચંદ્ર—તે તો અમરસિંહના કહેવાથી ઉલાસની શોધમાં વિદાય થઈ ગયો !

વિનોદ—હવે આવે ત્યારે વાત ! પણ તમે જરાય ચિન્તા ના કરશો સદાય સુખના દીવસ રહેતા નથી, તેમ સદાય દુઃખના દીવસ પણ રહેતા નથી. ઉલાસ કાલ ઘેર આવશે.

આનંદમલ—તમને ઘેરથી નિકળ્યે ધણી દિવસ થયા માટે તમે પણ જાઓ, અને માર્ગમાં હડીએ ચઢે તો, ઉલાસને છોડાવી તમારે ત્યાં લઈ જઈ પેગામથી ખબર મોકલજો.

વિનોદ—જ્યાં મળે ત્યાંથીજ ખબર મોકલજો, અને અંધકારસિંહને તો મારીજ નાંખજો.

આનંદમલ—લોહીને ખાળનાર શત્રુને એકદમ ન મારવો પણ રીખાવી રીખાવીને મારવો. જેથી ઝામેલુ લોહી ફરતુ થાય છે. જીવનની આખાદી થાય છે.

સુમનચંદ્ર—દૈવ્યની ઇચ્છા હશે તેમ જનશે; ત્યારે હું આજેજ જાઉં છું.

આનંદમલ—ભલે પધારો, શુભ મંદેશો મોકલતા રહેજો.

જે સાતસેં ઘોડેસ્વારને સાથે લઈ સુમનચંદ્ર મુર્શિદાબાદથી નિકળ્યો હતો તેમને તૈયાર થવા કહી પોતે તૈયાર થયો અને પ્રથમ નિશાન મુર્શિદાબાદનું માંડ્યું.

અહીંથી એકવાર તો મુર્શિદાબાદ જવું, જતાં માર્ગમાં, ઉલાસ, સહન, અમરસિંહ, અભયમલ કે જે કોઈ મળે તેની ખરી મુલાકાત કરી લેવી, આમ વિચાર કરતો, અને સૈન્ય સહિત માર્ગમાં પડાવ નાંખતો, આસ પાસ ઘોડેસ્વારો મોકલી ખબરો કઢાવતો; રાજ સુમનચંદ્ર છેક પોતાની રાજધાનીના નગર સુધી આવી પહોંચ્યો.

અરે હું આટલે સુધી આવ્યો પણ મને કોઈ ન મળ્યું, માટે મારી દશાજ વાંકી છે. હું જશનો ભાગીદાર નથી, પણ કલંકનો ભાગીદાર છું. ખસ અહીંજ પડાવ ! (ગામથી ત્રણ ગાઉ છેટે પડાવ નાંખીને)

સુમનચંદ્ર—જાઓ પ્રધાનને ખોલાવી લાવો.

મોકલેલો પેગામ રાજ દરબારમાં આવ્યો અને કહ્યું કે સરકાર મહારાજ આવ્યા છે, અહીંથી ત્રણ ગાઉને છેટે મુકામ નાંખ્યો છે, અને આપને ત્યાં તેડાવ્યા છે.

ધણી દીવસથી અકળાએલી, મનમાં મુઝાએલી સ્વામીના વિયોગથી સંતાપને પામેલી, પત્ની દર્શનને માટે આતુર થએલી, રાણી પ્રકાશ લક્ષ્મીએ

મહેલમાં બેઠે અનુચરે કહેલા શબ્દ સાંભળ્યા. સાંભળ્યા કે તરત દાસીને દોડાવીને કહેવરાવ્યું કે, ઉભો રહે, રાજનને મળવા રાણી આવે છે. તેમને તેડી જા !

અનુચર—બહુ સારું હું ઉભો છું. ઝૂ તૈયારી કરો. મહારાજ કાંઈ ઉતાવળમાં હોય એમ જણાય છે.

મિયાનામાં બેસી દશ દાસીઓને લઈ પ્રકાશ લક્ષ્મિ આવ્યાં. આમથી પ્રધાન પણ માફમાં બેસીને આવ્યા, આગળ અનુચર અને પાછળ સર્વે ચાલ્યાં.

પ્રધાનની સુલાકાત કરી ને રાજનો બરાબર બંદોબસ્ત રાખવા આગ્રહ કરીને, ઉલાસ તથા સહનની શોધમાં જવાને નિશ્ચય કરી બેઠેલા રાજ સુમનચંદ્રને, મોકલેલા અનુચરે આગળ આવીને ખમર આપી કે, પ્રધાનજી આવે છે, અને પાછળ અમારાં માતા, પ્રકાશ લક્ષ્મિ બા પણ આવેછે.

રાજ તંબુની બહાર, પોતાનું આસન પધરાવી તે ઉપર બેઠેલા હતા. તેમના સનમુખ આવી પ્રધાને જવાર કર્યા, અને મહારાજાએ હાથથી ધસારત કરી, એટલે પોતે બેઠા. રાણી પ્રકાશલક્ષ્મિ, મિયાનામાંથી નીસરી જેવાં તંબુમાં દાખલ થયા જાય છે, તેવાંજ રાજાએ અટકાવ્યાં, તે એમ કહીને કે. તંબુમાં પેસવાનું કારણ નથી, બહાર ઉભાં રહો ! રાજના મુખમાંથી નિકળેલાં ક્રોધ વચનને માન આપી રાણી બહારજ ઉભાં રહ્યાં અને થોડીવાર સુધી બોલી શક્યાં નહિ. ત્યારે રાજાએ કહ્યું કે;

સુમનચંદ્ર—બોલો શું કહેવાનું છે, અને અહીં સુધી આવવાનું શું કારણ છે ?

પ્રકાશ—આપનું શરીર સારું છે ?

સુમનચંદ્ર—સ્ત્રિયો માત્ર પુરુષના શરીર સાથેજ સબંધ ધરાવે છે. અને શરીર સારું હોય ત્યાં સુધી લાગણી પણ દર્શાવે છે. હા તે સારું છે. બીજું !

પ્રકાશ—ઉલાસની બાળ જડી !

સુમનચંદ્ર—ઉલાસની જડી તે ન જડયા જેવી થઈ ગઈ, સહનની નથી જડી, તેમ અમરસિંહની પણ શોધ કરવાની છે; પ્રધાનજીને રાજની સુપ્રત કરીને જાઉં છું. જ્યાં સુધી સર્વની શોધ નહિ જડે ત્યાં સુધી સુરિંદાખાદમાં જળ પીવું નથી.

પ્રકાશ—અરે ગજબ, ઉલાસનું હરણ તેમ સહનનું પણ હરણ અને અમરસિંહનુંજે હરણ થયું હશે. તેમને કોણ લઈ ગયું હશે, શ્રી રામેશ્વર; શ્રી રામેશ્વર; શીવ શીવ શીવ.

સુમનચંદ્ર—ખીનું કાંઈ પુછવું હોય તે પુછી લ્યો અને ઘેર પધારી જાઓ ! મારે પ્રધાન સાથે વાત કરીને તાપડ તોળ જવું છે. હવે, રાકાવું એ પરમેશ્વરના શુભેચ્છા થવા જેવું છે.

પ્રકાશ—આપે પુછ્યું કે અહીં સુધી આવવાનું શું કારણ ? કારણ તો માત્ર, આંખને ખીંચી રહેલા ચક્રોર પક્ષિને ચંદ્રનું દર્શન. તેમજ આપના દર્શનની અભિલાષી આપને આવ્યા જાણીને દોડતી આવી, પણ હવે એમ થાય છે કે ન આવી હોત તો સાર થાત. સર્વેનું શુભ થવું કાને ન સાંભળ્યું હોત ત્યાં સુધી તે તરફની બજારા ન થાત.

સુમનચંદ્ર—તમને લાહોર તરફના કાંઈ સમાચાર મળ્યા નથી ?

પ્રકાશ—ના મહારાજ ! ત્યાંનું પણ કાંઈ કહેવા જેવું હોયતો કહો !

પ્રધાન—સેવકને વચમાં બોલવાની આજ્ઞા આપો !

સુમન—બોલો શું કહેવા માગો છો ?

પ્રધાન—વિનોદમતી બાના નામથી લખેલો, અને પુણ્ય મહારાજ, આનંદમલની સહી થએલો એક પત્ર એક ઘોડેસ્વાર લઈને આવ્યો હતો, તેમાં એટલુંજ લખેલું હતું કે પ્રધાનજીને માલમ થાય જે બેન ઉલાસનો સ્વયંવર કરવાનો છે માટે મારાં (જે અદૃશી માફ) બાબી પ્રકાશલક્ષ્મિને મોકલજો.

પ્રકાશ—તે પત્ર મને બતાવ્યો નથી. તેમ હજી સુધી મને વાત પણ કરી નથી.

સુમન—એ શું કહ્યું, પ્રધાનજી ! તમે ડાહ્યા થઈને કેમ ચુક્યા ?

પ્રધાન—સરકાર હું ચુક્યો નથી. મેં એમ વિચાર કર્યો કે ઉલાસનું હરણ થયું છે તેના જડયાના સમાચાર, હજી આવ્યા નથી. તેમ રાજધીરાજ જે શોધમાંજ ગયા છે તે આવ્યા નથી, અને એમની તરફથી સંદેશો પણ આવ્યો નથી, વળી જે સ્વયંવરની વાત સાચી હોય તો, સ્વયંવરની કંકા-ત્રીઓ, ઘોડેસ્વારો સાથે મોકલાતી નથી, પણ બ્રાહ્મણો સાથે મોકલાવાય છે. તેમ છતાં તે સાચી હોયતો, ખુદ આનંદમલના હાથનીજ હોવી જોઈએ. વિનોદમતીને લખવાનું શું કારણ. આ બધી વાતના વિચાર કરીને મનમાં નર્ક કર્યો કે, ઉલાસનું હરણ કરનાર, અધર્મિએ પ્રપંચથી પ્રકાશને જોખ-મમાં નાંખવા પત્ર લખ્યો હોવો જોઈએ.

સુમન—શાઆશ પ્રધાનજી; બહુ ઊંડી સમજણ. જે કહ્યું તે ઠીકજ કર્યું. પણ તે પત્ર તો સાચો. ઉલાસનો સ્વયંવર થઈ ગયો.

પ્રધાન—આપ હમણું તો બોલી ગયા કે, ઉલાસની બાળ જડી પણ ન જડ્યા જેવી થઇ ગઇ; અને હવે કહો છો કે સ્વયંવર થઇ ગયો. એ શું

સુમન—અહીંથી મોકલેલી ખબર મળતાંની સાથે, અગિયારસે થોડે-સ્વાર સાથે અભયમલ શોધમાં નીકળી પડ્યો હતો. તેને દેખતાંજ પાપી ઉલાસને મુકીને નાસી ગયો, ઉલાસ મળી તેજ દીવસે અનાયાસે મારી પણ મુલાકાત થઇ, અને અમો બધા લાહોર ગયા. સર્વે એક બીજાને મળ્યાં હળ્યાં, રાજ આનંદમલે, ઉલાસનો સ્વયંવર કરવા મુહુર્ત જેવરાજ્યું તે નજીક આવ્યું; એટલે હું ત્યાંજ રોકાયો. અહીં કંઠોત્રી મોકલવા મેંજ ના પાડી હતી, પણ બેન વિનેદે છાંતો પત્ર મોકલ્યો હશે તે વાત ખરી.

પ્રકાશ—ઉલાસે હાર કેને આરોપ્યો? વરમાળ કેને પહેરાવી?

સુમન—અભયમલે રચેલી રચનામાં, વર જોઈ વરમાળા પહેરાવી દેવાની નહોતી. સીતા તથા દ્રૌપદી કરતાં પણ આ સ્વયંવર જીતવો કઠણ હતો.

પ્રધાન—એની શી સરત કરી હશે? (*ઉલાસના સ્વયંવરની શોભા, રચના, ગોઠવણી, અને તેને જીતવાની શરતો જે સુમનચંદ્રે કહી બતાવી. તે સાંભળીને.)

પ્રધાન—વાહ! યુક્તિતો સારી રચી; આવો સ્વયંવરતો આ જમાનામાં ક્યાંય સાંભળ્યો નથી. પણ આ કામ કોઇ કરી શક્યું નહિ હોય. જેથી વરમાળા વરમાળાને ઠેકાણે રહી હશે.

સુમન—ના તેમ નથી; સ્વયંવર જીતાયો. વરમાળા આરોપક ગઇ. પણ લમ ન થયાં. કારણ કે, સ્વયંવર જીતાતાં વાર થઈ એટલે લમ મહુરત વીતી ગયું.

પ્રકાશ—આવા વિકટ સ્વયંવરમાં, જીત કોણે મેળવી; અને ક્ષત્રીઓના નુરને દીપાવનાર કોણ નીકળ્યું?

સુમન—આપણા જમાઇ; અમરસિંહ!

પ્રકાશ—શહાબાશ, અમરસિંહતો દુનિયામાં દેવા જેવા છે.

પ્રધાન—પ્રથમ તો આપ બોલ્યા હતા કે અમરની પણ શોધ કરવાની છે?

સુમન—તે પણ ખરૂં!

પ્રકાશ—લમ કરવાનું ચોધડીયું વીતી ગયું તે પછી હજી સુધી ફરીને સારૂ ચોધડીયું આવ્યુંજ નથી?

સુમન—ચોધડીમાં તો ઘણાય આવે અને આવી ગયાં, પણ એનો એજ પાપી, તેજ દીવસે સંધ્યા કાળે, ઉલાસને ફેર ઉઠાવી નાસી ગયાં છે. જેની શોધમાં આપણી પુત્રી સહનતારા પુરૂષ વેષમાં ગાઇ છે.

મકાશ—સહનને પુરૂષ વેષ ઉલાસની શોધ માટે ધારણ કરવો પડ્યો હશે ! ત્યારે આવા શુરવીર અમરસિંહ પોતે ન જાય તે બધીરને પુરૂષનો પોશાંગ પહેરાવીને મોકલે !

સુમન—અમરસિંહે જિજ્ઞાસુની નહિ, પણ પુરૂષ સમજીનેજ મોકલી છે.

મકાશ—હવે તો આપનું બોલેલું સમજવામાં કુશલવણી પડવા માંડી.

સુમન—અહીંથી પરણીને ઘેર ગયા, અને ઘેર પહોંચ્યા તેજ દીવસની રાત્રે શું અપરાધ તે સમજ્યું નથી પણ ઉઘટી સહનને તેનાજ વસ્ત્રમાં ગાંસડી બાંધી મહેલની પછીતની બારીએથી ક્ષીપ્રા નદીમાં ફેંકી દીધી. ફેંકતાં તો સાહસ કર્યું પણ પછી પરતાવાને પામી વનમાં નીકળી પડ્યા છે. આવરદાના બળે જીવતી રહેલી સહન ખબર મળવાથી અમરની શોધમાં નીકળી પડી. સ્ત્રીના શરીરને નીરંતર ભય છે એમ સમજી તેણે પુરૂષના વેષે અમરને બોળી કહાડી; નહિ જાહેર થએલી એવી સહન અને અમર બંને મીત્રનો સંબંધ બાંધી ઉલાસના સ્વયંવરમાં આવ્યા હતા.

મકાશ—પ્રથમ એતો કહો કે રાટ્ટ સમ શત્રુની ગરજ સારતો ઉલાસની કેડે પડેલો કુર પાપી કેણુ છે ?

સુમન—તમારો ભાઇ અંધકાર ! ! આવા તમારી માએ કેટલાક દીકરા જન્મ્યા છે ?

મકાશ—(થોડીવાર સુધી નીચું જોઇને) અરે અકરમી અંધકાર. આ ગજબ શું હેતુથી કર્યો હશે. એકતો આપણે ઘેરથી ઉલાસનું હરણુ એટલે શરમાવા જેવું તો થયું હતું. તેની સાથે અંધકારથી થયું એતો ઢંકણીમાં પાણી ધાલી યુડી મરવા જેવું થયું.

સુમન—લાજવાનું મારે છે, અને 'યુડી મરવાનું' તો માત્ર તમારે છે. તમારા ભાઇના કે લક્ષણથી તમારા ઉપરથી મારો પ્રેમ ઓછો થયો છે.

મકાશ—થયો હશે નાથ, પણ એમાં મારો શું દોષ છે.

સુમન—તમારો દોષ નથી. પણ તમારે તમારા માતા પીતાને ખબર આપી અકર્મિ અંધકારની બોળા કરાવરાવી, ઉલાસને છોડાવી એના આપને સોંપાવરાવવી જોઇએ. અગર આઘાત કરીને મરી જવું જોઇએ. સહનના સ્વયંવરમાં આવેલો શેતાન સખણો ન રહ્યો.

પ્રકાશ—નાથ અંધકારસિંહના અપરાધે દાસી ઉપર આટલો બધો કોપ ન થટે!

સુમન—એકનો કરેલો અપરાધ બીજાને સહન કરવો પડે છે. સખંધ ધરાવે ત્યાં સુધી! ચોરી હાથ કરે છે અને ફટકા વાંસો ખાય છે.

પ્રકાશ—જેવી નાથની મરજી. તેવો હુકમ ઉઠાવો દાસી તૈયાર છે?

સુમન—હવે મારી સાથે વધારે વાત ન કર! બોલતી બંધ રહી જા! (પ્રધાન તરફ જોઈને) સારી રીતે સંભાળજો. રૈયતનું રક્ષણ રહી રીતે કરજો, સર્વની સાથે સલાહ શાન્તિ રાખજો. ન્યાયાધીશ ન્યાય આપતાં પક્ષપાત ન કરે તે નજર રાખજો. હું આવું ત્યારે જેવી છે તેવી સ્થિતિ જોઉં, એ ધ્યાન રાખજો. જમીનો ખારીક છે ને મામલો કઠણ છે. દિવ્વિના બાદશાહ આલમશાના બાઇ એક લાખ સીપાઇનું લસ્કર લઈ લાહોર આવ્યા હતા, એમણે લાહોરથી ગાંડિ ત્રણેકને છોડે અગ્નિ કોણમાં મુકામ નાંખ્યો હતો, એવી પાછળથી ખબર પડી છે; પણ શું કારણથી આવ્યા હતા, તેની હજી સુધી ખબર પડી નથી. એમાં પણ અંધકારસિંહનું કાંઈ કાવતરું હશે એમ અનુમાન થાય છે. વળી હાલમાં બાદશાહના શાહજહા સવાખશાહ પચીસ હજાર માણસ લઈ લાહોર તરફ ગયા છે; તે શું કરશે તેની પણ ધારણા ધારી શકાતી નથી.

હું, અભયમલ, સહનતારા, અમરસિંહ, તથા દરંગદાસસિંહ એટલા ઉલાસની શોધમાં નીકળ્યા છીએ. જીવતા આવીશું તો રાજ કરીશું નહિતો છોલો પ્રણામ ! ! ! (સુમનચંદ્ર એક હજાર ઘોડેચાર સાથે વિદાય.)

[કર્તા] સુમનચંદ્રના વિદાય થયા પછી. પ્રકાશ લક્ષ્મિ ત્યાંજ ઉભી રહી! ઘણીવાર સુધી ન ગમત્યારે પ્રધાને યોડા માણસોને પાછા મોકલી પુછાવરાવ્યું કે; બા કેમ રોકાયાં છે! પુછવા આવનાર માણસો સાથે પ્રકાશે કહાતી મોકલ્યું કે. પ્રધાનજીને ખબર થાય જે, રામધિરાજની આજ્ઞા થઈ તે તમે કાંતો કાન સાંભળી છે, તો હવે મને પુછવાનું કારણ નથી, હું અહીંથીજ ખારોખાર સિલોન જઈશ; અને મારા પિતાને એમના પુત્રના પ્રાકૃમની વાત કરી. * વધામણી લઈશ!

રાણીના મુખનો કહેલો જવાબ મળતાં પ્રધાનજી પાછા આવ્યા અને પ્રકાશને ઘેર આવવા ઘણું સમજાવી પણ પ્રકાશ હક લઈને બેઠી કે હું મારા નાથની આજ્ઞાનું આલંગન નહિ કરું; પણ એ વિચારમાં ગુમ

* કરડાકીમાં કહે છે; કાંઈક સાંભળીશ

થઈ ગઈ હું કે, મારે એકલાં જવું કે કોઈ માણસને સાથે લઈને જવું !

પ્રધાન—બા ! તમે જ્યારે જવાનો નિશ્ચય કર્યો છે તો એકલાં જવું એતો તમને હાજો નહિ; અને જોખમ ભરેલું પણ ખરૂં ! સ્ત્રિયો એકલી મુસાફરી કરવાને શક્તિમાન નથી. મુસાફરી તો શું પણ ધરના ઉમરાની બહાર જવું તે પણ સ્ત્રિયોને ભારે છે.

પ્રકાશ—પ્રધાનજી હું તૈયાર છું; તમે માણસનો બદોબસત કરી મને સિંથોન પહોંચાડો !

રાજ રાણીની મરજીને આધીન થઈ પ્રધાનજીએ પાંચ પચાસ ઘોડે સ્વારે તૈયાર કર્યા તથા ઉંટ ઉપર સરસામાન નાખીને, સાંઢ ઉપર બેસારી વિદાયગિરી આપી. જરૂર પડ્યે મુકામ કરતી પ્રકાશલક્ષ્મિ શ્રી રામેશ્વર મુધી આવી પહોંચી. જ્યાં શંકર ભગવાનના દેવળ તરફ પગલાં ભરે છે, ત્યાં હજારો બ્રાહ્મણો જોઈ રહ્યા કે, કોઈ મોટા રાજની રાણી આવે છે. તેમાંના એક બ્રાહ્મણ બાઈને ઓળખી અને તે બોલ્યો કે. આતો આપણા રાજ સુંદરપ્રતાપની દીકરી પ્રકાશલક્ષ્મિમા ! તે સાંભળીને પ્રકાશે બોલનાર બ્રાહ્મણના સામુ જોયું અને કહ્યું કે ભાઈ તે મને દીક ઓળખી રાખી છે. વાર ત્યારે આ શંકરના દેવળ પાસે વધારે ધામધુમ જણાય છે તેનું શું કારણ છે ?

બ્રાહ્મણ—કેમ એમ પુછો છો. મહાશિવરાત્રીના મેળો ભરાય છે, તે શું તમારાથી અજણ્યું છે ?

પ્રકાશ—હા ભાઈ તેતો ખરૂં. પણ તે ક્યારે ?

બ્રાહ્મણ—વચમાં સાત દીવસ છે !

પ્રકાશ—ત્યારે તો હવે રહીજ નહીં અને મહાશીવરાત્રીની રાત્રે શંકરનાં દર્શન કરીનેજ નહીં; વળી લંકા નહીં તે પાછા આવીએ તે તો બનવું મુશ્કેલ છે !

બ્રાહ્મણ—લંકામાં શું દાટ્યું છે ! શિવરાત્રી પછી જવાશે, દર્શન મુકીને દોડ્યું એ દીક નહિ.

પ્રકાશ—જાઉ તો મારા માતા પિતાને મળું !

બ્રાહ્મણ—રાજનની સ્વારી અહીં આવવાની છે તે એક બે દીવસમાં આવવી પણ જોઈએ. કેાકજ શીવરાત્રી પડે છે નહિ તો વરસો વરસ આવે છે.

પ્રકાશ—સત્યવાત; હવે મને યાંદ આવ્યું. હું બાળપણમાં ધણીવાર આવી પાણુ છું.

[કર્તા] આ પ્રમાણે બોલીને; પ્રકાશે મન સાથે ગોઠવ્યું કે, ચાલો બહુજ સાડું થયું. દરીઓ ઝાળાંગી જવું મર્યું; પીતાને અહીંજ મળાશે અને સઘળી ખીના જાહેર કરાશે.

ખીજે દીવસે સવારમાં, સુંદીર પ્રતાપની સ્વારી આવી; રામેશ્વરમાં રાજ તરફથી રક્ષણ કરવા રહેલા સીપાઇઓએ માન આપી, ઉતારાપર વિદાય કર્યા. રાજાએ માર્ગમાં આવતાં નગરથી જોએલા તંત્ર કોના છે. કોઇ ખીજન રાજની સ્વારી આવી છે કે શું. એટલું પુછતાંની સાથેજ બહુ બોલકણો આજણુ બોલી ઉઠ્યો કે,

આજણુ—સરકાર; આપણું પ્રકાશ લક્ષિ બા આગ્યાં છે.

રાજા—હેં હેં મારી પ્રકાશ ! એને બોલાવી લાવો મારી પાસે ? (આજા થતાં એક અનુચર ગયો અને તે પ્રકાશના મોંના શબ્દ સાંભળીને પાછો આવી રાજાને કહે છે.)

અનુચર—બા તો કહે છે કે, મારા પીતાને કહો કે પોતે અહીં આવે !

[કર્તા] તે સાંભળી રાજાએ રાણી કંચન કે જે ખીજ તંત્રમાં હતી. ત્યાં ખજાર કહેવરાવી કે તમારી દીકરી પ્રકાશ આવી છે તેને મળી આવે અને અહીં તેડી લાવો !

એક તો સ્વામીનો સંદેશો, અને પુત્રીનું આગમન એ બંને તરફની લાગણીથી કંચન ઝટ ઉભી થઇ અને અનુચરને સાથે લઈ પ્રકાશના તંત્રએ ગઈ. પ્રકાશ માતાને આવતી જોઈ ઉભી થઇ ગઈ અને મળી; પછી બંને જણ એકાં.

કંચન—ખેટા પ્રકાશ, તુ અહીં શી રીતે આવી ચઢી; અમારા પુણ્ય મુમનચંદ્રે તને એકલી કેમ મોકલી ? અને તારૂં મુખ હું કરમાએલું કેમ દેખું છું ?

પ્રકાશ—માતાજી, મુખડું કરમાવું; એ શોક સંતાપનું ચીન્હ છે; શોક સંતાપ એ દુઃખ પડવાથી થાય છે; અને દુઃખ એ સંબંધીઓના સ્નેહ છે.

કંચન—ખેટા તને શું દુઃખ પડ્યું; તે તો કહે ! માતા પીતા પુત્ર પુત્રાદીક દુઃખનાં ભાગીદાર થાય છે !

પ્રકાશ—માજી; તમારા પુણ્ય અને મારા પરમ પુણ્ય એમણે તીર-સ્કારની સાથે મને વિદાય કરી છે અને તેથીજ હું અહીં આવી છું.

કંચન—તીરસ્કાર કરવાનું શું કારણ, દીકરા !

પ્રકાશ—તમારા પુત્રનું પ્રાકૃત ?

કંચન—શું મારા અંધકારનું ! તે તો હજી ઘેર આવ્યો પણ નથી, અને શીવરાત્રીને ત્રીજે દીવસે તારા પીતા એની શોધ કરવા પણ નીકળવાના છે. (રાજને આવતા દેખીને) જો આ તારા પીતા પણ આવ્યા.

રાજ—પુત્રી પ્રકાશ ! મેં બોલાવા મોકલ્યું પણ તું આવી નહિ; અને તારી માતાને આવ્યે ઘણીવાર થઈ જ્યો મારે અહીં આવવું પડ્યું.

પ્રકાશ—પીતાજી ! દીકરી ઉપર કૃપા કરી ! (પ્રકાશની આંખમાંથી આંસુ પડવા માંડ્યાં તે જોઈ રાજ સુંદરપ્રતાપ બચ બીત થએલે ચેરે પુછે છે.)

રાજ—ઉદાસી થવાનું શું કારણ છે બેટા !

કંચન—તમારા જમાઈ, સુમનચંદ્રે, તમારી પુત્રી પ્રકાશને તિસ્કારની સાથે વિદાય કરી છે ?

રાજ—હેં હેં ! કાંઈ કારણ ?

કંચન—કારણ એ બતાવે છે કે, તમારા પુત્રનું પ્રાકૃત !

રાજ—મારા પુત્રનું પ્રાકૃત; અને મારી પુત્રિને તિસ્કાર. એ શું ! હા.....શું; ઉલાસનું હરણ કરનાર અંધકારસિંહ છે ?

પ્રકાશ—હા બાપા ! મારી નણુંદની પુત્રિનું હરણ કરી મને દુઃખ કર્તા થઈ પડ્યો છે.

રાજ—કુછંદી માણસોનાં કરેલાં કૃત્યનાં ફળ, સમંધીઓને પણ સહન કરવાં પડે છે. હું તો જાણતો હતો કે, અંધકાર ખોળ્ય કરી લાવશે, પણ અંધકારજી હરણ કરનાર !

કંચન—ત્યારે, થોડા માસ ઉપર, આનંદમલની સ્વયંવર લગ્નની કંકોત્રી હતી, તે કઈ પત્રિનું લગ્ન ? તારી નણુંદને કેટલી દીકરીઓ છે

રાજ—હા હા ! કંકોત્રી આવી હતી ખરી ! અને તે ઉલાસનાજી લગ્નની ? હવે ઉલાસતો ઘેર પહોંચી ચુક્યો. માત્ર એ અંધકારને પકડી લાવવાનો રહ્યો, દીક્ર હું શીવરાત્રી વિસાખાદ જાઉંશ !

પ્રકાશ—અંધકારના હાથમાંથી; અભયમલે છોડાવી. ઘેર લઈ જઈ સ્વયંવર રચ્યો; સ્વયંવરની સરતમાં, અમરસિંહનો વિજય થયો; ખીજે દિવસે લગ્ન થવાનું હતું, ને અંધકારસિંહ લઈને નાશો ગયો છે.

રાજ—અરરર.....શું ખીજવારનું હરણ ?

પ્રકાશ—હા ! તે તો હમણાંજ થયું ? હવે તો તમારા પુત્રનાં હાકાં હાથ આવવાનાં નથી, એટલી ફાજો એના ઉપર ચઢી છે !

કંચન—સ્વામીનાથ, હવે તો ઝટ જાઓ ! જેમ બને તેમ ઉતાવળે ખોળ્ય કરી, મારા વહાલા દીકરા અંધકારસિંહને ઘેર તેડી લાવો !

રાજા—હા જરૂર જાશ ! પણ પ્રભુ દર્શન કરીને ! આમેય આટલો વખત ગયો તો વળી સાત દીવસ વધારે !

પ્રકાશ—દીકરી સહનતારા પણ અમરસિંહના મહેલમાંથી ગુમ થઇ ગઇ છે, અને તેજ કારણથી અમરસિંહ રણવગડામાં રજા છે તેમની પણ શોધ કાઢજો.

કંચન—શું મારી બાણેજી સહનતારા ! શુ શુ સાંભળું છું. સહન ક્યાં ગુમ થઇ ગઇ ! નાથ હવે તો એક પણ પણ કિમા ન રહે !

રાજા—સાંભળતાંમાં મને પણ ખેદ થાય છે. હૈયું ઉછળા મારી રહ્યું છે, તોપણ શીવરાત્રીનું પૂજન થયા વિના, શ્રી રામેશ્વરનું ધામ મુકીને આગળ ડગલું નહિ બડે !

પ્રકાશ—બહે પ્રભુનાં દર્શન કરીને જાજો ! પણ અંધકારના હાથમાંથી ઉલાસને છોડાવી તેના માઆપને સોંપ્યા વિના ઘેર આવશો તો મારે અહીંજ મુસ્તક પુજ કરવી પડશે !

રાજા—ખેટા; તેની તું જરાય ચિન્તા ન કરીશ; એ પાપી પુત્રના હાથમાંથી છોડાવાની ને સોંપવાની વાત તો કીક છે, પણ તે ખંતેને લધને લાહોર જઇ એને હાથે સોંપાવીશ, અને રાજા આનંદમલ પાસે લાંબું જઇ માફ મંગાવરાવીશ.

પ્રકાશ—વાઈ પીતાજી જેમ તમને ચોગ્ય લાગે તેમ કરશો; પણ અલ્લારે તો તમારા પુત્રે તમારી સારી આખર વધારી છે ?

રાજા—હા...દેવતાથી સળગેલા વસ્ત્રોના છેડો આખું વસ્ત્ર સળગાવે છે માટે તેના ત્યાગ કરવો જોઈએ, એમ તારા મનની ધારણા છે. જો તેમ કરવું ઘટતું હશે તો પણ મને વાર લાગે તેમ નથી. છતાં પુત્રની શોધ થાય, અને અનેલી હકીકત ખરોખર રીતે સમજાય ત્યાર પછી નિશ્ચય થાય.

કંચન—મજે કે તુરત, ઉલાસને એના આપને ઘેર મોકલાવીને, અંધકારને તો ઘેરજ લાવજો, પછી એનું લગ્ન કરીશું એટલે એ બહાર નાસવાનું મન નહિ કરે.

રાજા—કેમ લગ્ન કરીશું એટલે બહાર જવાનું મન નહીં કરે !

કંચન—સ્ત્રિ છે એ પુરુષના પગની ખેડી છે. ખેડી જે રોકાણ નથી કરતી તે રોકાણ સ્ત્રિની પ્રિતી કરે છે.

રાજા—વા.....૩ ! ઠીક !

[કર્તા] એમ કરતાં મહાશિવરાત્રીના દીવસ આવ્યો; તે દીવસે તો સવારથી આખા ગામમાં આનંદ વરતઈ રહ્યો છે. અનેક બ્રાહ્મણો સવારમાં વહેલા ઉઠી, સ્નાન ધ્યાન સંધ્યા પુજા પરવારી, શ્રી રામેશ્વર ભગવાનનું પુજન કરી આવતાં, માર્ગમાં રાત્રીના પુજન વીધીની વાતો કરે છે.

દીવસમાં કોઈ એકજ વખત ણાહાર કરી રહ્યા છે અને કોકોકો તો અપવાસીજ રહ્યા છે, તે એક એકને વાતોમાં પ્રસ્નોત્તર કરે છે.

દત્તાત્રીયરાવ—કેમ ભાઈ ! વિનાયક રાવ આજે કેમ છો ? શીવરાત્રી કરી છે કે નહિ.

વિનાયકરાવ—મેંતો કરી છે; સરણ રતાણુ લાવી મુખ્યાં છે, તેનો નીજે પહેરે; ખૂબ ભૂખ લાગશે એટલે ઉપયોગ કરીશું.

દત્તાત્રીયરાવ—મેંતો કોરો અપવાસ કરવા વિચાર રાખ્યો છે પછી નહિ રહી શકાય તો મોટા જોઈ લેવાશે.

વિનાયકરાવ—તમે સેવાને માટે શું લાવ્યા છો !

દત્તાત્રીયરાવ—અહો હો હો ! એવો શો પ્રશ્ન : શંકરની પુજામાં જોઈતાં ફુલનાં કમારે નાળાં એસે છે ! આક્રો, ધંધુરો, બોરસસ્લી, કાંટાસળી ક્યુર; વિગેરેનાં ફુલ લાવ્યા છું.

વિનાયકરાવ—કેમ જંગલી ફુલથીજ મદદેવજી પ્રસન્ન રહેતા હશેને શુભાખ, ચંપો, મોગરો, જીંદ, જાંબ, વિગેરે ફુલ શંકરને નહિ ગમતાં હોય કે શું ? એમ કહો કે જેમ અને તેમ સોંધું અને સસ્તુ થાય તે કરી લેવું ?

દત્તાત્રીયરાવ—સારું ને સસ્તુ શોધી લેવું તેમ નહિ. પણ શંકર મશાણુ બોમીમાં તપ કરે છે અને અરણ્યમાં રહે છે, માટે વગરક ફુલ ઉપરજ એમની પ્રિતી.

વિનાયક—ભલે તેમ હશે ? ત્યારે કમળ, શંકરને કેમ ચંદ્ર છે ! અને તે વધારે પ્રિય કેમ છે !

દત્તાત્રીય—કમળ એ શ્રી નારાયણ ભગવાનની સ્નામીમાંથી પ્રગટ થયું છે અને તે કમળમાંથી બ્રહ્મા પ્રગટ થયા છે; તે પુષ્પ ધારણુ કરવાથી, બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુનું સ્મર્ણ થાય છે તેથી તે શંકરને વધારે પ્રિય થઈ પડ્યું છે.

વિનાયક—શંકરને કમળ કેમ પ્રિય છે, તે સાંભળીને મને તો અતી આનંદ થયો, હ્યો ચાલો વાતોમાં ને વાતોમાં સાંજ પડવા આવી, હવે તો મધ્ય રાત્રીના પુજન વખતે મળીશું.

મહાશિવરાત્રીના દીવસની અપૂર્વ શોભાને શોભાવતા, ગળામાં રૂદ્રાક્ષના મણકાની માળાઓ અને કંઠા ધારણ કરીને, કપાળે વિભૂતી રૂપ ભસ્મ ધારણ કરીને એક હાથમાં ચંદન, કેસર, અગર, કપૂર કાચલી, અખીલ, ગુલાલ, સીંધુર સહીત પંચ પાત્ર અને બીજા હાથમાં ગુલાબ, કેવડા, કમળ, સાવ સોનેરી રંગ ને મળતાં એવાં (કનક પુષ્પ) કાંટાશળી, તે ઉપરાંત; ધંતુરાનાં અને અગથીઆનાં ધૂલો સહીત છાંયડીઓ ભરીને તેમાં જળનાં ભરેલાં ત્રાંખાના પાત્ર મુકીને ધારણ કરી છે.

શંકરની પૂજાને માટે શંકર રૂપ બનીને જતા બ્રાહ્મણોને જોઈને અન્ય વર્ણોના હજારો લોકો બ્રાહ્મણોનેજ નમસ્કાર કરીને પ્રસન્ન થાય છે અને કેટલાકતો એમ પણ મન વાળે છે કે, રાત્રીમાં કદાચ ઉંધી ગયા તો હવે શીકર નથી, બ્રાહ્મણનાં દર્શન થયાં તે જાણે સાક્ષાત શંકરનાંજ થયાં.

શ્રી રામેશ્વર ભગવાનની પુજામાં વીધી સહીત મંત્રના ઉચ્ચાર કરીને કોઈ જળ, કોઈ પુષ્પ, કોઈ ચોખા, કોઈ ચંદન, અને કોઈ બીલી પત્ર ચઢાવી રહ્યા છે, અને કેટલાક, હે વિભુ, હે ત્રિનેત્રી, હે રૂદ્ર, હે મહાદેવ, હે હર, હે પ્રભુ, હે શંભુ, હે સ્વયંભુ, હે ભૂતેશ, હે યોગીરૂપ, હે પાર્વતી પતી, હે નીલકંઠ, હે ભંડારના પતી કુબેર, હે કારતીક સ્વામી, હે ભૂતના પતી, હે નંદી પતી, હે ત્રીશુળધારી, હે ખડગધારી, હે પીનાક પાણી, હે વનસ્પતીના પતી, હે યજ્ઞોતાપતી. એ પ્રમાણે અનેક નામોથી શંકરનું સ્તવન કરી રહ્યા છે.

હજારો દીવા ધીના બળી રહ્યા છે, સુંગંધીદાર પદાર્થોના ધુમાડા નીકળી રહ્યા છે, જેથી શીવાલય મસ મસ થઈ રહ્યું છે. ભૂંગળ, ભેરી, ડાક, ડમરૂ, રાવણ હથા, અને શંખના શબ્દથી શીવાલય ગાજી રહ્યું છે. પુજન વીધી થઈ રહ્યા બાદ પ્રભુને નિવેદ થયું અને છેવટ આરતી ઉતરી, તે વખતે, રાજ સુંદરપ્રતાપ, રાણી કંચન કુમારી અને પુત્રી પ્રકાશ લક્ષ્મી એ સૌ દર્શન કરવા આગ્યાં; અને પ્રભુની સ્તુતી કરી કરગરવા લાગ્યાં.

હે સ્વયંભુ હે ત્રિપુરાસુરનો વધ કરી દેવતાઓને સુખના આપનાર ત્રિનેત્રી ભગવાન, આ જગતનું કલ્યાણ કરજો.

હર હર શંભુ સ્યામ સદાશીવ, ભોળા સદાશીવ.

હર હર શંભુ સ્યામ સદાશીવ, ભોળા સદાશીવ.

હર હર શંભુ સ્યામ સદાશીવ, ભોળા સદાશીવ.

હર હર શંભુ સ્યામ સદાશીવ, ભોળા સદાશીવ.

હર હર શંભુ સ્યામ સદાશીવ, ભોળા સદાશીવ.

એ પ્રમાણે સ્તુતી કરી; બીજે દીવસે સવારે આખા ગામના બ્રાહ્મણોને જમાડી આનંદ માનવા લાગ્યા. અમાંવાસ્યા વીતી ગઈ.

દાગણ સુદી પડવાને દીવસે, રાજા સુંદરપ્રતાપે અંધકારસિંહની ખોળ્ય કરવા જવાની તૈયારી કરી, વસ્ત્ર અલંકાર પહેરીને ઘોડેશ્વાર થતી વખતે રાણી કંચનને કહ્યું કે; ખોળ્ય કરવી, એ કાંઈ અવધની વાત નથી, માટે તમે પ્રકાશને લઈ સિંહોન જાઓ !

પ્રકાશ—પિતાજી; હું તો સિંહોન જવાની નથી. તેમ સુશિદ્ધાબાદ પણ જવાની નથી. આપ સમાચાર લઈ આવશો, ત્યાં સુધી અહીંજ રહીશ !

સુંદરપ્રતાપ—એવી હઠ શા કામની ! મારાં બંને બાળકો સ્વતંત્ર સ્વભાવનાં છે. જ્યાં સ્વતંત્ર સ્વભાવના બાળકો હોય છે ત્યાં માખાપને દુઃખ આવી પડે છે, આજે અંધકારસિંહને ખોળવા નીકળવા જવાનું છે; તેમજ એક સમે તારી પણ ખોળાખોળા બંધજ હતી કે નહિ, તું નાની અને કુંવારી અવસ્થામાં, સમુદ્રમાં હોડી ઝુકાવી ચાલી ગઈ હતી કે નહિ !

પ્રકાશ—હા પિતાજી એમ થયું તો હતું.

સુંદરપ્રતાપ—ઈશ્વરને પરીણામ સારૂ લાવવું હશે કે, સુમનચંદ્રના હાથમાં આવી; નહિતો શું થાત તે કોને ખબર ! માટે, માતા પિતાની મરજી વિરૂદ્ધ નહિ વર્તવું એ બાળકોનો ધર્મ છે. તેમાં પુત્રિને તો અવશ્ય.

પ્રકાશ—આપ જેમ આજ્ઞા કરો તેમ ?

સુંદરપ્રતાપ—હાલ તારી માતાની સાથે સિંહોન જા ? કદાચ તારી ધારણા પ્રમાણે કામ ન થાય ને શ્રી પ્રભુની પાસે મુસ્તક પુજા કરી મરવા વખત આવે તો, શંકર ક્યાં અહીંથી ખસી જવાના છે !

પ્રકાશ—વારૂ પિતાજી, તેમ કરીશ, હું તથા મારાં માતાજી કાલે નીકળી પડીશું. આપ પધારો અને શ્રી રામેશ્વર ભગવાનની કૃષ્ણાથી કામ સિદ્ધ કરીને વહેલા આવો !

રાજા સુંદરપ્રતાપ અંધકારસિંહને ખોળવા વિદાય થયા તેને બીજે દીવસે રાણી કંચન કુમારી અને પુત્રી પ્રકાશલક્ષ્મિ સિંહોન તરફ રવાના થઈ ગયાં, દરીઆને કીનારે આવીને પોતાનું વહાણ જોઈતી સાહીત્યથી ભરાવી, તથા પોતાના માણસોને બેસારી શ્રી હરીનું સ્મરણ કરી, શુભ મુદ્દતમાં હંકાવરાવ્યું.

કોઈ અમરની શોધમાં, તો કોઈ ઉલાસની શોધમાં, કોઈ સહનની શોધમાં તો કોઈ અંધકારની શોધમાં, આમ અવનીમાં ધુમાધુમ થઈ રહી છે.

ઉલાસને લઈ નાંડેલા અંધકારસિંહને સુંદરીને લઈ સાધુના વેપમાં સિલોન જવું યોગ્ય ન લાગ્યું, જેથી ઉલાસતારાને લાહોરથી બે ત્રણ ગાઉને છોટે અને ઉન્મતશાહના પડાવની નજીક, એક શંકરનું દેવળ હતું ત્યાં બેસારી તેને સાચવવાને પાંચ પચીસ માણસ મુકી, પોતે ઉન્મતશાહની પાસે આવ્યો, અને પોતાના વસ્ત્ર તથા અલંકારની માગણી કરી !

ઉન્મતશાહ—ક્યા કીયા ! કહાં હે ઓ ઉલાસ ! (વસ્ત્ર ધરાંણુની ગાંસડી સોંપી દીધી. તે ઉતાવળે ઉતાવળે પહેરતાં પહેરતાં)

અંધકારસિંહ—હવે હું તો જાઉં છું. ઉલાસને લાવ્યો છું. સામે દેખાય છે તે શંકરના દેવળ પાસે તમારા પચાસ માણસના પેરામાં બેસારી છે. એકી સ્વાસે ઉન્મતશા ઉન્મતશા કરી રહી છે. તેને લઈને ઝટ જતા રહેજો, નહિતો અભયમલના હાથમાં સપડાયા તો ઘેર જાઓ ન જાઓ ! અને અમરના હાથમાં આવી ગયા તો પહોંચી ગયા પરવરદીગારની હજૂરમાં !

ઉન્મતશાહ—અહા હા હા ! કેસા ડર બતાવે હો ! શેર કે સામને ઙીદડકી તારીફ કરતે હો, વાહ ! તુમકે શરમ નહિ આતી ?

અંધકાર—અમરસિંહને ગીદડ ન માનશે એનો શલ્લભ છે. (વસ્ત્ર શણગાર સજી ઘોડેશ્વાર થઈ) હું જાઉં છું.

હું જાઉં છું કહી ઘોડો દોડાવીને, શંકરના દેવળે આવી ઉલાસને ઉઘડી ઘોડે નાંખી, સવારોને કહ્યું કે, તમારા ઉન્મતશાહને કહેજો, કે ઉલાસ જેવી અલખેલી હંસણી તે અંધકારસિંહ જેવા હંસને માટે છે. તારા જેવા કાગડાને માટે નથી. (ઘોડો દોડાવી મૂક્યો.)

૩૫ ગુણના વખાણ કરી અંધકારસિંહે મોહ પાશમાં બાંધી મુકેલો ઉન્મતશાહ, ઉલાસતારાનું હસતું અને આનંદ બરેહું મોં જોવાની ઇચ્છાએ ઘોડેશ્વાર થઈ દોડતો આવ્યો. ઉન્મતશાહને દેખી; અંધકારસિંહના મુખના રાખદ સાંબળી દીધમુંદ બનેલા સર્વે સીપાઈઓ સલામ કરી ઉભા રહ્યા; તેમને આતુર થઈ રહેલા ઉન્મતશાએ પુછ્યું ?

ઉન્મતશાહ—કહાં હે ઉલાસતારા ?

સીપાઈ-૧-લો—ક્યા વો લડકી ! જીસકે અંધકારસિંહ સાધુ બનકે લાયાતા વો !

* શેર=વાહ. + ગીદડ=શીયાળ. ૧ શલ્લભ=જો તમારું જાનવર થાય છે, જેને આઠ પગ હોય છે અને તે સિંહને પણ મારી નાંખે છે.

ઉન્મતશાહ—હાં હાં વો વો ! કહાં હે વો ?

સી-૨-મે—ઇસકુ તો એહી અંધકારસિંહ લેકે ચલા ગયા !

ઉન્મતશાહ—ક્યા ! એ ક્યા ખાત !

સી-૩-મે—અખ ! અખી હાલ ચલા ગયા !

ઉન્મતશાહ—ઇસકુ જાને ક્યું દીયા !

સી-૪-થો—હમકુ ક્યા માલુમ કે વો લેકે ચલા જાયગા ! એસા જાનતે તો કેસે જાને દેતે !

સી-૫-મે—મીયા કીસીઆરી કાયકી લગાતે હો ! તુમારે મું પર કહે કે તો ગયા ! જરા શાહકું તો સુનાવ ! ઉસને ક્યા કીયા વો !

ઉન્મતશાહ—હાં...વો ક્યા કહે ગયા ?

સી-૬-ઠો—ખુદાવિંદ હમેરે મુંસે નહિ કીયા જાય ?

ઉન્મતશાહ—હાં હાં ! એસા ક્યા કહે ગયા ? બોલો બોલો !

સી-૭-મે—ઇસને કહે વો ૧લવઝ હમ આપકુ કેસે કહે શકે !

ઉન્મતશાહ—હાં હાં હાં ! કુચ્ચ ૨હર્જ નહિ બોલો ! જો વો બોલ કે ગયા !

સી-૮-મે—વો તો એસા કહે ગયા કે, ઉલાસ જેસી હંસણી ઉન્મત જેસે કા.....

ઉન્મતશાહ—હાં હાં હા હાં. બોલો બોલો !

સી-૯-મે—કાગડે કે ખાસ્તે નહિ હે.

ઉન્મતશાહ—અહા હા હા ! એ ક્યા ખાત ! સાલા કાફર, દગા દે ગયા ! હમારી મદદ લેકે, ઇસને અપના કામ કર લીયા ? કુછ અર્જ નહિ ચલો ! આજે આજે દેખા જાયગા.

સી-૧૦-મે—અસ, અમારી સમજમે ખી એસાઇ આનાહે, નામદાર ?

સેનાધિપતી—આપકા હુકમ હો ચલનેકી તૈયારી કરે !

ઉન્મતશાહ—હાં અખ ચલો દીક્ષી, રસ્તેમે જો કુચ્ચ હોગા વો અધાકી મરજી.

[કર્તા] અહીં અંધકારસિંહના કૃત્યને સમજી ક્રોધાચમાન થએલો ઉન્મતશાહ મુકામ કુચ્ચ કરવાની તૈયારીમાં છે, તે વખતે ઉડતી અશ્વચાલી આનંદમલને ખબર પડી કે, કોઇ મુસલમાન બારે લશ્કર લઇ આવ્યો છે, અને તે ત્રણેક ગાઉને છોટે પડ્યો છે; તેજ વખતે પ્રધાનને આજ્ઞા કરી કે

તાબડ તોય તપાસ કરો! આનંદમલની આજ્ઞા પામેલો પ્રધાન સો સવાર સાથે લઈ ઉન્મતશાહની પાસે આવ્યો. સરહદની બાજુ ફરતા સીપાઈને પુછી જેતાં સમજાયું કે; દીક્ષીપતી આલમશાહના બાઈ ઉન્મતશાહ આવ્યા છે, પણ આવ્યાનું કારણ ન સમજાયું ત્યારે સીપાઈ સાથે કહેવરાવ્યું કે; કોઈ પ્રકારે અડચણ ન હોય તો, રાજા આનંદમલના પ્રધાન આપની મુલાકાતે આવ્યા છે. આવનાર સિપાઈ સાથે ઉન્મતશાહે કહેવરાવ્યું કે જે કોઈક ચલે આવ ! પ્રધાન પાસે આવી, સલામ કરીને.

પ્રધાન—આપ દીલ્હીપતી, એટલે પૃથ્વીપતી પાદશાહના બાઈ, તે અહીં આવી પડી રહ્યા અને ખબર પણ ન આપી, જેથી અમારાથી આપની ખાતર બરદાસ ન બની તેથી રાજધીરાજ દીલગીર થયા છે અને ખબર મળતાંની સાથે આપને રજૂ બોલાવા અને મોકલ્યો છે.

ઉન્મતશાહ—હાં! ચલો મેં આતાહું. મેરે આનિકા, ચોર દૂપ રહે-નેકા, સખખ મેં, રાજા સાહેબજી રજૂઈ કહુંગા !

પ્રધાન—ચલો ત્યારે પધારો ! આપની આજ્ઞા હોય તો હું આગળ બઈ આદરસત્કારને માટે જોડવણ કરી મુકું !

ઉન્મતશાહ—પ્રધાનજી, તુમ હમકું, સન્નામ કરકે ખુલાને આચ્છે વોઈ હમારા સત્કાર હે !

પ્રધાન—આપતો મોટા છે. એટલે અમારી જુજ સેવા મોટી કરી માની લેશો, પણ અમારે અમારા મોહબ્બા પ્રમાણે કાંઈક કરવું જોઈએ.

ઉન્મતશાહ—પ્રધાનજી; ચલો અપને મંગ મંગ ચલતે હે. થોડી દેર મેઠુંગા; ચોર રાજગી મુલાકાત કરકે ફીર દીક્ષી કુચ કહુંગા ! (બન્ને સાથે સાથે આવ્યા.)

પ્રધાન—(નમન કરીને,) રાજા ધિરાજ; દીક્ષીપતી આલમશાહના નાના બાઈ ઉન્મતશાહ આવ્યા છે, અને તે મારી પાછળ અહીં આવે છે.

રાજા—એમના આવ્યાનું પ્રયોગન સમજાયું છે ?

પ્રધાન—તે વાત આપની સાથે થવાની છે. ઓ આવે સામેથી.

ઉન્મતશાહ—મહારાજા આનંદમલ; ઈસ છોટે ખીરાદરજી આપકે હદમમેં સલામ હે ?

રાજા—આવો પધારો ! આપનું આવવું જે નિમિત્તે થયું હોય તે કહો ! અને હમારા લાયક કામ કાજ પણ કહો !

ઉન્મતશાહ—શૈતાનકા બચ્ચા, અંધકારસિંહને મેરેકું ફરેખ કરકે

ફસાયા, ઓર હમારી મદદ લેકે; અપની મુશાદ હાંસલ કરકે ચલા ગયા !

રાજા—ત્યારે તમે અંધકારસિંહની મદદે આવ્યા હશે !

ઉન્મતશાહ—મેં આપકી માફી માંગતાહું. ઓર જાહેર કરતાહું કે; પાપી અંધકારસિંહને હમકુ કહ્યા કે, પંખખકા રાજા આનંદમલકી બેટી, ઉલાસતારાકા સ્વયંવર હોને વાલા હે, મગર વો લડકીકી મરજી તુમારી સંગ શાદી કરનેકા હે ! એ અદબી માફ, ઉલાસ હમારી બેટી હે !

રાજા—અરે હાય ! પાપી અંધકારસિંહ ? રાજા આનંદમલકી ઇજત પર હુમલા કરનાર અંધકારસિંહ તને કોઇની પણ શરમ ન પડી તને કોઇનો પણ ડર ન લાગ્યો ! સુમનચંદ્ર, અબયમલ કે અમરથી પણ તું ન ડર્યો.

ઉન્મતશાહ—અજ વો મર ગયા હે એસાકા સમજો ! ઇસ શમ-શેરસે ઇસકા કુકડે કુકડા કરકે, કુત્તેકુ ફેકુંગા, ઓર મેરી પ્યારી બેટી ઉલાસકું છોડા કર આપકે કદમમેં હાજર કરુંગા.

રાજા—શાઆશ : ઉન્મતશાહ ! શાહઆશ ! અમારે માટે આટલી બધી લાગણી ધરાવો છો, તે આપનું ઉમરાવપણાનું લક્ષણ છે. આપ હવે અમારે ત્યાં મેમાન રહો ?

ઉન્મતશાહ—જસ અજ મેરા દીલનો ઉક ગયા હે ! મગર આપકા આગ્રહ હે તો એક દીન ફેરુંગા !

રાજા—જાહુ સાહે ! પ્રધાનજી ! શાહને માટે સર્વ સાહીત્યનો અદોષરત કરો અને આજનું આજ્ઞ આપજો અહીંથીજ આવો !

(એક દીવસ મેમાન રહી ઉન્મતશાહ વિદાય થયા.)

ઉન્મતશાહને ધાપ દઈ, ઉલાસને લઈ નાંકેલો અંધકારસિંહ દીલી તરફનો માર્ગ છોડીને ઉમાળે જવા લાગ્યો, માર્ગમાં ચાલતાં જીમ જેની બંધ રહેતી નથી; એવો અંધકારસિંહ વિનય વાળીયા ઉલાસને સમજત્યાજા કરે છે. કાલાવાલા કર્યાજ કરે છે.

અંધકાર—ઉલાસ ! ઉલાસ ! ઉલાસ ! હે ઉલાસ !

જણુ ચાર અવાજ કરતાં ઉલાસ ન બોલી; ત્યારે નિચું નિહાળી એસી રહેલી ઉલાસને, દાઢી નીચે હથેલી રાખા ઉચું બેવરાવી અંધકારસિંહ કહે છે. ઉલાસ; તારૂ ચંદ્રસમાન ચળકતુ મોઢું દેખી તેજમાં અંજનએલો હું અંધકારસિંહ મોહ પામ્યો છું. જેથી મન સાથે ચંક્રપ કરી ચુક્યો છું કે, લગ્ન કરવું તો તારીજ સાથે કરવું નહિ તો આપધાન કરી મરવું કિતમ છે.

૧ મુશાદ હાંસલ કરવી—ધારેલી ધારણા પીર કરવી.

ઉલાસ—અંધકારસિંહ; મન વિનાતું મળવું એ સુખતું સાધન નથી પણ દુઃખનું કારણ છે.

અંધકાર—હાલ તમારું મન નહિ હોય, પણ પંજામાં આવેલી નિસનો સવાસ થશે એટલે કંટાળીને તારે મારી સાથે વરવુંજ પડશે.

ઉલાસ—અંધકાર ! આ કાયાતું દાન અમરસિંહને દેવધ ગયું છે તે હવે પાછું ફરે તેમ નથી.

અંધકાર—હજી અમરસિંહ સાથે તારું લગ્ન થયું નથી, ત્યાં સુધી તું ખીજની સાથે લગ્ન કરી શકે છે.

ઉલાસ—સ્વયંવર જીત્યો; તે જીતનારની હું નારી થઈ ચુકી. હવે કાંઈ મારવાં એ ફોગટ છે.

અંધકાર—જેની થઈ ચુકી તે તો હવે અંધકારસિંહના તાપથી તપી ગયો હશે. મારું નામ સાંભળીને ભય પામી ગયો હશે; નીરાશ થઈ ઘેર ચાલ્યો ગયો હશે, માટે હવે સીધી સીલોન ચાલ ! પછી આપણે લગ્ન કરી ઈંદ્ર સમાન વૈભવને ભોગવીશું !

ઉલાસ—અંધકાર ! મને સીલોનનો ના લઈ જશો ? પણ દયા લાવી અમરને અગર મારા આપને સોંપો, નહિતો વગડા વચ્ચે મુકીને ચાલ્યા જાઓ !

અંધકાર—હાય...શી દયા ! આવી દયા ! આ દયા તો અંધકાર-સિંહથી નહિ થાય ? ઉલાસને વગડા વચ્ચે મુકવી એ તે દયા કે ક્રસાદનું કામ ? અમરના અગર આનંદમલના હાથમાં સોંપવી, એ તે દયા કે, ખીજની સાથે લાચારી ! ! સમુર ઉલાસ સમુર. પ્રાણુ જશે ત્યારે પ્રાણુનો આધાર છુટશે.

ઉલાસ—શ્રી હરી શ્રી હરી ! કરમના લખેલા લેખ કરી મિથ્યા થતા નથી, એકવાર પાપીના પંજામાંથી છૂટેલી ફરીથી ફસાઈ.

અંધકાર—ફસાઈ એટલે કાંઈ ઘસાઈ તો નથી ગઈ ! ગુલાબનાં ફુલને હાથેળીમાં રાખી તેની સુવાસના લેવાય છે, તેમ તને રાખુ છું.

ઉલાસ—વિદ્યાના ઢગલા ઉપર મુકેલું ગુલાબનું ફૂલ શોભતું નથી, અને પાસ ખેસવાથી આખર યુરી ખાસ મારે છે.

અંધકાર—વિદ્યાનો ઢગલો કહીશ તો પણ મને જરાકે માફ લાગવાનું નથી, જે ઝાડમાં મધુર ફળ રહેલાં હોય છે, તે ઝાડના કાંટા દુઃખ રૂપ થતા નથી.

ઉલાસ—અંધકાર ! નામ અંધકાર એટલે અકલ પણ અંધારામાંથીજ ધૂંટી લીધો છે. માત્ર આંખે અંધાપો નથી એ કાંઈ બાળ્યની ખામી છે.

અંધકાર—હિલાસતારા ! તારા મુખમાંથી નીકળતા બોલ હૃદયને ખાળે તેવા છે, પણ આ તારા સ્વરૂપમાં આશક્ત થઇ અંધ થએલા પતંગીઆ રૂપ અંધકારસિંહને દઝાડતા નથી, બોલ્ય પ્રેમદા બોલ્ય, તું જે કહીશ તે હું સાંખીશ, પણ જ્યારે સીંહોનની રાણી થઇ રાજ વૈભોગને ભોગવીશ ત્યારે અત્યારના બોલેલા બોલને સંભારી પશ્ચાતાપને પામીશ.

હિલાસ—હું સાત જનમમાંય સીંહોનની રાણી થવાની ઇચ્છા ધરાવતી નથી; હું તો માળવાની રાણીની દાસી થઇશ.

અંધકાર—ત્યારે તું અમરસિંહને વરીશ ?

હિલાસ—હા હા અમરસિંહનેજ વરીશ !

અંધકાર—મારાથી છુટી થઇશ ત્યારે અમરને વરીશ ને ? આ અંધકારસિંહ હૈયાથી અળગીજ ક્યાં કરવાનો છે.

હિલાસ—અંધકાર અળગી નહિ કરે, પણ શ્રી સર્વેશ્વર પ્રભુ અળગી કરાવી દેશે, અને અમરસિંહને સોંપી દેશે.

અંધકાર—અહા હા હા. હું અંધકારસિંહ મેં મારા આપના બોલ નથી સાંભળ્યા, તે આજ હિલાસના કારી ધાવ શબ્દને સહન કરી શકું છું બદલામાં તેને હું કાંઇ કરી શકતો નથી. પીઠીઆં અને પાટડીઓ કોચી નાંખી મકાનને પોતુ ભમ કરી નાંખે છે. તે ભમરો કમળમાં મરી જાય છે પણ તેને કોચી બહાર નીકળી શકતો નથી.

હિલાસ—તેજ પ્રમાણે તારે પણ મ્હોતનેજ આધીન થવાનું છે. અંધકાર !

અંધકાર—હું મરીશ અને તુ શુ જીવતી રહીશ ! ના ના હું તો તને મારીને મરીશ ! પણ કંગાલ અમરને હાથ જવા દઇ દુઃખી નહિ થવા દેઉં.

હિલાસ—અમરને કંગાલ કહેતાં આંચકો કેમ આવતો નથી; અહીંજ નાદાનીતું લક્ષણ તરી આવે છે.

અંધકાર—અરે કંગાલ, નિરમાલ્ય, નાદાન; કોઈ વાતે અમરસિંહ પસંદ કરવા જેવો નથી. માત્ર રૂપ, ત્યારે હું કાંઈ અમરસિંહ કરતાં ઓછો રૂપાળો છું ?

હિલાસ—ઈશ્વરજ્ઞાંય રૂપાળાં તો હોય છે. રૂપને દેખીને જગત અંજાઇ જાય તેમ નથી; ગુણનેજ માન છે.

અંધકાર—ત્યારે અમરસિંહમાં શું જોયું ? રૂપ કે ખીજું કાંઈ દીઠું !

ઉલાસ—હજારો રાજાઓની વચમાં, નિશાન તાકી મારા કનની કડી વીંધી નાંખી એ પ્રાકૃમ કાંઈ ઝોણું છે ? સવારથી સાંજસુધીમાં તે કામ કરવા કાંઈ ઉભુ ન થયું.

અંધકાર—વાતતો ખરી ! ના ન કહેવાય ! પણ એણે તો દુઃખથી કાયર થઈ મરણ આદરી નાંખેલું, તે બાણ કડી વીંધી પાર નીકળી ગયું !

ઉલાસ—ગમે તેમ પણ સ્વયંવરમાં જય તો એમણે જ મેળવ્યો કે નહિ ?

અંધકાર—હા હા મેળવ્યો મેળવ્યો ! ઉલાસ, અપસોસ ! તારા કમ નસીએ હું સાધુના વેષમાં હતો, અને સાધુના ટાળામાં બરાબ એકો હતો.

ઉલાસ—નહિતો કાળુ મોઢું કરવા તૈયાર થઈ જત કેમ ?

અંધકાર—કેમ કાળુ મોઢું ? ઠીક, છેલી સરત પ્રમાણે.

ઉલાસ—કેમ થાત કે નહિ !

અંધકાર—હા હા થાત થાત, મારૂં મોં તો કાળુજ થાત ! દારણ કે મારાથી તારા સુકોમળ અંગ ઉપર, અને મનહરણીના મધુરા ચહેરા ઉપર, અરે હાય, કામને જાત્ર કરનારી કમળના જેવી આંખની બાજુમાં બાણ ન મરાત ? ફિકર નહિ હજુ શું વહી ગયું છે હું તને અનેક પ્રાક્રમે કરી ખતાવીશ !

ઉલાસ—તારા પ્રાકૃમની તો વાતજ કરવા જેવી નથી. મારૂં હરણુ ક્યું છે એ પ્રાકૃમજ છે ને ?

અંધકાર—હા હા ! પ્રાક્રમ પ્રાક્રમ ! ! તું ગમે તેટલું કરડાકીમાં બોલ્ય પણ તારા આવા સુરા સર્વધીઓની આંખમાં આંજીને ઉડાવી લાવ્યો છું એ પ્રાક્રમ કાંઈ ઝોણું ન ગણાય !

ઉલાસ—મોર મારી નાંખ્યો !

અંધકાર—અહા હા હા હા ! મોર નહિ પણ ઠીક યાદ ક્યું. મોહર ! સુંદરી કહેવતની ખમર છે પણ ખરી વાતની ખમર નથી. મોર એ ઝેરી જંતુઓનો આહાર કરે છે અને મોહર એ કીમતીમાં કિંમતી તે પણ દરીઆની તળેટીમાંથી કાઢીને મોતીનો અહાર કરે છે.

ઉલાસ—મોતીનો બોગતો હંસજ કરી શકે. બીજું કાંઈ પક્ષી કરી શકેજ નહિ.

અંધકાર—સત્ય; હંસની આંખે મોતી ગળે છે. અને મોહર તો આખાં મોતી ગળે છે. એ મોહરના પેટમાંથી પ્રગટ થએલાં મોતીની માળાતો સિલોનની રાણી યશો તોજ દેખવા પામશે ?

ઉદાસ—મારે મોહરનાં મોતીની માળા નથી પહેરવી પણ સ્વાંતી નક્ષત્રના સંજેગમાં પાકેલાં સાગરનાં મોતીની માળા પહેરવી છે, મારે સિલોનની રાણી નથી થવું પણ સહનની દાસી થવું છે !

અંધકાર—સહનતો મારી બાણી ! પ્રકાશની પુત્રિ ?

ઉદાસ—હા એજ તમારી બાણી ! બાણી એજ રાણી !

અંધકાર—સહુણી; સહન કાંઈ તમારા કરતાં સ્વરૂપવાન નથી ?

ઉદાસ—સ્વરૂપવાન નહિ પણ બાગ્યશાળી તો ખરી !

અંધકાર—એ બાગ્યશાળી છે તો તમારું બાગ્ય ક્યાં કમ છે ? માળવા કરતાં સમુદ્રથી ઘેરાએલી સિલોનની ગાદી કાંઈકમ નથી.

ઉદાસ—સિલોન સિલોન કહીને શું કરવા મોંદું દુખાડે છે. સિલોનને સળગાવાય મારે આવવું નથી.

અંધકાર—ખરી વાત ? અત્યારે તો મારે મન સિલોન સળગીજ ગયું છે. ખ્યારી ઉદાસ ! તારો સહવાસ એ સાત સિલોનના સુખને બૂલાવી નાંખે છે.

ઉદાસ—અંધકારસિંહ ! મને મુદ્રી દયો; અને સિલોન જઈ તમારાં માતા પીતાને મળો !

અંધકાર—* હરીયલનું આક્રીન તુટે, તો અંધકારના હાથમાંથી ઉદાસ છુટે.

ઉદાસ—પાખી તારે સુખી થવુંએ નથી, અને મને સુખી થવા દેવીએ નથી. ત્યારે મને મારી નાંખીને ચાલ્યો જ !

અંધકાર—મારી નાંખુ તો સ્ત્રિ હત્યાનું પાપ લાગે, અને વાંસે મારે ઝુરીને મરવું પડે. સારસ પક્ષીનું જોડુંજ જીવે છે; એકને વિયોગે ખીનું મરી જાય છે.

ઉદાસ—અરે હે પરમेश्वર ! આની જીભ પણ શાની ધડી છે, એના માથામાં શુ ઘાસ્યું છે. મોલતાંજ થાકતો નથી. હું દુઃખીઆરી થઈ ગઈ, આ પાખીના પંજમાં આવી ગઈ; મંસારમાં ડોહ સુખી નહિ હોય, એમ મને બાસે છે. સુખી એક સહનતારા પણ સહનતારાય શાની સુખી.

* હરીયલ=એ નામનું મોટું જળર જસ્ત પક્ષી થાય છે, તેનું ખીનું નામ લાકડું જોડ છે. હરીયલની માદા ઇંદ્ર મુકે તે જાણે નાનો ટુંગર. તે ઇંડામાંથી પ્રગટ થતાંની સાથે, પચીસ પચાસ મણુ તેલનું લાકડું પગમાં પકડી આકાશમાં ઉડે છે. માત્ર તે લાકડાંનેજ ખાય છે અને પ્રાણ જાય છે ત્યારે લાકડું અને તેનાં હાલકાં આમરો ભોંય બેગા થાય છે.

તે પણ મહેલમાંથી ગુમ થઈ ગઈ છે, શી રીતે ગુમ થઈ હશે કોણુ હરણુ કરી ગયું હશે !

અધિકાર—શું શું ? સહનતારાનું હરણુ !

ઉલાસ—અત્યાર સુધી અંધારામાં છે કે શું !

અધિકાર—મારા ચિત્તને ખસેડી ફિક્કરમાં નાંખવા માટે તારો પ્રયત્ન છે. સહનનું હરણુ કરી શકે એવો કોઈ માએ જનમ્યો નથી.

ઉલાસ—સહનનું હરણુ થયું કે કેમ થયું, તે તો ધધિર જાણે પણ, સહન મહેલમાંથી ગુમ થઈ ગઈ એ વાત તો ચોક્કસ ! અને તેની શોધમાં નીકળેલા અમરસિંહ મારા સ્વયંવરમાં આવ્યા હતા !

અધિકાર—તમને અમરસિંહના કહેવાથી, ખગર પડી હશે !

ઉલાસ—મારા સ્વયંવરની કંકાત્રી મારા બાપે, માળવામાં મોકલેલી, તે બ્રાહ્મણ મારા સસરા મધુરસિંહના મોઢેથી સાંભળીને આવ્યો હતો; તે કહેતો હતો !

અધિકાર—કેવી ભૂલ્ય કેવી અજ્ઞાનતા, હજી અમરસિંહને પરણ્યા પહેલાં, મધુરસિંહને સસરા માની લીધા !

ઉલાસ—હવે લગ્ન કરવાનું તો માત્ર શાસ્ત્ર વિધીને માન્ય આપવાનું જ રહ્યું. નહિતો સ્વયંવર છતાંયે ત્યારથી મારા માથાના મુગટ અમરસિંહ આ તન મનના માલીક થઈ ચુક્યા છે.

અધિકાર—ત્યારે સહનના હરણુ કરનારને ખમર નહિ હોય કે, અંધકારસિંહની બાણી છે ? હું સહનની શોધ કરીશ અને તેનું હરણુ કરનારને શુલ્ક તો સજાગતી મુકીશ !

ઉલાસ—જેટલી સહનની લાગણી તમને થાય છે, તેટલી લાગણી મારા સર્વધીઓને નહિ થતી હોય !

અધિકાર—તારા સર્વે સર્વધીઓ નિર્માલ્ય છે.

ઉલાસ—નિર્માલ્ય સમજતો હતો ત્યારે અભયમલ્લના સામે ઉભો શે ન રહ્યો !

અધિકાર—તે વખતને માન આપી નાશી ગયો, પણ પાછો શોધીને લાવ્યો કે નહિ ! હવે અભયમલ્લનો બાપ આવે તોપણ હું ડગવાનો નથી !

વાતની વાતમાં ને રક્ષકમાં રાત્રી પડી ગઈ. અરે રાત્રી પડી એટલુંજ નહિ પણ, મધ્ય રાત્રી થઈ ત્યારે ઉલાસની આંખમાં નિદ્રા દેવીએ પ્રવેશ કર્યો, ઝોકાં આવવા લાગ્યાં, તે વખતે અધિકારસિંહે કહ્યું, તમે સુઈ રહો

ઉલાસતારા ! આજે તો વગડા વચ્ચે રહી ગયા ! વાર્તા વિનોદમાં કશી ખબર ન પડી, ફિક્કર નહિ હું આખી રાત્રી જાગત રહીશ. તમારા અંગનું રક્ષણ કરીશ અને સવાર થશે એટલે સહનની શોધ કરતા ચાલ્યા જઈશું !

ઉલાસના ઉઘ્યા પછી ધણીવાર સુધી જાગ્યો તો ખરો પણ કુદરતના વેગને લઇને નિદ્રાએ ઢાળી પાડેલો અંધકારસિંહ, ધસધસાટ ઉઘી ગયો ! તે સવારનો પહોર દિવસ ચઢ્યો ત્યાં સુધી ઉઠવા ન પામ્યો ! અંધકાર ઉઘે છે, અને ઉલાસ જાગી ઉઠી છે, પાસેના તળાવમાંથી જળ લઇ દાતણ પાણી કરી ધૈર્યનું સ્તવન કરતી. અને સર્વધીઓને સંભારી આંખમાં આંસુ ભરતી બેઠી છે, તે વખતે શાહજહાં સવાખશાહની સ્વારી આવી.

રોતી બાળાને દેખી સિપાઇઓએ સવાખશાહને ખબર આપી. તે સાંભળી પોતે ઉલાસની પાસે આવી ઉભો રહ્યો; અને તેને રોતી દેખી ધીરજના શબ્દોથી અભય વચન ઉચ્ચારવા લાગ્યો.

સવાખશાહ—કાયકુ રોતી હે લડકી ? ક્યા આફત તેરેપર યુજરો હે !

(કાંઈ મુસલમાન સરદાર છે. એમ જાણી ઉલાસ બોલી નહિ પણ નિયુ જોધને બેસી રહી. તેને ફેર કહ્યું.)

સવાખશાહ—હમસે મત ડરો ! હમકુ અપના બાઇ સમજો ! ઓર બોલો ! મેં ઇસ આલમકા શાહ દીલીપતી આલમશાહકા લડકા હું; મેરા નામ સવાખશાહ હે !

ઉલાસ—તીરા !

સવાખશાહ—હાં એન ધીરાં ! બોલો જો કુચ્છ કહેના હો !

ઉલાસ—હું લાહોરના રાજ આનંદમલની પુત્રી ઉલાસતારા !

સવાખશાહ—હાં; જળ સ્વયંવર કીસકા થા ?

ઉલાસ—સ્વયંવર મારેજ હતા બાઇ; તે તો થઇ ગયો, અને સ્વયંવરમાં માળવાના રાજકુવર અમરસિંહે વિજય કર્યો છે.

સવાખશાહ—જળ હમારા ચાચા ઉન્મતશાહકી સંગ શાદી કરનેકા તુમારો મરજીથી વો. ખાત સચ વો ગલત ?

ઉલાસ—તીરા એવું હોયજ નહિ; એ થાયજ નહિ. અને ઉન્મતશાહનું તો નામ પણ મેં આજે સાંભળ્યું.

સવાખશાહ—જળ કીસી નાદાનને અમારા ચાચાકુ, તુમારી ખાત કરકે ભરમાયા ઓર વો એક લાખ સીપાઇકા લશ્કર લે કે લાહોર ગએ હે, વાં ક્યા હુવા હોગા વો જાનતે નહિ, કુચ્છ ફીકર નહિ, તુમ ચલો

અપની સંગ, મેં તુમકુ દીલ્લી લે જાઉંગા ઓર નેક નામદાર બાવા આલમશાહકી પાસ રજુ કરુંગા, હીર તુમારી જ્યાં મરજી હો વાં પહોંચાઉંગા કીસી બાતકી કીકર મત કરો અબ તું નિર્ભય હો ગઇ હે !

અંધકારસિંહ જાગ્યો, અને ઉલાસ કોની સાથે વાત કરે છે તે જોવા લાગ્યો, પાસે આવી પુછવા લાગ્યો કે આપ કાણુ છો ?

સવાબશાહ—મેં સવાબશાહ ! દીલ્લીપતીકા શાહજાદા ! (શાહજાદાનું નામ સાંભળીને અંધકારસિંહના ચમર છુટી ગયા. તરત ઘોડેસ્વાર થયો અને ઉલાસને કહ્યું કે યાદ રાખ ઉલાસ આ અંધકારસિંહ તને છોડનાર નથી. હાલતો જાઉં છું, અંધકાર નાસી ગયો, ઉલાસ સવાબશાહની સાથમાં ચાલી.)

માર્ગમાં ચાલતાં ઉલાસને ગમતુંજ બોલવું અને તેને કોઇ પ્રકારનું દુઃખ ન પડવા દેવું તેમ તેનું દીલ દુઃખાય તેની વાણી નજ કાઢવી, માત્ર તેને આનંદમાં રાખી હરખાતો સવાબશાહ દીલ્લી લગભગ થવા આવ્યો.

દિલ્લી દરોક ગાઉં દુર રહી છે, ત્યાં અભયમલની મુલાકાત થઇ. અગિયારસે ઘોડેસ્વાર લઇ નિકળેલો અભયમલ નિડરપણે સવાબશાહના સૈન્યના સામે આવ્યો ! અને સીપાઇઓને પુછ્યું કે, લશ્કર કોનું છે અને ક્યાંથી ક્યાં જાય છે ! સીપાઇઓથી જવાબ મળ્યો કે દીલીપતી પાદશાહ આલમશાહ પંજાબકા રાજા આનંદમલકી બેટી ઉલાસતારાકું લેકે દીલ્લી જાતે હે.

સમાચાર સાંભળતાંની સાથે પોતાના માણસોને આજ્ઞા કરી કે મારો કાપો ! પોતે તલવાર ફેરવતા, અને સેંકડો મુસલમાનને કાપતો લશ્કરમાં દાખલ થયો, મારા મારમાં હજારો માણસો કતલ થયાં ત્યાં સવાબશાહને ખબર પડી એટલે તે તૈયાર થઇ ઉલાસને કહેવા લાગ્યો બેન બેસજો કોઇ હીંદુ આપણા લશ્કરને કાપતો આવે છે તેને મારી હમણાં પાછો આવું છું.

ઉલાસ—જેજો મારો ભાઇ અભયમલ ન હોય ? તેમ હોય તો મારશો નહિ. સવાબશાહ અચ્છા કહીને દોડ્યો અને અવાજ કરી અભયમલને કહેવા લાગ્યો. સમુર ! કીસબાસ્તે તકરાર કરના પડતા હે ! મેં ઉલાસતારાકા ભાઇ હું ઓર ઉલાસ હમારી બેન હે ! તુમ કોન હો ?

અભયમલ—હું ઉલાસનો ભાઇ અભયમલ છું.

સવાબશાહ—ચલો આવ ઉલાસકી પાસ ! ઉસકી સંગ બાત કરો હીર લઢના મુનાસખ લગે તો લઢો ? અરે કોઇ ઉલાસકુ ખુલા લાવ !

ઉલાસ—વીરા અભયમલ આ શાહજાદાએ મને અગિયાર દીવસ થયા

અંધકારસિંહના હાથમાંથી છોડાવી છે અને બેન કહી બોલાવી છે. એજ પ્રમાણે અમીની દ્રષ્ટીએ જેતો દીલી લઇ ગય છે.

અભયમલ—સવાબશાહ ? તમે મારી બેનને દુઃખમાંથી મુક્ત કરી જેથી હું તમારો આભારી છું અને સદાનો દાસ છું. આપ જેવા અવની-પતી અબળા ઉપર ચતા જીવનને ન અટકાવે તો બીજી કેણુ અટકાવે પણ હવે તો ઉલાસ મને સાંપો તો હું લાઠોર જઈ !

સવાબશાહ—બાઇ અભયમલ; એસા કબી નહિ હોગા ! ઉલાસકી સંગ આપ બી ચલો ! બાવા આલમશાહી ગોદમેં ઉલાસકું બેઠાડંગા, વો અપની બેટી કે બરાબર ઉસપર ખ્યાર કરેંગે. જોર અમરસિંહકું પુલાકર વાંહી શાદી કરેંગે; ચલો અબ દીલી દુર નહિ હેં.

ઉલાસ—વીરા; બાઇ સવાબશાહ કહે છે તે ખાટું નથી ! માટે તેનું પણ માન રાખવું જોઇએ ! !

અભયમલ—જેમ જેમ દીવસ જશે તેમ તેમ વાત બારે થતી જશે અને ત્યાં ગયા પછી શું થાય તેની પ્રથમથી ખબર દેને પડે છે ?

સવાબશાહ—એસા પુરા અંદેશા મત રખો ! મુસલમાન કબી બે ઇમાન નહિ હોતા હેં ! ઉલાસ મેરી બેણુ હેં ! ઉસમેં જરા ફરક નહિ !

સવાબશાહના બોલવા ઉપર વિશ્વાસ રાખીને. અભયમલ સાથે ચાલ્યો પણ મનમાં બીકતો ખરી કે રખેને દીલી લઇ જઇ કાંક સંકેટમાં નાંખે ! પણ તે બીક ઉલાસના અંતરમાં જરાય નહિ ! દીલી આવીને સવાબશાહે બાવા આલમશાહને સલામ કરો.

આલમશાહ—બેટા સવાબ ! અચ્છે તો હો !

સવાબશાહ—હાં બાવાજી તક આપકી, જોર અલ્લાકી મહેરબાની !

આલમશાહ—કુચ્છબી કરંદે આએ યા ગયે વેસેઇ પીછે લોટ કે ચલે આએ !

સવાબશાહ—બાવા; એ પંજાબકા રાજા આનંદમલકી બેટી, જોર એ ઉસકા બાઇ !

આલમશાહ—બેટા બેટા, તુમારા નામ કયા ?

ઉલાસ—બાવા ! મારું નામ ઉલાસતારા.

આલમશાહ—બેટા, તેરી શાદી હુઇ યા નહિ !

ઉલાસ—હાં બાવા હો ગઈ !

સવાબશાહ—બાવા ! એ સમ બાત, ઇશ્ક બાઈ અભયમલસે પુછો !

આદેશાહ—બહોત અચ્છા. બોલો બેટા અભય ! હમેશી પાસ સય કહો ! જો કુચ્છ હુવા હો !

અભયમલ—નામદાર સરકાર ! આજ વરસ દીવસ મઈ ગયો; મારા મામા મુર્શિદાબાદના રાજ સુમનચંદ્રની પુત્રિ સહનતારાનો સ્વયંવર હતો; ત્યાં મારા મામાનો સાળો એટલે સિનોનના રાજ સુદીરખતાપનો દીકરો નામે અંધકારસિંહ આવ્યો હતો અને મંડપ રચનાનો સંધળો કારભાર તેનેજ સોંપવામાં આવ્યો હતો; કળા કૌશલ્યમાં કુશળ પુરૂષ છે; પણ બુદ્ધિનો નીચ છે; તેણે મારી બેન ઉલાસને જેઠ ત્યાંથીજ તેવું મન ડગી ગયું હશે; તેણે બીજે દીવસે માળવાના રાજના કુમાર અમરસિંહને વરી સહન તારા સાસરે ગઈ તેને બળાવા ગએલી મારી બેન ઉલાસતારાને ઉઠાવી અને પોતે નાસી ગયો !

તેના સમાચાર અમારા મામાએ અમને મોકલ્યા, એટલે હું તેની શોધમાં નીકળ્યો અને મારા મામા પણ નીકળી ચુક્યા હતા. બાવા ! ઉલાસને માર્ગમાં જતા પાંચસો બ્રાહ્મણો મળ્યા જે જત્રાએ જતા હતા; તેમણે અંધકારસિંહના હાથમાંથી મુક્ત તો કરી પણ પાપી અંધકારસિંહે મારી બેનનો કેડો મુક્યો નહિ.

આદેશાહ—શીર કયા કીયા ! ઇસ હરામજદને !

અભયમલ—બાવા; જત્રાણી સાથે નિભયપણે જતી મારી બેન ઉલાસ એક દીવસે પાણીના ઝરા ઉપર સંધ્યાકાળને સમયે સ્નાન કરવા ગઈ હતી; તેને એકલી દેખીને ફેર પાપી અંધકારસિંહ ઉચ્ચકી બીંના વસ્ત્રની ભરેલી થોડા ઉપર નાંખી નાંઠો !

આદેશાહ—(દાંત પીસીને) અહા હા હા ! એ કયા જીલમ; ઇસ છોટી લડકીપર શીર કયા હુવા !

અભયમલ—જેવો તે નાંઠો, તેવોજ હું સામો મળ્યો. બીજો રસ્તો નહિ હોવાથી સાંકડી નેળમાં સામો મળેલો અંધકારસિંહ મારૂં નામ સાંભળી, મારી બેનને પછડતી નાંખી દધને શિયાળ સટકે એમ પાપી સટકી ગયો !

આદેશાહ—તુમને જાને કયું દીઆ, ઇસ હરામી શેતાન કે બચ્ચે કું !

અભયમલ—હું મારી બેન ઉલાસને બચમાંથી મુક્ત કરી ધીરજ આપી તેને શોધવા ગયો પણ તે પાપી ધણે દુર નીકળી ગયો હતો ! મારી બેનને મુક્ત કરનાર બ્રાહ્મણનો આશીર્વાદ લઈ હું લાહોર ગયો, અને જઈને તુરત સ્વયંવર રચાવ્યો !

બાદશાહ—જાણ ઇસ કમબખ્ત અધિકારસિંહનેય મેરે છોટે ભાઈ ઉન્મતશાહકુ બરમાયા હોગા !

અભયમલ—તે હું ન સમજ્યો; બાવા !

બાદશાહ—ચોડે દીન પર, મેરા ભાઈ ઉન્મતશાહ મેરેકુ બોલને લગા કે; લાહોરકા રાજા આનંદમલકી બેટી ઉલાસતારાકા સ્વયંવર હોતા હે ! ઇસ લડકીકી મરજી મેરી સંગ શાદી કરનેકી હે ! ઝોર ઇસકા બાવા જ-બરજસ્તિ સ્વયંવર કરકે ઝોર કી સંગ શાદી કરના ચહાતા હે !

અભયમલ—હાં ! બસ, ઝેજ કામ અધિકારસિંહનું ! પાપી અધરમી અધિકારસિંહ તેં શું શું રચનાઓ રચી છે !

બાદશાહ—ઉન્મતશાહ; એક લાખ સિપાઈકા લશ્કર લેકે ગયા બી હે; વાં કયા હુવા હોગા વો અલ્લાકુ માલુમ !

અભયમલ—એ કારસ્તાન પણ એ અકરમી અધિકારસિંહનું ! ખુદા-વિંદ ! સ્વયંવર મંડપ રચાયો દેશ દેશના રાજાઓ આવ્યા, મંડપમાં બરાયા ત્યારબાદ સ્વયંવર વિજય કરવાની * શરતો મેં કહી બતાવી; તે સ્વયંવર વિજય પણ અમરસિંહેજ કર્યો !

બાદશાહ—વોઈ અમરસિંહ જીસકી શાદી સહનતારા કી સંગ હુમ !

અભયમલ—હાં સરકાર ! ઝેજ અમરસિંહ ! વિજય કરતાં વિલંબ થયો જ્યો લમ સમય વિતી ગયો; એટલે તે દીવસે લમ ન કર્યું, અને ખીજે દીવસે કરવું એવો નિશ્ચય થયો; સૌ ખુશી આનંદમાં ફરતા હતા ! એટલામાં ખુમ પડી કે અધિકારસિંહ ઉલાસને લમને નાસી ગયો !

આલમશાહ—હાય હાય હાય ! ! ! એસે પાપીકુ ખુદા ખેંચ ક્યું નહિ લેતા હે !

અભયમલ—હું, મારા મામા; અમરસિંહના મિત્ર સહનસિંહ સર્વે બોળવા નીકળી પડ્યા છીએ, તેને બે બે માસ વીતી ગયા ત્યારે શાહજાદા શવાબશાહ ઉલાસને છોડાવી પોતાની બેન સમાન રક્ષા કરી ઘેર આવતા અને સામા મળ્યા !

આલમશાહ—કહાં હે સવાબ !

સવાબશાહ—ધર આપકે સામને બેઠા હું ઝોર મુન રહા હું !

આલમશાહ—તુને દેખી વો કુત્તેકી હું સીકલ !

* અમર ચરિત્ર ભાગ ૨ જો. ૮૧ મા પાનાની ૧૮ થી લીટીથી ૮૨ મા પાનાની ૧ થી લીટી. † સિકલ=મોંઘો ચહેરો.

સવાખશાહ—હાં બાવા દેખી તો સઘ ! મગર વો ઉલાસકું છોડકે ચલા ગયા !

બાદશાહ—(દાંત પીસીને કોથમાં) અહાહાહા ! એ ક્યા બોલ રહા હે ! પચીસ હજાર આદમી કે બીચ મેંસે, મુસલમાન સરદાર કે પંજમે આપા હુવા હીંદુ સટક ગયા !! ક્યા બાન ! જાઓ પડકલાવ જહાં હો વાંસે; ઝોર મેરે સામનેય ઇસકા સીર કાટો ! બેટી ઉલાસ એ શીકર હોજ, મેં અમરસિંહ કું બુલવાતા હું ઝોર તેરી શાદી આંહી કર દેતા હું ! અરે વજર !

વજર—(જો હાજરજ હતા) જી હજુર !

બાદશાહ—હજર દો હજર સિપાઈ ધધિર ઉધર છોડ દો ! અમરસિંહ ઝોર સહનસિંહકું ટુંક નીકાલો, શીર ધનિક અચ્છે સમાચાર દે કે ધધર બુલાવો ! અબયમલ તુમ તમારા આદમી બેજકે તુમારા બાવાકું બુલાવ.

અબયમલ—બુદાવિંદ મને ઉલાસને લધને જવાજ દ્યો ?

બાદશાહ—નહિ નહિ એસા કબી નહિ હો સકતા હે !

સવાખશાહ—બાવા, બેન ઉલાસકી શાદી હોજાય, શીર જીઉ એસા હુકમ કરમાઇએ ! ઇતનેમે મેરા ચાચા બી આવેગે કયું કે મોહરમ મહીના દો ચાર દીનમે શુર હો જાયગા !

સિપાઈ—બુદાવિંદ; છોટો શાહ આવે હેં ઝોર આપકી પાસ આતે હે.

બાદશાહ—બહોત અચ્છા.

ઉન્મતશાહ—(સલામ કરીને) આપ કે કદમમે ઇસ નાદાન છોટે બાઈ કી સલામ સરકાર !

બાદશાહ—ખુશ રહો ! બોલો તો; ક્યા હાલ હુવા ?

ઉન્મતશાહ—આપ કહેતેયે વો બાત સચ !

બાદશાહ—વો અંધકારસિંહ તરેકું ભરમાકે ચે ગયા !

ઉન્મતશાહ—હા નામદાર ! આપકું કેસો માલુમ હુવા. કોન કહે ગયા !

બાદશાહ—કહે ગયા કે સચ રજુ હો ગયે ! એ ઉલાસ મેરે સામને બેઠી.

ઉન્મતશાહ—કહાં હે બેટી ઉલાસ !

બાદશાહ—શાદી કરનેકું તૈયાર હો ગયા થા અજ બેટી કહે કર કયું બોલતાહે !

ઉન્મતશાહ—માફ કરના મેરી કસુર હો ગઇ, સચ અંધકારસિંહકા પ્રપંચ ! મેરી મદદ લેકે ઉસને આપના કામ કર લીયા ! કહાં ગયાં વો સેતાન !

સવાબશાહ—છુટક ગયા મેરે હાથમેં સે !

ઉન્મતશાહ—તેરે હાથમેં કીસ તરાંસે આયા !

સવાબશાહ—મેં નિકલ પડાયા પચીસ હજાર સિપાઇ લેકે તુમારી તલાશકું; ખીચમેં ભેદા હો ગયા, ઉલાસકું છોડ કે ચલા ગયા.

ઉન્મતશાહ—શરમ હે સવાબ !

સવાબશાહ—એશકે શરમકી ખાત ! અબ ઇસકું પકડકું આપકે સામને ખડા કરુંગા !

ઉન્મતશાહ—ખડોત ખૂબ ? હાં ખાવા ? અબ મુજે કયા ફરમાન હે ?

બાદશાહ—ખસ અબ ધામ ધુમસે બેટી ઉલાસકા અમરસિંહ કે સાથ લગન કરો !

ઉન્મતશાહ—કહાં હે વો અમરસિંહ ?

બાદશાહ—આદમી બેજે હે ઉસકા પતાકે લીએ ? બેટા સવાબ ! ઉલાસકું અપની બેટી ગુલશનકી પાસ રખો !

અહીં સર્વે ઉલાસને વરાવવાનો નિશ્ચય કરીને બેદા છે, રાજ્ય આનંદમલને પણ ઉલાસ જડયાના સમાચાર મોકલ્યા છે, તેમ હજારો સીપાઇઓ અમરની પણ ખોખ્ય કરી રહ્યા છે, ઉલાસતારા પણ બાદશાહની બેટી ગુલશન કે જે પોતાનીજ ઉમરની હતી તેની સંગે વાતચીતનો આનંદ કરે છે.

લાહોરના રાજ્ય આનંદમલની દીકરીને સિલોનના રાજ્ય સુંદરપ્રતાપનો દીકરો અંધકારસિંહ ઉડાવી જતો રહ્યો હતો, તેને શાહજાદા છોડાવી લાવ્યા છે. તેનું માળવાના રાજકુમાર અમરસિંહની સાથે લગ્ન થવાનું છે. તેની ધામધુમ સારી થવાની છે. તે વાત બીજે દીવસે આખા દીલ્હી શહેરમાં થઇ, થવા માંડી, અને સર્વેના મુખમાંથી એજ વાત નીકળતી હતી. તે વાત રામેશ્વરથી અંધકારસિંહની શોધમાં છૂટેલા તેના આપ સુંદરપ્રતાપે સાંભળી ! વાહ; દીલ્હી શહેરમાં આવ્યાથી પત્તો મળ્યો તો ખરો ! ખસ ઉલાસ છૂટી એટલે મારા દીકરાના પંગનમાંથી ખસી ગઇ. હવે અમરની સાથે લગ્ન થાય એટલે નીરાંત, પછી અંધકારસિંહને ખોળીશું ! હમણું તો અહીંજ કેરી જવું દીક છે. (સુંદરપ્રતાપ દીલ્હીમાં જુપી રીતે રહ્યો છે.)

દીલ્હીથી છૂટેલા છ સાત સીપાઇઓ. રજપુતોને બેઠેલા બેઠને ગરાસ-ણીના ઝાંપામાં પેદા, કે જે ગરાસણી અમર તથા દરંગદાસને દીલાસો આપવા કાંઇ કહેવા માગતી હતી. આવેલા સીપાઇઓને બેઠ ગરાસણીએ પુચ્છુ.

ગરાસણી—ભાઈઓ કાણુ છો ? ક્યાંથી આવ્યા અને વગર પુછ્યે
આંખમાં કેમ પેઠા ?

સી-૧-લો—દીલીમાંથી આવ્યા, અમે બાદશાહની હજુરના માણુ-
સો છીએ.

ગરાસણી—શું કામ નીકળ્યા છો ?

સી-૨-જો—માળવાના રાજકુમાર અમરસિંહની અને તેમના મીત્ર
સહનસિંહની શોધમાં નીકળ્યા છીએ.

અમરસિંહ—(ચમકીતે) તમને કાણુ મોકલ્યા છે ?

સી-૩-જો—ખુદ બાદશાહ સલામતે !

અમરસિંહ—અમરસિંહની ખોળ્ય કરાવવાનું બાદશાહને શું કારણ છે !

સી-૪-થો—લાહોરની રાજકુમારી કિલાસતારાની સાથે તેમનાં
લગન કરવાનાં છે.

દરંગદાસસિંહ—ક્યાં છે એ કિલાસતારા ?

સી-૫-મો—બાદશાહની પાસે.

દરંગદાસ—ત્યાં શી રીતે આવી ?

સી-૬-ઠો—શાહજહા સવામશાહ; અંધકારસિંહના પંખમાંથી છો-
ડાવી લાવ્યા છે.

દરંગદાસ—સવામશાહને છોડાવા જવાનું શું પ્રયોજન ?

સી-૭-મો—આતો ઝાડના મુળ સુધી ડાહ્યા લાગે છે ! વળી આમ
કેમ ને તેમ કેમ ! ચાલો નાહક માથા ફેાડ શી !

સી-૧-લો—ભાઈ આ લોકો રજપુત રાજા જેવા દેખાય છે માટે
એમને પુછવાથી કાંઈક પત્તો મળે ! શી માલમ કે આવા ચીકણા હશે !

સી-૨-જો—ચીકણા તે ઘઉંની કણુક જેવા ! તાંતણા કાઢ કાઢ કરે છે,
ગળુ શેવો વણવા પેઠા !

અમરસિંહ—ભાઈઓ હવે તમારે ખીજે ખોળ્ય કરવા જવાની જરૂર
નથી, હું અમરસિંહ પોતેજ છું, પ...ણ !

સી-૩-જો—પણ શું ! પ્રપંચ કરી ત્યાં લઈ જઈ ફસાવે તો !

અમરસિંહ—હાં એમ !

સી-૪-થો—ત્યારે કિલાસતો ભાઈ અભયમલ ખોજાવા આવે તો તો
આવશો કે નહિં ?

અમરસિંહ—હા તો તો તરત આવીએ !

દરંગદાસ—અમરસિંહ ! આપણને કાંઈ પ્રકારનો ડર નથી. કદાચ ફસાયા તો આપણે આપણા પ્રાક્રમે છુટીએ તેવા છીએ ! પણ આલમશાહ બાદશાહ એવો દગો કદી ન કરે !

અમરસિંહ—ચલો ત્યારે અગ્રા બેલી ! હે બાઈ હે ઉદારદીલની ગ-રાસણી તાર કહેવું સાંભળવાને આતુર થઈ રહેલા અમે બંન્ને હાલતો લાચારીથી જઈએ છીએ પણ એકવાર તો તારે શું કહેવું છે તે સાંભળવા જરૂર આવીશું ! દરંગદાસ નહિ આવે પણ હુંતો આવીશજ ! (વિદાય)

અમરસિંહ તથા **દરંગદાસસિંહ** નીડરપણે છેક બાદશાહના દરબારમાં આવીને ખડા થઈ ગયા. અને સલામ કરી ઉભા રહ્યા; તે વખતે તુરત અભયમલ ઉભો થઈ બોલ્યો; ખુદાવિંદ આ મારા બંનેની અમરસિંહ અને આ મારા કાકા દરંગદાસસિંહ !

બાદશાહ—હાં ! દરંગદાસસિંહ કે સહનસિંહ ?

અભયમલ—નહિજ આતો દરંગદાસસિંહ ? સહનસિંહનો પતો નથી લાગ્યો, તે પણ લાગશે.

અમરસિંહ—ખુદાવિંદ આપને કદમમેં મેરી સલામ હે !

બાદશાહ—બેટા ! અમર ! શાહબાદ તરેફ, સારી આલમમેં તેરી કિર્તિ પ્રસરી હે ! ધન્ય હે તેરા જીના ઝોર ઇસ આલમમેં અવતરના ? તુને ઉલાસકા સ્વયંવર મેં ખડા પ્રાક્રમ કીયા હે !

અમરસિંહ—એ સૌ આપની કૃપાથી થયા કરે છે !

બાદશાહ—બેટો ! અપને વાં ડેર જાઓ ! ઇસ મહોરમ કે દીન ગએ બાદ ઉલાસકી ચંગ તુમારી શાદી મંધરઈ હો જાયગી !

અમરસિંહ—જેસી નામદાર સરકારકી મરજી !

બાદશાહ—મેરી કયા અગ્રામીઆકી મરજી ! બેટા સવાબ, બેટી ઉલાસકુ બોલો કે અમરસિંહ આવે હેં !

સવાબશાહ—હાં બાવા; ખુશર દેને જાનેકી કુચ્છ જરૂરત નહિ. બો સામને અપના મહેલકી બારીમેંસે દેખ રહો હે !

અમરસિંહ—શાહજાદા સવાબશાહ આપકુ મેરી સલામ હે !

સવાબશાહ—વાલેકમ સલામ. આપકુ !

અમરસિંહ—સવાબશાહ ! ઉલાસને છોડાવી તે અંધકારસિંહને મારીને કે એમને એમ !

સવાબશાહ—વેતો મેરે પંજેમેંસે સરક ગયા હે ! મગર છોડુંગા નહિં. તુમારી શાદી હોજાય બાદ જાઉંગા.

દરંગદાસસિંહ—અમરસિંહનું ઉલાસની સાથે લગ્ન ક્યારે કરવાનું છે ?

સવાળશાહ—જીસ રોજ અલ્લાહી ઓર સરકારહી મરજી !

બાદશાહ—કલસે અપના મહોરમ મહીના શરૂ હો જયગા. ધસમેં શાદીકા કામ નહિ હો સકતા હે.

ઉન્મતશાહ—વો ખાત સહ, મગર હોંદુકી શાદી હો સક્તી હે !

બાદશાહ—રાજા આનંદમલ ઓર રાજા મધુરસિંહ ઓર રાજા સુમનચંદ્ર સમકુ આને દો શીર હો જયગા વાંતક ઇસ માસ બી ખલાસ હો જયગા ! અપની નવ તારીકકુ ખાવા ઇમામ હુસેનકા સરઘસ ચઢને દો ઓર ઇસ રોજકા મામલા હોખને દો શીર શાદી કી ખાત !

અમરસિંહ—જેવી પરવર દીગારની મરજી !

ઉલાસતારા—(ખારીમાંથી જોતી ગુલશનને ખતાવે છે) ગુલશન ખેન પેલા સામા ખેડા છે તે મારા સ્વામી અમરસિંહ !

ગુલશનબીબી—સુરત તો અચ્છી હે ! ગુલુ કેમેબી હો !

ઉલાસતારા—સદગુણના સાગર છે.

કિપરની ખાખતોના ખુલાસા થઈ ચુક્યા; સાંજ પડવા આવી, બાદશાહ સલામતની કચેરી ખરખાસ થવાને સમય પણ થવાજ આવ્યો છે, બીજી દરખાશી કામ નહિ હોવાથી, સર્વે ચુપાચુપ એક એકના સામુ જોઈને ખેસી રહ્યા છે, ત્યાં ઉત્તમ કારીગરના કરેલાં મનને મોહ ઉપજાવે તેવાં લાકડાનાં રમકડાં લઈને કોઈ પરદેશી મુસાફર આવ્યો, તેણે બાદશાહની પરવાનગી લઈ સભામાં રમકડાં પાથરી દીધાં; અને ત્રાંખાના તારથી બાંધેલી સાગ શીશમનાં પંદર પાટીઆંની થોક પોતાની બાજુમાં મુકી દીધી. સભાનાં સર્વ મનુષ્યો, રમકડાં સાથું જોઈ રહ્યા છે પણ અમરસિંહની નજર પેલાં પાટીઆંની થોક કિપર ઠરી ગઈ છે.

અમરસિંહ—સોદાગર, પેલાં બાજુ પર મુકેલાં પાટીઆં શાનાં છે ?

સોદાગર—સરકાર એ લાકડાનો ઘોડો છે, હાલમાં છુટો કરી નાંખ્યો છે એટલે તે પાટીઆં દેખાય છે.

અમરસિંહ—તે પણ નાંના છોકરાંની રમતજ હશે !

સોદાગર—નાજી. તે મોટાની મુસાફરીનું સાધન છે; તે ઘોડો અંદર ગોઠવેલા યંત્રના આધારથી; હજારો ગાઉ લઈ જાય છે, અને ધારેલે મુકામે ઉતારે છે.

અમરસિંહ—જરા ઘોડાના રૂપમાં ગોઠવી તો ખતાવો !

અમરસિંહની આજ્ઞા થતાંની સાથે, કારીગરે કળો કુંચીઓ, લગાવીને તુરત ઘોડો તૈયાર કરી દીધો. તે જોઈ સર્વે આનંદ પામી ગયા. શાહજહાં સવાબશાહે પુછ્યું. ઇસી ક્યા કીમત હે !

સોદાગર—કદરદાનતો કારીગરીકી કદરદ કર દેતે હેં, કીમત નહિ પુછતે હે !

અમરસિંહ—સોદાગર; એ ઘોડો મેં લીધો, તમે માગશો તેનાથી સવાયાં દામ હું આપીશ એ શીકર રહો; પણ તે ઉડેછે કેવી રીતે તે જરા ખતાવો !

સોદાગર—આ તેની ડોકના ઉપર જે રેશમી ટુમતાનો ગોટો દેખાય છે તે દોરી ખીંચવાથી, ઘોટો પવન વેગે ઉડે છે, નિચેના ભાગમાં જ્યાં આપણા જમણા પગની એડી અડે છે, તે ડોકાણે દેખાતુ ટુમતુ પકડી દોરી ખીંચવાથી નીચે ઉતરે છે; જમણા કાનપર લટકતું લોલક દખાવાથી સીધી લીટીમાં ઉતાવળો જાય છે, ડાયા કાનપરનું લોલક દખાવાથી સીધો પણ ધીમો જાય છે. માંથા ઉપર રહેલું બટણ દખાવાથી વાંકો ચુકો વળતો હોય તેમ વળે છે અને પુંછડા પર હાથ ડોકવાથી જ્યાં ઉભો રાખવો હોય ત્યાં ઉભો રહે છે, તેની કીમત એક હજાર રૂપીઆ છે.

વજીર—કીમત ઘણી કહી કારીગર !

અમરસિંહ—તેના માલની કીમત નથી આપવાની પણ તેની અકલની કીમત આપવાની છે. આપના ખજાનામાંથી દશહજાર રૂપીઆ તેને આપો !

સોદાગર—(અતી હરખાતો) ખુશ રહો ! ખુદ તાલા તુમારી મુરાદ પુરી કરેગા ! એર ઇસ દુનીઆમે તુમારા નામ હો જાયગા ? (વિદાય)

આવી ઉદાર વૃત્તિ જોઈ સર્વે અમરસિંહનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. બાદશાહ પણ અમરસિંહને જોઈને આનંદ પામવા લાગ્યા.

હવે તે દીવસ નજીક આવે છે કે; જે દીવસે ઈમામ હુસેન રાત્રે નીકળ્યા છે, હજારો અને લાખો મનુષ્યો; મદીનાના રાજાનો આગેહુય ચીતાર જોવાને માટે નીકળ્યા છે. બાદશાહ સલામત તરફથી અને વજીરની પ્રેરણાથી બનાવરાવેલું, સોના રૂપાના વરગથી મઢેલું એક *જરી તૈયાર થાય છે; બાકી શહેરના બીજા ગ્રહસ્થ અને ખાનદાન મુસલમાનોએ પણ વાંસના કામડાં, કિતમ પ્રકારના રંગ ભેરંગી કાગળ, અખરખના પાનાં, નીકલનાં પાનાની ટીપડીઓ, વિગેરે સાધનોથી તૈયાર કરી રહ્યા છે. મહોર-

મની નવ તારીખની રાત્રે આ દેખાવ થવાનો છે, તેના દીવસો ગણાય છે, હજારો સુસલમાન બાઇઓ ખુદાની બંદગી કરે છે, અને તેની સાથે સ્વધર્મના જ્ઞાનનું કથન પણ થઈ રહ્યું છે. કેટલાક વાઘના વેપ લઈને કેટલાક ખાવા બનીને કેટલાક ખીજા અનેક વેપોથી, કેટલાક ફકીર થઈ ફરે છે અને કેટલાક મોરના પીંછા મુખની આગળ રાખી “ દાતારફી × દોસ્તી યારો દીન મહમદ ” એવાં વાક્યો બોલતા ગામમાં દોડમ દોડા કરી રહ્યા છે ! અરે જ્યારે *તાયુત કરવા નીકળશે ત્યારે જોવાનો ખૂબજ આનંદ આવશે, એવી મીત્રો મીત્રીમાં અરસ પરસ વાતો ચલાવી રહ્યા છે.

સવાખશાહના હાથમાંથી જીવતો, સટકી ગએલો, અંધકારસિંહ નારી નથી ગયો પણ દીલ્હી શહેરની નજીકમાંજ રહ્યો છે; દસ બાર ગાઉને નહિ પણ દોઢ બે ગાઉને છોટે એક નાના ગામડામાં કુંભારને ઘેર મુકામ નાંખી દીધો છે, તે એવું કહીને કે, બાઇ કુંભાર ! હું સારા રાજનો બાપાત છું, પણ શીકારે નીકળેલો બૂલો પડી જવાથી અહીં સુધી આવી પહોંચ્યો છું, તપાસ કરતાં માત્રુમ પડ્યું કે. પાસે દીલી શહેર છે. જ્યારે દીલી શહેરની નજીક આવ્યો ત્યારે તે શહેરની શોખા રચના જોઈનેજ જઈ એવા વીચારથી તારે ઘેર આવ્યો છું.

કુંભાર—ખડુ સાહે થયું કે આપ મારે ઘેર પધાર્યા હું વળી તમારા નસીબ પ્રમાણે તમારી સેવા બજાવીશ !

અંધકારસિંહ—મારી સેવા તને બારે પડે તેમ નથી.

કુંભાર—અરે બારે શેની પડે છે, સારા માણસની સેવા કરી ક્યાં બંધ છે,

અંધકારસિંહ—આ મારો ઘોડો એવી જગ્યાએ બાંધી દે કે તે જગ્યા માણસની નજરે ન પડે ! વળી આ મારાં વસ્ત્ર શણગાર પણ તારા મકાનમાં એક બાજુ સાચવીને મુકી દે, તે ત્યારે મારે જવાનું થશે ત્યારે માગીશ ! હું સાધારણ માણસની માફક મેમાન તરીકે રહીશ અને છૂપે વેપે ગામમાં ફરી ગામ જોઈ આવીશ.

કુંભાર—કેમ છૂપે વેપે કાંઈ કાઢની ચોરી કરી છે ?

અંધકારસિંહ—ચોરીતો નથી કરી પણ ચોરી જેવું તો ખરૂં !

કુંભાર—કેમ ચોરી જેવું. ચોરી કરી હોય તો મારે ઘેર રહેશો નહિ, હું ચોરને સંઘરતો નથી, બાદશાહ બળે તો મારૂં નખોદ કાઢી નાંખે !

× દોસ્તી નામ મીત્રતા દાતારની દરવી, અદાતા નામ કંજુસની ન કરવી. એવું દીન મહમદ કહે છે. * તાયુત=જરી, તાજુઆ.

અધિકાર—ભાઈ તમે મારા બોલવામાં સમજ્યા નહિ; કોઈ પાંચ પચીસ ગાઉથી તમારી નાતનો અને આખરદારનો દીકરો તમારા ગામમાં આવ્યો હોય તેની તમને ખબર પડે તો આરોઆર જવાદયો કે ઘેર બોલાવો ?

કુંભાર—આરોઆર તે જવા દેવાય ! નાક વઢાઈ ના જાય !

અધિકાર—અને તે વળી તમારા મીત્ર દોસ્તદારનો હોય તો ?

કુંભાર—ભાઈ અજાણ્યાને ન જવા દેવાય તો, વળી જાણીતાને તો જવા દેવાયજ કેમ !

અધિકાર—અમારા આપુની સાથે, બાદશાહને ઘણો ધરોભો છે, વળી ઉન્નતશાહને તો મારા આપુની સાથે સારી દોસ્તી છે, વળી સવાળ જો મને દેખે તો છ મહીના સુધી ન જવા દે !

કુંભાર—તે વાત ખરી હવે હું સમજ્યો ત્યારે પાછળથી તમારા આવ્યાહું જાણશે તો એમને માફ નહિ લાગે ?

અધિકાર—ભાઈ માફતો લાગે, ને હું માફ લાગવા જેવું કંઈ છું. એટલે માફ લાગ્યા વિના રહેજ કેમ તોપણ શુ કરજું ! લાચાર ! ઘેર જવાની ઘણી ઉતાવળ છે.

કુંભાર—ગાડુ સારૂ બહુ સારૂ !

કોઈ વખત સાધુના વેપમાં તો કોઈવાર સન્યાસીના વેપમાં, કોઈ વાર વનગીના વેપમાં તો કોઈવાર જંગમના વેપમાં, કોઈ વાર ફકીરના વેપમાં તો કોઈવાર કાતકાના વેપમાં, પણ હમેશા દીવસમાં અમે ત્રણ ત્રણ વાર, અધિકારસિંહ ગામમાં આવ્યા કરે છે, ગામની રચના તથા ચરચા જોયા કરે છે, ઉત્સાહક્રિયાં રહે છે, અને કોની સાથે, કાઝુ બેસે છે તે ચોક્કસ તપાસ રાખે છે; અભયમત્ર પણ કેવી રીતે ને ક્યાં રહે છે, તથા નીરંતર શુ શુ ગોઠવે છે, બોલે છે, અમરસિંહ કેવી હાલતમાં ને કેવા વાદળથી ઘેરાયો છે. ને બધાનો ચોક્કસ તપાસ, આસપાસના માણસોને પુછીને રાખે છે. જેમ તડતડીઆ કોલોયલો અગ્નિમાં પડ્યા પછી જાગત રહી તણખા ઉડાડ્યાજ કરે છે, તેમ અધરમી માણસ તડતડીઆ અગ્નિની માફક સદા જાગત રહે છે.

ઉજ્જવળથી અમરની શોધનાં માટે નિકળેલાં પ્રધાન પુત્ર કમરસિંહ, પ્રથમ મચ્છરરાજ મકવાણીને અનાયાસે મળ્યો, જેના મુખેથી સહનતારાની કંઈક વાત મળી, વળી ત્યાંથી આગળ ચાલતાં, દીનપર દીન વિચાર કરતો, ગામે ગામ જોતો; નદી નાળાં તપાસતો, ચોગ્ય લાગે તેને પુછતો; પોતે

એક દીવસના થેજે કુવાના કાંઠા ઉપર સુતો છે ત્યાં, ઉલાસતારાની શોધમાં નિકળેલા (સહનતારા) સહનસિંહની સ્વારી આવી. સુતેલા, અધ્ધુ ઊંઘેલા અને અધ્ધુ જાગતા યુસાફરને જોઈને તેના સાચુ નીકળીને જોઈ રહી, અને વિચાર કરતાં મનમાં એમ થયું કે, આ પુરૂષને મેં કાંઈવાર આગળ જોયેલો હોય એમ ભાસે છે, કોણ હશે; જાગ્રત કરી પુછું ! નાના; જાગ્રત કરવાની શી જરૂર ! એની મેજે જાગશે. ઉઘ પુરી થએ પ્રાણીઓ પોતાની મેજે જાગી ઉઠે છે, હવે આગસ મરોડવા માંડી ખરી; હમણાં જાગી ઉઠશે, બેસ; બરાબર, વાત કરીને પછી આગળ જઈશ !

કમરસિંહ જાગ્રત થઈ સહનસિંહની મનોહર મુર્તિને થોડીવાર જોઈ રહ્યો. ધધ્ધરની કરૂણા કે તે વખતે સહનતારા પુરૂષ વેષમાં હતી, નહિતો વળી કાંઈક ને કાંઈક ઉપાધી જાગવા સંભવ થઈ પડે.

સહનસિંહ—આપ કોણ છો રાજકુમાર ?

કમરસિંહ—હું રાજકુમાર નથી પણ ઉજ્જનની ગાદીના રાજ મધુસિંહના પ્રધાનનો પુત્ર છું.

સહનસિંહ—ત્યારે તમારું નામ કમરસિંહ હશે ?

કમરસિંહ—હાથ ! તે અનુમાન તમે શી રીતે કર્યું ?

સહનસિંહ—હમણાં થોડા માસથી મારે અમરસિંહ સાથે મિત્રતા થઈ છે તે તમોને યાદ કરીને વાતે વાતમાં એમ બોલતા કે મારો મિત્ર પ્રધાન પુત્ર કમરસિંહ, મારા વિના એક દહાડો ન રહી શકે, જરૂર તે મારી બોલ્યમાં નીકળીજ પડ્યો હશે.

કમરસિંહ—ભાઈ તમારું નામ શું; અને ક્યાં છે અમરસિંહ ?

સહનસિંહ—મારું નામ સહનસિંહ અને અમરસિંહ હાલમાં લાહોરમાં છે. કદાચ ત્યાંથી નીકળી ગયા હોયતો ક્યાં હોય તેનું ચોક્કસ અનુમાન થઈ શકતુ નથી. પણ ત્યાં જવાથી પત્તા મળે ખરો !

કમરસિંહ—ત્યારે તમે તેમનાથી છુટા કેમ પડી ગયા ? તે તો સહનતારાની શોધમાં ફરતા હશે કેમ ?

સહનસિંહ—હા તે સહનતારાની શોધમાં ફરતા હશે અને હું ઉલાસતારાની શોધમાં ફરતું કે જેને અમરસિંહ સ્વયંવરમાં વર્યા છે. ત્યારબાદ અંધકારસિંહ તેને લઈને નાસી ગયો છે. હવે હું જાઉં છું, મારે અંધકારસિંહની પાછળ દોડવાનું છે.

કમરસિંહ—હવે જાઓ છો ક્યાં ! આપણે સાથેજ ફરીશું.

સહનસિંહ—(મનમાં) ભોગ મળ્યા. વગડા વચ્ચે પુરપના સંગમાં ફરવું સાર નથી, એકાન્તમાં પર પુરપનો સહવાસ જોખમકારી છે, આજ મને સહનસિંહ સમજે છે, પણ લાંબો સહવાસ થાય તો કેકને કેક દીવસ પણ સ્ત્રિપણ કળાઈ જાય; સ્વામી અમરસિંહના સંગમાં સૌ દીવસ તે બધા બધ વગરના પણ તેમના મીત્રના સંગમાં સૌ ઘડી રહેવું તે પણ હાથે કરી, દુઃખ વોહોરી લીધા જેવું થઈ પડે. ફિકર નહિ વાતો વિનોદમાં આમ તેમ ફરી દીવસ તો કાઢી નાંખવો. રાત્રી પડ્યે નજર ચુકાવી નાસી જઈશુ !

કમરસિંહ—શુ વિચારમાં ગુમ થઈ ગયા, મિત્ર સહનસિંહ ?

સહનસિંહ—હું તો એ વિચાર કરું કે, તમારે અમરસિંહને શોધી કાઢી તેમને મળવું છે અને મારે ઉલાસતારાની શોધમાં જવું છે માટે સાથે રહે કેમ કહે, બ્યારે સૌ સૌના કામમાં ફતેહ મેળવીશુ ત્યારે પાછા હાજી મળીને રહીશુ !

કમરસિંહ—તમારું બોલવું બહુ ખ્યાર, મીઠાશ ભરેલું અને મધુર લાગે છે. તમે ક્યા રાજના કુમાર છો ?

સહનસિંહ—(એકદમ ચમકીને ઉભો થઈને એકા નગરે જાણે દુર જોતો હોય તેમ ડોળ કરીને લાંબો હાથ કરી કાંઈ બતાવતો હોય તેવો દેખાવ કરીને ગુમ પાડી) આ પેલો કેક ઘોડેશ્વાર દોડતો જા...ય ! (ઘોડેશ્વાર થઈ પસાર.)

સહનતારા કમરસિંહનો મેળાપ કરી વિદાય થઈ ગઈ. કમરસિંહ જરૂર જોડેજ જત ! પણ તુરત ઉઠી ઘોડેશ્વાર થઈ શક્યા નહિ, કારણ કે પોતાના શરીર ઉપરનાં વસ્ત્ર, હથિયાર તથા ઘોડાનો સામાન પણ ઉતારીને નીચે બેઠો હતો તેને સજ્જતા વાર ઘણી થઈ તોપણ તૈયાર થઈને જે રસ્તે સહન સિંહનું જવું થયું છે તેજ રસ્તે પોતે પણ ચાલ્યો.

સહન અને કમરસિંહ અંનનું દોડવું જુદી જુદી દીશામાં થઈ ગયું જોઈ મેળાપ થઈ શક્યો નહિ. પણ સાતેક દીવસની મુસાફરીમાં કમરસિંહને રાજા સુમનચંદ્રનો મેળાપ થયો. હથીઆર સહ લઈવા નીકળી પડ્યા હોય તેવા રૂપમાં ઘણા માણસોને જોઈ, કમરસિંહે પુછ્યું. બાઈ તમે કોના માણસો છો ? જવાબ મળ્યો કે, અંગાળાના રાજા સુમનચંદ્રના. સાંભળીને કમરે કંધુ. હું માળવાના રાજાનો પ્રધાન પુત્ર છું. અને મારે તમારા રાજાની મુલાકાત કરવી છે. કમરના કહેલા શબ્દો રાજાને કાને ગયા કે તુરત પોતાની પાસે બોલાવી પુછ્યું. મારી સાથે શું વાત કરવાની છે ?

કમરસિંહ—હું અમરસિંહનો મિત્ર છું.

સુમનચંદ્ર—વાર ! જે સંબંધ તમે બતાવે છે તે સંબંધ મારે તમારૂં રૂઢી રીતે સન્માન કરવું જોઈએ, પણ મુકામ વગડામાં અને જીવ ઉદ્દેગમાં એટલે લાચાર !

કમરસિંહ—આપના શબ્દોથી હું સન્માન પામી ચુક્યો છું, અને કાંઈ કામ સેવા દરમાવશે તો એથી પણ વિશેષ સન્માન થયું એમ માનીશ !

સુમનચંદ્ર—કામને સેવા તે તમારાથી ક્યાં અબળ છે ! મારી બેનની પુત્રી ઉલાસતારાનું હરણ પ્રથમ મારે ઘેરથી થયું જે કે તે એકવાર તો છૂટી પણ ફેર તેના તેજ પાપી અંધકારસિંહ લાઇ ગયો કે જેથી જીવના જોખમમાં નીરંતર બાળુ છું.

કમરસિંહ—હા ! તે વાત મને સહનસિંહે કરી, કે જે મને છ સાત દીવસ ઉપર મળ્યા હતા.

સુમનચંદ્ર—(ચમકીને) હેં હેં ! ક્યાં મળ્યા હતા સહનસિંહ ? બાઇ એ સહનસિંહ નહિ પણ સહનતારા મારી પુત્રી !! !

કમરસિંહ—બરાબર ! આપનું કહેવું યથાર્થ છે; મને બ્રાન્તી પડી તો હતી. ત્યારે તે પુરૂષના પેપમાં કેમ ફેરે છે ?

સુમનચંદ્ર—તેનું કારણ તો મને પણ ખબર નથી, લાહોરમાં હું તેની સાથે વાત પણ કરવા પામ્યો નથી; તેમ જોઈને બરાબર ઝોળખી પણ શક્યો નહોતો; તેના ગયા પછી મને વિચાર કરતાં ખાત્રી થઈ કે તેજ છે !

કમરસિંહ—તમે ઉછેરી મોટી કરી તે ન ઝોળખી શક્યા તો હું કે જોણે એકજ વખત જોએલી તે શી રીતે ઝોળખી શકું !

સુમનચંદ્ર—ચાલો કીકર નહિ ધ્વિર તેનું રક્ષણ કરશે, પણ હવે દીલી શહેર નજીક હોય એમ બાસે છે, માટે થોડા દીવસ અહીંજ મુકામ રાખીએ.

કમરસિંહ—જલ્દ સાડ ! અહીંથી દીલ્લી ત્રણ ગાઉ છે. વળી એમ પણ સાંભળ્યું છે કે આદશાહનું તખ્ત, સર્વથી મોટી ગાદી, એટલે શહેર પણ શુશોભીત અને જોવા લાયક છે.

સુમનચંદ્ર—તેનું તો કાંઈ નહિ; આપણે ક્યાં શહેર જોવા, સેલ કરવા કે જત્રા કરવા નીકળ્યા છીએ, આપણું કાર્ય જુદું છે, છતાં અહીંથી કેાઈ પ્રકારે આપણા ગુમ થએલાં માણસોનો પતો મળે પણ ખરો ! માટે ત્રણ રાત્રી અહીંજ રહેવું.

[કર્તા] સુમનચંદ્રનો પડાવ દીક્ષીથી ત્રણ ગાઉને છેટે અને મારા ઉંતારાથી માત્ર દોઢજ ગાઉને છેટે છે, એવી ખબર નીરંતર ચક્રતા અંધકારસિંહને પડી. તેજ વખત કુંભારનો વેષ લઈ આમેદુલ્ય ગામડીઓ કુંભાર ખની, માથે ટોપલો લઈ દોડતો આવ્યો.

સૈન્યના સિપાઈઓની નજીક આવ્યો ત્યાં કમરસિંહનોજ મેળાપ થયો. કમરસિંહને દેખીને કુંભાર નીચું જોઈ ઘોડાની લાદ વીણવા લાગ્યો. નીચો પડી લેતો જાય છે, ટોપલામાં ભરતો જાય છે; અને કમરસિંહને પોતે ઝોળખતો નથી જેથી એકી ટસે જોઈ રહ્યો છે. કમરસિંહના મનમાં પણ એમ થયું કે, આ લાદ વીણનારો કુંભાર આ દીક્ષી શહેરનોજ હશે માટે તેની સાથે વાત કરી, જેવા જેવી જગાઓનો માહિતગાર થઈ જઈ.

કમરસિંહ—કેમ અધ્યા કુંભાર ?

અં—કુંભાર—જી સરકાર !

કમરસિંહ—આ દીક્ષી શહેરમાં જેવા જેવું શું છે ?

અં—કુંભાર—સરકાર જેવા જેવું તો ઘણું છે પણ હાલમાં તમે જેવા નહિ પામો !

કમરસિંહ—કારણ કાંઈ ?

અં—કુંભાર—શહેરમાં ગયા અને રાજના કોઈપણ અધીકારી માણસની નજરે પડ્યા કે તરત પકડી લેશે. આદશાહ પાસે લઈ જશે કે તરત આદશાહ કેદ કરી દેશે.

કમરસિંહ—આદશાહનો આટલો ખર્ચો જુલમ શા માટે છે ?

અં—કુંભાર—એમના દીકરા ખીચુ ઝડપી લાવ્યા છે, તેથી પરદેશી હીંદુ ઉપર આટલો જુલમ છે. એ ત્રણને તો નજર કેદ કરી પણ નાંખ્યા છે. એ બધી વાત મારે ઘેર મારી બાઈડીની બેનપણી એક ભરવાડી છે કે જે રોજ રાજદરબારમાં દુધ આપવા જાય છે તે લાવે છે.

કમરસિંહ—એવું કેવું ખીચું લાવ્યા છે કે જેને માટે શાહને આટલો ખર્ચો જુલમ કરવો પડે છે ! શું લાવ્યા છે ?

અં—કુંભાર—કોઈ ઉલાસ નામની બાઈડી લાવ્યા છે, તેને સવાબ-શાહ પરણવાનો છે. આ મુસલમાનનો ચાલતો મહીનો ઉતયાં પછી લગ્ન થવાનું છે.

કમરસિંહ—અહાહાહા ! બાઈ કુંભાર તું જરા અમારા રાજ સુમનચંદ્રની પાસે ચાલ અને ત્યાં આવીને બધી વાત કર; અમો એ ઉલાસની શોધમાંજ નીકળ્યા છીએ.

અમં-કુભાર—હું આણું તો ખરો ! પણ મારા આવ્યાથી, તમને જે બાંટણી મળશે તેના કરતાં તે બરવાડણુને મોઢેથી સાંભળશે તો વિશેષ બલકે જરા એ જરા બાંટણી મળશે; અને વળી તે સમંધમાં તમારે કાંઈ કામની મદદ જોઈતી હશે, અગર કેંઈ જનનાનખાનાની ખબર મંગાવવી હશે તોપણ લાવશે !

કમરસિંહ—ત્યારે જ તુ તે બરવાડણુને બોલાવી લાવ્ય !

અમં-કુભાર—અત્યારે તો તે ન આવી શકે પણ આપ કહેતા હો તો રાત્રે દુધ આપીને આવે એટલે દુધ આપવાને બાને અહીં મોકલું. પણ તે મલાઝવાળા છે એટલે રાજને કે તમને મેં નહિ બતાવે ! વળી તેનો ધણી વાને પણ ધીરે તેવો નથી.

કમરસિંહ—અરરર ! એ શું બોલ્યા, અમો અને અમારી બેનમેટી જેવી ગણી વાત કરી, વાતમાંથી સાર જાણી વિદાયગીરી આપી દઈશું, અને જે સ્વાર તેના મકાન સુધી મેલવા મોકલીશું.

અમં-કુભાર—બહુ સાડ ત્યારે બરાબર પહોર રાત વીતે એટલે તમે પડે આ જગા ઉપર હાજર રહેજો. (અંધકાર વિદાય થયો અને કમર પાછો ફરી સુમનચંદ્રની પાસે ગયો,)

સુમનચંદ્ર—કેમ ભાઈ એટલી વારમાંજ પાછો ફરી ગયા ?

કમરસિંહ—દીલી શહેરમાં પરદેશી હીંદુને પેસવા દેતા નથી, છતાં કોઈ પેસી જાય, તે જો રાજ, રાજકુમાર કે કોઈ રાજનો ભાયાત માલમ પડે તો તેને કેદ કરવામાં આવે છે. તેનું કારણ એ છે કે શાહજાદા સવાબશાહ અંધકારના હાથમાંથી ઉલાસને છોડાવી લાવ્યા છે અને તેની સાથે થોડા દીવસ બાદ લગ્ન કરવાના છે, આટલી વાત એક કુંભારના મોઢેથી સાંભળી તેથી વિશેષ અને પુરેપુરી વાત કરવા, આપણને મદદ રૂપ થઈ પડે તેવી, એક બરવાડણુ પહોર રાત્રે અહીં આવવાની છે.

સુમનચંદ્ર—અહાહાહા ! શુ આ ! શો ગજબ ! મારી ભાણીનાં મુસલમાન સાથે લગ્ન; બસ મારે કે મરે પણ તે કાર્ય ન થવા દેડું.

સમી સાંજ થઈ કે તુરત સુમનચંદ્રે કમરને બરવાડણુના સામે મોકલ્યો. તે આવી સવારે વાત થઈ હતી તે જગાએ જોડો. અહીં અંધકારસિંહ પણ ઘેર આવી, કુંભાર તથા કુંભારણુની મદદથી, બરવાડણુનો પોશાક મંગાવ્યો, તે પહેરીને આવી હાજર થયો. કમરસિંહને જોઈને લગ્ન કાઢીને

બોલ્યો અને કુંભારે મોકલી છે, જે પુછવું હોય તે પુછો ! કમરસિંહે કહ્યું. મારી પાછળ પાછળ ચાલ્યાં આવો ! અને આવ્યાં, અને ભરવાડણુ મોંદું ન દેખાય તેમ ધુંધટો, કાઢી, આડી ફરીને બેઠી.

સુમનચંદ્ર—સવારે કુંભાર જે જે કહી ગયો તે તમે જાણો છો ?

અમ-ભરવાડણુ—તે હું નથી જાણતી, પણ મને તો મારી સમ્બંધરના વરે એમ કહ્યું છે કે, જે પુછે તે અધું તું જાણતી હોય એટલું બરાબર કહેજે.

સુમનચંદ્ર—વાર; હાલ દીલ્લી શહેરમાં શી નવા જુની છે ?

ભરવાડણુ—શાહજહાં સવાબશાહ એક એવી રૂપાળી બાઈની લાવ્યા છે કે જેનું રૂપ જોઈને; જાણે ધરમજેન નહિ, અને જોયાજ કરીએ. તેનું નામ ઉલાસ છે તે રાજ આદેશાહની બેટી શુલશનની સાથે બેસે છે હો છે રમે છે, પણ તે શુલશનના રૂપને ઢાંકી નાંખે છે, તેની સાથે તે સવાબશાહ લગન કરવાના છે, એવી વાત ખાનગી ચાલી રહી છે.

સુમનચંદ્ર—અહા હા હા ! સવાબ સાથે ઉલાસનું લગન ! એ સુમનચંદ્રથી જોયું નહિજ જાય ! અને જ્યાં સુધી મારા ખોળીઆમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી તે વાત નહિજ બનવા દેકે. કમરસિંહ હું આ દીલ્લી શહેરમાં પ્રાણ ખોઈશ, પ્રાણ ખોઈશ પણ અસંખ્ય યોધાઓને મારીને ! હા...ય પાપી અંધકાર !

ભરવાડણુ—તમે જે અંધકાર કહો છો તેજ માણસ પાસેથી સવાબ છોડાવીને લાવ્યો છે; એવું એ ઉલાસ કહેતી હતી !

સુમનચંદ્ર—બરાબર વાત મળી; ત્યારે એન ભરવાડણુ; એ ઉલાસને એમ ન કહે કે, તારા મામા સુમનચંદ્ર આવ્યા છે; તે કાંતો તને અહીંથી છોડાવશે; અગર પોતે કપાઈ મરશે ! પછી તે શું કહે છે તે મને કહી ન જાય !

ભરવાડણુ—તેની સાથે છાની છૂપી વાત કરી શકાય તેમ નથી, કારણ કે એવી એક ઘડી નથી કે તે એકલી હોય, પણ જો તમારે તેને લઈ જવી હોય તો એક યુક્તિ બતાવું !

સુમનચંદ્ર—બતાવ શી યુક્તિ છે ? હું સાંભળું તો બરા !

ભરવાડણુ—તે એ યુક્તિ છે કે, પરમ દીવસે દીલ્લી શહેરમાં મુસલમાનનો મોટો તહેવાર છે, અને તે વળી રાત્રીની વખતનો છે, તે એ કે તામુત નીકળવાનાં છે, તે લગભગ પહેાર રાત્રીએ નીકળશે, અને પાછત્રી

પહોર રાત્રી રહેશે ત્યાં સુધી ગામમાં ફરશે, પછી પોતપોતાને સ્થાનકે જશે તે પાછાં ખીજે દીવસે નીકળશે, અને છેવટ જુમનાજીમાં ખુડાડી દેવામાં આવશે !

સુમનચંદ્ર—હા હું સમજ્યો તે તો હર વખત વરસો વરસ થયા જ કરે છે. પછી શું કહેવું છે ?

ભરવાડણુ—સાંભળી દ્યો એકવાર ! પછી જે કહેવું હોય તે કહેજો. તે તાણત જોવાને માટે નગરના સર્વ મનુષ્યો પોત પોતાની સવડ પ્રમાણે સમી સાંજથી ગોઠવાઈ જશે, અને બાદશાહ પોતે પોતાનો પરિવાર લઈને એક બાજુ પર બેસી જશે તથા તેની સામેની બાજુમાં ચકના આડા પડ્યા નાંખીને બેગમો, શાહનદીઓ તથા જનાનાની હુંડીઓ બેસશે ! જેમને કોઈ દેખી ન શકે, પણ તે સંધ્યું નેઈ શકે.

સુમનચંદ્ર—શાહબાશ શાહબાશ ભરવાડણુ ! ખૂબ યુક્તિ બતાવી ! પછી ?

ભરવાડણુ—મધ્ય રાત્રી થશે ત્યારે બરાબર રંગ આવશે. ખરી ખૂખી ઉડી રહી હશે, અનેક વાજાં, તાંસાં, શરણાઈઓ, ઢોલ, ધોંસા વાગી રહ્યા હશે, લાખો કરોડો દીવા બગતા હશે, અને અસંખ્ય આંખો તેને નેઈ રહી હશે, તે વખતે તમારે અહીંથી એકદમ ઉપડવું અને શુર ભર્યા દીન દીન કરતા પડવું, મ્યાન બ્યાન બાજુમાં રાખી ઉઘાડી તલવારોથીજ ધસારો કરી મૂકવો, જે નજરે પડે તેને કાપીજ નાંખવો, એટલું સાચવવું કે કોઈ સ્ત્રીને ન વાગે ;

સુમનચંદ્ર—વાહ ! વાહ ! વાહ ! ભરવાડણુ ધન્ય છે તારી અકલને !

ભરવાડણુ—જેવા તમે ધસતા જશો તેવા નિર્ભયપણે ગફલતમાં બેઠેલા મુસલમાનો નાસવા માંડશે, વળી કાંઈક આયુધ સજવા દોડશે, પણ તેમને તૈયાર થતાં પહેલાં તો, તમે ઉલાસને લઈ જઈ શકશો ! હું તમારી મદદમાં રહીશ ! આમ ક્યાં સિવાય ખીજ કોઈ પણ ઉપાયે તમે ઉલાસને લઈ જઈ શકવાના નથી.

સુમનચંદ્ર—અહા હા હા ! કમરસિંહ; આ હોંસીઆરીની તારોફ કરી જાય તેમ નથી ? શું ખૂખી વાપરી છે !

કમરસિંહ—હાજી ! હું તો સાંભળીને અન્યથા પામી ગયો છું. પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીઓ ઓછી અકલ વાળી હોતી નથી.

ભરવાડણુ—વળી એક ખીજું કહેવાતું છે, તે એ કે હાલ તમે સર્વેનાં હથીઆર છુપાવી દ્યો વેષ બદલી નાંખો; તે છેક પરમ દીવસની મધ્ય-

રાત્રી સુધી; પછી કોઈ આવીને પૂછે તો કહેવું કે જત્રાણ મુસાફર છીએ અને તાપ્ત જોવા રહ્યા છીએ.

સુમનચંદ્ર—બહુ સારૂ તે પણ ઠીક કહ્યું !

ભરવાડણ—વળી એક બીજી વાત છે. કોઈ કોઈ અનાડી, નાદાન મુસલમાન હોંદુ પાસે જળ્લર જસ્તી તાપ્ત ઉપડાવે છે, એટલે કોઈ મુસલમાન આવી તમારા માણસોને તાપ્ત ઉપાડવા ચાલે એમ કહે તો માગે તેટલા માણસો મોકલજો, પણ પ્રથમ તેમને આપણો સંકેત સમજવી મુકજો !

સુમનચંદ્ર—વાર ! વાર ! ભરવાડણ, તે યુક્તિ ઘણી સારી બતાવી, જો મારું કામ સિદ્ધ થશે તો હું તારો ઉપકાર કદી નહિ ભુલું ! હું મુશિંદાયાદનો રાગ છું.

કમરસિંહ—અને હું માળવાના રાજકુમાર અમરસિંહનો મીત્ર છું.

ભરવાડણ—હાં ઠીક યાદ આવ્યું, તમે અમરસિંહનું નામ દીધું ત્યારે યાદ આવ્યું, એ અમરસિંહને શોધવા પણ માણસો મોકલ્યા છે. શું ધરાદો છે તે સમજવામાં આવ્યું નથી પણ બાદશાહના બાઈ ઉન્મતશાહ એમ કહેતા હતા કે અમરકા પત્તા મીલે ઇતની દેર હે !

સુમનચંદ્ર—કમર કમર ! હવે આપણે બરાબર સાવચેતીમાં રહેવું. અને પરમ દીવસની રાત્રે ધાર્યા પ્રમાણે કામ કરીજ લેવું, હવે બે દીવસ અને એક રાત કાઢવાની છે !

ભરવાડણ—(ચીપટી વગાડીને) તેતો આમ જતી રહેશે ! હ્યો હું જાઉં છું. વળી કાંઈ નવાળુની જણાશે તો તમને કાલે આવીને કહી જમશ !

સુમનચંદ્ર—ઠીક ! ભરવાડણના ગયા પછી યંન્ને જણુ વિચાર કરતા સુઈ રહ્યા.)

સવારમાં ઉઠી પોતાની સૈન્યના આગેવાનોને સમજાવી દીધા, અને એમના હથીઆરો, ઝાડના ઓથામાં, વાડામાં તથા રેતીમાં નાંખાવી દીધાં. કેટલાકતો હોંદુ મટીને મુસલમાન જેવોજ ડોળ કરીને બેઠા. વળી તાપ્ત ઉપાડવા જવું પડે તો જણુ કે કેમ તેનો પણ અરસ પરસ વિચાર કરવા લાગ્યા; તાપ્તને બાર આપણાથી શી રીતે લેવાય, કદાચ ન ઉચકાય તો પણ ઉચકવુંજ પડે, મુકી ન દેવાય, નાંખી ન દેવાય. જો તેમ કરીએ તો, મુસલમાનો માર મારે તે પણ મુંઝે મોઝે સહનજ કરવો પડે. આમ વિચારમાં ને વિચારમાં સઘળો વખત વિતી ગયો, અને તીજ દિવસની સંધ્યાકાળ થઈ.

સંધ્યાકાળ થઈ એટલે સુમનસદ્રે સૈન્યના આગેવાનોને બોલાવી સુચના આપી દીધી કે, સાવધ રહેજો, હથીઆર બંધ રહેજો, ખરાબર મધરાત થાય એટલે અહીંથી દોડતા દીક્ષીમાં દાખલ થવાનું છે અને મુસલમાન સિંપાઈઓને કાપતાજ છુટવાનું છે.

શહેરની શોભા તો એવી દીપી રહી છે કે જાણે નાનું સ્વર્ગ ! શ્રુતિનું સઘળું અજવાળું એકજ ઠેકાણે ઉભરાયું હોય, તેટલા તો દીવા; તેની સાથે રાજ તરફથી સંભાળને માટે ફરતા માણસો, મનુષ્ય રક્ષણને માટે ફરતા મૂકેલા પેરેગીરો ! જેવા બેઠેલા, ઉભેલા અને ફરતા હજારો મનુષ્યો, વિશેષમાં ફક્ત તેજ દીવસને માટે શાહની તરફથી પ્રથમથી નિર્માણ કરેલાં મકાનોમાં રાજના કુટુંબ ગોડવંધ ગયાં છે. પુરૂષ વર્ગને બેસવાનું અને સ્ત્રિયોને બેસવાનું એ બન્ને મકાનો સામ સામી હતાં. દીવસ હોય તો એક એકની દ્રષ્ટી પડી શકે પણ રાત્રીનો ભાગ, એટલે નહિ. વળી બાદશાહી જનાનો એટલે અંદરના ભાગમાં અંધારું અને સ્ત્રિયોની આગળ અગતતા રંગ બેરંગી ચીત્રેલા જળીવાળા પડદા; જેમાંથી સ્ત્રિયો, પુરૂષો, રસ્તામાં થતા સઘળા તમાશા તથા જે કાંઈ જેવા લાયક તે બધું જોઈ શકે, પણ પુરૂષ સ્ત્રિયોનાં મોઢાં જોઈ શકે નહિ, માત્ર એમ જાણી શકે કે આ મકાનમાં સ્ત્રિયો બેઠેલી હોવી જોઈએ.

ખરાબર મધ્યરાત થઈ એટલે જ્યાં બાદશાહ, ઉન્મતશાહ, સવાબશાહ અમરસિંહ, અબયમલ, વજીર, સેન્યાધીપતી, તથા બીજા અધીકારી વર્ગ બેઠા છે અને સૈની પાછળ છૂપે વેપે રાજ સુંદરપ્રતાપ બેઠો છે. સામે બેગમો, શાહજીવી શુલશન, ઉલાસતારા, તથા રાજની બીજી ઉમરાવ જાદીઓ બેઠી છે, ત્યાં તામુત આવ્યાં. જેના ઉપર જરીયતની ચંદનીઓ ધરેલી છે. જેની આગળ દારૂના ટેટાના અવાળ, કોડીઓ, તથા ખપોરીઆં છુટી રહ્યાં છે. જે વખતે સઘળા જેનારની દ્રષ્ટિ એકજ જગાએ પડી છે, તે વખતે ઓગીન્તી યુમરાણુ થઈ. લખખો મનુષ્યો નાસ ભાગ કરી રહ્યા, મારો મારો કાપો કાપો ઉચ્ચાર થતાં હજારો મુસલમાન સિંપાઈઓ દોડતા આવ્યા, કોણ કોને મારે છે તે કાંઈ જાણતું નથી. દીવા ધણી ખરા શુલ થઈ ગયા, આમથી સવાબશાહ, અબયમલ તથા અમરસિંહ યુદ્ધમાં ઉતરી પડ્યા છે.

આ બધો દેખાવ જોઈ સ્ત્રિઓ ફફડીને ઉઘી નીચી થઈ ભયમાં ભરેલ ગઈ. ક્યાં નાસવું અને કેવી રીતે નાસવું, તેની સમજણ ન પડી; જેથી યુમો પાડવા લાગી કે, કોઈ દોડો કોઈ દોડો ! તે વખતે એક જખર જસ્ત ભરવાડજી દોડતી મેડા ઉપર આવી બેલી. જ્યાં છે બેગમ

સાહેબ તથા શુલશન અને ઉલાસતારા ! ત્રણે ગભરાઇને બોલ્યાં. આ રહ્યાં આ રહ્યાં ! ભરવાડણુ કહે ભારી વાંસે વાંસે એકદમ ઉતરી આવો ! ભયની ભરેલી ત્રણે ભરવાડણુની સાથે ઉતરી પડી કે તરત ભરવાડણુ ધોડેશ્વાર થઇ ગઈ, અને ઉલાસને ઉઠાવી ધોડા ઉપર નાંખી. માથા ઉપર ઓઢેલો ભરવાડણુનો સાલો કાઢી ફેંકી દીધો, અને મોટે અવાજે ગર્જના કરી; ગેરી શુલશન ! આ ઉલાસતારાને અંધકારસિંહ લઇ જાય છે. હજી સવાબશાહની તથા ઉન્મતશાહની ખબર લઇશ, એતતા રહેજો ! (ઉલાસને લઇ અંધકારસિંહ પસાર.)

આ બાળુ તલવારો ખપડી રહી છે, બાલા ભયોભય વાગી રહ્યા છે, હજારો મનુષ્યો જમીન દોસ્ત થઇ ગયા છે, એવામાં અમર તથા કમર સામ સામા આવી ગયા. તે વખતે અમરે કમરને ઓળખ્યો, કોણુ કમર તો નહિં ! ! ! કમર કહે કોણુ ભાઈ અમર ? ઓળખાણુ પડતાંની સાથે બન્ને તરફ યુદ્ધ બંધ કરવાનાં નીશાન ચઢી ગયાં. બન્ને બાળુના ચોદાઓએ હથીઆર મુકી દીધાં, સુમનચંદ્ર દોડતો આવી અમરને તથા અભયમલને ખેંચ્યો, સર્વે ભેગા થઈ વાતો કરતા બાદશાહ સલામતની પાસે ગયા. સવાબશાહ તથા ઉન્મતશાહ પણ સાથેજ છે.

બાદશાહ—તુમ કોન હો ! ઓર એસા કરનેકા કયા સખખ ?

અમર—પરવર દીગાર એ મારા સસરા છે, અને જેની સાથે મારૂ લગન થવાનું છે તેના મામા છે. બંગાળાના રાજા સુમનચંદ્ર છે.

બાદશાહ—બહોત અચ્છા, કુચ્છ ફિકર મત કરો ઉલાસકુ તો અપના સવાબ લે આયા હે ! ઓર અમરસિંહ કે સાથ ઉસકી સાદી કરનેકી હે ! એ દુસરા કોન હે ?

અમર—એ મારા પરમમિત્ર છે; મારા રાજના પ્રધાનના પુત્ર છે, અને મારી શોધમાં અહીં સુધી નીકળી આવ્યા છે.

બાદશાહ—બહોત અચ્છા બહોત અચ્છા ! આ એ વેતો બહોત અચ્છા કીયા મગર હજારો આદમીકા જાન નીકાલ દીયા, ઓર એ રંગમે બંગ કીયા !

સુમનચંદ્ર—નામદાર: એ બધું અગળણુ પગામાં થઇ ગયું. મારે મારી આપો !

બાદશાહ—વશર ! કહા હે વશર !

વશર—(હાજર થઇને) જી હજુર !

બાદશાહ—અય સય સયકી જગામે' ચલે જાઓ !

બાદશાહના હુકમના છેલા શબ્દ સાંભળી, સૌ ઉભા થવા જાય છે, ત્યાં દોડતી ગભરાતી ગુલશન આવી. બાવા ! બાવા !

બાદશાહ—હાં હાં !! બેટા ક્યું ગભરાતી હે ?

ગુલશન—બાવા ઉલાસતારાકું અંધકારસિંહ લે ગયા !! જોર કહે ગયા કે ગોરી ગુલશન, ઉલાસકું લે જાતા હું, શીર સવાયકી જોર ઉન્મતકી ખજર લઉં; ચેતતે રહીઓ !! !

ગુલશનનો અવાજ થતાંની સાથે એકદમ દારૂનો ગોળો ફાટે ને માથુસ ચમકી જાય; જવાળામુખી ફાટે ને ધરતી ડોલતાં માથુસ ઢળી જાય ! તેમ સર્વે થરથરી ઉઠ્યા. એકી અવાજે સર્વે બોલ્યા ! અરરર ! આ શૌ ગજબ ! એ ક્યા જુલમ !! (મોટે અવાજે સુંદીરપ્રતાપ બોલ્યો રંગ...ગ, બેટા ! રંગ !! !)

આ વખતે અમરસિંહ કે જે પોતાના ઉતારા પરથી ચાલીનેજ આવ્યો હતો; પણ પેલા સોદાગર પાસેથી લીધેલો ઘોડો, એક નોકર પાસે ઉપડાવી સાથે લાવ્યો હતો, તે ઘોડા ઉપર ચઢી બેઠો અને બાદશાહને કહ્યું કે હું જઈ છું એ પાપીની પુડે. “ કાજ વિના હલાલ નહિ થાય. (અમરસિંહે ઘોડો ઉડાડી મુક્યો.)

અમરસિંહ નાડો કે તરત, સુમનચંદ્ર, અભયમલ, કમરસિંહ; સવાય-શાહ તથા ઉન્મતશાહ સર્વે તૈયાર થતાં ઉઠ્યા નીચા થઈ ગયા ! જાણે શું કરી નાંખીએ ને કેમ કરી નાંખીએ. બાદશાહની આંખમાં પણ ખરેખરી ખૂનસ ભરઘ ગઘ. મેરે અમીર ઉમરાવો, બેટા સવાય, સય જાઓ ! જોર એ કમ-જત કુ પકડ કે મેરે સામને જલા જલા કે મારો ! મગર એ અવાજ કીસને દીધા ? રંગ...ગ બેટા ! રંગ ! સર્વે સાથે બોલ્યા કે અમે સાંભળ્યોતો ખડું પણ કોણ બોલ્યું તેની ખજર પડી નથી. તે વખતે સુંદીરપ્રતાપની પાસે ઉભેલા સિપાઈએ કહ્યું. સાહેબ એ મેરી પાસ ખડા હે વોઇ બોલા !

બાદશાહ—પકડલાવ મેરે સામને ! (પાંચ સીપાઈ પકડીને લાવ્યા.)

સુમનચંદ્ર—(જોખખોને) આતો એજ; અંધકારનો બાપ સુંદીરપ્રતાપ ! વાહ ! તમે પણ અંધકારની સલાહમાંજ છો કે શું ! શરમ છે શરમ ! (ઉડા વિચારમાં ગુમ થઈ ગએલો સુંદીરપ્રતાપ કાંઈ બોલી શક્યો નહિ.)

બાદશાહ—જાઓ ! ઉસકું તુરંગમે' લે જાઓ ! હાથમાં બેડીઓ ધાલી કેદમાં નાંખી દીધો.)

સવાર થયું એટલે પ્રથમ સુમનચંદ્રની તૈયારી થઈ. ત્યારે બાદશાહે સર્વેને બોલાવીને કહ્યું કે; સખ અલગ અલગ દીશામેં ચલે જાઓ ! હીંદુ રાજા, રાજકુમાર એર ઉમરાવજાદે આજ જાઓ; એર મુસલમાન જો જાને વાલે હો વો કલ જાઓ ! બાદશાહના હુકમ પ્રમાણે સર્વે તૈયાર થઈ ગયા. અભયમલ તથા સુમનચંદ્ર પણ પોત પોતાના માણસો સાથે તૈયાર થઈ ગયા ત્યારે કમરસિંહે સુમનચંદ્રને કહ્યું કે હું તો જાઉ છું. હવે એકબો ધુમીશ ! સુમનચંદ્ર કહે મારા સૈન્યમાંથી કહો તેટલાં માણસો આપુ; સાથે રાખો તો સારૂ. જવાબમાં કમરસિંહ કહે મારે માણસોની જરૂર નથી, સર્વે વેરઈ ગયા. અંધકારસિંહ ઉત્તર દીશામાં ચાલ્યો જાય છે, અને તેજ દીશામાં અભયમલ જાય છે. કમરસિંહ દક્ષીણ દીશા તરફ જાય છે તે એમ સમજીને કે અંધકાર જરૂર સિંહોન તરફજ દોડતો હશે. સુમનચંદ્ર પૂર્વ દીશામાં જાય છે.

સુમનચંદ્ર દીક્ષીમાંથી નીકળ્યો. હજી એ ત્રણ ગાઉ પહોંચ્યો નથી અને વિચાર થયો કે હું સદન તથા ઉલાસની શોધમાં જાઉ છું તો ખરો પણ, મારા સસરા સુંદરપ્રતાપને કેદ કરાવીને જાઉં છું એ ઘણું ખોટું છે. એમનો શું અપરાધ; એ પણ મારી, અભયમલની, કમરની તથા અમરની શોધમાંજ નીકળ્યા હશે ! દીક્ષી આવી પહોંચ્યા હશે ને ધામધુમમાં જોવા ઉભા રહ્યા હશે, ત્યાં પુત્રના પ્રાક્રમનો અવાજ સાંભળી હૈયામાંથી ઉછાળો આવી ગયો હશે જેથી એમ બોલાઈ જવાયું હશે. કદાચ તે અંધકારની સલાહમાં કે મદદમાંજ હોય તો, તે વખતે ત્યાં હોયજ કેમ ! ન હોય ન હોય; દીકરાના કુલક્ષણને કિતેજન આપે એવા સુંદરપ્રતાપ નથી, માટે પાછો જઈ તેમને બાદશાહ સલામતની પાસે મુક્ત કરાવી આગળ વધુ. આજ તાતે ધાએ બાદશાહ મારૂ માનશે અને જો વધારે દીવસ થશે તો બાદશાહના વિચાર પલટાશે. ચાલ્ય જવ વળીએ પાછા !

(સુમનચંદ્ર પાછા આવી શાહના કદમમાં સલામ કરીને ઉભા રહ્યા.)

બાદશાહ—સુમનચંદ્ર !

સુમનચંદ્ર—હા હજુર !

બાદશાહ—ક્યા કુજ્જ કહેને કા હે !

સુમનચંદ્ર—હજુર; આપને અરજ કરવાની છે કે ગઈ રાત્રીએ મારા સસરાને કેદ કરવામાં આવ્યા છે; તેમને મુક્ત કરો તો સારૂ !

બાદશાહ—ક્યા વો અંધકારકા બાવાકું ?

સુમનચંદ્ર—જી હાં ! અંધકાર મારો સાજો થાય ! અને અમરસિંહ મારા જમાધ; એ પ્રથમ મારી પુત્રિ સહનતારાને ઇચ્છા સ્વયંવરમાં વર્ષા હતા !
બાદશાહ—બહોત ખુબ ! ક્યાં હે વો સહન !

સુમનચંદ્ર—અમારા કમ નસીએ તે પણુ ગુમ થઈ ગઈ છે. તેની ખોળ્ય ચાલી રહી છે.

બાદશાહ—ઇસકુ કોન લે ગયા હે ! વોઇ અંધકાર !

સુમનચંદ્ર—ના હજુર ! અંધકાર તો તેનો સગો મામો, એટલે તે કામ તો તે કરેજ નહિ, સાંભળ્યું છે કે; સહનને તો પોતે અમરસિંહેજ; ખારીમાંથી નદીમાં ફેંકી દીધી છે.

બાદશાહ—એ કયા બાત ! એસા કાયકુ કરના ચઇએ ! અમરસિંહ એસા કુર હે કયા !

સવાબશાહ—બાવા ! બે અદમી માદ ! અપને દુસરી પુછ પરછી કયા જરૂર ! વો સુંદીરપ્રતાપ કા જો કુચ્છ કરના હો સો કરભો !

બાદશાહ—જાઓ તુરંગમેંસે વો આદમીકુ લેઆવ ! જીસકુ આધી રાતકુ કેદ કર દીયા હે ! ઇસકા નામ સુંદીરપ્રતાપ હે ! (સીપાઇઓ લઈ આવ્યા.)

સુમનચંદ્ર—કેમ સુંદીરપ્રતાપ તમે અહીં શી રીતે આવ્યા ?

સુંદીરપ્રતાપ—પુણ્ય. અમો આપને ત્યાંથી ઘેર ગયા બાદ વરસ દીવસ સુધી અંધકાર ઘેર ન આવ્યો ત્યારે મને ચિંતા થઇ કે, શું થયું ને કેમ થયું તેની તપાસ તો કરું ! અંધકાર તથા ઉલાસને ખોળી કાઢી. એમ નિશ્ચય કરી થોડા ઘણા માણસો સાથે લઇ, સેતુ ઝાળંગી આ તરફ આવી શ્રી રામેશ્વર બગવાનનાં દર્શન કરવા ગયો ! ત્યાં પુત્રિ પ્રકાશ પોતાનાં બાઇનાં કરેલાં કૃત્યથી કાયર થએલી શીવજીના દેવળમાં મુસ્તક પુજ કરવા તૈયાર થઇ ગઇ હતી ! તેનાથી સઘળા ખીના જાણી કે, મુર્ચ્છાબાદના મેદાનમાંથી અંધકારે ઉલાસતું હરણુ કર્યું હતું અને ફેર લાહોસ્તી બાજોળમાંથી ઉઠાવી ગયો છે. આ ખબર મળતાંની સાથે હું એકલો ત્યાંથી નિકળ્યો ! વળી માર્ગમાં ખબર મળી કે સહન તથા અમરસિંહનો પણ પતો નથી. એ સર્વેની ખોળ્ય કરતો કરતો, દીક્ષી લગભગ આવી પહોંચ્યો, ત્યાં ખબર મળી કે; ઉલાસ-તારા બાદશાહના મહેલમાં છે અને શાહ પોતે પોતાની પુત્રી જેની ગણી તેને અમરસિંહ સાથે વરાવાના છે. મહોરમ મહિનો ઉતરશે ત્યાં સુધીમાં ઉલાસના તથા અમરસિંહના માતા પીતા વિગેરે સઘળા સંબંધીઓ આવી

પહેંચશે. આ બધી બબર સાંભળીને હું દીક્ષીમાં આવ્યો. હું જાહેર થવાનો વિચારતો કરતો હતો પણ એક અપરાધીનો બાપ, એટલે મને જોતાંની સાથે સર્વને તિરસ્કાર ઉપજે, માટે જાહેર નહિ પડતાં, તમે સર્વની પાછળ; ઇમામ હુસેનનાં દર્શન માટે ઉભો રહ્યો હતો.

સુમનચંદ્ર—ત્યારે...તમે જાહેર ક્યારે થાત ?

સુંદીરપ્રતાપ—ઉલાસ તથા અમરનાં લગન થાત, ત્યારે હું જાહેર થાત; અને તરતજ સહન તથા અંધકારની શોધ કરવા નિકળત !

સુમનચંદ્ર—બાદશાહ સલામતને બેન ગુલશને આવી; અંધકારસિંહ ઉલાસને લઇ ગયો એવા સમાચાર કહ્યા; તે વખતે તમે રંગ ખેડા રંગ ! બોલ્યા તે શું સમજીને ! ! તમારા દીકરાએ, રૂડું પરાક્રમ કર્યું તેથી ?

સુંદીરપ્રતાપ—પ્રથમ પોતાના બેનની ગામની બાજોળમાંથી; ઉલાસને ઉપાડી; તેજ ધણું નીચું અને ન કરવાનું કામ કર્યું છે, જે સાંભળીને મારા હૃદયને ધણો ખેદ થયો છે. આવા પાપી અને અધર્મી દીકરા હોય તેથી ન હોય તો સાહે ! ત્યાંથી લઈ જઈ નિરાધાર કન્યાને હેરાન કરી હશે, દુઃખ દીધું હશે ! એણે ન કરે કસાઈ તે કામ કર્યું છે. તેના કામથી મારું હૃદય કંપે છે. ઉલાસના સુભાગ્યે ઉલાસને પાપીના હાથમાંથી કાઢીને મુક્ત કરી હશે !

સુમનચંદ્ર—એક વારતો, જત્રાણુ તપસ્વી બ્રાહ્મણો તથા સાધુઓએ મુક્ત કરી હતી ! તેમને ત્યાંથી ગંગા સ્નાન કરવા ગયેલી ત્યાંથી બીજી વાર ઉઠાવી !

સુંદીરપ્રતાપ—અરરર ! આ હું શું સાંભળું છું. પાપી અંધકાર ! તું તો અંગારોજ પાક્યો તથા તે અંધકારજ કર્યો.

સવાબશાહ—ચલને દો આગે ! એટલું રંગ બોલનેકા કયા સખખ ?

સુમનચંદ્ર—ગંગાજી ઉપરથી લઈ જતાં તરતજ અભયમલ સામે મળ્યો; તેને જોળખીને તમારો દીકરો ઉલાસને ફેંકી દધને નાસી ગયો.

સુંદીરપ્રતાપ—આ ફત તેનું કૂર અને વખોડવા જેવું તો ખરું ! ઉલાસનું હરણ કર્યું જેથી હું અતી દીલગીર તો છું. પ...ણ ! લાહોરની બાજોળમાંથી અને સ્વયંવર વખતે બરાએલા રાજની હાજરીમાંથી, આવા પ્રતાપી; આનંદમલની દીકરીને ત્રીજી વાર ઉપાડી તે તેણે પાછી હીમ્મત બીડી છે, છતાં તે કામને પણ તુચ્છ ગણ્યું છે. સાંભળીને અપસોસ વધતો

ગય છે કે, આવા શુરા અને પ્રાકૃત સગાઓ સાથે સ્નેહ ન વધારતાં વહેર વધાર્યું છે.

સવાબશાહ—કુચ્છને કુચ્છ અપસોસ ખી કરતે હો ! ઝોર બેટેકી તારીફ ખી કરતે હો !

બાદશાહ—કહેને દો જો કુચ્છ કહેના હો ! બેટેકુ રંગ દીયા ઉસકા કયા સબબ ?

સુમનચંદ્ર—બોલો સુંદીરપ્રતાપ ?

સુંદીરપ્રતાપ—બાદશાહ સલામતના શરણમાં રહેલી; શાહઝદા સવાબશાહ; પરાક્રમી અને સોનાના સરદાર ઉન્મતશાહ, અતી અભીમાની અભયમલ તથા સર્વ સદગુણસંપન્ન અને અનુન જેવા બાણુવળી અમરસિંહથી રક્ષણ કરાએલી, ઉલાસતારાને, દીલી શહેરના મધ્ય ભાગમાંથી ઉપાડી, એ હિમ્મતને ધન્ય કેમ ન કહેવાય !

સવાબશાહ—સચ ખાત ! બસ ઇસ બારતેય તુમને કહા હોગા !

સુંદીરપ્રતાપ—પોતાના પુત્રના કરેલા પ્રાંત પરાક્રમને સાંભળી કયા બાપતું હૈયું ન ઉછળે ! તેજ વખતે મારા મોંમાંથી ઉમળકાની સાથે નીકળી ગયું કે, રંગ બેટા રંગ.

ઉન્મતશાહ—ઇસ આલમકા શાહ કે સામને, તુમને તુમારા કમળત લડકાકી તારીફ કીઇ વો શુના તો હય ! મગર બાદશાહ સલામતકી મરજી, જો કુચ્છ ફરમાવે !

સુંદીરપ્રતાપ—એમના ફરમાનની સામે મેં ક્યારે આનાકાની કરી છે; મુંગે મોંડે તુરંગમાં ગયો કે નહિ; વળી જે કાંઇ ફરમાવશે તે માથે ચઢાવીશ.

બાદશાહ—સુમનચંદ્ર; તુમારી કયા મરજી હે ?

સુમનચંદ્ર—મને તો સુંદીરપ્રતાપનો કોઇ પ્રકારે અપરાધ માલમ પડતો નથી. છતાં આપને આપના માન્યની ખાતર, કાંઇક ફરમાન કરીને; તેમને પોતાની ઇચ્છા મુજબ જવાની રજા આપો ! જો તે ફરતા હશે તો આપણા કામમાં કાંઇકને કાંઇક મદદ રૂપ થશે અને કદાચ કેદમાં રહેશે તો નકામા સડશે; વળી આપણને અંધકાર, આથી પણ વધારે નડશે.

સવાબશાહ—ઇસ અંધકાર કે ડરસે તુમ ઇસકુ છુટા કરને ચહાતે હો !

સુમનચંદ્ર—અંધકારના બયમાં તો આવી પડેલાજ છીએ ! અમને તો અંધકારનો બય છેજ પણ આપને માટે અંધકાર શું શબ્દ કહીને ગયો તે એન ગુલાશનને મોંડે સાંભળ્યું કે નહિ ?

સવાબશાહ—સુના સુના ! કેન ડરતા હે ઇસ કુત્તે સે !

ઉન્મતશાહ—ઇધર ઉધર ભાગતા શીરતા હે વહાંતક વેા જતા હે; જસ વખત શેરકે પંજેમેં આયા ઇસી વખત ઇસકા જન નિકલ જાયગા.

સવાબશાહ—મેરે હાથસે મરેગા તો તોખા તોખા કર મરેગા !

ઉન્મતશાહ—ઇસકું તો જમીનમેં ગાડ કે પથ્થર મારના ચઢ્યો.

સુંદીરપ્રતાપ—અંધકારસિંહનું તમારે જે કરવું હોય તે કરજો પણ હાલતો મારે નીરાકરણ કરો !

સુમનચંદ્ર—બાદશાહ સલામત ! ઇસ સુંદીરપ્રતાપકા કીસી બી તરાંસે છુટકારા હોના ચઢ્યો.

બાદશાહ—જાઓ સુંદીરપ્રતાપ; જ્યાં તુમારા દીલ રહાય; મગર તીન કોસ તક ઘોડે મત ખેડો; પેદલ ચલે જાઓ !

સુંદીરપ્રતાપ—જેવી નામવરની આજ્ઞા !

ઉન્મતશાહ—તીન સીપાઇ ઉનકે સંગ જાઓ ! બરાબર તીન કોસ છાડકે પીછે ચલે જાઓ !

સિપાઇઓ—જેસા હુકમ ! (સુંદીરપ્રતાપને સિપાઇઓ સાથે વિદાય-ગીરી આપી.)

સુમનચંદ્ર—હજુર; જે કામને માટે હું પાછો આવ્યો હતો તે થઇ ગયું; હવે મને પણ રજા મળવી જોઇએ !

સવાબશાહ—આજકા દીન ડેર જાઓ ! કલ સંગ સંગ ચલેંગે !

ઉન્મતશાહ—ઝોર કયા ! કયા હરકત હે !

સુમનચંદ્ર—હરકત તો કાંઈ નથી, પણ હવે જેટલો વખત ગાળીએ એટલો આપણને દુઃખ કરતા થઇ પડે, છતાં સર્વેને એકજ દીશામાં, કે એકજ જગામાં જવાનું નથી.

સવાબશાહ—વેાખી ઠીક ! જાઓ જાજો ! દેર મત લગાઓ !

ઉન્મતશાહ—સુમનચંદ્ર; કબી અંધકારસિંહ હાથમેં આયા તો કયા કરો જે ?

સુમનચંદ્ર—તે વખત મનની ઉર્મિ જે કહે તે ખરૂં ! અત્યારથી તેનું નીરાકરણ ન થાય ? માણસના વિચાર સદાય સરખા રહેતા નથી.

બાદશાહ—સખ બાત સચ હે ! જાઓ સુમનચંદ્ર ! સવાબ ઝોર ઉન્મતકું બી કલ બેજુંગા ! (સુમનચંદ્ર વિદાય.)

સર્વે હીંદુ સરદારોના ગયા પછી; અને વળી મુમતઝદ્રના પ્રાણ વળીને આવી ગયા પછી બાદશાહ *જનનાંખાનામા ગયા.

બેગમ—ખાવિંદ; ઉલાંસ તો બડી અચ્છી થી ! ઇસકુ કોન લે ગયા ?

ગુલશન—અમા ! ઇસકુ અંધકારસિંહ લે ગયા !

બેગમ—દેખો ઇસ લડકીકું નામ યાદ રહા હે, મેં તો બૂલ ગઇ.

ગુલશન—બાવા કોન હે વો અંધકાર ! ઝોર ક્યું લે ગયા ઉલાસકુ ?

બાદશાહ—ઇસ બાતમેં તુ કયા સમજે. ઝોર કાયકે બાસ્તે લે ગયા, વો બી હમ કેસે કહે સકે !

ગુલશન—બાવા ! ઇસકુ ખીચારીકુ છુડા લાવ !

બાદશાહ—ઠીક હે ! સવાખ ઝોર ઉન્મત દોતું જાને કે હે ! ઝોર દો ચાર હીંદુ સરદાર તો આજર્થ નીકલ પડે હે !

બેગમ—હીંદુ ગએ હે વો છોડા લાયગે; અખ સવાખકુ બેજનેકી કયા જરર ?

બાદશાહ—એક દરે તો ઇસ અંધકાર કે હાથમેંસે છોડાકે સવાખઇ લાયા થા.

ગુલશન—ઇસ વખત તો, વો અંધકાર કહે ગયા હે કે; ઇસ સવાખકી ખબર લઉંગા ?

બાદશાહ—એસા કબી ન હો સકતા હે ! સવાખ બડા બહાદુર સરદાર હે !

બેગમ—બસ એકીલે ઉન્મતશાહકુ જાને દો; વો અપને સૈન્ય કે બડે સરદાર હે.

બાદશાહ—વો બી જાયગે ઝોર સવાખ બી જાયગા.

બેગમ—ઇસ હીંદુકી લડકીકે લીએ, ઇતની સારી તકલીફ અપને કાયકુ ઉઠાની અઇએ ?

બાદશાહ—જહાં તક ખુદા તાલાને અપનકુ સત્તા દીધે હે; વહાં તક કીસીકા બી બલા કરના; કીસીકું બી દુઃખમેંસે છોડાના; ઇસમેં અક્ષા અચ્છા કરતા હે !

બેગમ—દેખો સામનેય સવાખ આતા હે ! સવાખ આવી માજીને મઝો, માએ માથે હાથ મુકીને કહ્યું બેટા અચ્છે તો હો ?

સવાખ—હાં ! અમા ! જહાં તક ખુદાકી મરજી હો ! બાવા અખ

* જનનાંખાનામાશીવાસ, બેગમને રહેવાની જગા !

મેં જાનેકી તૈયારી કરતા હું ઝોર દશ હજાર સિપાઈ લેકે જતા હું !

બેગમ—અપને જાનેકી કુચ્છ જરૂરત નહિ. સખ હીંદુ ગએ હેં વો પકડ લાયગે !

સવાય—નહિ અમા, એસા નહિ હો સકતા હે ! મેં તો જરૂર જાઉંગા !

બાદશાહ—બહોત ખૂબ બેટા ! બે ઘડક ચલે જાઓ !

બેગમ—જબ દશ હજારસેં જાદે આદમી રખો !

સવાય—જરૂર તો એકબી આદમીકી નહિ હે ? ક્યું કે વો ઝોર તો એકીલા ફિરતા હે; ઇસકી ક્યા તાકાત હે ! મગર કોઇ અંજાણા હીંદુ કુચ્છને કુચ્છ સમજ જાય, ઝોર જેર કરનેકું સામને આ જાય !

બાદશાહ—બેશક સખ બાત સહી હે !

દાસ્તી—(અંદર આવીને) ઉન્મતશાહ આપકી સંગ કુચ્છ બાત કરના ચહાતે હે !

બાદશાહ—(બેગમને ખીજા ઝોરડામાં વિદાય કરીને) આને દો !

ઉન્મતશાહ—(સલામ કરીને) ઉલાસ કી શોધ કે લીએ જાનેકી આપકી રજા ચહાતા હું !

બાદશાહ—તુમારા દીલ ચ્હાય જીતના લસ્કર લેકે; દોનું ચલે જાઓ ઝોર થોડે થોડે દીન બાદ ખબર બેજતે રહેના !

ગુલશાન—છોટે બાવા; ઉલાસકું લેકે આઈઓ ? ઝોર ઇસ અંધકારકું ખી પકડ લાઈઓ !

ઉન્મતશાહ—અચ્છા બેટી. કુચ્છ અંદેશા મત રખો ! અખ વો અંધકારતો મર ગયા સમજો !

ગુલશાન—નહિ ! મારો મત બાઈ ! બસ એસે હરામજાદેકું તો અપની તુરંગમેં ડાલો ! ઝોર ઇસકી પાસસેં, ખૂબ ઝોર નીઆ કામ કરાલો ! (સવાય તથા ઉન્મતશાહ વિદાય.)

કમરસિંહ સાથે સેજ વાત ચીતની મુલાકાત કરી; છુટી પડેલી સહનતારા, જે પુરૂષના વેષમાં ફરે છે, અને ઉલાસતારાની શોધમાં નીકળી છે, તે પસ્તાલી અને વીમાસણ કરતી આગળ ચાલી. અરે મારાવ કરમના દોષતો ખરા ? અને યાદ છે કે, હું છેક નાની હતી તે વખતે મારા માતા પિતા અને રથમાં બેસારીને જંગલમાં લઈ ગયાં હતા, અને ત્યાં જઈ માતા પિતાએ સામ સામે બેસી મારે માથે ઇંટો ઉઘાડી હતી. તે વખતે મારા

બાપે મારી માને પુછ્યું હતું કે, આમ કરવાનું શું કારણ છે ? તેના જવાબમાં મારી મા બોલી હતી કે; દીકરીને જે દુઃખ પડવાનું છે, તે પડી ચુક્યું, કારણકે માબાપની હાજરીમાં દીકરીને માંચે છટા લેવી પડે એથી વિશેષ દુઃખ શું પડવાનું હતું; માટે હવે આગળ ઉપર દુઃખ પડવાનું છે તેનો બચ જતો રહ્યો. “ શુભીનો ધા સોએ ચુકી ગયો. ” તે વખતે મારા પીતાના મનનું સમાધાન થયું હશે કે કેમ; તેતો ઈશ્વર જાણે ! પણ બાગ્યમાં જે ભોગવવાનું છે તેતો કાંઈથી મિથ્યા થાય તેમ નથી.

વહાલાનો વિયોગ; જંગલે જંગલ બાટકવું; ખજાણું અને અચાનક માણુ-સોની મુલાકાત, અધર્મિયોથી હેરાન થવું, આવું તે કરમ ક્યાં ધણું હશે; સ્વામીનો સંજોગ તો થયો હતો પણ પાછો વિધાનીએ વિયોગ કરાવી નાંખ્યો. અરે આમાં વિધાતાનો પણ વાંક ક્યાં કાઢવાનો રહ્યો, મેં મારી જતેજ ઉછાળો મારી દીધો. અંધકારના હાથમાંથી ઉલાસને છોડાવવાનું બીડું ઝડપ્યું પણ તે પાર પડવું મુશ્કેલ છે. એક મરદના હાથમાંથી મેરી મેરીને છોડાવે એ બનતું અશક્ય છે. ઉપરથી પુરૂષનો વેપ છે, પણ પુરૂષના જેટલું પ્રાકૃત સ્ત્રિયોમાં હોતુ નથી. કદાચ ઉલાસને લઇ અંધકાર અહીં આવે તોપણ હું શું કરી શકું ! કાંઈજ નહિ. મને ઝોળખીને કદાચ શરમાય તો ઉલાસને મુકી દે ખરો ! પણ મને ઝોળખવાનો સંભવજ બનવો મુશ્કેલ છે. કારણ કે હું પુરૂષના વેપમાં છું, એટલે સ્ત્રિની બ્રાંન્તિ પડવી મુશ્કેલ છે. શ્રી હરી શ્રી હરી. શું શું વિચાર મન કર્યા કરે છે. ઉલાસના સ્વયંવર વખતે પિતાને જોયા તો ખરા પણ તેમને મેં બાપા કહી બોલાવ્યા નથી; તેમ મારી ખાનગી રીતે પણ ઝોળખાણું પાડી નથી. એમણે મને ઝોળખી હશે કે નહિ ઝોળખી હોય ! ક્યાંથી ઝોળખે ! ઝોળખે તો મારો બાપ મને, હેત પ્રીતથી બોલાવ્યા વિના ન રહે ! અને મને એકલીને જંગલમાં ન જવા દે ! અરે મારા નાચે મને ઉલાસ ખોળવાની આશા કરી તે પણ એક રજ. પુત રાજકુમાર સમજીને જ ! ફિકર નહિ પ્રજુ કરે તે ખરૂં. આ બધાં કૃત પેલા શનીકુમારનાં છે.

મને લાહોરથી નિકળ્યાંને ઘણા દીવસ થઇ ગયા, તેમ હું ઘણા ગાઉ સુધી આવી પહોંચી પણ હજી સુધી મારા કામમાં જરાય ફતેહ મેળવી નથી. “ગધાડાના લીંડાના પાપડ ચતા હોતતો અડદનાં શુકાંતો ભાવ કોણુ પુછત !” મરદનાં કામતો મરદજ કરી શકે છે, ત્યાં સ્ત્રિયોની મતી કામ કરતીજ નથી. હે ઉલાસ હું તને ક્યાં ખોળીશ; તું ક્યાં હાંપશ ! અરે તુતો મારા

કરતાં પણ વધારે દુખી અવસ્થામાં છું ! તુંતો પાપી અધકારસિંહના પં-
જમાં છું. ફિકર નહિ. ધધર તારૂં સારૂં કરશે. તું મારી સખંધી અને સગી,
મારી ફાઇની દીકરી, મારી બેન; પણ અત્યારે તો તેં શત્રુની ગરજ સારી છે;
થવા તો ગઇ સુખ દુઃખની ભાગીદાર પણ તને તારા પુર્વના કર્મ દોષે તાણી
લીધી છે, પાછી છુટીશ તો ખરી, અમરસિંહને વરીશ પણ ખરી, ભાગ્ય-
શાળી થઇશ પણ ખરી ! વાહ આ કુવો સારો આવ્યો; પાસે મોટી વાવ
પણ છે, જતા આવતા મુસાફરોને; ધડી બેઘડી આરામ કરવાની જગા
ધણી સારી છે. લાવ્ય હું પણ જરાવાર આરામ તો કરું, ઓ પેલા સામેથી
મુસાફર પણ આવતા દેખાય છે, તેમાં થોડી ધણી સ્ત્રિયો પણ છે, તે કાક
ગામડાના વટેમાર્ગે જેવા જણાય છે. જે હશે તે હમણાં જણાશે. પાસે કાંઇ
ગામ હશે તો તેમની સાથે સાથે તેમને ગામ જઇશું, અને ગામમાં જઈ
સારૂં નિર્ભય સ્થાન શોધી કાઢીને ધણી દીવસનો લાગેલો થાક ઉતારીશું.
(મુસાફરોએ આવીને ગાંસડા પછાડ્યા. હા...સ)

સહનસિંહ—કેમ કાંઈ બહુ થાકી ગયા કે શું બાપ !

પહેલો—થાક તો લાગેજ કની ! ધણી ગાંડી મુસાફરી કરવી તે
નાની સુની વાત છે !

સહનસિંહ—કેટલેક દુસ્થી આવો છો ?

બીજો—રોજના પંદર પંદર ગાંડિ ચાલીએ છીએ; આજ પાંચ દી-
વસ તો થઇ ગયા.

સહનસિંહ—અહોહોહો ! ત્યારે તો બહુ છેટેથી આવો છો ! કંઠે
ગામથી આવ્યા ને કંઠે ગામ જઓ છો ?

ત્રીજો—દીલ્લી ગયા હતા, હવે ઘેર જઇએ છીએ.

સહનસિંહ—દીલ્લી શું કામ ગયા હતા ?

ચોથો—અમારા ગામની અને અમારા સગાંની એક છોડી ત્યાં રહે
છે. તેને તેડવા ગયા હતા.

સહનસિંહ—અહોહોહો, બહુ છેટે છોડી પરણાવી બાપ !

એકસ્રિ—છેટે તો કાંઈએ દીધી નથી. દીધી છે તો ગામમાં ને ગામમાં
પણ એના માંડી વહાણ કમાવા ગયો છે !

સહનસિંહ—કેમ વહાણ કમાવા ? વહાણ કમાવા, એટલે શું ?

બીજો—વહાણ કમાવા એટલે ધણું કમાવા. વહાણ ભરાઇ જાય
એટલું બહુ કમાવા !

સહન—પરદેશ ગએ બહુ કમાઈ જવાતું હશે ?

ત્રિજિ—કમાવા તો કાંઈ ગયો નથી, દેવાળુ કાઢીને નાસી તો ગયો છે.

સહન—દેવાળુ એટલે શું !

ચોથી—કાંઈ કામ પ્રસંગે કોકના પૈસા લેવા તેને ફરી પાછા ન આપવા. લેતી વખતે એકા થઈ જવું; અને આપતી વખતે ગગનના તારા દેખાડવા. એનું નામ દેવાળુ !

સહન—તે બધને તેડી લાવ્યા ?

પાંચમો—તેડી શુ લાવે અમે તો જીવ લાંબને નાકા !

સહન—કેમ બાઈ ! જીવ લાંબને કેમ નાસવું પડ્યું ?

છઠ્ઠો—જે નાકા ન હોત તો, ત્યાં ને ત્યાં કડકા થઈ જાત ! મારા મારી, કાપા કાપી, મારા મારી કાપા કાપી, કોઈ કોઈને જીવેજ નહિ.

સાતમો—(સાથેના માણસોને) ચાલો ! ચાલો ! જલદી કરો ! હજી ત્રણ ગાઉ જવાનું છે ને સાંજ તો હમણું પડશે.

સહન—બાઈ પુરી વાત તો કરવા દ્યો ! શી ઉતાવળ છે, કએ ગામ જવું છે.

આઠમો—અમારે પર્વતપુર જવું છે.

સહન—પર્વતપુર ! પર્વતપુર અહીંથી કેટલુંક છેદુ છે ?

નવમો—આ સામે પહાડ છે, તેના ઉપર ચઢીને પેલીપાર ઉતરી પડે તેને તો બરાબર એકજ ગાઉ છે, પણ અહીંથી રસ્તો ચક્કરમાં ફરીને નીકળે છે, તે ત્રણ ગાઉ લંબાય છે.

સહન—ત્યારે તમે પહાડ ઝોળંગીને કેમ ન જવો !

દસમો—પહાડ ઝોળંગતાં થાક વધારે લાગે; પાંચ ગાઉની મુસાફરી કરતાં જેટલો થાક લાગે એટલો એક ગાઉમાં માલમ પડે. બીજી પહાડમાં જંગલી જનાવરનો ડર પણ ખરો ! વળી છઠ્ઠામાં છોકર બીઠે પણ ખરાં, માટે ફરીને જવું એ સાર !

સહન—બાઈ પહાડસિંહ રાજ છે એજ પર્વતપુર કે બીજી ?

પહેલો—હા એજ એજ. પહાડસિંહ રાજ; ને શક્યા રાણી !

સહન—ગિરીરાજ તેનો દીકરો ! અને ગુણકુમારી દીકરાની વહુ.

બીજો—હા હા એજ ! બરાબર છે, અને દીકરીનું નામ, લીલાઈ

ત્રીજો—લીલાઈ નહિ પણ વિલાસ !

સહન—એમને તો દીકરી હતીજ નહિ; કેવડી છે દીકરી !

ચોથા—હશે દશેક વરસની !

ચિત્ત—દશની કેમ મોહો...ટી પરણાવવા જેવડી તેર વરસની !

બીજા—હા હા મોટી મોટી ! એ આવી છે તારનો તો વર ખોળવા માંડ્યો છે.

સહન—હું તો એમ જાણું છું કે, રાણી શક્યાસુંદરીને દીકરી નથી.

ત્રિજા—દીકરી તો હતી; પણ સાત વરસથી એને મોસાળ રહેલી હતી. એને મામા મામી સાથે રહેવું વધારે ગમતું; જેથી સાત વરસમાં એકે દીવસ અહીં આવીજ નથી, હવે પરણાવાની વખત થઇ એટલે લાવ્યા છે.

સહન—શુ કન્યાનું નામ કહ્યું, લીલાશ કે વિલાસ !

ચોથી—વિલાસ તારા ! તારા તે તો તારાજ છે; એની આંખની કીકીઓમાં તો તારાજ ઝળકી રહ્યા છે, જાણે સળવણો રમે છે. એને તો કાંઈ સારો રૂપાળો વર મળે તો સાર !

પાંચમી—અમરસિંહ જેવો !

છઠ્ઠી—અમરસિંહ જેવો કે અંધકારસિંહ જેવો ?

પાંચમી—મુવો નખોદીઓ ! અંધકારસિંહ તો નહિ સારો ! પારકી છોડીએને પરાણે ઉચકી જાય ને પળવે એને તે કાણુ પરણે !

ચોથી—તારે તો નથી પછણિયું ?

પાંચમી—મારી ક્યાં વાત છે ! આતો રાજાની છોડી, વિલાસ બેનની વાત છે.

સહન—તમે કહો છો તે અમરસિંહ તથા અંધકારસિંહ કાણુ છે; તેમને તમે ક્યાંથી ઝોળખો, વળી અંધકારને નહારો કેમ કહ્યો ?

સાતમી—આ ભાયડો તો બહુ ચીકણો ! માંથુય પકવી નાંખ્યું; આમ કેમ થયું ને તેમ કેમ થયું; પુંછડુ કેમ થયું ને લુંકડુ કેમ થયું.

આઠમી—ભાયડો છે, પણ બાયડી જેટલી ચીકાસ કરે છે.

નવમી—દેખાય છે બાઇડી જેવોજ !

સહન—કેમ બેનો જવાબ દેવાથી એ કાયર થઇ ગયાં કે શુ ?

દસમી—તારે શું મારી બધ, લમણા ઝીક તે કેટલીક.

અગીયારમી—ઉભા રહો ઉભા રહો મને પુછો, હું એ તમારી જોડે લમણા ઝીક એવી છું, બોલો શુ પુછવું છે ?

સહન—કાંઈ પુછવું નથી બેન ! તમને જવાબ દેતાં જોર આવતુ હોય તો મારે જાણવાની કાંઈ જરૂર નથી. પણ તમે અમરનું નામ દીધુ

તેથી મારે જરા વધારે પુછવાની આવશ્યકતા થઈ કે તમે અમરને ક્યાંથી ઓળખો ?

પદ્મી—અમે તો અમરસિંહનેય નજરે દોઢે ઓળખતાં નથી અને અંધકારનેય ઓળખતાં નથી; પણ તેમનાં નામ અને સારાં નકત્તાં બપોલ સાંભળ્યાં, તેથી ઓળખીએ.

સહન—શી રીતે એમનાં નામ તમારા કાને આવ્યાં ?

બીજી—જે દીવસે, અહીંથી નિકળેલાં અમે સૌ દીક્ષી શહેરમાં પેસતાં હતાં તેજ દીવસે દીક્ષીના બાદશાહના શાહજાદા સવાબશાહ તથા લાહોરના રાજાના કુમાર અભયમલ એ બન્ને પોત પોતાની સેન્યાઓ સાથે ગામમાં દાખલ થતા હતા.

સહન—અભયમલ દીક્ષી શુ કામ ગયો હશે !

ત્રીજી—તે તો ધધિર જાણે ? પણ બીજે દીવસે સવારમાં એમ બન્નેર સાંભળી કે ઉલાસતારાને, સવાબશાહ અંધકારસિંહના હાથમાંથી છોડાવી લાવ્યા છે, અને પછી અભયમલ રસ્તામાં મળ્યા, એટલે તેમને લાઠે દીક્ષીમાં આવ્યા. જો કે અભયમલની મરજી તો રસ્તામાંથીજ ઉલાસને લઈ લાહોર જવાની હતી, પણ સવાબશાહ અતી આગ્રહથી બાદશાહની મુલાકાતે દીક્ષીમાં લાવ્યા.

સહન—વાહ ! બહુજ સાર થયું, પાપીના હાથમાંથી ઉલાસ છુટી, હાથીની સુંદમાંથી કમળ છુટ્યું.

ચોથી—કેમ અંધકારસિંહ પાપી ખરો કે નહિ ! તમારાજ મોંના ન્યાય!

સહન—ખરોજ ! એક વાર નહિ પણ હજાર વાર ખરો ! હશે પણ ઉલાસ છુટી એ સાર થયું.

પાંચમી—તેને બીજે દીવસે તો ઉલાસને પરણવાની વાતો ચાલી.

સહન—કોની સાથે !

છઠી—અમરસિંહ સાથે ! બાદશાહે માણસો મોકલી અમરસિંહની ખોળ્ય કરાવી અને અમરસિંહને તેડી પણ લાવ્યા.

સાતમી—લગનતો થઈ જત ? પણ ઉલાસનો બાઈ કહે, અમારે ઘેર જાળને લગન કરીશુ, એટલે અમારાં માતા પીતા જીવે અને એમના જીવ ઉદ્દેગમાં છે તે સ્થિતિ પડે. બાદશાહ સલામત કહે તમારા મા બાપને અહીં તેડાવો અને અહીં લગન થવા દ્યો ?

સહન—પછી તો બાદશાહની મરજી મુજબ થયું હશે ?

બાઠમી—બાદશાહની મરજી મુજબ તો ખરૂં પણ લગનમાં વધન ખરેખર આવ્યું.

સહન—હાય હાય ? શું વીધન આવ્યું; અમરે પરણવાની ના પાડી હશે ?

નવમી—અમરે તો કાંઈએ ના નથી પાડી, અમર તો પરણવા તૈયાર થઈને રહ્યા હતા. એવી રૂપાળી બાઈડી કેને કહવી લાગે !

સહન—ત્યારે વીધન શું આવ્યું ?

દસમી—મુસલમાનનો મહોરમ મહીનો આવ્યો કે જે મહીનામાં એ લોકો લગનનું કામ કરતા નથી; પણ ખુદાની બંદગીજ કરે છે.

સહન—મુસલમાન લગન નથી કરતા, તેમાં હીંદુનાં લગન શા માટે રોકાય ?

અગીયારમી—તેનો તો કાંઈ બાદ નહિ, પણ એક તરફથી મોહરમ માસ અને બીજી તરફથી ઉલાસનાં મા બાપની તથા મામા મામીની રાહ જોવાતી હતી;

સહન—ત્યારે તો આ મહિનો ઉતરશે એટલે લગન થશે કેમ; હવે બાઠ દીવસ બાકી છે. એમનો મહિનો બીજનો ચંદ્રમા દેખાય તે દીવસે બદલાય છે.

પહેલો—લગનમાં વીધન, મારા મારી કાપા કાપી.

સહન—તે સમજતુ નથી; કેની કેની વચ્ચે મારા મારી કાપા કાપી ?

બીજો—હીંદુ મુસલમાન વચ્ચે.

સહન—અરરરરર એ શી રીતે બન્યું હશે ! કોણ કોણ લઢ્યું હશે !

ત્રીજો—જુવો હું સમજાવું પાડું. મોહોરમ મહીનાની નવમી તારીખની રાત્રે ધમામ હુસેનનું સરખસ નીકળ્યું હતું. તેમના દર્શન કરવા તથા તેમનો રોજનો ચિતાર જોવાને રાત્રીની વખતે હજારો હીંદુ મુસલમાન ભેગા થયા હતા.

સહન—તે વખતની શોભા તો ખૂબ થઈ હશે ?

ચોથો—શોભાતો કાંઈ કહેવાની વાત નહિ. એક તરફ ઉંચા મહેલના ઝરૂખામાં, બાદશાહ ઉન્મતશાહ સવાખશાહ અમરસિંહ તથા અબયમલ બેઠા હતા, અને તેના સામે બેગમ સાહેબ, ઉલાસતારા તથા જુલશન બીબી બેઠાં હતાં.

સહન—જુલશન બીબી કોણ ?

પહેલો—જુલશન બીબી બાદશાહની દીકરી, સવાખની બેન, ઉલાસની સહચર.

સહુન—હં !...પછી શું થયું ?

ખીજી—બરાબર મધ્ય રાત્રીનો વખત થયો એટલે સોના રૂપાના સાથા વરગથી મહેલાં Xજરી, બરાબર શહેરની મધ્યમાં આવ્યાં. તેને જોનારા સર્વે ટહ ટહ જોઈ રહ્યા છે તે વખતે મારો મારો એમ એમિક્તી યુમ પડી; એક તરફથી હિંદુ સરદાર તથા ખીજી તરફથી મુસલમાન સિપાઈઓ અરસ પરસ કપાયા.

સહુન—અરરરર; લગનમાં વીધન તો ખર !

ત્રિજી—પછી તરત યુમ પડી કે, ઉલાસતારાને અંધકારસિંહ લઈ ગયો.

સહુન—(આંખની બમરો ચઢાવીને, રૂંવાટે રૂંવાટે શુર ચઢાવીને)
અરરર ! હાય ! પાપી અંધકાર ! કુર કર્મના કરનાર અંધકાર ! ! !

ચોથી—નખોદીઓ બહુ જળરો ! મારા મારી કાપા કાપી કરતા આવ્યા તે તો કમરસિંહ અને સુમનચંદ્ર હતા ! તેવી ખીજો દિવસે સવારમાં ખબર પડી.

સહુન—તે વખતે તમે ત્યાંજ હતાં એન ?

પાંચમી—અમે બધાં જોવા તો ગયાં હતાં, પણ મારા મારી થઈ એટલે નાહાં !

સહુન—હજી અમરસિંહ તો ત્યાંજ હશે કેમ ?

છઠ્ઠી—તે તો કોણ જાણે !

સાતમી—કેમ કોણ જાણે ! તે તો ખબર પડતાંની સાથે લાકડાના ઘોડા ઉપર બેસીને આકાશમાં જાંચે ઉડ્યા છે.

સહુન—કેમ લાકડાનો ઘોડો, લાકડાનો ઘોડો આકાશમાં ઉડતો હશે ?

આઠમી—એવો કોઈ કારીગરનો કરેલો ઘોડો, દીલ્લીના દરબારમાંથીજ, અમરસિંહે વેચાથી લીધો હતો; એમ સાંભળ્યું છે.

સહુન—ત્યારે અમરસિંહ તો ગયા, ઉલાસ અને અંધકારની વાંસે કેમ ?

નવમી—હા તે તો ગયા; પણ પછી તો બધાય ગયા છે, અને ખીજો દિવસે બાદશાહના ભાઈ તથા દીકરાય ગયા છે.

દસમી—ગમે તેટલા જાય, પણ અમરસિંહની ઝડપ જુદી !

સહુન—તેથી તમે અમરસિંહ જોવા વર વિલાસને માટે પસંદ કર્યો.

* વરગ=સોના રૂપાનાં પાતળામાં પાતળાં પતરાં. Xજરી=જર જેમાં ધણું ખૂરચુ છે એવા રોળનો નકશો, તાણત.

પહેલી—હા હા...પણ એવું એવું ભાગ્ય ક્યાંથી હોય ? ક્યાં અમરસિંહ અને ક્યાં વિલાસતારા !

બીજી—અમરસિંહને ક્યાં ધડીનો જ'પ છે, પચણા પહેલુ વિધન !

ત્રીજી—અમરસિંહને તો પહેલીએ એક પરણુત બાઈડી છે, તેનુંએ કાંઈક અટપટુ નામ છે. બળુ.....

ચોથી—સહનતારા; સહનતારા !

પાંચમી—હા હા એજ ! સહનતારા ! તેય વગડે ભટકે છે.

છઠ્ઠી—કેટલીકને પરણી પરણીને વગડામાં ભટકતી મુકશે !

સાતમી—એની બાપડાની મહ દશાજ વાંકી. લ્યો ચાલો હવે પોટલીઓ લઇ લ્યો !

(સર્વે પોત પોતાની ગાંસડીઓ લઇ વિદાય થવા લાગ્યાં.)

સહન—તમારા ગામમાં એક ધરમદા પટેલ છેને ?

અગિયારમી—હોવે છે છે ? એતો મારા કાકાજી ચાય ! તમે ક્યાંથી જાળખો ?

સહન—જે દીવસે તે ધરમદાની વહુ દેવલોક પામી ગયાં તે વખતે મારે મુકામ રાજને ત્યાં હતો !

અગિયારમી—હાં...તેથી તમને ખબર ! એય કોક વેસ્થા ફરતાં ફરતાં આવ્યાં હતાં તે ઝેર ખવરાવીને હેં'આં ગયાં.

પહેલી—અરે એણે તો રાંડે ત્રણ ખૂન કર્યાં. પેલો ખંદાનંદ બાવો બાપડો લોકનાં કામ કરતો હતો; કોકનાં છોકરાં માંદાં હોય તો ઉજણી નાંખે, કોકને પાણી મંતરી આપે; કોકને દોરા ચીડી કરી આપે, ખૂન પરેત કાઢી નાંખે; તેનેય રાંડે મારી નાંખ્યો.

બીજી—અને ત્રીજી પેલા ખંદા ગરાસીઆ ને !

સહન—હાય હાય હાય...એવી બધ ! એતો બધ ખરાબ કહેવાય !

ત્રીજી—એને તો રાંડને ધરમદા સાથે નાતરૂ કરવું હતું ! મારા ધરમાંથી કહેતા હતા કે સરકારના સીપાઇ તે બધને પકડી લાવ્યા તે વખતે કહેતા હતા કે આ બધને આ ધરમદા પટેલ સાથે નાતરૂ કરવું છે, તેમાં આ નંદ તથા ખંદા બાડાં આવે છે તેથી આ બાઇએ મારી નાંખ્યાં હોય એમ લાગે છે.

ચોથી—તમેય શું સમજાવાવું લવલવ કરો છો ? એ ખંદા ગરાસીઆય ઠીક હતો અને ખંદાનંદ બાવોય પરમેશ્વરનો બીસારેલો હતો અને નંદ નાચણી તો વાતજ રી કરી.

અગિયારમી—અરે એ ગમે તેવાં હતાં; પણ એકજ સત ધરમાં રહીને સવારમાં તો હતુ નહોતુ કરી નાંખ્યું ત્યારે રાંડ ફાટેલી કે નહિ ? તેનેય વળી રાજાએ માની.

સહન—એવી જિને રાજાએ કેમ માની હશે ?

અગિયારમી—એવી નબળી રાંડોના તો સૌ સગા થાય !

સહન—ત્યારે તે ધરમદાતો હાથે રોટલા કરતા હશે ?

અગિયારમી—હાથે શું કરવા કરે !! હું કરનારી કેવી છું. નંદાના મુવા પછી પંદરમે દહાડે મારા ધરમાંથી મરી ગયા. એમનું બારમું તેરમું ક્યાં પછી હું એ નાતર કરવાનો વિચાર કરતી હતી એટલામાં મારા કાકાજ રોધ ગયા; એટલે મને દયા આવી; ત્યારથી હું એમના ભેગી રહી છું; એ ખેતર પાધરનું કામ કરે છે ને હું ધરનું કામ કર છું.

સહન—રાંડેલા પુરુષના ધરમાં રાંડેલાં મેરોને રહેવાનો ધરમતો નહિ. જો કે ધરમદાતો ધરમની ગાય જેવા છે.

અગિયારમી—એ ગાય જેવા છે તો હું ગાયના દાંત જેવી છું.

પાંચમી—એય દીક છે; ગામમાં કોઇ નથી જાણતું એમ નહિ !

અગિયારમી—જાણતા હશે નખોદીઆ એમની માથેનાં નાતરાં ! વાતો કરતા હશે એ એમની નાની મોટી દધ જશે, મારા કાકાજ વહેરે !

છઠી—કોક શુ કરવા દધ જાય; તું તારે સુડીઓ પહેરી લે !

અગિયારમી—પહેરીએ તોય શો બો છે. નથી પહેરી ને વળી પહેરીએય ખરાં. એ આવ્યાં હતાં એ છેનાજ રહ્યાં હોત તો મારે શુ દેવતા મુકવા રહેવું પડત !

સહન—એનો શા સાડ વદી મરે છે ?

સાતમી—ચાલો ચાલો ! માર્ગે પડો ! આ બાઇની જોડે વાતોમાં બહુ વખત જતો રહ્યો. (સર્વે ત્યાંથી ચાલ્યાં ગયાં; અને સહનતારા વિમાસણ કરતી પહાડ ઉપર ચાલી.)

અહોહોહો. આજે તો મેં કાંઈ કાંઈ સાંભળ્યું; દીક્ષી શહેરમાં સ્વામી આવ્યાના સમાચાર પણ સાંભળ્યા ! ઉલાસ અંધકારના હાથમાંથી છુટી પણ સાંભળી અને પાછી ફેર પકડાઈ પણ સાંભળી ! મનુષ્યને શુ શુ વીતે છે, એ પાપી અંધકાર જીવશે ત્યાં સુધી ઉલાસનો કંડો મુકવાનો નથી એને કોઇ મારી નાંખનાર પણ મળતુ નથી. એ પાપી કોઈના પંજમાં પકડાતોજ નથી. જો મારા ઝપાટામાં આવે તો તો માર કે મર ! વળી

આજે તો થોડી ગાળો પણ ખાધી; હશે ! અન્નપૂયા લોકો ગમે તેમ વાતો કરે પણ પરમેશ્વર સધળું જાણે છે, નીચ માણસો સમજ્યા વિના સારા માણસોને પણ ના કહેવાનાં વચન કહે છે. હશે ! પ્રભુ પ્રભુ ! હે અમરસિંહ હવેતો દર્શન આપો ! (કાન માંડીને) આ ઘંટને ઘડીઆળોના તથા પડધમને ધોસાના અવાજ કયાં સંભળાય છે. જાણે કોક દેવસ્થાનમાં આરતી ઉતરતી હોય એમ લાગે છે. ચાલો અવાજે અવાજે જ્યાંએ એટલે તુરત જણાશે.

પર્વતપુરના રાજ પહાડસિંહના કુમાર ગીરીરાજનાં પત્નિ ગુફાકુમારી પુનમને રવીવારે; પચાસ ઘોડેશ્વારના રક્ષણમાં રહીને; સાત દાસીઓને સાથે લઇને, બે ત્રણ બ્રાહ્મણને સાથે રાખી; પહાડમાં મહાકાળી માતાનું પુજન કરવા આવી. દેવીનું રૂડી રીતે પુજન કરીને અને ઉત્તમ પ્રકારનાં ફળનાં નિવેદન કરીને ! એક હજાર દીવા કરી તેની વચમાં સાત મથાલો સળગાવરાવી પોતાના હાથમાં સોનાની આરતી લઇ ઉભી રહી ! આ સધળી શોભા વખતે સહનસિંહ આવી પહોંચ્યા. તેણે ગુફાને ઓળખી. વાહ ! આતો ગીર ભાઇની વહુ ! આરતી ઉતરી રહી એટલે ગુફા, દેવીના દેરા-માંથી બહાર નિકળી તેજ વખતે સહનસિંહની છપ્પી જોઇને અમીઠા. અહાહાહા ! શુ કાંન્તિ ! શુ લટક ! જાણે કામદેવ દેવીનાં દર્શન કરવા આવ્યા હોય ! વાહ ! વાહ ! ! !

દીલીશાહના દરબારમાં આવેલા સોદાગર પાસેથી ખરીદેલા લાકડાના ઘોડા ઉપર ચઢી નાડેલો અમર આકાશ માર્ગે મુસવાટે ચાલ્યો જાય છે. કઇ દીશામાં જાય છે અને કેટલા વેગમાં જાય છે તેની પોતાને ગમ પડતી નથી. મધ્ય રાત્રીનો ઉડેલો સવાર થઇ, વળી તે આખો દીવસ વીતી ગયો, રાત્રી પણ વીતી ગઇ બીજા દીવસનું સવાર થયું ત્યારે થાક્યો. અકલવાન માણસને એકજ વખત ખતાવેલી સધળી કુંચીઓ યાદ તો રહે, તે જૂલે તો નહિ, પણ ઉદાસી, દીલગીરી અને ગમરાટમાં પડેલો અમર-સિંહ સોદાગરની ખતાવેલી સધળી કળોને યાદ કરવા લાગ્યો. કળો તો બધી યાદ આવી પણ કઇ કળથી શુ કામ થાય છે તે બરાબર યાદ ના આવ્યું ત્યારે વારા ફરતી સધળી દબાવી જોવા લાગ્યો. ઘોડો ધીમે પાડવો, ઉતાવળો કરવો, વાંકો વાળવો, ઉંચે ચઢાવવો, વિગેરે બધી કળો જોઇ વળ્યો પણ નીચે ઉતારવાની દોરી કે જે નીચે પગની પાની પાસે હતી તે નજરે નહિ પડવાથી યાદ ન આવી એટલે જમીનમાંથી પાંચ તાડ પુર ઉંચો ઉડતો અમરસિંહ વધારે ગમરાયો.

અરે દેવ્ય શુ દશા થઇ. સુખને માટે સંધરેલાં સાધનો પણ દુઃખ રૂપ થઇ પડે છે, સુખની વૃદ્ધિને માટે અંધાએલા સર્વધીઓ પણ અતી દુઃખ દેનારા થઇ પડે છે. અંધકારે તો હદ કરી નાંખી. અને પવનના વેગમાં ઉડાડી મુક્યો ! નિચે જેતાં સમુદ્રના જળ સિવાય હું કંઈ દેખતો નથી. જરૂર હું ચક્રરમાં આવી ગયો, હજારે ગાઉની મુસાફરી ઘોડાએ કરી, હજી પણ ઘોડો પવન વેગમાં નાસતોજ જાય છે. એની એ કળો વારંવાર દખાવી જોઈ પણ ઘોડો નીચેતો ઉતરતોજ નથી, અરે અંધકારસિંહ તું પણ આ અમરસિંહને દુઃખ દેવા માટે શત્રુ અવતર્યો હઇશ ! !

બસ હવે બૂખ અને દુઃખ બે અતી પીડવા લાગ્યાં છે, માટે ઘોડા ઉપરથી પડતુ મુકી દેવું, જે મરી જવાશે તો આ દુઃખી સંસારનો છોડા આવશે. જે જીવાશે તો દુઃખમાં વધારોજ થવાનો છે, જે થશે તે ખરૂં ! દુનીઆ દેવ્યને આધીન છે, પુરૂષ પ્રયત્નનું થવા કાળના મોં આગળ કંઈ ચાલતુજ નથી, જે પુરૂષ પ્રયત્ન બગવાન હોત તો હું ક્યારેનાએ અંધકાર પાસેથી ઉલાસને છોડાવી ગયો હોત. અરે સહન પણ ન મળી જેને મેં મારી જતે નદીમાં નાંખી છે. હે વહાલી સહન, હે ઉલાસ, હવે અમરસિંહ તમે બંનેને દુઃખના દરીઆમાં ડુબતી મુકીને આ દના દુનિયાને છોડે છે; છોડે છે ! ! ! (પડતુ મુકતાં જમીન દેખીને) વાહ ! પાછી જમીન દેખાઈને શુ ! ચલાવા દે જરા જલદી ! જલદી તો ચલાવ્યો પણ જ્યાં સુધી નીચે ઉતરવાની કળ હાય આવી નથી ત્યાં સુધી બધું નકામું છે.

અમરસિંહ ઘોડાની ડોકે બાઝીને, વાંકો વળીને જમીન તરફ જોવા લાગ્યો, જેતાં જમીન ઉપર પડેલા કોઇ પણ પદાર્થ નજરે પડી શકતા નથી. માત્ર પુરપાટ ઘોડો જાય છે અને નીચેના સંધળા પદાર્થ સપાટ દેખાય છે. જ્યાં ઝાડ ખીડ આવે છે ત્યાં, લીલી જમીન; જ્યાં જળ અગર રેતીનું રણ હોય ત્યાં સંકેત જમીન, અને જ્યાં વગડો હોય ત્યાં કાંઈક રાતુ પીળું માલમ પડે છે. હવે કઇ જમીનમાં પડુ ! જમણા પગના પેંગડામાં વજન રાખીને ધીરેથી ડાબો પગ પેંગડામાંથી કાઢ્યો. પકવા તૈયારી તો કરે છે, પણ પડતાં પ્રાણ કમુલ કરતો નથી. પ્રાણીને અમુલ્યમાં અમુલ્ય અને વહાલામાં વહાલો પોતાનો પ્રાણ છે; તેમાં વળી મનુષ્ય ને તો વિશેષ. પાછો ઉચે ચઢી ગયો. હા...ય શું કરવું. પાપી અંધકારસિંહ તું મારી પ્રાણ પ્રિયાનો હરણ કરનાર તો હતોજ પણ આજે તો મારા પ્રાણનો હરણ કરનાર થયો. આ તારૂં વહેર હું ક્યારે વાળીશ; વહેર વીશમી જશે તો

રો રો કુટી નીકળશે ! માટે વહેરતો લાઇશ લાઇશ ને લાઇશ. બસ હવે તો દુઃખ સહન થતું નથી. હે ઉલાસ ! હે સહન ! મને યાદ કરજો ! જય શ્રી હરી ! ! !

જે વખત હું નીચે પડવા માટે વાંકો વળ્યો હતો તે વખતે ઘોડાના પાછલા બે પગની વચમાં, એક દોરી દોડી હતી કે જે અત્યાર સુધી મારા બેવામાં આવી નહોતી; તે તો મેં અત્યારેજ જોઇ, ધણું કરીને તે દોરી ખીચવાથી નીચે ઉતરાવું હશે ! જે તેમજ હોય તો તો બધી કળા મારા કબજામાં આવી ગઈ. તે દોરીને છેડે પગના અંગુઠામાં ભેરવી શકાય તેવું એક નાકું પણ કરેલું છે. તે નાકામાં પગનો અંગુઠો ભરાવીને ખેંચી તો જોઉં.

નજરે પડેલી દોરીના છેડાના નાકામાં જમણા પગનો અંગુઠો ભરાવ્યો અને ખીંચવા માંડ્યું. એટલે ઘોડો ધીમે ધીમે નીચે ઉતરવા લાગ્યો ! તે જોઇ અમરસિંહના હર્ષનો પાર ન રહ્યો. વાહ પ્રભુ ! નીચે ઉતરવાની કળ પણ બતાવી તો ખરી, હવે કોઇ સારૂ સ્થળ આવે ત્યાં ઉતરી પડુ, હજી તો મધ્ય રાત્રી છે, સવાર થશે એટલે નીચે ઉતરીશ ! રોજ દીવસે ઉડીશ, અને રાત્રે રાત્રે ગમે ત્યાં નિર્ભય સ્થાનમાં રહીશ, હવે તો અંધકારને આમ નાશ કરીશ ! (ચીપટી વગાડીને) પાપીને આમ પકડીશ ! પકડીશ એવોજ જમપુરીમાં પહોંચ્યાડી દ્રષ્ય. ઉલાસને છોડાવીશ ! પછી લગન કરવાની કાંઈ જરૂર જેવું રહેશે નહિ. સ્વયંવરમાં વિજય કર્યો ત્યાંથીજ હક થઇ ચુક્યો છે, આપણે પરણી ચુક્યા છીએ; આમથી અંધકારને મારીને, ઉલાસને લઇને; માળવામાં જવું, ત્યાં ઉલાસને મુકીને તેના માતા પિતા તરફ સંદેશો મોકલીને પછી સહનની શોધમાં. પરમેશ્વર કરશે તો સહનતારા તો આવી પણ જશે ! તેની તો મારે વધારે ચિન્તા કરવા જેવું નથી, કારણ કે તેના ઉપર કોઇ પાપીનો જીલમ નથી, વળી સુમનસ્યંદ્રના ધારવા પ્રમાણે તો તે પુરૂષ વેશમાં ફરે છે. શ્રી હરી ! મહાકાળ !

હ્યો સવાર તો થયું, પરાદ થયું, સૂર્ય ઉદયની તૈયારી થઇ, ઘોડો ઘોડો બાસ પડવા માંડ્યો. હવે તો ઘોડો ધીમે ધીમે ચલાવું, નીચી નજર રાખુ, અને જ્યાં કાંઈ ઉતરવા જેવી જગા આવે ત્યાં ઉતરી પડુ. વહેતી નદીના પાણીનો અવાજ આવવા માંડ્યો ! સામા પહાડ પણ દેખાવા માંડ્યા ! વાહ આ ત્રણ પહાડની વચમાં શોભીતું નગર સારૂ દેખાય છે; બે ત્રણ ગાઉના ઘેરાવાનું નગર છે, પણ પહાડના ઓથામાં રહેલું માલમ પડતું નહોતું. નગરમાં બધા મકાનો જાણે પથ્થરનાંજ બાંધેલા હોય તેવાં દેખાય

છે, છે પણ તેમજ ! શુ શુશોભીત ને સુંદર શહેર છે. પેલા છેલ્લા અને જમણી બાજુના પહાડની ટેકરી ઉપર મહેલ દેખાય છે, તેની શોભાનો તો પારજ નથી; હજી આ નગરમાં કોઇ જગ્યા નથી, માત્ર એ મહેલમાંજ દીવા બળતા હોય એમ દેખાય છે; તે તો રાજધીરાજનો મહેલ હશે ! લાભ જરા જોતો જોતો જાઉં. (મહેલના ઉપરના ભાગમાં ઘોડો આવ્યો.) તેર વરસની ઉમરની અને દેવ કન્યા જેવી રૂપાળી રાજ કન્યા અગાસીમાં સૂતી છે. જેની પાસે; હીરા માણેકથી મહેલું સોનાનું પાંજરૂં પડ્યું છે, જેમાં ચિત્રવિચિત્ર રંગનો અને મધુરા અવાજ કરતો પોપટ શોભી રહ્યો છે, આ શોભા જોઇને અમરસિંહનો ઘોડો સહજ સ્થંભી ગયો ! વાહ ! શું અજાણ્ય; આ મધુરીનો ચેરો જોઇને લાકડાનો ઘોડો પણ ઉભો રહ્યો. શું સુંદર કન્યા છે; સહનતારાને ઉલાસતારા તો આ સ્ત્રિની આગળ કાંઈજ ન ગણાય ! આતો કોઇ દેવ કન્યા હશે; યા તો નાગ કન્યા હશે; નહિ તો કોઇ ગાંધર્વ કન્યા હશે ! મહાત્માએ વર્ણન કરેલી મૃદાલશા આવીજ હશે ! શું યાદ કર ને કોને યાદ કર ! દમયંતી પણ તેવીજ; તેવીજ દ્રૌપદી, વાહ એતો બધી સતીઓ ! આ પાસે પડેલા પાંજરાને શોભાવતો, અને મધુરા અવાજ કરતો પોપટ તો મનને હરણુ કરી લે છે. પોપટ કાંઈક બોલે છે ખરે ! ઘોડાને સેજ નીચે ઉતાર તો સંભળાય અને સમજાય કે પોપટ શું બોલે છે. અહાહાહા ! અમરસિંહજી; હે અમરસિંહજી, બોલો ! અમને દર્શન આપો. અમરસિંહજી !!! વાહ ! કેરેડેર મારાજ નામની પોકો પડતી લાગે છે, આતો નવાઈ દીડી. (સ્ત્રિના હોઠ ફફડતા જોઇને) આ સ્ત્રિ પણ ઉંઘમાં કાંઈક બોલતી હોય, એટલે બબડતી હોય એમ દેખાય છે, વાહ તે પણ તેજ બોલે છે કે જે પોપટ બોલે છે; અમરસિંહ, અમરસિંહ ! આ કાંઈ સમજાય નહિ, ફિકર નહિ ! આ શહેરની નજીકમાં કોઈ સ્થળ શોધી કાઢીએ, પછી ધીમે ધીમે જણાશે. વાહ ! આ બાગ ઘણું સુંદર આવ્યો ! એમાં ખીલેલાં સુગંધીદાર ફુલની મહેક કેટલી છે ! (નીચે ઉતરીને) આ ચંપાના છોડ કેવા સુંદર શોભી રહ્યા છે, પેલા ગુલાબને ગુલશખ્યાનાં ઝાડ ઝુકી રહ્યાં છે, આમથી મોગરો મહેક મારી રહ્યો છે; આ વચ્ચેના સરોવરમાં કમળ કેવાં પથરઈ રહ્યાં છે; તેની સાથે તેના પાંદડાં લીલા રંગથી સરોવરના જળને ઢાંકી રહ્યાં છે, વાહ શોભા તો ધણી સારી ! પણ હજી સુધી કોઈ મનુષ્ય દેખાયું નહિ. દેખાશે દેખાશે હમણું દેખાશે કોક ને કોક આવશે. આ સુંદર કોથોનાં ઝાડ છે તેની પાસે બેસ. (બેસીને) અરે બેડો બેડો શું કર ! નવર કેમ બેસી રહેવાય ! આ ઘોડાની કળે બોલી નાંખ.

ફેર પાછી ચઢાવી દેઉ; એમ વારંવાર કહી જ્યોતી તેની સન્નળી કળા હાથ આવી જાય, એટલે એક વાતે તો નિર્ભય થયા ! જો પેલી સામેથી કોઈ સ્ત્રી આવતી જણાય છે. વાહ ! એ પણ ભર જોખનની ભરેલી છટાખંધ ચાલે છે ને શું ! જવાનીનું જોર તો સર્વેના શરીરને તાવે છે.

અમરસિંહને જોઇ, ચક્રીત થએલી; ટગર ટગર સામુ જોઇ રહેલી; ઉંડા વિચારમાં પડેલી માલણુ થોડી વારે કુલ વિણુવા લાગી ! લાગી તો ખરી, પણ પળે પળે અમરસિંહ તરફ નજર કરતી જાય છે, એમ કરતાં નજીક આવી પહોંચી અને શરમાતી શરમાતી બોલી ! તમે કોણ છો અને અહીંઆં આ વખતે ક્યાંથી આવ્યા ?

અમર—હું એક પરદેશી મુસાફર છું, અને ફરતો ફરતો અહીં આવ્યો છું, ધણા દીવસનો થાકેલો છું અને થાક ખાવાને ધરિદે આ બાગમાં ટક્યો છું.

માલણુ—ફિકર નહિ, ભલે આવ્યા ! તમે મારા ઘરના મેમાન છો ! હું તમારી સેવા ચાકરી કરીશ ! સુખેથી રહો ! ચાલો આપણે ઘેર !

અમર—તમે શી નાતે છો, તથા તમારું નામ શું છે !

માલણુ—હું જાતની માલણુ છું અને મારું નામ ગુણુવંતી છે.

અમર—વાહ ! નામ તમારું ફાઇએ સાડ પાડ્યું છે.

માલણુ—એમાં ફાઈ શું પાડતાં હતાં, જનમની રાસી ઉપર આવવું હોય તે ખરું !

અમર—માલણુ; ગુણુવંતી ! ત્યારે મારું નામેય રાસી ઉપરજ પાડ્યું હશે કેમ !

માલણુ—રાસી વિના ફાઇનું નામ પડેજ નહિ ! તમારું નામ શું છે !

અમર—મારું નામ સાંભળીને તમને હસવું આવશે !

માલણુ—એવું કેવું નામ છે ! કહો તો ખરા !

અમર—મારું નામ દખીઆરો છે.

માલણુ—જાઓ જાઓ ! એવું નામ તો આજેજ સાંભળ્યું, એવું નામ કોઈ પાડે નહિં.

અમર—સાચી વાત, એજ નામ પાડ્યું છે.

માલણુ—એમેય હોય ? ના જીવનાંના જીવ્યા હોય તો એવુંય નામ પાડવું પડે !

અમર—શુભવંતી; આ બાગ છે, પણ પાસે કોઇ ગામ ગામતકુ માલમ પડતુ નથી.

માલણ—આ પહાડની પેલી તરફ અને ત્રણ પહાડની વચ્ચેમાં, મુંદર નગર છે તે સારૂ શોભીતુ અને ઉજળી વસ્તીથી ભરપૂર છે.

અમર—ગામનું નામ શું છે; અને તે કયા દેશના રાજના તાબામાં છે ?

માલણ—દખીઆરા બાઇ ! ગામનું નામ ગીરીગઢ છે, અને રાજનું નામ ગગનસિંહ છે.

અમર—હી...ક, ત્યારે પહાડની ટેકરી ઉપર દુરથી એક મહેલ દેખાતો હતો તેમાં રાજ રહેતા હશે ?

માલણ—ના જી ! તે મહેલમાંતો રાજની કુંવરી રહે છે; તેનું નામ ગહનતારા છે.

અમર—કેવી તારા કહી ?

માલણ—ગહનતારા ગહન !

અમર—પુત્રિ પરણ્યાવી તો હશે ?

માલણ—નથી પરણ્યાવી ! એને તો અમરસિંહને પરણવું છે.

અમર—અમરસિંહ કોણ છે ?

માલણ—અમરસિંહ એ માળવાનો રાજકુમાર છે, તેની રહ લાગી છે. બસ કહે છે અમરસિંહને પરણ્યાવશે તોજ પરણીશ નહિતો આપઘાત કરીને મરી જઇશ ?

અમર—અમરસિંહ સાથે પરણ્યાવામાં તેનાં મા બાપને કાંઈ વાંધા પડતો હશે ?

માલણ—વાંધા સાંધા તો કાંઈ નહિ પણ તે અમરસિંહનુંય ક્યાં ઠેકાણું છે, આમથી આમ નાસે છે ને આમથી આમ નાસે છે. એય બાપડો દખીઆરા છે. તમારા જેવો.

અમર—ત્યારે રાણીને બીજુ કાંઈ ફરજન નથી ?

માલણ—બીજો એક દીકરો છે, તે આ કન્યાથી ત્રણ વરસે નાનો છે. તેનું નામ ગજબસિંહ છે.

અમર—વાહ ! બધાંય નામ ગગા ઉપરજ છે ! રાણીનું નામ શું છે ?

માલણ—એ ગહનતારાની માતું નામ જોરસખા છે !

અમર—વાહ ! ત્યારે તો તે કન્યા અમરને વરવાની ઇચ્છા કરે છે

તે બ્રહ્મ કરે છે; તેને તો કોઈ ગંગાના નામ વાળો વર ખોળી કાઢવો જોઈએ.

માલણ—ના...તે તો નહિજ. અમર સિવાય નહિજ! ઉંઘમાં લહે છે તોય અમરસિંહ હે અમરસિંહ કરે છે. આખો દીવસ હરતાં ને ફરતાં, અમરસિંહનું બજન કરે છે તેનો પાળેલો પોપટ છે તે પણ અમરસિંહના નામ વિના ખીજે ઉચ્ચાર કરતો નથી.

અમર—પેલો કોક બ્રાહ્મણ દુરથી આવે ! ! !

માલણ—એતો રાજના ગોર છે; દેવ સેવા માટે કુલ વીંણવા આવ્યા હશે ! એમનું નામ વળી ગાયત્રીપ્રસાદ છે.

અમર—વાહ કેવાં કેવાં નામ સાંભળીએ છીએ, હવે તો ગુણવંતી તમે તમારૂં કામ કરવા લાગી જાઓ !

માલણ—હું તો કુલ વીંણી રહી, વળી સાંજની એકવાર આવીશ; તમે ચાલો મારે ઘેર; ત્યાં રહેજો અને તમારી ઇચ્છા હોય ત્યાં સુધી રહી નજરમાં આવે ત્યારે જાઓ.

અમર—તમારે ઘેર ખીજી કોણ છે ?

માલણ—મારે ઘેર ખીજી કોઈ નથી. આ ગામમાં મારા બાપનું ઘર છે; મા બાપ મરી ગયાં છે. સાસરૂં ખીજે ગામ હતું પણ સ્વામી દેવલોક ચલાથી બાળ રાંડ થઈ છું, અને આ રાજને આશરે પડી રહી છું.

અમર—તારા જેવી એકલી સ્ત્રીને ઘેર આવવું એ મને ઠીક લાગતું નથી. હું મારે આ બાગમાંજ પડી રહીશ; જો કદાચ તને કોઈ પ્રકારે અડચણ ન હોય તો ?

માલણ—મને તો કાંઈ અડચણ નહિ; પણ રાજના અધીકારી વર્ગના કોઈ માણસે ફરવા આવે; અને તમને વારંવાર દેખે તો તેમની તરફથી પુછવામાં આવે કે, રાજના બગીચામાં એકલા રહેવું, શા કારણથી છે !

અમર—હું નિરંતર નહિ રહું, દિવસે બહાર જઈશ અને રાત્રેજ માત્ર આવીને સુઈ રહીશ.

માલણ—સુગંધીદાર ફુલની વાડીમાં રાત્રે સુવું એ જોખમ ભરેલું છે. માટે ડાહ્યા થઈને મારે ઘેર ચાલો !

અમર—તારે ઘેર રહેવું, તે પણ જોખમ ભરેલું છે.

માલણ—મારે ઘેર કાંઈ જોખમ નથી; આપણે બંને ભાઈ બેન જેવાં રહીશું.

અમર—આપણે રહીશું, પણ ઝાઝા દીવસે જગતની આંખે કાંઈક

જુદ જણાશે; જેથી તે લોકો આપણી ખોટી વાત કરશે. ત્યારે તું રાજની માલણ એટલે તને પુછાઈ થશે. તે વખતે તારા મોંમાંથી એમ કહેવુંજ પડશે કે તમે ગમે ત્યાં જાઓ !

માલણ—બાઈ; તમે કહો છો; તે સઘળું ખરૂં છે. પણ હું એક વચની અને ટેકલી છું, બાઈ કલા એતો બાઈજ; મારે પીયરમાં બાઈ નહોતો તે ભગવાને મોકલ્યો; માટે બાઈને અળગો કરાય નહિ, તે છતાં રાજ નહિ માને ને નોકરીથી ઘેર બેસારશે; તો હું ખાઉં પીઉં અને મુખે વાવડ એટલું મારાં માખાપ મુકી ગયાં છે.

અમર—રાજના અંતઃકરણમાં અપરાધ વસે તો, તે ગમે તેવો દંડ કરે.

માલણ—એથી વિશેષ કરશે ને મારી નાંખશે તો એકવાર મરવું છે, પણ હમણાં તો ગહન બેનની ખાનગી નોકરી હાથમાં આવી છે એટલે મારા ઉપર સર્વેના ચારે હાથ છે.

અમર—મારી ન નાંખે ને કદાચ દેશ પાર કરી દે તો !

માલણ—તો શુ ! તો હું જૂએ મરું એમ નથી; હું વળી માલણ હું હું કાંઈ કાચી નથી, બીજે ઠેકાણે ગમે ત્યાં કામ શોધી પેટ ભરૂં ! જોને હાથમાં હુમર છે તેને કાંઈ વાતે દુઃખ પડતું નથી. દખીઆરા બાઈ, માટે તમે ચાલો છાના માના !

અમર—શુભવંતી બેન, તારી બહાદુરીનો તો પાર નથી ! પ...ણ.

માલણ—એ પણ બધું કાંઈ નહિ. (અમર તથા શુભવંતી બંને ઘેર આવ્યાં.)

અમર—બેન શહેર તો સારૂ છે ?

માલણ—હાહા બધું સારૂ છે. તમે બેસો હું એક મારી સમયર આજણી છે; તેને બોલાવી લાવું. (રાંડેલી અને પોતાની ઉમરની બટાણી લાવી.)

અમર—આ કોણ છે બેન !

માલણ—એતો આજણી છે; તેને રસોઈ કરાવવા માટે તેડી લાવી છું.

અમર—તેનું શું નામ છે ?

માલણ—એનું નામ ગોટલી છે.

અમર—આ ગામમાં બધાંય નામ ગગમા ઉપર છે. હુંતો સાંભળીને હેરત પામી ગયો. રાજના પ્રધાનનું શું નામ છે ?

માલણુ—ગીરદમલ ! હવે નામનું તમારે શુ કામ છે બાપ ! જો અલી ગોટલી !

ગોટલી—હાં એન !

માલણુ—આ મારા ધરમના બાપ છે, એમનું નામ દખીઆરા બાપ છે. તે મારે ઘેર જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી તારે હમેશાં દીવસમાં એ વખત રસોઈ કરી જવી.

ગોટલી—કરી જવી કે અહીંજ રહેવું ?

માલણુ—અહીં રહે તોતો વધારે સાર !

ગોટલી—તને કાંઈ હરકત ના પડે તો હુંતો અહીંજ રહું ?

માલણુ—મને કશી અડચણ નથી, તારા રહેવાથી ઉલટો મને ફાયદો છે.

ગોટલી—હમણાં ફાયદો દેખાતો હોય; ને પછીથી અડચણ થાય !

માલણુ—મને તો અડચણ થાયજ નહિ, હુંતો એક વચની છું, એતો મારો બાપ તે બાપજ ! અહીં ગેરગર સમજવાના નથી. (ગોટલી નીચું નોંધે બોલ્યો ખોતરવા લાગી.) ઉઠ કામ કર ! જો હું શીધુ સામગ્રી બતાવી દેઉં. રોજ રોજ પુછવું ન પડે.

અમર—કેમ એ રીસાધને બેઠી; વળી ગેરગર કાણ છે ?

માલણુ—છે એતો એના ખાનગી ગોટાળા. કહો બાપ ? આજે તો મારે ઘેર પહેલો દીવસ પરાણા છે એટલે કંસાર કરાવરાવીશ.

અમર—જેવી મરજી ! આપણે સર્વ પદાર્થ સરખા છે, કોઈના ઉપર અતી બાવ પણ નહિ તેમ અબાવ પણ નહિં.

માલણુ—બાપ હવે બધું હાર પડી ગયું છે; આ ગોટલી રસોઈ કરશે; તમે જરા વાર એસો હું ગહન બેનની પાસે જઈ આવું.

અમર—અત્યારમાંજ જવું પડે છે ?

માલણુ—હા ! અત્યારમાં એ હાથે ગજરા બાંધવાના; અને એક ટુલનો હાર ગળામાં નાંખવાનો, સાંજે ટુલની ચોળી ભરીને લઈ જવાની અને તે સાચવીને પહેરાવી દેવાની, જો કાંઈ વાત પુછે તો, આપણે બાણુતાં હોઈએ એટલે જવાબ દેવાનો.

અમર—કુવારી કન્યાને હાર ગજરા શા !

માલણુ—તે તો હમણાંથીજ પહેરવા માંડ્યાં છે, અને પહેરતી વખત એમ બોલે પણ છે કે, આ હું અમરસિંહની આગાથી પહેરું છું.

અમર—બેન ગુણવંતી, તેને અમરસિંહની લગની ક્યાંથી લાગી ?

માલણ—તે હું પાછી આવીશ ત્યારે કહીશ !

અમર—હમણાં કહેતાં શું અડચણ છે ?

માલણ—તે હુંકાણમાં પતી જાય તેમ નથી, લાંબુ પરડ છે.

[કર્તા] શી ઈશ્વરની માયાની અકળ લીલા છે. હજારો ગાઉ ઉડવાની શક્તિના સાધન છતાં; અમરથી ડગલુ ખસાતુ નથી; આ ગીરીગઢમાં અને માલણના મકાનમાં રહીને ગોટલીના હાથની રોટલી પસંદ કરવાનું કારણ, માત્ર ગહનતારાની સુંદર કાન્તિ ! અરેરેરે મનુષ્યને ક્યાં વળેછે શાન્તિ ! સહનતારાને શોધવાની છે; ઉલાસને અંધકારસિંહના હાથમાંથી છોડાવાની છે. તે બધી વાત તો બાળુ પર રહી ગઈ, અને લગની લાગી ગહનની, શું મનુષ્યની મનોવૃત્તિયો છે; ઘડીમાં કાંઈને ઘડીમાં કાંઈ; સહન તથા ઉલાસને અંતરથી વિસારી દીધી, અને ગહનના નામના ગોટા હૈએ ઉછળી ઉછળીને આવવા લાગ્યા.

ગોટલી—તમે...દાળમાં ખટાસ ખાઓ છો કે નહિ ?

અમર—હું તો જે હશે તે ખમ્મશ બેન !

ગોટલી—બેનો કેટલીકને કરશે ને કેટલીકને સાલ્લા પહેરાવશે ! હુંતો કાંઈની બેન થતી નથી. માનો જણ્યો બધ હોય તેની બેન થઈએ.

અમર—(મનમાં) આ બાધ વળી વિચીત્ર લાગે છે, બેન કહેતાંય અવળુ પડે છે. કેવા કેવા સ્વભાવના મનુષ્યો પ્રભુએ ઘડ્યાં છે. અહ્હાની બુદ્ધિની તો તારીફ કરવાની નથી.

ગોટલી—કેમ સુન મુન થઈ ગયા ? દ્યોને જવાબ ?

અમર—જે જેની સમજણમાં આવે તે ખર.

ગોટલી—તમે શી નાત છો; ક્રીયા ગામના છો. અને...નામ શું ?

અમર—હું એ નવા નવા બાગ બગીચામાં ફરનાર માણી છું, મારૂં ગામ મથુરાં છે અને નામ દખીઆરો છે.

ગોટલી—નામ સાચું નથી.

અમર—એતો માબાપે પાડ્યું તે ખર બેન !

ગોટલી—ખર તો ખર, પણ મોટા થઈએ એટલે ફેરવી નાંખીએ. મને બેન બેન કરશે નહિ. હું તો રસ્તાના જનારની બેન થતી નથી.

અમર—(મનમાં) આ ત્તિ વાત કરવા લાયક નથી. શ્રી હરી ! શ્રી હરી ! શ્રી હરી !

ગાહન—અલી ગુણવંતી, આજે તો કાંઈ ધણી વાર થઈ, તુએ દીવસે દીવસે મતખાલી થઈ કે શુ ! અને વળી કુલ પણુ બરાબર ગુંથ્યાં નથી; આજે એક એકને મળતા રંગ મુક્યા નથી.

માલણ—તમારી નજર છે એન; એટલે હું મતખાલીજ છું.

ગાહન—કેમ મોડી આવી ? અને આજ વળી તારા અંતઃકરણમાં હરખના ઉભરા ઉભરાય છે ?

માલણ—વાતતો સાચી ! એન આજ મારે ઘેર મારે ધરમનો ભાઈ આવ્યો છે, એટલે આવતાં વાર થઈ, અને જતાં પણુ જરા ઉતાવળ ખરી !

ગાહન—ક્યાંથી આવ્યા છે, ક્યારે આવ્યા છે અને તે તારી શી સગાઈના ભાઈ છે ?

માલણ—આજે સવારમાં હું બાગમાં ગઈ, ત્યાં તે ઝાડ નીચે બેઠા હતા; કોઈ રજપુત અને રાજકુમાર જેવા દેખીને મેં પુછપરછ કરી ! એમને આ ગામમાં થોડા દીવસ રોકાવા મરજી હતી, એટલે મેં મારે ઘેર લાવીને રાખ્યા છે; ભાઈ કહીને બોલી છું.

ગાહન—ભાઈ કહ્યા તો ભાઈજ ગણજે ! તો સુખી થઈશ, અને ઇશ્વરને દારે લાભ લઈશ, તેમ આ લોકમાં પણુ યશને પામીશ !

માલણ—એ શુ બોલ્યાં એન, ભાઈ એતો ભાઈજ, ભાઈ કહીને બાપડો કરે એતો જનાવરની જાત ગણાય.

ગાહન—અમરસિંહ ! અમરસિંહ ! લાવ્ય હાર પહેરાવી દે ? અમરસિંહની આજ્ઞાથી હાર પહેરે છું. લે આ ગજરા પણુ બાંધી દે ! બોસો પોપટ, અમરસિંહ !

માલણ—એન અમરસિંહ અમરસિંહ કરોછો પણુ અમરસિંહ ન મળે ને કદાચ બીજાની સાથે લગ્ન થાય તો આ કરમ પાપ રૂપ ન ગણાય ?

ગાહન—બીજાની સાથે લગ્ન થાયજ નહિ, થવા સંભવજ નહિ, અને કદાચ એવી અડચણ આવી પડે તો આપઘાતજ કરવાની ! દ્રઢ નિશ્ચય વાળાના સંકલ્પ પ્રભુ પાર કરે છે, માટે અમરસિંહ જરૂર મળશે.

માલણ—બહુ સારૂ એન; હું જાઉં છું; સાંજે ચોળી લઈને આવીશ.

ગાહન—વાર; વહેલી આવજે ! (માલણ ઘેર આવી.)

અમર—આવી એન ગુણવંતી ?

માલણુ—હા ભાઈ આવી. અલી ગોટલી; કરને રસોઈની ઉતાવળ !

અમર—ઉતાવળ શી છે, થશે થતુ હશે તેમ.

ગોટલી—રસોઈ તો તૈયાર થવા આવી છે, દાળ ભાત શાક તો ક્યાં રનાંય થયાં છે, અને કંસાર માટે આધણુ મુક્યું છે, તે અડધી ધડીમાં થઈ જશે.

અમર—કાંઈ ફિકર નહિ થવા દે ધીમે ધીમે ! ગુણવંતી બેન, ગોટલી રાંધવાના કામમાં તો હોંશીઆર જણાય છે એની નજર તો સારી ફરી વળે છે.

માલણુ—બહુ હોંશીયાર ! એની હોંશીયારીને તો પારજ નથી. લ્યો ચાલો ! ભાઈ જમવા બેસો, રસોઈ થઈ ગઈ, તમને એ ગોટલી પીરસશે.

અમર—હું ગંગાજી સ્નાન કરી આવું ?

ગોટલી—લાવો ઉનું પાણી મુકી આપુ.

માલણુ—આજે તો પહેલો દીવસ છે, એટલે ગંગાજી નાહી આવવા દે ! હમણું નાહીને આવશે. ગંગાજી ક્યાં છેટાં છે ! (અમર ગંગાજી ન્હાવા ગયો.)

ગોટલી—અલી ગુણવંતી; આ ભાયડો બહુ ઠંડકો ને શણો છે.

માલણુ—હા; છે તો ખરો. ! સારા છે તેથીજ મેં મારા ધરમાં ઉતાર્યા છે કની !

ગોટલી—ભેગા રહેવું ને ભાઈ બેનનો સંબંધ રાખવો, એતો ઝાઝા દહાડા નહિ જળવાય.

માલણુ—મેર રાંડ છીંનાળ ! તુ છું એવા બધાને દેખજ કે શું !

ગોટલી—અહોહોહો, આ મોટી સતી થઈ ગઈ, સો ઉદર મારીને મની બધ પાટ બેઠાં. પેલા ગાયત્રી મહારાજનું પોતીયુંય કાઢી લીધુ હતુ ને બાપડાને ફજેત ફજેત તો કરી નાંખ્યો હતો. છેવટ લજવઈ ને નાસી ગયો હતો તે તેરે મહીને ઘેર આવ્યો હતો. એ કેવું અગમ્યું છે !

માલણુ—બહુ બોલ્યે બહુ આખર વધતી હશે ! “ ઢાંક તારી ને ઉઘાડ મારી ! ” જાની માની જંપી જા !

અમર—(આવીને) ચાલો પીરસી દેયો, જમી લાઈએ ઝટ !

માલણુ—ઝટ શા માટે, કાંઈ વરસાદ વરસે છે !

ગોટલી—કાંઈ ધાડ પડી છે !

અમર—ધાડ પડી નથી; તેમ વરસાદ વરસતો નથી; પણ જૂબ લાગી છે તેની ઉતાવળ છે.

માલણ—ભૂખ તો લાગી હશે ! કાણુ જાણે કાલે ક્યારેય ખાધુ હશે !

અમર—આજ ચારે દીવસે અમ નજરે દેખુ છું.

ગોટલી—હાય હાય ! એ શુ ! કાંઈ કાળ તો નથી પડ્યો ?

અમર—મારે માટે ત્રણ દીવસનો કાળ પડ્યો હશે, એન !

ગોટલી—જે પાછી એન કહી ખરી ! મને એન કહે એટલે રોયું
ખોડુ લાગે ! મને ગોટલી કહો ! અલી ગોટલી કહો; એ બાપડી કહો;
અલી બાપડી કહો, તેનું કાંઈ નહિ !

અમર—સાર એન હવેથી એમ કહીશું !

માલણ—મેર રાંડ ! એન કહે છે એમાં કંઈડવા શુ ધાઢ ! અવળ-
ચંડી રાંડ જેવી છુ કે શું !

ગોટલી—આપણને તો બળ્યુ ખોડુ લાગે. આપણે પીયરમાં ભાઈ
નહિ, ને આપણે દાખીઆરાં એટલે લોક ભાઈ થતા આવેકની ! (રોઈ ગઈ.)

અમર—એન ગુણવંતી ! રકઝક મુકો, એનામાં સમજ શક્તિ એાછી છે.

માલણ—ખરી વાત ! સવળુ કહે ને અવળુ પડે તે સમજ શક્તિ
એાછી નહિ તો શુ ખીજુ ?

અમર—વાહ; આજે જન્મ્યાનો આનંદ તો સારો આવ્યો.

ગોટલી તથા માલણ બેઉ જન્મ્યાં. ઇઠવાડ વીગેરે કામ થઈ ગયું,
એટલે માલણે ફુલની કળીઓ પાથરીને પાણી છાંટયું, પછી અમરસિંહને
કહ્યું ભાઈ તમારે જરા આરામ કરવો હોય તો ખીજાનું કરી આપુ.

અમર—તમે શુ કરશો એન !

માલણ—હું તો હવે ગહનતારાને માટે ચોળી ગુંથીશ.

અમર—તું ગુંથીશ તો હું જોઈશ એન !

માલણ—ભાઈ, આજે તો થાક્યા પાક્યા ઉધી જાઓ ! ચોળી તો
રોજ ગુંથવી પડે છે, વળી કાલે જોજો.

અમર—બહુ સાર, ત્યારે આજે આરામ કરીએ. (કરી આપો પથારી)

અમરસિંહ સુઈ રહ્યો, માલણે ચોળી ગુંથીને તૈયાર કરી. ઘણા દીવ-
સનો ઉજગરાવાળો અમરસિંહ હજી ઉઠ્યો નથી, એટલે માલણના મનમાં
એમ થયું કે, લાંબા દોડતી દોડતી ચોળી આપી આવું. માલણ ચોળી લઈ
આવી એને જોઈ.

ગહનતારા—આજે, અત્યારે તો વહેલી આવી એન ?

માલણુ—હમણાં તો એમ ચાલશે ! મારો ભાઈ રહેશે ત્યાં સુધી કોઈ દીવસ વહેલુંય થશે ને કોઈ દીવસ મોડુંય થશે.

ગહન—તેની કાંઈ ફિકર નહિ, એવી અડચણ હોય ને એકાદ દીવસ ના અવાય તો પણ શું !

પોપટ—અમરસિંહ, બોલો અમરસિંહ !

ગહન—(ચોળી પહેરતાં) અમરસિંહ.

માલણુ—હું જાઉં છું બેન, સવારમાં આવીશ !

ગહન—બહુ સારૂ જા ! વહેલી ઉઠજો, ને વહેલી આવજો ! અમરસિંહ અમરસિંહ ! (માલણુ ઘેર આવી અમરને જોઈને.)

માલણુ—જગ્યા છો દુખીઆરા ભાઈ !

અમર—હા બેન ! આજે તો બહુ સારી અને ગુલાબી ઉધ આવી.

ગોટલી—(મનમાં) ભાયડો કોક લુચ્ચો દેખાય છે.

માલણુ—અત્યારે શું ખાવાનું કરાવું ભાઈ ?

અમર—આજે તો કંસાર જગ્યા છીએ એટલે બૂખ લાગી નથી, કાલની વાત કાલ !

માલણુ—બહુ સારૂ વિરા ! ત્યારે હવે સુવાની તૈયારી કરાવીએ ?

અમર—હું દિવસે ઉઘ્યો છું એટલે મને ઉધ પણ મોડી આવશે.

માલણુ—વારૂ ત્યારે બેઠાં છીએ ! અલી ગોટલી તારે સુવુ હોય તો કર પયારી !

ગોટલી—પયારી તો પાથરી સુકું છું, પણ ઉધ આવશે ત્યારે સુઈ રહીશ.

માલણુ—હીક; એમ કર ! કહો ભાઈ હવે તમારા ધરતી, ગામની, માઆપની, ભાઈની, બેનની, બાયડીની, બધી ઝોળખાણુ પાડો અને વીતક વાત કહો !

અમર—ગુણવંતી બેન, તે વાત હું કરીશ પણ મારૂ ચિત્ત નહિ લાગે.

માલણુ—કેમ ભાઈ ? શાથી ચિત્ત નહિ લાગે ?

અમર—આ ગામના રાજાની દીકરી, અમરસિંહને કેમ યાદ કરે છે, તે સાંભળવાની આતુરતા મને વિશેષ છે.

માલણુ—વારૂ વિરા, ત્યારે તે વાત પહેલી કર ! સાંભળો !

આજથી ત્રિજ વરસ ઉપર, વૈસાખ સુદી ત્રિજને દિવસે, ગીરીગઢના રાજા, રાણી, રાજકુમાર, રાજકુમારી; હું, તથા ગાયત્રી પ્રસાદ ગોર, એટલાં; કેટલાક માણસો સાથે લઈ જત્રા કરવા નિકળ્યા. રાજાએ રાજની સુપ્રત પ્રધાનને કરી.

અહીંથી પ્રથમ પુસ્કરરાજ ગયાં, ત્યાં સરૌવરમાં સ્નાન કરી, બ્રહ્માજીનાં દર્શન કરી, સર્વે તીર્થની પરકંમા કરી; બ્રાહ્મણને ભોજન કરાવી, તથા તેમને દક્ષણ આપી, પાંચ રાત્રિ રહી ત્યાંથી મુકામ ઉઠાવ્યો તે ગયા શ્રીજી. એકલંગી મહાદેવ તથા શ્રીનાથ બાવાને નિહાળી; ગયાં ઉજ્જવન મહાકાળેશ્વર. અહાહાહા ત્યાંની તે શોભા ! ક્ષિપ્રા માતા હમહમહમહમ અવાજ કરી રહ્યાં છે, ત્યાંના રાજા પણ પરમેશ્વરનું નામ છે, અને રાણી તો જાણે પેટ અવતાર લઈએ. (અમરસિંહ નીચું જોઇ આખમાંથી આંસુ ટપકાવા લાગ્યો.) એય બાપડાં દુઃખીઆરાં છે, એમનોય છોકરો નાશી ગયો છે, એ એજ અમરસિંહ, આ અમારાં બા ભજન કરે છે તેજ. ત્યાં મહાકાળેશ્વર ભગવાનની આરતીઓનાં દર્શન કરી એક મહીનો રહી, પછી ત્યાંથી ગયાં ઓંકારેશ્વર. વાહ ! એ શોભાની તો વાતજ શી કરવી ! પહાડ ઉપર શીવજીનું દેવળ છે; નીચે નર્મદા માતા છે. ત્યાંથી કુબેરેશ્વર, અમિતિર્થ, શેકશઘ ભગવાન, વ્યાસજી, શુકદેવજી, અત્રિ અનસોયા, ભારહાજ, તથા ભારગવ, રૂપીના આશ્રમોમાં; કોઇ ઠેકાણે બે તો કોઇ ઠેકાણે ત્રણ રાત્રી ગુજરતા ગુજરતા અશ્વનીકુમાર, ત્યાંથી બૂલેશ્વર તથા સમુદ્ર સાથે સુરતા સાંધી રહેલા વાલકેશ્વરને નિહાળી, સીધા શ્રી ત્ર્યંબકેશ્વર આવ્યા. એ ઘાટનીતો વાતજ ન થાય ! નદીઓનાં નિર્મળ જળમાં નાની નાની હોડીઓ ઝુટી રહી છે, હજારો બ્રાહ્મણો શીવ મંત્રના ઉચ્ચાર કરી રહ્યા છે. ત્યાં બરાબર એક માસ રહીને શ્રી વિદુળા ભગવાનનાં દર્શન કરી, રામેશ્વર ગયા. ત્યાં ત્રણ માસ રહી, પગ રસ્તે ચાલતા, વળી વાહનો શોધી કાઢતા, કોઈ વાર ઉટ ઉપર તો કોઈ વાર ખચ્ચર ઉપર; કોઈ વાર ડોળીમાં તો કોઈ વાર ઝોળીમાં, ઝોકાં ખાતા ખાતા, મથુરાં વંદ્રાવન તથા ગોકુળ આવ્યાં, ત્યાં ત્રણ માસ થયા. પરકંમા કરી, ભગવાનનું ધ્યાન કરી, જામના પાન કરી, ગયાજી ગયાં, ત્યાં ગયા શ્રાદ્ધ કર્યું, ગોરને રાજાએ ખોખો ભરીને મહેરો આપી. બ્રાહ્મણને તૃપ્ત કરી પંદર દિવસ રહી, શ્રી જગદીશ ગયાં, ત્યાં ત્રણ દિવસ રહી, અગ્રેષ્ઠા ગયાં. ત્યાં શ્રી રામચંદ્ર ભગવાનનાં દર્શન કરી, ત્યાંથી ઝાડેશ્વર, વૈજનાથ ત્યાં સાત દિવસ, ત્યાંથી કાશીમાં આવ્યાં. કાશીમાં સત્તર દિવસ રહ્યાં, ગંગાના ઘાટેલાટ, રૂપીઓના આશ્રમે આશ્રમ તથા સંન્યાસીઓના

મડેમઠ ફરી, વિશ્વનાથનાં ફર્યન કરી; ગોરને ઘણું દ્રવ્ય આપી, આદ્યજીને મોં માગ્યાં બોજન આપી શ્રી વિશ્વનાથ ભગવાનની જય બોલાવી ત્યાંથી નીકળ્યાં.

ગોરલી—તારે.....ગોરની ગોદડી ખેંચીતી એ ક્રીયા ગામમાં ?

માલજી—બેશ બેશ છાની માની !! શેની રાંડ ગોદડી ?

ગોરલી—આપણા ગાયત્રિ પ્રસાદ ગોરની ઝોઢેલી ગોદડી ?

માલજી—છાંની રહે લવ લવ કરતી !

ગોરલી—કેમ લવ લવ ! વાત કરવા માંડીએ ત્યારે બરાબરં કરીએ. વચમાં રાખીએ શુ કરવા ! કહી નાંખ્ય બધુય !

અમર—કહેને બેન તારે, તને એમાં શુ જોર આવે છે, બે બોલ વધારે !

ગોરલી—કહે કેમ ! કહે તારે તો રેલો આવેજ !

માલજી—ભાઈ; એતો રાંડ જૂઠ્ઠી છે. એ ક્યાં જોવા આવી હતી !

ગોરલી—જોવા તો નહોતી આવી ! પણ તારો માંડી ગજબસિંહ જગી ના ઉઠ્યો હોત તો તુતો જત્રામાં માત્રા કરત કે નહિ ! હવે રાંડ સતી થાય છે.

માલજી—અલી બહુ ફાટી ગઈ હોં, હદ બહાર જતી રહી !

અમર—ના કહેવાની હોય તો રહેવા દે ને ચલાવ આગળ, મારે એવી તેની વાત સાંભળવાની મરજી નથી, મારે તો નિશાન પર ચોટય છે, કે ગહનતારા અમરસિંહને કેમ યાદ કરે છે.

ગોરલી—આ વેચ્યા ગાયત્રિ પરસાદને યાદ કરે છે એમને એમ !

માલજી—હો અકતી રાંડ ! ભાઈ પછી ત્યાંથી નીકળ્યા તે હરદાર આબ્યાં, ત્યાં, ઘણી પરકંમા કરી, ઘણાં તિર્થ કર્યાં, ઘણા મહિના સુધી રહ્યાં ત્યાંથી અંદ્રિનારાયણ જવાનો. વિચાર કર્યો ને ખબર સાંભળી કે, લાહોરમાં રાજા આનંદમલની પુત્રિ, ઉલાસતારાનો સ્વયંવર રચાય છે અને મંડપની રચના એવી રચી છે કે અત્યાર સુધી કોણ રાજાને ત્યાં એવી લીલા થઈ નથી અને થવાનો સંભવ પણ નથી. તે સાંભળીને, ગહનબાની ગતી ગળી ગઈ, જત્રા મુકી ત્યાં જવાની મરજી થઈ; મરજી તો બધાબની થઈ, પણ પહેલી જીમ બાએ ઉપાડી. રાણીને કહ્યું કે બા આપણે તે સ્વયંવર જોવા જઈએ તો કેમ ?

રાણી—તારા આપુની મરજી હોય તો તેમ કરીએ.

ગજખસિંહ—ખાણુ ખાણુ સ્વયંવર જોવા તો જઈશું.

રાજા—બહુ સાર, ચાલો ત્યારે તે તરફ.

દઃખીઆરા બાઇ; અમારો સંધ તો ચાલ્યો લાહોર તરફ, માર્ગે આવતાં નાનાં નાનાં તીર્થ કરતાં કરતાં સુખે દુઃખે લાહોર આવી પહોંચ્યાં, ત્યાં અણુધાર્યા અને અનાયાસે આવી ચઢેલાં જાણી રાજા આનંદમલે, અમારો ધણો સારો સત્કાર કર્યો તથા રાજાને માટે નિર્માણ કરેલા તંબુએ ઉતારે આપ્યો. સ્વયંવરમાં રાણીઓ લઈ જવાનો રીવાજ નથી, અને ગોરસખા આવેલાં એટલે એમને તથા ગહન બેનને, રાણી વિનોદમતીની પાસે રાખ્યાં. દઃખીઆરા બાઇ, ગહનતારાનું ગુમાન ભરેલું, ચંદ્ર સમાન અગકતુ મોહુ જોઇ, ઉલાસતારાએ રૂપનું અભીમાન ઝુકી દીધું.

અમર—શુ, ગહનતારા એટલી બધી રૂપાળી છે ?

ગોટલી—તેના રૂપનું વર્ણનજ ન થાય; અને એને જોતાં આંખ ન થાકી જાય, તમે ઉલાસતારાને તો દીઠી હશે ?

અમર—નાના ! હું ક્યાંથી દેખુ ! નામ તો સાંભળ્યાં છે, કે ઉલાસતારાને સહનતારા નામની બે સ્ત્રિયો બહુ રૂપાળી છે.

માલણુ—હા...એજ; એ સહનને તો મેં જોઇ નથી, પણ રાજાઓમાં એમ વાત થતી હતી કે, સહનતારા કરતાં ઉલાસતારા રૂપ મુજબ વધે એવી છે; તે ઉલાસતારા અને આ ગહનતારા સાત દિવસ સાથે ફરી ત્યારે ગહનની આગળ ઉલાસ દાસી જેવી દેખાતી હતી.

અમર—પછી...સ્વયંવરમાં શુ થયું ? હજી ખરી વાતનો છેડો આવતો નથી !

માલણુ—દખીઆરા બાઇ, સાંભળો !

સાતમે દિવસે સ્વયંવર મંડપ ભરાયો, દેશ દેશના રાજાઓ આવ્યા, તે વખતે ઉલાસને બે થાંભલાના વચમાં બાંધીને સજડ કરી; કારણ કે તેના કાનમાં પહેરેલી સોનાની કડીમાંથી, તીર કાઢે તે પરણે એવી સરત હતી. ઉલાસની પાછળ અને સ્ત્રિયોમાં સાથી આગળ, અમારાં ગહન બેન બેઠાં હતાં, બાકી બીજી બધી સ્ત્રિયો અને અમે સૌ પાછળ બેઠાં હતાં.

આવી આકરી સરત સાંભળીને ગહનને તો ચિન્તા ઉભી થઇ હતી કે, અરેરે, ઉલાસ બેન ને વખતે, તીર બીર વાગી બેસશે તો ભોગ મળશે. ધણી વખત સુધી તો કોઇ તે કામ કરવા તૈયાર થયું નહિ, કોઇની હિંમત આલીજ નહિ. પછી ઉલાસ ઝેર પીવા તૈયાર થઈ એવામાં બે રાજકુમાર

આવ્યા, તે જાણે અમરની કુમારજા જોઈ લ્યો. તેમાંના એકે ઉલાસના બાઇની રજા લઈને તીર થાયું, તે બરાબર કડીની આર પાર !! જેવું તીર ધારેલા નિશાન પર સળંગ થયું તેવુંજ ગહનતારાના કાળજમાં બેઠાયું. વળી તીર નાંખનાર નર બોલ્યો કે, આ કામ ઉલાસને વરવા કર્યું નથી પણ પરશુરામની કરેલી નક્ષત્રી પૃથ્વી ક્ષત્રિ વચ થઈ છે તે જાણવા માટે કર્યું છે. તે શબ્દોએ ગહનબાને રૂંવાટે રૂંવાટે છેદ પાડી દીધા. એજ અમરસિંહ અને તેજ વખતથી લગની લાગી છે. થોડા દીવસ તો મા બાપને કહ્યું; પણ ના ઇલાજે રાજા રાણીએ ગણગાર્યું નહિ, એટલે મનથી અમરની ભક્તિ કરવા માંડી છે, હવે છ સાત મહીના બાકી છે.

અમર—કેમ છ સાત મહીના બાકી છે ?

માલણ—પંદરમું વરસ પુર થાય, તેને બીજે દિવસે ગમે તે રીતે દેહ મુકી દેશે એવો નિશ્ચય કરીને બેઠી છે, તેને હવે છ સાત મહીના બાકી છે.

અમર—(નિસાસો નાંખીને.) શ્રી હરી...શ્રી હરી...હજી શુ શુ કર-મમાં લખ્યું હશે.

[કર્તા] માલણની વાત સાંભળીને આતુર અને શોકાતુર થએલો અમરસિંહ સાત દિવસ સુધી એવો બેચેનીમાં રહ્યો કે જેના મોંમાં જીભ ન હોય, ન બોલવું, ન હરતે મોંઠે એસવું કે કાંઈ, પણ ગહનતારાને માટે શુભાતા હાર ગજરાને ચોળી તેતો બરાબર નજર માંડીને જોયા કરતો હતો, તેમાં બરાબર દ્રષ્ટિ બેઠી એટલે એક દિવસ અમરસિંહ કહે એન શુભવંતી; આજે તો રાજકુમારી માટે હું ચોળી બરીશ !

માલણ—બાઈ તેની મારે ના નથી. પણ એનને ના પસંદ આવે તો મને ઠપકો મળે ?

અમર—એમાં શાનો ઠપકો ! સો દહાડા સાર થાય તો એક દિવસ બગડીએ જાય.

માલણ—ફિકર નહિ. બાઈ તારે આજે તમે બરો ! (અમરે ચોળી બરી માલણને આપી.)

ગહન—(ચોળી પહેરીને વાક ! આજેતો કંઈ કામમાં ચિત્ત બરાબર રાખ્યું દેખાય છે. આજે રંગની ગોઠવણી રૂઢી કરી છે. (છાતીના ડાબા ભાગમાં હાથ ફેરવતાં કંઈક ખુવ્યું એટલે અંદરના ઓરડામાં જઈ ચોળી કાઢી તપાસ્યું તેમાંથી એક સોનાની વિંટી નીકળી જેમાં અમરની છબી

હતી, તે જોઇને તુરત કકડા કાગળ ઉપર ચાર અક્ષર લખી મીઠાઇના ઢેઠામાં ધાલી, બહાર આવી.) કેમ અલી ગુણવંતી, આજ ચોળી કોણે ભરી છે ?

માલજી—એન...આજે તો; મારા.....

ગહન—એમાં કંપી શુ જાય છે. લે જોણે ભરી હોય તેને આટલું મીઠાઇનું ઢેકું આપજે !

માલજી—(ઘેર આવીને) હ્યો ભાઇ તમારા ઉપરતો એન પરસન થયાં. (અમરે ઢેકું બાઝ્યું તેમાંથી કાગળ નિકળ્યો તેમાં એવું લખ્યું હતું કે, તમારી મોકલેલી વિંટી છપ્પી સહીત મળી છે પણ હું તન મનથી અમર-સિંહને વરી ચુકી છું.

બિજે દિવસે તેજ પ્રમાણે ચોળીમાં પત્ર ધાલી તેમાં લખી મોકલ્યું કે, હું તમારી મુલાકાત કરવા ઇચ્છુ છું ? તેના જવાબમાં આવ્યું કે હું પર પુરૂષને મળવા ચ્હાતી નથી. ત્રિજે દિવસે અમરે લખ્યું કે, પર પુરૂષતો ખરે પણ હું અમરનું અંગ છું. તેના જવાબમાં આવ્યું કે ભલે અંગ હશે પણ અમરતો નહિજ, એટલે મળવાથી, માફાં પરીણામ આવી જાય ! અમરે લખ્યું. મેં મન તથા ઇંદ્રિયો સાધ્ય કર્યા છે. જવાબમાં આવ્યું કે, મન ઇંદ્રિયોને જીત્યાં છે ત્યારે એક કુંવારી કન્યાને મળવા પ્રયાસ શા માટે કરવો પડે છે ? અમરે લખ્યું એજ કુંવારી કન્યાના જીવનું જોખમ ન થાય તેને ખાતર ! ગહન લખે છે તમે મારો પ્રાણ શી રીતે ખચાવી શકશો ? અમરે લખ્યું હું અમરસિંહ મેળવી આપીશ. ગહને લખ્યું ભલે પધારજો મેં ઘડક આવજો, ડર રાખ્યા વિના આવજો; માલજીની સાથે આવજો.

ઉપરના સમાચાર આવ્યા, તે દિવસે બરાબર મધ્ય રાત્રિએ, અમરે ઘોડાના સાલ સંચા ગોઠવવા માંડ્યા તે વખતે માલજી પુછ્યું. કેમ ભાઇ અત્યારે જાગ્યા છો ? અમરે કહ્યું, આજે દુધ જેવી રાત્રી છે, માટે જરા હવા ખાવા જઇયું ? (ઘોડા ઉપર બેસીને દોરી ખીચી ઘોડો આકાશમાં ઉડ્યો,) તે જોઇને માલજી અચંબો પામી ગઇ.

ઇંદુના પ્રકાશમાં ગહનતારા ગગડી ગઈ છે. પાસે પોપટ પણ પાંજરામાં નિદ્રા લે છે, ત્યાં અમરસિંહનો ઘોડો ખડો થઇ ગયો. સેજ ગણસારો થયો કે તરત ગહન બેઠી થઇ ગઇ, અને પુરૂષને જોઇ ચમકી. ઘોડીવારે પુછ્યું. તમે કોણ છો ?

અમર—એજ હું ! કે જેને તમે આવવાની આજ્ઞા આપી છે.

ગહન—મેં કોને આવવાની આજ્ઞા આપી છે, મેંતો કોઇને આજ્ઞા આપી નથી, અને આવ્યા ક્યાં થઇને ?

અમર—હું ગુણવંતી માલણીનો ભાઈ છું. અને આ ઘેઘા ઉપર બેસી આકાશ માર્ગે ઉડીને અહીં આવ્યો છું.

ગહન—ભલે પધારો, તમાર નામ શું ?

અમર—મારા નામથી તમારે શું કામ છે ?

ગહન—કેમ નામથી કામ નહિ ! વાત કરતાં બોલાવવા પડે તો ?

અમર—વાત કરવાની હોય તે કરો હું સાંભળુ છું ક્યાં દુર છું, ઉત્તર દેવો ઘટશે ત્યાં ઉત્તર દધશ અને હુંકારો દેવો ઘટશે ત્યાં હુંકારો દધશ.

ગહન—તમે અમરને ઝાળખો છો ?

અમર—ઘણા વરસથી ? અમર તો શું પણ સહનતારા તથા ઉલાસ-તારાને પણ ઝાળખુ છું અને તે સર્વેની શોધમાંજ હું નીકળ્યો છું.

ગહન—તારે ભાઈ !

અમર—ભાઈ બાઈ ન કહેશો ! મને ખોટું લાગે છે.

ગહન—ભાઈ કહી બોલાવે ને ખોટું લાગે એવી કેવી સમજણ !

અમર—તમારા ગામની ગોટલીને બેન કહે છે ને ખોટું લાગે છે. તેમ મને પણ છે.

ગહન—પેલી રાંડ ગોટલી બટાણી; પેલા ગેરગર બાવાની રામેલી, લુચ્ચી, ચોથા વરસ ઉપર તો બાવો છરો લઇને રાંડતું નાક કાપતો હતો. તે ફરીયાદ મારા બાપના દરબારમાં આવી હતી. તમે તેના જેવા છો ?

અમર—તમને અમર મેળવી આપવા પ્રયત્ન કરીશ, છતાં કદાચ ન અને તો બીજા રાજકુમારને પસંદ કરો કે નહિ. તેમ હોયતો, હુંએ એક ઉમદા રાજતું ફરજન છું.

ગહન—ઉલાસતારાના સ્વયંવર મંડપમાં બાલોડુ બોકાયુ છે તે નીકળી શકે તેમ નથી.

અમર—અમરને માંયે કાંઈ મોર મુક્યા છે ?

ગહન—મોર નહિ, પણ મોરનાં પીંછાં !

અમર—અહા...બધી રાજ કુમારીઓ અમરને વરી જાય તો, તેને ઘેર તો વાડો ભરઈ જાય ને બીજા અમારા જેવા કુંવારા મરી જાય !

ગહન—કુંવારા શામાટે મરી જાય; કન્યાઓનો કાંઈ કાળ છે ? પણ વરીશ તો અમરસિંહને વરીશ નહિ તો આપઘાત કરી ફરી પણ પક્ષીની યોનીમાં જન્મ લઇ અમરના અમર મહેલમાં રહી, મધુરા મુખનાં દર્શન કરીશ.

૧ વાડો=ઘોરને પુરવા માટે, ચોરની વાડથી ઘેરેલી જગા !

અમર—છોડી દે અમરની લાલસા ! અને કરીદે મારી સાથે ગાંધર્વ લગન !

ગહન—તેતો કદી નહિ બને બાઈ !

અમર—હવે સમજી જાને બાઈને બાઈ કરતી, નહિતો પાછળથી પસ્તંદશ !

ગહન—તમે તો મારા ઉપર જીલમ ગુજારવા માંડ્યો !

અમર—જીલમ નથી પણ તને દુઃખમાંથી મુક્ત કરવા અને સુખમાં જોડવા પ્રયત્ન છે. પહેરાયીદે વરમાળ !

ગહન—મુકો ચાળા, લાગી આળા.

અમર—અરે સમજી જાને નખરાં કરતી ! અમરસિંહ તને વરવાની ના પાડશે તો ?

ગહન—ના પાડેજ નહિ. છતાં કદાચ ના પાડે તો હું આજીજી કરી કરગરીને કહીશ કે મને ધરની એક ગુલામડી તરીકે ગણીને પણ વરો !

અમર—અમરસિંહ તને રૂપ ગુણથી પસંદ નહિ કરે તો ?

ગહન—ભગવાન કુપજાને વર્યા ત્યારે ક્યારે રૂપ ગુણ જોવા રહ્યા હતા ?

અમર—આમ ક્યાં સુધી અમરસિંહની વાટ જોવી છે !

ગહન—પંદર વરસ પુરાં થાય ત્યાં સુધી ! તેમાં પાંચ માસ ને સાત દીવસ બાકી છે.

અમર—એવો નિશ્ચયજ કયો છે ?

ગહન—દ્રઢ નિશ્ચય !

અમર—શાહબાસ છે તારી ભક્તિને ! તું પણ એક સાચી પતી-વ્રતા છું. ગહનતારા હું અમરસિંહ છું.

ગહન—તેની ખાતરી શી ! છત્રી તો મને તેવી દેખાય છે, પણ જીદા રંગે આવ્યા ને કદાચ હું છેતરણ જાઉંતો ઘોર નરકમાં ચાલી જાઉં.

અમર—નારી તું નરકમાં નહિ જાય ! ઇશ્વર સાક્ષીએ મારી સાથે ગાંધર્વ લગ્ન કરી લે !

ગહન—મને કાંઈ સાક્ષી રૂપ ખાતરી થાય તો તો હું જરાય વિલંબ ન કર, નિકર તો મારા પગ પાછા પડે છે.

અમર—જાવાના પાત્રમાં, ધી પુરી, રૂની દીવટ કરી, દીવો પ્રગટી શકાય તેવી તૈયારી કર !

ગહન—(તે પ્રભાણે કરી) હવે કંઈ દીવો; લાવું ચક્રમકનો પહાણ !

અમર—હવે બોલ ! હે પ્રભુ હે જ્યોતી સ્વરૂપ ભગવાન. જેની સાથે હું વાત કરું છું તે હું ઇચ્છુ છું એજ અમર હોય તો સાક્ષી આપે !
(અમરના કહેવા પ્રમાણે ગહન બોલી એટલે તરત દીવો થયો.)

ગહન—(દીવાનાં દર્શન કરીને) વાહ ભગવાન, જય ભગવાન !

અમર—કેમ હવે તો ખાત્રી થઈ કે નહિ ?

ગહન—ખાત્રી તો...થઈ પણ તમે કદાચ જાહ મંતર કરી કપટ કર્યું હોય તો !

અમર—તો તારી મરજી; મારે કાંઈ પરાંણે પરણવાની મરજી નથી. મારે તો બે સ્ત્રિયો છે; જાઉં છું.

ગહન—મહે પધારો, ઇશ્વર મારી આશા પુરશે.

અમર—ઇશ્વરેતો લાવીને બાણમાં મેલ્યું, હવે મોંમાં કોણીઆય કોક ધાલે !

ગહન—હે સર્વેશ્વર ભગવાન મારી વહાર કરજો. અમરસિંહ ! અમરસિંહ !

(આકાશમાંથી ગેબી આવજ થયો કે એજ અમરસિંહ છે વરીલે ! તુરત ઉઠી વરમાળ આરોપી હાથ જોડી ઉભી રહી ?)

અમર—તારા સુભાગ્યે સુખી થા ! પણ મને પરણીને હજી સહન-તારાએ સુખનો દિવસ દોડો નથી અને ઉલાસતારાને તો વરતાંજ વિદન આવ્યું છે.

ગહન—હું તો વરી એટલેજ સુખી થઈ ચુકી. હાલ આ વાત મારાં માખાપને જાણ કરવાની જરૂર નથી.

અમર—મારી સાથે વરાવાથી નારાજ હશે ?

ગહન—રાજી તો ખરાં ! પણ એમના મનમાં એમ કે, આ વાત સાચી હોયજ નહિ ! એમ થાય અને કદાચ સાહસ કરી નાંખે.

અમર—વારૂ તેની કાંઈ ચિન્તા નહિ હું રાત્રે રાત્રે આવીશ, ને દિવસે દિવસે ચાલ્યો જઈશ, જાઉં છું ! (ઘોડા ઉપર ચઢી વિદાય.)

ગામની ભાગોળેથી, ઘોડાનાં પાટીઆં જુદાં કરીને, ખભે ભેરવીને ઘેર આવ્યાં.

૧ દીવાસળી નહોતી ત્યારે લોહ અને ચક્રમકનો પથ્થરના ઘસારાથી, અગ્નિ પ્રગટ કરવામાં આવતો હતો, અને હજી પણ કોઈ કોઈ જગામાં તેમ થાય છે.

ગુણવંતી—આવ્યા ભાઈ !

અમર—હા બેન !

ગુણવંતી—આજ તો આખી રાત જાગ્યા ને ભાઈ ! પથારી કરી આપુ જરા સુઈ જાઓ ! પછી જન્મવાનો વખત થશે એટલે જાગાડીશ ! (અમરસિંહ સુઈ રહ્યા.)

મહેશ્વામાં કોઈ કોઈ જાગ્યા છે. કોક દાતણ કરી રહ્યા છે, કોક હથ કરે છે; તે વખતે ગેરગર મહારાજ ગોટલીને ખોળતા આવ્યા. ગોટલીને માલણને એટલે દાતણ કરતી જોઈને, તડાકો કરીને મોટા અવાજે બોલ્યા. ક્યું સાલી સુસર તેરી બેંણુકી ગોટલી ! આજ દશ બારા દીનસે કહાં ચલી ગઈથી ! ! ગોટલી બોલી નહિ પણ થર થર ધડનવા લાગી. તે જોઈ બાવાજી વધારે કોપ્યા. હત તેરી માકી, હત તેરી બેંણુકી. મહેશ્વામાંથી એક મરદ બોલ્યો.

પુરૂષ—આ બાવલો શુ ફાટી ગયો છે બાવલો !

ગેરગર—તુ કયા બકતા હે બે !

પુરૂષ—તારે બે ને ફે કાઠી નાંખીશ, દાઢીનાં ફંછાંજ તોડી નાંખીશ !

ગેરગર—ફંછાં કાયકુ તોડે તેરા બાપકા કુચ્છ ખાયા હે ! (અમર-સિંહ જાગી ઉઠી બહાર આવ્યો.)

બીજો—જાને બાવલા છાંને માનો નહિતો માર અધશ ! આમને સાલાએને લોક માલપુડા ખવરાવે છે અને બાવા તો એમનાં કાળાં કરમ કરે છે. બેહા બેહા બજન કરોને !

ગેરગર—(અમરને જોઈને) કહાં ગઈ ગોટલી ! એ દુસરા માંડી રખખા કયા ! અખી તક તો ગેરગર ધરડા નહિ હુવા હે !

અમર—કેમ મહારાજ; આમ બાઈડીઓ વિના ચાલતુ નથી, ત્યારે બાવા શુ કરવા થયા ?

ગેરગર—તેરે કયા પંચાત ! તુ કોન પુછતા હે ! હમ હમારી જાત પર હુવે હે.

અમર—જાત ઉપર થયા હો તો જાતે જ થાય તે કરી લ્યો. ગોટલી તો હું રહીશ ત્યાં સુધી મને રાંધી ખવરાવા અહીંયાં રહેશે.

ગેરગર—તુ કોન હે !

ત્રીજો—અલ્યા બાવલા ! તુ તાં ન કર ! કાંઈ માણસેય ઓળખે છે કે નહિ.

અમર—એને કોઈને ઓળખીને શુ કામ છે; એણે તો ગોટલીને ઓળખી છે એટલે બસ.

ગેરૂગર—હાં હાં બસ બસ...જલા દેડિંગા, મૂંઠ માડિંગા !

અમર—તુ તો મુંઠ મારતાં મારીશ પણ હુંતો આ ખીલીએ બરા-
વેલી ખેંચુ એટલીજ વાર છે. (તલવાર)

ગેરૂગર—હત તેરી માફી મંગડી ! આવે જબ તેરી બાત હે.

ચોથા—(આવીને, બાવાની દાદી જાલી ચાર ચાસી દીધી.) તારી
બેનનો આવલો માફ તારા આવલાની ! (બાવાજી વિદાય.)

જેને જતાં કે આવતાં વાર લાગતી નથી એવા અમરસિંહને માલજુને
ઘેર રહેવું ઉચીત ન લાગ્યું, તે વાત તેણે ગહનતારાને જાહેર કરીને કહ્યું કે
મારે માલજુને ઘેરથી, સુકામ બદલી, પાંચ સાત ગાક છેટે; કોઇ ગામમાં
રાખવો પડશે. (બનેલી બીના ગુળરી.)

ગહન—નાથ...હવેતો છેટા ન જવા દેવાય. રાત દીવસ નિરંતર
મારા મહેલમાંજ રહો ! આ છેલા માળામાં તમે સુવા બેસવા, ખાવા પીવાનું
રાખો; હું મારા પોપટને લઈ ચોથા માળમાં રહીશ, અને દાસ દાસીઓ
તથા નોકર ચાકર ત્રીજા તથા નીચેના માળોમાં રહેશે, “ છુપુ રહેશે ત્યાં
સુધી રાખીશું ને જાહેર થશે ત્યારે જોઇ દેવાશે.

અમર—નાસવું હશે ત્યારે પવન વેગી ઘોડો તૈયાર છે. જોવો રતુ-
ધ્વજ પાસે હતા.

અમરસિંહનું રહેવું ગહનતારાની પાસેજ થયું તેની ખબર રાજની
આવનારી ચાલાક માલજુને પડી ગઇ, પણ અમરને બાઇ કહીને બોલેલી
એટલે તે વાત તેણે કોઇને જાહેર કરી નહિ, પણ પછી રાજ રાણીને કાને
વાત ગઈ કે ગહનના મહેલમાં કોઈ પુરૂષ છે. તેજ દિવસની મધ્ય રાત્રીએ
આતી, રાજ રાણીએ, ગહનને ખબર ન પડે તેવી રીતે મહેલ ઉઘડાવ્યો,
અને પ્રથમના માળથી જોતાં જોતાં ચોથા માળ સુધી આવ્યાં. તેમના ગણ-
સારાની ખબર પડતાં અમરસિંહ ઘોડા ઉપર બેસીને ઉડી ગયો. છેવટના
માળ સુધી અને ખંડે ખંડે તપાસ કરી પાછા વળે છે તે વખતે ગહ-
નતારા જાગી ઉઠી અને માતા પિતાને જોઇ બોલી. કેમ માજી અત્યારે
આવવું પડ્યું ?

રાણી—કાંઈ નહિ બેટા ! ઘણા દિવસથી તને દીદી નહોતી અને
તને પરણવા સર્વધીની વાત નિકળી, એટલે તારા આપની મરજી એમ થઇ
કે, ચાલો હમણાંને હમણાં દીકરીનું મોં જોઇએ. બેન તુ બહુ સુકઈ ગઇ !

તારા આપે અમરસિંહની ખોળ્ય કરવા માણસો મોકલ્યાં છે. અમારૂં ચાલશે ત્યાં સુધી તો અમરસિંહની સાથેજ તારાં લક્ષ કરીશું.

ગહન—જેવી મારી મરજી, તેવીજ માતા પિતાની મરજી, અને એજ મરજી ઇશ્વરની છે તો તે કામ જરૂર પાર પડશે, અને આ પુત્રિનાં લક્ષ અમરસિંહ સાથેજ થશે.

રાણી—પ્રભુ સ્થાય થશે. એન પણ્ય છેક ઉપર આવ્યાં ત્યાં સુધી તને ખબર ન પડી એવી કેવી તારી ઉધ ?

ગહન—તમે તેથી આવી શક્યાં, બીજાથી અવાયજ કેમ, નીચેનાં માણસો આવવા દેજ કેમ ! (માતા પિતા વિદાય. વહેમ ટળી ગયો.)

બીજા દિવસની મધ્ય રાત્રીએ અમરસિંહ આવ્યો, અને આગ્રહા દીવસની બનેલી હકીકત જાણી જરા ખેદ તો પામ્યો, પણ શાહુકાર ચોરને ડર ઝોછો રહે છે; આખર ખબર પડશે તો માત્ર ઇપકોજ મળશે કે છૂપી રીતે વહેવાર નહોતો કરવો !

નવ મહીના સુધી અમરસિંહ ગહનતારાના મહેલમાં રહ્યો, ને તેને ચઢતા થએલા દિવસને નવ મહિના પુરા થવા આવ્યા ત્યારે એક દિવસ અમરે કહ્યું હું ધણા દિવસથી પોપટની પેઠે પાંજરામાં પુરાયો છું માટે રજા આપે તો એ ત્રણ દિવસ બહાર જઈ આવું.

ગહન—ભલે નાથ; તમારી મરજી મારે સાચવવી જોઈએ પણ હવે મને એકલી સુકીને તમારાથી આણુ પાણુ જવાય નહિ. હવે મારી મરજી ધાંટી નજીક છે.

અમર—મરજી ધાંટી નથી, પણ રૂડો અવસર છે. ઇશ્વર સ્થાય કરશે. (ઘોડેશ્વાર થઈ વિદાય.)

ગહનની પાસેથી નીકળીને અમરે, ઘણો ઉંચે નહિં તેમ ઘણો ઝડપથી નહિ, પણ ધીમે ધીમે ઘોડો ચલાવ્યો. આશરે સાત આઠ ગાઉ પહોંચી ગયો, પહાડ પર્વત ઝોળાંગી ગયો, ત્યાં વળી ગંગાના કીનારા ઉપર ઝાંઝી ઘટામાં રમણ જગા દેખાઈ તે જગા જોવાની ઇચ્છાથી નીચે ઉતર્યો, આ કોઈ રૂપી મહાત્માએ તપ કરી પવિત્ર કરી હોય એવી જગા ભાસે છે, જરા એનું વલોકન તો કરીએ.

જેમ જેમ પાસે જઈએ છીએ તેમ તેમ ગુફા ઘેર ગંભીર દેખાય છે. ઝાંઝી ઘટાઓ પણ એવી ઘેરઈ રહી છે કે જાણે કાળ હુનાગાના મધ્યાનના સૂર્ય નારાયણને જમિનનાં દર્શન ભાગ્યે કરવા દે ! વાહ ! અંદર તો કોઈ

તપસ્વી મહાત્મા પણ ખેસી ગયા છે ને શુ ! અમરના આવ્યાનો ગણસારો થતાંની સાથે જાગૃત થઇ બોલ્યા કોણ ખેટા અમર ?

અમર—હા પ્રભુ ! સુભાગી બાળ, ફેર આપનાં દર્શન પામ્યો.

મહંત—અમર દીક આવી પહોંચ્યો. હું પણ તને માદજ કરતો હતો !

અમર—એજ માફ ધન ભાગ્ય કે આપ જેવા માયા રહિત મહાત્માના હૃદયે આ નિર્ભાગીની યાદી.

મહંત—કેમ સુખી તો ખરોને !

અમર—હા પ્રભુ સદા સુખી છું, તે માત્ર આપનીજ કૃપાથી આપે મને જેજે ચરિત્રો સંભળાવ્યાં છે, તેને યાદ કરીને સદા આનંદમાં રહું છું.

મહંત—અમરસિંહ; ગરાસણીએ કાંઈ કશું કે નહિ; કોઈ પ્રકારના હીત વચન સંભળાવ્યાં કે નહિ ? તે સાંભળી તને સંતોષ થયો કે નહિ ?

અમર—મહારાજ; ગરાસણી કાંઈક કહેવા જતી હતી, હું તથા દર-ગદાસ; ગરાસણી શુ કહે છે તે સાંભળવાને આતુર પણ થઇ રહ્યા હતા, તેવામાં દીલીના બાદશાહના મોકલેલા ચાર પાંચ સિપાઈ આવ્યા, જે અમોને બોલાવી દીલી લઈ ગયા.

મહંત—દીલીશાહે તને કેમ બોલાવ્યો હતો ?

અમર—શાહજાદા સવાખશાહ અંધકારસિંહના હાથમાંથી ઉલાસને છોડાવી દિલ્લી લાવ્યા હતા; તેનું મારી સાથે દીલીમાંજ લગન કરવું એવી બાદશાહ સલામતની મરજી હતી !

મહંત—તે લગ્ન થયું કે નહિ ?

અમર—જી; લગ્ન તો થવાનુંજ હતું, પણ પાપી અંધકારસિંહ; સિંહની શુદ્ધમાંથી શિયાળ ચોરી કરી જાય તેમ ઉલાસતારાને ઉપાડી ગયો.

મહંત—અમર ! અંધકારસિંહનાં કૃત્ય તો કુર છે, પણ તેની હોંશી-યારી અજાણ્ય પમાડે તેવી છે.

અમર—પ્રભુ તે મારે પણ કબુલજ કરવું પડશે ! લાહોરથી ઉપાડી તે પણ તેણે ખુબ છાતી ચલાવી છે; અને વળી આ વખતે તો ગળજ કરી નાંખ્યો કહેવાય !

મહંત—પાપી અને બબીચારી પુરુષો પોતાના કામમાં પુરા ચાલાક રહે છે.

અમર—હા પ્રભુ દેખીતુ તો એમજ છે; પણ તે સજ્જનને બહુ દુઃખ કર્તા થઈ પડે છે.

મહંત—કોઈ કોઈ વાર તો શત્રુ પણ તેના કામને વખાણે છે !

અમર—તે પણ ખરૂં. આજથી લગભગ નવ દશ મહીના ઉપર લખખો હીંદુ મુસલમાન, અને દીલી શહેરના વચમાંથી ઉઠાવી નાંઠો, તેના સમાચાર ગુલશને બાદશાહની રૂબરૂ આવીને કહ્યા કે ઉલાસતારાકું અંધકારસિંહ લે ગયા ! તે વખતે ત્યાંજ કોક બોલ્યું કે. “રંગ...ગ બેદા ! રંગ !”

મહંત—આ શબ્દો કોઈ શત્રુના મુખમાંથી નહિં પણ પુણ્ય વહાલે શરીના મુખમાંથી નીકળેલા હોવા બેધએ; વળી હુંતો નિશ્ચય કહું છું કે. તેના બાપનાજ મોંના બોલ છે !

અમર—ત્યાં તેનો બાપ હતોજ નહિ ! અને હોયજ ક્યાંથી !

મહંત—તપાસ કરતાં આગળ જણાશે ! સુદીરપ્રતાપ વિના બીજાના મોંના બોલ નથી.

અમર—કદાચ એમ પણ હોય; અંધકારને શોધતો નિકળ્યો હોય, અને તે વખતે ત્યાં આવી પહોંચ્યો હોય. હશે પણ તે ગમે તેમ હો ! તેની શી દરકાર છે. પણ પ્રભુ પાપી અંધકારસિંહ ઉલાસતારાને લઈ ગયો ! વળી સહનતારાનો તો હજી સુધી પતોજ નથી. અરેરેરે, મારા બાગ્યમાં આવાં વિયોગ દુઃખ !

મહંત—અમર ! ચિન્તા ન કર સૌ સારાં વાનાં થશે, ઉલાસ પણ મળશે અને વિલાસ પણ મળશે અને છે જેની ગતી ગહન એવી ગહનતારા તો મળી ચુકી.

અમર—આપ બોલો છો તે મને સમજતુ નથી ! ગહન તો કોક, પણ વિલાસ શું ?

મહંત—હજી તારે વિલાસતારાને સ્વયંવર વિજય કરી વરવાનું છે, ગહનતારાનો સ્વયંવર વિજય તો તે ઉલાસતારાના ભેગોજ કર્યો છે, અને ગાંધર્વ વિવાહથી વરી પણ ચુક્યો. તારા બાગ્યમાં છે તે કોઈથી મિથ્યા થાય તેમ નથી.

અમર—પ્રભુ ! પરણી પરણીને આમ રજાગતી મુકી દેવાની છે ?

મહંત—પુર્વની કરેલી કરણીમાં થઈ ગએલાં પાપ ભોગવઈ જશે એટલે સર્વને સુખનો સુર્ય દેખાશે. હમણાંતો થાય તે થવા દ્યો !

અમર—મહારાજ હવે તો હું ઉલાસની સાથે લમ નહિ કર ?

મહંત—શા માટે નહિ. તે પણ તારે થોડા વખતમાં કરવુંજ પડશે
અમર—અંધકારસિંહના હાથમાં વારંવાર પકડાએલીને વરવાથી, તે
મોંદું દેખી પ્રેમ ઉત્પન્ન ન થાય પણ અપવિત્ર સમજી ખેદ થાય !

મહંત—એવી ખોટી શંકા કરવાનું કારણ નથી, અંધકારસિંહથી તેન
શિયળનો ભંગ થાયજ નહિ, ઉઘાસે, જે વખતે તું સહનને પરણીને થે
જતો હતો તે વખતે તારો મહાથદ્ધાઓ હતો, તે વખતથી તે તને વરી ચુકી છે

અમર—એ ખરું પ્રભુ; પણ નિરંતર એકાંત વાસ. એ અધર્મિયોનું
અવકાશનું કારણ ખરું કે નહિ ?

મહંત—તેથી શુ ! હજારો દીવસ કમળ પાણીમાં રહે પણ પાણી
તને સ્પર્શ કરી શકેજ નહિં.

અમર—આપ કહેા છે તેમ થાય તો ધણુંજ સારૂ ! નહિતો ઉઘા
સની છબ્બે, નિરંતર મારા હૃદયને, લાકડાને ઉધછ ખાય તેમ ખારો !

મહંત—અમર; એ ધડક રહે તારી સઘળી સ્ત્રિયો સતીઓનું
પંડિતની છે. રાવણ હરી ગયો પણ સિતાના શિયળનો ભંગ ક્યાં
થયો છે; કૈયાએ ઘેરી પણ સત્તિ સૈરંધિના શિયળનો ભંગ ક્યારે થયો છે
એકલી વગડામાં ફરી પણ દમયંતીના શિયળનો ભંગ ક્યારે થયો છે, પાપ
પાતાળ કેતુએ હરણ કરી પણ મહાસતી મૃદાલશાના શિયળનો ભંગ ક્યાં
થયો છે ? માટે ધીરજ રાખ્ય ! સતીઓને શ્રી હરી સદા રહાય કરે છે.

અમર—એ બધી સતીઓની વાતો કરી પણ આતો કળીયુગ છે.

મહંત—સતયુગમાં સો તો ત્રેતામાં ત્રણસે દ્વાપરમાં બે હજાર
અને કળીયુગમાં હજારો સતીઓ છે, પણ યુગના બળને લીધે જાહેરમ
આવી શકતી નથી; તેમને પ્રકાશમાં લાવવા કોઈ પ્રયત્ન કરવું નથી. તે
તેમની કસોટી પણ થઈ શકતી નથી.

અમર—મહારાજ; હવે મને કાંઈક શાન્તિ વળી; ત્યારે ઉલાસ મને
તો ગ્રહણ કરવી કેમ ?

મહંત—શા માટે નહિ. જરૂર વરજે અને સુખી થજે ! ઉલાસ તે
સતી સુકન્યા જેવી શુરવીર છે.

અમર—મહારાજ સુકન્યા કોણ ? મને તેનું ચરિત્ર સંભળાવો ! વળી
બીજા ભક્તોનાં ચરિત્રો પણ સાથે સંભળાવો !

મહંત—સાંભળ ! સતી સુકન્યાનું ચરિત્ર કહું બોલ ! બ્યોતી સ્વરૂપ
ભગવાનકી જય.

❧ સતી સુકન્યા. ❧

(કવિ) ગિતી. (ગણપતીની સ્તુતી.)

શુદ્ધિ બુદ્ધિના સ્વામી, સ્વામી સંકટ સ્થાય સદા કરજો;
ખામી નવ રહે જામી, વિઘ્ન વિનાશક વિઘ્ન સફળ હરજો.

ગિતી. (સરસ્વતિ સ્તવન.)

સાવિત્રીની પુત્રિ, કુંવારીકા તું દેવી સુખદાતા;
વાર વાર વંદુ હું, વિઘ્ન નિવારો વેળાસર માતા.

મરાઠી સાખી.

સુકન્યા મહાસતી શિરોમણ, પતીવ્રતા પણ સાચી,
મદ ઝરતી જોઈ મોહને પામ્યા, અશ્વની કુમારે યાચી;
પણ ઠગઈ નથી, સત્ય શિયળથી ફગઈ નથી.

(કર્તા) શ્રી; આદી અનાદી પ્રભુ શ્રદ્ધિને સરજવનાર, બ્રહ્માજીએ
એકવાર વરણ દેવને પ્રસન્ન કરવા માટે વરણ યજ્ઞ કર્યો. અને તે યજ્ઞની
પુર્ણાહુતીએ મહાન તપસ્વી અને પરાક્રમી રૂપી ઉત્પન્ન થયા; જેમનું નામ
સકળ દેવ અને રૂપી સમક્ષ બ્રહ્માજીએ જીવુ ધારણુ કર્યું.

કોઈ એક રાજાને પુત્રોમા નામે પુત્રિ હતી; તે બાળપણમાં ધણું
રોતી હતી, એક સમયે તેનું રોવું સાંભળીને રાજા રીસે ભરાયો. અને
કાયર થઈને પુત્રિને ડરાવી છાની રાખવા માટે બોલ્યો કે અહ્યા રાક્ષસ
ભે આ છોડીને લઈ જા !

બાળકનાં માતા પિતા બાળપણમાં બાળકને ડરાવા માટે કેટલીક વાર
ભય વચન બોલે છે, તથા કોક વારતો ભય ભરેલી જગામાં બાળકને સુકી
પણ દે છે; જેમકે, લાવ્ય પેટીમાં પુર. માંહી વીંછી છે તે કરડી ખાશે,
લાવ્ય પેલી દેરીમાં સુકી આવું, એટલે રાત્રે જાન આવીને ચકડી જશે
આવા ભય ભરેલા શબ્દો સાંભળી બાળક બોલનારના સામુ જોઈ રહે છે.
હૃદયમાં બળે છે, કંપે છે, જેથી તેનું શરીર તનદુરસ્ત રહેવાને બદલે
સુકાય છે.

(દૃષ્ટાન્ત) કોઈ એક ગામમાં એક સ્ત્રીને દીકરો થયો; ધણીની માનીતી
પણ ધણી વખત સુધી પુત્ર પુત્રાદી સંતતીની પ્રાપ્તિ નહિ થવાથી; અળખામણી
થઈ પડેલી તે દીકરાનો જન્મ થવાથી પાછી પ્રિતી કર થઈ. માનીતી થઈ.

સુખના દીવસ ચઢતા થયા. કર્મના સંજોગે બાળકની ઉમર લગભગ બે અઢી વરસની થવા આવી એવામાં તે પુરૂષ દેવલોકે ચઢ ગયો. જોકે સ્ત્રી સ્વામીના સ્વર્ગવાસથી દુઃખીતો થઈ, પણ બાળકનાં જીવનમાં મારૂ આગળ શ્રેય છે એમ ધોરણ બાંધી સંતોષ વાળ્યો. આ બાળક, કાંઈક રમવાનાં રમકડાની ખાતર કોઈ વાર ઇચ્છા મુજબ ખાવાના પદાર્થની ખાતર; રોઈને કકળાટ કરતો જેથી માતા ક્રોધાચંમાન થઈ જતી. એક વખતે બાળક ધણું રોવા લાગ્યો અને ધણું સમજાવ્યા છતાં છાંનો ન રહ્યો ત્યારે માતા ક્રોધથી બોલી; લાભ્ય પેલી “ મકોડાની રકોડીમા” નાંખી દેઉં ! !

માત્ર બોલીનેજ ન રહી ગઈ પણ ખરેજ બાળકને ઉચકી કોડીમાં નાંખી દીધો અને તેના ઉપર માટલું ઢાંકી દીધું. ઉચકીને નાંખતી વખતે રોતો બાળક બોલ્યો, ઓ મા ! હવે હું નહિ રોઉં મા ! ઓ મા અને ના નાંખીશ મા ! મોટા માણસને બચકર આશ્રિત આવતાં જોડેલો ડર પેસી જાય છે તેટલો ડર આ બાળકના હૃદયમાં પેસી ગયો પણ તે ક્રોધી માતાએ મનમાં કાંઈ લીધુંજ નહિ. કોડીમાં પુરેલો બાળક, ધમાધમ ને પછાડા પછાડ કરી રહ્યો છે તેવામાં થોડી વારે એક કાળી નાગણુ ફરતી ફરતી આવી તે બાળક અને તેની માતા બન્નેના નસીબે નીચેના બાકોરામાં થઈને કોડીમાં દાખલ થઈ ગઈ અને બાળુમાં લપઈ ગઈ. “ હાથના સ્પર્પને સર્પ સહન ન કરે.” ધડપછાડા કરતા બાળકનો હાથ નાગણુ ઉપર પડ્યો તેની સાથેજ નાગણુ તીક્ષણ ડંખ માર્યો. તે વખતે બાળકે મોટી રાઠ નાંખી પણ માતાને દયા ન આવી, તેમ કાંઈ વિચાર પણ ન આવ્યો. હવે બાળકના શરીરમાં ઝેર ચઢવા માંડ્યું, બાળક બે બાન, તથા નસ્વાન થઈ ગયો. રોતો બંધ થઈ ગયો ત્યારે માએ ઉઠી માટલું ઉઘાડ્યું અને બોલી; હવે તોફાન કરીશ ? હવે પગલીશ ! બાળક બોલ્યો નહિ ત્યારે મોટે અવાજે ફેર બોલી. હવે તોફાન કરીશ ! તે વખતે નીચેના બાકોરામાંથી નીકળતી તેલની ધાર જેવી ચળકતી નાગણુને બધાએ જોઈ. હાય હાય ! ગળ્ય થયો રે બાપ ! અરે હુંતો બીખ માગીરે, બાપ ! તે સાંભળી ભોકો દોડતા આવ્યા. શું છે શું છે ! ! ! બેબાન થઈ પડેલી અંબળા પોકાર કરી બોલી. અરે મારા બાળકને કોઈ કોડીમાંથી કાઢો ! ભોકાએ બાળકને કાઢ્યો અને તેને મરણને શરણ થયેલો જોઈ તે નારી પોકારે પોકાર કરી રોવા લાગી.

+ કોડીખાંચ પચીસ મણ ‘દાણું ભરવાનું’ માટીનું મોટું વાસણ; કેટલેક ટંકાણે, નીચેના ભાગમાં બે હાથ આવે એટલું ખાડું પણ હોય છે.

(સ્ત્રી) રાગ; મારો રામ ગયા વનવાસરે, નયણે નિંદા.

હાય ! ! મેં માર્યો મારો બાળ રે; કર્મે કુડી +કપાળ કરી.

પુર્વ જનમની વહેરણ હું પાપણી રે;
કોડીલા કુંવરનો કર્યો કાળરે. કર્મે. ૧.

હુંરે હત્યારણી, હુંરે ગોઝારણી રે;
જીવત ક્યમ “ જાપે મારી ગાળ રે.” કર્મે. ૨.

ભમરોની વચમાં આવી ભમરો ભરાયો રે;
૧કોડીઆ સરખું આ કપાળ રે. કર્મે. ૩.

કાળની કન્યાએ તો, દિવ્ય ડાંખ માર્યોરે;
કાળી નાગણે કરીઓ કાળ રે. કર્મે. ૪.

રમતો ને જમતો જોવા ફરી નહિ પામું રે;
ભમરો ભુંસાયો, મારે ૨ભાળ રે. કર્મે. ૫.

વાડી વિખરાઇ ગઇ રે બા ! બાળ બગડી ગઈ મારી બા...પ ! રોતી ને કળતી સ્ત્રીને લોકોએ ધીરજ આપી જાની રાખી, પણ જેને અંતરના ધા લાગે છે, તે કોઇના જાંના રાખ્યા રહેતાં નથી. બાળકને અમિદાહ થઇ ગયા પછી, સ્ત્રી કાંઇક શાન્ત પડી. આખર જીવી ત્યાં સુધી સંભારતી, રોતી અને કરમના સાચું જોતી. નાનાં બાળકને બચ વચન ન કહેવાં.

પુલોમાના બાપે કહ્યું કે હે રાક્ષસ લે આ કન્યાને લઇ જા ! તે વખતે એક પુલોમા નામનો રાક્ષસ નજીકમાં વાસ કરીને રહેલો હતો તે બોલ્યો. બહુસાર, તેને મેં સ્ત્રી તરીકે ગ્રહણ કરી. ત્યારથી તે રાક્ષસ તે બાળક કન્યાને પ્રેમ પુર્વક જોયાજ કરતો હતો, અને મનમાં એમજ માની બેઠો હતો કે, આ મારીજ સ્ત્રી છે, કારણ કે તેના બાપે મને વાક દાન આપ્યું છે.

કન્યા પુલોમા ઉમ્મર લાયક થઇ ત્યારે તેના પિતાએ તે કન્યાના રાક્ષસ સાથે નહિ. પણ શાસ્ત્ર વિધીએ જુગુરૂપી સાથે વરાવી. તે વખતથી પુલોમા રાક્ષસ જુગુરૂપી તરફ દ્રેષ બુદ્ધિથી જોતો હતો. સ્ત્રીને કેવી રીતે લઇ જવી તે લાગ જોયાજ કરતો હતો, અને રૂપિના આશ્રમની નજીક જાંતો છુપો કર્યાજ કરતો હતો.

+ કપાળ=બાળ બગડવી. ધાર્યું છુજ મળવું. આરાનો ભંગ થવો. ૧ કોડીયું થપણીયું, રામપાતર, શરાવું. ૨ ભાળ=લલાટ, બવિખ્ય.

એક સમયે ઉત્તમ પર્વને દીવસે રૂપિ ગંગાજી ઉપર સ્નાન વિગેરે ક્રિયા કરવાને ગયા; તે વખતે આ પુલોમા રાક્ષસ. રૂપીના આશ્રમમાં દાખલ થઇ ગયો; અને કામનીને જોઇ કામાતુર થએલો પુલોમા, સ્ત્રીની પાસે જમને બેઠો. તેને જોઈ; ભૂગુ રૂપિની ગર્ભવતી સ્ત્રિ પુલોમાએ; અતીથી સમજી તેનાં મોં આગળ ફળ ફળાદી મુકી દીધાં. તે જોઇ રાક્ષસ સમજ્યો કે આપણુ તો કામ થઇ ગયું. સ્ત્રીની મારી તરફ પ્રિતી જણાય છે.

(કવિ)

ગિતી.

સ્ત્રિએ ફળતો આપ્યાં; જાણ્યુ આજ્યો અતીથી કોઇ કરતો;
દેત્યે તે નવ લીધાં; રામા હરવા વિચાર મન કરતો.

સાખી મરાઠી.

અગ્નિ ઘરમાં અગ્નિ દેખી, બીક હૃદયમાં ધારી;
સાક્ષી ભૂત છે અગ્નિ દેવતા, નવ લેવા દે નારી;
પામ્યો પશ્ચાતાપ, દેખે રૂપી તો દહદે શ્રાપ. પામ્યો

અગ્નિ જેવા તેજ, તપસ્વિ અને કોંધી મુનીના ઘરમાં જાગતો અગ્ની જોઇને દહીત કર પામ્યો; અને સમજ્યો કે, હવે આ સ્ત્રિને હું ચોરીને લઇ જઇ શકુ તેમ નથી; જો લઇ જાઉં તો આ સર્વમાં સાક્ષી ભૂત રહેલો પ્રદીપ્ત અગ્નિ પ્રગટ છે, તે જરૂર રૂપિને જાણુ કરી દે અને રૂપી મને શ્રાપ આપે. હવે કેમ કરવું. જ્યારે અગ્નિ સર્વ સાક્ષીભૂત છે, તો કન્યા બાળપણમાં મને વાકદાનથી આપવામાં આવી છે, જેથી એ મારીજ સ્ત્રિ છે. એમ જાણુ છે, માટે એનેજ મોઢે ન્યાય કરાવી કન્યાને લઇ જાઉં.

દેત્ય—હે અગ્નિ; હે ઇન્દ્રિય; આપ સર્વજ્ઞ છો, સર્વમાં સાક્ષીભૂત રહેલા છો, માટે હું આપને નમ્રતા પુર્વક વિનંતી કરીને પુછું છું કે; આ કન્યાને પ્રથમ તેના બાપે મને આપેલી છે; અને પાછળથી ભૂગુરૂપીને વીધી પુર્વક આપી. કહો એ કન્યા મારી ખરી કે નહિ; પ્રથમ અપાયેલી તે ખર કે પછીનું પરણત ખર; આ કન્યા ઉપર મારો હક ખરો કે નહિ મને વરાવેલી કન્યા ભૂગુરૂપી ફેર વર્ષા એ એમણે અન્યથા કર્યો એમ કહેવાય કે નહિ ? ખોટું કયું એમ જણાય કે નહિ ?

પુલોમા દેત્યનો પ્રશ્ન સાંભળી અગ્નિ અતી દુઃખ પામ્યો, અને વિચાર એમ કરવા લાગ્યો કે, હવે હું શુ ઉત્તર આપુ, જો ભૂગુની સ્ત્રિ છે એમ કહું તો જુદું બોલ્યો એમ જણાય કારણકે પ્રથમ આ દહીતને અપાઈ ગઈ

છે, અને આ રાક્ષસની કહું તો ભૃગુ આપ આપ્યા વિના રહેજ નહિ; માટે શુ કરવું, એક તરફ આપનો ભય છે બીજી તરફ અસત્ય બોલી શ્રેષ્ઠ પાપમાં પડવાનો ભય છે. જો ન બોલીએ તોપણ ધધરના ગુનેગાર તો ખરાજ; જો સાક્ષી જાણુ તો હોય છતાં નથી જાણુ તો કહે, અગર કાને હાથ દે, તો તેને પણ જુદું બોલ્યા જેટલુંજ પાપ લાગે છે.

અગ્નિ—હે પુલોમા, તને આ કન્યા પ્રેમ પ્રિતી પુર્વક વિધીથી વરાલી નહોતી, પણ તેને રોતી છાની રાખવા માટે તેના બાપે કહેલું કે, લે રાક્ષસ આ કન્યાને લઈ જ ! તે વાક્યને તારા લાભમાં ખેંચી લઈને કન્યા તારી માને તો ગણી શકાય; પણ શાસ્ત્ર વિધિ પુર્વક, મારી સાક્ષીમાં, તે કન્યા ભૃગુરૂપીને વરાવામાં આવી છે માટે ભૃગુની ગણાય. હું જે જાણું છું તે સત્ય કહું છું. “ ખોટું નીરંતર પુનર્વું નથી. ”

અગ્નિનાં વચન સાંભળી કામાતુર થએલો રાક્ષસ વરાહવું. રૂપ લઈ કન્યાને મુખમાં પકડી નાંડો. ભૃગુની ગર્ભવંતી પુલોમા પોકાર પાડવા લાગી.

(કવિ)

મરાઠી સાખી.

વિપરીત બુદ્ધિ વરાહ રૂપે, મહિલા પકડી મુખમાં,

હરી નાર ને પાપી નાંડો; દારા આવી દુઃખમાં;

ભય પામી નાર, હાય હાય પાડે પોકાર.

ભય.

માતાને દુઃખમાં પડેલી જાણીને; અગ્નિ રૂપ ભૃગુરૂપી ધારણ થએલો ગર્ભ કોષે ફરી ઉદરમાંથી બહાર પડ્યો. તે વખતે કન્યાને મુકી રાક્ષસ જન્મેલા બાળકના સાસુ જોઈ રહ્યો. બાળકની દ્રષ્ટિ પડતાંની સાથે રાક્ષસ બળીને ભસ્મ થઈ ગયો. ત્યાર પછી પુત્રને લઈ, પુલોમાં રોતી ને ડસકાં ખાતી પોતાના આશ્રમમાં આવી. તે કન્યાના રોવાના આંસુથી માર્ગમાં નદી વહેવા લાગી, તે નદીનું નામ લલુસરા રાખ્યું અને માર્ગમાં આલતાં વગડા વચ્ચે જન્મ થયો માટે બાળકનું નામ અ્યવન રાખ્યું.

ચોડી વારે સ્નાનાદી કીયા પરવારી ભૃગુરૂપી આશ્રમે આવ્યા અને પુત્ર જન્મને જાણી પ્રસન્ન થયા, પણ સ્ત્રિને રોતી દેખી બોલ્યા હે કન્યાણી શા કારણથી દુઃખી છું. નારીએ કહ્યું હે નાથ ! આપના ગયા પછી પુલોમા નામનો દેવ અહીં આવ્યો; જેને મેં અતીથી જાણી સત્કાર કર્યો. પણ તે સત્કારને નહિ ગણીને, હું તેને પ્રથમ અપાએલી કન્યા છું એમ કહીને મને ઉચ્છેદીને નાંડો, માર્ગમાં આલતો. મારો કરૂણા મય પોકાર સાંભળી, આપનો

પ્રતાપી ગર્ભ બહાર પડ્યો, અને આ જન્મેલા બાળકના તેજ કરી, તે પાપી રાક્ષસ બળીને ખાખ થઈ ગયો.

વચન સાંભળી મહા કોધાયમાન થએલા રૂષી બોલ્યા. હે નારી શાન્ત રહો; કહો બાળપણમાં વાકદાન અપાએલી કન્યા તુજ છું એવું તેને કહ્યું કોણે ? નારી કહે નાથ તેણે અગ્નિને પુછ્યું, અને અગ્નિએ કહ્યું કે, હા...તેના બાપે એમ કહેલું ખરૂં, કે હે રાક્ષસ આ કન્યાને લઈ જન ! પણ વિધી પુર્વક તો કન્યા ભૂચુને વરી છે; એટલું બોલી અગ્નિ રહી ગયો, અને દૈત્ય મને લઇને નાડો.

રૂષિયે અગ્નિના સાચુ જોધ અતી કોધથી કહ્યું કે, હે અગ્નિ તં મારી સ્ત્રિને પુલોમા રાક્ષસની કહી; અને કહેતાં તને મારો જરાય ડર ન લાગ્યો. માટે તું “સર્વ ભક્ષિ” થઈશ ! આપને સાંભળી અગ્નિ બોલ્યો હે સુતી ધર્મને સમજ, પક્ષપાત સુઠી રાક્ષસના પુછવાથી હું સત્ય બોલ્યો છું. જાણતો હોય છતાં જુહું બોલનાર સાક્ષી નરકમાં જાય છે. તમને સામે આપ આપવા હું સમર્થ છું, છતાં હું નથી આપતો કારણ કે બ્રહ્માજી મારે પુણ્ય અને માન્ય છે.

આવું કહી અગ્નિ લોપ થઈ ગયો, ઋષિમાં સઘળી ક્રિયાઓ અટકી પડી, બ્રહ્માજીના યગ યાગ બંધ થઈ ગયા. પ્રજા પીડા પામવા લાગી, જન સમુહમાં બય ઉત્પન્ન થયો, પશુ પક્ષીઓ શીતળતાએ કરી કંપવા લાગ્યાં. ત્યારે અઠ્યાસી હજાર રૂષી ભેગા થઈ બ્રહ્માની પાસે ગયા અને વિનંતી કરી કરગરીને કહ્યું કે હે *વિભુ, ભૂચુના આપે કરી અગ્નિ લોપ થયો છે, જેથી પ્રજા દુઃખી થઈ ગઈ છે, માટે કૃપા કરી ભૂચુને શાન્ત કરો અને અગ્નિના મનનું સમાધાન કરી તેને પ્રગટ કરો !

તે સાંભળી બ્રહ્માજીએ સર્વને સુખ રૂપ અવિનાશી અગ્નિને બોલાવીને રૂચં અને શ્રેષ્ઠ વચનો કહ્યાં. હે અગ્નિ તમે સર્વના ધર્મર છે; કર્તા હરતા ભરતા તમેજ છો, સર્વને સુખનું સુખ પણ તમેજ છો. સંહાર કર્તા પણ તમેજ છો અને પાલણુ કર્તા પણ તમેજ છો સઘળી ક્રિયા તમારા વડેજ થાય છે, સર્વની ગતી તમે છો, અને પવિત્રમાં પવિત્ર તમે છો માટે તમારા સર્વ અંગે કરીને સર્વ ભક્ષિ ન થશો, પણ તમારા અપાન વાયુથી નીકળતી જવાળા, જે જવાળાએ તમે મનુષ્યના હાડમાંસાદીકને દહન કરો છો તે માત્ર સર્વ ભક્ષિ થાઓ ! આ રૂષી મંડળની વિનંતી સ્વીકારી લ્યો, તેમાં

તમને કોઇ પ્રકારે બાદ નથી. સુર્યાનાં કીરણો અપવિત્ર વસ્તુ ઉપર પડીને તે વસ્તુને પવિત્ર કરે છે પણ પોતે અપવિત્ર થતાં નથી, તેમ તમે જે વસ્તુને બાળશો તે પવિત્રજ થશે. સર્વને સુખદાતા અગ્નિ, બ્રાહ્મણનો કોષથી અપાર્થ ગએલો આપ માથે ચઢાવો, તેને સત્ત્વ કરી બતાવો ! અને ઇંદ્રાદી દેવને તમ કરવા માટે હોમાગ્નેલા પદાર્થને ગ્રહણ કરી લ્યો !

બ્રહ્માજીનાં વચનને માથે ચઢાવી, બૃગુરૂષીના આપને માન્ય કરી અગ્નિ પાછો અષ્ટિમાં પ્રગટ થયો; અને યજ્ઞ યાગાદી, હોમ હવનની કીયાઓ પ્રથમ પ્રમાણે શરૂ થઇ. રૂષીઓ સર્વે આનંદને પામ્યા.

મરાડી સાખી.

બૃગુ પુત્ર એ વ્યવન મુનીની, તપ કરવામાં પ્રિતી;

માત તાત બેડ પ્રસન્ન થયા, જેમ બાળક નિતી રીતી;

ગયો બાળક વન; સદા પ્રસન્ન છે જેનું મન. ગયો.

બાળાપણમાં વિદ્યાભ્યાસ કરી, બાર વરસના વ્યવન મુની; જેણે જન્મતાંજ ક્રોધ દ્રષ્ટિ વડે રાક્ષસ બાળી મેલ્યો હતો, તેવા પ્રતાપી ફરતા ફરતા ગંગા જીમનાના સંગમ ઉપર આવ્યા. ત્યાં તિર્થ સ્નાન કરી; દેવ દર્શન કરી, જળમાં સુતા સુતા તપ કરવાનો વિચાર કર્યો. વિચાર ઉઠતાંની સાથેજ નિશ્ચય. તેજ વખતે તે સંગમના મધ્યમાં અને અતી ઉંડા જળમાં પડીને છેક તળીએ જઈને સુતા. મહાનતસ્વિને ઇજ્ઞ ક્યાં વગર અગર તેમને ધસડી નાંખ્યા વગર, ગંગાનું જળ પ્રદક્ષણ કરીને વહેવા લાગ્યું.

પાણીનો વેગ હેરાન કરતો નથી, નદીના જીવ જંતુ શરીરને સુંઘતા ને શરીર ઉપર ફરતા રહે છે. માંછલાનું દોડવું. તથા ફરવું જેમ રૂષી પ્રસન્ન થાય છે અને તેના શરીરની સુંવાળાસ પણ પ્રિતી કર થઇ પડી છે. વળી પગનાં તળીઆમાં મધુરા મધુરા ડાંખ મારે છે જેથી ગલીપચી લાગી રહી છે; તે પણ સુખકર થઇ પડી છે, એમ દીન પ્રતીદીન મચ્છોની સાથે પ્રિતી વધતી ગઇ.

એક દીવસ માંછલાને પકડવા આવેલા પારાધીઓ તે જળમાં જળો નાંખવા લાગ્યા. અનેક જળો નાંખતાં અનેક મચ્છને પકડતાં પકડતાં. જે જળામાં વ્યવન મુની પડ્યા છે ત્યાં આવી પહોંચ્યા. અહીં બાર વરસથી પાણીમાં પડેલા રૂષી તપમાં તક્ષીન થઇ ગયા છે, સમાધીમાં ઘેરાઇ ગયા છે, તે વખતે નવા સુતરની શુદ્ધેલી અને અતી વિસ્તારવાળી જળ માંછીઓએ ફેંકી; તે જળમાં રૂષી ભરાઇ ગયા. માંછી ધિમે ધિમે ખેંચે છે, પણ

ખેંચતાં જળ બારે લાગી, જળમાં રહેલી શેવાળ અને લીલથી ભરપટાએલા હજારે માછલાંની સાથે વ્યવન મુની બહાર આવ્યા. લીલ શેવાળથી જેનાં દાઢી મૂઠ તથા જઠા પથ્થુ લીલાંછમ જેવાં દેખાય છે. એવા વ્યવન મુનીને જોઇ, કોઇ પ્રતાપી રૂપી હશે એમ ભય પામી જળ નિચે મુકી દઇ સર્વે પારધીઓ રૂપિને હાથ જોડીને ઉભા રહ્યા. પાણીથી જુદાં પડતાંની સાથે મચ્છો મરણ પામ્યા. તેમને મરેલાં જોઈ રૂપી અતી કલ્પાન્ત કરવા લાગ્યા.

[વ્યવન] રાગ; હું વિચોગી નારનો.

દુઃખી કરી દિલદારને, દીલદાર આલ્યા રે,
દિલદાર આલ્યારે, આલ્યા નવ રહે આલ્યારે. દુઃખી કરી.

બાર વરસ બાઝી રહ્યા, રમ્યાં જેઠથી રંગ;
પવન લાગતાં પહોંચીઆ, કર્યો રંગમાં ભંગ;
ભંગ છે ઉમંગ, કારી ધાવ ધાલ્યારે. દુઃખી કરી. ૧

પળમાં પ્રિતી પુટશે, રહું ન તેતું ભાન;
જળમાં રહીને જાણીઆ, જંતુ ને જીવ જાન;
દીપક દેખીને દોડતા, જેવાં રૂકુદાં કાલ્યારે. દુઃખી કરી. ૨

જો જંતુ જીવે નહિ, તો પપટકુ મુજ પ્રાણ;
પ્રેમી પાછળ જીવતું, ફિક્કુ જીવન જાણ;
છેવટમાં કેમ છોડીએ; જેથી મોજ મહાલ્યારે. દુઃખી કરી. ૩

તરફડી તરફડીને મરતાં મચ્છોને જોઇ રૂપિ બોલ્યા. હે જળ જંતુઓ, હાલ તો તમે તમારા પ્રાણ તજો છો, પણ હું વ્યવન મુની મારા તપના પ્રતાપે તમને સજીવન કરીશ, અને તેમ નહિ બને તો તમારી પાછળ મારા પ્રાણ આપીશ.

વ્યવન મુનીતું નામ સાંભળી કંપી ગએલા પારધીઓ, રાજ નહુપની પાસે દોડ્યા અને તેમને રૂપીતું નામ દેખને તેડી લાવ્યા. રાજએ આરી રૂપીને પ્રણામ કર્યા, ત્યારે વ્યવન મુનીએ રાજને તમા તેમના પ્રધાન વિગેરેનો વાણી વડે સત્કાર કર્યો. રાજ નહુપ કહે છે હે મહામુની મને કાંઈ આજ્ઞા કરો ! ત્યારે રૂપીએ કહ્યું હે રાજ જળમાં પડીને જળમાંથી મને માછલાં સહીત બહાર કાઢનાર, ઈંદીમ્બર પાસેથી, મુલ્ય આપીને, માંછલાં

૧ દિલદાર-જીવન દોસ્ત. ૨ રૂકુ=પતંગીમાં ૩ પપટકુ=પ્રાણ આપુ, દેહ પછાડ; આપઘાત કરે. ૪ ઈંદીમ્બર-માંછલાં પકડનાર.

સહીત મને ખરીદી લે ! નહુષ કહે જેવી આજ્ઞા પ્રભુ ! પ્રધાનજી; આ ઢીમ્મરને દશ સોના મહોરો આપી દ્યો !

અય્યવન—શું શું રાજા ! મારી કિમ્મત દસજ સોના મહોર !

રાજા—પ્રધાનજી, સો સોના મહોર આપો !

અય્યવન—ભૂલજી ! વિચાર કર !

રાજા—એને હજાર સોના મહોર આપો !

અય્યવન—રાજા નહુષ અમ જેવા પ્રતાપી બ્રાહ્મણોની તને કિમ્મતજ નથી.

રાજા—પ્રધાનજી; એને એક લાખ સોના મહોરો આપો !

અય્યવન—રાજા; તારા પ્રધાન વર્ગની સાથે વિચાર કરીને પછી મારી કિમ્મત આપ !

રાજા—પ્રધાનજી ? એક કોડ મહોરો ઢીમ્મરને આપો !

અય્યવન—શું હું કોડ મહોરથી વહેંચાવા લાયક છું ?

રાજા—પ્રધાનજી ! એને અમજ મહોરો આપો !

અય્યવન—રાજા નહુષ; તને બ્રાહ્મણોની કિમ્મતજ નથી.

રાજા—પ્રધાનજી ઢીમ્મરને આપણું અરધુ રાજ આપો !

અય્યવન—હજી તેં મારી બરાબર કિમ્મત ન કરી !

રાજા—પ્રધાનજી આ ઢીમ્મરને આપણું આખું રાજ્ય આપી દો !

અય્યવન—(ક્રોધથી) આ શું કાંઈ હાંસી મસ્કરીની વાત છે ! તારા પ્રધાન વર્ગની, અગર જે બ્રાહ્મણની કિમ્મત કરી જણતો હોય તેની સાથે વાત કરી, મારી કિમ્મત કર !

રૂપીના તાપથી રાજા કંપો ગયો છે. તે વખતે ત્યાં આગળ ઉભેલા ગવિજાત મુની જે અત્યાર સુધી સધળું સાંભળતા હતા તે બોલ્યા. હે રાજા, બ્રાહ્મણનું મુલ્ય ગાયો વડે થાય છે, માટે તું ગાયો આપીને રૂપીને ઢીમ્મરના ખંજભાંથી મુક્ત કર ! તે સાંભળી રાજા બોલ્યો. અહો મહામુની, આપ પ્રસન્ન થાઓ આપનું મુલ્ય હું ગાયો વડે કરીને આપું છું. તે સાંભળી પ્રતાપી અય્યવન રૂપિ બેઠા થયા અને બોલ્યા.

ધન્ય છે રાજા તારા મુનનાં વચન સાંભળી હું કૃતાર્થ થયો છું. ગાય એ અવિનાશી ધન છે; પાપ રહિત, કલ્યાણકારી, અમૃતને ધારણ કરનાર તથા ખેરવનાર છે. ગાય વન્હિરૂપ છે. ગાય જગતનું જીવન તથા જન્મ

તની જનેતા છે. માય સકળ સુખને આપનારી કામ દુર્ગાદેવી છે. જે દેશમાં ગાયો નિર્ભય પશુ શ્વાસ છોડે છે તે દેશ શૌભે છે.

વ્યવન મુની કહે છે હે રાજા હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થયો છું. માટે કાંઈક માગ્ય ! રાજા કહે છે હે પ્રભુ; આપની એ કૃપા હો કે મારી વૃત્તિ સદા ધર્મ કાર્ય કરવામાંજ ઘેરાય; અધર્મ કરવાને મને સ્વપ્ન પશુ ન થાય ! વ્યવન સાંભળી રૂપી પ્રસન્ન થઈ બોલ્યા તથા અસ્તુ જય થાઓ !

દીમ્ભરો કહે છે હે કપાના સાગર અમોએ આપનો અન્નભુક્તિ અપ-રાધ કર્યો છે તેનું નીવારણ આપની પાસે માગીએ છીએ. રૂપી કહે છે, સદાકાળ સદા ચાર આચરજો, જાઓ તમારી અને મારા સંગમાં રહેલાં મચ્છોની પશુ સદગતી થશે.

વ્યવનમુની મચ્છોને જળમાં નાંખી સજીવન કરી ચાલ્યા ગયા. ત્યાર પછી રાજા નહુષ પશુ પોતાના મહેલમાં આવ્યો અને બૃગુકુળને દીપાવનાર વ્યવન મુનીનાં દર્શન થયાં માટે જાંઘગીમાં તે દીવસને સકળ માન્યો.

જળમાં રહેલાં મચ્છો મુનીના વિયોગથી સુનાં સુનાં ફરવા લાગ્યાં. વળી દીમ્ભરો ચાલતાં બોલ્યા કે સત્ત પુરૂષનો સમાગમ સાત ડગલાંમાં સુખની વૃદ્ધિ કરે છે.

નિરંતર તપ કરવામાં પ્રિતીવાળા વ્યવન રૂપી કુક્ષીક રાજાને ઘેર ગયા. રાજાએ રૂપીને જોઈ ઘણા પ્રેમ પૂર્વક સત્કાર કર્યો. અર્ધ પાદ પુજા કરી, હાથ જોડી કહ્યું હે મહામુની આજે આપે દર્શન આપી ફેરારથ કર્યો છે. રૂપી કહે હે રાજા મારે તારી પાસે રહેવું છે. તે સાંભળી રાજા પ્રસન્ન થયો; અને કહ્યું બહુ સારૂ પ્રભુ. (બોજન સામગ્રી તૈયાર કરાવ્યાં.)

રૂપી જમ્યા નહિ પશુ સુવાની ઇચ્છા જણાવી. ત્યારે રાજાએ સુખ સૌચા બીજાવરાવી સુવાર્યા. રૂપી કહે હું સુધં જાઉં છું તું તથા તારી સ્ત્રિ બન્ને મારી પગથાંપી કરો. મને જગાડશે નહિ અને જ્યાં સુધી હું જાશું નહિ ત્યાં સુધી મારી સેવામાં ખામી રહે નહિ.

પાસુ વાળી સુતેલા વ્યવન મુની એક પડખે એકવીસ દીવસ સુધી સુધં રહ્યા. ત્યાં સુધી અન્ન પાણીનો ત્યાગ કરી નરનારી બન્ને સેવામાં મચ્છાંજ રહેલાં છે. બાવીસમે દીવસે રૂપી ઓઘીન્તાના જાગ્રત થઈ ગયા, અને ઉઠીને નાહા. રાજા રાણી બન્ને તેમની વાંસે નાહાં; પશુ રૂપી અંતર-ધ્યાન થઈ ગયા, એટલે રાજા કલ્યાન્ત કરી નીચે પડી ગયા.

રાણીએ રાજાને આસનાવાસના કરી જગૃત કર્યા અને બન્ને મહેલમાં આવ્યાં ત્યાં સુનીને સુતેલા જોયા, તે જોઈ પાછા પ્રસન્ન થયાં અને ફેર પગથાંપી કરવા લાગ્યાં, ફેર બીજી વખતે બીજી પડખુ દબાવીને સુની સુતા તે પથુ પાછા એકવીસ દિવસ ! બેતાળીસ દીવસના અખંડ ઉજાગરા આંખમાં બરાબ ગયા છે બૂખ તરસથી શરીર શીથીલ થઈ ગયું છે.

રૂપીએ જાગૃત થઈ કહ્યું મને તેલ ચોળીને સ્નાન કરાવો ! આજ પ્રભાતે રૂપીને રૂપાના બાજઠ ઉપર બેસારીને સ્ત્રિ પુરૂષ બન્ને તેલ મરદન કરવા લાગ્યાં. હજી ચોળાયુ નથી ! હજી ચોળાયુ નથી ! કરીને થકવી નાંખ્યાં પથુ રાજા કે રાણીના મનમાં રૂપી ઉપર જરાય ક્રોધ ન થયો તેમ ખોટું પથુ ન લાગ્યું.

સ્નાન વીધી થઈ રહ્યા બાદ રાજાએ ઉત્તમ પ્રકારનાં બોજનના પદાર્થો તથા ફળ ફળાદી નિવેદન કર્યા; તે જોઈ રૂપીએ સજાગાવી સુક્યાં તેથી પથુ જરાય માહુ લગાડ્યું નહિ. તેમ મનમાં ખેદ પથુ કર્યો નહિ.

એક સમે રૂપી રાજાને કહે છે, અધ્યા કુશીક, તું તથા તારી સ્ત્રી મને રથમાં બેસારીને ખેંચો ! રાજા કહે બહુ સાફ પ્રભુ; જેવી આપની આજ્ઞા રાજાએ સોનાની લાકડીઓ અને સોનાની ધંટડીઓ વાળો; મધુરા શબ્દ કરતો, સોનાના તારનાં તોરણોથી અને ફરતી ધન્યોથી ઘેરેલો રથ તૈયાર કરી, રૂપીને નમન કરીને કહ્યું મહારાજ આપ રથમાં બીરાજો, પછી અમે ખેંચીએ.

વજ્ર જેવો તીક્ષ્ણ આર વાળો પરોણો લઈ રૂપી રથમાં બેઠા અને બોલ્યા. હે રાજા, ધીમે ધીમે ચાલજો; લોકો જુવે તેમ ચાલજો ! વળી હે રાજા માર્ગમાં હું બ્રાહ્મણોને મોં માગ્યાં દાન આપતો જામથ, માટે સોનું રૂપુ, હીરા, મોતી માણેક, વિગેરે બીજા રથમાં બરાલી મારી સંજે રખાવ !

રૂપીના માગવા સુજામ રાજાએ સઘળી તૈયારી કરાવી. નર નારીએ રથ ખેંચવા માંડ્યો. ધડીએ પલકે રૂપી પરોણાની આરની ધારથી માર મારતા જાય છે, આરના બોલાવાથી લોહીની ધારાઓ છૂટતી જાય છે, જેથી બન્નેના શરીરની શોભા ફાગણ માસનાં કેસડાંનાં ફુલ જેવી શોભી રહી છે. તોપણ અંતઃકરણજીમાં જરાય ઝોણું આવતું નથી. તેમ રૂપીના ઉપર દેશ ભાવ પથુ થતો નથી.

જેમ કુખેર બંડારી બંડાર હુંડાવાને નિકળ્યા હોય તેમ સર્વને મોં માગ્યાં દાન આપતા આખુ નગર ફરી વળ્યા. હજારો અનુષ્ઠો રૂપીનું કર્મ

જેઠ રૂપીને ચિકારવા લાગ્યા અને ખેદ કરવા લાગ્યા, પણ રાજા રાણીએ રૂપીનો લેશ માત્ર અપરાધ છે એમ માન્યું નહિ. ત્યારે રૂપી રથમાંથી ઉતરી પડ્યા, અને રાજા રાણીને પોતાનો અમૃતને ખેરવતો હાથ ફેરવ્યો નથી, તેમનાં શરીર હતાં તેવાં અને એથી પણ દીવ્ય થયાં બન્નેને અમૃતના ઓઠકાર આવવા લાગ્યા; વળી રૂપીએ કહ્યું, હે રાજા કુશીક તારી સેવાથી હું પ્રસન્ન થયો છું, તું મારી પાસે કાંઈક ઇચ્છીત વરદાન માગ્ય !

રાજાએ કહ્યું હે પ્રભુ મારે કાંઈ માગવું નથી, મને તો આપનાં દર્શન થયાં નથી હું કૃતાર્થ થયો છું છતાં આપ આપો તો એજ આપો કે મારી વૃત્તિ સદાકાળ આપ જેવા તપસ્વિયોની સેવામાં બની રહે ! રૂપી કહે તથા અસ્તુ ! તારો જય થાઓ; તથા તારા વંશની વૃદ્ધિ થાઓ !

રાજાને વરદાન આપી ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા. થોડાં વરસ વિત્યાબાદ એક સમયના યોગે રૂપીએ વળી તપ કરવાનો વિચાર કર્યો, તે એવો કે ભૂચુ આશ્રમની પાસેના તળાવની પાળ ઉપર આસન માંડીને બેસવું તે વર્ષોના વર્ષો સુધી ઉઠવું નહિ.

(કવિ) રાગ; ખમ્મર નહિ આ ભુગમે પલકી.

બ્રહ્મના પુત્ર વ્યવન રૂપી...

તેજ તણો અંબાર તપસ્વિ, તપથી બહુ ખુશી.

૧

તપતો તનને લે ચુશી...

તોપણ તપસી ત્રણે કાળમાં હરદમ છે હુશી.

૨

સેવીને સરોવરની પાળ;

તપથી ત્રણ ભુવન તપાવ્યાં, વીત્યો બહુ કાળ.

૩

સાચી એ સ્વર્ગ તણી સીડી;

વેલા વિંટઈ થયો રાફડો, કોડ ફરે કીડી.

૪

ભળમાં જીવ જત ફરતા;

તપસી કેરા ઘોર તાપથી, દેવ રહે ડરતા.

૫

પોતાના પિતાના આશ્રમ પાસેના તળાવની પાળ ઉપર એક ધુંટણ ઉપર બેસી ધ્યાન લગાવ્યું. ઝાડની માફક અડગ થઈ ગયા; તેને ધણું વર્ષ વીતી ગયાં. રસ્તાની ઉઠેલી રજકણનો ઢગલો થયો અને જતુઓએ ભેગી કરેલી માટીનો રાફડો બંધાઈ ગયો. લખખો અને કરોડો જતુઓ રાફડા ઉપર ફરવા લાગ્યાં, પાસેના ઝાડોનાં ડાળાં પાંખણં પથરઈ જઈ વવઈ ગયાં; વેલાઓ વીંટાઈ ગયા માથા ઉપર પક્ષીઓ હધાર કરવા લાગ્યાં અવસ્થાને

લઈ શીથીલ થઈ ગએલું સરીર ઝાળખાઈ શકાય તેવું રહ્યું નહિ. માત્ર રૂપી સ્વપ્નઘાએ પોતાની આંખો ઉઘાડે તો ધણે દુર સુધી જોઈ શકે; તેમાં આંખની આગળ જે બાંકાં રહી ગયાં હતાં.

જે વનમાં વ્યવન મુની આ પ્રમાણે તપ કરે છે તે વનમાં, પોતાની ચાર હજાર સ્ત્રિયો સહિત એકજ પુત્રિ નામે સુકન્યા તથા ખીન્ન અનેક દાસ દાસીઓ, નોકર ચાકર અને અંગ રક્ષકો લઈને ચોથો વૈવસ્તમનું ચક્ર-વર્તિ શર્યાંતિ રાજ વિહાર કરવા માટે આવ્યો.

મરાઠી સાખી.

*સાર્વ ભૌમ શર્યાંતિ રાજ, સકળ સાથ લઈ સંગે,

વૃક્ષ તણી છાયા નીરખીને, ઉતરીઓ ઉમંગે;

સુકન્યા સહી, સખીઓ સાથે રમવા ગઈ.

સુકન્યા.

(કર્તા) ભરજીવાની અવસ્થાને પ્રાપ્ત થતી, રૂપગુણમાં ખીલતી, રમતી આનંદ કરતી, રૂપી તપ કરે છે તેના નજીકના ભાગમાં, સુકન્યા પોતાની સો સખીઓ સહિત ગરબે ગાવા લાગી.

[સુકન્યા] રાગ; વિરહી જનની પીડ, “ ગરબો ”

ચાલો ચાલો સાહેલીનો સા...થ; રમવા ચાલોને;

ઝાલો ઝાલો અકેકના હાથ, હરખે ઝાલોને.

આદીત્ય ઉદય અવની તણો, તનમાં મનડા તોડ;

ચીતડુ ચગડોળે ચઢે; મને સ્વામી વર્યાના કોડ. રમવા ચાલોને. ૧

સોમે શીવ આરાધીએ, મોહન મળવા માટે;

જીવના જીવન જે મળે, તો સોમ શમે લેલાટ. રમવા ચાલોને. ૨

મંગળ મંગળકારણી, મંમ્માયાની સ્હાય;

વર આપે વર દાઇની; તો હોલ્હાય હંયાની લ્હાય. રમવા ચાલોને. ૩

બુદ્ધે બુદ્ધિ ચાળવી, ધરો બુદ્ધનું ધ્યાન;

બુદ્ધિશાળી જે મળે, તો વળે વપુનું વાન.

રમવા ચાલોને.

ચુર ચુરના જ્ઞાનથી, મરડી રાખું મન્ન;

વરવાના વિચારમાં, કંપી ઉઠે તન.

શુકળ સ્વામિ દૈત્યાના; સ્હાય થજો મહારાજ;

કરજોડી વીનતી કર, મને મેળવજો શીરતાજ.

રમવા ચાલોને. ૬

* સાર્વભૌમપૃથ્વિવર્તી; ચક્રવર્તિ.

શનીએ સેજે પહોઠતાં, સહીએ રાતને દીન;

સ્વામી મળવા કારણે, શની તણે આધીન.

રમવા ચાલોને. ૭

સાતે વાર સોહામણા, ગાયા ગરવા આજ;

મનનો માન્યો મેળવે, રાખે તે જનની લાજ.

રમવા ચાલોને. ૮

[કર્તા] શરીરને શોભાવતી, મનને લોભાવતી અંજરને ઝમકાવતી તથા નયનને ચમકાવતી એવી સુકુમારી સુકન્યાના સ્વરૂપને જોઇને તપસ્વીનું તપ ડોલી ગયું અને સુખડું બોલી ગયું.

(વ્યવન) રાગ; મરાઠી સાખી.

મદન રીપુથી મન મચ્છરાતી, મધુર મોહીલી બાળા;

તીવ્ર નજરથી તપસી ડોલે, અંગે અગ્નિ જવાળા;

ચાળા માંડી વાળ્ય, યાચક નરના સામું બાળ્ય.

ચાળા.

રમક ને ઝમક કરતી સર્વ સાહેલીઓની સંગે સુંદરીને ફરતી જોઇ કામથી મોહીત થઇ, સુંદરીના સ્વરૂપમાં લોભાએલા વ્યવન મુની; હે બાળા; હે કન્યા; હે સુંદર ! કહી કહીને અવાજ કરવા લાગ્યા. પોતાની બંને આંખોના સનમુખ પડેલાં કાંણમાંથી એકી નજરે જોઇ રહેલા રૂપી બોલ્યા હે બાળા ! હે સુંદર ! તપથી જેનો કંઠ બેસી ગયો છે, એવા મુનીનું બોલવું સ્પષ્ટ રીતે સંભળાયું નહિ ! પણ કોઈ બોલાવતુ હોય એવો પડઘા પડ્યો. તેજ વખતે સાંભળો ! સાંભળો ! કહીને સુકન્યાએ કાન માંડ્યા.

(સુકન્યા) રાગ; આઠાણુ ભટ્ટા લાડુ ચટ્ટા !

સરખી સમાણી સૈયર મારી; અવાજ ક્યાંથી આવે છે.

સુરતા સાંધી સર્વ સાંભળો; મુજને કોઈ બોલાવે છે.

મીઠી મધુરી શી વાણી, સાથે મધુરા શા બોલ,

જરા દિશાએને બાંધી, બેની કરો તોલ;

તોલ તો અતોલ જેનું મુલ્ય અનમોલ;

ઓથે રહીને અવાજ નાંખે; દીલડું મુજ ડોલાવે છે.

સુરતા. ૧

ચાલો આવો મારી સાથે, બોળી કાડો એજ જન,

અવાજમાં હેરી લીધું, તન, મન, ધન;

મેળાપીને મળ્યા વિના ભાવે કેમ અંત;

વગર બળે; વાદીની વિંધા; પરે હૃદય બોલાવે છે.

સુરતા. ૨

સુકન્યાનું બોલવું સાંભળીને બાળાએ આમ તેમ વીખરઇ ગઇ. આ ઝાડ પેહું ઝાડ કરવા લાગી. સુકન્યા પણ શોભતી તથા વનને શોભાવતી

અનેક પ્રકારનાં ઝડોને જોતી, જે રાક્ષસમાં રૂપી બેઠેલા છે ત્યાં સુધી આવી, અને રાક્ષસમાં પડેલાં બાકમાં સેજ સ્વભાવે દ્રષ્ટિ કરી. જેમાં અંધકારને લીધે રૂપીની મંગળના તારા જેવી તેજ ભારતી બંને આંખો દેખાઇ. તે જોઇ સુકન્યાએ મોટે અવાજે સખીઓને બોલાવી, તથા તેમને આંગળીથી બતાવીને કહ્યું કે:

(સુકન્યા) રાગ; ગોવિંદ શુભ ગાયો રે...હું નરનાથ.

સાહેલી જરા અંખોરે, દી...વા બળે ! !

માંહી નજર નીહાણી નાંખોરે. દી...વા બળે ! !

*મહી માટીને રચ્યે રાક્ષડો શુદ્ધ સરોવર પા...ળ,

જીવ જતુઓ ઝાઝા દીસે, વળી દીસે વીકરાળ રે. દી...વા બળે. ૧

અધાર વિષ્ટા અદ્ધરી દીસે, આવે યુરી બા...સ;

અવળા સવળી ઉધેધ ફરતી, જાણે દાટી હોય લાસરે. દી...વા બળે. ૨

પક્ષિમાળા, અધીકાં જળાં, આંખે દીડું આ...જ;

બંધ રહો બોલતાં બેની, અહીંથી આવે છે અવાજ રે. દી...વા બળે. ૩

મદ્દથી મચ્છરાએલી, અને બળતા દીવા દેખી મોહીત થએલી સુકન્યા ત્યાંથી ખસીને વનમાં ફરીને, બે સુંદર અણીદાર કાંટા લાવી, અને તે બે હાથમાં અકેકા પકડીને ઉભા ખોસી દીધા.

[કવિ] મરાઠી સાખી.

સુકન્યાએ શુભો લઇને, બાકેરાંમાં ખોસી;

તપસી કેરી આંખો ફાડી, જોય જુવે ક્યાં જોયી;

કહો કોનો વાંક વિધાતાએ મારી ટાંક.

કહો.

જ્યારે અરણ્યમાં અટકેલા, અને અડગ થઇ તપ કરવાનેજ બેઠેલા નિર અપરાધી રૂપીની આંખો, હાલી ચાલીને આવેલી સુકન્યાએ ફાડી નાંખી ત્યારે દૈવ્ય બળવાન છે એમ માનવું. રૂપીની આંખમાંથી લોહીની ધારાઓ ચાલી તે જોઇ સુકન્યા મનમાં પરતાતી માતા પીતાની પાસે જતી રહી. અહીં રૂપીએ શર્યાતી રાજના સૈન્યના મનુષ્યનાં તથા હાથી, ઘોડા, ઉટ વિગેરે સર્વનાં મળ મુત્ર બંધ કરી દીધાં.

મરાઠી સાખી.

ભૂગુ તણા સુત વ્યવન રૂપી, એ થયા આંખથી અંધ;

શર્યાતીના સર્વ પ્રાણીનાં, મળ મુત્રાદી બંધ;

થયો આ...હાકાર; રાજ દુઃખીઓ થયો અધાર.

થયો.

સૈન્યના સધળા પ્રાણીઓને સંકટમાં આવી પડેલા જોઈને રાજ શ-
ર્યાતી ગાભરો બની ગયો અને દરેક મનુષ્યને પુછવા લાગ્યો કે; અહીં નજી-
કમાં બુદ્ધીની આશ્રમ છે, જેમના ચિરંજીવી પ્રતાપી તપસ્વિ વ્યવન મુની
કોઈ જગાએ તપનો આરંભ કરી બેઠા હશે; અન્યથા તો કે જાણીને તેમનો
અપરાધ કોઈએ કર્યો હોય તો કહો !

સૈન્યમાંથી તેનો ખુલાસો ન મળ્યો ત્યારે રાણીવાસમાં તેજ પ્રમાણે
વાત કરી, તે સાંભળી; સર્વને દુઃખતું કારણ કદાચ હુંતો નહિ હોઈ !
રાક્ષસમાં બળતા દીવા સમજી બેઠેલા કાંટાથી કદાચ રૂપીનો અપરાધતો
નહિ થઈ ગયો હોય, એવી શંકાઓ કરતી સુકન્યા પીતાને કહેવા લાગી.
હે પીતાજી !

શર્યાતી—કહો બેટા સુકન્યા; શું કહેવા માગો છો ?

એકની એક અને અતીથે લાડમાં ઉછેરેલી વહાલી પુત્રિ શું કહેવા
માગે છે તે સાંભળવા આતુર થઈ રહેલો રાજ કાંન માંડી ઉભો રહ્યો છે.
ત્યાં સુકન્યા બેઠી કે, અહીંથી થોડેજ દુર માન સરોવર છે જેની પાળ
ઉપર વિષ્ટા. અધાર, જીવ જંતુ, અને કોહીને સડી ગયેલાં ફળ ફુલ તથા
ઝાડથી ઘેરાયેલો માટીનો *પુરાનો રાક્ષો છે. તેની અંદર દીવા બળે છે, તે
જોઈ મેં કાંટા બોક્યા છે, તે કાંટાની અણીઓ લોહી વાળી થઈ છે.

કન્યાનાં કડવાં વચન સાંભળી શર્યાતી રાજ સપાટે તે જગાએ આવી
પહોંચ્યો. તેની સાથે જ તે જગા બતાવા માટે સુકન્યા પથુ દોડતી આવી.
કન્યાના કહેવાથી, રાક્ષો ફેડાવી નાંખીને રૂપીની આસપાસની માટી ખેંચાવી
નાંખી. ત્યાં તપસ્વી વ્યવન મુનીને બેઠેલા જોયા. તેજ વખતે રાજ ભય પામી
ગયો અને કંપતો કહેવા લાગ્યો.

(રાજ) રાગ; આહો દિલ્લદાર, જરી દેદાર,

રૂપિવર રાજ, પુડાડેલું ઝાઝ, સકળ શિરતાજ, તારોને.

સકળ શિરતાજ તારોને, સકળ શિરતાજ તારોને.

રૂપિવર.

અતી રમતી, અતી ભમતી, અતી મમતી, અતી દમતી,

કન્યા કેર કાજ, અતી દમે આજ, ગરીબ નિવાજ વારોને.

ગરીબ નિવાજ વારોને, ગરીબ નિવાજ વારોને.

રૂપિવર.

સુકન્યા સદગુણ બરી, બાર વરસની બાળ,

કાંટા બોલી કારમા કોપાબ્યો છે કાળ.

રૂપિવર. ૧

સેન્ના સઘળી બોળવે, દેહે દારણુ દુઃખ;

૧૨હેમ નજર રાખ્યે થશે; સધ્ય સમીપે સુખ.

રૂપિવર. ૨

પામર પદરજ આપની; રાય બન્યો હું રંક,

કોધ શમાવો કારમો, પાછળ નાંખી રૂપંક.

રૂપિવર. ૩

હે ભૂચુકળના મણી, સાક્ષાત અગ્નિરૂપ પ્રભુ વ્યવન મુની મહારાજ;
મારી અગ્નિ દીકરી સુકન્યાએ અળખીથી આપની આંખો ફાડી અપરાધ
કર્યો છે તેને માટે હું શર્યાતી રાજ આપની પાસે ક્ષમા માગુ છું.

રૂપિ કહે છે. હે રાજ હવે હું અંધ થયો, વળી મારી અવસ્થા પણ
થઈ જોઈ હું દુઃખી થઈશ; માટે મારા શરીરની સેવાને સાર, મારો અપ-
રાધ કરનારી તારી દીકરી સુકન્યાને મારી સાથે વરાવ !

રૂપિનાં વાક્યો સાંભળી રાજ વિચારમાં પડી ગયો. અરે આવી સુ-
કોમળ શશીકળાને આવા વૃદ્ધ અને અંધ પુરૂષને કેમ પરણાવાય ! ઉછરતી
વયની ખીલતી કળી સમાન કન્યાને કાદવમાં કચરી દેવાથી શું ફળ ! સુક-
ન્યાને વૃદ્ધ અને અંધ વ્યવન રૂપિ સાથે વરાવવી તે કરતાં, યમ લોકમાં પહોં-
ચાડી દેવી તે સાર છે.

રૂપિ—કેમ રાજ કાંઈ જવાબ દેતો નથી, તારી પુત્રીને મારી સાથે
વરાવજ કે નહિ ?

રાજ—પ્રભુ ! હું તેજ વિચારમાં છું.

રૂપિ—હવે વિચાર કાંઈ કરવાનો નથી, તારી સુકોમળ કન્યા કે જેનું
રૂપ જોઈ હું મોહીત થયો છું, તેને મારી સાથે વગર વિલંબે વરાવી દે !
નહિતો વિપરીત થશે.

રાજ—મહારાજ. અપરાધ એ કન્યાનો છે, અને આપે સઘળી સૈ-
ન્યાનાં મળ મુત્રને દૂધમાં છે, એવું આપ જેવા દયાળુ પુરૂષને ન ધટે !
તેનો દાંડ મારી પુત્રિને અગર મને મળવો જોઈએ.

રૂપિ—અનેકને અકળાવાથી કાર્યનો નીવેડો જટ આવે છે. કન્યા
આખી સૈન્યાના દુઃખનું નિવારણ કરાવીશ ! વાર ન કર !

સતિ સુકન્યા મન સાથે વિચાર કરવા લાગી કે મારા અપરાધે કરીને
સર્વને દુઃખ થયું છે. વળી મારા પિતા પણ અતી દુઃખી થઈ ગયા છે,
માટે એ સર્વનું દુઃખ હુંજ ઉપાડી લેઉ !

સુકન્યા—પિતાજી; રૂપીના માગવા મુજબ આપ માર દાન કરી દ્યો ! તેમાં વિલંબ ન કરો !

રાજા—ખેટા હું ચિન્તામાં ગરક થઇ ગયો છું કે, અંધ વૃદ્ધ અને વિષયથી નિવૃત્ત થએલા પતીને આપી તારા ભવિષ્યના સંધાના સુખને માથે છોંની મુકવી એ બહુજ ખોટું. ગાયને કસાઇના હાથમાં આપવી, અને પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાને દીકરીને દુઃખ જોઇ પરણાવવી એ બે બરાબર છે.

સુકન્યા—પિતાજી; સુખ દુઃખ એ ભાગ્યની રતી છે, યુવાન અને રૂપાળા પુરુષને પરણીને રતી સુખમાં રમાય છે, અને તે સુખ પરીપુર્ણ મળે છે, તે પણ શંકાયુક્ત છે, માટે વરાની સંધાના દુઃખને અટકાવરાવો !

રાજા—દીકરી ! ગમે તેમ થશે પણ હુંતો, રાખમાં રત્ન નહિ નાંખુ !

સુકન્યા—પુન્ય પિતાજી; મિથ્યા હક કરો છો. પતીમાં પ્રિતીમાન, પતિવ્રતા સ્ત્રિયેને કોઇ કાળે દુઃખ દેખાતુજ નથી. હું આ મારા સ્વામી વ્યવન મુનીની, પાર્વતી શંકરની સેવા કરે તેમ કરીશ !

રાજા—ખેટા સુકન્યા; અત્યારે તો હું તને વરાવીશ, પણ પાછળથી જ્યારે દુઃખ પડશે ત્યારે તુંજ મને તિરસ્કારની નજરે જોઇશ !

સુકન્યા—પતિવ્રતા સ્ત્રિયેને, આવવાના સુખ દુઃખથી હર્ષ શોક થતોજ નથી.

રાજા—ભલે જ્યારે તારી મરજી છે તો મારે ના નથી. (મુની તરફ હાથ જોડીને) હે મહામુની ! હું આ મારી સુકોમળ બાળા સુકન્યા આપને વરાવું છું આપના તપો બળે તેના શિયળનું રક્ષણ કરી મારી લાજને વધારશો !

(વ્યવન મુની સાથે સુકન્યાનાં લગ્ન.)

વ્યવન મુનીને કન્યા આપી. શર્યાતી રાજા પોતાનો પરીવાર લઇ નગર તરફ ગયો. અહીં સતી સાધવી, પતીની અનન્ય ભાવથી સેવા કરે છે, રાત્રિ દીવસ જગતી અને પતીની આજ્ઞાને પ્રભુ પાસે માગતી અલબેલી અંબળા, સ્વામીની સેવામાં તત્પર રહે છે.

અમર—કૃપાનાથ; પતિવ્રતા ધર્મને પ્રતાપ કેટલો હશે, તે મને સહેલથી સમજાવો !

મહંત—સાંભળ અમર ! તે પણ સમજાવું. પતિવ્રત ધર્મને પ્રતાપ કળી ન શકાય એવો ગહન છે.

(દ્વિતીય) પતિવ્રતા મંગળા.

કોઇ સમયને વિષે આશરે એ ત્રણ હજાર ધરની વસ્તીના ગામમાં, એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો જે અતી વિદ્વાન હતો. જેનું ગામમાં તો શુ પણ આસપાસ પાંચ ગાઉ ફરતુ નામ હતુ. બ્રાહ્મણ સકળ વિદ્યાનો જાણુ હતો; જેને રાજ દરબાર તરફથી પણ વરસ દીવસમાં ચાર પાંચ વખત આમંત્રણ આવતું હતું, પોતાની વિદ્વતાને લીધે બ્રાહ્મણનું માન્ય સાર હતું.

પુર્વના પુત્ર્યે પતીવ્રત ધર્મને જાણનારી, સુધડ અને સ્વરૂપે, સુંદર સ્ત્રી હતી, જેનું નામ, મંગળા ગવરી હતુ. મંગળા તે મંગળાજી, સવારના પહોરમાં તેનું મુખ જોવામાં આવ્યું હોય તો આખો દીવસ આનંદમાં જાય, અજવાળી બીજને દીવસે જોવામાં આવ્યુ હોય તો મહીનો આનંદમાં જાય અને ખેસતે વરસે જોવામાં આવ્યું હોય તો આખુ વરસ આનંદમાં જાય.

જાણુ કોઇ મહાસતીની પાસે શીખી, અભ્યાસ કરી, તૈયાર થઇને આવી હોય તેવી, રૂઢી રીત ભાતને સમજનારી, વટ વહેવારને જાણનારી, પતીવ્રતા મંગળા સ્વામીની સેવામાં સદા તત્પરજ રહેતી હતી. પતીના મુખમાંથી ઉચ્ચાર થતા પહેલાં માગેલી વસ્તુ લાવીને હાજર કરી દેતી, હમેશાં સવારમાં સ્વામીના પહેલાં જાગ્રત થતી; દીશા જંગલ દાતણ પાણી કરી, ધરતું સઘળું વાસી કામ કરી રહ્યા બાદ, પાણી ઉતું મુકી પોતે સ્નાન કરી પ્રભુનું સ્મરણ કરતી અને સ્વામી જાગ્રત થશે ત્યારે શુ શુ સાહિત્ય તૈયાર કરવી પડશે તેને માટે ચક્રતી રહેતી. પંડીત પલંગમાંથી નીચે ન ઉતર્યા હોય તે પહેલાં તેમને માટે દાતણ પણ તૈયાર રાખી મેલતી, અને તે કામ પરવાર્યાબાદ, સુગંધીદાર તેલ વિગેરે પદાર્થો શરીરે ઝમકાવ કરીને ગરમ પાણીથી નવરાવતી. ત્યાર પછી, સ્વામી શ્રી સર્વેશ્વરની સેવામાં ખેસતા ત્યારે પોતે તેમાં ભાગ લઇ પતીની પુજામાં હાજર રહેતી. અગર ચંદનનો ઘુપ તૈયાર કરી આપવો, ધીના દીવા કરી આપવો, માળાને ત્વંથી કુલ લાવી આપવો એ બધુ કામ કરી રહ્યા પછી જમવાને માટે જોઇતી, રસોઇના કામમાં હાજર રહેતી. આમથી પ્રભુની આરતી ઉતરતી અને મંગળા ગવરી અગ્નિ દેવને ધીથી તૃપ્ત કરીને દારી દેતી. સુંદર સાગના પાટલા ઢાળી ઉત્તમ આસન બનાવી રસોઇ પીરસી નાથને જમાડતી. ત્યાર પછી પલંગ પાથરી પતીને સુવારતી. સ્વામી થોડી વાર આજોડી, બહાર જાય તો ઇશ્વર ઇચ્છા: કદાચીત નિદ્રાવશ થવાની ઇચ્છા વાળા થાય તો પતીની

વધી ઘડી પ્રસાદી લઇને પગથપી વિગેરે સેવામાં રહેતી. અને પતી નિદ્રાવશ થાય ત્યાં સુધી અટકી પડતી નહોતી. આળસ મરડી ઉઠતાંની સાથે મોંદું ધોવાને અને માથે છાંટવાને શિતળ જળ આપતી, સ્વામીના બહાર ગયા બાદ, ઘેર આવવાની વાટ જોતી, ધૃશ્વિરનું સ્મરણ કરતી. ધરનું કામ કરતી દીવસ ગુબ્બરતી હતી, અને સ્વામીને ઘેર આવ્યાની વેળા થએ દારના સામી દ્રષ્ટી માંડી રહેતી. આવતે વાંત, તેમનાં ઉતારેલાં વસ્ત્ર હાથમાંથી લઇ લેતી, શીતળ જળનું પાત્ર હાથમાં આપી દેતી, અને સાંજનું ભોજન જમાડી પંખાથી વા ઢાળતી, સ્વામીને સુવારી દેતી હતી. આવા રૂડા પતીવ્રત ધર્મથી, સ્વર્ગના દેવતા સદાને માટે સ્હાય કુળ રહેતા હતા. વિદ્વાન બ્રાહ્મણનું ધર એટલે ધણા માણસોના આવરો જવરો તો ખરોજ. પ્રસંગે કોઇ કોઈ સ્ત્રિયો આવે તેમને પતીવ્રત ધર્મનો ઉત્તમ ઉપદેશ નિરંતર કર્યાજ કરતી.

મંગળા ગવરીના ધરમાં સદાય મંગળનાં વાળાં વાગતાં હતા. તેજ ગામમાં બીજી એક મહા મંગળા કરીને સ્ત્રિ હતી તે જાતે કણબણ હતી જેના સ્વામિને પત્નિવ્રત ધર્મ પાળવો પડતો હતો. અહીં સ્ત્રિ હાજરને હજુર રહેતી હતી તેમજ ત્યાં પુરૂષ હાજરને હજુર રહેતો હતો.

સવારમાં સવા પહોર દીવસ ચઢે સારે મહામંગળા ખાટલામાં સુતેલાં મોં ઉપરથી ગોઠડુ ખસેડી અવાજ કરતાં. અહ્યા ! દેવતા બેવતા પાડ્યો છે કે ! કાંઇ પાણી બાણી મેલ્યું છે કે ! જે ધણી તરત જવાબ આપે તો ફીક, ને કદાચ બાયડો આપો પાછો હોઇ ન સાંભળ્યું હોય ને કદાચ જવાબ ન આપે તો જોરથી ઘાંટો કાઢીને બોલે, અહ્યા કેમ બોલતા નથી તમારું નખોદ જાય ! ક્યાં ગયા ! પુરૂષ દોડતો આવીને કહે કે, શુછે શુછે, આ રહ્યો ? દાતણુને માટે ઉનુ પાણી તૈયાર છે. તું ઉઠે એટલે આપુ. પુરૂષ દાતણુ પાણી આપે. નહાવા પાણી આપે, રાંધે. ઇંઠવાડ કાઢે, વાસીદાં કાઢે, કોઇ વખત પાણી પણુ ભરી લાવે, બધરાંનાં બધાં કામમાં બારે આની મદદ પુરૂષ આપે. તોપણુ સાંજ પડતાં પડતાંમાં પાંચ સાત વખત છણુકા છાકોટા તથા હુંકારા-હુંકારા ખાય.

ઉપરની સઘળી હકીકતથી, મહામંગળાના પતીને કંટાળાય નહિ તેમ તેને મનમાં ખોટુ પણુ લગાડવાનું નહિ. એક બવની સગાઇ છે. જ્યાં ત્યાં કરીને દીવસ કાઢવાના, અને બને તે જોયા કરવાનું.

એક દિવસે મહામંગળા, પતીવ્રતા મંગળાની પાડોસમાં અને તેનાસામા જ ધરમાં પોતાના સગાને ત્યાં જમવા આવેલી હતી. તેના બે દિવસ પહેલાં

પતીજ્ઞતા મંગળાનો સ્વામી પાંચ સાત ગાઉને છેટે કોઇ ગામમાં ચંદીના પાઠ કરવાને માટે ગયો હતો, અને મંગળા ત્રણ દીવસથી એક અન જમીને પતીની વરસાદની માફક વાટ જોતી બેઠી હતી.

ન્યાં પુરૂષ પાઠ કરવા ગયો છે, ત્યાં જે ઘેર યગ્ન છે તેના સગા સ્નેહીઓ આવેલા છે, તેમાં મહામંગળાના પાડોસના માણસો પણ આવેલા છે; તેઓ સેજ સ્વભાવે કાંઈ વાતે વાત નિકળતાં, મહામંગળાનાં વખાણ કરવા લાગ્યા, તે વખતે આસપાસના આઠ દશ ગાઉ ફરતા ગામના આવેલા સંબંધીઓ સાંભળે છે. વાત કરનાર મહા મંગળા નથી કહેતો પણ એકસો મંગળા શબ્દ વાપરે છે એટલે મંગળાનો સ્વામી એમ સમજ્યો કે આ લોકો મારી બધરી સંબંધી વાત કરે છે. એવો વહેમ પડવાથી, અડધું ધ્યાન પાઠમાં અને અડધું તે તરફ રાખીને એક કાનેથી સાંભળતો પણ જાય છે.

નારી અધોરી છે. આગસુ છે, એના ધણીને ગુલામ જેવો ગણે છે. ધણી પાસે વૈતર્ક કરાવે છે. મજુરી કરાવે છે, બેઠી બેઠી પાણી મંગાવે છે, એવા એવા શબ્દો ઉપર તો વિશ્વાસ ન બેઠો, પણ તેમાં એમ પણ આવ્યું કે ધણી બહાર ગામ જાય છે, ત્યારે પરાયા પુરૂષોને ઘરમાં ધાલીને મોજ ઉડાવે છે. આજ ત્રણેક દીવસથી એનો ધણી કાંઈ બહાર ગામ ગએલો છે, અને એને ઘેર શીરા શેકાય છે ને ભજ્યાં તળાય છે.

ઉપરના શબ્દો સાંભળીને મંગળાના સ્વામીને માફું લાગ્યું અને યજ્ઞ-માનને કે આચાર્યને મળ્યા વિના ચોથી બાંધીને ઉતાવળો ઘેર આવ્યો. જે વખતે ગામમાં પેઠો તે વખતે સંધ્યાકાળ સમય થવા આવ્યો હતો તેની સ્ત્રિ પતિને યાદ કરતી પરમેશ્વરનું સ્મર્ણ કરતી છેક ઉપરના એટલે પાંચમા માળામાં બેઠી હતી, તેને તેના નાથે અવાજ ક્યો, હે નારી ! શબ્દ સાંભળતાંની સાથે, દોડતી બારીએ ઉભી થઇ બોલી. બોલની બલીહારી ! આપ્તા પતી ! કોધાયમાન થએલો સ્વામી જમણો હાથ ઉઠાવી કરીને અને અંગુઠાની પાસેની આંગળી ઉભી કરીને નારીને, આંગળી નમાવી સાન કરીને કહ્યું કે એકદમ નીચે આવ્ય ! સ્વામીની ઉતાવળી અને એકદમ આપ્તા થવાથી સ્ત્રી નીસરણીઓ ઉતરવા ન રહી અને પતી સેવામાં સદાય તમર રહેનારી નારી એ, આવી નાથ ! કરીને બારીએથી પડતું મેથ્યું.

પતિજ્ઞતા સ્ત્રિ પડી તે જગાએ પથ્થર જેવી જમીન હતી પણ પુરાનું સુંદર સરોવર બની ગયું. અને જેમ પાણીમાં કુલનો દડો પડતાં જરાએ

અવાજ ન થાય તેમ અવાજ ન થયો, અને નારી પાણી ઉપર ચાલતી આવી પતીના ચરણમાં મુસ્તક મુકી હાથ જોડી ઉભી રહી. નારીને ઝીલવાને માટેજ તેણી થયેલું સરોવર શુભ થઇ ગયું, પાછી હતી તેવી જમીન દેખાવા લાગી.

આ બનાવથી તેના પતીને ખાતરી થઇ કે ત્યાં વાત થાય છે તે મારી સ્ત્રીની નજ હોવી જોઇએ એ કોઇ બીજી સ્ત્રીની હશે, એમ નક્કી કરી, વિશેષ વાત નહિ કરતાં સ્ત્રીને એટલુંજ કહ્યું કે હું તો માત્ર તમને કહેવાજ આવ્યો હતો કે હજી બે ત્રણ દીવસ થશે માટે ફિકર ચિન્તા ન કરશો; હું જાઉં છું. (પુરૂષ વિદાય થયો. સ્ત્રી ઘરમાં ગઇ.)

પતિની આગ્રાથી પતિવ્રતા સ્ત્રી પડ્યું, પથ્થર જેવી જમીનમાં સરોવરનું બની જતું, જળ દેવીનું પ્રગટ થયું. મંગળાને ઝીલી લઈ તેના સ્વામીના સનમુખ ખડી કરી દેવી, એ સધળું નજરે જોઇ, મહા મંગળા પદ લાણીતો અઘીતજ થઈ ગઇ; અને મન સાથે વિચારને ગોઠવતી ઘેર આવી કે, આ શું આશ્ચર્ય, આ શો ગજબ. આવું શું કારણ. અજબ ચમત્કાર. એટલે ઉચેથી પડતાં બધીની હીમમત પણ ખૂલ્ય ચાલી. લાભ્ય પુછી આવું તો ખરી.

નવીન નવાઈ જણવાને અતી આતુર મહામંગળા, પતિવ્રતા મંગળાને ઘેર આવી બહારથી અવાજ કરી બોલી. ઘરમાં કોણ હશે એન? તેને પતિવ્રતા મંગળા જવાબ આપે છે. જે હો તે ઉભાં રહેજો. હું બારણાં ઉઘાડુ છું. (બારણા ઉઘાડી આવેલી મહા મંગળાને આવો એન કહીને ઘરમાં લીધી,)

પ-મંગળા—કહો એન ક્યાંથી આવ્યાં અને શું કામને માટે!

મ-મંગળા—હું જાતની કણબણ છું. પેલા પાસમાં રહુ છું, તમને કાંઈ પુછવા આવી છું.

પ-મંગળા—બોલો એન, તમે જે પુછશો તેના, હું જાણીતી હઇશ એટલો સાચો ઉત્તર દઇશ.

મ-મંગળા—તમારૂં નામ શું એન?

પ-મંગળા—મારૂં નામ મંગળા છે એન.

મ-મંગળા—ત્યારે મારને તમારૂં નામ તો એકજ છે.

પ-મંગળા—તમારૂં નામેય મંગળા છે?

મ-મંગળા—હાજી; મારૂં નામ મહા મંગળા છે.

પ-મંગળા—વાર, હવે તમે જે પૂછવું હોય તે પુછો ?

મ-મંગળા—તમારા ધરવાળા ક્યાં છે !

પ-મંગળા—તે તો બહાર ગામ ગયા છે, તેમનું કામ હોય તો બે દીવસ પછી આવજો.

મ-મંગળા—ના ના; હુંતો સેજ પુછું છું, કામતો તમારજ છે ?

પ-મંગળા—ત્યારે બોલો ઝટ !

મ-મંગળા—આમ આટલાં બધાં આકળાં ઉતાવળાં શું થાઓ છો !

પ-મંગળા—કોઈ દીવસ ન આવતું હોય તે માણસ આવે ત્યારે; માણસને તેના આવ્યાનું કારણ જાણવાને અતી આતુરતા રહે છે.

મ-મંગળા—આજે સાંજની તમારા સામાજ મકાનમાં હું મારા સમાને ઘેર જમવા આવી હતી, અને જમીને બહાર નીકળી તે વખત તમે બારીએથી પડ્યાં પણ તમને વાગ્યું નહિ, તેનું શું કારણ ?

પ-મંગળા—બસ ! એજ કારણ અહીં આવ્યાનું છે ?

મ-મંગળા—તે કારણ કાંઈ નાનું સુતું નથી.

પ-મંગળા—વાંસ ઉપર ચઢવાનો અભ્યાસ કરતી વખતે નટના છોકરાને પડતો ઝીલવા તેના સંબંધીઓ હાજર રહે છે તેજ પ્રમાણે. નિરંતર પત્ની સેવામાં પ્રિતી રાખનાર પતીવ્રતા સ્ત્રીઓને પગલે પગલે પ્રભુના પારશ્વદો ફરે છે.

મ-મંગળા—પતીવ્રતા સ્ત્રી કેને કહેવી ?

પ-મંગળા—પતીવ્રત ધર્મને પુરે પુરો જાણનારી અને પતીવ્રતધર્મને પાળનારી સ્ત્રી તે પતીવ્રતા કહેવાય.

મ-મંગળા—પતીવ્રત ધર્મ એટલે શું ?

પ-મંગળા—સ્વામીની આજ્ઞામાં રહેવું અને તેને-પ્રભુ તુલ્ય ગણી તેની સેવા ઉઠાવવી.

મ-મંગળા—મને ઝટ સમજણ પડે તેમ સમજવો.

પ-મંગળા—આપણા ધણીને દીશા જંગલ જવા પાણી આપવું, એમને દાંતણ પાણી આપવાં. તેમને તેલ મર્દન કરીને, શરીર યોગીને ઉના પાણીથી નવરાવવા, રૂડી રીતે રૂડા પ્રકારે રસોઈ કરી તેમને જમાડવા, સુવાને માટે સ્વચ્છ અને સુંદર ઓછાડ બીજાની સુવાડવા, તેમની પગ ચોષી કરી અને પંખા કરી ઉઠાડવા, જમત ચામ ત્યારે શું માગશે ને શું કહેશે તે સાંભળવા આતુર રહેવું.

મ-મંગળા—બસ ? આજ પરતીવરતા ધરમ !

પ-મંગળા—હા હા એજ, એતો નથી કાંઈ સેજમાં થઈ જાય તેવું. એવી રીતે સેવા કરવી કે કોઈ દિવસ સ્વામીનું મન ઉચું ન થાય.

મ-મંગળા—આ પ્રમાણે વરતીએ તો મેઢેથી પડતુ મુઢીએ તોય વાગે તો નહિંજને ?

પ-મંગળા—નાનાના વાગે પણ નહિં અને મરી જવાય પણ નહિં ?

મ-મંગળા—પાણુ ત્યારે કાલથી પરતીવરતાનો ધરમ ?

પ-મંગળા—બહુ સારી વાત ! એથી વિશેષ ધર્મ કે પુન્ય સ્થિતિને માટે બીજું નથી, શ્રેષ્ઠ અને સર્વોપરી ધર્મ તેજ છે.

પતીવ્રતા મંગળા ઘેર આવી અને રાત્રીમાં વિચાર શુન્ય થઈ ગઈ. કાલ સવારથી આપણે પરતીવરતા ધરમ પાળવા માંડવેા.

(કર્તા) હમેશાં સવા પહોર દિવસ ચઢ્યા પછી જાગત ચતી હતી અને આજે સવા પહોર રાત્રી બાકી રહી છે ને જાગત થઈ ગઈ. દીશાજ-ગલ જઈ આવી, દાતણ પાણી કરી પરવારી નહાવાનું ઉતું પાણી કરી પોતે નાહીને બેઠી, ત્યાર પછી સ્વામીને માટે પાણી ઉકાળી મુક્યું. રોજના અબ્યાસે વખતસર પટેલ જાગત તો થાય. પણ આજે નારીનો ગણસારો સાંભળી આંખ મીચીને પડી રહ્યા છે, એમ જોવા અને જાણવા માટે કે શું કરે છે. એટલામાં તો લ્યો ઉઠો હવે ! જુવો ઝાડે ફરવા જવાના લોટામાં પાણી ભરી મુક્યું છે તે લઈને જાઓ ! ને આવશો ત્યારે હાથ પગ ધોવાને ઉતું પાણી આપીશ; એમ મહા મંગળા પટલાણી બોલ્યાં.

પટેલ—હજી મારે ઉઠવાનો વખત થાય છે.

પટલાણી—થાય છે થાય છે નહિં ઉઠો ઝડ !

પટેલ—પણ આટલું બધું વહેલું ઉઠીને કરવું છે શું ?

પટલાણી—કરવું કાંઈ નથી પણ ઉઠો !

પટેલ—(ઉઠીને) લ્યો થયું; આ ઉઠ્યા !

પટલાણી—એમ નહિં ! હવે એસશો નહિં ! જાઓ ઝાડે ફરવા, ભાગોજે જઈ આવો !

પટેલ—થયો હોઉ તોય જઉ ! ને ના થયો હોઉ તોય જઉ ?

પટલાણી—હા હા ! જઈ આવો ઝડ !

પટેલ—હોકો પીધા વિના ઝાડોજ નહિ ઉતરે !

પટલાણી—લ્યો હોકો ભરી આપુ પી લ્યો ઝટ !

પટેલ હોકો પી ભાગેળે જમને આવ્યા એટલે પટલાણીએ પાણી આપ્યું. ત્યાર પછી દાતણ કરાવરાવ્યું. પછી કહ્યું નાહી લ્યો ઝટ !

પટેલ—આજે ઝટ ઝટ ! કેમ થઈ રહ્યું છે તે સમજતુ નથી ?

પટલાણી—મારે પરતીવરતાનો ધરમ પાળવો છે. ઉતાવળ કરો ! ન્હાવા બેસો; હું શરીરે તેલ મસળીને ગરમ પાણીથી નવરાવું ! પટેલ નાહી ઘોઘને તૈયાર થયા. ત્યારે પટલાણીએ રસોઈ તૈયાર રાખેલી હતી. દાળ, ભાત, શાક, ને પતીવૃત ધરમ પાળવાનો પહેલો દીવસ એટલે કંસાર. તે પીરસી દીધી.

પટેલ—આજે તો ખાવાનું પણ કર્યું છેને શું ?

પટલાણી—હા જમી લ્યો ઝટ !

રોજ તો પટેલ રોટલો પણ સુખ્યે દેખતા નહોતા તે આજે કંસાર ચોળતાં વિચાર કરે છે કે, રખ્યે ને કાંઈ કપટ તો નહિ હોય ! કાંઈ ખવરાવીને મારીને ચાલીતો નહિ જવાની હોય ! ચાલો જોઈએ છીએ શું થાય છે. પટેલને જમાડીને હોકો ભરી આપ્યો. પટેલ હોકો પીએ છે એટલામાં ઉતાવળે ઉતાવળે લાલુચ પોતે ખાઈ લીધું પછી ખાટલો પાથરી તૈયાર કરી પટેલને કહ્યું ! સુધ રહો ! હું પગ ચાંપું ! જરા પંખો નાંખું.

પટેલ—મને ઉંઘ નથી આવતી !

પટલાણી—ના આવતી હોય તોય સુધ રહો !

થોડીવારમાં નિદ્રાવશ થઈ ગયા. સાંજનો એકાદ પહોર દીવસ બાકી રહ્યો એટલે, ઘેનમાં ઘેરાએલા પટેલને જાગૃત કરીને કહ્યું કે બહાર જાઓ !

પટેલ—ક્યાં બહાર જઉં ?

પટલાણી—થોડેક છેટે જઈ આવો ! સંધ્યાકાળ પહેલાં પાછા વળજો અને જેવા આવો તેવા રસ્તા ઉપર ઉભા રહીને મને બોલાવજો; હે મારી ! કહેજો, અને હું આવીને બારીએ ઉભી રહું એટલે હાથ ઉંચો કરી આંગળીથી સાંન કરીને કહેજો કે, એકદમ નીચે આવ !

પટેલ—આ બધું શું કરવા કરવું પડે છે ?

પટલાણી—તમે તમારે હું કહું એમ કરોને ? તમારે “ પાડા પાડીતું ” શું કામ છે ” !

પટેલ—બહુ સારું લે આ ચાલ્યો, બરાબર સંધ્યાકાળે આવીશ.

પટેલ લુગડાં પહેરીને બહાર નીકળ્યા. પટલાણી ત્રીજે માળે ચઢીને બેઠાં છે, અને પટેલનો અવાજ સાંભળવાને આતુર થઈ રહ્યા છે. ધણીવાર થઈ, પટેલ ના આવ્યા ત્યારે, વારે વારે ઉઠીને બારીએ ડોકીઆં કરવા લાગી. એમ કરતાં થોડી વારે પટેલે અવાજ કર્યો. હે નારી ! ધસી ઉઠીને બારીએ આવી બોલી બલીહારી !

પટેલ—(હાથ ઉઘો કરીને અને આંગળીથી સાન કરીને) એકદમ નીચે આવ !

પટેલનો અવાજ થતાંની સાથે પટલાણીએ બારીએથી પડતુ મુક્યું. ત્યાં નીચે કંઈ જમીનમાં માંથુજ આવી ગયું. માંથુ કુટી ગયું અને બેભાન થઈ ગઈ. તે વખત અડોસી પડોસી દોડતા આવ્યા. સારવાર કરતાં જરા તમ્મર ઓછા થયા, અને બાન આવ્યું ત્યારે પતીવ્રતા મંગળાને ગાળો ભાંડવા લાગી. ઓ રાંડ બટાણી ! ઓ તાર કાળુ થાય બટાણી ! ખબર સાંભળી પતીવ્રતા મંગળા, ખબર કાઢવા આવી, રાંડ મને મારી નાંખવાની ધારી હતી કે શુ ! રાંડ કહેતી હતીકે જરાય નહિ વાગે અને કેમ વાગ્યું !

પતીવ્રતા મંગળા—ખરી પતીવ્રતાઓને તો પહાડ ઉપરથી પડે તોય શરીરે ઉની આંચ આવતી નથી, ને તમાર માંથુ કુટી ગયું એ શુ ! તોપણ હજી તમને નથીજ વાગ્યું એમ કહીએ તોય ચાલે. જૂવો હજી શરીરે કોઈ પ્રકારની ખોડ આવી નથી. એકાદ હાથ કે પગ ભાગ્યો નથી, આટલે ઉઘે-થી જાણી જોઈને પડનાર માણસ જીવતું શી રીતે રહી શકે.

મહા મંગળા—સારે હજી તો તારે હાથ પગ ભાગવાનો વિચાર હશે કેમ ? પતીવરતાનો ધરમ પુછવા આવી એ ગુનો કર્યો કેમ ! બલ્યો તારો પરતીવરતાનો ધરમ.

પતીવ્રતા—બલ્યો બલ્યો કહીશ નહિં, તારાથી ના બને તો ના પાળીશ.

મહા મંગળા—એક દહાડો પાલ્યો એટલામાં તો રાતુ થઈ ગયું ત્યારે ઝાઝા દીવસ પાળીએ તો રોજ પછાડ્યો ખાવી પડે !

પ—મંગળા—હા તેમ તો ખર, સ્વામીની જીભ હાલે તેમ આપણા પગ હાલવા જોઈએ.

મ—મંગળા—એવું વળી પહેલું ક્યારે કહ્યું હતું ? હાય હાય ! તમને ના વાગ્યું ને મને કેમ વાગ્યું !

પ—મંગળા—પાળવામાં કાંઈ ખામી હશે ! શી રીતે પાલ્યો તે કહે જોય ?

મ-મંગળા—રોજ કરતાં વહેલી ઉઠીને તૈયાર થઈ ગઈ. પછી એમને ઉઠાડ્યા.

પ-મંગળા—ઉઠાડ્યા કે એમની મેળે ઉઠ્યા ?

મ-મંગળા—ના...મેં પરાણે ઉઠાડ્યા. ઉઠાડીને ઝાડે ફરવા મોકલ્યા.

પ-મંગળા—મોકલ્યા કે ગયા ?

મ-મંગળા—તમે સાંભળો ! વચમાં ન બોલો. મેં મોકલ્યા. એમને તો વાર હતી. આવ્યા કેડે હોકા ભરી આપ્યો તે પીધો. ત્યાર પછી નવરાબ્યા, જમાડ્યા, સુવાડ્યા; પગચાળી કરીને ઉંધાડ્યા, ને સાંજ પડવા આવશે તો પડતુ મુકવાનો વખત થઈ જશે એમ જાણી ઉઠાડ્યા. ઉઠાડીને કહ્યું કે તમે ગમે ત્યાં બહાર જાઓ ! જે કે એમને તો જવું નહોતું પણ મેં જાણે ધક્કા મારીને કાઢ્યા. મેં એમને સમજણ પાડીને મોકલ્યા કે, બહારથી આવે, તાબડોતોબ મને અવાજ કરવો, અને હું બારીએ આવું એટલે મને સાન કરી કહેવું કે નીચે આવ ! એમના ગયા પછી હું બારીએ ડોકીમાં કરીને ચાકી, પછી થોડીવારે આવ્યા. એમણે ધાંટો પાડ્યો ને મેં તરત પડતું મેલ્યું.

પ-મંગળા—તમે ધરમ પાળ્યો એતો ખરો, પણ હજી ખામી ઘણી, આપણાથી એમને પરાણે મોકલાય નહિ, એમની ઇચ્છા મુજબ સેવા થાય ત્યારે તે ધર્મ પાળ્યો કહેવાય. માટે હજી ઝાઝા દીવસ અબ્યાસ રાખશો તો તમે પણ નિર્ભયપણે પાળી શકશો. એ એક દીવસમાં બની જાય તેમ નથી, એ કાંઈ લાડવો નથી કે મોમાં મુકી દેવાય. પતીવ્રતાને માટે સ્વર્ગનાં દાર સદા ખુલ્લાં છે.

અમર—અહાહાહા ! પતિવ્રત ધર્મનો પ્રતાપ તો અદ્ભુત છે, હું તો સાંભળીને ઠરી જાયો. હવે સતી સુકન્યાનું ચરિત્ર શરૂ કરો !

મહંત—આતો લૌકિક દ્રષ્ટાન્ત કહ્યું, તેમાં તું ઠરી ગયો. ત્યારે સુકન્યાનું ચરિત્ર સાંભળીને તો હેરત પામી જઈશ. સાંભળ !

એક સમયને યોગે. સતી સુકન્યા નાહીને માન સરોવર ઉપર બેસી બેઠે છે. તેનું એક જ વસ્ત્ર, તે પણ પવનના સપાટાથી અંગથી અળગું ઉડી રહ્યું છે. જેનું મુખ ચંદ્રના તેજને લગવી રહ્યું છે, તે વખતે સંગ (અશ્વરૂપ) સ્ત્રીની નાસીકાથી, સુર્યની સંગાએ ઉત્તમ થએલા, એવા દેવતાઓના વૈદ, અશ્વનીકુમાર, નામે નાસત્ય અને દસ સ્વર્ગમાંથી ઉતર્યા, અને નિર્જન વનને શોભાવતી સુવસ્ત્રાલંકાર રહીત સુંદરીને જોઈ મોહ પામ્યા, તથા દોડતા પાસે આવી, હસીને બોલ્યા.

[અધિનીકુમાર.] રાગ; એતો પુન્ય પુરુષ પુન્યશા...ળી. (આશ્ચર્ય.)

અમો વારી વદન પર વા...રી,

વાહ ! નિર્જન વનમાં ના...રી.

અમો.

વાહ વાહ વાન, જોણે ભુલવ્યું છે બાન;

શુ ! સુંદર દેહ શણુગા...રી.

વાહ ! નિર્જન, અમો. ૧

કામ દેવની કામના, રંગ રૂપનું ધામ;

યાત્રક નર આવી ખડા; જીવે જાળવી આ...મ.

અમો આવ્યા રમવા જા...રી.

વાહ ! નિર્જન, અમો. ૨

વરી હોય વામા દ્વા; છળ બળ કરીને છાંડય,

અંતરથી અળગો કરી; સુર સાથે સુખ માંડય;

તમો અમથી બાંધો યા...રી.

વાહ ! નિર્જન, અમો. ૩

લલના થાશે લાખનાં, સ્વર્ગ સુખની સાથ;

અસ્ત ઉદયની જાળમાં, કરી ન જોશે કાથ;

નવ તણી દ્યો તુરજ કા...રી.

વાહ ! નિર્જન, અમો. ૪

તહારા પરણેલા પતીને તજીને સ્વર્ગના દેવતાને વરી સ્વર્ગનું સુખ
ખાણી લે ! આવાં હલકાં, અણગમાં, અને નીચાં વચન સાંભળીને અતી
ક્રોધાયમાન થએલી સુકન્યા, ક્રોધ વચન બોલી.

(સુકન્યા) રાગ; રૂડા દીસો છો રાજેન્દ્ર મંદીર.

ભૂંડા લાગો ! ! ! છો; હ્યા ૧ ભૌડાં ભૂંડું બાંખતારે. ભૂંડા લાગો !

હસી ધસી શું સામા આવો ! મુજબ ઉપર શો છે તમ રહાવો !

ધુળ ભરાશે મુખમાં, મુજને ધાંખતારે.

ભૂંડા લાગો ! ૧

દેવ તણા દીસો છો સાળા; કરતા આવ્યા ચટકા ચાળા;

નાંખાશે, મુજ ઉપર નજરો નાંખતારે.

ભૂંડા લાગો ! ૨

નજરે નીર્ખાં નૌતમ નારી; વણુ તેડ્યા આવ્યા વ્યભિચારી;

જીલમ ગુજરશે ગંડુ, જીવતી ઝાંખતારે.

ભૂંડા લાગો ! ૩

સુકન્યા શર્યાની પુત્રી, સ્યવન રૂપીની હું ધર સુત્રી,

નામ સાંભળી, નથી ખરે ખર ખાંખતારે.

ભૂંડા લાગો ! ૪

ભૃગુકુળના બાતું એવા સ્યવન મુનીની સ્ત્રિના સામું જોવા સ્વર્ગના
દેવતા સમર્થ ન થાય, તો તમે નીચ વ્યભિચારી, અગ્નિની જાળમાં પડવા

૧ ભૌડાં=વગડે બટકતા જંગલી લોકોની એક ભત. ૨ રહાવો=હક ૩ અર=ગધાડો.

સા માટે તૈયાર થાઓ છો ! જન્મતાંજ જેની દ્રષ્ટિયે પુલોમા રાક્ષસ અ-
ળીને ભખ થઇ ગયો ! તે ર્ષીનો તમને કેમ ભય લાગતો નથી.

[અશ્વનીકુમાર] રાગ; ગાવિંદ ગુણુ ગાઓરે;

એ મહદામાં શુ મોહ્યાં રે. મન મોહની.

સંસાર સુખ સૌ ખોયાં રે. મન મોહની.

કર્યોલી કાયામાં પડતી, ખરે લખડતી ખાલ;

દીલ ઉપર ડાઘા બહુ દીસે; યુદ્ધો દીસે એ હાલ રે. મન મોહની. ૧

અંગતણું આચ્છાદન જેતાં; વરવા વાંકા વાળ;

લીટ નાકથી બહાર દરડતુ; મુખે દરડતી લાળ રે. મન મોહની. ૨

કાને કંઈ સંભળાય નહિ, વળી આંખેથી નવ સુજે;

ડગલું દેતાં દૈવ્ય પોકારે; કાયા તો થર થર ધ્રુજે રે. મન મોહની. ૩

આંખે જેતાં આંખ ઠરે નહિ, હૈયું ન થાએ હળવું;

વિષય સુખમાં વિશ્વ ઝલાયું, તે તુજને ક્યાં મલવું રે. મન મોહની. ૪

[કવી] નિરંતર પતી સેવામાં પ્રિતીમાન એવી સતી સુકન્યાથી,

સ્વામીની નિંદા સહન થઇ શકી નહિ તેથી, અશ્વનીકુમારને ધિકારીને
વળી ક્રોધ વચન બોલી.

[સુકન્યા] રાગ; એતો ગજખ ગણાય, ગણાય પછી ગામમાં; (આચ્છવ.)

આવ્યા છો ક્યાંથી ગુમાર ! !

ગુમાર તમે ? ગાંગલા, આવ્યા છો ક્યાંથી ગુમાર !

આપને અધીક ગણો; બીજને તુચ્છ બણો;

ખાંતે રાખીને ? ગુમાર.

ગુમાર તમે. ૧

હલકા ઉચ્ચારથી, હલકા જણાઓ છો;

કોના દીસો છો કુમાર.

કુમાર તમે. ૨

નીચાનો નિચ ખોત્ર; પડધા પાડે છે ઢાલ;

મોલીનો રાખો ગુમાર.

ગુમાર તમે. ૩

અશ્વનીકુમાર કહે છે; અમુલ્ય હીરાને જાંણથી ઢાંકનારી, દોંગલાની

રમતમાં રાજી રહેનારી દોંગલી, દીમ્મરની જાળમાં ફસાઈને, અસાડ માસનાં

અળસીઆંની માફક જીવન વૃથા ન ગુમાવ ! સમજ વિચાર કર ! તુ શુ

સમજીને આવા વૃદ્ધ કુરૂપ સ્વામીને વરી; અને તારા બાપે શુ સુખ જોઈને

વરાત્રી ! પોતાના સ્વાર્થે દીકરીઓને દુઃખમાં નાંખનાર પીતા રવ રવ

નકેના અધીકારી થાય છે. કાંઈ ફિકર નહિ ખેર જે થયું તે ખર પણ આ-

ટલેથી સમજી જા ! એ વૃદ્ધ કદરૂપ પતીને તજી દે અને અમને વરી લે, દેવને દુર્લભ એવું બર જીવાનીતું સુખ મિથ્યા ન કર !

અશ્વનીકુમારનાં વચનને સાંભળી સતી સુકન્યા બોલી.

ગિતી.

સતિ ધર્મને જાણું; સુકન્યા હું સતી બાળ જાણું;

પતી પાદમાં અર્પણું, નિશ્ચે મારા તન મન ધન પ્રાણ.

આવી અડગ વૃત્તિ વાળી સુકન્યાને જોઇ, અશ્વનીકુમારે પ્રસન્ન થયા.
અને બોલ્યા, હે મહા સતી સુકન્યા !

ગિતી.

ધન્ય ધન્ય હે બાળા; પતી સેવામાં સાચો તુજ પ્રેમ;

આશીશ દઇએ આજે; દંપતી બંને રહો કુશળ ક્ષેમ.

હે નારી તારી સ્વામી ચરણમાં સાચી પ્રિતી જોઇ અમો પ્રસન્ન થયા છીએ. અમો દેવતાઓના વૈદ છીએ; માટે તારી અને તારા સ્વામીની ઇચ્છા હોય તો ઉત્તમ પ્રકારની ઔષધીના ઝાડોના રસથી સુંદર સરોવર બરી, મુનીને સ્નાન તથા પાન કરાવીએ તો, મુની વૃદ્ધ મટી યુવાન અને અંધ મટી આંખે દેખતા થાય ! પુછી જો તારા પતીને ! પણ સાંભળ; અમો ત્રણે એકજ સરોવરમાં સ્નાન કરી બહાર નીકળીએ ત્યાર પછી જોને તું વરે તે તારો સ્વામિ ?

દેવ વૈદનાં વચનને સાંભળી સતી સ્વામીની પાસે જઇ બોલી ! હે પ્રાણેશ્વર ! અહીં સ્વર્ગના દેવતાઓના વૈદ અશ્વની કુમારે આવ્યા છે; અને તેઓ એમ કહે છે; કે, રૂપીની ઇચ્છા હોય તો અમો તેમને ઉત્તમ ઔષધીના રસમાં સ્નાન કરાવી, જીવાની તથા આંખો આપીએ.

અચ્ચવન—નારી; વૈદને કાણે બોલાવ્યા ?

સુકન્યા—બોલાવ્યા કોઇએ નથી; એમની મેળેજ આવી ચડયા છે.

અચ્ચવન—મારૂં વૃદ્ધ રૂપ ફેરવી જીવાની આપવાની અને અંધપણું મટાડવાની ઇચ્છા એમને શાથી થઇ ?

સુકન્યા—તે તો હું કેમ કહી શકું. પણ એમ માનું છું કે આપ જોવા પ્રતાપી મુનીની કૃપા મેળવવા માટે હશે.

અચ્ચવન—જેમ તું અનુમાન કરે છે તેમ હું પણ અનુમાન કરું છું કે; મારા કદુપપણાથી કંટાળીને તે તેમને સ્તુતી આરાધન કરી બોલાવ્યા હોય !

સુકન્યા—ના નાથ; એમ નહિં. હુંતો તમને ઇંદ્ર સમાન દેખુ છું, હુંતો સ્વરૂપવાનજ જોઉં છું; અને ત્રિલોકમાં તમારાથી વધારે શ્યામો કોઈ નર નથી એમ માનું છું.

વ્યવન—ભલે નારી, ત્યારે તે અશ્વનીકુમારને આગ્રા કર કે, ઐષ-દ્ધીનું સરોવર ભરી મને સ્નાન કરાવે.

સુનીની આગ્રા ચતાંની સાથે, અમુલ્ય ઐષધીઓ ખોળી તેને રસ કાઢી એક સરોવર ભરી દીધું, અને સુકન્યાને કહ્યું. તારા સ્વામીને આ સરોવરમાં નવરાવ ! અશ્વની કુમારોએ આગ્રા કરેલી સતીએ પતીને હાથ પકડી તળાવને કાઠો દેખાડી દીધો. ત્યારે વ્યવન સુનીએ ધિરે રહી તળાવમાં ઉતરી ડુબકી મારી વરૂણ દેવનું ધ્યાન કર્યું. વ્યવન સુનીના ઉતર્યા પછી બંને અશ્વની કુમારો પણ ઉતર્યા, તેમણે પણ ડુબકીઓ મારી દીધી. થોડીવારે ત્રણે જણ સરખે સ્વરૂપે બહાર આવ્યા અને સુકન્યાની સનમુખ ઉભા રહ્યા.

અશ્વની કુમાર બંને ભાઈ સુકન્યાની ડાબી બાજુએ અને વ્યવનસુની જમણી બાજુએ ઉભા રહ્યા છે; તે ઉપરથી સતીએ અનુમાન કર્યું કે આ બંને સ્વર્ગના દેવના વૈદ અશ્વનીકુમાર છે, કારણ કે પ્રથમથી બંધાએલો, પ્રેમ તુટતો નથી અને નવો પ્રેમ ઝટ જોડાતો નથી. વળી એ બંને વારંવાર ઉતાવળા બોલવા લાગ્યા કે; ઉતાવળ કરો ! બોલો અમારા ત્રણમાંથી તમારો સ્વામી કયો ? બતાવો ઝટ ! ઝટ કરો ! ઝટ કરો ! ઉતાવળ કરો !

સતી સુકન્યા વિચાર કરે છે કે, આ બંને બક બક કરી રહ્યા છે તે મારા સ્વામી નથી. કારણ કે જેની હું થઈ ચુકેલી છું, તેને હાથ પડાવાની પીડા હોયજ નહિં. જેમ કોઈ સ્ત્રી પોતાના નાના બાળકને લઈ બીજા મહેલામાં જાય, જ્યાં રમાડવા જેવા બાળકને અનેક સ્ત્રિયો રમાડી રહી છે, ઉઠાણી રહી છે, કુદાવી રહી છે, હસાવી રહી છે, વારા ફરતી ઝડપીને બાળકને ઝુંટાવી લે છે. રમાડતાં ધરાતીજ નથી, પણ તેની માતાતો જાણે જાણતીજ નથી; કોણ જાણે કોનોય બાળક છે કે જાણે ઝોળાખતી પણ નથી, એવી રીતે બેઠી બેઠી બીજાની જોડે વાતો કર્યા કરે છે; કારણ કે તેના પેટમાં ટાંક રહેલી છે કે; રમાડી લેવા દયો સર્વેને, આખરતો મારે રમાડવાનો છેજ. આવી રીતે અનુમાનથી પ્રમાણ બાંધી પતીને ઝોળાખી કાઢી સ્વામીના ચરણમાં પડી. તેજ વખતે ધન્ય સતી કહીને બંને અશ્વની કુમાર પણ પોતાના અસલ રૂપે થઈ વ્યવન સુનીના પગમાં માથાં ઝુકી નમ્યા.

(કવિ)

રાગ; છંદો.

રૂપીએ કરીયું સ્નાન, પાન ઔષધનું કરીયુ,
 ધર્યું વરણનું ધ્યાન, વાન વપુ કેરૂં કરીયું,
 વૃદ્ધા વસ્થા મટી જીવાની આવી જોરે;
 આંખે આવ્યું તેજ, દેખતાં *કાળજ કોરે,
 સુકન્યા સુંદર સતી, નમી નાથના ચરણમાં;
 અશ્વની કુમારો ઝોળખી, આવ્યા રૂપીના શરણમાં.

પોતાનો ઉપકાર કરીને વળી ચરણમાં ને શરણમાં આવેલા જોઈને,
 રૂપી પ્રસન્ન થઈ કહેવા લાગ્યા. હે દેવતાઓ હું આપી શકું એવું મારી
 પાસે કંઈ મળે! તે સાંભળી અશ્વની કુમારો ખોલ્યા. હે સુની મહારાજ,
 અમો દેવ છીએ પણ વૈદુ કરીએ છીએ તેથી દેવને માટે કરેલા યગ્નમાંથી,
 શોભવશ્ચીનો રસ પામતા નથી.

વ્યવનમુની કહે છે ભલે યાદ કર્યું. મારી પણ એજ ઇચ્છા છે કે,
 તમને ઈંદ્રની સમક્ષમાં શોભવશ્ચી રસ પાન કરાવું. અને વળી તમને આપ્યા
 સિવાય ઈંદ્ર પાન કરેજ નહિં, એવું સદાને માટે ચાલુ રખાવું તે સાંભળી
 પ્રસન્ન મુખે હરખાતા બંને અશ્વની કુમારો સ્વર્ગે ગયા.

અહીં જીવાની અવસ્થાને પામેલા વ્યવનમુની, સુકામળ સતી સુકન્યા-
 ની સાથે સંપુર્ણ સુખના સરોવરમાં ઝીલી રહ્યા છે હાસ્ય વિનોદ કરી રહ્યા
 છે ત્યાં કોઈ વખત શિકારે નીકળેલા શર્યાતી રાજા આવી ચડ્યો.

જ્યારે પોતાની પુત્રીને, વૃદ્ધ વ્યવનમુનીને બદલે ખીજ જીવાન બ્રાહ્મ-
 જીના બાળકની સાથે, રમતી, ખેલતી વીહાર કરતી અને પતી પ્રત્યે પતિન
 આવ બાવ કરતી હોય તેવા આવભાવ કરતી જોઈ, ત્યારે શર્યાતી રાજા
 અતી ખેદ કરવા લાગ્યો, તથા ત્યાં જાહેર નહિ થતાં છાનો છૂપો ચાલ્યો ગયો.

રંગમહેલમાં આવેલા રાજાને રંગ જુદોજ જોઈને; તેના નેત્રમાં
 ક્રોધ વરસતો જોઈને તથા તેનાં બવાં ચઢેલાં જોઈને ખીલીતે ખીલીતે રાણીઓએ
 પુછ્યું. હે નાથ, આજે કંઈ અતીક્રોધાયમાન થયા છો તે કોના ઉપર ?
 રાજા કહે છે, આજ મને એ ક્રોધ થયો છે કે મેં પુત્રીને પર પુરુષની
 સાથે પ્રિતી અને પતી ભાવથી રમતી જોઈ. અરે હાય દીકરીએ દાઢ
 વાળી નાંખ્યો; નાક કાપી નાંખ્યું. લાઘ્ય તલવાર લઈ એવું માંથુજ કાપી
 નાંખી આવું એટલે ફરીને તેવું મોંદુ જોવાનો સંભવજ ન રહે. રાણીઓ

કહે સ્વામી, તમે આપણી પુત્રીને મારશો ! અને કદાચ તે બ્રાહ્મણનો બાળક ત્રાપ આપશે તો ! રાજા કહે છે. અપરાધીએ દોષેભો ત્રાપ કદી લાગતો નથી; “અંધાયેભો બાળી શકતોજ નથી.”

(રાજા) રાગ; કૈયાલ હ્યોને પયની ખાલી હાથ. (સૈરંધ્રિ.)

ધોઝારી કરેા ઘડવા જાઉ ઘાટ; (૨)

દીકરીએ વાળ્યો દા...ટ.

ધોઝારી.

સુકન્યાની સંગમાં, દોડો બ્રાહ્મણ બાળ,
જમાઇને જોયા નહિ, લમણે લાગી ઝાળ.

ધોઝારી. ૧

સુંદર રૂપે શોભતો, ઝછોભતો નહિ જરાય,

સુકન્યાના કંઠમાં, બેડો ૧બાંધી ભરાય.

ધોઝારી. ૨

દુર્ગળ વર દારા વરી; દોર્યા જમને દાર,

વિપય સુખને કારણે, પરથી બાંધ્યો પ્યાર.

ધોઝારી. ૩

અસીને ધારી હાથમાં, મારૂ બેઠેને દાર,

કન્યા મુખ જોવું નહિ, કલંક લગાવણુ હાર.

ધોઝારી. ૪

હાય ! કલંક લગાવનારી કન્યાને સુકન્યા કહેતાં જીભે કાંટા વાગે છે માટે કુકન્યા કહીશ.

સતી સુકન્યા, ચંદ્રાર ચંદ્રની સનમુખ જીવે તેમ એકી નજરે પતીના સાસુ જોઈ રહી છે. બંને સામા સામી બેઠાં છે, ત્યાંજરાક દ્રષ્ટિ દૂર જતી રહી અને પોતાના પિતાને હાથમાં ઉધાડું ખડૂગ લઈ ક્રોધમાં આવતા જોઈને બોલી.

[સુકન્યા] રાગ છત્રપતી દુર્યોધન રાજા. (સૈરંધ્રિ.)

સુકન્યા કહે શીરછત્રને, પીતા મારા આવે છે;

ખરૂ ખડૂગ બેંચીને કરમાં, ૨અધર દંતથી આવે છે.

૧

ક્રોધ રહ્યો કાયામાં વરસી, આંખે આંસુ લાવે છે;

રેમે રેમે રહ્યો કાળ તે, તંન તાતવું તાવે છે.

૨

ભય લાગે ભરથાર અતીથે, ભય તો બાન બમાવે છે;

આપ વિના પડતી પીડાને, સ્વામી ક્રોધુ રમાવે છે.

૩

રક્ષણુ કરો ! ના...ય.

× છાલાતો-આશંગાતો. છુપાતો; લજવાતો. ૧ બાંધ્ય-હાથ. ૨ અધર-નીચેનો હોઠ.

ભામનીને ભયમાં પડેલી જોઈ, રૂપીએ પાછું વાળી જોયું. ત્યારે રાજને પુર વેગમાં ધસતો આવતો જોયો. રૂપી બોલ્યા. સમુર ? એટલેજ રહેજે નહિ તો બળીને ભભ થઈ જઈશ ! ક્રોધમાં આવતો કાળો નાગ મંત્રથી સ્થિર થઈ જાય તેમ સ્થિર થઈ ઉભો રહ્યો, તેના મનમાં ભરાયેલા ક્રોધનું કારણ બરાબર સમજીને વળી રૂપી બોલ્યા.

[અવન] રાગ; નાથ ના કરો વાત ધર જવાની રે.

અહો રાજવી, સધ્ય શાન્ત થાઓરે,

સતી એ બાળ, કરો ન કાળ; આવે ન આળ, લ્યોને સંભાળ;

ક્રોધને શમાવેરે.

અહો રાજવી. ૧

દેવ વેદથી, વળીયું મારૂ વાનરે,

વૃદ્ધ કુરૂપ, થયું સુરૂપ; અતી અતુપ, સાંભળ બુપ;

સરોવરે કયું સ્નાનરે.

અહો રાજવી. ૨

રાજ; હું આંખથી અંધ અને શરીરે વૃદ્ધ છતાં, તારી પવિત્ર પુત્રિયે મારી પાર્વતી શંકરની સેવા કરે તેમ કરી, તે પતીવ્રત ધર્મના પ્રતાપે સ્વર્ગમાંથી અશ્વની કુમારોએ આવી, ઉત્તમ આપધીથી સરોવર ભરી, મને સ્નાન કરાવ્યું અને આંખો તથા જીવાની અર્પણ કરી.

(કવિ)

મરાઠી સાખી.

મુની મુખના શબ્દ સાંભળી, ભૂપત પડીઓ પાય;

કર જોડી કરગરવા લાગ્યો, પુરણ ત્યાં પસ્તાય,

મુકયું ચરણે શીશ, અવન રૂપીની થઈ આશીષ.

મુકયું.

અવન—રાજ તારો જય થાઓ ? હું પ્રસન્ન છું.

રાજ—વળી મને કાંઈ આગા કરો કે જેમાં મારૂ પણ હીત સમાયું હોય ?

અવન—સ્વર્ગના જે દેવતાએ, મને જીવાની તથા આંખો આપી, તે વેદો છે માટે યજ્ઞમાંથી સોમવહ્ની રસ મળતો નથી, તેમને મેં વચન આપ્યું છે કે, હું તમને ધંદ્રના દેખતાં તે રસનું પાન કરાવીશ ! માટે વૈદ્ય પર્વતની અને નર્મદાની પારના પ્રદેશમાં યજ્ઞની સઘળી સાહીત્ય તૈયાર કરાવ ! ત્યાં હું પડે આચાર્ય થઈ યજ્ઞ કરાવીશ, અને અશ્વનીકુમારને સોમવહ્ની રસ પાન કરાવી, મારા બોલેલાં વચન સાચાં કરીશ.

શર્ચાતી—જેવી આગા; હું હમણાંજ તે કામને આરંભ કરૂં છું.

મુનીની આગા મુજબ બતાવેલા પ્રદેશમાં રાજ શર્ચાતીએ સઘળી સાહીત્ય તૈયાર કરાવી. મુનીને બોલાવ્યા. યજ્ઞમાં આચાર્ય પદની ધારણ કરી.

રૂપી બેઠા, અને યસની પુણ્યહુતીએ, યસ નારાયણની ઉત્તમ પ્રસાદી એવું સોમવધ્વીના રસનું ઉત્તમ પાત્ર અશ્વનીકુમારોને આપવા માટે ઉઠાવ્યું.

રાગ; મામેરા માટે મહેતે તૈયારી કીધી. (મામેર.)

- (કવી) દેવોને દેવા, પાત્ર ઉઠાવ્યું જ્યારે;
અહંકાર આણ્યો, ઇંદ્ર આવીઓ ત્યારે. ૧
- (ઇંદ્ર) ક્યાં છે ? સુર સાથમાં, વૈદુ કરે છે માત્ર;
તમે કેમ બનાવ્યા, સોમ પામવા પાત્ર. ૨
- (અયવન) અહ્યા સુર સરના, અમથો ન થઇશ ઉદાસ;
સોમવધ્વી પાનની, મેં આપી છે આશ. ૩
- (ઇંદ્ર) ભલે આપી આશ, પણ નાશ થશે લેતાંમાં;
પસ્તાવો પામશે, રૂપી તમે દેતાં માં. ૪
- (કવિ) ધાર્યું પાત્ર રૂપીએ, વંદોને મન ભાવ્યું;
મુનીને મારવા, ઇંદ્રે વજ્ર ઉઠાવ્યું. ૫
- કર્યો ક્રોધ મુનીએ, ધારી ન રાખી ધીર;
એ હાથ ઇંદ્રનો તર્ત રહ્યો ત્યાં સ્થિર. ૬

મુનીને મારવા વજ્ર લઈ ઉંચા કરેલા હાથને સળડ કરી નાંખી, રૂપીએ મંત્ર બણીને યસ નારાયણની સમક્ષ જળા છાંટ્યું. તેજ વખત જેના શરીરનું પ્રમાણ દેવતાઓથી ન કળી શકાય એવો ભયંકર, યોજન યોજન લાંબી દાઢો વાળો, પ્રચંડ શરીરવાળો, તીક્ષણ અણીદાર ચાર ચાર ગાઉ જેટલા લાંબા દાંતવાળો; મદ નામનો રાક્ષસ ખાઉ ખાઉ કરતો નિકળ્યો; તેને જોઇ ભય પામેલો ઇંદ્ર, રૂપીની ક્ષમા માગવા લાગ્યો.

(ઇંદ્ર) રાગ; અધમ કરમ હું તો નહિ કરું. (હરીશ્ચંદ્ર.)

- માશીરે આપો હો મુની મને, આપો જીવત દાન;
કળધી બચાવો કૃપાનિધી, આવી છે શુદ્ધ સાન. માશીરે. ૧
- પુણ્ય પ્રતાપને પેખીને, નમ્ર થઇ ગયો આજ;
બૃહુના પુત્રને પાએ પડુ, કરો ચાહો તે કાજ. માશીરે. ૨
- અશ્વની કુમારો હવે પામશે, સોમવધ્વીનું પાન;
આપ પ્રતાપની આગળે, મારૂ મુક્યું માન. માશીરે. ૩

હે પ્રતાપી મુની મહારાજ, મેં તમને નહિ આપવા દેવા માટેજ અટકાવ કર્યો નથી, પણ મુકન્યાના પિતા શર્યાતીની કીર્તિ અને આપના તપનો પ્રતાપ જગતમાં જાહેર કરવાને માટે આ કામ કર્યું હતું, હવે મારા

કરેલા અપરાધની ક્ષમા કરી, મને જીવતદાન આપો ! આજથી અંશની-કુમારો સહાર્થ સોમવધી રસ પાન કરવાને યોગ્ય થયા છે.

ઈંદ્રનાં આવાં નમ્ર વચન સાંભળી, દયાળુ રૂપિ પ્રસન્ન થયા; સ્થીર કરેલા હાથને મુકત કર્યો અને મદ દહીતના ચાર ભાગ કરી, ચાર જગાએ મુકી દીધો, એક ભાગ મદીરા પાનમાં, બીજો સ્ત્રિયોમાં, ત્રિજો 'દુત રમવામાં, ચોથો શિકાર રમવામાં. મદીરા પાનના કરનારા, સ્ત્રિયોની સાથે વિહારના કરનારા, ઝાઝા પૈસે જીગારના રમનારા, અને શિકારને ખેલનારા, એ સર્વ મદના બરેલાજ હોય છે.

(કવિ) રાગ; એણે લક્ષણે સાક્ષ સમજાવ્યો. (સુરદાસ.)

સુકન્યા એ સતી શીરોમણ સાધવી;

સ્વામી સેવી, પામી અઢળક સુખજો;

કદુપ નાથને રકંઈપ સરખા સેવતી;

તેથી ટળીઆં આ બવ કેરાં દુઃખજો.

સુકન્યા. ૧

માતા કેરી કુખ દીપાવી કામની,

આળા તારી ખુડતી પેઢી સાત જો;

સુર સ્વર્ગના નમીઆ નારી ચરણમાં,

આશીશ દીધી ધન્ય જનેતાની જાત જો.

સુકન્યા. ૨

સતી સાધવી નાથ ચરણ નમતી રહે,

તેને ના હોય, મિથ્યા મન મરોડ જો.

કિન્મત તેની કળી ન જાએ કોઈથી,

લલના પામે લખખો લાખ કરોડ જો.

સુકન્યા. ૩

અદ્ય મતીએ, આજ લખ્યુ આખ્યાન આ;

નારીને શીખામણ કેરે કાજ જો,

શુદ્ધ દીલથી સેવક આપાલાલ કહે;

ઇશ્વર રાખે લલના કેરી લાજ જો.

સુકન્યા. ૪

મહા સતીના સત્યે સુરીનર રીઝતા;

પરમેષ્ઠિ પુરે તેના મન કોડ જો;

રૂડી નારી રૂડી રીતે ખેલજો;

જેર કરીને જય જય શ્રીરણછોડ જો.

સુકન્યા. ૫

❧ ❧ ❧ માધવદાસ. ❧ ❧ ❧

— ❧ ❧ ❧ —

[કવિ]

દોહરો.

શ્રી ગુરુ ગણપતિ શારદા, જગંનાથ જુગદીશ;
દાસ દીન થઇ મુકતો, ચરણ કમળમાં શીશ.

રાગ; શ્રી જગતપતી પ્રભુ આપ સનમતી.

શ્રી જગતકેરા ઇષ, ધર્યું નામ જુગદીશ;
પ્રેમ સહિત પાગ માંહે, સેવક નામે શીશ.
અજર અમર અવિનાશી નિરંજન, નામી નીરાકાર; શ્રી. ૧
બકત જનોની બીડ ભાગવા, સંધ્ય થયા સાકાર.
કાંઈક જન્મમાં નિતી શીખવી, કાંઈક જન્મમાં ન્યાય;
કાંઈક જન્મમાં કોષ કરીને, કર્યા દુષ્ટને ધાય. શ્રી. ૨
સાધુ જનનાં સંકટ હરવા, કરવા સેવક કાજ;
દાસપણું દામોદર ધરીયું, લેશ શરમ કે લાજ.
માતા રૂપે ગયા મલપતા, ચાહી ચાકરી ખાસ;
બ્રાહ્મણ બાળક બકત આપનો, મહાંત માધવદાસ.

[કવિ] રાગ; વણસીધર જય નરસંઘ નોતરવા. (આદ.)

હારે જગદીશ પુરીની પાસ; થયા મહાંત માધવદાસ. ૧
એતો બ્રાહ્મણ કેરા બાળ, જેને વહાલા છે શ્રી ગોપાળ. ૨
એતો સુશિષ્ટ શિરોમણી બકત, જેને જાણે છે ગુણથી જગત. ૩
અમ્મ બિક્ષા માગીને લાવે, ભગવાન બજન મન ભાવે. ૪
એવા સાધુને થઇ સંધરણી, કહો કીયારે જનમની કરણી. ૫
થયો રોગ ભયંકર ભારી, જેની જતુની તે હીમ્મત હારી. ૬
ધોયાં માતા થઇ મળમુત્ર, માતા માધવ માધવ પુત્ર. ૭
જેને માધવ વસીઆ મુખમાં, તેતો દુઃખમાં પડ્યા પથ મુખમાં. ૮

[કર્તા] શ્રી જગંનાથ પુરીની પાસે કોઈ ગામમાં; ગરીબ બ્રાહ્મણને
ઘેર ગરીબ સ્વભાવનો બાળક હતો, જેનું નામ માધવ પાડેલું હતું, દીન
પ્રતીદીન ઉઠરતો બાળક, માતા પીતાને પુરણ મુખ આપતો, જેમ જેમ
સમજણના ધરમાં આવતો ગયો તેમ તેમ તેનું લક્ષ ઇશ્વર ભક્તિ પારા-
યણ થતું ગયું, બાળપણમાં આપે ગુરુદ્વારાએ વિદ્યાભ્યાસ શરૂ કરાવરાખ્યો,

પણુ આપ તો માત્ર બીક્ષા માગવાનોજ ધંધો કરતો હતો. પુર્વ જનમની રૂડી કરણીએ માધવદાસનું ચીત્ત નીરંતર હરી સ્મરણમાં. સતસંગમાં દેવ દર્શનમાં સંતની સેવામાં, ભગવત ભજનમાં ભમ્યા કરતું, અને પોતે તેના લાભ પણ પુર્ણ રીતે લેતો. માતા પીતાના ગરીબ મળતાવડા, અને શાંન્ત સ્વભાવને લીધે માધવદાસનું લગ્ન પણ બાળપણમાંજ થયું હતું.

(કવિ)

રાગ; ગિતી.

સત્ત સંગતમાં શુરા, ભજન ભાવમાં જ્ઞેતામાં જન્ય;

દેવ દર્શને દોડે, એહ લક્ષણે કોખ્યાં છે માય.

(કર્તા) માધવદાસ સંસારની વ્યવહારીક સમજણના ધરમાં આવે છે એટલામાં આપ દેવલોક પામી ગયા. તેથી માધવદાસને ધણુંજ માહું લાગ્યું. મનથી માહું લાગ્યું પણ જગતને જાહેર ન કર્યું, માધવદાસને એમ માહું નથી લાગ્યું કે હાય, આપ મરી ગયા હવે હું શું કરીશ, આ સંસાર વહેવારનો બોળે મારે માથે પડ્યો તે કેમ ઉઠાવીશ, પણ મનમાં ફિકર એજ થવા માંડી કે આપ હતા ત્યાં સુધી આપણે ભજન, કિર્તનમાં દોડતાં હતા, તે નબત્ત હતું, હવે તે કામમાં ખસેલ લાગશે. વાર ફિકર નહિ, પ્રભુની ચાકરી કરીશું તો તે કળની કુંચી પ્રભુજ ખતાવશે.

દેવ દર્શનમાં દોડવું, હરી કથામાં જવું, સતસંગમાં જવું. તે બધું પ્રથમ ચાલે છે તેમનું તેમ ચાલતુંજ રાખ્યું, માત્ર ગુરૂદારે બળવાનું બંધ કરી બીક્ષા ચાલતી કરી. વિશેષમાં કોઈ કોઈ વાર માધવદાસ બાળકને તેડવા સાડ સાધુ વેરાગીના ચેલા આવવા માંડ્યા સાધુ પુરુષોની આવજાવ એટલા માટે હતી કે માધવદાસ પ્રભાતીઆં ગાવામાં પુરણ કુશળ હતા, જમના ઉપર એ વાતે જગદીશની પુર્ણ કૃપા હતી, બીક્ષા વૃત્તીમાં ધ્યાન થોડું અને સતસંગમાં વધારે લક્ષ જોઈ માતાજી કોખ્યાં. એક દીવસ અતી ધીમ્કારથી માધવદાસને ઠપકો દેવા લાગ્યાં.

(માતા)

રાગ; ભરૂચ ન મુકે ખ્યા...લ.

(મદાસશા.)

બહુ બહેલી ! ગયો તું બા...ળા, કાંઈ માંડ્યા ચેટક ચાળા.

તને ક્યારે ગમે છે રણવું, તારે ભુડાં સંગે ભળવું;

તે દેખી મારે બળવું, અરે ઓ તંન,

મુંઝાયું મન, ભાવે નહિ અંન, ઝમકતી જા...ળા.

કાંઈ. ૧

તારે ભાગેજે બટકાવું, તારે ત્રણ વખત તો ખાવું;

તારે ગાંડુ થેલું ગાવું, વસે શી થાય;

લાગી દીલ લ્હાય, હાય રે હાય; કરમના કા...ળા.

કાંઈ. ૨

તેં જોગી જંગમ જાલ્યા, જોઝારા ઘરમાં ધાલ્યા;

તને અવળા મંતર આલ્યા, મુંવો તુજ તાત,

મુવા સમ માત, અરે ખરે ખાત; બન્યા ઓશીઆ...ળા. કાંઈ. ૩

ભક્ત માધવદાસ ગજનાથી બોલતાં માતાના મુખના સામું એકી નજરે ટગર ટગર જોઈ રહ્યા છે, માતાના ક્રોધ વચન પુષ્પની વૃષ્ટિથી થતા મુખ રૂપ માની લે છે, સામે જવાખ દેતા નથી, તેમ દેવાંતી ઈચ્છા પણ કરતા નથી. વળી માતા કહેતાંજ જાય છે.

બ જોગી સંગે જાજે, અપ્પણુ લઈ માંગી ખાજે;

તને દેખી દીલડું દાઝે, દરેં ક્યાં દાર;

ધીમે અંગાર; હૃદય મોઝાર; લ્યાયના લ્હા...ળા. કાંઈ. ૪

માતાના બોલવાથી, માધવદાસે માઠું ન લગાડ્યું. પણ વિચાર કર્યો કે હવે માતાને માઠું ન લાગે એવી રીતે વર્તવું. આ સંત સાધુઓ ઘેર તેડવા આવે છે તેમને ન આવવા દેવા, અવકાશ મળે આપણે ત્યાં જવું, તે પણ થોડું અને ચુપકીથી; કારણકે માતા તેથી પણ નારાજ છે.

જન્મની આપનારી જનેતાતું દીલ ન દુખાય તે નિશ્ચય પર આવીને માધવદાસ જે પ્રભાતીઆં ગાવાને સાધુના ઝુંડમાં જતા હતા. તે પ્રભાતીઆં, સવારના પરાઈમાં ઘરમાં ગાવા માંડ્યાં. શ્રી જગદીશ્વરની કૃપાથી કાળજી ઉઘડ્યું હતું. અને પ્રભાતીઆં ઉપર પ્રભાતીઆં દ્વારાની ધારાની માફક એક ઉપર એક છુટતાંજ હતાં.

બીજા ભાગવા જતા, તે પણ જાણે રૂઝા વીનાનીજ વાત, કોઈને આંગણે હાંતી ઉભા રહેવું નહિ; કોઈને ત્યાં આગ્રહ કરી કોઈ ચીજ માગવી નહીં, માત્ર પ્રભુ ઇચ્છાએ બની જાય તેજ લેવું અને લાવવું. કોઈવાર પ્રભુ નામની ધુન કરતા આલ્યા જવું, અને કોઈવાર પ્રભાતીયું ગાતા આલ્યા જવું.

ઈશ્વર તરફ સંપૂર્ણ લલ્લ; શાન્ત, નિરાશીમાની સ્વભાવ, માનાપમાનનો ભાગ, તેની સાથે ક્ષિતિ ન ભક્તિ. તે વડે કરીને માધવદાસની કિર્તિ દેશ વિદેશ ફેલાવા લાગી. કોઈ કોઈ માણસો માધવદાસનાં રચેલાં પ્રભાતીઆં લખી લેવા લાગ્યા; અને પાંડે થએલાં ગાવા લાગ્યા; જે વડે કીર્તિ વિશેષ પ્રસરી.

વાર તહેવાર અને પરવણીના દીવસે માધવદાસ જગન્નાથ પુરીમાં

જતા. અને પ્રભુ દર્શન કરી આવતા. માધવદાસની સુકિર્તી સાંભળીને, જગન્નાથ પુરીના રાજાને દર્શનની ઇચ્છા થઈ. તેની સાથે તેને સ્વપ્નમાં પણ શ્રી જગદીશ કહી ગયા કે ગુરૂ કરે તો મારા માધવદાસને કર !

જે રાત્રે સ્વપ્ન થયું તેના બીજા દીવસના સવારમાં સમાની વચ-
માં પુછ્યું કે, આપણા નગરમાં કે પાસેની સરહદમાં, માધવદાસ કોણ છે.
જેની સુકિર્તિ આટલી બધી પ્રસરી ગઇ છે ?

પ્રધાન—સરકાર; મેં પણ સાંભળ્યું છે કે માધવદાસ કરીને કોઇ પ્રતાપી
અને પ્રભુ ભક્ત છે, પણ તે સાધુ, વેરાળી, જોગી, જંગમ, સન્યાસી કે
બ્રહ્મચારી છે, તે જાણ્યું નથી.

રાજા—આજે તો શ્રી જગદીશ્વરની સ્વપ્નમાં આજ્ઞા થઇ છે કે, ગુરૂ
કરે તો માધવદાસને કર ! તપાસ કરો ! તે માધવદાસને શોધી કાઢી માન
બેર મારી પાસે બોલાવી લાવો ?

[કતાં] જેટલી નામની ખ્યાતી છે, એટલો શરીરનો આડંબર
નથી. માધવદાસતો માત્ર એક ગરીબ બ્રાહ્મણનો બાળક, સાધારણ સ્થિતીને
લઇ સદા સાધારણ વસ્ત્રને ધરનાર, અને પ્રભુનું ભાન કરાવી, પ્રભુ મેળવે
તેમાંથી નિર્વાહનો કરનાર, એટલે રાજાના સેવકોને ઝટ જડી આવ્યો નહિં.

એક દીવસ માધવદાસ બાજાને અર્થે ફરતો હતો અને મુખથી પ્રભુ
ઉચ્ચાર કરતો હતો.

(માધવદાસ)

રાગ; ધ્રુવ.

જે જે જે શ્રી જગના નાથ; મેરી લજ્જા તેરે હાથ.

જે જે જે શ્રી જગના નાથ; મેરી લજ્જા તેરે હાથ.

જે જે જે શ્રી જગના નાથ; મેરી લજ્જા તેરે હાથ.

જે જે જે શ્રી જગના નાથ; મેરી લજ્જા તેરે હાથ.

જે જે જે શ્રી જગના નાથ; મેરી લજ્જા તેરે હાથ.

આ અવસરે માધવદાસ જરા ઉમ્મરમાં આવ્યા છે; ઘરમાં સ્ત્રિને પુત્ર
પ્રસવ થયો છે, તે પાંચેક વરસની ઉમરનો છે. માધવદાસને પુત્ર પ્રાપ્તિ
થવાથી માતા તો રાણ રાણ થયાં છે. સ્ત્રિ પુત્રી થઈ છે; પણ માધવદાસને
તો ફાળ પડી કે, આ વળી એક બંધન વધ્યું, એક બેડી વધારે પડી. અગ્નિની
એક જ્વાળા વધારે પ્રગટ થઈ.

માધવદાસે એક જગાએ પાંચ પચીસ માણસોને ઉભેલાં જોયાં એટલે
જશ થોભાને પ્રભાતીયું બોલ્યા, તે એવા વિચારથી કે ઉભેલા માણસો કાંઈ
સાંભળે ને સમજે તો એમનાં દેવા ઉપડે.

(માધવ) “પ્રભાત.” રાગ, પહોરે પોપટ રાજ રામના.

જાપ જપો જુગદીશને, ભવ શંકટ ભાગે.

આંની હાંહારે ભવ સંકટ ભાગે.

કૃપારે થાય શ્રી કૃષ્ણની, વાળાં વિજયનાં વાગે.

જાપ જપો. ૧

તાપ ટળે તિવીધના, જગદીશને જપતાં;

આંની હાંહારે જગદીશને જપતાં;

કોટીક કલ્પો વહી ગયાં; તેવા તાપમાં તપતાં.

જાપ જપો. ૨

મુકીને જાવું મહેલને, મુકી ગાડીને વાડી,

આંની હાંહારે મુકી ગાડીને વાડી,

લક્ષણવંતી *લાડલી, એ નવ થાય અગાડી.

જાપ જપો. ૩

૧ખર ૨ખર ખુદ્ધિ શું કરે, ખોટો મમ્મત ખાલી;

આંની હાંહારે ખોટો મમ્મત ખાલી,

પળમાં પ્રલય થઈ જાય છે, જાએ જમડા ઝાલી.

જાપ જપો. ૪

દીનનો ભરસો નહિ દેહનો, નહિ નહિ પા પળનો;

આંની હાંહારે નહિ નહિ પા પળનો;

ક્યારે કડાકો વાગશે, આ કાળની કળનો.

જાપ જપો. ૫

કાથા તે કુંભ કુંભારના જાએ ફટ ફટ કુટી,

આંની હાંહારે જાએ ફટ ફટ કુટી,

કરડી નજર થઈ કાળની, તેની ખલકમાં ખુટી.

જાપ જપો. ૬

સાંધી તે સંધાય નહિ, આવરદાની દોરી;

આંની હાંહારે આવરદાની દોરી,

ખાળક ખાપાલાલની તાંણી નાંખી છે ઝંઝારો,

જાપ જપો. ૭

માધવદાસનાં ગાએલાં કિર્તને વાર્તા કરતાં ઉભેલાં સર્વતું ધ્યાન ખે-

ચ્ચુ. માધવદાસના મધુરા કોમળ કંઠમાંથી નીકળતા પ્રભાતના પહોરમાં
ગવાતા પ્રભાતીઆં સાંભળી સર્વે શુભ થઈ ગયા, અને એકી ટશે ભક્ત
રાજના સાસુ જોઇ રહ્યાં.

કિર્તનને અતે સરવે માધવદાસને પગે લાગ્યા અને જે ખોલાવી. શ્રી
હરીના ભજનનો ભાવ આ લોકના હૃદયમાં ખરાખર થયો છે, એમ સમજી

* લાડલી-સ્રી. ૧ ખર-ગધાડા. ૨ ખરખુદ્ધિ ગધાડાખુદ્ધિ. ૩ ઝંઝારો-મીઠાઈ
તમરી.

માધવદાસે મનમાં વિચાર્યું કે આ લોકોને વળી કાંઈક સાંભળાવું, તો તેમની વૃત્તિઓ ઇશ્વર ભજનમાં દોરાય ખરી.

પહેલો—(પગમાં પડીને) આપનું નામ શું કૃપાનાથ ?

માધવદાસ—દાસનું નામ માધવ છે ?

બીજો—વાહ ! તારે માધવદાસ નામ સાંભળીએ છીએ તે આપનું કે ?

માધવદાસ—તમે નિરંતર સાંભળો છો, તે માધવ નામ તો વિશ્વ-પતિનું છે, પણ તે નામ પાડવાથી પ્રભુ નામનો જાપ થાય એમ સમજી માફ નામ મારાં માથાપે માધવ રાખ્યું છે.

ત્રીજો—ધણી દીવસથી આપની ખ્યાતી સાંભળતા હતા પણ દર્શન તો આજે જ થયાં; આપનાં દર્શનથી અમે પાપી પાવન થયા.

માધવદાસ—અહીં ભેગા થઈ શું શું વિચાર કરો છો ?

ચોથો—કાશી જત્રા કરવા જવું છે, તેને માટે વિચાર ચાલે છે. આપ પધારશો ? પધારો તો સાહે.

માધવદાસ—મારે આવ્યાની ધણી ઉમેદ છે, પણ મારાં માતાજી આજા આપે તો અવાય. હું મારા માતાજીને વાત તો કરીશ.

પાંચમો—ગમે તેમ કરીને પણ આપ આવશો તો અમને વાટમાં આનંદ થશે; અને ત્યાં પણ દીવસ સુખમાં જશે. ભલા તમારે બીન પ્રયાસે જત્રા થશે. હજી જવાની દશ દીવસની લીલ છે; ત્યાં સુધીમાં નિશ્ચય કરી મુકજો.

કાશી જત્રા કરવા જવા તૈયાર થએલા માણસોની મુલાકાતથી માધવદાસનું મન પ્રદુષ્કિત થઈ ગયું. પોતાને પણ જવાની ઇચ્છા થઈ, ઘેર આવી માતાજીને અરજ કરી, માજી; આપ આજા કરો તો કાશી વિશ્વનાથનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છા થઈ છે.

માતા—દીકરા જત્રા કરવા જવું, એ વૃદ્ધાવસ્થાનું કામ છે, અત્યારે તો કેડય બાંધીને રજવાનો વખત છે.

માધવદાસ—માજી; જત્રામાં કાંઈ જન્મારો કાઢી નાખવાને! નથી; અને રજવાનું તો રોજ છે.

માતા—તારા બાપ બાવન વર્ષે મરી ગયા, પણ ક્યા મલકમાં કાશી છે તે જાણ્યું નહિ. મને પણ પચાસ થયાં તોપણ હજી કાશીનું સ્વપ્નનું આવ્યું નથી, અને તને જત્રાને માત્રા કેમ મુજે છે ! માતાનાં વચન સાંભળીને માધવદાસનું મોઢું ઉદાસ થઈ ગયું, તે જોઈ માતાએ કહ્યું. કેમ તાર મોઢું પડી ગયું ? શુ તાર બગડી ગયું ?

(માધવદાસ) રાગ; ઇસ તન ધનકી, કોન ખડાઈ.

મુખ પર માણ આવી ઉદાસી,	
હૃદય કમળમાં કેવળ કાશી.	મુખપર માણ.
નિર્મળ ગંગા સ્નાનજ કરવા;	
સેવન કરવા સુ સંન્યાસી.	મુખપર માણ. ૧
વિશ્વનાથનાં દર્શન કરવા,	
પરસન કરવા એ અવિનાસી.	મુખપર માણ. ૨
મનડુ પડ્યું છે વિચાર વમળમાં,	
કાલે સ્વપ્નમાં કાશી ભાસી.	મુખપર માણ. ૩
માતાની આજ્ઞા કેમ ઓલંગુ;	
પામ્યા વિસરજન વિચાર વાસી.	મુખપર માણ. ૪
માત વચન હું માથે ચઢાવું,	
છાનો છપનો નવ જાક નાસી.	મુખપર માણ. ૫

માતા—કાશીની જગ્યા કર્યા વગર અસહ્ય ગતી થતી હોય તો જરા કેડ્યનો અંકોડો નમાવીને ચાર ઘર વધારે ફરીને થોડા દીવસ આલે એટલી અનાજ પાણીની ખરચી ભરીને જ ?

માધવદાસ—ખડુ સાર માતાજી; ભરનાર તો વિશ્વંભર નાથ છે, તો પણ તમારી આજ્ઞા માથે ચઢાવું છું. આજથી ભીક્ષામાં વધારે ધ્યાન રાખીશ, હજી મારે જવાની પણ આંક દીવસની વાર છે.

માતા—હશે કોઈ વેરાગી બે રાગીનો સંગાથ.

માધવદાસ—બે રાગીનો સંગાથ નથી માણ, પણ એક રાગીનો છે.

માતા—ગમે તેનો સંગાથ હોય અને ગમે ત્યારે જવું હોય. પણ તારી ખાઈડી અને તારા છોકરાને પુર પડે અને તુ પાછો આવે ત્યાં સુધી નબે એટલું અનાજ ભરીને જ !

માધવદાસ—કેમ ખઈરી ને છોકરાજ ગણાવ્યો ! તમારે ખાવા નહિ જોઈએ માણ ?

માતા—મારે જોઈએ, તેની તારે ચિન્તા ન કરવી. હું તો મહેનત મજૂરી કરીનેય માર પેટ ભરીશ, દયણું ખાયણું કરીનેય મારો નિભાવ કરીશ ! પણ તારી ખાઈડી શેડાણી છે, એટલે એનાથી કોઈનું વૈતર થાય પણ નહિ અને દહાડો વળે પણ નહિ.

માધવદાસ—ઠીક કહો છો માતાજી; શ્રી અને પુત્ર એ દુઃખ રૂપ છે, બંધન રૂપ છે, ખેડી રૂપ છે, ઉપાધી રૂપ છે, પણ ઇશ્વરે વળગાડેલી માયા છે. તેને નાંખી દેવાતી નથી.

માતા—વળી નાંખી દેવાનું કોણે કહ્યું; કોટે માદરીયુ કરીને બાંધ્યું !

[કર્તા] કાશી જવાની રજા મળી તેથી મનમાં આનંદતો થયો પણ માતાજીનાં કહેલાં વચન કોષ કરાવે છે, ખેદ કરાવે છે. માતા પીતાએ મને પરણાવ્યો ન હોત તો ઘણું રહુ થાત; પણ એ મારા બાળ્યનેજ વાંક છે એમાં એમનો શુ દોષ.

હે પ્રભુ ! હે વીશ્વેશ્વર ભગવાન મને આવું બંધન શા માટે કર્યું ! વળી એટલે સરતું નહોતું તે પાશુ, બંધનના ઉપર બંધન છોકરો ! એમની હયાતી સુધીમાં મારે એમની સંભાળ લેવીજ ? શ્રી હરી શ્રી હરી, પ્રભુ સર્વની સંભાળ લેનાર તો તમે છો. તેથીજ તમે સર્વેશ્વર કહેવાઓ છો, તેથીજ તમે વિશ્વંભર કહેવાઓ છો, કાંઈ નહિ હવે મારા સમજવામાં વાત આવી, સર્વની સંભાળ લેનાર તો તમેજ, પણ અનેકને એકના આધાર ઉપર રહેવા રાખવાની ગોઠવણી પ્રભુ તમે કરી મુકી છે.

વિચાર શુન્ય થઈ ગએલા માધવદાસ વસ્તીમાં ફરવા નીકળ્યા છે. ત્યાં માર્ગમાં, પેલા કાશી જનારા જત્રા વાસીઓ, કે જેમની સાથે વાત થઈ હતી, તેઓ મળ્યા, અને કહ્યું કે, કાલે સવારમાં જવાનું છે માટે તૈયાર થઈ જાઓ. અમે તમને તેડવા માટે માણસ મોકલીશું.

માધવદાસ—કેમ; તમે તો કહેતા હતા ને કે આઠ દશ દીવસ બાદ જવાનું થશે, વળી વિચાર ફરી ગયો કે શું ?

બન્ને—બધાનો મત એમ થયો કે; જેમ એ દિવસ વહેલું જવાય તેમ સારૂ ! કારણ કે સો માણસે સંપીને નીકળવું, તેમાં વળી કોઈને કાંઈ વિદન આવી જાય ને રહી જાય તો તેનો આત્મા બળી જાય, માટે અહીંથી નીકળ્યાં એટલે તેની ફિકર તો નહિ ?

માધવદાસ—બહુ સારૂ બહુ સારૂ ! એ વિચાર ઘણોજ ઉત્તમ; આપણે તો જ્યારે બોલાવા આવશો ત્યારે તૈયાર છીએ. હાલતો હું બીક્ષાને માટે બહુ છું.

(કવિ.)

રાગ; સાખી મરાઠી.

પ્રભુ દર્શનની પુરણ પ્રિતી, અંતર માંહે જાગી;

માધવદાસના મનની માંહે, કાશીની લેહ લાગી;

વાધ્યો અતી ઉમંગ, નહાવા ઇચ્છા નિર્મળ ગંગ.

વાધ્યો.

ભિક્ષા ભાગવા નીકળેલા માધવદાસ ભિક્ષા ભાગવાનું તો બૂલીજ ગયા, અને વિચારશુન્ય થઇ ગયા કે, શ્રીકાશીપુરી જઈશું અને વિશ્વનાથનાં દર્શન કરીશું, પ્રભુ દર્શન કરીશું ને પાવન થઈશું.

તે દીવસે બધા ઘરનાંને દશ પંદર દીવસ ચાલે એટલું શીધું ભિક્ષામાં આવ્યું, જે માધવદાસથી ઉચકાયું નહિ, એટલે પ્રેમી ભક્ત જનો ઘેર આવીને મુકી પણ ગયા. હ્યો માણ આ અનાજ ભગવાને આવ્યું, હવે હું કાશી જઈ છું.

માતા—પાછો વહેલો પાછો આવજો ? આટલું થઇ રહેશે એટલે તારી ખાઇડીને છોકરો, શું ખાશે ?

માધવદાસ—માણ; પછીની ફિકર શા માટે કરવી, શ્રી હરી સૈને ખાવા આપેજ છે.

શીધા સામગ્રીનો અંદાજરત કરીને, માધવદાસ કાશી જત્રા કરવાને માટે ગયા, ગંગા સ્નાન કરી, શ્રી વિશ્વનાથ ભગવાનનાં દર્શન કરી સાધુ સંત સન્યાસીનો સમાગમ કરી પોતાની કીર્તિને ફેલાવતા, ઘણા દીવસ રહ્યા. અહીં મુકેલું શીધું પુર્ણ થયું, તેજ દીવસે; માધવદાસની પડોસમાં, એક વાણિક ગ્રહસ્થ રહેતો હતો; અને જે માધવદાસનાં પ્રભાતીઆં સાંભળતો હતો તેણે માધવદાસની ખબર પુછી. પૂછતાં માલમ પડ્યું કે, માધવદાસ આ પ્રમાણે ગોઠવણી કરી કાશી જત્રા કરવા ગયા છે, એટલે તેણે વગર આગ્યે બીજા વીસેક દીવસ ચાલે એટલું શીધું આવ્યું.

ઘણે દીવસે માધવદાસ ઘેર આવ્યા, અને ઘરનાં માણસોને ખાધ પી આનંદ કરતા જોયા, એટલે ખુશી તો થયા, પણ વિચાર કરવા લાગ્યા કે આ બન્યું શી રીતે હશે ? નારીને પુછતાં માલમ પડ્યું કે. પડોસમાં રહે છે તે શેઠ બીજું શીધું આવ્યું. તે સાંભળી માધવદાસના મનમાં નિશ્ચય થયો કે, સર્વેશ્વર સર્વની સંભાળ લેછેજ; આપણે કરીએ એ ચિન્તા ફોગટ છે.

પ્રથમની માફક ભિક્ષા અને ભજન ચાલતાં રાખી લીધાં. વસ્તીમાં ફરવું, પ્રભુ ભજન કરવું, સાધુ સંતનો સમાગમ કરવો, વળી વાર પરવ, શ્રીજગદીશનાં દર્શન કરવા પણ જવું, આવા આડંબર વિનાના ડોળ વિનાના સાદા અને સુશીલ સ્વભાવના માધવદાસ રાજને ન જડ્યા. તેમના બદલામાં, બીજા ઢોંગી ધુતારા અને વેપ ધારીઓ સત્કારને પામી ગયા પણ રાજએ હજી સુધી કોઇને ગુરૂ કરી કંઠી બંધાવી નથી.

એક દીવસે માધવદાસ ઘેરથી નીકળ્યા તે વખતે, માતાએ કહ્યું કે, તારી દેવ સેવામાં ભડકો કરવા ર નથી. તે લેતો આવજો ! આ ઉચ્ચાર સાંભળી માધવદાસ ચિન્તા કરતા ચાલ્યા. હે ભગવાન, દીવેટ કરવા ર ધરમાં નથી આજે તમારી આરતી શી રીતે થશે, પ્રભુ, ર જેવી વસ્તુ માગવી એ ઠીક નહીં. હાલમાં પાસે પૈસા પણુ નથી કે વેચાથી લાવી શકાય, શું કરવું. જો આજનો દીવસ નીકળી જાય તો કાલે તો વળી કાંઈ બીજી જોઈ-વણુ થઈ જાય. આમ વિચાર કરતા કરતા માધવદાસ વસ્તીમાં ફરે છે.

નગરના રાજાની સવારી તે દિવસે તે ગામમાં આવી છે, રાજા મેલ્લે મેલ્લે ફરી તકરારી મકાનોની તપાસ કરે છે. જેને જેવા જોઈતા હોય તેવા સવડો કરી આપે જાય છે. ન્યાયના ધારાને અનુસરીને સર્વને સંતોષ પમાડતો રાજા ચાલ્યો જાય છે. ત્યાં એક દ્વાર સામી દ્રષ્ટિ કરીને ઉભેલા અને મધુર સ્વરે પ્રભાતીયું ગાતા. માધવદાસને જોયા.

માધવદાસનો મધુરો કંઠ, જુવાની અવસ્થા, પણુ મુખ ઉપર શાન્તિના શેયડા જોઈને રાજા ત્યાં ઠરીજ ગયો, અને પોતાના માણસો સહીત સાંભળવાને ઉભો.

જે ધરના સન્મુખ ઉભા રહી માધવદાસ કિર્તન ગાય છે તે ધરમાં સ્ત્રિ, ધણા દિવસની એઠવણી કાઢતી હતી, એક લુગડાનો કુચો લઈ, પલા-જેલી માટીમાં બોળી બોળી; ચુલા ઉપરની મેંશ ધોતી હતી. આમથી માધવદાસનું કિર્તન થઈ રહ્યું, અને બાંધનું કામ પણુ થઈ રહ્યું. મેલુ અને ગંધાતુ પોતુ હાથમાં લઈ નારી ઉમરો બોળંગી બોટલાપર આવી, અને ધણા માણસોને ઉભેલા જોઈ, માધવદાસના ઉપર ક્રોધમાં આવી જઈ. રીસમાં તે પોતુ છાતીમાં માર્યું.

(કવિ) રાગ; સાખી મરાઠી.

એક દ્વાર પર ઉભા રહીને, કોડે કિર્તન ગાયું.

રામા રોપે પોતું ફેંક્યું, છાતીમાં બચકાયું;

પામ્યા મનમાં હર્ષ, નારી જીવે ઝાઝાં વર્ષ.

પામ્યા.

સ્ત્રિએતો પોતુ રીસમાં અને રોપમાં માર્યું, પણુ માધવદાસે જેમ ક્રોધએ કુલનો દડો નાંખ્યો હોય અને હર્ષથી ગ્રહણુ કરીલે તેમ ગ્રહણુ કરી લીધું. અને વળી તેને વિનય વચન કહ્યાં; જય ચાઓ, બેન તારૂં કલ્યાણુ થાઓ, ધણું જીવો !

પોતુ મારતાં તો માર્યું, પણુ પછી રાજા વિગેરેને દેખી નારી ધરમાં

જતી રહી, માધવદાસ પણ ઘેર ગયા, અને રાજા વિસ્મય પામી વિચાર કરતો; ત્યાંનું તે દીવસનું કામ અધુર સુકી ઘેર ગયો.

ઘેર જઈ રાજા વિચાર કરે છે કે બ્રાહ્મણ કેવો નિરાભિમાની છે, એણે કોંધને જીત્યો છે. સુખ સ્થિતિ પોતે માર્યું, પણ પોતે ખમીને આશ્વે પડ્યો. ના ના પણ મારી ભુલ્ય છે, બિલ્કુલને બોલવાનો હક્ક નથી, તે બોલી શકતાજ નથી. કારણ કે આજસુ ઉદ્યોગને તજ પેટને ખાતર પારકા ઝોશી-આળા થઈ; ઘેર ઘેર માગે છે.

માધવદાસે ઘેર આવી, ગરમ પાણીમાં તે પોતે ઘોષ નાંખ્યું, તથા તેને વળગેલો મેલ દુર કરી નાંખ્યો. પછી તેને ખારાના પાણીમાં ઘોષ, સાફ કરી નાંખ્યું; ત્યાર પછી તેના તારે તાર ખેંચી કાઢ્યા, તે તારની દીવેટા તૈયાર કરી ધીમાં બોળી દીધી, પછી પ્રભુની સેવા કરવા માંડી. ત્યારે માએ પૂછ્યું કેમ રૂ લાવ્યો કે નહિ, માધવદાસ કહે આજે તો એક બાવીશ પ્રેમી બાઈએ સુતરના તારની દીવેટા આપી છે, તે તૈયાર કરી છે, હમણું દીવા તથા આરતી કરીશુ. શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનને નવરાત્રી, ચંદન પુષ્પ ચઢાવી. દુપ નિવેદ કરી, પછી ધીનો દીવો કરી આરતી ઉતારવા માંડી.

(માધવદાસ) આરતી; રાગ, જય શીવ ઝોંકારા, હર શીવ.

જય જય શ્રી જુગદીશ; હર હર શ્રી જુગદીશ;

આરતી કરમાં ધારી, ચરણે નામું શીશ.

હર હર શ્રી.

શહસ્ત્ર સુર્યનું તેજ, તમમાં છે સ્વામી;

સ્વામી સેવા કરતાં, દુઃખ ગયાં વામી.

હર હર શ્રી. ૧

મુંઝાયો મહારાજ, તાર નહિં ધરમાં;

આપે જઈને ઉભા, નારી અંતરમાં.

હર હર શ્રી. ૨

અંજણપું શું આપ, અંતરના જમી;

જે જોઈએ તે અરપો, રાખો નહિ ખામી.

હર હર શ્રી. ૩

મંન સહિત મહારાજ, આરતી ઉર ધરજો;

અબળાના અંતરમાં, અજવાળુ કરજો.

હર હર શ્રી. ૪

અહીં માધવદાસે દીવો પ્રગટ કર્યો તેજ વખતે સ્ત્રીના હૃદયમાં ઝાનનો પ્રકાશ થયો. જેમ જેમ આરતી ઉતરતી ગઈ. તેમ તેમ સ્ત્રીના હૃદયમાંથી અગ્નિન ખસતું ગયું, પોતે પસ્તાવા લાગી, અરેરે મેં પવિત્ર બ્રાહ્મણને એકું જુદું પોતે માર્યું, બહુ ખોટું કર્યું, હવે એજ બ્રાહ્મણને દેખુ તો મારા અપરાધની ક્ષમા માગુ. હે પ્રભુ ગમે તેમ કરીને એ બ્રાહ્મણ આવે એવી પેરવી કરજો.

આમથી રાજ પણ રાત્રીમાં વિચારમાં પડી ગયો છે, કે ભીક્ષા માગવા આવેલો બ્રાહ્મણ નિરાભીમાની તો ખરે, કાલે પાછુ ત્યાંજ જવું. અને રોજનો અભ્યાસી રોજને રોજ તે મહેલામાં આવતોજ હશે. તેને મળી કાંઈક વાત પણ કરવી અને માધવદાસનો પતો બતાવે તો, તેમને ખોળી કાઢી કંઠી બંધાવી લેવી.

ખિન્ને દીવસે બધના દાર પાસે રાજ આવે છે. આમથી રાજ આવે છે અને સામેથી માધવદાસ પ્રભુ સ્મરણ કરતા કરતા આવ્યા.

(માધવદાસ) રાગ, ત્રોટક છંદ.

જનમી જગમાં જગદીશ જપો,

તનમાં નહિ ત્રીવીધ તાપ તપો;

ટંકાર કરી સૌ સ્વર્ગ ટપો,

મનુ તન માન્ય ખરમાં ન ખપો. ૧

બહુ માણી મનથી મોઝ મોઝ,

હવે અંતરથી અભીમાન તજો;

સૌ સત્ય શિયળ શણગાર સજો,

ભાઈ ભાવ થકી ભગવાન ભજો. ૨

જુગદીશ જખે જશ લેઈ જશે,

વળી વીસ વસા જઈ સ્વર્ગ વસો;

ભજતાં ભવ સાગર પાર થશે,

કાયે કબલે નહિ કાથ કરો. ૩

મહા મોંઘી મનુષ્યા દેહ મળી,

જેની કીમ્મત કોથી ન જાય કળી;

ખરે ખાત થશે એ ખાખ બળી;

જ્યાં જીવન જાએ દગ દગી. ૪

મનુષ્યા દેહ દેવત મુલ્ય મણી,

હરી નામ અખંડ હીરાની કણી;

રૂદીઆમાં રાખો લક્ષ લણી,

બસ ખોલી બાપાલાલ તણી. ૫

[કર્તા] આ પ્રમાણે સવારના પહોરમાં શીખામણના શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરતા, આવતા માધવદાસનો અવાજ ઓળખી, વરસાદની માફક વાટ જોઈ રહેલી સ્ત્રી, દોડતી બહાર આવી, માધવદાસના ચરણમાં પડી, કાલાવાલા કરી અપરાધની ક્ષમા માગવા લાગી.

(કવિ)

રાગ; ગિતી.

નારી નમતી આવી, પાર વીનાની પરતાવા લાગી;
આરતને અજવાળે, દુષ્ટ દીલમાં શુદ્ધ મતી જગી.

સ્ત્રી—હે મહારાજ મારો અપરાધ ક્ષમા કરજો; મારી ભૂલ્ય થઇ, તમે તો બ્રાહ્મણ પવિત્ર અને પુણ્ય ગણાઓ, તેમને મેં એકું જુદું પોતુ મારું એ મોટી ભૂલ કરી છે.

માધવદાસ—એન મારે તો ઉલટો તમારો પાડ માનવા જેવું છે, તેને બદલે તમે કાલાવાલા શાના કરો છો ?

સ્ત્રી—શું બોલો છો મહારાજ; મેં તમારો અપરાધ ક્યો, જ્યોતી અને કાંઈ શીક્ષા થવી જોઈએ, તેને બદલે પાડ કેવી રીતનો ?

માધવદાસ—એન, કાલે ઘરમાં ખીલકુલ રૂં નહોતુ, પ્રભુને આસ્તી કરવાની પણ અડચણ આવી પડી હતી, રૂં વેચાથી લાવવાને ઘરમાં પાછ પણ નહોતી, તેથી હું વિશેષ ચિન્તામાં પડી ગયો હતો, તે વખતે તમે જે પ્રેમ ભાવથી પોતુ આપ્યું, તેને ઘોષ ધાઈ સાધ કરી સુકવી તારે તાર જુદા કરી ધીમાં પલાળી પ્રભુને આસ્તી કરી. તારો જય થાઓ એન, તાર કલ્યાણ થાઓ !

આટલુ કહી માધવદાસ ત્યાંથી ચાલ્યા, તે વખતે રાજા જે અત્યાર સુધી સઘળું સાંભળતા હતા અને જોઈ રહ્યા હતા તે માધવદાસની વાંસે દોડ્યા અને તેમને ઉભા રાખી પુછ્યું. આપ શી રાત્રી છો અને ક્યાં રહો છો ?

માધવદાસ—હું બ્રાહ્મણ છું. અને પાસેના ગામમાં રહું છું.

રાજા—તમારું નિરાભીમાનીપણું; તથા ક્ષમા કરવા પણાની બુદ્ધિ જોઈ હું ચકીત થઈ ગયો છું.

માધવદાસ—શ્રી જુગદીશ, શ્રી જુગદીશ, શ્રી જુગદીશ જાપો !

રાજા—સત્ય છે મહારાજ; તમે ? માધવને ઓળખો છો ?

માધવદાસ—હાથ, ઓળખું તો છું.

રાજા—એ તમને કેમ કેમ વાર મળતા તો હશે ?

માધવદાસ—હાથ, મળે ખરા.

રાજા—હવે મળે તો જરૂર તેમને મારી પાસે તેડી લાવજો. હું આ ગામનેા રાજા છું.

૧ માધવ-રાજા માધવ એટલે માધવદાસને ઓળખો છો ? એમ પુછે છે.

અને માધવદાસ સમજ્યા કે માધવ નામ ભગવાનને ઓળખો છો ?

માધવદાસ—બહુ સારૂ જરૂર તેડી લાવીશ, પણુ આપને તેનું શુ કામ છે ?

રાજા—મારે એમની પાસે કંઠી બંધાવવી છે, મારે એમને ગુરૂ કરવા છે.

માધવદાસ—એ માણસ ગુરૂ કરવા લાયક નથી.

રાજા—તમે શા ઉપરથી એવો અભિપ્રાય આપો છો મહારાજ !

માધવદાસ—હું સારી પેઠે ઓળખુ છું. એના સ્વભાવનો બરાબર ભોમીઓ છું, તેથી કહુ છું કે કોઈ બીજાને ગુરૂ કરી લેયો.

રાજા—મેં તો ધણી સારી ખ્યાતી સાંભળી છે, અને આપ જ્યારે આમ કહો છો, ત્યારે ખરૂં શુ તે હવે સમજાતુ નથી.

માધવદાસ—પ્રથમ તો એ પોતેજ તમારો ગુરૂ થવાની ના પાડશે. ગુરૂ થવું એ કાંઈ જેવી તેવી વાત નથી.

રાજા—કંઠી બાંધી, મંત્ર આપી, કાનમાં ટુંક મારી દેવી. એ ગુરૂ.

માધવદાસ—એમ નહિ; શિષ્યનો સઘળો ભોળો ગુરૂને શીર છે. શિષ્યની કાર્તિયે ગુરૂની કિર્તી છે, અને શિષ્યની અપકિર્તી એ ગુરૂની અપકિર્તી છે.

રાજા—એક વાર તેમનાં દર્શન તો કરૂં, પછી ગુરૂ કરતાં જરા વિચાર કરી લઈશ.

માધવદાસ—જરા નહિ, પુરેપુરો વિચાર કરીને કરજો. પછી વિચારમાં વાણીઆ જેવું ન થાય.

દ્રષ્ટાન્ત—એક વણિક હતો તે બહુ વિચારવાન હતો; જેના આંગણમાં હમેશાં એક ગાય આવીને ઉભી રહેતી હતી, તે ગાયને એવીજ ટેવ પડી મધ હતી કે બરાબર વખતે આવતી અને ઘડી એ ઘડી ઉભી રહીને ચાલી જતી, વાણીઆને દાતણ કરવા એસવાનો વખત ને ગાયને ઉભુ રહેવાનો વખત તે બન્ને એકજ હતાં.

ગાયના દેખાવમાં વિચિત્રતા ભગવાને એ કરી હતી કે, તેનાં શીંગડાં બરાબર ગોળાકાર ઉંચાં વળીને એક કુંડાળુ થઈ ગયું હતું. અને ગાય દેખાવમાં નીચી હતી.

હમેશાં દાતણ કરતી વખત ગાયને પોતાની પાસે ઉભી રહેલી દેખે છે, અને વીચારવંત વાણીઆ વિચાર કરે છે કે, આ ગાયના શીંગડામાં ચેસુ તો આર પાર નીકળાય કે નહિ, એવો વિચાર પોતાના મનથી ને મનથીજ કરે છે, પણુ તે વિચાર બીજા કોઈને જાહેર કરતો નથી.

આમ વિચાર કરતાં કરતાં છ માસ થયા, ત્યારે તેણે શીંગડાં વચ્ચેની

પહેળાઈનું માપ લીધું, અને પોતાની કેડયનું માપ લીધું, ઘડીમાં લાકડાથી ભરી જીવે ને ઘડીમાં દોરીથી ભરી જીવે.

એ રીતે માપી જોતાં પાંચે દીવસે નક્કી કર્યું, કે શીંગડામાં પેસુ તો જરૂર આરપાર જવાય ખરૂં !

નક્કી થયું તેને બીજે દીવસે સવારમાં જે વખતે ગાય આવી ને ઉભી તેજ વખતે ઉભો થઇ ગયો, દાતણ હાથમાંથી ફેંકી દીધું, પહેરેલા ઘોતીઆનો કચ્છો મારી લીધો, અને ધીરે રહી આગળથી પેઠો.

પેસતાં પ્રથમતો ગાયને એમ લાગ્યું કે, મને પંપોળે છે, એમ સમજી ગાય સ્થિર રહી, પણ વાણીઓ બરાબર અડધો પેઠો, પછી એનાથી આગળ પેસી શક્યું નહીં, પાછળથી પગે ધક્કો મારીને આગળ વધવાનું હોય તો આગળ જવાય, કે આગળથી હાથે પકડી ખેંચવાનું હોય તો આગળ વધાય, તે બંનેમાંથી એકે બાજુએથી મદદ મળી શકી નહિ. મદદ ન મળી શકી એમ્મે ટાંટીઆ લટક્યા.

ટાંટીઆ લટક્યાને ગાય ભડકી. ભડકી એવીજ દોડમદોડ કરવા લાગી. દોડતી જાયને ઉછળતી જાય; વાણીઓ મરી ગયો રે...બાપરે...હાય હાય રે...એમ યુમ પાડતો જાય, અરે દોષ દોડો રે.

વણીકનો અવાજ સાંભળીને કાંઈક ઉંઘમાંથી જાગ્યા, ને દોડતા આવ્યા. આવીને ગાયને ઝાલવાના ઘણા પ્રયત્ન કર્યા પણ ગાય ઝલછ નહિ. પણ ઉલટી વધારે માણસને દેખીને વધારે ભડકી.

લોકોને દેખીને ગાય વધારે વધારે ઉછળવા લાગી. ને દોડમ દોડ કરવા લાગી, હવે વાણીઓ તો યુમો પાડીને થાક્યો.

એવામાં એક બે ભરવાટ આવ્યા; તેમણે જાને પાસે ડાંગો જાગી કરીને ગાયને ઘેરી લીધી, અને તેના પગમાં દોરતી આંટી નાંખીને તેને પાડી નાંખી, પછી તો ઘણા માણસો ગાયને ઝાલી રહ્યા અને કેટલાક માણસો-એ સાચવીને વાણીઆને બહાર ખેંચી લીધો.

બહાર કાઢ્યા પછી ભરાએલા બધા માણસો ફટ ફટ કરવા લાગ્યા, થોડીવારે વાણીઆને બાન આવ્યું ત્યારે, કેટલાક કહેવા લાગ્યા. મેર મુરખા ગાયના શીંગડામાં શુ લેવા પેઠો હમથ, એમાં તે શો તારા બાપનો લાડવો દાટ્યો હતો; છેક ગધાડા જુદિ કરી, નાનું છોકરું હોય તો એમેય માનીએ કે કમ અક્કલ છે, વરસ પડ્યા થવા આવ્યાં છે ને ગાયના શીંગડામાં પેઠો. કાંઈ વિચારેય કર્યો હશે કે નહિ કર્યો હોય ?

વણિક—હ મહીના સુધી !

ખીજે—શુ હ મહીના સુધી ?

વણિક—હ મહીના સુધી વિચાર કરીને પછી ગાયના શીંગડામાં પેઠો.

ત્રોજે—અંદર પેસવાનો હેતુ શો હતો.

વણિક—હેતુ એતુ કાંઈ નહિ, માત્ર આગળથી પેસીને આરપાર નીકળી જવું તેને માટે હ મહીના સુધી વિચાર કર્યો અને આખરે નિશ્ચય કર્યો કે જરૂર પાર નીકળાશે, એટલે પેઠો, ને ગાય બડકા. (સવં લોકો વેરઈ ગયા.)

[કર્તા] સંત પુરૂષો એવા વિચાર કરતા નથી કે, જેના પ્રીણામે દુઃખ થાય પસ્તાવો થાય કે સંકટ આવી પડે.

હમેશાં સારા વિચાર કરવા; હમેશાં ઉંચાં વિચાર કરવા અને ખૂબ વિચાર કરીને તેમાં જે જે વિચારમાં જે જે માણસની સલાહ લેવી ઘટતી હોય તેની લેવી.

રાજા—ના ના; તેમ તો ન થાય !

માધવદાસ પોતાના મકાન તરફ ગયા, અને રાજા પણ રવાના થઈ ગયા. માર્ગમાં ચાલતા રાજાને માધવદાસ તરફના રૂડા વિચાર આવવા માંડ્યા. વાહ કેવો નિરાભિમાની બ્રાહ્મણ ! બાઈએ પોતુ માર્યું. તેનો ઉલટો પાડ માન્યો. એના એજ વિચારમાં રાત્રિ પડી, થોડી વાર પછી સુઈ ગયા, ઉંઘી ગયા અને ઉંઘમાં સ્વપ્ન આવ્યું કે, જે માધવદાસને તુ ખોળે છે, તે તેજ છે કે, જેની છાતીમાં બધાએ પોતુ માર્યું. છતાં જેને કોઈ થયો નથી, પણ ઉલટો ઉપકાર માન્યો કે, આજે ઘરમાં પ્રભુ સેવામાં રૂ ન હતુ, અને તમે જે કપડું આપ્યું તેથી પ્રભુની આરતી થઈ.

રાજા ઝગડીને જાગી ઉઠ્યા, વિચારમાં ગુમ થઈ ગયા કે, હાથમાં આવેલો હીરો ખોવાયો; હવે શું કરૂં ક્યાંથી ખોળા કાઢું ! એના ગામનું નામ પણ યાદ ન રહ્યું માત્ર મોંનો ચહેરો યાદ રહ્યો કે ફરીથી જેવામાં આવે તો એળખાય ખરા.

વાહ ! મહાત્મા એતો મહાત્મા ! પોતે માધવદાસ છે. પણ મારી સાથે વાત કરતાં કહે છે કે તે તો શુરૂ કરવાને લાયક નથી, એતો બડો અપલક્ષણવાળો છે, વાહ પ્રભુ વાહ તે કેવા કેવા શાન્ત અને સંતોષી નર પેઢા કર્યો છે. જાહ, ખોળા કાઢું એ માધવદાસને !

રાજાને માધવદાસના દર્શનની લગની લાગી છે; જેથી માધવદાસની

ખોળ્ય કરાવે છે, પોતે બહાર જતાં આવતાં બારીક તપાસથી જોયા કરે છે, વળી મનમાં ખ્યાલ કર્યો કે, શ્રી જીગદીશના દર્શન કરવા માધવદાસ વાર પરચ તો આવતાજ હશે, માટે તે મંદીરનાં દ્વાર પકડીને બેસી રહ્યું. તે પ્રમાણે ઘણા દીવસ કર્યું પણ માધવદાસ મળ્યા નહિ. કારણ કે જ્યારથી રાત્રીએ દેવ મંદીરેથી માધવદાસને પકડી કાઢવા નિશ્ચય કર્યો ત્યારથી માધવદાસને મંદીરમાં પેસતાં કે નિકળતાં કોઈ દેખી શકે નહિ, એવી સર્વની દ્રષ્ટિ કરી.

એમ કરતાં એક સમે માધવદાસને શ્રી વૃંદાવન વીહારી શ્રી કૃષ્ણ-ચંદ્ર ભગવાનનાં દર્શનની ઈચ્છા થઈ, ત્યારે ચિન્તા એ પડી કે, સંસારના સખત અંધનથી અંધાએલો હું, પ્રભુ દર્શન પામવાને લાયક નથી, પામરાંને પરમેશ્વર પોતાના પદરજથી *પરા રાખે છે. તિથિમાં જવાની ઈચ્છા તો ઘણી થાય છે, પણ બધી અંધન રૂપ છે, તે દીવસે કાશી જવામાં પણ કેટલી બધી અડચણ આવી હતી, બાધડી અંધન રૂપ એટલુંજ નહિ, પણ છોકરો તે વળી તે ઉપરતું બીજી સખત અંધન. શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીકૃષ્ણ.

[માધવદાસ] રાગ; વહાલા વેગે આવો રે, લીડા.

શ્રીકૃષ્ણ કૃપાના સાગરરે, બેળે અંધન છોડજેરે જી;

નહિ છોડો તો, બાળક અંધાએ રહેશે બાપ. (૨)

રહ્યા છો રત્નાગરરે, માયા અંધન મોડજેરે જી.

શ્રીકૃષ્ણ.

માયા કાયાને નડે, જીવનેજ જોખમ થાય;

બકત જનોની ભીડમાં, હસી ધસીને ધાય;

બાળક રૂપી બેડીરે, તાણી નાંખી તોડજેરે જી.

શ્રીકૃષ્ણ. ૧

અખળા બેડી આકરી, એ હું પામ્યો અંધ;

શોધુ જ્યાં સુવાસના, અતી ઉડે દુરગંધ;

દીનના દયાળુરે, દાસ દુઃખમાં દોડજેરે જી.

શ્રીકૃષ્ણ. ૨

નાજીક નખરાં નારનાં, ભક્તિમાં ભંગાણુ;

“અતુરને જે ચાહના,” તેનીજ તાણા તાણુ;

લક્ષ રૂડુ લાગેરે; જીગિત એવી જોડજેરે જી.

શ્રીકૃષ્ણ. ૩

વંદાવન વાસો વસુ, માધવ મળવા માટે;

પત્નિ પુત્ર કયાં પાડ્યું, આજ એજ ઉચ્ચાટ;

ફિકર કાળને ફેડવારે, ફટ ફટકો ફોડજેરે જી.

શ્રીકૃષ્ણ. ૪

* પરા-છેટા. ૧ હીરા, રત્ન, માણુક, મણી, મોતી, અને સોનાના શાજીમાં.

(કર્તા) ભક્તને માટે ભગવાનને સદા સ્થાય કુળ રહેલું પડે છે, અને ભક્તનું ધાયું કરવું પડે છે. આમથી માધવદાસનું માગવું છે. અને આમ બાળક તથા સ્ત્રીના સંસારમાં વાયરા ખાવાના દીવસ પણ પુરા થઈ ગયા છે. એમના આવરદાની દોરીનાછેડે, મહીના મહીનાને આંતરેબન્ને સ્વર્ગવાસ થઈ ગયાં; ત્યારે માધવદાસે મહાસુખ માન્યું. થોડા દીવસ વીત્યા બાદ શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુનાં દર્શનને માટે, ગોકુળ મથુરાં, વંદ્રાવન જવાની તૈયારી કરી.

માધવદાસની મુસાફરીમાં એક ગામ આવ્યું, જ્યાં ભક્તરાજ શીવજીના દેવળમાં પડી રહ્યા હતા, ત્યાં એક બ્રાહ્મણી ડોસી દર્શન કરવા આવી. બ્રાહ્મણને શીવજીની સન્મુખ એડેલો જોઇને આશ્ચર્ય કરી પોતાને ઘેર જમાડવા માટે તેડી ગઈ, અને ઉત્તમ પ્રકારે રસોઈ કરી પ્રેમ પુર્વક ભોજન પીરસી પોતે સામી બેઠી. માધવદાસ જમે છે, તેમના સાસુ શુદ્ધ મતીથી નીહાળીને બાઈ જોઈ રહી છે, તે વખતે સુંદીર ધનશ્યામ સ્વરૂપ નાના બાળકને મહારાજના ભેગો જમતાં જોયો, તે જોઈ બધની આંખમાં આંસુ આવ્યાં, ત્યારે માધવદાસે પુછ્યું કે, બેન તમને દીલગીરી શાથી થઈ ? બાઈ કહે મહારાજ, આ નાનો બાળક કે જે તમારી સાથે આવી તમારા ભેગો જમવા બેઠો છે, તેની વિયોગી માને તેના વિના કેમ ગમતુ હશે ! એવું કેવું ધનશ્યામ સુંદર રૂપ છે. એવું સુખાર્વિંદ કેવું તેજ મારે છે.

આ વચ્ચેના સાંભળી માધવદાસ સમજ્યા કે જરૂર શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર ભગવાન મને સુધો અને સરળ રસ્તો બતાવી, ઝટ લઈ જવા સામા આવ્યા હશે, તેમણે આ બધને દર્શન આપ્યાં પણ મને ન આપ્યાં, એટલી મારી ભક્તિમાં ખામી હશે.

ત્યાંથી જમીને માધવદાસ વિદાય થઈ ગયા. વળી માર્ગમાં જતાં બીજી એક ગામ આવ્યું, કે જે ગામમાં પોતાનો એક શિષ્ય રહેતો હતો, તે વરસમાં પાંચ સાત વખત દર્શન કરવા આવતો હતો; અને જ્યારે આવતો ત્યારે કહેતો હતો કે એક વાર આ દાસનું ઘર પાવન કરો પ્રભુ !

તે વાત યાદ આવતાં તેનું નામ અને ઠામ પુછીને ભક્તરાજ તેને ઘેર ગયા, તે પહેલાં, થોડીવારે કોઈ બીજો મુસાફર સાધુ અગાઉથી મહેમાન તરીકે આવ્યો હતો. જેને ઘરના માળ ઉપર ઉતારો આપ્યો હતો. અને તેને રાંધી ખાવાને શીધુ સામગ્રી પણ આપી દીધી હતી.

શિષ્ય કાંઈ જરૂરના કામ સાર. થોડીજ વારને માટે બહાર ગયો હતો પણ તેની સ્ત્રી કે જે, પોતાના પતીના કહેવાથી. માધવદાસને નામથી ઓળખતી

હતી, તે સવિનય સત્કાર કરી બોલી. આવો આવો પધારો, તમારા દાસ હમણાં આવશે. માધવદાસે વિચાર કર્યો કે, પુરૂષની ગેર હાજરીમા સ્ત્રીની પાસે બેસવું એ સાધુ પુરૂષોને કલંક રૂપ છે, પણ દુર દેશથી આવીને ક્યાં જવું. માટે મુંગા રહેવું.

માધવદાસ નિચે બેઠા છે અને સ્ત્રીએ માળ ઉપર જઈ, પેલા પ્રથમથી આવેલા સાધુને કહ્યું કે, હું બીજા શીધુ આપુ છું ને તમે બે જાણતું બેશું રાંધો !

સાધુ—કોન હે દુસરા ?

સ્ત્રી—એ પણ સાધુ છે, અમારે ઘેર મેમાન છે.

સાધુ—દુસરેકે બાસ્તે કોન પકાતા હે ? મેં કાસીકા ચેલા નહિ હું, મેંતો મોકળી જગાકા મહંત હું !

સ્ત્રી—રાંધ્યા બેશું રાંધવું છે, તેમાં તમને વાર નહિ લાગે ! માટે લાવવા દ્યો તો સાર ?

સાધુ—એસી ગડબડ મત કરો અમેરે સામને; વો આપકે હાથસં કયું નહિ પકા ખાતા હે ! સાધુ હે કે કોઇ વેશ ધારી હુતારા હે !

ઉપર થતી વાત સાંભળીને માધવદાસ બોલ્યા મારે જમવું નથી. હું હમણાં જ જઈશ છું બેન ! હું જાઉં છું મારે સંગાથ જતો રહેશે હુંતો ઉભો ઉભો મળવાજ આવ્યો હતો. તમારા સ્વામી આવે તો કહેજો કે આવતાં પાછા જરૂર મળવા આવશે. સ્ત્રીને રોકવાની તો ઘણી ઇચ્છા હતી. પણ માધવદાસે વાત એવી ગોઠવીને કરી કે સ્ત્રીથી બોલી શકાયું નહિ અને સુખે જવા દીધા.

માધવદાસ હજી દુર ગયા નથી ને તે સ્ત્રીનો ઘણી ઘેર આવ્યો કે તુરત સ્ત્રીએ વધામણી ખાંધી કે શ્રી જગન્નાથ પુરીથી મહંત માધવદાસ આવ્યા હતા.

પુરૂષ—(જખકીને) ક્યાં છે ? ક્યાં ગયા !

સ્ત્રી—હજી હમણાં જ ગયા.

પુરૂષ—જવા કેમ દીધા; રોકી કેમ ન રાખ્યા ?

સ્ત્રી—મેં આગ્રહ તો ઘણો કર્યો પણ એમણે કહ્યું કે મારે સંગાથ જતો રહેશે તો પછી મારે એકલાને અથડાતાં કુટાતાં જવું પડશે.

પુરૂષ—ત્યારે એમને જમાડવાતા તો ખરા !

સ્ત્રી—મેં આ મેમાન સાધુને કહ્યું કે તમે તેમનું બેશું રાંધો, ત્યારે

તેમણે ના પાડી, ઝોટલામાં તો પોતે બોલી ઉઠ્યા કે, હું હમણુંજ જમ્યો છું ને મારે જમવું નથી.

સાધુ—ક્યા ટીટીઆરા મચાયા હે, સાધુકુ શ્રીધા દીયા ઇસમેં રાજ-પાટ દે દીયા ક્યા ! ધણી ધણીઆણી દોનું એસે પાણ કાંહાસે હો !

પુરૂષ—મહારાજ આપ ખોટું લગાડશો નહિ, સાધુના તો અમે દાસ છીએ, પણ મારા ગુરૂ આવીને ચાલ્યા ગયા અને મને દરશન ન થયાં તેથી વીમાસણ થાય છે.

સાધુ—કોન હે તેરા ગુરૂ ! કાં ચલા ગયા ?

પુરૂષ—મારા ગુરૂ, માધવદાસ છે. અને તે હમણુંજ આવ્યા હતા !

સાધુ—હાં હાં ! માધવદાસકા દર્શનકી તો હમકુ બી ઇચ્છા હે ! કહાં હે વો મહાત્મા ?

શિષ્ય—મેં તમને કહ્યું કે, બીજાનું બેગુ રાંધો તે તમનેજ માટે !

સાધુ—અરરરર; હમારી ભૂલ હો ગઇ, તુમને માધવદાસકા નામ કાં લીયાથા ! એસે સંત મહાત્મા કે તો હમ દાસ હેં ? એસો દર્શન કરે !

સાધુ અને તે પુરૂષ બંને દોડતા આવ્યા. માધવદાસને પહોચી વત્સા, આવીને દંડવત પ્રણામ કરી હાથ જોડી ઉભા રહ્યા. પોતાના શિષ્યને રૂડો આશીર્વાદ આપી માધવદાસ બોલ્યા કે હાલતો હું વંદાવન જાઉં છું, સંગાથ આગળ જાય છે. આવતાં મળાશે તો મળીશ, પ્રભુ બચન કરજો !

સાધુ—પ્રભુ; હું મારા ચએલા અપરાધની ક્ષમા માગુ છું.

માધવદાસ—દુનીઆમાં મારો કોઇએ અપરાધ ક્યોજ નથી, અને કોઇ કરી શકનાર પણ નથી, અપરાધ થાય છે, તે શ્રી હરીનો થાય છે, ચતાંની સાથે ધર્મ રાજને ચોપડે લખાય છે. તે ઠાળવા કોઇ સમર્થ નથી. તમે અપરાધ શાને માનો છો ?

સાધુ—આપને રસોઇ કરી જમાડવાની બાબતમાં મેં ત્રણ વખત ના પાડી, પણ હું એમ ન સમજ્યો કે, મારા જેવા પામરને હાથે પ્રભુ સેવા ક્યાંથી, મેં રસોઇ કરી આપને જમાડ્યા હોત તો હું આ દુનિઆમાં કૃતારથ થાત, મેં પાપીએ પ્રભુ ન ઝોળાખ્યા.

માધવદાસ—તમારો વેષ સાધુનો છે, પણ લક્ષણ સાધુનાં નથી, તે કહેવાથી દીલગીર છું.

સાધુ—સંત પુરૂષનાં લક્ષણો કેવાં હશે બાપજી ?

માધવદાસ—સંત પુરૂષો તમારા જેવા આપ સ્વાસ્થીઆ ન હોય ! સંત પુરૂષો તમારા જેવા મિથ્યા અભિમાની ન હોય, સંત પુરૂષો તમારા જેવા મમતા વાળા ન હોય; સામાની સેવા ઉઠાવી લે, પારકા દુઃખે દાઝે, હળી મળી સંખી સર્વની સાથે ચાલે, તેને સંત પુરૂષ કહે છે.^૧

મહંત માધવદાસ વૃંદાવનની નજીક આવી પહોંચ્યા. જેને રમનચક્ર વૃત્ત પાળવું છે તેને કોષ કોષ વખત સંકટ સહન કરવું પડે છે. તેમજ જે શુદ્ધ સ્વરમાળ છે, તેમને પણ મહાત્મા માધવદાસ પર્વતની ટેકરીની શુદ્ધમાં થાક ખાવાને માટે બેઠા છે, શ્રી હરીની નજીક આવી તો પહોંચ્યો છું હવે તો કાલે સવારમાં દર્શન થવાનાંજ છે. એમ વીચાર કરે છે, પણ માધવદાસને અપવાસ ત્રણ થયા છે. ભૂખ વડે કરીને કાળજીમાં ચુંથારો થાય છે. એટલે શ્રી કૃષ્ણ શ્રી કૃષ્ણ શ્રી કૃષ્ણ. શ્રી જુગદીસ શ્રી જુગદીસ એમ ઉચ્ચાર કર્યા કરે છે.

પોતાના ભક્તને ભૂખ્યોને તરસ્યો જાણી મંદીરના માધવે દયા લાવી મહાલક્ષ્મિને સાવધાન કર્યાં. ઉઠો તૈયારી કરો !

લક્ષ્મિ—ક્યાં પ્રભુ ! શું કાર્ય કરવાનું છે ?

ભગવાન—પેલા પહાડની ટેકરીની શુદ્ધમાં મારો ભક્ત માધવદાસ બેઠો છે. જે ત્રણ દીવસનો અપવાસી છે. આ સોનાના થાળમાં ભરેલી સામગ્રી અને સોનાની જળા ઝારી લઈ જાઓ ! તેને જમાડીને આવો.

(ભગવાન) રાગ, મરાઠી સાખી.

કંચન થાળી કરમાં ધારો, સામગ્રી સૌ સાથે;

ભક્ત માહરો ભૂખ્યો બેઠો, જાઓ જમાડો હાથે;

લ્યો જળા ઝારી, વહેલાં આવો ઓ નારી. લ્યો.

પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે લક્ષ્મિજી તૈયાર થઈ ગયાં; માધવદાસ, જે પહેલી રાત્રીનીનિદ્રામાં અડધા ઉંઘતા અડધા જાગતા પડી રહ્યાહતા, તે ઝંઝરનો ઝમકારો સાંભળીને બરાબર જાગી ગયા, અને નિહાળીને જેતાં ચંદ્રના પ્રકાશથી સમ-જાણું કે કોષ દેવી પધારતાં હોય એમ લાગે છે. લક્ષ્મિજી પાસે આવી બોલ્યાં, લ્યો આ સામગ્રી જમો ! ભાવના ભુખ્યા ભક્ત, જે ભોજનના પણ

૧ સાધુનાં લક્ષણ. ભાગ ૨ જે-પાનું-૨૩૨-લીટી ૮ થી. પાનું ૨૩૩ લીટી ૩ થી સુધી. ૨ અનન્ય-કોષ પણ પદાર્થ કોષની પાસે કદી મામલો નહિ. ૩ મહાલક્ષ્મિ-શ્રી લક્ષ્મિજી.

ભૂખ્યા થઇ ગયા છે, તે જન્મવાને બેઠા અને લક્ષ્મણ થાળી તથા ઝારી મુકીને ચાલ્યાં ગયાં. જન્મ્યા પછી બરાબર નિદ્રાવશ થઇ ગયા. શિયાળાની ઠંડી રાત્રી એટલે માધવદાસને તાઢ ચડી, તે વાત પણ અંતરજનમીને ન ગમી. પોતાના ભક્તને તે દુઃખથી પણ મુક્ત કરવાને પોતે જાતે ઉઠી, પોતાના અંગ ઉપરની બનાત કાઢીને ઝોરાડી.

(કવિ)

રાગ, ગિતી.

શિત ઘણેરી વ્યાપી; કડ, કડ, કડ, કડ, બોલે છે દાઢી;

તરત તણુતા આવી, બળના બ્રાતે બનાત ઝોરાડી.

સવારના પરોઢમાં, મંદીરના પુજારી જગ્યા, તે વખત ભગવાનને ઝોરાડેલી બનાત ન જોઇ, ત્યારે ઉઠા વિચારમાં પડી ગયા, અરે મંદીરમાં ચોરી; પ્રભુની બનાત ગઇ. બીજો પુજારી કહે જુવો જુવો તપાસ કરો ! વળી બીજુ કાંઇ ગયું ન હોય ! સેજ તપાસ કરતાં સમજાયું કે, સોનાનો થાળ તથા ઝારી પણ ગયાં છે, મંદીરમાં ચોરીની યુમ પડી છે, તે વખતે, જગનાથ પુરીનો રાજ, માધવદાસને જોળતો જોળતો ત્યાં સુધી આવી પહોંચ્યો છે. તે આ ચોરીની વાત સાંભળી ચક્રીત થઇ ગયો છે કે, આ શુ ? ચોર લોક, શ્રી વિષ્ણુ ભગવાનને પણ ગણુતા નથી; આમથી મંદીરના સેવકો પણ યુમ મારી રહ્યા છે. અને બીજા નોકર ચાકર, ચોરીઆટોને જગાડી રહ્યા છે.

(સેવક)

રાગ; ખખર નહિ આ જુગમે પલકી...

મુંદ થઇ મંદીરમાં ચોરી...

દેઆ ઉપર હાથ ધરીને ઉઘ્યા અધોરી.

૧

નથી ભાઇ તોડ્યાં કાંઇ તાળાં...

શ્રીજી સનમુખ ચોરી કીધી, કેનાં કરમ કાળાં.

૨

વળી નવ ખાતર તો પાડ્યું...

અરે અધર્મ પેડો ક્યાંથી, કચે દાર કાઢ્યું.

૩

સોનાનો થાળ અને ઝારી...

બહુનામીની બનાત ત્રિજી ગજળ થયો ભારી.

૪

રખે જો પકડાએ પાપી...

ગમારને ગધે બેસારો, નાક કાન કાપી.

૫

જોળી લાવો ! જોળી લાવો ! પકડી લાવો પાપીને જલદી ! સેવક, તથા

સીપાઈ દોડમ દોડ કરવા મંડી પડ્યા. એટલામાં આખા ગામમાં ખબર થઈ કે પ્રભુ મંદીરમાં ચોરી થઈ બધા !

પહેલો—મારે એટલે ભગવાનને પણ ન છોડ્યા, તેમનીએ બનાત ખેંચી લીધી.

બીજો—અધાના કાંઈ ભગવાન છે, ભગવાન માને તેના ભગવાન.

ત્રીજો—જ્યારે ભગવાન શીધી રીતે ના અપે ત્યારે, ચોરી કરીને પણ લેવું પડે.

ચોથો—શુ બોલો છો ? પ્રભુ દ્વારમાં ચોરી ?

પાંચમો—હા હા; પ્રભુ તે કાંઈ માંથુ લાવ્યા !

છઠો—ભાઈ ચોરને શુ ! જ્યાંથી લાગ આવે ત્યાંથી લઈ લે, એનું નામ ચોર !

સાતમો—હવે શાન્તિ રાખો ! આવી ભારે ચોરી કરનાર પકડાયા વિના રહેવાનો નથી.

આઠમો—ચોરી કરતાં શું કરી, પણ એને આવડી નથી. એ ત્રણ-માંથી એક ચીજ વેચવા જશે કે તુરત પકડાશે.

નવમો—અરામર છે તમારું કહેવું, એની ભારે અને તુરત એળખાય તેવી બનાવ તેનાથી ઓડાવાની નથી, તેમ વેચવાની પણ નથી.

દશમો—વારૂ હવે જે થાય તે જોવા કરો !

ખોળવા નીકળેલા માણસમાંના એ ચોર, માધવદાસની નજીક આવ્યા. ત્યાં તપાસ કરતાંની સાથે, તેમની શુક્રામાંથીજ ત્રણે વસ્તુઓ હાથ આવી; ખસ આજ ચોર ! પાંકો ગડીઓ, વેપ વેરાગીના લીધો છે, અને ચતુરદથી ચોરીઓ કરે છે. પકડી લ્યો ! બાંધો.

માધવદાસને ઠાપે હાથે દોરથી બાંધીને, તેમના જમણા હાથમાં ચોરી ના ત્રણે મુદ્દા ઝડાવીને, મંદીરના અને સાથે રાજના સીપાઈ દોરીને બાંધે છે અને મારે પણ મારતા જાય છે. તે જોઈ પુરવાસીઓ અનેક તર્ક વિતર્ક કરી રહ્યા છે. રાજ કે જેને માધવદાસને માટે ઉંચા અને ઉમદા વિચાર હતાં, તે પલટાઈ ગયા. અરેરે હું તો કાંઈ કાંઈ ધારતો હતો અને આતો ઉલટું નીકળ્યું. આવા ચોરની વાંસે વાંસે ફરવું એ પણ એમ લગાડનાર છે ! એ પોતેજ મને કહેતો હતો કે, માધવદાસ તો ચોર કુતરાશે ને દોંગી છે, તેજ વાંત આજે સાચી પડી. આજે બીજા કોઈને શરૂ કરી લઈશું.

અસે બે દીવસ રહીને પાછા વળી જઈશુ. અતીશે માર પડવા માંડ્યો
અને તે સહન ન થયો ત્યારે ભક્ત માધવદાસ, પોકારી ઉઠ્યા.

[માધવદાસ] રાગ; એતો પુન્ય પુરૂષ પુન્ય શા...ળી. (ઓચ્છવ.)

વળી વીરા વાત વિચા...રો.

મને મિથ્યા શાને મા...રો, વળી વીરા વાત વિચારો.

મેં મંદીર જોયું નથી, હજી ન જોયું ગામ;

કહો ચોરી ક્યાંથી કરી, જો નવ જોયું ધામ;

હું નહિં ચોરી કરૂંના...રો.

મને. વળી. ૧

કાણુ માલ મુઠી ગયું, મુને ન તેની જાણ;

કહો તમને ક્યાંથી કહું, ભલે લેખ લ્યો ગ્રાણ.

તમે હલકા વાક્ય ઉચા...રો.

મને. વળી. ૨

ઉત્તમ અન્ન જમાડીયું, આવી આનંદ ભેર;

ભયમાં નાંખ્યો ભક્તને, જમણુ કર્યું સૌ ઝેર;

કોઇ શમુ મળીએ સા...રો.

મને. વળી. ૩

ખીજી શુ ચોરું છે ? ક્યાં મુક્યું છે ! એવા એવા ઉચ્ચાર કરતા
અને હું'સા મારતા સેવકોને અટકાવવાને શ્રી હરીએ ત્રણ ગેળી અવાજ ક્યાં
કે, અસ કરો, અસ કરો, અસ કરો ! મારાથી માર સહન થતો નથી.
મંદીરના મહાંતે આજ્ઞા કરી કે એ ચોરને આપણા મંદીરમાં નજર કેદ
રાખો; અને જ્યાં સુધી આખા મંદીરની દરેકે દરેક ચીજનો તપાસ થઈ
જાય ત્યાં સુધી ન છોડો. બેસારી મુકો આજી પર !

માધવદાસને મંદીરમાં કેદી તરીકે રહેવાનું થયું તેથી પોતે પ્રસન્ન
થયા. વાહ પ્રભુ વાહ; ચોરી ચઢાવીને પચ્ચ સેવકને સાતીધ્યમાં લીધો ખરો !
મંદીરના મહાંતે વિના દર્શનના વખત વિના મંદીરના પગથીએય ચઢવા
દેતા નથી, તે આજે મંદીરમાં રાત્રી રહેવાનું કહે છે, ત્યારે તો ભગવાનની
કરૂણા થઈ એમ સમજાય છે. શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ.

મંદીરના મુખ્ય આચાર્યને રાત્રીમાં સ્વપ્ન આવીયું, અને સ્વપ્નમાં
પ્રભુના પાર્ષદો, નિદ્રામાંથી જાગૃત કરી કહી ગયા કે, હે આચારજી મહારાજ
અમને ઝોળખો છો, અમે પ્રભુના પાર્ષદ છીએ, અમને શ્રી વિષ્ણુ ભગવા-
ને મોકલ્યા છે, તે એટલાજ માટે કે, જે માણસને તમે નજર કેદ રાખ્યો
છો, તે મારે પરમ ભક્ત માધવદાસ છે, જેને તમે ચોર ઠરાવી માર માર્યો
પણ તેણે તે ચોરી કરીજ નથી. ભક્તને ભુખ્યો જાણી, સોનાના થાળમાં

સામગ્રી બરી જળની ઝારી લઇ મેંજ લક્ષ્મીજીને મોકલ્યાં હતાં, અને બનાત તે તો હું જાતે ઝોરાડી આવ્યો છું, માટે તમે તેના કરેલા અપરાધની ખાશી માગી, છોડી મૂકો, વળી વિશેષમાં તમારા ભાગ્યમાં હોય તો તેની સારી સેવા કરો ! મારા ભક્તની સેવા મારી સેવા કરતાં વધારે ફળ આપનારી છે.

મહંત માધવદાસની ઝોળખાણ પાડી, પાર્ષદ વિદાય થયા તે વખત સવાર પણ થયું, અને આચાર્ય જાગ્યા; જાગ્યા તેવાજ સ્વપ્નનો સંધળો વિચાર કરવા લાગ્યા. શુ સ્વપ્નું સાચુ હશે, નાના સ્વપ્નાની વાતો સાચી હોતીજ નથી.

રાગ; ઠાહરો.

સ્વપ્નામાં સંપત મળે, ચળે ઉઘડતાં આંખ;

ગાંધ્રવ નગરી ગાજતી, નહિ મચ્છર કે માંખ. ૧

મૃગતૃષ્ના જળ જૂઠું છે, બ્રાંતિનો છે ભાસ;

જેતાં આંખે ઝાંઝવાં, તાણી કરો તપાસ. ૨

ઠીક યાદ આવ્યું, એક રીતે સ્વપ્નની વાત સાચી માનતી પડશે. મને પ્રભુ પાર્ષદોએ એ ચોરતું નામ કહ્યું છે, અને આપણે હજી સુધી તેતું નામ જાણ્યું નથી. જો તેજ નામ હોય તો તો સ્વપ્નની વાત સત્ય. લાવ નામ પુછી જોઉં. અરે...કોણ છે ! સેવકો કહે શી આજ્ઞા છે પ્રભુ ? મહંત કહે આપણે પેલો ચોર પકડ્યો છે તેતું નામ તો જરા પુછો !

સેવક—તેતું નામ માધવદાસ છે મહારાજ.

આચાર્ય—તમે પુછી જોયું છે ?

સેવક—મેં પુછ્યું નથી, પણ મને સ્વપ્નમાં કોકે કહ્યું છે, અને સાથે ધમકી પણ આપી છે કે, મારા ભક્ત માધવદાસને માર્યો છે પણ યાદ રાખજો !

આચાર્ય—ચાલો આપણે તેતું તેજ નામ છે કે નહિ તે પુછીને ખાતરી કરીએ.

માધવદાસની પાસે આવીને નામ પુછ્યું, અને માધવદાસે પોતાનું ખડું નામ કહ્યું તે સાંભળીને, આચાર્ય કાલાવાલા કરી કરગરીને કહેવા લાગ્યા. (આચાર્ય)

રાગ, છંદો.

માફ કરો મહારાજ; થયો અપરાધ અમારો;

ફરી કરો નહિ યાદ, કર્યો અપરાધ તમારો;

શ્રીજી ફેરી સ્થાય, લક્ષ્મિ લઇ આવ્યાં યાળી;

ઝોરાડી બનાત પ્રભુ, તમ ભક્તિ ભાણી;
ધન્ય તમારી ભક્તિને, ધન્ય તમે વિશ્વાસને;
વાર વાર ચરણે નમું, મહંત માધવદાસને.

ક્ષમા કરો ! ક્ષમા કરો, સેવકના અપરાધ ક્ષમા કરો ! અમેએ આપને ન ઝોળખ્યા એજ અમારી આંખનો ખરે ખરો અંધકાર !

સુગંધીદાર પુષ્પોથી વધાવી અગર અંદનના લેપ કરી, ટુલના હાર ગળામાં આરોપી, રૂપાના સુંદર સિંહાસન બીછાવી માધવદાસને પધરાવ્યા. તે વખતે સજ્જગાર ભોગના દર્શનનો સમય હતો, એટલે હજારો મનુષ્યો દર્શનને આવતા અને ચોરને પુજન અર્ચન પામેલો જોઇ વિસ્મય પામતા. એવામાં જગન્નાથ પુરીનો રાજા પણ આવ્યો, અને પુજ્ય આસને બેઠેલા માધવદાસને જોઇ વિચારમાં પડી ગયો કે કાલ તો બંધાયા હતા ને આજે પુજ્યા છે, તેનું કાંઇક કારણ હોવું જોઇએ. આચાર્યને પુછતાં બરાબર સમજ્યું કે, માધવદાસે ચોરી કરી નથી, પણ પ્રભુએ પોતે નિવેદ મોકલ્યું હતું.

ત્યાંથી વળી રાજાને વિશેષ પ્રિતી ચોટી, ફેર ગુર કરવા દ્રઢ નિશ્ચય થયો. મન સાથે સંકલ્પ કર્યો કે આવતી કાલે સવારે માધવદાસ પાસે કંઠી બંધાવી દેવી. રાજાને ઝોળખી માધવદાસ બોલ્યા.

માધવદાસ—કેમ રાજા; તમે ઝોળતા હતા તે મહાત્મા મળ્યા કે નહિં ?

રાજા—મળ્યા તો છે, પણ પોતે પોતાના રૂપની બરાબર ઝોળખાણ આપતા નથી; અને મને જાણા વાંસે ફેરવે છે. હવે તો મેં બરાબર પકડ્યા છે. કાલે સવારે કંઠી બંધાવી લેવી છે.

માધવદાસ—બહુ સારું તેમ થવુંજ જોઇએ. રાજા તારો જય થાઓ !

બીજે દિવસે સવારના પહોરમાં ભક્ત મથુરામાં આવ્યા; ત્યાં જીમનાં પાન કરી, મંદીરમાં પ્રભુ દર્શનને માટે ગયા, તે વખતે મંદીરમાં ભગવાનની પ્રસાદી વહેંચાતી હતી. વહેંચનાર માણસ ઝોળખીને શમ વિશમ બુદ્ધિથી, કોઇને વધારે, કોઇને ઘોડું, કોઇને સુકું, કોઇને તાજુ, આપ્યા કરતો હતો, તેમાં માધવદાસે હાથ ધર્યો ત્યારે પ્રભુથી પ્રસાદી ન આપતાં બીચારો મુસાફર પાણી પીને પેટ ભરશે એમ સમજી, ખોખો ભરીને શેકેલા ચણા આપ્યા પણ પ્રસાદ આપ્યો નહિ.

માધવદાસ ચણા લઇ, જીમના કાંઠે જઇ, જમી ગયા, અને ઠંડુ શીતળ પાણી પી, બપોરના સમય પહેલાં જીમના કિનારે ઘાટમાં આજોડી પડ્યા.

[કવિ]

રાગ; મરાઠી સાખી.

સઘ સદાવૃત લેઈ ચણાતું, આબ્યા જુમનાં તીર;

પ્રથમ ચણાથી પેટ ભરીને, પછીથી પીધુ નીર;

ત્રેમે પોઢ્યા ત્યાં, ત્રેમ પ્રસાદી લીધી ન્યાંય.

ત્રેમે.

અહીં મંદીરમાં પ્રભુને રાજભોગનો થાળ આબ્યો; નિવેદન થયું પણ પ્રભુ જમતા નથી. આરતીના કાકડા રહેતા નથી, શ્રી હરીના મુખાર્વિદ ઉપર તેજ દેખાતુ નથી; તે પ્રભાણે જોઈ પુજારીઓ કાલાવાલા કરવા લાગ્યા, હે પ્રભુ અમારો અપરાધ થયો હોય તો ક્ષમા કરો, પણ આરોગો !

[પ્રભુ]

ગૃધ્રી અવાજ; રાગ; ઢાહરો.

સામગ્રી શા કામની, શુ ^૧અગ્નિ વિન ^૨આજ્ય;

વધતાં વહેરો આંતરો, કર્મે કથલે કાજ.

શેઠ અન્ન સુકુ જમે, સેવકને શા ^૩ભોગ;

ચણા જમ્યો હું ચાહીને, જાળવવાને જોગ.

રાગ; છપ્પો.

મહંત માધવદાસ આવીઆ, આ મંદીરે;

મુજ પ્રસાદી માટ મૂખથી, બોલ્યા ધીરે,

ચાપુ આપી ચણા, તેને કાઢ્યા તુચ્છકારી;

કરી પ્રસાદી પુર, પીધુ છે શીતળ વારી;

ભક્ત પામીઓ શુષ્ક અંજ, હું પડીઓ ઉચાટમાં;

સામગ્રી શુ કામની, સુતો સરીતા ઘાટમાં.

શ્રી હરીનાં વચન સાંભળી મંદીરના આચાર્ય પોતાના સઘળા સેવકો લઈ; માધવદાસને બોળવા જુમનાજના ઘાટ ઉપર દરવા લાગ્યા. અહીં જગંનાથ પુરીનો રાજ સવારમાં ઉઠી બોળતાં માધવદાસ ન જડ્યા એટલે તે પણ બોળ કરતા જુમનાં કીનારે આગ્યા છે. ત્યાં સર્વ આરીને ઉભા રહ્યા છે. કે જ્યાં માધવદાસ સુતા સુતા શ્રીહરીને સમરે છે.

(માધવદાસ) રાગ, તમે એકવાર આગણે આવોરે ભાગ્યશાળી.

હરી એકવાર દર્શન આલોરે. માધવજી.

હરી ખુડતાની બાંભડી ઝાલોરે. માધવજી.

દર્શન આલો, બાંભડી ઝાલો;

છેક છું કાલો, તમને વહાલો, કાલો માલો.

લાલ લટકાળા, લાલજીનો લાલોરે.

માધવજી. ૧

આવજો દોડી, કામને છોડી;

થોડી થોડી, મોડી મોડી, પ્રિત ન તોડી;

કહું કર ગરીને, બેઠ કર જોડી રે.

માધવજી. ૨

માધવદાસની મધુરી વાણીથી થતા ઉચ્ચારને સાંભળી સર્વે પ્રસન્ન થયા; અને મંદીરમાં સેવકો, વિનંતી કરી બોલ્યા કે, હે ભક્તરાજ; આજે આપનાં પવિત્ર પગલાં મંદિરમાં પડ્યાં. જેથી સુધુ થવું જોઈએ તેને બદલે ઉંધુ અને વિપરીત દેખાય છે, આપ પ્રભુ પ્રસાદીની દરકાર ન કરતાં ચણા લઈ પાછા વળી ગયા, અને તે જમી જળા પી પોડી ગયા, જેથી પ્રભુ પણ રીસાયા છે અને જમતા નથી, માટે ચાલો અને ભગવાનને જમાડો!

(આચાર્ય) રાગ, ઝીંતના ચાળા જાણું સરવે રહે ચતુરા.

મહેર કરી મંદીર પધારો, મહંત માધવદાસ.

આપ છો મહંતજી મહારાજ, સારજો સેવક કેસં કાજ,

લેશ નવ આવી અમને લાજ; અમો સૌ દીન તમારા દાસ. મહેર. ૧

દેહને દગ્ધ અંજનું દાન; આપનું અમે કર્યું અપમાન;

રહ્યું નહિ ભવિષ્ય કાળનું જાન; ખરે પરતાવો પુરણ ખાસ. મહેર. ૨

જરૂર જુગદીશે કરીયું જાણ; આપતો અમુદ્ય રતનની ખાણ;

માગીએ માફી જોડી પાણ; પધારો પ્રિતે પ્રભુની પાસ. મહેર. ૩

સર્વના મુખની વિનંતી સાંભળીને; અને ભગવાન બ્રૂખ્યાબેઠા છે એવું જાણીને, માધવદાસ ઉઠયા, અને ઉતાવળે બોલ્યા.

(માધવદાસ) રાગ; મરાઠી સાખી.

મહંત કહે મંદીરીએ આવું, જુગતે જુગું જમવા;

મેહ ભરેલાં નવણ્યાં ઢાળી, નારાયણને નમવા;

મેં કરીયુ પાન, બ્રૂખ્યા બેઠા શ્રી ભગવાન. મેં.

રાજા કે જે અત્યાર સુધી નીકળતાં બ્રૂખ સાંભળ્યા કરતો હતો તે, માધવદાસ સેવકોની સાથે જવા તૈયાર થયા ત્યારે ગુરૂના ચરણમાં નમન કરી બોલ્યો, હે મહારાજ ધન્ય છે આપની વૃત્તિને, સાધુ તો ઘણા જોયા પણ અપમાનને સહન કરનાર તો તમેજ છો. સાધુનું પણ લક્ષણ તો મેં આપનામાં જ જોયું.

[રાજ]

રાગ, મરાઠી સાખી.

ગુણને જાણી પુણ્ય પ્રમાણી, ગુરૂ માન્યા મેં તમને;

દિવ્ય માર્ગને દર્શાવીને, પાર ઉતારે અમને;

બાંધે કંઠી આપ; મેં જાણ્યો છે પુણ્ય પ્રતાપ.

બાંધો.

માધવદાસ—રાજ ધીરાજ; આપ પૃથ્વીપતી અને હું રંક આપની રૈયત, જેથી આપને કંઠી બાંધવાને યોગ્ય નથી.

રાજ—જ્ઞાત્રી; ભક્ત, બ્રાહ્મણ, સંત, અને સદાચારી એ સર્વને માન્ય છે.

માધવદાસ—એમ સમજતા હો તો કંઠી બાંધેલીજ છે એમ સમજો અને ઇશ્વરું સ્મરણ કરો ! રૈયતનું રૂઢી રીતે પાલન કરો ! રાજને ખપ પુરતો કર લઇ પોતાના બાળ બચ્ચાંની માફક સર્વને સંભાળો. દંડ કરતાં દેવને વચ્ચમાં રાખો ! શ્રી કૃષ્ણ, શ્રી કૃષ્ણ, શ્રી કૃષ્ણ, શ્રી જુગદીશ, શ્રી જુગદીશ.

રાજ સર્વ સાંભળી આનંદ પામી ગયો. પગમાં પ્રણામ કરી કૃતારથ થયો, માધવદાસને અતી આગ્રહની સાથે મંદીરના શેવકો મંદીરમાં લઇ ગયા જ્યાં જવા માટે માધવદાસની સંપૂર્ણ મરજી હતી. અહીં રાજ માધવદાસના ગયા પછી વળી વિચાર કરે છે કે રાજપાટ સુકીને તિર્થ યાત્રામાં ક્યાંજ કરીએ; અને ગુરૂ માધવદાસને સદા સાથેજ રાખીએ એજ ઠીક. હવે ભક્ત-રાજ મંદીરથી પાછા ફરે ત્યારે વાત.

માધવદાસ મંદીરમાં ગયા. એટલે જેમ્મી અવાજ થયો. પધારે ભક્ત-રાજ; માધવદાસ કહે મને પ્રભુ પ્રસાદો આપો, ! ત્યારે જે પાત્રમાં ધાલીને પ્રસાદ વહેંચવામાં આવ્યો હતો તે પાત્ર જોયું તો તેમાં પ્રસાદ ખીલકુલ ન મળે પણ તે પાત્ર ઘાઇ નાંખ્યું નહોતું એટલે તેના ઝીણા ઝીણા કણ ચોટી રહ્યા હતા ખરા; તે સંધળા લઇને માધવદાસને આપ્યા. માધવદાસે સુખમાં મુક્યા કે તરત પ્રભુની પાસે પીરસેલા થાળમાં ખડ બડાટ થયો. બોલો શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનકી જે. શ્રી ગીરીવરધારીલાલકી જે. શ્રી કુંજબીહારીલાલકીજે.

પ્રભુ જમ્યા, પ્રભુની આરતી થઇ ત્યાં સુધી માધવદાસ મંદીરમાં હતા, ત્યાર બાદ ત્યાંથી અગિયારા ગણી ગયા. શેવકો શોધતાજ રહ્યા, પણ માધવદાસનો પતો ન મળ્યો, ત્યારે રાજ ખોળતા મંદીરમાં આવ્યો, ત્યાં સમાચાર મળ્યા કે અહીંતો માધવદાસ નથી. એતો પધારી ગયા, મંદીરના આચાર્યને માધવદાસ સાથે સમાગમની ઇચ્છા રહી ગઇ. રાજ સમાચાર સાંભળીને પોતાના માણસો લઇને માધવદાસને ખોળતાજ ત્યાંથી નીકળી પડ્યો.

૧ પ્રમાણી=પ્રમાણ કરી; નકી કરી. ૨ અગિયારા ગણી=નવત્રી જરૂં.

મંદીરથી નીકળી માધવદાસે પોતાના ગામની સીધી વાટ પુછી. ધિમે ધિમે મુસાફરી કરતાં માર્ગમાં એક મંદીર આવ્યું, જે રામાનુંજઆર્યના પંથનું હતું. જેનો મહંત મોટો આડંબર વાળો હતો; અને મંદીરમાં શ્રી રામચંદ્ર ભગવાનની મુરતી પધરાવેલી હતી. ચાલતી મુસાફરીમાં જેનું સ્વ-ભાવે તે મંદીરમાં માધવદાસ દર્શન કરવા ગયા તે વખતે ભગવાનનાં દ્વાર વાસેલાં હતાં. હમણા દ્વાર ઉઘડશે. એટલે પ્રભુ દરશન કરીશું એમ સમજી માધવદાસ આમ તેમ ફરવા લાગ્યા. કોઈ અજાણ્યા સાધુને મંદીરમાં ફરતો જોઈ મહંતે પુછ્યું. કોન શીરતા હે ઇધર ઉધર; ઇધર આવ ! માધવદાસ મહંતની પાસે ગયા, એટલે મહંત કહે કહાંસે આતે હો એર કાયકુ શીરતે હો ?

માધવદાસ—જત્રા કરવા નીકળેલા રમતા રામ છીએ, આ પ્રભુ મંદીર જાણી દરશન કરવા આવ્યા છીએ. દર્શન બંધ છે, એટલે આમ તેમ ફરીએ છીએ.

મહંત—કહાંસે આતા હે ? કહાં જતા હે, એર કીસકા ચેલા હે !

માધવદાસ—વંદ્રાવનથી આવું છું. જગદીસપુરમાં જાઉં છું, ચત્રુ. ભૂજનો ચેલો છું.

મહંત વિચાર કરે છે કે, દેખાવમાં જુવાન લડ્ડા જેવો છે, જે મંદીરનું કામ સોંપ્યું હોય તો ઉઠાવી લે તેવો છે. જરા પુછું તો ખરો. બાહ આપણા મંદીરમાં થોડા દહાડા રહી જાવો. આરામ કરો ? થાક ખાઓ ?

માધવદાસ—હાજી; રહી જાઉં ! જે પ્રભુ સેવામાં ભાગ મળતો હોયતો ?

મહંત—અહીંતો ગાયોની સેવા માટે માણસની જરૂર છે.

માધવદાસ—તેતો વધારે રૂડું; ગાયોની સેવા તો હું સારી રીતે કરીશ.

રાગ મરાઠી સાખી.

સારી સેવા કરે ગાયની, જાણુ જગની માતા;

સર્વેશ્વરનું સમરણુ કરશુ, પામીશુ સુખ શાતા,

પાતાં પ્રિતે જળ, નક્કી કાયા હોય નિર્મળ.

પાતાં.

રામજી મંદીરમાં રહી માધવદાસ ગાયોની રૂઠી ચાકરી કરવા લાગ્યા, સવારના પહોરમાં વહેલું ઉઠવું, ગાયનું છાણ વાસીદુ, પુંજ, ઓગાળ વિગેરે કાઢી નાંખી સાફ કરી નાંખવું, ગાયોને ચાર પુળા નીરવા પાણી પાવાં. અવસરે સ્નાન કરાવવું, પુછડું ઘોષ, આચમન લેવું, ગૌમુત્ર તથા છાણથી અંગ પવિત્ર કરવું. છાણનાં છાંણાં થાપવાં વિગેરે સઘળું કામ સારી રીતે કરી, મહંતને સંતોષ આપ્યો.

મંદીરના મહંત હંમેશાં સવારમાં ઉઠી પ્રભાતીઆં ગાતા હતા, તેમાં એકવાર માધવદાસનું જ બનાવેલું પ્રભાતીયું ગાવા લાગ્યા. ત્યારે માધવદાસ ધ્યાન દઇ સાંભળવા લાગ્યા. મહંતના ગાવામાં ભૂલ્ય થઇ, જરા અવળ સવળ થયું ત્યારે માધવદાસે કહ્યું આમ નહિ, પણ આમ ગવાય ! અહીં આ શબ્દ નહિ પણ આ શબ્દ જોઇએ. એવી બરાબર સમજાણ પાડી. ત્યારે અહંકારી મહંત ગર્વ વચનથી માધવદાસને અપમાન પહોંચાડી તીરસ્કાર કરીને બોલ્યા.

(મહંત)

રાગ; દોહરો.

છોકરવાદી છોકરા, તું ન તેનો બાસ.

કર્તા જેનો મહા કવી, મહંત માધવદાસ.

(માધવ) સીયાવર રામચંદ્રકી જે, રાજ રામચંદ્રકી જે.

મહંતનું બોલાવું સાંભળી માધવદાસતો ચુપજ થઇ ગયા. થોડીવાર મહંતને કહ્યું પ્રભુ મારો અપરાધ થયો હોયતો ક્ષમા કરજો, હું પામર અજ્ઞાન આપને શીખવવા રૂપ વચન બોલ્યો, એ મારી મુરખામી થઇ.

મહંત—ઠીક હે, મગર સમજ કે બોલના ચાહીએ: બડેબડે મહાત્માએકી, વાણી વિલાસમેં તુમ કયા સમજે !

માધવદાસ—અર છે મહારાજ ? આપે માધવદાસને જોયા છે ?

મહંત—હાં...દેખે હોંગે કમ્પી. મગર બરાબર યાદ નહિ. મીઠે હોંગે. અબ જાના હે ઉનકે દર્શન કે લીએ.

માધવદાસ—મહારાજ. એમના દર્શનથી શું વધારે છે? અહીંઆં રહ્યા રહ્યા એમના કિર્તન ગાઇનેજ સંતોષ માનો ?

મહંત—દર્શન કયુ ન કરે, દેખો તો સધ, કે જીસકી ઇતની સારી કિર્તિ ચલી હે; તો વો મહાત્મા કેસે હોંગે.

માધવદાસ—એ પણ આપણા જેવો માણસ જેવો માણસ છે અમારેતો એમનો હીસાબ પણ નથી. હું એમનાજ ગામમાં રહું છું: એમના મુખેથી ગવાતાં કિર્તન સાંભળેલાં તેથી વચમાં બોલી ઉઠયો.

મહંત—બહોત ઠીક ? તુંમ તુંમારા કામ કરો ! શીર ન ફેડો ?

મંદીરનો ખીજો ચેલો કે જે, જેમાં બે માણસની જરૂર પડે ત્યાં માધવદાસને મદદ કરતો હતો. તે હંમેશાં મંદીરમાં જોઈતું પાણી કુવેથી ભરી લાવતો હતો, તે એક દીવસ એવજીવના પ્રસંગમાં વધારે પાણીની જરૂર પડવાથી માધવદાસને પાણી ભરવા સાથે લઇ ગયો. બહુ બોલકણો અને

ગર્વનો ભરેલો સાધુ કુવા ઉપર ચઢીને, ઘડાના ગળામાં દોરનો ગાળો ભેરવી કુવામાં ઢાંસવા લાગ્યો ત્યારે પાણી ભરતી સ્ત્રિઓમાંથી એક બધ ધીમેથી બોલી. ઉતાવળ ના કરો મહારાજ ? જરા ધીરા રહો !

ચેલો—(ડાળા કાઢીને) કેસે ધીરા રહો ! કેસે ધીરા રહો ! મંદીર કે કામમે ધીરજ કેસે ચલે !

બીજી—અભાર સુધી ઠાકારજી નાચ્યા વના બેસી રહ્યા હશે ?

ચેલો—તુ કાયકુ બોલતી હેં બીચમે ! સંતકે સામને બકબક મત કર.

ત્રીજી—બાવા થયા ને વળી મીઝળજ કેટલો છે !

ચેલો—ક્યા તેરે પર મીઝળજ હેં, રાડીતો રામજી દેતાહે તુ નહિ દેતીહે !

ચોથી—રામજીને ઝાળળ્યા હોય તો આવાં કોષનાં વચન નીકળેજ નહિ, આતો નાગા બાવા, દુનીઆને દુખ દેનારા બાવા.

ચેલો—ટં ટં ક્યા કરતી હે. ઘડા માફંધા તો શીર તોડ ડાહુંગા. ક્યા તું સંતકુ છીટા ઉડાયગી ?

પાંચમી—મહારાજ તો બીચારા સારા છે, આ ચેલોતો છેજ છછુંદર જેવો !

ચેલો—ક્યા બોલતી હેં ક્યા હમ છછુંદર ! છછુંદરકી છોકરી.

છઠ્ઠી—છાંની રહો બેનો ? એવાએ બાવલાને આપણે નહિ પહોંચીએ આ જોડે છેજ તો બીજો બાવો, પણ મોંમાંથી ચુંબાં કરે છે.

ચેલો—પહોચના ક્યા હે આ જાઓ પહોચના હો તો ! સરકાર મેં ફરીયાદ કરુંગા તો સખકા જળ ભરનેકા બંધ કરા દુંગા !

છેવટ સાતમી સ્ત્રિ કે જે વિશેષ બોલનારી હતી પણ અભાર સુધી બોલીજ નહોતી. તેનાથી રહેવાયું નહિ. તે બોલી ઉઠી. રણતાં ખપતાં હાડકાં ન વહે ને દીલ મતાલાં નાખે ત્યારે બાવા થાય. માઆપતું રણ રાખીને ભગવાન બજે ને ભગવાન પ્રસન્ન થાય એવા બોળા નથી ભગવાન. મા બાપની સેવામાંજ શ્રી રામચંદ્રની સેવાનો સમાવેશ થએલો છે.

ચેલો—ક્યા બોલતી હે. ક્યા બકતી હે ! ક્યા કહેતી હે સંતકું ?

(સ્ત્રિ) રાગ, આ જામર ન મુકે ખ્યાલ. (મહાલશા)

ખરે ખરથી; ખરે ખરથી;

ખરે ખરથી દીસો ખો...ટા. લ્યા લાજ વિના લંગોટા.

રાજ થમ રખીઆ ચોળી; બહુ પેઢી બાપની બોળી,

હૈયામાં સળગે *હોળી;

ધુત ધિક્કાર; કરોડો વાર; જગત મોઝાર;

સુરખમાં મો...ટા.

લ્યા લાજ વિના. ૧

તમે રણ માતનું રાખ્યું- તમે ચુકે ચુકે ચાખ્યું,

ભટકાતા ભૂડું ભાંખ્યું.

નીચ નાદાન; માંડ્યું તોદાન; હક હેવાન,

છોરથી છો.....ટા.

લ્યા લાજ વિના ૨

શાન્તીથી સધળું સાંભળીજ રહ્યા છે, એવા સદગુણના સાગર સંત માધવદાસને સ્ત્રિયોનાં વચનો રામખાણુ જેવાં લાગી ગયાં. સત્ય છે આ એનાનું કહેવું માતાને નિરાધાર મુકી મોજમાં મહાલવું એ ઠીકતો નહિજ, હવે ઘેર જવું, માતાની સેવા કરવી. પ્રથમની માફક બિક્ષા માગી માતાને સંતોષ આપી હરી સ્મરણ કરવું. આમથી આમ ભટકવું નહિ.

માધવદાસ વિચારમાં ગુમ થઇ ગયા છે, ઘેર જવાની જોડવણુ કરી રહ્યા છે, મહંતની આજ્ઞા લેવી કે કેમ, તે તર્ક મનમાં પસારી રહ્યા છે, એટલામાં રાજા ફરતો ફરતો ત્યાં આવ્યો, રાજાનું અંદર દાખલ થવું થયું તે વખતે માધવદાસ છાંણા થાપવાને ગયા હતા. રાજાને જોઇ મંદીરના સાધુઓ આતુર દ્રષ્ટિથી સામુ જોઇ રહ્યા. ત્યારે રાજાએ પુછ્યું કે મહાત્મા ક્યાં છે ! સાધુએ તે જગાના મહંતને બતાવીને કહ્યું કે પેલા બેઠા. રાજા પાસે આવ્યો એટલે સિદ્ધધને ડોળ ધાત્રી મહંત જરા અફડ બેઠા. રાજા માધવદાસને બોલે છે, અને મહંત જણે છે કે મારૂ કામ થઇ ગયું. આવો છો બેઠો ! રાજા બેઠા પણ એન પડતુ નથી ને આમ તેમ જોયા કરે છે. એટલામાં માધવદાસ છાંણા થાપીને આવ્યા તેમને જોઇ આંખમાં ઝળ ઝળીઆં લાવી રાજા હર્ષ બેર ઉભો થઇ હાથ જોડી રહ્યો છે.

(કવિ)

રાગ; મરાઠી સાખી.

ગુરને દેખી થયો ગળગળો, રાજા પ્રણમ્યો પાય;

મહંત જે મોટથી બોલ્યો, તે પુરણ પરતાય;

આ કોણુ હશે, રાજા જેને જીવે ૧૮શે.

આ.

મહંત—(રાજા તરફ જોઇને) આ મારા મંદીરમાં ગાયોની સેવા કરવા રહેલા સાધુમાં શું મક્તા દીડી કે જેને તમે નમ્યા, અને ગમ્યા ?

રાજા—એ મારા ગુર છે.

* હોળી—વિષયની ઉમ્મિદાના ભડકા. ૧ ટસે—એકી નજરે.

મહંત—ગાયનાં છાંણ વાસીદાં કરનારો માણસ ગુરૂ થવાને શી રીતે લાયક થાય છે, તમારે ને એને પ્રથમની કાંઈ ઝોળખાણ હશે ?

[રાજ] રાગ; હરીગીત છંદ.

- તમ ૧તિમીર આંખે આવીઆં, નમાવીઆ મહા જનને;
અપમાન તો આપ્યું હશે, પસ્તાવો પામ્યા મનને; ૧.
નાણું ભર્યું છે નામનું, વળી તિત્ર તાલેવંત છે;
સેવા કરે સુરભી તણી, એ શુદ્ધ સાચા સંત છે; ૨.
જે નામથી નવનિધ પ્રગટે, અવનીમાં ઉજ્જશ છે;
જગદીશપુરમાં જગતા; મહંત માધવદાસ છે. ૩.

અજાણથી થઈ ગયેલાં પાપને માટે જાણ થતાં પુરણ પસ્તાવો થાય છે, તેમજ માધવદાસને કરેલા તિરસ્કારને માટે મહંતને પસ્તાવો થયો, તે દિવસે રાજનો મુકામ ત્યાં રહ્યો. મંદીરમાં સામગ્રી આપી પ્રભુ નિવેદ કરી રાજ પ્રસન્ન થયો, તે રાત્રીએ માધવદાસે કિર્તન કર્યું. સવારમાં વહેલા ઉઠી ચાલવા માંડવું એવો નિશ્ચય કરી મુઠ રહ્યો. સવારના પરાકમાં વહેલા ઉઠી માધવદાસ રવાના થઈ ગયા. રાજ ઉઠ્યા, દર્શન કરવાને માટે ગુરૂ માધવદાસને ખોળ્યા તે ન જડ્યા સારે વિભાસણ કરતા વાંસે ને વાંસે નિકળી પડ્યા.

માર્ગમાં આવતાં એક ગામ આવ્યું, ત્યાં માધવદાસ એક શેઠની દુકાન ઉપર થાક ખાવાને બેઠા, તે શેઠને શ્રી હરીએ રાત્રીમાં સ્વપ્ન આપ્યું હતું કે કાલે તારી દુકાન ઉપર એક સાધુ આવશે જેનું નામ માધવદાસ છે, તેને હુંડી લખી આપજે, કે તેના પોતાના ગામમાં રૂપીઆ મળે, તે સ્વપ્નાની વાત યાદ કરી, બેઠેલા મહારાજનું નામ પુછી હુંડી લખી આપીને કહ્યું કે, આ પત્ર તમારા ગામમાં અમુક ફલાણા શેઠને આપજો. માધવદાસે વાર કહી પત્ર લીધો, ગામમાં આવ્યા તો ખરા પણ પત્રની વાત જુલી ગયા. થોડે દિવસે તે શેઠજ બોલાવીને માધવદાસને અમુક એટલે હુંડી-માં લખેલા રૂપીઆ ગણી આપ્યા, તે રૂપીઆ માધવદાસે સંતોને બોજન કરાવામાં ખરચી દીધા.

ધણે દીવસે દીકરો થેર આવ્યો, જેથી ડોસી ધણું ખુશી થયાં, કે આજે મારે સોનાનો સુરજ હોયો.

[રાગ] રાગ; સેવક તમારો હું મુંદરી; (સૈરધિ)

આજનો દિવસ રળીઆમણો, પાછો આવ્યો પૂત;
મુંઝવણ મટી મારા મનની, થયું સધળું સુત. આજનો. ૧

વિયોગ થએ વહાલા બાળનો, લેવાયુ નહિં અંત;

ચિંતા મટી મારા ચીતની, દીડો ઉજવળ દાંન.

આજનો. ૨

ફુનિયામાં દબવત દીકરો; અતી ઉજવળ ધન.

સોનાનો, સુરજ ઉગીયો, વહાં સધળાં વિધન,

આજનો. ૩

[કર્તા] માધવદાસ અનન્ય ભક્તિથી માતાની સેવા કરવા લાગ્યા, માતાના સુખમાંથી નીકળતા બોલને ઝડપી, આગ્રામાં રહી સર્વ કામ કરવા લાગ્યા. દીકરાની પ્રથમની બધી રીતભાત ફરી ગએલી જોઈને માતા પણ ખુશી થયાં.

[કવી]

રાગ; દોહરો.

ધમ્મજા નહિં કાંઈ અંતરે, નહિ સ્વર્ગની આશ;

સેવા કીધી માતાની, મહંત માધવદાસ.

[કર્તા] માતાની સેવા કરી સુખમાં દીવસ ગુજરે છે, અને પ્રભુની ભક્તિ કરે છે, દરમીયાનમાં, ભક્તરાજના શરીરે, સંધરણીનો ભયંકર રોગ લાગ્યું પડ્યો. દીનપર દીન શરીર ગળવા લાગ્યું. શરીરની લાલછ નાશ પામી ગઈ, મોઢું શીકું પડી ગયું. દેહરાયેલા અને સુવેલા દેડકાના પેટ જેવું મોઢું દેખાવા લાગ્યું, ડાયાં બેસી ગયાં અને દાંત બહાર પડતા દેખાવા લાગ્યા. પત્ન્યા નળાનાં હાડકાં માત્ર ચામડે મઢેલાં ચોખ્ખાં દેખાવા લાગ્યાં, પાંસ-ળાઓ હારબંધ ગોઠવાએલી જોવામાં આવી, વારંવાર ઝાડો થવા લાગ્યો, કોઈ વાર ઢીલો ચાય, પણ ધણીવાર તો બડ બડ અવાજ થઈ, પાણીની પીચ-કારીઓ વાગવા લાગી. દીવસે દીવસે ઝાડો વિશેષ ગંધાવા લાગ્યો; તેના ઉપર રેત નાંખતાં પણ ગંધ દબ્બ નહિં, સગાં સખંધી કોઈ જોવા આવે તો બારણાની બહારથી ખમર પુછી ચાલ્યા જવા લાગ્યાં. માધવદાસની માતાને પુરેપુરી ક્ષણ પડી કે, હવે દીકરો જીવે એમ લાગતું નથી.

[માતા] રાગ; ગોવિંદ ગુણ ગાઓરે, હે.....નરનાથ.

ક્યાં કમ કવાયુ મારે રે;

હા.....શ્રી હરી.

દીકરાને દુઃખ નહારે રે.

હા.....શ્રી હરી.

દીકરા કેરે દુઃખ દેખીને; સદા રહે સંતાપ,

૧

ત્રણ જનમનાં ટોળે મળીઆં; પીડવા પુરણ પાપરે. હા...શ્રી હરી.

મળ મુત્રાદી વહે વાટથી; બેળે ન ચાએ બંધ;

૨

સગાં સખંધી સૌકો ત્રાસે; દીન દીન ઝડુની દુરમંધરે. હા...શ્રી હરી.

બ્રહ્મ હત્યાઓ કરી હશે; કાંઈ ગાય તણા સંહાર; ૩
 શ્વિ હત્યાઓ તાણી નાંખ્યો; દીકરાને દશમે દારે. હા...શ્રી હરી.
 ઝાંખીને જોયું નવ જાએ; અધીક ક્યાં ઉઘ્યાર; ૪
 નરક ખાણમાં નજરે નીરખું; હેઓ છુટે તો ધણું સારે. હા...શ્રી હરી.

શ્રી જુગદીશ. શ્રી જુગદીશ. હે ભગવાન. પરમેશ્વર બાપ હવે તો
 છુટકો કરે તો સાર. દીકરાનું દુઃખ જોયું નથી જતું મારા પ્રભુ ! કેણું
 જાણે શા પાપ કર્યો હશે કે, આણું ગોઝાર દુઃખ આવ્યું. હાય હાય હાય !
 ગંધ ગંધ ગંધ ગંધ.

(કવિ)

રાગ; ગિતી.

નેરે ઝાડો છુટયો; ખસતાં ખસતાં શરીર ખરડાયું;
 ગંધ ધણી ઘેરાણી; માતા કેર મોહુ મરડાયું.
 મરડેલુ મુખ દેખી, માધવ મનમાં ઝુરે છે ઝાઝું,
 હાથો પડ્યો અનરે; દીન રાત આ દુઃખ થકી દાઝું.

દુરગંધીનો પુરી ખાસથી મરડાયું મોહુ અને થરડાયું નાક નેઠ,
 માધવદાસ ચીન્તાતુર થયા; અરે હાય; મારા શરીરના વ્યાધીને લપને મારી
 માને અથાગ દુઃખ વેઠવું પડે છે, માટે ધરમાંથી જઈને દરીઆને કાંઠે પડુ
 તો સાર. લોટી આળોટી, પરાણે પાણીની પાસે જઈ મારી મેળે મળેને
 ઘોષ નાંખીશ; આવા વિચારમાં મધરાત થઈ ત્યારે માધવદાસ ધિરે ધિરે
 ગાંડ ધસતા ધસતા ધરમાંથી બહાર નીકળ્યા; અને ઝેજ રોતે બેઠે બેઠે
 આઠ્યા. ધડી ધડી થાક ખાતા જાય છે અને હરીના ગુણ ગાતા
 જાય છે.

[માધવદાસ] રાગ; કૈાણ હયાને પયની ખ્યાલી. (સૈરંધ્રિ.)

રે સેવકને શ્રી...જ સ્હાય;
 જ જરૂર કરો જગરાય. રે સેવકને.
 સ્હાય કરો શ્રીજ મને; આજ અશર્ણા શર્ણુ,
 અરજ કરું હું એટલી, માગ્યુ આપો મર્ણુ. રે સેવકને. ૧
 રોગ થકી રીખાઈને; બાળક બનીઓ ખ્હોત;
 નર્ક વિષે નખરાં કર, મહા ક્ષુબ્ધ ! આવે ખ્હોત. રે સેવકને. ૨
 માતા આહો ચાકરી; પણ માંયુ ફાટી જાય;
 વિષા વાળી નાંખતાં; મસ મોહુ મરડાય. રે સેવકને. ૩

અતી દુઃખે અથડાતાં કુટાતાં પછડાતાં; માધવદાસ દરીઆને કાંઠે આવ્યા. ત્યાં શરદીને લીધે વિપેશ ઝાડ થવા લાગ્યા; પોતે આજોટતા જાય છે, પાણીની પાસે જઈ ધોતા જાય છે. અને માતાને પડેલા સંકટને સંભારી રેતા જાય છે. હે જુગદીશ ! હા જુગદીશ ! શ્રી જુગદીશ ! (માતાનું રૂપ લઈને ભગવાન આવ્યા.)

(કવિ) રાગ, એ છે સતી એની ન્યારી ગતી. (સૈરંધિ.)

થઈને માતા આવ્યા સુખના દાતા;

નીજ ભક્તની ચાકરી ચીત ધરી.

ત્રિભુવન ત્રાતા; ચિત્ત ભક્તિ ચહાતા;

મન મલકાતા મલકાતા, આવ્યા દરી.

૧ખરી માતા; ખર દુઃખ ખુવે છે;

માધવનાં મળ મુત્ર ધુવે છે;

મળને ધુવે છે, ને રરાગે રૂવે છે;

માધવ માતાનાં, આંસુ હાલુવે છે.

થઈને માતા.

વહાલોજી વહાલથી વિષ્ટાને વાળે,

આણી પાણી, પગ પાણી પખાળે;

પુત્રની પ્રિતીથી ભક્તને ભાળે;

હરતાંને કરતાં, આંસુકાં ઢાળે.

થઈને માતા.

આદરી એકાં છે માધવ મરવા;

ચત્રભૂજ આવ્યા, ચાકરી કરવા;

ચાકરી કરવાને હરકત હરવા;

છેલ છબીલોજી છત્રને ધરવા.

થઈને માતા.

વિષ્ટાની ગદી કાયર થઈ ને માતાએ મોઢું મરડ્યું હતું અને નાક થરડ્યું હતું, તે માતા મને શોધતી આવેજ નહિ, અને આવે તો આવી ચાકરી કરે નહિ, માટે માન ન માન પણ માતાથી અધીક લાગણીને દર્શાવનાર જરૂર ભગવાન. અરરરર હું નિર્ભાગી મારી ચાકરી શ્રી હરી પોતાને હાથે કરે છે. હવે તો માફ કરો પ્રભુ ! મેં આપને ઝોળખી લીધા.

[માધવદાસ] રાગ; રે જરે જાજ; પુછે શુ વારે વારે.

રે જાણ્યા જાણ્યા; (ર) છો જગના તાત;

રે હીક થઈને આવ્યા છો મુજ મા...ત.

રે જાણ્યા જાણ્યા.

૧ ખરી માતા-ભગવાન. ૨ રાગે-ડસકાં ખાતાં. ૩ પાણી-હાથ.

જૂઠી જનેતા ઉભી, સુખને મરડી;
 સુખને મરડી; ને નાકને થરડી;
 ખરડી ખરડી; જોધને મારી રજત. રે ઠીક, રે જાણ્યા જાણ્યા. ૧
 શાશા સંભાર મારી માતના ખોલો;
 અવગુણ માતાના માને ખરે ખર ખોલો,
 રાખો રાખો; સદા રચનાયાત. રે ઠીક, રે જાણ્યા જાણ્યા. ૨
 જતનને તિરકારી માતા, ધાય નહિ ધોવા;
 ધાય નહિ ધોવા કે, ધાય નહિ રોવા,
 લહોવા લહોવા; ન આવે આંસુ પાત. રે ઠીક, રે જાણ્યા જાણ્યા. ૩

માધવદાસ—હે પ્રભુ; આપ કર્તુ અકર્તુ અન્યથા કર્તુ, શ્રી હરી;
 કહેવાઓ, તો શા માટે દુઃખ દાખી દેતા નથી ?

ભગવાન—કરેલાં કર્મથી, બંધાએલા કર્મમાં નિર્માણ કરેલા, સુખ
 કે દુઃખનો ભોગવ્યા વિના છુટકો નથી, દુઃખ જેમ અણધાર્યું અનાયાસે
 આવી મળે છે, તેમ સુખ પણ અણધાર્યું અને અનાયાસેજ આવી મળે છે.

માધવદાસ—નિર્માણ કરેલું દુઃખ જ્યારે ભોગવવુંજ પડે છે, તો
 તમારી મેળવેલી કૃપા શુ કામ કરી શકે છે ?

ભગવાન—મારી કૃપા મેળવનારને “ શુળીનો ધા સોયે ચુકે; ”
 વિંછીની વેદના કાડીના ચટકા જેવી લાગે. દુઃખના દરીઆમાં સુખની
 લહેર સમજાય !

માધવદાસ—દુઃખનો અંત ન લાવો તો દેહનો અંત લાવો પ્રભુ !

ભગવાન—દેહનો અંત પણ વગર આવરદા પુરો થયા વિના આવી
 શકતો નથી. છતાં છુટકો થાય તો ફરી બીજો અધુરો અવતાર, એવું એજ
 અધુર રહેલું દુઃખ ભોગવવાને માટે ધારણ કરવો પડે.

માધવદાસ—ના પ્રભુ ત્યારે તો હવે ભોગવીજ લેવા દ્યો એટલે
 છુટકો !

ભગવાન—હવે તારા દુઃખનો છેડો આવી રહ્યો છે. તેમ તારી
 કાયાનો પણ ! !

માધવદાસ—હે પ્રભુ આપે માતા થઈ મારી સેવા કરી મને મહા
 સુખ આપ્યું, પણ દીન દયાળુ દાસને દર્શન દેવાં જોઈએ.

૧ જૂઠી-નાશવાન. ૨ જત-દેહ, કાયા. ૩ રચનાયાત-રાજ, ખુશી. ૪ જતન-દીકરો.

રાગ; ગિતી.

મહાસુખ આપ્યું માતા; સુખના દાતા સહજ કરી શાન્તિ;
દાસનું દુઃખ નિવારી; કમળા સ્વામી, દર્શાવો કાન્તિ.

દાસની વીનંતી સાંભળી, માતા રૂપમાં રહેલા માધવ જગદીશ રૂપ
થયા, અને માધવદાસને દર્શન આપ્યાં. દર્શન કરી માધવદાસ કૃતારથ થયા.
પ્રભુ અંતરધ્યાન થતાં યોલ્યા.

(માધવ) રાગ, ગિતી.

મનથી મુજને જાણ્યો; બુદ્ધિ બળથી નિરમ્બું તિર્થાણુ;
વહેલો આવ્યો વારે, ભલો ભક્ત તું માધવ મુજ પ્રાણુ.

(કવિ) રાગ; આમેશ માટે મહેતે તૈયારી કીધી.

એવા ભક્ત દુઃખમાં, આવ્યા છે ભગવંત;	
દર્શનને પામ્યા, માધવદાસ મહંત.	૧
માતા થઈ માધવ, માધવ દુઃખમાં આવ્યા;	
હરી કરી ચાકરી; ભક્ત તણે મન ભાવ્યા.	૨
ભક્ત વત્સળ પ્રભુજી; દોડે ભક્તના દુઃખમાં;	
માટે સૌ સજ્જન, માધવ રાખે મુખમાં.	૩
ભક્તિથી ભાગે, સકળ દુઃખને સાલ;	
કહે કર જોડીને, સેવક બાપાલાલ.	૪
ભક્તોને ભાળી, સધ્ય નમાવું શીશ;	
હરી જન સૌ યોલો, જય જય શ્રી જીમદીશ.	૫

અમરિષ.

[કવિ]

રાગ; દોહરો.

સેવા શ્રી ભગવાનની; કરવી લેવા લ્હાવ,	
મેવા મનથી ત્યાગતાં, સદા સુતરા દાવ.	૧
સેવા કીધી સ્વામીની, તજી દામની વ્યાશ;	
વળી વાસના કામની, તેને પૂર્ણ પ્રકાશ.	૨

હરી સેવા અળગી કરે, માયા તણા મળુર;
 *ખોખાં ખોખ્યાં નવ જડે, તો ક્યાંથી ખાય ખળુર. ૩
 સાચે દીલ સેવા કરી, હરીને કરે હળુર;
 સકળ વસ્તુ જ્યાં સાંપડે, શો છે સ્વાદ ખળુર. ૪
 માટે તન મન ધનથી. કરવી શ્રીજી સેવ;
 અંતરમાં આનંદ રહે, દાસ થઈ રહે દેવ. ૫

[કવિ] રાગ; મનવા લજલે હરી; (ઓચ્છવ.)

સેવા શ્રીજીની કરી;
 સેવા સેવા સુખના મેવા આ... શ્રીજીની કરી.
 સેવાથી દુઃખ દૂર પળાયાં,
 દુસ્મનો ગયા છે ઠરી... સેવા શ્રીજીની. ૧
 સેવાથી સુખ આગળ આવે;
 પીડા વહે છે પરી... સેવા શ્રીજીની. ૨
 સેવા કાધી સર્વેશ્વરની;
 ઠેકાણે બેઠા છે ઠરી... સેવા શ્રીજીની. ૩
 સેવા દેખી શ્રીનો સ્વામી;
 કરણા કરે છે ખરી... સેવા શ્રીજીની. ૪
 આપુ સેવા બહુ કરનારા;
 ગયા છે ત્રીવેણી તરી... સેવા શ્રીજીની. ૫

(કવિ) રાગ; મરાઠી સાખી.

શુદ્ધ મુનીને શરણે રહીને; પુછે પરીક્ષત રાવ;
 શુદ્ધ હૃદયથી સર્વેશ્વરની, કાણે કરી સેવાય;
 શુ કળ મળ્યું; દુઃખ દારીદ્ર કેમ ટળ્યું. શં.

બાળ બ્રહ્મચારી શ્રી શુદ્ધેવ ભગવાન, પરીક્ષત રાગને શ્રીમદ્ ભાગ-
 વતની કથા સંભળાવે છે; જેમાં પુછવાપછું કે શંકા કરવા પાછું રહેતુજ
 નથી, તોપણ કોઈ કોઈ જગાએ જ્યાં જ્યાં પરીક્ષતને અતી આનંદ
 ભરેલી ભાગે છે ત્યાં ત્યાં વારંવાર શંકાઓ કરીને કે, ઉલટ
 ધરીને ફરી ફરી સાંભળવાની ઇચ્છા બતાવે છે. પરીક્ષત પુછે છે હે
 મહામુની, નાભાગનો પુત્ર અમરિષ જે શ્રી હરીની સેવા કરી તરી ગયો: તે
 સામરાજ્ય પદ્વીને ધારણ કરો; અકવર્તિ રાજા થઈ શી રીતે સેવા ભક્તિ

કરી શક્યો; તેણે રાજ્ય વૈભવનો ત્યાગ કેવી રીતે કર્યો, અને પવનને સપાટે ફરકતા પીંપળાના પાંદડા જેવા અંચળ મનને શી રીતે વશ કર્યું, એ કથા અને સંભળાવો ! શ્રી શુકસુની ભગવાન કહે છે; બહુ સારૂ, સેવાના પ્રતાપે અમરીષ રાજા સહકુટુંબ્ય પરીવાર સ્વર્ગે ગયો તે કથા સંભળાવું છું.

[કવિ]

રાગ; ગિતિ.

અમરીષ નામે રાજા, રાજ પાટને લાવે નહિ ચિત્તે;

કથા કહું હું તેની, શ્રવણ ધરીને સાંભળજો પ્રિતે.

હે રાજા પરીક્ષત; અયોધ્યાના નભગ નામે રાજાનો સૌથી નાનો દીકરો કે જેને બાળપણમાં ગુરને ઘેર ભણવા મૂક્યો હતો, જે વિશાળ બુદ્ધિને અનુસારે; ઘણાં વરસ સુધી ભણ્યો, અને અતી વિદ્વાન થઇ ઘેર આવ્યો. તેની ગેરહાજરીમાં, તેના ભાઇઓએ મીલકતના ભાગ પાડી વહેંચી લીધા હતા, અને તેનો ભાગ બીલકુલ ગણ્યોજ નહોતો. તેણે આવીને પોતાનો ભાગ માગ્યો ત્યારે બીજા ભાઇઓએ કહ્યું કે.

રાગ; ગિતી.

ખંત વિના સૌ ખોયું, વૈળી ખંત વીણુ બીણુ બહુ ખોશો !

તુજ ભાગમાં આવ્યો, બાપ આપણો યુદ્ધો, આ ડોસો.

પોતાના સર્વ ભાઇઓની પાસે માગણી કરતાં, જવાબ મળ્યો કે, ના તારો ભાગ નહિ, જેથી તે નાના પુત્રનું નામ “ નાભાગ ” પડ્યું. ઇશ્વર કૃપાથી તે મહાવિદ્વાન હતો તેમજ મહા જ્ઞાની હતો માટે તેને તે વાતનો જરાય શોચ ન થયો ! પણ મનમાં વિચાર તો થયો કે, આ દુનિયાનો વહેવાર લક્ષ્મિ વડે છે, લક્ષ્મિ વગરના મનુષ્યો પાણી વિનાની નદી અને પાંદડા વિનાના ઝાડ જેવા શોભે છે; લક્ષ્મી વગરનું જીવવું, તથા ગ્રહસ્થાશ્રમમાં રહેવું દુઃખદાયક છે, વગડે નિવાસ કરી તપ કરી પ્રભુને શરણુ જવું. બસ એજ નિશ્ચય. આલો પીતાની આજ્ઞા લઇ લઇએ.

નાભાગ બાપની પાસે આવી કહેવા લાગ્યો કે હે પીતાજી મને આજ્ઞા મળવી જોઇએ.

પિતા—હે પ્રિય પૂત્ર, શી આજ્ઞા લેવા મારી પાસે આવ્યો છું ?

પૂત્ર—પિતા હું, મેરે પર્વતને વીધે જઈ તપ કરીશ; અને હવે પછીનું આયુષ્ય ત્યાં ગુજરીશ.

પિતા—દીકરાઃ હજી ગ્રહસ્થાશ્રમ ભોગબો નથી, ત્યાં સુધી ત્યાગ બની શકશે નહિ, વિપયની વાસના ત્યાગમાંથી તાણીને પાછો લાવશે, માટે ગ્રહ-

સ્થાશ્રમમાં રહી, વિષય સુખનો અનુભવ લઈ, પછીથી એટલે વૃદ્ધાવસ્થામાં તે વિચાર કરવાનો છે.

પૂત્ર—પિતાજી; લક્ષ્મિ વગરનો ગ્રહસ્થાશ્રમ ચલાવવો એ ઘોડા વીનાની ગાડી તાણી જવા ખરાબર મુશ્કેલ છે. તે લક્ષ્મિ તો ભાઈઓએ વહેંચી લીધી; અને મને આપવાને બીલકુલ ના કહ્યું. સર્વ ભાઈઓથી જવાળ મળ્યો કે, આ મીલકતમાં તારો ભાગ નથી, જેથી મેં નાભાગ એવું નામ પણ સ્વીકારી લીધું.

પિતા—હે પૂત્ર નાભાગ, તે નામ સારૂ પસંદ કર્યું. પણ તારા ભાગમાં કાંઈજ નથી આવ્યું ?

પૂત્ર—પિતાજી, મારા ભાગમાં તમો ? તેટલુંજ મને અતી લાભકારી છે.

પિતા—લાભકારી સમજતો હો તો, વગડામાં જવાની વાત ન કર ! હવે તો મારે તું અને તારે હું. તારા ગયા પછી મારે કોઈ રહ્યુંજ નથી, કારણ કે જે પુત્રોએ મને ભોળ રૂપ ગણી, મનથી કાઢી નાંખ્યો; તે પુત્રો હવે પછી મને પરમેશ્વર તુલ્ય પુણ પકવાન પીરસે તોપણ તે મારે ઝેર રૂપ છે.

પૂત્ર—પિતાજી આપનું કહેવું મારે માન્ય છે. આપની સેવા અને સર્વેશ્વરની સેવા હું સરખીજ માતું છું. આપને મુકીને મારે નજ જવું જોઈએ. પણ.....

પિતા—હે દીકરા ! ગભરાઈશ નહિં ! તેં વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી છે તેના મોં કને લક્ષ્મિ તુચ્છ છે. વિદ્વાન સરવત્ર પુખ્ત છે, વિદ્વાનને પગલે પગલે પૈસો છે.

પૂત્ર—બહુ સારૂ પીતાજી; હું રૂઢી રીતે તમારી સેવા કરીશ ! અને સર્વેશ્વર જે સ્થિતિમાં રાખશે, તે સ્થિતિમાં રહીશ.

પિતા—હે પુત્ર, અંગીરા રૂપીના કુળના બ્રાહ્મણ બાળકો યજ્ઞ કરે છે; તે દર છઠ્ઠે છઠ્ઠે દીવસે કર્મ કરવામાં બૂલે છે; ત્યાં તુ જા ! પાસે બેસી સાંભળજે, જ્યાં બૂલ્ય પડે ત્યાં તુ બતાવજે અને તેમનો યજ્ઞ પુરો કરાવજે ! જેથી તેમની ગતી થશે. એટલે હું ધારૂ છું કે યજ્ઞ કરતાં વધેલું દ્રવ્ય તને આપશે.

પિતાની આજ્ઞા થતાંની સાથે, નાભાગ, જે જગાએ અંગીરા રૂપીના વંશજને યજ્ઞ કરતા હતા ત્યાં ગયો; અને પિતાના કહેવા પ્રમાણે છઠ્ઠે

દીવસે એ 'સુકત બોલી, તેમનું' કાર્ય કરાવી ગતી કરી. તે બ્રાહ્મણો બોલ્યા, હે વેદના સર્વ અંગને જાણનાર, અમો તારા જ્ઞાનથી પ્રસન્ન થયા છીએ; જેથી વધેલું સધળું દ્રવ્ય તને અર્પણ કરીએ છીએ. એમ કહીને સર્વ સ્વર્ગમાં ગયા. પછી નાભાગે દ્રવ્ય સમેટવા માંડ્યુ. એટલામાં.

(કવિ) રાગ; લાવણી. (ઝડપથી)

એવે તુટ્યું આકાશ; થયો અધકારનો નાશ;	
પરી પુરણ પ્રકાશ, જાણે સુરજ સર્વો.	૧
મહા પ્રૌઢ મન્નપુત, જાણે જન્મકાનો દુત;	
આવ્યો કાળો કાળો ભૂત, ખરી ખાંતે ખર્ચો.	૨
જ્યારે જોયું નાભાગ, પામ્યો હેરત અથાગ;	
ઉઠી અંતરમાં આગ, મન માંહી ડર્યો.	૩
જેમાં કશો ન રૂકાથ. જાણે ઉભો અનાથ;	
ખંન્ને જોડીને હાથ, પ્રીતે પ્રણામ કર્યો.	૪

નાભાગના સમેટતામાં, અચિંતા આકાશમાં પર્વત ફાટે એટલે અવાજ થયો, તેની સાથે પ્રકાશ; પ્રકાશમાં સ્યામ અને ભયંકર સુરતીએ આવીને કહ્યું, સખર કર ! કોણ છે, શા માટે દ્રવ્ય લે છે ? તે દ્રવ્ય લેવાનો હક તારો નથી પણ મારો છે.

નાભાગ—જે બ્રાહ્મણો યજ્ઞ કરતા હતા, તેમણે મને અર્પણ કર્યું છે.

રૂદ્ર—તેમને કોઇને અર્પણ કરવાનો હકજ નથી, પારકું દ્રવ્ય એક માણસ બીજાને શી રીતે આપી શકે ?

નાભાગ—જ્યાં સુધી માણસ હયાત હોય, ત્યાં સુધી પોતાના ધનની ધચ્છા મુજબ વ્યવસ્થા કરી શકે છે. કોઇને આપવું હોય તો આપી શકે છે.

રૂદ્ર—યજ્ઞ કરતાં વધેલાં દ્રવ્યનો માલીક હુંજ છું. બીજાથી આ દ્રવ્ય લઇ શકાયજ નહિં.

નાભાગ—આપ સમર્થ છો એટલે જોર જૂલમથી પણ લઇ જશો, જેથી હું ના ઇલાજ છું.

રૂદ્ર—તને શંકા રહેતી હોય તો તારા બાપને પુછી આવ ! ત્યાં સુધી હું ઉભો છું. તારા આવ્યા વિના તે દ્રવ્યને હું અડીશ નહિ.

રૂદ્રનાં વચન સાંભળી નાભાગ પિતાની પાસે ગયો અને બેસી બધી બીના કહી. તે સાંભળી, તેના બાપે કહ્યું બાઇ સાચી વાત છે. યજ્ઞ કરતાં

વધેલું, અને પથ્થિ ઉપર પડી રહેલું દ્રવ્ય લેવાનો હક રૂદ્રનોજ છે, એવો આગળ રૂપીઓએ ઠરાવ કરેલો છે અને બ્રૂત રૂપે આવી તને અટકાવનાર તે રૂદ્ર નામ શંકર પોતેજ હશે.

પિતાના સુખની હકીકત સાંભળી, નાભાગ પાછો ગયો, અને શંકરના ચરણને ચરણ અર્પિત, પગમાં પ્રમાણ કરી કહ્યું હે પ્રભુ, તે દ્રવ્ય ઉપર તમારોજ હક છે માટે તમે લઇ જાઓ !

રૂદ્ર—હે નાભાગ; હું તારા પિતાના બોલેલા ન્યાય વ્યવસ્થા, અને તારી વહેલી સત્ય વાણીથી પ્રસંન થયો છું માટે, તું આમાંથી તારે જોઇએ તેટલું દ્રવ્ય લઇ જા !

નાભાગ—મારે આ દ્રવ્યમાંથી કાંઈ ના જોઇએ. મને વળી શ્રી ભગવાન બીજું આપશે, પણ નાહકનું લેવું એ હું યોગ્ય માનતો નથી, સત્યથી પ્રાપ્ત કરેલું હોય તેજ સુખ શાન્તિ આપે છે.

રૂદ્ર—તારા સંતોષી સ્વભાવથી વળી વધારે પ્રસંન છું માટે આ બધું દ્રવ્ય તું લઇ જા ?

નાભાગ—ના મહારાજ, આપ મારા ઉપર દયા રાખો ! તમે હક કરીને મારેલું દ્રવ્ય મારે કાંઈ કામતું નથી.

રૂદ્ર—હે નાભાગ ! તું મને ઝોળખ, હું રૂદ્ર છું. મારે દ્રવ્યથી કાંઈ મતલબ નથી. તેમ છઠ્ઠા કરે તો ખોટ નથી. હું દ્રવ્યની લાલચે કે છઠ્ઠાએ આવ્યો નથી, પણ તારી વિધ્યાનું બળ જોવા આવ્યો છું. કે જે વિધ્યા વડે તે પિતાની સેવા સ્વીકારી લીધી અને ભાઈઓ ઉપર માફ ન લગાડ્યું, હજી પણ મારે આપેલું દ્રવ્ય નથી લેતો તે તારી વિધ્યા વડે થએલા જ્ઞાનનોજ પ્રતાપ છે.

નાભાગ—હે પ્રભુ ! આપની ઝોળખાણ પડી; તથા આપનાં દર્શન થયાં જેથી હું મારા મજેલા મનુષ્ય અવતારને કૃત કૃત માનું છું, અને એમ પણ માનું છું કે પ્રભુ દર્શન થયા પછી કોઈ વાતની કમીના રહેતી નથી. આપની કૃપા છે એજ અષ્ટ મહા સિદ્ધી તથા નવમા નિદ્ધી છે.

રૂદ્ર—હે નાભાગ ! એમ માનતો હોય તો ઠીક છે, પણ સિદ્ધીઓ સત્યને આધીન છે, રિદ્ધી અને સિદ્ધી સત્ય બોલનારની વાણીમાંજ વસેલી છે,

(દ્રષ્ટાન્ત) કોઈ એક ગામમાં. અને પોતાના સંપ્રદાયના મંદીરમાં એક કુંજબીહારીદાસ નામનો બાવો રહેતો હતો. જે ગુરૂની સેવા સારી રીતે ઉઠા-

વતો હતો, પણ મનમાં તૃષ્ણા કર્યા કરતો હતો કે આપણે એલા મટીને ગુરુ ક્યારે થઈશું ? ગુરુ આપણને સિદ્ધી ક્યારે બતાવશે કે, જે સિદ્ધી વડે, સર્વ વસ્તુની પ્રાપ્તિ સહજમાં થાય છે, તે સિદ્ધી શી રીતે પ્રાપ્ત થાય ! રિદ્ધી-સિદ્ધીને આધીન છે પણ સીદ્ધી શાને આધીન છે તે સમજતુ નથી. સીદ્ધી ગુરુ કૃપાને આધીન હશે ? હવે સીદ્ધી મેળવવા માટે, કોઈ જંગલમાં જવું. ત્યાં મહાત્માઓનું સેવન કરવું આમ વિચારી બિહારીદાસ આવેા એલો મટી ગુરુ થવાની અને મહંત પદવીની, ઇચ્છાએ, મંદીરથી નીકળી, મહા ઘેર વનમાં ગયો. કે જે વન, અનેક પ્રકારનાં જંગલી ઝાડોથી ભરપુર હતું. વળી વખતે વખતે તેની મુસાફરીમાં પહાડની ટેકરીઓ પણ આવતી હતી, એવા ઝાડ બીડથી બીહામણા અને પહાડ પર્વતથી શોભતા વનમાં ફરતા ફરતા વરસનાં વરસ વીતી ગયાં, આખર સિદ્ધી તો પ્રાપ્ત ન થઈ પણ એક જંગલની યુદ્ધી હાથ આવી ગઈ. જે યુદ્ધી અડવાથી પોતાની પાસે રહેલો લોહનો ચીપીઓ સોનાનો થઈ ગયો. આ ચીપીઓ સોનાનો શાથી થઈ ગયો તેનો તપાસ કરતાં સમજાયું કે અનાયાસે મળી આવેલું રસ્તામાં રખડતું આ કોક ઝાડતું મુળાડીયું, મારા હાથમાં ઝાલેલું અડયું, જેથી ચીપીઓ સોનાનો થયો, વાહ આનંદની વાત ! માત્ર લોહને અડવાથી સોનું થાય છે. ત્યારે તો પારસમણી કરતાં પણ વાત વધી ગઈ. હવે તો વસ્તીમાં જઈ અને સર્વ સુખ ભોગવું, જે વખતે જે સુખની ઇચ્છા થશે તે પ્રાપ્ત થઈ શકશે. કારણકે, સિદ્ધીમાં રીદ્ધી અને રીદ્ધીમાં રાજ છે.

આમ વિચારી તે સાધુ બીહારીદાસ પોતાના વતનમાં આવ્યો; થોડાક વરસ મેજ શોખ આનંદ ભોગવી લીધો. એક વખત તેને જત્રાએ જવાની મરજી થઈ, લાલ પીતાંબર પહેરીને અને લાલ પીતાંબર માંધે બાંધીને હાથમાં રૂપાનો લોટો લઈને; ગળામાં ગળચ્ચેા ધાલીને, પગમાં સોનાનો તોડો પહેરીને ખાંધે ઝોળી બેસીને અને ઝોળીમાં જડી યુદ્ધી રાખીને કુંજ બીહારીદાસ આજ્યા. સારા સારા તીર્થોમાં સ્નાન ધ્યાન કરતા કરતા; કાશી નગરમાં આવી પહોંચ્યા. લાંબી મુસાફરી થવાથી નુકશાન એ થયું કે પગના બેડા ફાટી ગયા, અને તે બીજા તૈયાર કરાવાની જરૂર જણાઈ. એટલે ફરતા રામ મોચીની દુકાન પર આવ્યા.

સાધુ—મોચી બગ...ત !

મોચી—કેમ મહારાજ ?

સાધુ—હમારા પેરફા જુતા બનાયગા ?

મોચી—અનાવીશ મહારાજ.

સાધુ—ક્યા લેગા બોલ દે ?

મોચી—અઢી રૂપીઆ લઈશ આપજી.

સાધુ—અઢાઈ તો નહિ, મગર દો રૂપીઆ દેઉંગા દો.

મોચી—(હશે સાધુ છે) સાર મહારાજ બે આપજો; ચોથે દહાડે લઈ જાજો !

સાધુએ મનમાં વિચાર કર્યો કે, બે કહેતાંની સાથે તુરત હા કહી દીધી; કદાચ દોઢ કલો હોત તોપણ હા કહેત ખરો ! માટે બીજી દુકાને જવું.

સાધુ—મોચી ભગત, અબી તો મેં જતા હું ! કીરકે આઉંગા, ચોર બાના દે જાઉંગા;

મોચી—બહુ સાર મહારાજ.

સાધુ—(બીજા મોચીની દુકાને) મોચી ભગત ! હમારા પેરકા જુતા બનાયગા ક્યા ?

મોચી—અનાવીશું મહારાજ. બે રૂપીઆ લઈશું !

સાધુ—દોઢ રૂપીઆ દેઉંગા દોઢ !

મોચી—સાર આપજી, દોઢ આપજો ? પરમ દિવસે લઈ જાજો.

સાધુ—(મનમાં) મેં રૂપીઆ કલો હોત તોય મોચી હા કહેત ખરો ! મોચી ભગત ઠીક હે મેં આતાહું. ત્રીજાને ત્યાં જઈને ! મોચી ભગત હમારા પેરકા જુતા બનાયગા ક્યા !

મોચી—અનાવીશું પ્રભુ, પરમ દિવસે આપીશું; દોઢ રૂપીઆ લઈશું !

સાધુ—નહિ ભાઈ હમ તો સાધુ હેં, એક રૂપીઆ દેઉંગા એક ?

મોચી—સાધુ જાણીને, સાર મહારાજ એક રૂપીઆ આપજો !

સાધુ—(મનમાં) આ ગામમાં જોડા સોંધા હોય એમ લાગે છે. માટે ચાલ ચોથી દુકાને ! ચોથી દુકાને ગયા, ત્યાં એક મોચી નીચું જોઈ પોતાનું કામ કર્યા કરે છે. મુખેથી શ્રીહરીનું સ્મરણ કર્યા કરે છે. ત્યાં સાધુએ આગળનો પડોડો ઉંચો કરીને પુછ્યું. ક્યુંરે મોચી ભગ...ત !

મોચી—બોલી જાઓ કામ હોય તે !

સાધુ—હમારા પેરકા જુતા બનાયગા ક્યા ?

મોચી—અનાવીશું.

સાધુ—ક્યા લેગા ?

મોચી—અડધો રૂપીઆ.

સાધુ—પા રૂપીઆ દઉંગા પા રૂપીઆ !

મોચી—(કરડી નજર કરીને) સાચો સાધુ છે કે કોઈ વેપ ધારી
બાવો ? દુકાનેથી નીચે ઉતર !

સાધુ—(મનમાં) હવે અડધા રૂપીઆથી ઝોછે જોડા અને તેમ નથી,
એમ સમજી કહ્યું. કબ દેગા ભાઈ ?

મોચી—કાલે બપોરે મધ્યાને બાર વાગે ?

સાધુ—ફજરમેં નહિં દેગા ફજરમેં ? હમારે જલદી જાનેકા હે.

મોચી—જવું હોય તો જાઓ, બીજો બનાવરાવી લ્યો; અહીં તો
એકજ વખત બોલાય છે.

સાધુ—અચ્છા કલ બારા બજે આડિંગા ? ઝોર આધા રૂપીઆ
લાઉંગા !

કહીને ગયા પછી બીજો દીવસે સવારમાં બાવો ગંગા સ્નાન કરવા ગયો.
હતો ત્યાંથી પાછા ફરતાં માર્ગમાં વિચાર આવ્યો કે, માર્ગમાં આવે છે માટે
લાભ્ય પેલા મોચીની ખજર કાઢતો જાક કે તેણે જોડા શીવવાનું કામ શરૂ
કર્યું છે કે નહિં ! વાહ; મોચીનું ઘર તો આવ્યું. મોચી શીવે છે પણ ખરો !
તે જોડા મારા હશે કે કોઈ બીજાના; કેમ મોચી ભગત ! જૂતા બનાયા
કે નહિં ?

મોચી—કેટલા વાગ્યા છે; મહારાજ ?

સાધુ—કોઈ નવ બજે હોંગે !

મોચી—તમને કેટલા વાગ્યાનો વાપદો કર્યો છે ?

સાધુ—બારા બજેકા.

મોચી—ત્યારે નવ વાગ્યાથી શી ધાડ આવી છે. તમે તે સાધુ છો
કે બુદ્ધિ વગરના બાવા ! બાવા થયા તોય જરાય ધરપત તો રહેતીજ નથી.

સાંભળીને સાધુ મુકામ પર આવ્યો ગયો. દેવ દર્શનથી પરવારી, પ્ર-
સાદ પાણી લઈ, જવાની તૈયારી કરી, બરાબર મધ્યાન સમયે મોચીની
દુકાને આવ્યો. બાવાને જોઈને તરત મોચીએ જોડો મૂકી દીધો. મહારાજ
પગમાં પહેરી નેથો. બરાબર એસતો આવ્યો એટલે રૂપીઓ એક આપ્યો
અને કહ્યું કે અડધો રૂપીઓ પાછો આપ ! તે વખતે મોચીની પાસે અડ-
ધો રૂપીઓ નહિ હોવાથી સાધુને દુકાન પર એસારીને પરચુરણ લેવા ગયો.

મોચી ભગતના ગયા પછી બાવાજી મનમાં વિચારે છે કે, આ મોચી
ભગત એક વચની અને સાચુ બોલનારો છે. ધરનો ગરીબ છે અને મનુ-

રીમાં પૈસા થોડા બે છે. લાવ્ય તેનું દળદર કાઢી નાંખતો જાઉં, એમ વિચારી પોતાની ઝોળીમાંથી જડી પુટ્ટી કાઢી, રાંપડી, સોષા તથા બીજાં લોહાને લગાડી દીધી. અડતાંની સાથે ઝોળર સોનાનાં બની ગયાં. એટલામાં મોઝીને સામેથી આવતો જોયો; સારે બાવાજી ઉઠીને સામા ગયા; તે એમ સમજીને કે રખે મોઝી ભગત જાણુશે કે મહારાજ લોહાનું સોનું કરે છે તો મને અહીંથી જવા નહિ દે ! મોઝીએ મહારાજના હાથમાં અડધા રૂપીઆ આપીને કહ્યું કે એટલામાં શું શેકઈ જતું હતું કે દુકાન સુતી મુકીને ઉઠી ગયા ! બાવાજી બોલ્યા ચાલ્યા વિના મુંઝે મોંઢે અગીઆરાજ ગણી ગયા. રસ્તે ચાલતાં વિચાર કરે છે કે; મોઝી ઝોળર જોશે એટલે ખુશી થઈ જશે; મને હમેશાં યાદ કરશે; તથા મારો ઉપકાર માનશે. એના પૈભવમાં વધારો થશે; સર્વ વાતે સુખી થશે, જ્યારે જગનાથ પુરીથી પાછા ફરીશું ત્યારે જેતા જઈશું એની સાલખી.

દુકાનપર આવી ઝોળર હાથમાં પકડતાંની સાથે સોનાનાં જોધને મોઝી પશ્ચાતાપ કરે છે. અરેરે મેં બાવાને બરસે દુકાન મુકી એજ ખોટું કર્યું. થોડીજ વારમાં મારાં ઝોળર બગાડી નાંખ્યાં તો વધારે વખત રહે તો શું ન બગાડે. સાધુ સમજી સવાકો રણવાની ધૃષ્ટા ન રાખી કામ કરી આપ્યું તેનો બદલો વાળ્યો. રૂપીઆ સાડા આઠનું નુંકશાન કરતો ગયો. હવે આ ઝોળર કથા કામમાં નહિ આવે ! નાંખવા દે કોઠીમાં બનાવવા દે બીજાં.

સોનાનાં ઝોળર કોઠીમાં નાંખી દેખને, બીજા નવાં બનાવરાવીને; પોતાનો ધંધો ચાલુ રાખ્યો. છ મહીના પછી એનો એજ બાવો ફરતો ફરતો ત્યાં આવ્યો અને કાશીપુરીમાં પેસતાંજ વિચાર કર્યો કે, હવે તો પેલો મોઝી મહેલમાં રહેતો હશે; ઝુપડામાં નહિ રહેતો હોય ! ચાલ જોળીતો કહાડુ. (મોઝીની દુકાન જોધને) અરે આતો એનું એજ છે; નક્કી સોનાનાં જોધને કોક ચોરી ગયું હશે ! મહારાજે ધિરેથી દુકાનની આગળ રાખેલો પડો ઉઠ્યો કર્યો. મોઝીએ ઉંચું જોયું અને બાવાને ઝોળખીને તરત નિચું જોધ પોતાનું કામ કરવા માંડ્યું. મહારાજે જાણ્યું કે મને ઝોળખ્યો નથી. પુછું તો ખરે !

સાધુ—કેમ મોઝી ભગ...ત ! હમકુ રપેચાના નહિ કયા ?

મોઝી—(ક્રોધ કરીને) પેચાના પેચાના ! ઝોળર બગાડી ગયો હતો એજ કે બીજો ?

સાધુ—ઝોનર ખીગાડ દીયા કે સોના કર દીયા ! ક્યા બક્ષા હે કે બોલતા હે ?

મોચી—અકતો નથી ખોલુ છું આવલા ! શુ કરે સોનાને, હરામતું સોનું શુ કામ કરે; વગર મહેનતે મળેલા માલથી સુખ થતું હોયતો, સોનાની શી ખોટય છે. તારે જોઇએ છીએ સોનું ? ખોલ્ય કેટલું જોઇએ છીએ ! થઈ જ પથ્થર સોનું !

મોચીની પાસે પડેલા પચીસ શેરનો પથ્થર થઈ જ સોનું કહેતાંજ સોનાનો બની ગયો ! તે જોઈ બાવાજીની આવડી બુદ્ધિ ગઈ; વિચારમાં શુભ થઈ ગયો; આ શુ ? મેં વરસોના વરસો જંગલમાં ફરી જડી બુદ્ધિ મેળવી છે, અને આને તો જીભમાં સોનું છે.

મોચી—હકાવો મહારાજ સોનું !

સાધુ—નહિજ હમ ક્યા કરે સોનાકુ.

મોચી—થઈ જ લ્યા પાછો પથ્થર ! (તેજ વખતે પાછો પથ્થર બની ગયો.)

આ ચમત્કાર જોઈ વળી મહારાજને વધારે અચંબો આવ્યો. વાહ વાહ શુ કૃતિ ! આ મોચી ભગત પાસે ખરેખરી સિદ્ધી છે, કારણ કે સિદ્ધીને આધિન રીદ્ધી છે. મોચીને ગુરૂ કરી એને ઘેર રહુ તો થોડે દહાડે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય ખરી.

સાધુ—મોચી ભગત ! હમકુ ચેલા બનાવ ! તુમ હમારા ગુરૂ બનજાવ ! ઝોર હમકુ સિદ્ધી બતાવ !

મોચી—હમેતો કાંઈ સિદ્ધી બિદ્ધી જાણતા નથી ! તમે તમારે આવ્યા હો એ રસ્તે ચાલ્યા જાઓ !

સાધુ—ભગત; તુમને પથ્થરકા સોના બનાયા; ઝોર સોનેકા પથ્થર કર દીયા વો સિદ્ધી હે. વો કિસ તરેસે હુવા વો હમકુ બતાવ ! હમ તમારા ચેલા બન જાય !

મોચી—મરજી હોય તો હમેશાં વખત મજે એટલી વખત દુકાનપર આવીને બેસજો !

સાધુ—બહોત અચ્છા !

સાધુ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. એક શીવજીના દેવળમાં ધર્મશાળા જેવા ધામમાં મુકામ રાખીને, સવારના પહોરમાં બિક્ષા માગીને નિર્વાહ કરવા લાગ્યો. બાજીને બધો વખત મોચીની દુકાનપર બેસીને ગાળવા લાગ્યો.

લગભગ બે ત્રણ માસ વીતી ગયા ત્યાં સુધી મોચી તેની સાથે વાત પણ કરતો નથી; નિયુ જોઈ પોતાનો ધંધો ક્યેંજ નય છે અને આવતા ગ્રાહકોને ઉત્તર દેતો નય છે. પરીણામે સાધુને એમતો સમગ્રયું કે આ મોચી સતવાદી છે; જુહુ બોલતો નથી; કાઠની સાથે અતીષે બોલી કડાકુટ કરતો નથી; એકજ વાર બોલે છે. જે બોલે છે તે પળે છે, અને વામદા પ્રમાણે સામાનું કામ કરી આપે છે. ફિકર નહિ આપણે પણ હવે એક બે દિવસમાં સિદ્ધિ સાધ્ય કરવાની માગણી કરીશું.

એક દિવસે મોચીની બાયડી પાણી ભરવા ગઈ. પોતાના નાના બાળકને ઘોડીઆમાં સુવારી, તે ઘોડીઆને બાંધેલી દોરીનો છેડો પોતાના ધણીના હાથમાં આપતી ગઈ, અને કહેતી ગઈ કે જોજો રૂવે તો જરા દોરી તાંબુજો. મોચીએ દોરી પગમાં ભેરવી પોતે પોતાનું કામ કરવા માંડ્યું. તે વખતે બાવાજી ત્યાં બેઠેલાજ હતા; તેમણે કહ્યું, લાવો તમારા પગેથી મને દોરી છોડી આપો હું હીંચીજી.

મોચી—નાના ! તમે તમારે બેસો !

સાધુ—લાવો લાવો ! હમ બેઠે બેઠે બદતે હે કયા !

મોચી—તમે તમારે બેસો, આતો મોચીનાં છોકરાં, મોચીનાં છોકરાંની સેવા સાધુ પાસે ના કરાવાય.

સાધુ—ઈસમેં મોચી હે કાં; એતો બાલકહે, બ્રહ્મ સ્વરૂપ હે ! મોચીકા સંસ્કાર પડેગા જમ મોચી હોયગા ! (દોરી હાથમાં ઝાલી લીધી.)

મોચી—સંસ્કારતો જનમ્યો ત્યાંથીજ પડી ચુકયા છે.

સાધુ—હાં વોતો હય ! મોચીકા લડકા વોતો મોચીજ હોગા ! મગર ઈસ દુનિયાકી હવાકી બાત ન્યારી હય !

સાધુ વોતો કરતો જાય છે અને બાળકની દોરી તાંબુતો જાય છે, એટલામાં બાળક જાગ્યો અને રોયો. એટલે સાધુએ જરા તાણીને હીંચી-ળવા માંડ્યો. તોપણ છાનો ન રહ્યો; પણ વધારે રોવા લાગ્યો, ત્યારે મહારાજ બોલ્યા. છાનો રહે છાનો રહે ! તારી મા લાડવો લેવા ગઈ છે. તારી મા લાડવો લેવા ગઈ છે, એ શબ્દો સાંભળીને મોચીને અતી ક્રોધ ચઢ્યો, અને સાધુના સામી કરડી નજર કરી રીસ ચઢવીને બોલ્યો, શુ બોલ્યો બાવલા ! એની મા લાડવો લેવા ગઈ છે કે પાણી ભરવા ગઈ છે ? કેમ જુહુ બોલ્યો !

સાધુ—હાં...બોલ તો ગયા ! મગર ઇસમે' કયા 'હજ' હે ! લડકેકું સમજનેકે લીએ એસા બોલા જતા હે.

મોચી—બોલાય કેમ ! બોલીએ તોજ બોલાય ! જુહુ બોલી સિદ્ધિ મેળવવી છે તેતો નહિ' મેળવાય ! સિદ્ધિ તો સત્યને આધીન છે.

મોચીનો મિત્રજ ગયો એટલે બાવો દોરી મુકીને વિદાય થયો. પોતાને પથે ચાલવા લાગ્યો, માર્ગમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, મોચી ઉપર રીસ ચઢાવા જેવું નથી, કારણ કે તેને જુહા ઉપર ધણી ચીડ છે અને પોતે જુહુ બોલતો નથી. હાંસી મસ્કરીમાં કે બાળક રીઝવવામાં પણ જુહુ નજ બોલવું જોઈએ, સર્વ સિદ્ધિયો સત્યને આધીન છે.

નાભાગ—મહારાજ; આપે વળી મને વિશેષ જ્ઞાન આપ્યું. હવે કાઠ વાર જુહુ નજ બોલાય, એવી સુરતા બરાબર રાખીશ !

રૂદ્ર—હે નાભાગ; તારે હવે ચિંતા કરવા જેવું નથી, બાળપણથીજ સાચુ બોલવાની ટેવ આગળ ઉપર અદળક સુખ આપે છે. હું તારી સત્યતા ઉપર પ્રસન્ન થયો છું; માટે આ સધળું દ્રવ્ય, જે તને યજ્ઞ કરનારાએ આપ્યું છે, તે હું કમ્બલ કરી આપી દેઉં. લઈજ; પ્રસન્ન થા, અને જા !

રાગ; દાહરો.

(રૂદ્ર) સતથી પત બોવાય નહિ, થાવું ન પડે રૂદ્રીન;

અદ સિદ્ધ નવ નિદ્ધ તે; છે સતને આધીન.

૧

(નાભાગ) જુહુ બોલું જીવતાં, તો મુજ મનખો ધીખ;

સાધન સાધુ સત્યનાં; શીર ચઢાવું શીખ.

૨

(રૂદ્ર) અદળક સુખ ઈવર આપવા, રહ્યું ઉછળી રક્ત;

પુત્ર થશે એક પ્રાક્રમી; પુરણ પ્રભુનો ભક્ત.

૩

શ્રી શુક્રમુની ભગવાન કહે છે હે પરીક્ષિત રાજા, તે નાભાગ શ્રી શંકર ભગવાનની આશીય લઈ પિતાની પાસે આવ્યો. તેણે પિતાની રૂડી રીતે સેવા કરી, સુખી જીવતાં ગાળી. પિતાના સ્વર્ગવાસ થયા પછી, પ્રભુ ઈચ્છાથી નાભાગને રાજ્ય મળ્યું. રૂડી રીતે રાજ્ય ચલાવતાં, ધણું વર્ષ વિત્યાં. એક પુત્ર થયો, કે જેનું નામ અમરીય પાડ્યું. તે અમરીય સાત દ્વીપનો સાર્વભૌમ ચક્રવર્તી રાજા થયો.

[કવી] રાગ; કલ્યાણ, ઢખ; શ્રી જગતપતી.

અમરીયરાય, રાજા જગતપતી કહેવાય;

અહોનીષ આદરે શ્રીજીની સેવાય.

સેવાની સામગ્રી સર્વે, સજ્જતા આપો આપ;

પગ પેસારો કરે અન્ય, તો તનમાં ઉપજે તાપ. અમરીષ રાય. ૧

નિવેદ નવનાં અરપી નાથને; ધરતા ધણીનું ધ્યાન;

આરોગીને ઉઠે શ્રીજી, કરે પ્રસાદી પાન. અમરીષ રાય. ૨

પ્રભુને અર્થે પુષ્પ વિણુતાં, પ્રેમ તણો નહિ પાર;

કરમાં ગ્રહીને કોમળ કંઠે, અર્પે ઉજવળ હાર. અમરીષ રાય. ૩

ધુપ, દીપ, નેવેદ આરતી, મનને રાખી સ્થીર;

નવસેં નારી નજરે જોતાં, નરપત ભરતા નીર. અમરીષ રાય. ૪

વિંણુજાંત્ર, વાજાંત્ર, ગ્રહીને, કરતા ધડીભર ગાન;

સાત પહોર સેવામાં વીતે, ઉદાસીન રાગન. અમરીષ રાય. ૫

શ્રી શંકર ભગવાનનાં આશીષ વચનથી, જન્મ પામેલો રાજ નાભા-ગનો પુત્ર “ અમરીષ ” ભગવાનનો પુરુષ ભક્ત થયો. સાત દ્વીપનું રાજ્ય મળ્યું છતાં તેને તુચ્છ અને સ્વપ્નવત્ ગણી શ્રી હરીની સેવામાં આઠે પહોર ગાળવા લાગ્યો.

૧ નવધા ભક્તિમાંથી સેવા ભક્તિ રાજ અમરીષને અતી પ્રિય હતી. જેથી તે નિરંતર સેવામાં મગ્ન રહેતા હતા. હજારો નોકર ચાકર દાસ દાસીઓ હાજરને હજુર છતાં; સેવા સંબંધીનું સઘળું કાર્ય પોતાની જાતેજ કરતા હતા.

સેવાની સઘળી સાહિત્ય તથા (નિવેદન.) સામગ્રી તૈયાર કરી, મંગળા, ગોવાળ, શણુગાર, રાજભોગ, ઉત્થાપન. સખડીભોગ અને સેનભોગ સુધીની સઘળી સેવા રાજ કોઠની પણુ મદદ લીધા સિવાય પોતાની જાતેજ કરતા હતા. પ્રભુની મંગળા તથા શણુગાર આરતી થયા પછી રાજ પોતે શ્રી સર્વેશ્વરના મંદીરના ઓટલા ઉપર બેસી સોનાની શીંગડીઓથી, અને સોનાની ખરીઓથી શણુગારીને હમેશાં સવારમાં ત્રીસ હજાર (૩૦,૦૦૦) ગાયોનું દાન, સુપાત્ર આહ્વાણેને દેતા હતા. ત્યારબાદ રાજભોગ ધરી, આહ્વાણેને ભોજન આપી પોતે પ્રભુની પ્રસાદી લેતા. બાકીના વખતમાં પુષ્પ વિણુવાં ગુંથવાં, વિગેરે કામ કરતા. શ્રીહરી પોઢી જતા સારે હાથમાં વિંણુજાંત્ર

૧ ઉદાસીન—સંસાર વ્યવહારથી અલગ, ત્યાગી, વૈરાગી, ભક્ત; ૨ નવધા ભક્તિ—નવ પ્રકારે પ્રભુની ભક્તિ. ૧ શ્રવણ. ૨ કીર્તન. ૩ સમરણ. ૪ સેવન. ૫ અર્ચન. ૬ વંદન. ૭ દાસ્ય. ૮ સખા. ૯ આત્મ નિવેદન. તે ઉપરની દશમી પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ.

લઘ પગમાં ધુધરા બાંધી, પ્રભુની સનમુખ નાચતા; અને ગાન કરતા. સવારના પરાઈમાં વહેલા ઉઠી, નાહીને સોનાની ગાગરમાં સેવાતું જળ પાણુ પોતેજ ભરી લાવતા હતા. મહારાજ અમરીષને નવસો નારીઓ વરી હતી. પણુ તેમાંની કોઈ પ્રભુની સેવામાં ભાગ લઈ શકતી નહોતી. એક દિવસ રાજાએ વિચાર કર્યો કે રાત દિવસના મળી આઠ પહોર, તેમાં સાત પહોર સેવામાં જાય છે, અને એક પહોર ઉંઘમાં જાય છે, જે ઉંઘમાં જાય છે તે વૃથા જાય છે. તે પહોર પ્રભુની સેવામાં મળે પડે તો આઠે પહોર ભગવાનની સેવા થાય, અને મનુષ્ય જનમ ધારણુ કર્યો ધન્ય ગણાય.

(અમરીષ) રાગ; ઓ રઘુવરજી, અમથી અંતર ધ્યાન;

જીવ જંજળી, જનમ ધર્યો તે જીગના જીવન જાણુવા;

જો જાંખીને; નેત્ર મળ્યાં છે નારાયણુને ૧નાંજીવા.

આ મનુષ્ય દેહ છે અમુલ્ય મણી, કિમ્મત નવ કીધી તેહ તણી;

ખર રખુટલ જશો માંથુ ખણી. જીવ જંજળી. ૧

જેણે સેવા કીધી સ્યામ તણી, ઘડી ઘડી પલક પળ ગણી ગણી;

તેને રાજી રહેશે રામ ધણી. જીવ જંજળી. ૨

તને લલના સુખની લેહે લાગી, તારી ઘંટ ઘડીઆજો વાગી;

તું નરક જવાનો નિર્ભાગી. જીવ જંજળી. ૩

તું સેવા ધારે છે લંકાં, સુરતામાં આવે સો શંકા;

ઈદુસ્મનના વાગ્યા ત્યાં ડંકા. જીવ જંજળી. ૪

ભવસાગર તરે ! ભગવાન ભજી, વળી કામ ક્રોધ મદ લોભ તજી;

છે અવસર હરી ગુણુ ગાને હજી. જીવ જંજળી. ૫

નવ શીખામણુનો બોલ સંભો, વરણુગી વર ખર ભાર વલો;

તું પરાડા સમ રખડીને રલો. જીવ જંજળી. ૬

આવરદા પલકે જાય પળ્યો, તું રિહી રાણી રાખ રલ્યો;

તારો અમૃત પ્યાસો આજ દલ્યો. જીવ જંજળી. ૭

તું ખૂંચી રલો છે પાણીમાં, તું ધુંચાયો છે ધાણીમાં;

તારાં વરસ વલ્યાં છે પાણીમાં. જીવ જંજળી. ૮

૧, નાણુવા-નીરખવા, ૨, દેવાળીઓ. ૩, ઘંટના અવાજથી યતા ટંકારા, ૪, મ્હોતના ૫, જીનો દેખાજો. ૬ ચાર ખાણુ. (૧, અંડજ. ૨, સ્વેદજ; ૩, ઉદ્દાળજ, ૪, જરાણુજ,)

જો જોર હોય તો કુકીલે, મહા જળમાં મોતી ૧૫૦૪ લે;
 કાંઈ બળતામાંથી બુકી લે. જીવ જ'નળી. ૯
 નયણે નવ નીરખો રનારીને, વળી રવાણી રાખો વારીને;
 જમડા જાશે જખ મારીને. જીવ જ'નળી. ૧૦
 બાપુના બોલ વિચારીને, ગરજને ગા ગિરધારીને;
 તને ત્રિકુમ લેશે તારીને. જીવ જ'નળી. ૧૧

શ્રી હરીની સેવા સિવાયનો વખત, નષ્ટી નિષ્ફળ છે. ભગવાનના ભજન વિનાનું જીવન નકામું છે. ધૈર્યના સ્તવન વિનાનું કામ કામ વગરનું ગણાય. હું ભાત પહોર સેવામાંજ રહું છું, તેતો ઠીક, પણ એક પહોર જે ઉધમાં જાય છે, તે જો મજરે પડે તો જનમ્યું અને જીવ્યું પ્રમાણ કહેવાય.

(અમરીષ) રાગ; મરાઠી સાળી.

સાત પહોર સેવામાં વીતે, નિદ્રામાં એક તણાય;
 સ્વપ્ન સાત ને એક અવરથા, ખરી ખામી એ ગણાય;
 પાડું મજરે પહોર, સેવા કળ તે સોના મહોર. પાડું.

તેને માટે શુ કરવું, સેવાનું કામ સેવામાંથીજ કાઢવું; સેવામાં કાંઈ ખામી હોય તો તે પુરી કરવી; અગર સેવાનું કાર્ય કોઈ ખીનથી થતું હોય તો તે જાતે કસી લેવું, પણ માત્ર પહોર મજરે પાડવો, નવું વધારવું નહિ. વાહ; ઠીક યાદ આવ્યું. જેટલું દળવાનું કામ છે, તે દાસીઓ કરે છે.

(અમરીષ) રાગ; ગિતી.

સેવા સજીએ હાથે; અન્ન પીસણું અન્ય થકી થાય;
 જો તે દળીએ જાતે; તો તે સેવા પુરણ કહેવાય.

(કવિ) રાગ; મામેશ માટે મહેતે તૈયારી કીધી;

રાત્ર અમરીષ તે બેઠા ધંટીએ દળવા;
 શ્રીજીની સેવા જરણ મરણને ટળવા. ૧
 પુરા પ્રેમ ભાવથી, પુર્ણ પીસણું ખીએ;
 જેમ જેમ થાકે, તેમ હંચું અદળક હીસે. ૨
 હવે પ્રજા સેવામાં, પરનો રહ્યો નહિ ભાગ;

૧ કુકીલે-અમુદ્રમાંથી મોતી કાઢનારા મધ્ય દરીએ પહાણ લઈને જાય છે. ૧૫૦૪ કાઢનાર માણસ મોંઢામાં તેલ ભરી કીડીમાં બેસી જાય છે. પછી ખીન ખાણી તે કાઠી દરીઓમાં ઉતારી દે છે. તળીએ પહોંચ્યા પછી-તેલ કુકી નાંખે. એટલે સેવ ઉભરા થાય છે. એટલામાં લેનાર તેટલાં મોતી ઉઘરડી લે છે. પરવાંજા તાણી લે છે. ૨ પરનારીને. ૩ જુહીવાળી.

કોઇ શ્વેત વસ્ત્ર પર, હતો એટલો ડાઘ.	૩
માન્યુ મન સાથે, આજે જુગમાં જીત્યો;	
વળી આજ સુધીનો, વખત વૃથા સૌ વીત્યો.	૪
રેલા સુખ ઉપર, પુણી પસીનો છુટ્યો;	
લક્ષ્મણ કર્યો, હરીએ વીંજ્યો ઝુંટ્યો.	૫

શ્રી છત્રપતી મહારાજધીરાજ, ધંટીએ દળવા બેઠા અને જ્યારે જોર કરી ધંટી ખેંચી ત્યારે અતી શ્રમથી ઉત્પન્ન થતા પરસેવાના રેલા, લમણેથી પ્રગટ થયા. જેમ ચંદ્રમાની ઘેરમાં તારા આવીને અડધા હોય; જેમ સમુદ્રની પાળ ઉપર ખરાં મોતીનો ઢગલો થઇ ગયો હોય, જેમ કમળનાં પાંદડાં ઉપર વરસાદના છાંટા છવાઇ ગયા હોય, તેવો દેખાવ થઇ રહ્યો. સુખ તો લાલ કસુંબાના રંગ જેવું દેખાવા લાગ્યું. પોતાના ભક્તને; સંપૂર્ણ શ્રમ થયો છે. તે જાણીને જેની સેવામાં અમરીષ છે, તે શ્રી હરી અમરીષની સેવા કરવા તૈયાર થઇ ગયા.

(કવિ) રાગ; કાળી કંઠી તે સવા લાખની, સાજનીઆ લોકો;

ઝખકીને જગ્યા; ધંટીનો સાંભળીને ઘોર;	રે ઝખકીને જગ્યા.
હજકીને જગ્યા; ભૂધરજી ભભકી થાતાં ખોર.	રે હજકીને જગ્યા.
ઉઠ્યા ઉઠ્યા; ભક્ત વત્સળ ભગવાન;	રે એ ઉઠ્યા ઉઠ્યા.
ઝડ્યા ઝડ્યા; ધરણીધર ધરતા જેનું ધ્યાન.	રે એ ઝુઠ્યા ઝુઠ્યા.
પુરણ સુખમાં પોઢીઆ, વામા ઢોળે વાય;	
નારદને શારદ સદા...ગાંધર્વો ગુણ ગાય.	રે ઝખકીને જગ્યા. ૧
પસુરત સાંધી શ્રી હરી, પસુરત આણી મંત્ર;	
દળતાં દેખી દાસને, ત્રીકમ તાવ્યું તંત્ર.	રે ઝખકીને જગ્યા. ૨
સુખ સજ્જનમાં શામળા, સુતા શ્રીની સાથ;	
વામા કર્યો વીંજ્યો, લીધો લક્ષ્મનાથ.	રે ઝખકીને જગ્યા. ૩
જન્ય ઝડપથી દોડવા, બેળે ભરવા બાથ;	
રીઝી આવ્યાં રૂક્મણી, આડા ધરીઆ હાથ.	રે ઝખકીને જગ્યા. ૪

રૂક્મણી, લક્ષ્મ, સતભામા, જાંબુવતી, કાલીન્દ્રી, મિત્રાબિંદુ, સત્યા, અને ભદ્રા, એવી આઠ પટરાણીઓ પ્રભુને ઘેરીને ઉભી રહી; અને હાથ જોડી ઉચ્ચાર કરવા લાગી.

૧. ભોર-મગસકું; પંરોઢ. ૨ ધરણીધર-શેષનાગ, ૩ વામા-અગ્નિ, લક્ષ્મીજી.
૪ શારદ-શારદા, સરસ્વતી. ૫ પસુરત-પુરતા. ૬ પસુરત-પુરતી.

(પટરાણીઓ) રાગ; રૂઢા દિસોછો રાજેશ્વર.

જીવન ઝુંટી, વિજન, જશો ક્યાં ? ક્ષણવારમાં રે. જીવન ઝુંટી.

સુખ સજ્જતી સુતા ઉઠ્યા, અમો જાણ્યું જે અમ પર રહ્યા;

જગદીશ જગ્યા; જાણે વિવિધ વીચારમાં રે. જીવન ઝુંટી. ૧

આવી ઉતાવળ કદી ન દીઠી, શુ ! સ્વપનામાં વાંચી ચીઠી;

બૂદર ભભકી ઉઠ્યા, ભક્તની બહારમાં રે. જીવન ઝુંટી. ૨

આપ પધારો ઉત્તર આપી, ક્યારે વળશે ? ૧ કામને ૨ કાપી.

નાથ નજર રાખીને, નંદન નારમાં રે. જીવન ઝુંટી. ૩

(પ્રભુ) કોઠ વાર હું ચાક્યો કહીને, પુછો જ્યારે આવું જામને;

સમજી થઈને રહો ભામની ભારમાં રે. જીવન ઝુંટી. ૪

(કવિ) મન મોહન મંદીરમાં પેઠા, વાલમ આતી વાંસે બેઠા;

વળતી વાયુ ઢોળે, પ્રિતમ પ્યારમાં રે. જીવન ઝુંટી. ૫

[કર્તા] સનકાદી આદી સુનીઓ; ઈદ્રાદી દેવતા; મહા યોગેશ્વર શીવજી સદા જેતુ ધ્યાન કરે છે; બ્રહ્માજી વેદ પાઠ કરે છે; શેષ શકત્ત્વ જીજ્ઞાસુ જેતો જાપ કરે છે, તે ભગવાન. પ્રેમ પ્રિતીને વશ થઈ, પંખો કરે છે.

[કવિ] રાગ; એ મહદામાં શુ મોહ્યાં રે, (સુકન્યા)

પરમેશ્વર પંખો કરતા રે; અમરીપને.

પ્રભુ પવન ઉડાડે ફરતાં રે. અમરીપને.

સુખ સજ્જતી સુતા ઉઠ્યા; જગ્યા જાદવરાય;

પ્રેમી ભક્તની પુંડળ રહીને; વિકૃલ ઢોળે વાયરે. અમરીપને. ૧

વનિતા વાતે લક્ષ ન લીધુ, સર્વ શીર પર સેવા,

સેવા જાણી શ્રીજી આવ્યા, સેવકને સુખ દેવારે. અમરીપને. ૨

કરતુ, અકર્તુ, અન્યથા કરતુ, સમર્થ સંકટ ખોવા;

શ્રીજી ચરણમાં સેવા ભક્તિ: જીગદીશ આવ્યા જોવારે. અમરીપને. ૩

૪ ધામથી ઘેરાએલા અને તાપથી તપેલાને, હીમગીરીના બરફની શીતળતાને સમેટીને આવેલો પવન અંગને અડતાં જે અસર થાય, તેવી અમરીપને અંગે થઈ, કે તુરત પાછુ વાળી જોયું.

[કવિ] રાગ; મરાઠી સાખી.

પ્રેમી ભક્તે પુંડળ જોયું, ત્યાં જોયા જીગદીશ;

૧ કામને-કામ કરવાનું તે. ૨ કાપી-ટુંક કરી, પૂર કરી. ૩ નંદન-આનંદને આપનાર, હર્ષ ને વધારનાર. ૪ ધામ-ઉકળાટ,

હબકી જબકી હરી ચરણમાં, સેવક નામે શીશ;

કરે સ્તુતી અપાર, કરો ? કારણ શું કીરતાર ? કરે

વાહ ! વાહ ! પ્રભુ વાહ ! તમારી લિલા તો તમેજ ભણો છો ? પુષ્પને વીણી વળને કાઢી પાથરેલી સુખ સજ્જનમાં સુવારેલા; શુ જોધને ભગી મયા; ઉઘ કેમ ના આવી મારા નાથ ?

(કવિ) ગિતિ.

કમળાવરના કરમાં, વાસુ વીંજન શુ સુંદર સોભે;

સેવકને શીતળતા, નીર નેવનાં ગરી મયાં મેળે.

ભગવાન કહે છે હે અમરીષ તે' મારી માઆ પ્રેમથી સેવા કરી છે; અને હજી પણ કર્યા કરે છે; વન મન અને ધનને અપેશ કરી; રાજપાટ અને રતન ઉપરથી પ્રિતી ઓછી કરી; તારા સમાન સેવા વિરજાળ કરે છે.

(અમરીષ) રાગ; અહો દિલકાર જરી દેહાય;

સ્વામી હું સનાથ; કમાયો હું કાચ;

હરી જાલી હાથ, તા...રો ને.

હરી જાલી હાથ, તારોને, હરી જાલી હાથ, તારોને. સ્વામી હું.

અહો જગદીશ, ધરા ધર ધીશ, અમર વર ધશ, હું નામું શીશ.

વિશ્વાધાર, સેવામાં છે સાર, આ ભવજળ પાર, ઉતારોને. સ્વામી હું.

સુખ સજ્જન સુંદર સજી; છાંટી સરસ સુગંધ;

કરતાં વેરી કુલકં, કર્યા બારણાં બંધ.

સ્વામી હું. ૧

ભગ્યા શાને જાદવા, ખુંચી આબડું ખાલ;

વજ્જર કાંટો વાગીઓ, હબકી ઉઠ્યા હાલ.

સ્વામી હું. ૨

વાસુ ઢોળો વીહલા, એજ અઘટતું કાજ;

ઠાકરને ચાકર થતાં, લેશ ન આવી લાજ.

સ્વામી હું. ૩

સેવક ઉપર શુ ! કૃપા, આજ કરી કીરતાર;

દર્શન આખ્યાં દાસને, વાલમ નવ થઇ વાર.

સ્વામી હું. ૪

સેવા સજવા સ્યામની, આઠે પહોર ઉમંગ;

ખાલી ખોટી શુ કરો ! પોઢી જાઓ પલંગ.

સ્વામી હું. ૫

ભગવાન કહે હે અમરીષ; હવે તારી પાસે એ માણુ છું કે માત્ર એક પહોરતો ઉંધવામાં ગાળ ! તેને પણ હું સેવામાંજ ગણી લઇશ.

તારાથી સેવાતું કાર્ય સુખ્યેથી થઇ શકે એટલા માટે તારા રાજ્યને સંભાળવા હું સુદર્શન ચક્ર મુકું છું.

(કવિ)

રાગ; ગિતી.

નીજ ભક્ત અમરીષને, દુઃખ નવ આપે દેવ દહિત ૧ શક;

રાજપાટ સાચવવા, મધુસૂદને સુક્યુ છે ચક.

ભક્ત શિરોમણી, હ્રતપતી મહારાજ શ્રી અમરીષ મહારાજ ધીરાજ હમેશાં સવારમાં વહેલા ઉઠી નાહી ઘોઘ અગ્રોટ પાટલા વાસણુ કરી; ખભા ઉપર કાવડ ભેરવી, બે બાજુ બે સોનાની ગાગરા સુકી દેવ સેવા માટે જળ લેવા ગંગાજી ઉપર જતા હતા કે જે વખતે કાંઈ ન હોય.

એક દિવસે એક બ્રાહ્મણની પુત્રી જળ ભરવા માટે ગંગાજી ઉપર આવેલી હતી, તેણે પોતાનું બેડુ ઉછીને તૈયાર કરેલું હતું. તે ભરવાની તૈયારીમાં હતી તેવામાં શ્રીકૃષ્ણ નામનો ઉચ્ચાર સંભળાયો. જેમ જેમ વાર થતી ગઈ તેમ તેમ અવાજ નજીક આવતો ગયો. થોડીવાર સુધી કાન માંડીને ઉભી ઐટલામાં મહારાજધીરાજની સ્વારી આવી. બાંધ રાજને ઝોળખીને આનંદ પામી; કે આજે હું મહારાજનાં, સેવામાં દર્શન કરી કૃતાર્થ થઈ.

આમથી ગાગરને બોળી કાઢી, ભક્તરાજે પાણી ભરવા માંડ્યું તેની સાથે બાંધએ પણ ભરવા માંડ્યું. પોતાના કામમાં ઉતાવળ કરતાં બાંધના ઘડના પાણીનો એકાદ છાંટો ઉડ્યો ન ઉડ્યો થયો. જેથી શંકા લાવીને અમરીષ રાજએ કહ્યું. જરા જોધને કામ કરો; સાચવીને કામ કરો !

બાંધ—શુ થઈ ગયું ? કાંઈ બગડ્યું ?

રાજ—બગડ્યું કાંઈ નથી પણ બગડતાં વાર ન થાય. છાંટો છુટી ઉડી જાય તો.....

બાંધ—તો...શું; તો...મારાથી કાંઈ વટલઈ નહિ જાઓ ! હું બ્રાહ્મણની પુત્રી છું.

રાજ—તે વાત ખરી છે; પણ આ જળ દેવ સેવામાં વપરાવાનું છે.

બાંધ—તે પણ માફ અજ્ઞાનું નથી. તેટલા માટે તમેજ પાણી ભરો ને ખીજ ઉભા થઈ રહો ? તમારે ઉતાવળ હશે ને ખીજને નહિ હોય !

રાજ—ઉતાવળ સર્વને ખરી ! પણ ઉતાવળે ઉતાવળે ફેર; કામે કામે ફેર ! આ ઉતાવળ પ્રભુ સેવા માટે છે !

બાંધ—ત્યારે હું પણ ઘેર છોડરાને સુતો સુકીને આવી છું. તે જગી ઉઠે તો મારા વિના કલ્પાન્ત કરે, દેવ સેવા કરતાં છોડરાની સેવા ઓછી ન ગણાય.

રાજા—ભક્ષે આધ, જેમ જેને કાવ્યું. પણ જરા ધીરી થા !

આધ—અહોહોહો ! ભગતની પુંછડી જેને ભગતની પુંછડી ! ગંગાનું જળ લેવાને સૌનો સરખો હક છે.

[સ્ત્રિ] રાગ, લુલી ભમે છે ભોળો ભામની, (મીરાં.)

સેવા સજવાને સુંદીર સ્વામી;	(અમરીય) શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ.
આવી ઉતાવળ આખા ગામની;	„ શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ.
પરને શી પીડા તારા રામની;	„ શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ.
જીવ્યાને જરૂર છે લગામની;	„ શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ.
કોને ઉતાવળ નથી કામની.	„ શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ.
સ્વારથ એ ૧સાર છે રે, પર ઉપર ખાર છે રે;	
એ નરની અવની માંહે હાર છે.	„ શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ. ૧
ભકિતમાં ભાર છે રે, ખેડો પેસે પાર છે રે;	
ખોળી જે ખાંડા કેરી ધાર છે.	„ શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ. ૧
જીવણને જાપવા છે, પરને સંતાપવા છે;	
૨કિલ્મીશો કોટી ભવનાં કાપવાં.	„ શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ. ૩
જીડી આ જક છે રે, ખોટી ટક ટક છે રે;	
સર્વેનો સરખી રીતે હક છે.	„ શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ. ૪
કાળની કુચડી છે, મિથ્યા આ મુંછડી છે;	
ભાળી ભગતની પુંછડી.	„ શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ. ૫

છત્રપતી મહારાજને ભગતની પુંછડી કહેતાં શુ કહ્યું તો ખરૂં, પણ પછી પાણી ભરી વિમાસણ કરતી ચાલી. અરેરેરે મેં ભુલ્ય કરી, રાજા-ધીરાજને ટુંક વચન કહ્યું. તિરસ્કાર રૂપ વચન કહ્યું. જે એ ખરા ને સાચા ભક્ત હોય તો તો મારે ડરવાનું કાંઈ કારણ નથી; પણ જે ભકિતમાં ક્યાસ રહી ગઈ હશે તો મને મારા બોલ્યાનો કાંઈક બદલો મળશે ખરો ! એક તરફથી બ્રાહ્મણની બાળકી આમ વિચાર કરતી ચાલી જાય છે અને બીજી તરફ રાજા પણ ઉતાવળ કરીને કાવડ ભરી ખભે ભેરવીને પાછળ પાછળ આવે છે. માર્ગમાં આવતાં નગરના રક્ષણને અર્થે તથા રાજાનું રૂપક બતાવવાને માટે ફરતા રાખેલા અનુચરમાંના એકને જેઠને, રાજાએ કહ્યું. પેલી આધ પાણી ભરીને જાય છે, તેની વાંસે વાંસે જાઓ અને એ ઘેર

૧ સાર-ખરૂં તત્વ, ૨ કિલ્મીય-પાપ. ૩ કુચડી-કોળીઓ કરી ચાવી કાઢી નાંખેલી વસ્તુ. કાચાપી કુચડી.

પહેંચે ત્યારપછી તેને સુખપાલમાં બેસારીને આપણા મંદીરે લાવો !

રાજની આગાને અનુસાર, બાઇને સુખપાલમાં બેસાડીને લાવવામાં આવી. રાજ મહેલમાં, રાજ સેવામાં તથા રાજની હજીરમાં લાવીને ઉભી રાખવામાં આવી. ભગતની પુંછડી કહેનાર બાઇને બરાબર ઝોળખી રાજ ઉઠીને પુજન કરી પગમાં પડ્યા; તથા સુંદર વસ્ત્ર અલંકાર સાથે અઢળક ધન આપી સાસરવાસો કર્યો. ત્યારબાદ ગામમાં ઘેર ઘેર તોરણ બંધાવી સાંકર, તથા પ્રભુ નિવેદ કરી મિઠાઇ વહેંચાવરાવી ! આ પ્રમાણે થએલી ધામધુમ જોઇ રાણી તથા પ્રધાન વગેરે પુછ્યું કે હે મહારાજ ધીરાજ; શું હર્ષના પ્રસંગમાં આમ અઢળક ધન ખર્ચાય છે ?

રાજ—હે પ્રધાનજી ! આજના જોવો હર્ષનો દિવસ આવ્યો નથી અને આવશે પણ નહિ. આજે હું માણસની ઝોળમાં આવ્યો; મનુષ્યની ગણત્રિમાં આવ્યો. મારા જન્મનો પ્રથમ દિવસ દેખાયો.

(રાજ) રાગ, દોહરો.

કહ્યો “ ભગતની પુંછડી, ” થયો કતારથ આજ;

આવ્યો કાંઈક હિસાબમાં, કદી ન કયલે કાજ.

એક સમે, એકી વખતે (૧૦,૦૦,૦૦૦) દશ લાખ યોદ્ધાઓની સાથે યુદ્ધ કરી ક્ષેત્ર મેળવી હતી, એવા મહાન પરાક્રમી અમરીષ રાજએ; અભિમાન તથા ગર્વને તણ સેવા ભક્તિવડે ધણેરને ઝોળખી, બ્રાહ્મણની બાળકીને ગુરુ તુલ્ય માની પુજી તથા વસ્ત્ર ધરાણું આપી સાસરવાસો કર્યો. તે વાર્તા ધિમે ધિમે દેશ દેશાંતરમાં ફેલાઇ ગઇ.

એક દેવજન નામે રાજ કે જે પુર પરાક્રમી પણ અમરીષનો ખંડીઓ હતો તેને ઘેર શુભ ૧ લક્ષમાં જન્મેલી; અને પુર્વા અવતારથીજ સમજણની સાથે ભક્તિને લઇ આવેલી શરમિષ્ઠા નામે બાળકી હતી. તેની જન્મપત્રિકા જોઇને જોષી લોકો કહેતા હતા કે હે રાજ; આ પુત્રિ ચક્રવર્તી રાજની રાણી થશે અને પ્રભુને વશ કરશે.

(કવિ) રાગ; વજ્રસીધર જાય નરસિંહ નોતરવા. (શ્રાદ્ધ.)

એક દેવજન નામે રાય, જેને શ્રી હરી કેરી સ્થાય.

૧

નિત્ય જાય પ્રભુનો જાગે, અમરીષ ઘેર ખંડણી આપે.

૨

તેની દીકરી તેજતું ધામ, જેતું શરમિષ્ઠા ધરીયું છે નામ.

૩

પુત્રિ પુર્વ તણી પુન્યશાળી, જેને વહાલા છે, શ્રી વનમાળી.

૪

જાણી અમરીષ રાયની ભક્તિ, થઇ વરવાતણી રે આશક્તિ.

૫

સુર, સુશીળ, અને ભક્તિમાં પ્રિતીવાન શરમિષ્ઠાને કાને અમરીષની હકીકત આવી ત્યારે તેણે પોતાનાં માતાપિતાની પાસે અમરીષનાં દર્શન કરવા જવાની ઇચ્છા જણાવી; જેવી ઇચ્છા શરમિષ્ઠાને થઈ છે તેવીજ, રાજા દેવજનને પણ થઈ છે, જેથી તે વાત તરત મંજુર થઈ. રાજા-રાણી તથા પુત્રિ ત્રણે કેટલાક અનુચર, નોકર ચાકરને લઈ, ચક્રવર્તી મહારાજા ધીરાજ, ભક્ત શિરોમણી અમરીષ રાજાના નગ્રમાં આવ્યાં, અને મેમાન તરીકે ઉતર્યા. જેમ જેમ દિવસ જતો ગયો તેમ તેમ વિશેષ વિશેષ વાત જાણુ થતી ગઈ. શરમિષ્ઠાને ખબર પડી કે રાજાને નવસેં રાણી છે. તો-પણ પ્રભુ સેવાને માટે ગંગાજીથી જાતે પાણી ભરી લાવે છે, આ ઉપરથી તેને રાણીઓની મુલાકાત કરવાની ઇચ્છા થઈ. ઇચ્છા થતાંની સાથે રાણી વાસમાં ચાલી ગઈ, જ્યાં અનેક રાણીઓની મુલાકાત થઈ. દેવજન રાજાની દીકરી જાણી રાણીઓએ તેની સાથે રૂડી રીતે અને શાન્તિથી વાતો કરી. વાતોવાતમાં શરમિષ્ઠા આગળ વધી ગઈ અને સર્વને શિખામણના રૂપમાં ઠપકો દેવા લાગી.

શરમિષ્ઠા—તમે ચક્રવર્તી રાજાને પરણી, વિશેષ સુખ શું ભોગવ્યું ?
એક—કાંઈજ નહિં.

બીજી—કેદખાતું ભોગવ્યું કેદખાતું !

ત્રીજી—આથી તો કેાઈ સાધારણ રાજાને વરાવ્યાં હોત તો કાંઈક સુખ દેખત.

ચોથી—મહેલમાં પુરી મુક્યાં છે અને દીવસમાં બે વાર ખાવા મળે છે, જેમ કેદીને મળે છે.

પાંચમી—સુખ ભોગવવું એ આપણા પુર્વ સંચિતનું બળ છે.

છઠ્ઠી—ખરી વાત ! મા બાપે તો સુખનો સાગર સમજીને વરાવ્યાં હશે કે નહિ ?

શરમિષ્ઠા—તમેા સર્વે અઢળક સુખ ભોગવેા છો ! તેમાં કદાચ દુઃખ માનતાં હો તો તમારી પોતાનીજ મુખામી છે, તમેા રાજાની સેવા ઉઠાવતાં નથી, તેમ રાજા પ્રભુ સેવા કરે છે તેમાં ભાગ લેતાં નથી.

એક—રાજાજી પ્રભુ સેવા કરે છે; તેમાંતો બીજાને કાંઈ કરવાજ દેતા નથી, એટલે તે બને તેમજ નથી, અને સેવામાંથી આઠ પહોરમાં એક ઘડી પોતે નવરા થતા નથી, કે તેમના અંગની સેવા ઉઠાવવાનો લાભ લઈ શકાય ? એમના દર્શનજ કેાઈ દિવસ થાય છે, તો સેવા કરવાની તો વાતજ શી !

શરમિષ્ઠા—તમારી કોઈની ઇચ્છાજ સેવા ઉઠાવાની નહિ હોય. નહિ તો ન શું કરવા દે? પતીને વશ વરતાવવો એ પુણું પતિવ્રતાનું કામ છે; અને પર પુરૂષને વશ કરવો એ પુણું વ્યભિચારીણીનું કામ છે.

બીજી—પતિની સુલાકાત થયા વિના, સ્વામિના સંગમાં રહ્યા વિના, પતિવ્રતા ખરી છે કે ખોટી તે પારખવાનો કયો રસ્તો છે ?

શરમિષ્ઠા—પતિના સંગ વિના પતિવ્રતા કહેવધ શકેજ નહિ, માટે તમે સર્વે, તમારા સ્વામિની આજીજ કરી સેવામાં તત્પર થઇ જાઓ !

ત્રીજી—તેમાંનું કાંઇ બનવાનું નથી; માટે મિથ્યા માયાફાડ શી કરવી !

શરમિષ્ઠા—જો તેમ ન બને તો સમજવું કે તમારો મનુષ્યા દેહ અવતાર એણે ગયો છે, અને મિથ્યા ધાન વણસાડ્યું છે. આયુષ્ય નદીના પુરની પેઠે યાદ્યું જાય છે, હમણાં સૂર્ય આથમી જશે, અંધકાર થઇ જશે, મનની વાતો મનમાં રહી જશે; જમના દુતો આવી દેવ દરબારમાં રક્ષેખાં લેવા લઇ જશે, હું જાઉં છું.

(રાણીઓ) રાગ; મરાઠી સાખી.

અમથી સેવા કશી બની નહિ, વહેલા વળજે વરવા;

શોડ્ય થઇને આવો સવેળા, સ્વામિ સેવા કરવા;

ભવ જળ તરવા, સ્વામિનાં સંકટ હરવા.

ભવ જળ.

પંજમાં સપડાએલો શિકાર સટકી જવાથી જેમ વાઘણુ વિફરી જાય, અને પુંછડુ પકડાવાથી નાગણુ છંછેડાઇ જાય, તેમ રાણીઓનું બોલવું સાંભળીને શરમિષ્ઠા ક્રોધ યુક્ત અને ખેદ યુક્ત થઇ ગઇ.

[કવિ] રાગ; ગિતી.

વચન વજ્ર જ્યાં વાગ્યું, રૂંપે રૂંપાટે પડીઆ છે છેદ;

અમરીપને વરવું છે, એહ વિચારે અંતરમાં ખેદ.

શરમિષ્ઠાએ. અમરીપ રાજાને વરવાની ઇચ્છા પોતાના માતા પિતાને જણાવી; તે ઉપરથી રાજા દેવજને મહારાજા અમરીપને વનિંતી પત્રથી ખબર આપી કે, હે મહારાજા ધીરાજ, મારી પુત્રી શરમિષ્ઠા આપને વરવાની ઇચ્છા કરે છે; અને તે મને પણ સર્વ રીતે ગમતી વાત છે, માટે આટલુ કેણુ સ્વિકારશેજી ? સિના જવાબમાં અમરીપે કહેવરાવ્યું કે દુઃખરૂપ દરીઆમાં મિથ્યા સુખની વૃદ્ધિ સમજી, માયાની ઘેર ધુંચવણીમાં ફસાવા મારી મરજી

૧ વણસાડવું-ખગાડવું. ૨ લેખાં-જન્મથી મરણ સુધીનાં કરેલાં સારાં નરસાં કરમનો હિસાબ. ૩ વિફરી જાય-ક્રોધાયમાન થઇ જાય.

નથી, જીવનનું સારથક કરવા ભાગેલા લક્ષને ખીજી બાજુ ખીંચવા મારી ઇચ્છા નથી; કોમળ કાયા ઉપર બેડી રૂપ બોળે નાંખવા મારી મરજી નથી.

અમરીષનાં કહેવરાવેલાં વચન શરમિષ્ટાએ સાંભળ્યાં, એટલે પિતાની આજ્ઞા લઈ અમરીષની પાસે આવી બોલી.

[શરમિષ્ટા] રાગ; વહેલાં ઘેર આવો છલ ઝંડા;

અરજ સ્વિકારો...આજ રાજ.

નવસે' નારી નીજની રે; નારીમાં નહિ નુન્ય;

ગુણવંતા ગુણને વરી રે, જાણું પુરવતુ પૂન્ય. અરજ સ્વિકારો ૧

સંસારની તૃષ્ણા નથી રે, છે મુજને સંતોષ,

ભક્તિ વરી છે આપને રે; સેવા કરવા હોંધ. અરજ સ્વિકારો ૨

સેવા ભક્તિ આપની રે; પ્રભુ ચરણમાં પ્રીત;

ભક્તિને વશ ભગવાન છેરે; ચોટયું ચરણમાં ચીત. અરજ સ્વિકારો ૩

અમરીષ—હે, સંસારની અપેક્ષા વાળી બાળા; હું તો વૃદ્ધ છું, સંસારની ઇચ્છા રહીત છું, માટે ખીજી વરને વરીને તારા મનની ઇચ્છા પુરી કર!

શરમિષ્ટા—સંસાર વહેવારની કે વિષય વાસનાની ઇચ્છા અંતરમાં કદી ઉભરાવાની નથી; માત્ર ઇશ્વર પારાયણ થઈ સેવામાં જન્મ ગુળરવા મરજી છે. તે લાભ આપને વરવાથીજ પાર પડશે માટે આ દાસીની અરજ ઉરમાં લઈ હા પાડી દો.

સુકોમળ અંગવાળી કોમળ અવાજથી બોલતી, ભક્તિ ભાવની ભરેલી, ભામનીનું હારદ સમજીને રાજાએ કહ્યું કે, તમે તમારા પિતાને ત્યાં જાઓ ! હું રજવાડાની રીતે ૧ખાંડુ મોકલીશ. રાજાનાં સંતોષકારક વચન સાંભળીને કન્યા પોતાના આપને ત્યાં ગઈ. થોડા દિવસે વચનથી બંધાએલા સત્યવાદી રાજા અમરીષે, ખાંડુ મોકલી શરમિષ્ટા સાથે લગ્ન કર્યા. છત્રપતી મહારાજાને પરણી છું એમ મોટમ ન માની પણ ભક્તરાજને વરી એમ મોટમ માની. પરણતાંની સાથેજ પ્રેમદા સાસરે આવી, પછી ફરીને માતા પિતાને ત્યાં જવાની ઇચ્છા ન કરી પણ સ્વામી સેવાની ઇચ્છા કરી.

એક દિવસ શરમિષ્ટાએ રાજાની પાસે માગણી કરી કે, મને પણ સેવાનું કાંઈક કામ બતાવો તો સાહે ? રાજા કહે હું પ્રભુ સેવામાં કોઈને પેસવા દેતોજ નથી, છતાં તમે પ્રેમ પૂર્વક માગણી કરો છો, તો હશે આટલી જાળની ગાગર ભરી લાવો ! પણ જોજો ગર્વ અને અહંકારનો ત્યાગ

કરીને લાવજો ! બહુ સારૂ કહી રાણી શરમિષ્ઠા શ્રીકાકોરજીની સેવા માટે જળ ભરવા ચાલ્યાં. ગંગાજી પહોંચી જળ ભરી પાછા વળતી વખતે, મહારાણીના મનમાં એમ આવ્યું કે, મને કાંઈ ઉંચું કામ ન બતાવ્યું; પણ જળભરી લાવવાનું જ કામ બતાવ્યું. જળ લઈ મંદીરમાં પેસતાંની સાથે મુખ મુદ્રા જોઈ રાજાએ કલ્પના કરીકે નક્કી એના મનમાં કાંઈ એાણુ આવ્યું છે. કેમ રાણી, શું શંકા થઈ ? રાણી કહે કાંઈ નહિ પ્રભુ; માત્ર એમજ થયું કે, બીતરની સેવા ન બતાવી ને બહારની સેવા બતાવી. રાજા કહે હે રાણી; સર્વ સેવા એક સરખી છે, છતાં તમે આવી ખોટી શંકા કરી માટે એ ગાગર છોવઈ, હવે તે જળ, પ્રભુ સેવાને અર્થે નહિ આવે. રાણી શરમિષ્ઠા બૂઠી પડી ગઈ. રાજાએ તેના મનનું સમાધાન કરવાને માટે કહ્યું કે, આ જળ નાંખી દેવાનું નથી, પણ તે જો કોઈને જોઈતું હોયતો, સોનાના ભારોભાર આપવાનું છે. વાત સાંભળી પ્રધાનને ઇચ્છા થઈ. તેજ વખતે બીજી ગાગર ધડાળધ ત્રાસમાં મુકીને અંદર જળ રેડી દીધું, પછી બીજા ત્રાજવામાં સોનું નાંખવા માંડ્યું. પ્રધાનના ઘરનું સઘળું સોનું નાંખી દીધું પણ તે જળની ખરોખર ન થયું. રાણી સમજી કે, છોવાએલા જળની આટલી બધી કિંમત છે, તો વગર છોવાએલાની તો વાતજ શી ? જરૂર મારી બૂલ્ય થઈ. મને નીચી નહિ પણ શ્રેષ્ઠ સેવા સોંપી હતી.

એક દિવસ શરમિષ્ઠાના મનમાં એમ આવ્યું કે. ગમે તેમ કરીને પણ રાજાની સેવામાં ભાગ લેવો તો ખરો ! જે વખત રાજાને ઉઘવાનો છે, તે વખત હું જાગ્રત થઈ જાઉં, અને રાજા ન જાણે તેમ ચુપકીથી. પખાળ તથા વાસણ માંજવાનું કામ કરી લઉં. જે પ્રમાણે વિચાર ગોઠવાયો તેજ પ્રમાણે બિજે દિવસે કરી પણ જોયું. રાજા જાગ્રત થયા અને આ પ્રમાણે સેવા થએલી જોઈ ત્યારે વિચારમાં પડી ગયા કે આ ચોરી કોણે કરી હશે ! આતો ગજબ કહેવાય, અન્ન ધનની ચોરી ખમાય પણ સેવામાં ચોરી એ કેમ સહન થાય ! ચોરને શોધી કાઢવો, અને તેને આજીજી સાથે મના કરી દેવી. ઠીક ઠીક. રાણી શરમિષ્ઠા વિના આ કામ કોઈનું નથી. જરૂર એ છુપી રીતે સેવા કરી લેતી હોવી જોઈએ. બોલાવીને પુછું.

રાજા—તમે મારી સેવામાં ચોરી કરી ખરી કે નહિ ?

રાણી—સેવામાં સેવા કરવી એ ચોરી ન કહેવાય, પણ બમણી સેવા કહેવાય ! કારણ કે મારે સેવા થાય અને આપને આરામ થાય !

રાજા—આ શરીરને આરામ જોઈતો નથી, માટે તમને મના કર હું કે તમારે મારી દેવ સેવામાં પગ ન મૂકવો !

રાણી—હે કૃપાસાગર; શ્રી સર્વેશ્વરની ભક્તિમાં લીન થએલા જ્ઞેષ્ઠનેજ હું આપને વરી છું; જેથી ભગવાનની સેવાનો કાંઈક લાભ મળી શકે, માટે કૃપા કરી મને થોડી ઘણી સેવા સોંપો! એટલું તો મને માગ્યું આપો.

રાજા—બલે મને વરીને સેવા કરવાની મરજી હોય તો, મારી ના નથી; છતાં હું જેને સેવા કરું છું તેમાં તો લેશ આધુ પાધુ થાય તેમ નથી, માટે તમે તમારે મંદિરે શ્રીહરીની ખીજી મૂરતી પધરાવીને રૂડી રીતે સેવા કરો!

રાજાની આજ્ઞા મુજબ રાણી શરમિષ્ઠાએ પોતાના મહેલમાં પ્રભુને પધરાવીને સેવા પુજા શરૂ કરી; રાજાને આરામ એક પહોરનો હતો; અને રાણીએ અડધા પહોરનો રાખ્યો. પુરા પ્રેમથી અનન્ય ભાવથી; ધુપ દીપ નૈવેદ્ય આરતી કરી, હાથમાં વીણા લાઇ, મધરાત્રિની વખતે રાણી શ્રીહરીના સ્વરૂપનાં વખાણ કરતી ગાયન કરતી હતી. જે વખતે રાણી ગાયન કરતી હતી, તે વખતે શ્રી સર્વેશ્વર ભગવાન, પ્રેમને વશ થએલો પાતળીઓ બાળ સ્વરૂપે પગમાં ઝીણા ધુધરા બાંધી મધુરા મધુરા અવાજથી થન થન થન થન થન, નાચ કરતા હતા. એક દિવસ રાતના મધ્ય ભાગે સઘળું દામ પરવારી, નિદ્રા લીધા પહેલાં, રાજા અમરીયને ઇચ્છા થઇ કે આજ કાલ કરતાં લગભગ છ માસ થવા આવ્યા, રાણીને સેવા સોંપી છે, પણ ત્યાર પછી તે શું કરે છે તેનો તપાસ કર્યો નથી માટે આવજો તો જ્ઞેષ્ઠ.

રાજા આવ્યા તે વખતે રાણી શરમિષ્ઠા મધુર સ્વરે, પ્રભુના શણગારનું વર્ણન કરતી ગાયન કરે છે, અને વિણાને નાદે નાદે ભગવાન નાચ કરે છે.

[શરમિષ્ઠા] રાગ; ગાળ્યા ગિરધારી ! (ઢઠવાડે આચ્છવ.)

સુંદીર શામળીઆ.

સુંદીર મુખ સોહામણું, સુંદીર છે શણગારરે;

સુંદીર.

સુંદીર કંઠે શોભતા, મણી મોતીના હારરે.

સુંદીર. ૧

જરકસી જામા પહેરીઆ, સોનેરી સુરવાલરે;

સુંદીર.

મુસ્તક બિરાજે મોળીઆં, મોહી છું મોહનલાલરે.

સુંદીર. ૨

આંટો ઉપરણી તણા, તેને કુંદન કસળની કોરરે;

સુંદીર.

ભાળી વધે છે ભાવના, નંદના નંદ કીશોરરે.

સુંદીર. ૩

રસીઆ તારા રંગની, ચટકી ચીતડા માંચરે;

સુંદીર.

વિકૃલ વારે આવજો, છેલા તમારી છાંચરે.

સુંદીર. ૪

અચળ તમારો આશરો, નહિ બીજાની આશરે;

સુંદીર.

આઠે પહોર આરાધીએ, દામ વિનાના દાસરે.

સુંદીર. ૫

સુરીવર સુનીવર સેવતા, વેદ કરે છે વખાણરે;	સુંદીર.
નયન કરે છે નિહાળતાં, કોટી ૧કંદર્પ બાણરે.	સુંદીર. ૬
મન મંદીરમાં મહાલજો, દેહ દેવળ મોઝારે;	સુંદીર.
બાપુના બેલી ઝાલજો, ઉતરતાં ભવ પારરે.	સુંદીર. ૭

રાણી શરમિષ્ઠાને; પ્રભુની સ્તુતિ કરતાં એકતાર થએલી; અને કોટી બ્રહ્માંડના નાથને ભક્તિને વશ થઈ નાચતા જોઈને, અમરીષ રાજા આનંદ પામી ગયા. અને દોડતા આવી રાણી શરમિષ્ઠાને જાગૃત કરી કહેવા લાગ્યા. હે રાણી ધન્ય છે તમારે મનુષ્ય અવતારને ધારણ કરવું. તમે પ્રભુને વશ કરી પોતાના પગની પાસે નચાવ્યા.

[અમરીષ] રાગ; માઠ.

છે શરમિષ્ઠા ધન્ય ધન્ય, રે કર્યા પરમેશ્વર પરસન.

પુરણ પુન્યે પામીઆં, ઉત્તમ આ અવતાર;
સેવા સાધી ૨સર કર્યા, વાલમ વિશ્વાધાર. રે કર્યા. ૧

૪હાથી હાથે વશ કર્યો, અંકુશ વીના ૪અનંગ;
નજરે ૫નાથ નચાવીને, રામા રાખ્યો રંગ. રે કર્યા. ૨

કરી કમાણી ૬કારમી, બેળે છુટયાં બંધ;
કાળી કરતુરી વિષે, રહે છે સદા સુગંધ. રે કર્યા. ૩

શરમિષ્ઠાના શુદ્ધ મનથી થએલી શ્રીહરીની સાચી સેવાના વિચારમાં ગુમ થએલા અમરીષ, પ્રભુ રમરણમાં એકાકાર થઈ એકતાર થએલી શરમિષ્ઠા અને ભક્તિને વશ થઈ ઉભેલા ભગવાન; ત્રણેનો એક રંગ અને એકતાર જોઈ દેવતાઓ દોડતાં દર્શન કરવા આવ્યા. આકાશમાં ધ્રુવ ઉડે તેમ વિમાન ઉપર વિમાન ઉડવા માંડ્યાં. પુનમની મધ્ય રાત્રી એટલે ચંદ્ર-માના તેજથી તેના પડછાયા રાણીના મહેલમાં પડવા માંડ્યા, તેજ વખતે નારદે આવી પ્રભુ નામની જે બોલાવી દીધી. શ્રી ગિરીવરધારી લાલકી જ્ય.

મધ્ય રાત્રિની વખતે થતો ઘોંઘાટ સાંભળી નવસે^૧ રાણીઓ જાગી ઉઠી, શરમિષ્ઠાને મહેલે આવી; અને તેના ચરણમાં પડીને કહેવા લાગી કે ધન્ય છે તમને; તમે બોલ્યાં હતાં તે પળ્યાં ખરાં! તે વખતે શરમિષ્ઠાના મુખમાંથી શ્રીરામ નામની અને મનને ઉપદેશ કરતી, ધુનની ધારા ચાલી રહી છે.

૧ કંદર્પ-કામદેવ. ૨ સર કરવું-તાબે કરવું. ૩ હાથી-કામદેવ રૂપી. ૪ અનંગ-કામદેવ. ૫ નાથ-પરમેશ્વર. ૬ કારમી-અઢળક, પુષ્કળ.

રાગ કુંડ;

તેરી કેસી ગતી હોયગી: રામ ખીના;
 રામ ખીના, સુંદીર સ્યામ ખીના. તેરી.
 તેરી કેસી ગતી હોયગી, રામ ખીના;
 રામ ખીના, સુંદરી સ્યામ ખીના. તેરી.
 તેરી કેસી ગતી હોયગી, રામ ખીના;
 રામ ખીના, સુંદીર સ્યામ ખીના. તેરી.
 તેરી કેસી ગતી હોયગી, રામ ખીના;
 રામ ખીના, સુંદીર સ્યામ ખીના. તેરી.

શરમિષ્ટાએ સર્વ પ્રકારે સ્વામિને વશ કરેલા જોઈ નવસો સ્મિયો અ-
 રણમાં પડી કરગરી કહેવા લાગી કે, અમોને વળી કાંઈ રૂડો રસ્તો બતાવો
 કે જેથી આખર અમારું કાંઈક શ્રેય થાય ? શરમિષ્ટાએ કહ્યું તમે ઘેરેઘેર
 શ્રી હરીને સ્થાપન કરી સેવા કરવા માંડો ! સેવા કરી પ્રભુને વશ કરો !

શરમિષ્ટાના કહેવા પ્રમાણે, તુરત ઘેરે ઘેર પ્રભુ સેવા ચાલતી કરી
 દીધી. કોઈની આની તો કોઈની આઠ આની અને કોઈની વળી સોળ આની,
 એમ તો એમ પણ નવસો મંદીર નવાં થયાં. સઘળે શ્રી હરીની આરતી
 એકી વખતે ઉતરતી તે વખતે ઘંટ અને ધડીયાળોના નાદથી આખું ગામ
 ગરજ રહેતું હતું.

શ્રી સરવેશ્વરની કૃપાથી શરમિષ્ટા રાણીને ત્રણ પુત્ર થયા, તેમાં વડો
 અને રાજનો અધિકારી વીરૂપ મોટો હતો; તે વીરૂપને રાજ કાજ તથા સેવા
 સોંપી વનવાસ કરી બાકીનું આયુષ્ય પુરૂ કરવું એમ રાજ રાણી બંનેનો
 વિચાર થયો. વિશેષમાં રાજનાં હૃદયમાં એમ આવ્યું કે, હું જે એકાદશી
 વ્રત ધણી વખતથી કરું છું તેને ઉજવી લેઉં, પછી જાઉં તો ઠીક. રૂડી
 ઇચ્છા પ્રભુ પહેલી પાર ઉતારે છે.

રાજ અમરીષની સુકિર્તી સારી સૃષ્ટિમાં ફેલાઈ ગઈ, જેથી હજારો
 અને લખેા મનુષ્યો અમરીષ રાજનાં દર્શન કરવા આવવા લાગ્યા, રાજ
 અમરીષ એકાદશી વ્રત કરે છે અને બારસને દિવસે, હજારો બ્રાહ્મણોને ભો-
 જન આપી; પોતે બારસ બેસતાંજ પારણા કરી લે છે.

[કવિ] રાગ, મરાઠી સાખી.

અત્રિ પુત્ર દુર્વાસા રૂપિ, અનુસુયાના તન;
 શિષ્ય વર્ગને લઇને આવ્યા, અમરીષને ભોવન;
 જેથી હરખો રાય; પ્રેમ ધરીને લાગ્યો પાય. જેથી.

અમરીપની આવી સુકિર્તિ સાંભળીને અત્રિ રૂપિને ઘેર, મહાસતી અન-
સોયાના અંગથી ઉત્પન્ન થએલા; અતી કોધી, શંકરનોજ અવતાર એવા મહા-
ન રૂપી દુર્વાસા આવ્યા. દુર્વાસાને જોઈ રાજા અતી પ્રસન્ન થયો. તેમાં વળી
વિશેષ પ્રસન્ન થવાનું કારણ એ બન્યું કે, દશ હજાર શિષ્યની સાથે દુર્વાસા
બારસની સવારમાં પધાર્યા છે. રાજાએ આસન આપી અર્ધ્ય પાંધ્ય પુજા
કરી કહ્યું કે:—

(અમરીપ)

રાગ; ગિતી.

ઉત્તમ વખતે આવ્યા, મુજ ભાગ્યને માનું હું ધન્ય;

દેવ રૂપ દુર્વાસા, આજે લેજો અહીંઆં ભોજન.

ભોજન કરવા ઉઠો ! દુર્વાસા કહે અમો ગંગાજી સ્નાન કરીને આવીએ
છીએ. રાજાએ કહ્યું બહુ સારૂ વહેલા પધારજો ! બારસ ઉતરી તેરસ બેસી
જશે તો મારૂ વૃત્ત ભંગ થશે. વારૂ ઠીક કહી રૂપી પોતાના શિષ્યોની સાથે
ગંગા સ્નાન કરવા ગયા. ત્યાં પોતે સ્નાન સંધ્યા પુજામાં મગ્ન થઈ ગયા.
શિષ્યો અરસ પરસ જળમાં રમતો કરવા, તથા ખેલવા લાગ્યા. એવામાં
છંદ કે જે અમરીપ રાજાને વૃત્તથી ભંગ થએલો જોવાની ઇચ્છાજ કરતો
હતો તેણે આવી રૂપીને અનેક પ્રજ્ઞ કરી ખુલાસા માગી વીલંબ કરાવ્યો.

અહીં ઘડી પછી ઘડી ગણાતી જાય છે, અને અમરીપ અકળાય છે
બારસ ઉતરી જવાની તૈયારી છે, તે વખતે અમરીપ રાજા ધીરે રહી પો-
તાના પુરોહિતને પુછે છે.

(અમરીપ)

ગિતી.

કહો મુની કેમ કરવું, બારસ વીલે ભોજન નવ થાએ;

બ્રાહ્મણો નોતરીઆ, ભોજન લેતાં ખોડુ કહેવાએ.

કોષ કરે દુર્વાસા, ક્ષય કરી દે વાર નહિ ક્ષણમાં;

રૂઢ અંશ જો રૂઠે, રિદ્ધિ રોળી રઝળાવે રણમાં.

ગુરૂ કહે હે અમરીપ રાજા; પ્રભુને ધરેલું જળ અને તેમાં રહેલું તુળ-
શીપત્ર તે પ્રભુની સમક્ષમાંજ લઇ લેવું; જેથી બ્રાહ્મણની પહેલાં ભોજન
કર્યું પણ ન ગણાય અને એકાદશી વૃત્ત સુખ્યેથી સચવાય. ૧ પુરોહિતનાં
વચનને પ્રમાણ માની રાજાએ સેવાનું જળ આચમન કરી લીધું.

અહીં અમરીપે પોતાનું વૃત્ત સાચવી લીધું, રૂપી જ્યાં ગંગા સ્નાન
કરે છે, તથા ઇંદ્રની ઇચ્છાથી રાજાનું વૃત્ત ચુકવા બાકી જોઈ વાર કરે છે

ત્યાં પોતાના સમાધી બળથી બાણી લીધું. તેજ વખતે ક્રોધ કરતા દોડતા આવ્યા, અને અતી તિસ્કારની સાથે અમરીષને કહેવા લાગ્યા. હે અમરીષ તુ પારને પામી શકે એટલી ભક્તિ તે પ્રભુની કરી છે, છતાં મારો અપરાધ ક્યો તેથી હું તને શ્રાપ આપું છું કે, હજી તારે પૃથ્વીમાં અવતાર ધરવો પડશે.

(દુર્વાસા) રાગ; ચિત્તના ચાળા બાણું સરવે; (સૈરંધ્રિ.)

ધિક્ ધિક્ તને અમરીષ રાજા, ધિક્ તુજ અવતાર.

ધીક તુજ ગર્ભ ધર્યો જે માત, ધીક તુજ પાલણુ હારે તાત;

અહ્યા ધીક ધીક તુજ પેઢી સાત, વળી કહું ધિક્ છે વારંવાર. ધિક્ ધિક્. ૧

નોતર્યા બ્રાહ્મણ કેરા બાળ, ધરાવી ઇષ્ટ દેવને થાળ;

ચિત્તથી ચુક્યો નહિ ચંડાળ, પાપીઆ પામીશ ક્યારે પાર. ધિક્ ધિક્. ૨

અહ્યા હું આપુ સેજમાં શ્રાપ, જુઠડા જીરવાશે કેમ તાપ;

પાપીઆ પુરણ મળીઆં પાપ, આજ અવનીમાં પામ્યો હાર. ધિક્ ધિક્. ૩

વિપ્રનું આજ કયું અપમાન, કરીને ગંગા જળનું પાન;

જરૂરથી ભેવાશે તુજ જન, ભોમીનો ૧ભટ્ટ ઉતાર ભાર. ધિક્ ધિક્. ૪

દુર્વાસાનાં ક્રોધ વચનને ન ગણુગારતો, તેમના તાપથી ભય ન પામતો પણ બ્રાહ્મણો સદા માન્ય છે એમ બાણી બે રજુજા જોડીને ઉભો રહ્યો. તેજ વખતે અતી ક્રોધાયમાન થએલા દુર્વાસા રૂપીએ પોતાના માથાના કેશ ખંખેરી માંહીથી કૃત્યા નામની રક્ષશી ઉત્પન્ન કરી. ભૂતળમાં સર્વને ભય ઉપજાવે તેવી ભયંકર, મહા વિકાળ રૂપ વાળી, ખાકિ ખાકિ કરતી નિકળી પણ રાજા દૈવ માત્ર ડગ્યો નહિ. એક તરફથી કૃત્યાને ભક્ત શિરો-મણી અમરીષના ઉપર ધસતી જોઈ; રાજ્યના રક્ષણ અર્થે મુકેલું, એક હજાર આરાવાળું સુદર્શન ચક્ર આવ્યું. આવતાંની સાથે કૃત્યાને નાશ કરી દુર્વાસા તરફ ધાવું. સો સુર્યના તેજ વાળુ એક હજાર આરાવાળુ, અને સંજર્ઘઆની ધાર જેવી ધાર વાળુ ચક્ર જોઈ દુર્વાસા જીવને બચાવા માટે નાહા.

(કવિ)

રાગ; મરાઠી સાખી.

હરી ભક્તને પીડા પાડે; તેને રામજી રૂકે;

સુદર્શન જે ચક્ર હરીનું, ધાવું રૂપીની પુકે;

નાહા દુર્વાસા, પાણુ તણી છોડી આશા.

નાહા.

દેવી બળવાળુ ચક્ર દુર્વાસાની વાંસે જ્યાં જ્યાં દુર્વાસા ગયા ત્યાં ત્યાં ગયું. પહાડ પર્વતની યુક્તઓમાં દોડતાં ચાકી શેષ નાગને શરણે ગયા. હે પ્રભુ મને શરણે રાખો, ચક્રથી મારૂ રક્ષણ કરે ! શેષ કહેછે હે દુર્વાસા રૂષી, એકતો હું વૃદ્ધ થયો છું જેથી મારૂ બળ કમી થઈ ગયું છે, બીજી ભગવાને વાસુકી નાગનાં નેત્રાં કરી મેરૂ પર્વતને વીંટાળી સમુદ્ર મથન કર્યું ત્યારતું નાગતું બળ ઓછું થયું છે. ત્રિજી શ્રી વિષ્ણુ ભગવાનના ભક્તના અપરાધીને બચાવા કોઈ સમર્થ નથી, વિના શ્રિના ભક્ત. છતાં બ્રહ્મલોકમાં જાઓ ત્યાં તમારૂ રક્ષણ થાય તો થાય ! શેષનાં વચન સાંભળી દુર્વાસા દોડતા બ્રહ્માજીની પાસે ગયા અને હાથ જોડી સ્તુતી કરી ઉભા રહ્યા. બ્રહ્મા કહે છે હે શ્રી વિષ્ણુ ભક્તના અપરાધી, તમે મારે શરણે આવ્યા છો તે મેં જાણ્યું પણ તેમાં કાંઈ બની શકે તેમ નથી. એક વખત મારા મનમાં સેજ ગર્વ થયો કે આખું જગત એક મુખે પ્રભુ નામનો પાઠ કરે છે; અને હું ચાર મુખે કરૂ છું, તેજ વખતે પ્રભુ પોતે આવી મને વિમાનમાં બેસારી, બીજા બ્રહ્મ લોકમાં લઈ ગયા. ત્યાં આઠ મુખના બ્રહ્મા બતાવ્યા. તેમને સાથે લઈ ગયા ત્યાં બત્રીસ મુખના, સાંથી ગયા ત્યાં ચોસઠ મુખના, એમ આગળ આગળ વધારે વધારે મુખના બ્રહ્મા બતાવી બતાવી એકે એકના ગર્વને ગાળી નાંખ્યા, એવા ગર્વના ગંજન શ્રી હરીના ચોરને કોણ શરણે રાખી શકે, કોણ રક્ષણ કરી શકે, કોણ બચાવી શકે, ચક્રને કોણ પાછું વાળી શકે ! પળમાં કરોડો બ્રહ્માંડની રચના રચે, અને કરોડોની ભાગી નાંખે એવા ભગવાનના ચોરને કોઈ બચાવનાર નથી. વિના ભક્ત.

ત્યાંથી દુર્વાસા શંકરને શરણે ગયા. શંકર કહે હે દુર્વાસા, દાનવ હોય તો યુદ્ધ કરીએ, પણ શ્રીકૃષ્ણના શત્રુને શરણે રાખવા કોઈ સમર્થ નથી. તમે લક્ષ્મીપતીના શરણમાં જાઓ ! ત્યાંથી દુર્વાસા શ્રી વિષ્ણુ ભગવાનને શરણે ગયા. ત્યારે ભગવાન કહે છે, હે દુર્વાસા તમે પ્રાણના બચાવને માટે મારે શરણે આવ્યા પણ મારી સત્તા અમરીષની સત્તાને આધીન છે. જે મને ભજે છે તેને હું નિરંતર ભજી છું. હું મારા ભક્તને આધીન છું, તો મારૂ ચક્ર આધિન રહે તેમાં શું નવછ; માટે અમરીષ જીવાડશે તોજ જીવાડશે, તે શીવાય નહિ. અહંકારને તજી અમરીષને ભજો !

(કવિ)

રાગ, અસઠી સાખી.

સર્વ દેવનાં શરણાં માગ્યાં, યુક્ત મનનો તોર;

કોઈ દેવે શરણું નવ આપ્યું, સર્વેશ્વરના ચોર;

આવ્યા અમરીષ પાસ, શરણે રાખો હરિના દાસ.

આવ્યા.

આગળ દુર્વાસા અને પાછળ ચક્ર, દેવતાના સર્વ સ્થાનને ફરતાં એક વરસ વિત્યું ત્યાં સુધી અમરીષ રાજા અન્ન જળનો ત્યાગ કરી તેને તેજ જગાએ સ્થિર ઉભા રહ્યા છે, ત્યાં દુર્વાસા બચાવો બચાવો, હે ભક્તરાજ બચાવો ! કહી ચરણમાં પડ્યા.

અમરીષ તથા રૂપી બંને જણે ચક્રની સ્તુતિ કરી. હે ગર્વને ગાળનાર અને સાધુને પાળનાર, સુર્ય ચંદ્ર સમાન તેજને ધારણ કરનાર સુદર્શન તમે મારાં કરેલાં સર્વે શુભ કૃત્યને વિચારી મારૂં કેણુ માની, આ પ્રતાપી દુર્વાસાને બચાવો ! એવામાં શ્રી વિશ્વં પરમાત્મા આવ્યા; અમરીષની આગ્નિને માન્ય કરી ચક્ર પોતાના સ્થાનકે ગયું. ભગવાન કહે છે. દુર્વાસા, તમે મારા ભક્તને આપ દીધો, તે મિથ્યા ન થવા દેવાને; અને તમારા જેવા પ્રતાપી બ્રાહ્મણના વાક્યને મિથ્યા ન જવા દેવાને; મારા ભક્તને અદ્ભુત, હું અવતાર લઈશ. દુર્વાસા ભગવાનના ચરણ કમળમાં નમીને કહે છે હે પ્રભુ, તમારા ભક્તથી કોઈ મોટું નથી.

પરીક્ષત પુછે છે હે શુક્રમુની ભગવાન; રૂદ્રનો અવતાર દુર્વાસા રૂપી અતી પરાક્રમી છતાં, આવા નિર્બળ અને નિરમાત્મ કેમ બની ગયા; તેનું કાંઈ કારણ હોય તો કહેવા કૃપા કરો ?

શુક્રમુની ભગવાન કહે છે હે પરીક્ષત રાજા; એક ઉર નામના રૂપી હતા, જેમને એક પુત્રિ હતી; તે બહુ બોલનારી હતી, કામના અને વગર કામના લવારા કર કર કરતી હતી, જેથી તેનું નામ પણ બોલકીજ રાખ્યું હતું. તે કન્યા દુર્વાસા સાથે વરાત્રી હતી, તેના બહુ બોલકણા સ્વભાવથી, દુર્વાસા કાયર થઈ ગયા હતા, એક વખત નારી બહુ બોલ બોલ કરવા લાગી; ત્યારે અતી ક્રોધમાં દુર્વાસાએ કહ્યું કે મરી જા ! તેજ વખતે તે નારી મરી ગઈ, ત્યારે ઉર રૂપીને બારણે બાંધેલી ગાયો સુનસુન થઈ ગઈ. રાત્રે ગાયો બરાડવા લાગી અને દીવસે કુતરાં રોવા લાગ્યાં. આકાશમાંથી તારા ખરવા માંડ્યા, તે ઉપરથી શંકા યુક્ત થયેલા ઉર રૂપી એકની એક પુત્રિની ખબર કાઢવા આવ્યા.

પોતાની પુત્રિને મરેલી જોઈ, રૂપીએ ધ્યાનથી જોયું કે, શુ અપરાધ પુત્રિને મારી છે ! તપાસ કરતાં, તેના બોલકણા સ્વભાવ સિવાય કાંઈ બીજા અપરાધ જણાયો નહિ. આવા જુજ અપરાધને લઈ, એક મૃત્યુને ગત કરી નાંખી એતો ગળળ ગણાય, જેથી ઉર રૂપીએ આપ આપ્યો કે મારી નિર-અપરાધી પુત્રિને તમે મારી નાંખી, માટે દેવતા તમારા દૈવતનું હરણ કરશે; તથા એક વખત તમારે પ્રાણના બચાવને માટે ત્રિલોકમાં ઢોડવું પડશે.

[કવિ]

રાગ; છંદો.

હૈ રૂપીની બાળ, બોલકી નામે નારી;
 દુર્વાસાને વરી, અતીષે આનંદ કારી;
 બહુ બોલી એ નાર, બાકી સૌ લક્ષણ સારાં;
 વજન વિનાનાં વચન, રૂપીને લાગે ખારાં;
 ક્રોધ રૂપીને આવીએ, મેર ! કહેતાં ગદ્ય છે મરી;
 દેવત દુર્વાસા તણું, હરીએ લીધું છે હરી.

મહાન પ્રતાપી અત્રિ રૂપી, સરખા તમારા પિતા અને પ્રતિષ્ઠત ધર્મને સાબીત કરવા પથ્થરના તથા લોહના અણુ આવી ગયાં હતાં એવાં મહા સતિ અનુસોધા; તમારાં માતા તેમનાથી પ્રગટ થએલા રૂદ્રનો અવતાર હે દુર્વાસા રૂપી, આપના ચરણમાં મારા કોટીવાર પ્રણામ છે.

ભક્તરાજ અમરીષકી જય !

શ્રી શુક્રમુની ભગવાન કહે છે, હે પરીક્ષિત રાજ પૂત્ર વીરૂપને રાજ્યાસન પર બેસારી, અમરીષ રાજ રાણી શરમિષ્ઠા સાથે મધુવનમાં તપ કરવાને ગયા.

(કવિ) રાગ; મામેરા માટે મહેતે; (મામેર)

શુક્રદેવ વદે છે, સાંભળ પરીક્ષિત રાય;	
તુજને સંભળાવી, અમરીષરાય કથાય.	૧
મહા ભક્ત શિરોમણી, સેવા કીધી સારી;	
કાંઈ કામ ક્રોધને, અહંકારને મારી.	૨
જે કથા સાંભળે, તેનાં પાતક જાય;	
શુદ્ધ ભક્તિ કરતાં, શત્રુ પડશે પાય.	૩
રિદ્ધિને ચરપી, રાખે કુશળ ક્ષેમ;	
જુગદીશ જુવે છે, ભક્તનો પુરણ પ્રેમ.	૪
ધન ધન એ નરને, હરી ચરણ આશક્ત;	
આખ્યાન વદે આ, દીન બાપાલાલ ભક્ત.	૫
કાંઈ કથે સાંભળે, તેના પહોંચે કોડ;	
હરીજન સૌ બોલો, જય જય શ્રી રણુછોડ.	૬

જ્ઞાનદેવજી મહારાજ. ૩૪

(કવિ)

ગિતી.

૧ ગિરીજસુતને સમર, ધર નિરંતર નારાયણ ધ્યાન;
 ભક્ત તણા ગુણ ગાવા, ભવસાગરમાં બહુ રહે બાન. ૧
 ચારદ સ્હાયક થાજે, ૨ આજે દોડી આખરની અણીએ;
 સેવકનો કર સ્હાજે, ૩ ગુણાતીતના ગુણ ધણા ગણીએ. ૨
 રાગ; ઓ ભુદરજી; અમથી અંતર ધ્યાન; (વિવાહ)
 ભવ સાગરમાં ભક્તિનું ૪ સાધન, તે સૌથી સાર છે;
 ૫ રત્નાગરમાં, હાથે તરતાં તરતાં આખર હાર છે.
 જેને જૂતળ વહાલી ભક્તિ છે; જેને હરી ચરણ આશક્તિ છે;
 તેની નવસે નાડી ૬ તગતી છે. ભવ સાગરમાં ૧
 જેની જીભે જપ ઝોંકારા છે; જેનાં સધળાં લક્ષણ સારાં છે;
 તેને સ્હાયક સરજન હારા છે. ભવ સાગરમાં. ૨
 નિત્ય જપ પ્રભુનો જપે છે, તેનાં કોટી સંકટ કાપે છે;
 તેને અઠંગક સુખ, હરી આપે છે. ભવ સાગરમાં. ૩
 જેને હરી નામની હુડી છે, જેને ચતુર્બુજની ચુડી છે;
 તેની રેખા કરમની રૂડી છે. ભવ સાગરમાં. ૪
 જેણે મોહ મમતાને મારી છે, ભગવંત ભરસો ભારી છે;
 તેણે પાંચ પેઢીઓ તારી છે. ભવ સાગરમાં. ૫
 જેને રાધાવરથી ૭ રક્તિ છે, જેને વિકૃલવરથી લગતી છે;
 તેની સર્વ શિરોમણ શક્તિ છે. ભવ સાગરમાં. ૬
 જેમ નૌકા ૮ નિધી તારે છે, ભક્તિ ભવ પાર ઉતારે છે;
 બાપાલાલને ભરસો ભારે છે. ભવ સાગરમાં. ૭

રાગ; ગિતિ.

રિદ્ધિ ૧૦ સિદ્ધી સર્વે; બાળી જેતાં ભક્તિની દાસી;
 સાધ્ય કરે સિદ્ધી પણ; અણીએ આવે અઠંગક ઉદાસી.

૧. ગિરીજસુત-ગણપતી ૨ આજે-આવજે. ૩ ગુણાતીત-હથિર; ૪ સાધન-
 ભક્તિરૂપી નાવ; ૫ રત્નાગર-સમુદ્ર હરીઓ. ૬ તગતી-તેજ મારતી; બહુજાતી. ૭ રક્તિ-
 સધાન, ગિતી. ૮ નૌકા-વહાણ. ૯ નિધી-સમુદ્ર; હરીઓ. ૧૦ સિદ્ધિ-અથ મહાસિદ્ધિ.

(કર્તા) મહાત્મા મહાન યોગેશ્વર એવા મચ્છેન્દ્રનાથની મહા સિદ્ધીના પ્રયોગથી ઉકરકામાંથી ગોરખનાથ પ્રગટ થયા. જેમણે પોતાની સિદ્ધી સત્તાબળ વડે ઘણા શિષ્યો કર્યા. તેમ ઘણાકને પ્રભુ પારાયણ કરી નાંખ્યા. તેમની શિષ્ય સંખ્યા પેઢીમાં; એક નિવૃત્તિરાય પ્રભુના મહાન ભક્ત થયા; અને વળી તેમના શિષ્ય જ્ઞાનદેવજી મહારાજ; તે પંઢરપુરમાં પુરણ ભક્ત થયા, જે “ બાર પહોર બત્રીસ ધડી; ” શ્રી વિઠ્ઠલનાથ પ્રભુના નામનો નમ જખ્યાજ કરતા અને પ્રભુનામની ધુન લગાવતાજ રહેતા.

(કવિ) રાગ; છત્રપતિ દુર્યોધન રાજ; (સૈરંદિ.)

જ્ઞાન દેવ એક ભક્ત પ્રભુના, પુર્વ જન્મના મહા જ્ઞેગી;
આઠ પહોર દિવસને રૂજની, શ્રી વિઠ્ઠલના વૈભોગી. ૧

સદાય સમરે નામ હરીનું, પુરણ પ્રિતી પુરણકામ;
પવિત્ર નગરી પાવન પોતે, પંઢરપુર છે પ્રભુનું ધામ. ૨

એક દિવસના હરી કિર્તનમાં, ઘણી ધામની વાતો થઇ;
કુબેરની અલકાપુરી નગરી, હરીજન કોઇએ ઉત્તમ કહી. ૩

નિત્ય ભજે ભગવાન ભક્તને, ભક્ત હૃદયમાં એ ભિતી;
અલકાપુરી નગરી જોવાની, થઈ મનથી પુરણ પ્રિતી. ૪

બીહીતાં બીહીતાં બોલી બોલી, ઉભા રહી આજ્ઞા માગી;
કુબેરનાં દર્શન કરવાની; જલદી જગાસા જાગી. ૫

વિઠ્ઠલ કહે વેળાસર જાઓ, રૂઢી રીતે ત્યાં રહેજો;
પરમેશ્વર પ્રિતીથી પુછે, સમાચાર સારા કહેજો. ૬

હરી હરમાં અંતર નવ ગણુશે, શુદ્ધ મને સેવા કરજો;
અહોનીશ એકાન્ત રહીને, ધ્યાન ઘણીનું ત્યાં ધરજો. ૭

જ્ઞાનદેવજી મહારાજ જાતે આજ્ઞા જુ હતા; તેમનું લક્ષ નાનપણમાંજ થયું હતું અને તેમનાં ધર્મ પત્નિનું નામ મુક્તા બાઈ હતું, પુર્વ જન્મના રૂણાંબંધ સંબંધે મુક્તા બાઈ પણ ભક્તિરાજ હતાં.

નિરંતર શ્રી વિઠ્ઠલનાથજીનું ભજન કરતાં હતાં; એક દિવસે કિર્તનમાં કોઈ પરદેશી ભક્તોએ આવી શ્રી કુબેર બંડારીની અલકાપુરી નગરીનાં અતી વખાણ કર્યા; તે સાંભળીને જ્ઞાનદેવજી મહારાજને તે નગરી જોવાની અને શ્રી સિદ્ધેશ્વરનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છા થઇ. એક દિવસ રાત્રિયે શ્રી વિઠ્ઠલા મહારાજની સ્તુતિ કરી, અલકાપુરી જવાની આજ્ઞા માગી ત્યારે ગેશી અવાજથી ભગવાને જવાબ આપ્યો કે હે ભક્તરાજ સુખ્યેથી પધારો. હરીને

હરમાં જરાય જીદાઈ ન માનશે અને ત્યાં રહીને ભજન કરજો. પ્રભુની આજ્ઞા લઈને જ્ઞાનદેવજી મહારાજ સુકતા બાઈ સાથે અલકાપુરીમાં આવ્યા.

(કવિ)

રાગ, ગિતી.

અલકાપુરીમાં આવ્યા; જ્ઞાનદેવ છે; જ્ઞાન તણી સુરતી;
શીવજીની સેવામાં; શુદ્ધ ભાવથી સાંધી છે સુરતી.

રાગ; તેડયોરે બ્રાહ્મણનો સાથ (ચંદ્રહાસ.)

આવી રહ્યા છે જ્ઞાનદેવ, અલકાપુરી આવી રહ્યા છે;
કોડે કરતા એ શીવજીની સેવ, દીવસ પર દિવસ ગયા છે.
શુદ્ધ ભાવે સેવા કરે, સમરણ સ્વાસો સ્વાસ;
વચમાં વિઠ્ઠલ આવતા, એતો હરદમનો અભ્યાસ. અલકાપુરી. ૧
ભજતાં બાન રહે નહિ, પાછળ પશ્ચાતાપ;
હરશંભુ સંભારતાં, હુંતો જાણુ હરીનો જાપ. અલકાપુરી. ૨
સ્વપ્નામાં શંકર કહે, શાણા ભક્ત સજન,
વિઠ્ઠલ મુખથી તુ ભજે, તેતો થાય છે માર ભજન. અલકાપુરી. ૩
જ્ઞાનદેવના જ્ઞાનથી, જ્ઞાની થયાં તમામ;
નાના મોટા સૌ જપે; નારાયણનું નામ. અલકાપુરી. ૪
હરમંદીર હરજી ભજે, હૈએ રાખી હામ;
જ્ઞાન દેવની કીરતી, ચાલી છે ગામે ગામ. અલકાપુરી. ૫

શ્રી સિદ્ધેશ્વર મહાદેવની સેવા; તેમનું ભજન, તેમનુંજ કિર્તન કરતાં
શ્રી વિઠ્ઠલ નાથજીનું નામ આવીજ જાય. કારણકે રોજનો અભ્યાસ, પ્રથ-
મતો ઘણા માણસોએ નિંદા કરી; પણ પછી જ્ઞાન દેવની પ્રબળ ભક્તિના
પ્રતાપથી લોકોનું વલણ તેમની તરફ થયું. દીનપર દીન, લોકોની પ્રિતી
વધતી ગઈ; જગર મંડળી ઝામી ગઈ; મહંત મંડળી તથા શિવ મંડળી
વધી ગઈ; અને જ્ઞાનદેવજી મહારાજને ગુરૂ કરી, શ્રી વિઠ્ઠલનાથ ભગવાનના
નામની ધુન કરવા લાગી.

રાગ ધ્રુવ.

જય જય વિઠ્ઠળા મહાર, કરો એડો મારો પાર;
એડો મારો પાર, પ્રભુ એડો મારો પાર. જય જય.
જય જય વિઠ્ઠળા મહાર, કરો એડો મારો પાર;
એડો મારો પાર, પ્રભુ એડો મારો પાર. જય જય.

જય જય વિઠુબા મહાર, કરો બેડો મારો પાર;

બેડો મારો પાર, પ્રભુ બેડો મારો પાર.

જય જય.

જય જય વિઠુબા મહાર, કરો બેડો મારો પાર;

બેડો મારો પાર, પ્રભુ બેડો મારો પાર.

જય જય.

જય જય વિઠુબા મહાર, કરો બેડો મારો પાર.

બેડો મારો પાર, પ્રભુ બેડો મારો પાર.

જય જય.

શંકરના ગામમાં અને શંકરના દેવળમાં; શ્રી વિઠુબા મહારના નામની ધુન થઇ રહી છે જેથી અજ્ઞાન માણસોને અવળું તો લાગે પણ પ્રભુની આજ્ઞાથી સંધળું થાય છે, એટલે સૌને પ્રિયજ લાગે છે. આ પ્રમાણે અલ-કાપુરીમાં રહીને પુણું ભક્તિના પ્રતાપે પોતાની સુકિર્તિ આપ્યા જગતમાં ફેલાવી નાખી.

સંવત વિક્રમનું અથવા શાલીવાહન શકનું; એક વરસ; તે દેવતાઓને એક દીવસ; એવા પંદર દિવસ અને પંદર રાત્રિ થાય ત્યારે એક પક્ષ નામ પખવાડીયું ગણાય. એટલે વિક્રમનાં ત્રીસ વર્ષ એવાં એવાં બે પખવાડીયાં જય ત્યારે થાય એક માસ, એવા બાર માસનું એક વર્ષ; તેવાં હજાર વર્ષ જય ત્યારે થાય ચાર યુગ; એવા એક હજાર યુગનો બ્રહ્માનો એક દિવસ.

બ્રહ્માના એક દિવસના પહેલા પહોરમાં એક ઈંદ્રાણીનું રાજ અને એકજ ઈંદ્રાણીના વખતમાં ચૌદ ઈંદ્ર બદલાય. એક ચાંગા નામનો ઈંદ્ર ઈંદ્રની પદવીને પામી અસંતોષ માનવા લાગ્યો, દુઃખ દેખવા લાગ્યો અને આ દુઃખ ફીટી જઈ અઢળક સુખની પ્રાપ્તિ ક્યારે થાય તેની ઇચ્છા કરવા લાગ્યો.

[કવિ] રાગ; મામેરા માટે મહેતે; (મામેરૂ)

બ્રહ્માના પહોરમાં, શુદ્ધ રાથી હોય એક;

ઈંદ્રાણી એકને, ચૌદ ઈંદ્રનો નેક.

૧

એક ચાંગા નામનો, ઈંદ્ર આવીઓ ગાદી;

મહા મહા દુઃખ દેખી, આવી સુખની યાદી.

૨

[ચાંગા] જપ તપ કરીને; પામ્યો ઈંદ્રની પદવી;

ગુણ લઈ ગર્હવને; ધરતી ધુળમાં ગદવી.

૩

પામી ? નાકપતી પદ; ચિત્ત રાખવું ચપસી;

શુ સુખ સંભાર; તપવું જોઈને તપસી.

૪

ચિન્તાના હુંગરા; ચિત્તથી ક્યારે ચળશે;

બ્રહ્માનંદ પદવી; મોક્ષ ગતી ક્યાં મળશે.

૫

જપ તપ ચર યાગ કરીને ઈંદ્રની પદવીને પામ્યા પછી પણ સુખ

ન દીડું, તપસ્વીઓને તપ કરતા જોઈ, મન સદા ચિન્તાતુરને ડગતુ રહે છે; હાથ હાથ મારે ઈંદ્રાસન જતુ રહેશે.

રાગ; દોહરો.

૧નાકપતી પદ પામીઓ; તોપણ સુખમાં રેસુંન;

ચાંગા ચિન્તાતુર થયા; આવ્યા નારદ મુન્ય.

કોઈ એક સમયને વિષે, ચાંગા ઈંદ્રના રાજ્યમાં; નારદમુની આવ્યા. વારા કરતી ઈંદ્રની ગાદીના સર્વે ઉમેદવારોને મળી; છેવટ ચાંગાને મળ્યા. ચાંગા ઈંદ્રે નારદ મુનીનો સત્કાર કર્યો.

નારદ—કેમ પ્રસન્ન તો ખરા ?

ચાંગા—મહારાજ પ્રસન્નતા શુ પુછો છો, ચિન્તા પુછો ચિન્તા.

નારદ—ઈંદ્રાસન પામ્યા પછી ચિન્તા હોય કે ?

ચાંગા—મહારાજ ઈંદ્રાસન પામ્યા પછીતો ચિન્તા વધી છે.

નારદ--શુ ચિન્તા વધી છે; દેવના દેવને શી ચિન્તા ?

ચાંગા—સાંભળો મુની મહારાજ.

[ઇંદ્ર] કાળી કંઠી તે સવા લાખની, સાજનીઆ લોકો.

તપસીને દેખી; તમકુ તપે છે તેના તાપથી; તપસીને દેખી.

પુણ્યધને પેળી, મનકુ દમે છે તેના દાપથી. પુણ્યધને દેખી.

અશ્વમેધ સો યજ કરે, કોઈ રૂડી રીતેરાય;

દ્રાણ પડે હંયામાં ફેગટ, લમણે લાગી લહાય. ૨ તપસીને દેખી. ૧

અણધાર્યા હણવાને આવે, દુષ્ટ દહીતનાં કુળ;

જરાવાર જાંપી નવ ખેઠા, સદાય આવે શુળ. ૨ તપસીને દેખી. ૨

અરે હાય ઈંદ્રાસન જશે, એ ધડકારો ઉર;

સુખ શાંતિ તે શામાં રહી છે, દુઃખ થાય કેમ દૂર. ૨ તપસીને દેખી. ૩

નારદ—તમારા કહેવા પ્રમાણે તો સંકટ ખર !

ચાંગા—મહારાજ ત્યારે કેવળ સુખજ દેખાય, અને દુઃખનો વાયરો પણ ન વાય, એવું સ્થાન ક્યાં હશે ?

નારદ—હે ચાંગા શ્રી સર્વેશ્વરની નિષ્કામ ભક્તિ કરી કેવળ પ્રભુને ભજ, પ્રભુ પારાયણ થવાથી; દુઃખની વરાળ પણ અડતી નથી અને સુખના સુર્યનો ઓચિન્તો ઝળકારો થાય છે.

૧ નાકપતી—સ્વર્ગપતી; ઇંદ્ર. ૨ સુંન—મીઠું, કાંઈ નહિ. ૩ સો અશ્વમેધ યજ કરનાર ઇંદ્રપદનો અધીકારી થાય છે.

ચાંગા—મહારાજ; મને એ નિષ્કામ ભક્તિની વિધી બતાવો? હું તે કરું.

નારદ—હે ચાંગા; મૃત્યુ લોકમાં મનુષ્ય દેહ ધારણ કર્યા વિના તે સાધન સાધી શકાય તેમ નથી, તેમ ઉત્તમ પદવી મળી શકે તેમ નથી.

ચાંગા—મનુષ્ય દેહ ધારણ કર્યા વિના તે પદવી મળી શકે તેમ નથી ?

નારદ—ના, કારણકે એક લોકમાંથી બીજા લોકમાં જવાને; અને મોક્ષ ગતિ યા પુરણ પદ પામવાને, મનુષ્ય દેહ વિના બીજી સાધના નથી.

ચાંગા—મનુષ્ય દેહની મહત્તા કેટલી છે ?

નારદ—અહાહાહાહાહા ! મનુષ્ય દેહની મહત્તા ! મનુષ્ય દેહની કિંમત તો કળી ન જાય ?

ચાંગા—એવી કારમી કિંમતનો મનુષ્ય દેહ છે ?

નારદ—જો કરણી રૂડી હોય તો, મનુષ્ય દેહ કોડથી પણ વધારે કિંમતનો છે, અને ભુંડી હોય તો કોડીથી હલકી કિંમતનો છે.

રાગ: દોહરો.

કોડી કિંમત દેહની; ખરે થવાની ખાખ;

કરણીથી કિંમત ઘણી; લખખો લખખો લાખ.

રાગ; નામ જેણે લીધું રે; (વિવાહ)

પાખો પુરા પુન્યે રે, મનુષ્ય દેહ મેધો મણી,

કિંમત ના કીધી રે, ગુમાઓ પ્રાણી પહાણો ગણી.

*ક્ષિતિને ખણતાં મણી મન્યા; તેને મુક્યા માળા માંય;

* કોઇ એક પાટીદાર હોળ ફેરવી પોતાનું ખેતર ખેડતો હતો, ખેડતાં ખેડતાં વાડના થડમાં અને ઝાડના મુળમાં હળની અણી વાગી ગઈ, જેથી હોળ અચકી ગયું, અને બળદ અમળઈ પડ્યા. તે ઉપરથી પટેલને ખોટું લાગ્યું, એટલે ખેડવાનું રહેવા દઈ તે ઝાડને ઉખેડી ફેંકી દેવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. તે જગાએ ઘણા વરસો ઉપર, વટેમાર્ગ વણઝારાએ, મણી બરેલું એક હાંલુ દાટ્યું હતું અને તેના ઉપર નિશાન રૂપે ઝાડ રોપેલું હતું, તે મણીનું હાંલુ તો બાગી ગયું પણ સાચા મણી નીકળ્યા તે પહેલે લઈ લીધા અને તેને પથરા માની માળામાં મુકી દીધા. સારાને સુંવાળા એટલે વારંવાર હાથમાં લઈ ફેરવે ઉછાળે એમ રમત કર્યા કરે. એમ કરતાં બે ત્રણ મહીના વીત્યા અનાજ ઉગી નીકળ્યું. અને તે પાકી પણ ગયું, સારે, હોલા હુડા વિગેરે પક્ષીઓ આવી આવી તે ખેતરમાં દાણા ખાવા લાગ્યા. તેમને ઉરાડી મુકવાને; નિસના નિયમ પ્રમાણે પટેલે પથર ધાલી ધાલી ગોઠણો મારવા માંડી. તેમાં પેલા સાચા મણી કે જેને

ગોફળમાં ઘાલી હુકાને ટોચા; ફેંક્યા જ્યાં ને ત્યાંય;

નળ થયું જ્યારે રે, ચતુરને ચિન્તા ઘણી.

પામ્યો. ૧

પથરાજ સમજ્યો છે, તે પણ મારવા માંડ્યા, મારતાં મારતાં તે સઘળા મણી થોડે દિવસે ખુટી ગયા, આખર એક મણી રહ્યો, તે પોતાના ધુંજમાં નાંખ્યો. ધુંજમાં પડેલો મણી ઘણા દીવસ રહ્યો છે. એક દીવસ પટેલ મોદીની હુકાને ધી લેવા ગયા. મોદીએ પટેલની તપેલીનો ધડો કરવાને કાંકરા પથરા વિગેરે મુક્યા; તેમ કરતાં સેજ ખુટી પડવાથી મોદીએ કાંધક ખોળતો હોય એમ ડોળ કરી કાંકરાં મારવા માંડ્યાં. તે વખતે પટેલે પેલો મણી કહીને મુકી દીધો, એટલે બરાબર થઇ રહ્યું, ધી જોખીને આખ્યા પછી મોદીએ પટેલને પુછ્યું કે આ તમે ક્યાંથી લાવ્યા ! અને ધુંજમાં ઘાલીને કેમ ફરો છો ?

પટેલ—આવા પથરાતો મારા ખેતરમાંથી દાટેલા ઘણા નીકળ્યા હતા.

મોદી—તે ક્યાં ગયા ?

પટેલ—મેં તો હુકા ટોચા; ગોફળમાં ઘાલી ઘાલીને ફેંકી દીધા.

મોદી—તે શોધવા જાઓ તો ફરી હાથ લાગે તેમ છે ?

પટેલ—ના ના, તે વાતને તો ઘણો વખત થઈ ગયો ! અને વળી આવા સારા સુંવાળા શુશ્રોભીત પથરા હાથમાં આવે એટલે કોઇ રહેવા દે ખરૂં કે ! જૂલો તમારી પણ ઇચ્છા થઇ હશે કે આપે તો બાળકને રમવા થાય !

મોદી—એમ તો મારી ઇચ્છા નથી થઈ પણ વળી કાંધ જુદીજ ઇચ્છા થઇ છે. હાલતો તમે આ પથર અહીં મૂકીનેજ જાઓ ! પાછા દુરસહની વખતે આવજો; એટલે હું તમને તેના બદલામાં કાંધક આપીશ.

પટેલ—મારે તો કાંધએ બદલો જોઇતો નથી; આમાં શી ભારે મામલત છે કે બદલો લેવો છે !

મોદી—વારૂ હીક તો પણ તમે આવજો તો ખરાજ !

પટેલ—ત્યારે જે કામ હોય તે અત્યારેજ કરી લ્યો ! કહેવાતું હોય તે કહી દ્યો આપવાતું હોય તો આપી દ્યો, વળી ફરી અવાય ન અવાય, જરા ખોટી થઇશુ. લ્યો તપેલી મુકો !

ધીની તપેલી બાળુ પર મુકાવી, મોદી પટેલને લઈ, ત્યાંથી ત્રણેક ગાઉ ઉપર મોટા ગામમાં એક ઝવેરી હતો તેની પાસે આબ્યો. ઝવેરી સાથે મોદીને લેવડ દેવડની ઝોળખાણ હતી; તેથી જતાં વાંત આવો આવો થઈ રહ્યું.

× હાથમાં વિંટી એક હતી હીરાની, પહેલું પડ્યું ન પીછાન,
અકલથી ઝોળખમાં આવી, તનમાં ભરાયુ તાન,
મોહ થયો મનમાં રે, ખુશી થયા માંથુ ખણી.

પામ્યો. ૨

ઝવેરી—આવો શેઠ કેમ પધારવું થયું છે ?

મોદી—હું તથા આ મારો મીત્ર બંને જગત્રાએ ગયા હતા, ત્યાં એક વખત એક પર્વતની ગુફામાં હવા ખાવા ગયા; તે જગામાંથી અમારા નસીએ અમને એક મણી જડ્યો છે. જેવો જડ્યો તેવોજ તમારે ત્યાં વેચવો એવો નિશ્ચય કરી ઘેર લાવ્યા છીએ; લાવ્યા તો છીએ પણ માર્ગમાં આવતાં મોટા મોટા શહેરોમાં છેલ્લી માગણીઓ કરાવતા આવ્યા છીએ. હવે આ મણી આપ લ્યો અને તેની કીમત આપો !

મણી હાથમાં લઇ ઝવેરીએ વિચાર કર્યો કે; હવે બધે બતાવતા બતાવતા લાવ્યા છે તો આપણે પણ તે પ્રમાણે કીમત કહેવી પડશે, નહિતો ખરે ખરી ધાપ હતી. ભાઇ આના પચીસ હજાર રૂપીઆ આવશે.

મોદી—બહુ ફેર બહુ ફેર ! પાંચ હજારનો તક્કાવ ?

હાંમાં કરાને રૂપીઆ સતાવીસ હજાર પતાવ્યું- સતાવીસ હજાર રૂપીઆ લઈ પટેલ ઘેર જઈને પરતાવા લાગ્યો; અને ખેતરની આસપાસ ખોળતાં પોક મુકીને રોવા લાગ્યો. અરેરે મેં મારા સાચા મણી ફાગટ ફેંકી દીધા રે બાપ !

ઉપરના દ્રષ્ટાંતનો સિદ્ધાંત સાર એ છે કે, મનુષ્ય દેહરૂપી સાચો મણી છે; જેની પ્રથમથી ઝોળખાણ પડતી નથી; એટલે તેની કીમત પડતી નથી. પણ જ્યારે તેની કીમત સમજમાં આવે છે, ત્યારે તે અવસર એળે ગયાનો પુરો પરતાવો થાય છે.

× કોઇ એક ગામમાં એક ભારે ઝવેરી હતો, જેને ત્યાં ઝવેરાતનો ધમધાકાર વેપાર ચાલતો; તેનો ઝોમ્મીન્ટો દેહ કાળ થયો, તેને એકનો એકજ નાનો દશ વરસની ઉમ્મરનો દીકરો હતો; તે હતો હોંશીઆર અને ચાલાક પણ બાળક અને અજ્ઞાન એટલે ગુમાસ્તાઓ સારી રીતે ફાવી ગયા. આમથી ખઉ દે આમથી ખઉ, એમ જૂત પલીતની પેઠે ખઉ ખઉ કરતા નોકરોની દાનત શેઠનું સુધારવા પર રહેતી નથી, પણ ચૈતાનું ભરાઈ ને ઉભરઇ કેવી રીતે જાય, તે ઉપર વધારે રહે છે. નાની ઉમરનાં શેઠાણીને ખાન દાનનું ધર; એટલે ગુમાસ્તા ઉપર પુરણુ વિશ્વાસ; સગા સબંધીને પણ વચમાં પડવાની કે; પૂછ પરછ કરવાની જરૂર જેવું નહોતું કારણ કે; વાવરનાર ભોગવનાર છોકરો હતો; અને વહીઆવટ ચાલતો હતો.

+ મહા સુલ્યનું એક મોતી જડીયું, બીલડી બોળી જાત;
કોડી સાતની કિંમતે વેચી, રાંઠ થઇ રળીયાત;
લાખ લખી આપીરે, ઘેલો થયો ગામ ધણી.

પામ્યો. ૩

શેઠનું ક્રીયા ખરચ થઇ રહ્યા પછી, લેણું લઇ લઇ માગતુ આપી દઇ; વહેવાર બંધ કરી દીધો, અને છોકરાને કોઇ ખીજા ઝવેરીને ત્યાં બેસાર્યો કે જે પોતાની બરોબર હતો. આ શેઠ તે છોકરાને સવડે સવડે હીરા ઝોળખાવા લાગ્યો, ચાર પાંચ વરસે તે હીરાની બરાબર કીમત કરવા શીખ્યો. તેના પાણીને પણ પરખવા શીખ્યો; ત્યારે શેઠ એક પટારામાં જુદી જુદી કિમતના જુદા જુદા વડ પાડી; તેને હાથેજ હીરા મુકાવા માંડ્યાં, તેને થોડે થોડે દીવસે શેઠ તપાસવા લાગ્યા, એમ કરતાં લાખ લાખ રૂપીઆ સુધીના હીરાની કિમતો કરવા લાગ્યો.

એમ કરતાં દેશાવરથી સવા લાખની કીમતનો હીરા આવ્યો, તેમાં તેની નજર ન પડેલી; દુકાનમાંના સઘળા હીરાથી સરખાવતાં ભારે લાગ્યો; પણ પોતાના હાથમાં પહેરેલી વિંટીના નંગને મળતો આવ્યો ત્યારે તેણે શેઠને કહ્યું કે આ નવો આવેલો હીરા; દુકાનના સઘળા હીરાથી ચડીઆતો છે. પણ મારા હાથના હીરાને મળતો છે. શેઠે કહ્યું ખરીવાત; ભાઇ તે બંને હીરા સવા સવા લાખના છે. હવે તારે ઘેર જવું હોયતો જા ! મેં તને તારા હાથના હીરાની ઝોળખાણ પાડવા માટે રાખ્યો હતો.

છોકરાએ આવી માને વધામણી ખાધી. મા ! આ મારા હાથે વીંટી છે, તેમાં હીરા છે તે સવા લાખ રૂપીઆનો છે. મા કહે શું કહો છો દીકરા ! એવો કચરોતો મારી પાસે ધણાય પડ્યો છે. ખૂણે ખોચરેથી, પેટી પટારેથી ખોળા ખોળા છોકરાના મોં કને ઢગલો કર્યો તો નાના મોટા થઇ એક કોડ રૂપીઆની કિમતના હીરા નીકળ્યા.

ઉપરના દ્રશ્યંતના સિદ્ધાંત સારમાં સમજવાનું એ છે કે, મનુષ્યા દેહ રૂપી સાચો હીરા, તેની ઝોળખાણ જ્યાં સુધી ગુરૂ દ્વારાએ પડી નથી ત્યાં સુધી તેની કિમત નથી; ઝોળખાણ પડ્યા પછી, કોડીની વસ્તુ કોડની થાય છે.

+ વગડામાં ઢોરોને ચારતી, એક બોળી બીલડીને ખડું મોતી જડ્યું. તે લઇ તેણે પોતાને ઘેર નાંતુંશુ પાડુ હતુ તેના ગળામાં બાંધ્યું. તે મોતી માર્ગે જતાં એક નાગરની નજરે પડ્યું; તેણે બીલડીના માગવા પ્રમાણે સાત કોડીઆ આપી, વેચાતુ લઈ લીધું. લઇને ઝવેરીને ત્યાં દેખાડવા ગયો. ઝવેરી તેની અજ્ઞાનતા જાણવા પુછે છે. બોલો શું લેવું છે ? નાગર કહે તેની કીમતની મને કળ પડતી નથી, પણ અમારા ઘરમાંથી, એક જુનો

પહેલે સપાટે જેને પ્રીછ પડી નહિ, તેનો તપી ગયો તાલ,
સમજીને શીખામણ ઉડી, બોલે બાપાલાલ.

મીત મહિ ચેતીરે, લક્ષ રાખી લેજો લણી.

પામ્યો. ૪

ઉપરના દ્રષ્ટાંતનો સિદ્ધાંત સાર એ છે કે; વસ્તુની કિંમત, કિંમત કરનારની બુદ્ધિના પ્રમાણમાં અંકાય છે. અમુલ્ય વસ્તુની કિંમત કોઈ હલકી કરી આપે તો તે તેની અક્ષતની હદ છે, એથી વસ્તુની કિંમત ઓછી થઈ જતી નથી.

ઉત્તમ મનુષ્ય દેહ રૂપી, મોતીની કિંમત જેને નથી પડી, તે અલ્પ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યો; મનખો એળે ગમાવી નરકે જાય છે.

ચાંગા—હે નારદ મુની મહારાજ; તમે મનુષ્ય દેહનું મહાત્મતો બહુજ વધારી દીધું.

નારદ—મેં નથી વધાર્યું પણ આધ્ય અનાધ્યથી વધેલુંજ છે. ચોરાસી લક્ષ ચોનીમાં મનુષ્ય દેહ સૌથી શ્રેષ્ઠ અને ઉત્તમ છે.

ચાંગા—ચોરાસી લક્ષ ચોની કઈ કઈ કહેવાતી હશે ?

ચોપડો હાથ આવ્યો તેના એક પાનામાં મારા બાપના વડુવાના હાથનું લખેલું નિકળ્યું કે, આપણા ઘરમાં અમુક જગાએ ખરૂં મોતી મુકેલું છે; અને તેની આટલી કિંમત છે; તે ઉપરથી આ મોતી બોળા કાઢવામાં આવ્યું છે. મારા વડુવાના લખેલા લેખ ને તમારા મોઢાના બોલ કાંઈક મળતા આવશે તો તમને આપીશું નહિતો રામ રામ ! ઝવેરીએ ચાળીશ હજાર રૂપીઆ કલ્યા. એટલે નાગરે થોડીવાર ડોક તો ધુણાવ્યું, પણ આપીનેજ ગયો.

ત્યાર પછી તે ઝવેરી વળી કોઈ બીજા ભારે ઝવેરી પાસે ગયો, તેણે તેને ધણું તાવી જોયો પણ, ડાહ્યા વાણીઓ, પોતાની કિંમત મોડેથી બોલ્યો નહિ ત્યારે મોટા ઝવેરીએ નવાણું હજાર રૂપીઆ આપવાના કયુલ કર્યા, થોડીવાર આનાકાની તો કરી; પુરે પુરા કરી આપો પુરે પુરા કરી આપો એમ રક ઝકતો કરી, પણ આખર નવાણું હજાર લઈ વિદાય થઈ ગયો. તેના ગયા પછી, તે ડોસા ઝવેરીએ ગાડી જોડાવી લુગડાં પહેર્યા; ગાડીમાં બેસી દોડતા રાજની પાસે આવી કહ્યું કે, આપને લાયક જોઈને હમણાંજ એક મોતી ખરીદ્યું છે, તેના એક લાખ લેવાના છે.

ઝવેરીના માગવા પ્રમાણે લાખ રૂપીઆ ગણી આપ્યા, અને રાજ મોતી જોઈ પ્રસન્ન થયા.

(નારદ)

રાગ; છપ્પા !

જળચર છે નવ લાખ, પક્ષી દશ લાખ દેખાએ;
લાખ અગીઆરે કીટ, વીશ પશુ લાખ પેખાએ;
સ્થાવર છે ત્રીસ લાખ, ચાર લાખ માનવ દીસે;
કુલ ચોરાસી લાખ, જાણતાં હૈયુ હીસે;
કીટ, પશુ, પક્ષી વિષે, એક ઈંદ્રીનું જ્ઞાન છે;
બાપુ કહે માણસ વિષે, શુદ્ધિ બુદ્ધિ સાન છે.

વૈકુંઠપુરી, સત્યલોક, અમરાપુરી કે બ્રહ્મ લોકમાં વસનારને પણ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા માટે મનુષ્ય દેહ વિના બીજી બારી નથી.

ચાંગા—ત્યારે હું તે મનુષ્ય અવતારને શી રીતે પામું ?

નારદ—તમને મનુષ્ય જનમ મળે તેમાં અશક્ય કે અધર નથી; અહીંથી તો મનુષ્ય દેહજ મળવાનો છે. પુર્વનુ પુન્ય ભોગવધ રહેશે એટલે મનુષ્ય જનમ મળશે, પક્ષી જેવી જેની કરણી તેવી પાર ઉતરણી. પણ હે ચાંગા *પુરંધર; મનેતો તમારે બોલવું વહેમ પડતુ લાગે છે.

[નારદ] રાગ; જુડી જુડી બાજી જવડા !

જુડી જુડી વાતો સુર પતી; સમજાય છે રે. જુડી જુડી.

ઘેલાં વચ્ચેના લાગે ગરવાં; માંડી શુ મસ્કરીઓ કરવા;

હૈયાને છેતરવાના ઉપાય છે રે. જુડી જુડી. ૧

ઈંદ્ર થઇ ઈંદ્રાસન પામ્યા; સુખ મળ્યું, દીન દુઃખ વિરામ્યા;

છત્રપતિ છો શિરપર છત્ર ધરાય છે રે. જુડી જુડી. ૨

જગપતી; ખગપતી; નગપતી નમતા;

ગુણ વડે ગુણ પતીને ગમતા;

શમતા રાખ્યે સુખ સમીપે થાય છે રે. જુડી જુડી. ૩

દેવ સકળ તે પડતા પાએ; ગાંધર્વો ગુણ રૂડા ગાએ;

નાચે નાયકા શુ શોભા શોભાય છે રે. જુડી જુડી ૪

(ચાંગા) રાગ, મરાઠી સાખી.

નાકપતી પદ નાક કપાવે, નારદ નિશ્ચે જાણો,

નથી અજાણ્યું નાથ તમારે, મિથ્યા મમત તાણો;

કહું સમખાઇ; દેવની પદવી દુઃખ દાઇ.

કહું.

નારદ—જ્યારે તમારો દ્રઢ નિશ્ચય છે, ત્યારે તમે જાનુકીય આચાર્ય વર્તમાં, કૃષ્ણ વીણા નદીના કીનારા ઉપર પંદરપુર નગરમાં, જ્યાંથી વિહુઆ

ભગવાન વસે છે તે સ્થાનમાં અવતાર લ્યો; જ્યાં એક ઈંટ ઉપર ઉભેલા ભગવાનની ભક્તિ કરતા જીવન મુક્ત મનુષ્યો વસે છે. તે પવિત્ર ભૂમીમાં જઈ દાદશ અક્ષરના મંત્રનો જપ કરીને તમારી કાયાનો ઉદ્ધાર કરી લ્યો !

(કવિ)

રાગ; ગિતી.

કૃષ્ણ વીણાને કાંઠે, પવિત્ર પુરણ; તેજો મય ધામ;

શ્રી વિઠ્ઠલની ભક્તિ; ગરજ ઉઠ્યું પંદરપુર ગામ.

રાગ, ધ્રુવ.

વિઠ્ઠલ રૂપ માઈ, વિઠ્ઠા રૂપ માઈ.

વિઠ્ઠલ રૂપ માઈ, વિઠ્ઠા રૂપ માઈ.

વિઠ્ઠલ રૂપ માઈ, વિઠ્ઠા રૂપ માઈ.

વિઠ્ઠલ રૂપ માઈ, વિઠ્ઠા રૂપ માઈ.

વિઠ્ઠલ રૂપ માઈ, વિઠ્ઠા રૂપ માઈ.

રાગ, મરાઠી સાખી.

માત રક્ષમણી, તાત ત્રિવીક્રમ; ત્યાં ચાંગા અવતાર,

પુર્વ નામની પુરણ પ્રિતી; ૧ કાયમ કર્યું કિરતાર;

શુ પંદરપુર; સુખ શાન્તિમાં ઉગે સુર.

શુ.

નારદના આશીશ વચ્ચે; શ્રી વિઠ્ઠલનાથ ભગવાને બ્રાહ્મણનું રૂપ ધારણ કર્યું છે; અને સાક્ષાત રક્ષમણીએ બ્રાહ્મણનું રૂપ લીધું છે, તેમણે સ્વર્ગથી પડતા ઇંદ્રને ઝીલી લીધો અને તેને બાળક રૂપે કરી ઘોડીઆમાં મુવારી દીધો. મહાન તેજસ્વી ચાંગા આઠ વરસની ઉંમરનો થયો ત્યારે તેને જનોઈ દીધું, ત્યાર પછી તેને દેહાભિમાન થયો.

[કવિ]

રાગ; ગિતી.

ઉપવિત્ત આપ્યું ૨આઠે, ૩પાડે કરીઆ વળી વેદ ચાર;

કૃષ્ણ કૃપાએ પામ્યા, બ્રહ્મજ્ઞાનને બ્રાહ્મણ અવતાર.

ઇંદ્રની પદવીએ જે ચાંગા નામ હતું તે કાયમ રહ્યું છે. ચાંગા મહા વિદ્વાન થયા. ચાંગદેવ જે જે કલ્પના કરે તે તે વસ્તુ હાજર થવા લાગી. યમ નિયમ; ધારણા; ધ્યાન; પ્રાણાયામ, સમાધી શમદમનાં સઘળાં સાધનો વિગેરે. ચાંગાને, સહેલ થઈ પડ્યાં.

(કવિ)

રાગ; ઐલોચનની પેટીના !

ચાંગા પુરંધર પૃથ્વીમાં જનમ્યા; વેદ કર્યા મુખ પા...ઠ રે;

ચૌદ સો શિષ્ય કર્યા મહા સમરથ; વરસ થયાં જેને સા...ઠ રે. ૧.

- યમ નિયમની સાથે પ્રાણુયમ; સાધી સમાધીને ધ્યા...ન રે;
 ધંદ્રિનળ જન્ત્ર મન્ત્રની વિધ્યા; સમજે કરતાં સા...ન રે. ૨.
 ગોરૂ શરીરને ગંભીર વાણી; દેહ તણું અભીમા...ન રે;
 આહ્વાણુ જાતી ને વૃતિઓ યતાતી; તેહ બૂલાવે બા...ન રે. ૩.
 સિદ્ધિ વડે તેણે સૌ વશ કરીધા; વાધ નાગ કલિયા...ર રે;
 હરિયલ હંસ ને સિંહ શિયાળો; હાથી ઉપાડે બા...ર રે. ૪.
 વિધ્યા તણો અહંકાર અતીથે; ગુણનો ઝાઝો ગ...ર્વ રે.
 આપથી અધિક કોષને આંખે ન દેખે; તુચ્છ દીસે તેને સ...ર્વ રે. ૫.

સાઠ વર્ષ વિત્યાં ચૌદસો શિષ્ય કર્યા, દેશ પર દેશમાં ખ્યાતી ધણી
 વધી ગઈ, શિષ્ય ચૌદ સો કર્યા હતા, પણ ગુરૂ કર્યા ન હોતા.

આહ્વાણુ બીજને ઉપદેશ કરે પણ પોતે તે પ્રમાણે ન પાળે. વૈદ
 બીજને ચરી પળાવે પણ પોતે ન પાળે. આંગદેવના શિષ્ય સો
 સો વર્ષની સામાધીમાં બેસી જાય તેવા સમર્થ હતા. આથી આંગ દેવની
 સુકિર્તી ગામે ગામ ને દેશે દેશ ફેલણ ગઈ. આંગદેવે સિદ્ધીનું બળ બતાવી
 શિષ્યો કરી, સંપ્રદાય ચલાવ્યો; પણ પોતે ગુરૂ ન કર્યા તેનું કારણ એ હતું
 કે, પોતે એમજ સમજતા હતા કે મારો ગુરૂ થઈ શકે એવો સમર્થ વિદ્વાન
 પૃથ્વીના પડમાં કોઈ છેજ નહિ. ચાલો હવે તો દેશ દેશાંતરમાં ફરી,
 સર્વ રાજ્યના અને કાશીના સમર્થ પંડીતોને જીતી. સર્વાંજીત પંડીતની
 પદવી ધારણ કરીએ.

[કવિ] રાગ, મરાઠી સાખી.

સેવક શિષ્યો કર્યા અતીથે, ઝગઝગ જગમાં નામ;

સર્વાંજીત પદવી મેળવવા, હૈએ ધારી હામ;

પડીઆ વાટે, દીગ વિજય કરવા માટે.

પડીઆ.

આંગદેવજી મહારાજ મહા સમર્થ હતા. જેમણે સિદ્ધી બળ વડે
 કરીને વાધ, નાગ, વિંછી વિગેરે ઝેરી અને વિકાળ પશુ પક્ષીઓને પશુ
 પોતાને વશ કરી લીધાં હતાં. વાધના મોંમાં, ચાર ચાર વિંછણોના ચોકડાં
 બરાબરીને; અછોડાની જગાએ. કાળા નાગને બેરવીને, ઘોડાને બદ્દે વાધ
 ઉપર બેસીને બીજ અનેક જનાવરોને સાથે લઇને, સો હાથી પાસે પોતાનાં
 પુસ્તકોનો ભાર ઉપડાવીને, દેશે દેશ ને ગામે ગામ ઉતરતા, આહ્વાણુની
 સમાઓ કરતા, વાદ વિવાદ કરી જીત પત્ર મેળવતા, કાશી નગરમાં આવ્યા.

(કવિ)

રાગ; ઢોહરો.

ચાર વિંછીનું ચોકડું; લગામ કાળા નાગ;
 પંડિત પીઠ પલાણીઆ; વશ કીધા છે વાધ, સિયાવર ૧.
 ૧નભ ધરતી નવ ખંડમાં, નિશ્ચયે કરવું નામ;
 જનુનીએ જનમ્યો નથી, ૨ભાઈથી ભીડે હામ. સિયાવર ૨,

કાશી નગરમાં આવ્યા બાદ થોડા દિવસ રહ્યા છે, ગંગાના ઘાટ ઉપર બેસે છે. સિદ્ધીના સ્વામીને જોઈ હજારો મનુષ્યો દર્શન કરવાને આવે છે. પુછતા પંડીતોને જોઈતા જવાબ આપે છે, એમ કરતાં છ માસ થયા ત્યારે કાશીના સમ્રાજા પંડીતોની સભા કરીને અતી હર્ષથી ગર્જના કરી પોતે બોલ્યા.

[ચાંગદેવ]

રાગ; ત્રોટક છંદ.

કહેવાયા પંડીત કાશીમાં, શુ બેઠા આજ ઉદાસીમાં;
 ઉચ્ચાર કરો જે હાંસીમાં, તો જાઓ ચતુર ચોરાસીમાં. ૧
 કોઈ હિમ્મત હોય તો હામ ભરો, મુજ સંગે વાદવિવાદ કરો;
 જે મુજને જીતે તેજ ખરો, બહુ દીવસે ઉતરે આજ ૧બરો. ૨.
 હું આવ્યો ચારે વેદ ભણી, વળી શાસ્ત્રોનાં સિદ્ધાન્ત ગણી;
 હવે મુજને જીતે જેહ ઘણી, ધન્ય ધન્ય જનુની તેહ તણી. ૩.
 હોય કુડ કપટ તો કાપોને, મુજ બોલ્યા બોલ ઉથાપોને;
 કોઈ શુરા હો તો શ્રાપોને, જન જીત પત્ર લખી આપોને. ૪.
 હું સૌનાં શીર પર પાય ધર, અભિમાન અને અહંકાર કર;
 દુનિયામાં દીગ વિજય કર, તવ ચાંગા માડુ નામ ખર. ૫.
 હું આવ્યો ૨આલમ આજ શરી, સૌ માનો સાચી વાત ખરી;
 જે નાંખે મુજ અહંકાર હરી, મુજ મનથી માનું શુર કરી. ૬.

[કર્તા]

ચાંગદેવજીનાં અહંકાર અને ગર્વ ભરેલાં વચ્ચેનાં સાંભળી, કાશીના પંડીતો તો આભાજ બની ગયા; અહાહાહા સિદ્ધીનો સાગર; ને વિદ્યાનો મહાસાગર, પણ સમજણમાં કાંઈક ખામી ખરી. હે ચાંગદેવજી મહારાજ; જગતમાં હુંજ છું અને મારી બરોબર કોઈ નથી, એ માનવું એ મોટામનું લક્ષણ નથી. તમને ઇશ્વરે આટલું ઐશ્વર્ય આપ્યું છે, તો વળી આથી વધારે કોઈને આપ્યુંજ હશે, તમારા અહંકારને દબાવનાર કોઈને કોઈ તો મળશેજ. “ અહંકારથી હરી દુર છે ” અભિમાનથી હું કહેનારને પ્રભુ નરકનો કુન્દ દેખાડી દે છે.

૧ નભ-આકાશ. ૨ ભાઈથી-મારા પોતાથી. (અભિમાનમાં)

(દ્રષ્ટાન્ત) આસપાસ પાંચ પાંચ ગાઉ સુધીમાં વસ્તીનું એકે ગામ નહિં, એવા જંગલમાં બેસી એક મહાત્મા તપ કરતા હતા. જંગલના તપસ્વિ પુરૂષો જંગલનાં ઝાડના ફળ જમીને તપ કરે છે; પણ આ પુરૂષને તો હંમેશાં સવારમાં કોઇ માણસ સવા પાશેર ચોખા આપી જતો. આપનાર કોણ છે, ક્યાં રહે છે, શુ ઉધ્યમ કરે છે, શુ લાલચે ચોખા આપી જાય છે, એવી કોઈ પણ જાતની તજવીજ મહાત્માએ કોઈ દિવસ કરી ન હતી, માત્ર તે ચોખા મહાત્મા એક તપેલીમાં રાંધીને જમી લેતા અને ઝાડનો આશ્રય લઇ, ઈશ્વર સ્મરણ કરતા.

તે મહાત્મા કોઈ કોઇ વાર કોક કોક માણસની નજરે પડતા. ઘણા દિવસ વિત્યા બાદ કોઇ એક ગ્રહસ્થ ઘરમાંથી કંટાળી, મહાત્માની શરણે ગયો અને કહ્યું કે—

બીજો—આપના ચરણમાં મારા સદાને માટે પ્રણામ છે.

મહાત્મા—જય થાઓ ! બોલો ક્યાંથી આવ્યા અને શુ ઇચ્છાએ ?

બીજો—હું, ઘરમાંથી કંટાળી ઈશ્વર સ્તવન કરવા આપના શરણમાં આવ્યો છું, માટે મને શરણે રાખી રૂંડો સ્તોત્ર બતાવો !

મહાત્મા—એ તો ઠીક, પણ ભાઈ તમે ખાશો શુ ?

બીજો—તમે જમશો તો હું જમીશ.

મહાત્મા—મને ઈશ્વર ઇચ્છાએ સવા પાશેર ચોખા હંમેશાં પ્રાપ્ત થાય છે અને તેટલા ચોખા મારે એકલાને ખસ થાય છે, તેમાંથી હું કોઈને આપી શકુ નહિં; તેમ એથી વધારે મેળવવાની માગણી પણ કરી નહિં.

બીજો—વાર મહારાજ ! તે ચોખાને એસાવો છો ખરા કે નહિ ?

મહાત્મા—હા હું એસાવું છું ખરો !

બીજો—ત્યારે હું તે એસામણુ પીને ભજન કરીશ.

મહાત્મા—બહુ સાર.

આ પ્રમાણે બંને હળી મળી ઈશ્વર સ્તવન કરે છે, એવામાં છએક માસ વિત્યા ને વળી ત્રિજને આવ્યો.

ત્રિજો—પ્રભુ આપ બંનેને મારા પ્રણામ છે.

મહાત્મા—જય થાઓ ! કામ હોય તે કહો ! ક્યાંથી આવ્યા ?

ત્રિજો—ઘરમાંથી નીકળી પ્રભુ પારાયણ થવા આપને આશરે આવ્યો છું.

મહાત્મા—ભલે આવ્યા, પણ જમશો શું ! દેહ છે તે અન્નનો કોઠાર છે તેને અન્નનો આધાર નેહએ.

ત્રિજો—આપ શી રીતે કરો છો ?

મહાત્મા—મને સવા પાશેર ચોખા પ્રાપ્ત થાય છે, જમીને ઇશ્વર સ્તવન કરે છું, અને આ મારો શિષ્ય તેનું ઓસામણ પીને પ્રભુ સ્તવન કરે છે.

ત્રિજ્ઞે—હું તે ચોખાનું ધોવરામણ પીને પ્રભુ સ્તવન કરીશ !

મહાત્મા—વાર ! ! શાખાશ !

આવી રીતે ત્રણેનો મત એક થઇ ઇશ્વર સ્તવન થાય છે. ઝોવામાં એક ચોથો આવ્યો.

ચોથો—પ્રણામ તમે ત્રણેના ચરણમાં.

મહાત્મા—જય થાઓ ! ક્યાંથી આવ્યા ને કોણ છો ! કામ શું છે તે કહો !

ચોથો—સંસારની દુઃખી અવસ્થાને માન્ય આપી આજ સુધી રહ્યો પણ હવે કંટાળી શરણે આવ્યો છું.

મહાત્મા—જમશો શું ?

ચોથો—સૌ જમશો તે હું જમીશ.

મહાત્મા—સૌ જુદુ જુદુ જમે છે.

હું સવા પાશેરનો ભાત જમુ છું, આ બીજો તેનું ઓસામણ પીએ છે, આ ત્રિજ્ઞે તેનું ધોવરામણ પીએ છે. તમે શું જમશો ?

ચોથો—તમે જે પાત્રમાં મુકીને જમતા હશો, તે પાત્ર એટલું પાંદડું ચાટીને ઇશ્વર સ્તવન કરીશ !

મહાત્મા—ધણુંજ રૂઢું ભાઈ; તારી દ્રઢતા તો બહુ ભારે !

(કર્તા) આવા ચાર મહાત્મા ભેગા થઈ, ૧ શમ ૨ દમ સાંચી; એક ચિત્તે શ્રીહરી, વિશ્વેશ્વર ભગવાનની આરાધના કરવા લાગ્યા.

ચારેના એકત્ર થયા પછી, બરાબર ત્રણ વરસ થયાં અને એમાનો એક પણ નિયમથી ન કાઢ્યો, સારે ઇંદ્રાસન ડોલવા લાગ્યું, ઇંદ્રને ચિન્તા થઈ કે જરૂર કોઈ તપસ્વી ઘેર તપ આદરીને બેઠો છે, એવું આ ચળ આસન સુચવે છે, અરે આતો એક નહિ પણ ચાર છે, ચાર જણા ઇંદ્રાસન લેવાની ઇચ્છા કરશે તો જરૂર કલહ થશે પણ કલહ કરે તેવા મહાત્મા નથી. લાવ્ય બ્રહ્મા વિષ્ણુની પાસે જઈ વાત કરી નિરાકરણ લવરાવું.

ઇંદ્ર—હે બ્રહ્મા દેવ !

બ્રહ્મા—કેમ ઇંદ્ર, શું ચિન્તા પેઠી છે ?

૧ શમ-મનનો નિગ્રહ, મન વશ રાખવું. ૨ દમ-ઇંદ્રીયોનો નિગ્રહ. ઇંદ્રીયોને વિષય સુખથી અટકાવવી.

ઈદ્ર—ચાર તપસ્વી તપ કરે છે, તેમાંનો એક ઈદ્રાસન માગવાનો છે, બીજો બ્રહ્માસન માગવાનો છે, ત્રિજો કૈલાશ માગવાનો છે, અને ચોથો વૈકુંઠ માગવાનો છે. કહો પછી તમે ક્યાં રહેશો ?

બ્રહ્મા—માગનાર તો ગમે તે માગે પણ બાજી આપનારના હાથમાં છે. તમે ફિકર ન કરો હવે એમને શું આપવું, તેના વિચાર પણ ચાલી રહ્યા છે.

[કર્તા] બ્રહ્માના મુખનાં વચન સાંભળીને ઈદ્ર પોતાંને સ્થાનકે ગયો; ચાર પછી બ્રહ્મા વિશ્નું પરમાત્મા પાસે ગયા, અને જઈને કહ્યું કે ચાર તપસ્વિને હવે તેડાવી લ્યો ! વિશ્નું કહે હા; હવે એમને તેડાવાનો સમય થયો છે. હું જઈને ધરમ રાજાને સમજાવું પાડું છું.

વિષ્ણુભગવાને ધરમ રાજાને આજ્ઞા કરી કે હવે વારા ફરતી એક એક દીવસે એક એકને બોલાવી લ્યો અને એમને યોગ્ય હોય તે આપો ભગવાનના કહેવા પ્રમાણે, ધરમ રાજાએ તેમના રહેવાના રહેઠાણની પાસે આકાશ વાણી કરાવી. (સાંભળો.)

તમારા ચારમાંથી પહેલાને એટલે મહંત પદવી ધારણ કરી છે અને જે ચોખ્ખા જમીને રહે છે, તેને કાલે મધ્યાને વૈમાન તેડવા આવવાનું છે, અને તેને સ્વદેહીએ વૈકુંઠમાં આવવાનું છે માટે ત્યાં સુધી સંભાળી લેવું !

આકાશ વાણી સાંભળી સર્વે ખુશી થઈ ગયા ! બીજો દીવસે સર્વે મધ્યાન થવાની રાહ જુવે છે. એટલામાં એક કાગડો અને બીજો દેડકો લઢતા લઢતા આવ્યા. કાગડો ઉડી ઉડી ધસી ધસી દેડકાને ચાંચો મારે છે અને દેડકો જુમો પાડતો કુદકા ભરતો નિર્ભય જગ્યા શોધતો ફરે છે. તે મહાત્માની નજરે પડ્યાં. તેજ વખત મહાત્મા ઉઠીને એક લુગડુ લઈને આપટો મારવા લાગ્યા, બંને ત્રણ ત્રણ આપટો બંનેને મારી. કાગડાને દેડકા તરફ ધસતો અટકાવવાને અને દેડકાને ત્યાંથી નસાડવાને; મહાત્મા તો રૂડું કરવા ગયા પણ આપટો મારવાથી બંને મરી ગયાં. થોડી વારે વિમાન આવ્યું. મહાત્મા વિમાનમાં બેઠા અને ધર્મરાજના દરબારમાં ઉતર્યા.

મહાત્માને જોઈને ધર્મરાજાએ કહ્યું તપસ્વિ મહારાજ દયાળુ થઈ આવતાં આવતાં બે જીવની હિંસા કરી માટે તમારે સાત વરસ નરક ખાણમાં રહેવું પડશે ચાર પછી તમારાં સુકતનાં ફળ ભોગવવાને સ્વર્ગમાં મોકલવામાં આવશે.

મહાત્માનું નીરાકરણ થઈ ગયા પછી ઓસામણ પીનારને માટે આકાશ વાણી કરાવી. બાદ તમારામાં બીજો જે ઓસામણ પીને રહે છે તેને કાલે મધ્યાને વિમાન તેડવા આવવાનું છે, માટે સાવચેત રહેવું.

વાણી સાંભળી ત્રણે જણ બોલ્યા. અમારા ગુરું શું થયું ? વાણીએ જવાબ દીધો કે, તેમને સાત વરસ નરકમાં નાંખ્યા.

ત્રણે—હાય હાય ! કેમ એમ ?

વાણી—એમણે થોડી વાર વાસ્તે કાગડો ને દેડકો મારી નાંખ્યા.

ત્રણે—ખરી વાત ? જો કે અમળણતાં પણ કરેલું પાપ નડ્યા વિના રહે નહિં.

[કર્તા] બીજે દીવસે વિમાન આવતાં પહેલાં કાગડોને દેડકો પાછા આગલા દીવસના પ્રભાતે જ લદતા લદતા આવ્યા. તે વખતે ઝોસામણ પીનારે ઉભા થઈ બંનેના વચમાં આવી, મોંઢેથી અવાજ કરી; કપડેથી ધસારા પુર્વક ઝાપટો મારી બંનેને છૂટા કરી દીધા. વિમાન આવ્યું. વિમાનમાં બેસતી વખતે મુખેથી અવાજ કર્યો કે; મેં તો એકેને મરવા દીધા નથી બેયને બચાવ્યાં છે.

ધર્મ રાજના દરબારમાં આવતાંની સાથે ન્યાય આસન પર બેઠેલા રાજા ધર્મે કહ્યું, તમે તપ તો ઘણું કર્યું પણ આવતાં આવતાં મહા પાપ કર્યું. તે એ કે, તમે અહંપદ કર્યું અહંકાર કર્યો મુખેથી એમ બોલ્યા કે મેં તો એકેને મરવા દીધાં નથી, બેયને બચાવ્યાં છે. મારવું ઉગારવું એ તમારા હાથમાં છે શું ? તમારા તે ગુનાને માટે તમારે ચૌદ વરસ નરકમાં રહેવું પડશે ત્યાર પછી તમારા તપનાં ફળ મળશે.

તેમણે નીરાકરણ થઈ રહ્યા પછી, આકાશ વાણી કરાવી કે, ધોવરામણ પીનારને કાલે મધ્યાને વિમાન આવવાનું છે.

બેય—અમારા ગુરુ ભાઈનું શું થયું ?

વાણી—એમને ચૌદ વરસ નરકમાં રહેવાનું થયું.

બેય—શું અપરાધથી ?

વાણી—એમણે અહંપદ કર્યું, (કાગડા દેડકાને મેં મરવા દીધાં નથી.)

બીજે દીવસે મધ્યાનની થોડી વાર પહેલાં પાછો કાગડો ને દેડકો આવ્યાં, તે વખતે જોને વિમાન આવવાનું છે, એવો ઝોસામણનો પીનાર, તેણે વિચાર કરી આંખે હાથ દીધા. દેખવુંય નહિ ને દાઝવુંય નહિ, દેખવુંય નહિ ને દાઝવુંય નહિ. દેખવુંય નહિ ને દાઝવુંય નહિ.

થોડી વારે વિમાન આવ્યું તેમાં બેસી, ધરમ રાજના ધામમાં ગયા. રાજા ધર્મે જોઈને કહ્યું. તમે તપ ઘણું કર્યું પણ આવતાં આવતાંમાં જ પાપ કર્યું તે પાપ; એટલે પરમેશ્વરે તમને હાથ, પગ, આંખ, મોં, વિગેરે અનુપમ ઇન્દ્રિયો આપી, બુદ્ધિ આપી, તેમાંના કશાંયેના ઉપયોગ ન કર્યો.

આંખે હાથ દાખીને બેઠા કે દેખતુંય નહિ ને દાઝતુંય નહિ એવું કહ્યું માટે તમને એકવીસ વરસ નરકમાં રહેવાનું ફરમાન કરવામાં આવે છે, ત્યાર પછી તમારા તપનું ફળ આપવાનો વિચાર કરવામાં આવશે.

ત્રિજનનું નીરાકરણ થયા પછી ચોથાને માટે આકાશ વાણી કરાવી કે પાંદડું ચાટી, રહેનારને તેડવા માટે કાલે વિમાન આવવાનું છે.

ચોથા—મારા ખીજા ગુરુભાઈનું શું થયું ?

વાણી—એમને એકવીસ વરસ નરક ખાણમાં રહેવાનું થયું.

ચોથા—શું અપરાધ ગણ્યો ?

વાણી—ધૃષ્ટિરે ઈંદ્રિયો, અવયવ, તથા અક્ષય આખ્યાં છતાં તેનો રૂડો ઉપયોગ ન કર્યો.

ખીજે દીવસે બાર વાગતાં પહેલાં કાગડો ને દેડકો લઢતા લઢતા આવ્યાં. આ મહારાજ ઉભા થઈ બંનેને છૂટા પાડવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા, અને મોઢેથી બોલવા લાગ્યા કે, હે પ્રભુ દીન દયાળુ, હે ધૃષ્ટિર મારનાર તુ છે, ઉગારનાર તુ છે, સધળી દોરી તારા હાથમાં છે; જીવાડીશ તોય તુ મારીશ તોય તું. હું તો એક નિમિત્ત માત્ર છું. મારાથી કાંઈ ન બને ! હે પ્રભુ આ દેડકાના પ્રાણ બચાવજે અને આ કાગડાની બુદ્ધિ ફેરવજે !

એમ કરતાં વિમાન આવ્યું. તેમાં બેસી ધર્મ રાજની પાસે ગયા. આવતાં જોઈ સત્કાર કરી કહ્યું. ધન્ય છે તમારા તપને તમારે માટે સ્વર્ગમાં ખાલી જગા કરાવી રાખી છે, માટે તમે સ્વર્ગમાં જઈ લખખો વરસ સુધી રહો !

ચોથા—મહારાજ ધિરાજ; ધર્મરાજ પ્રભુ, મારે સ્વર્ગનું સુખ જોઈતું નથી.

ધર્મ—તેનું શું કારણ ?

ચોથા—મારા ગુરુ અને ગુરુ ભાઈઓ, બધા નર્કમાં રહે અને હું એકલો સ્વર્ગમાં રહું ત્યાં મને ગોડે નહિ.

ધર્મ—તેમને પાપની સજા ભોગવવાની છે.

ચોથા—ભલે ગમે તેમ હોય પણ મને તેમની સાથે રાખો તો સાર !

ધર્મ—તેમના પાપની સજા ભોગવી રહ્યા વિના તેમને નરક ખાણમાંથી કઢાય નહિ અને સ્વર્ગમાં લાવીને રખાય નહિ, એટલે સર્વને સાથે કેવી રીતે રાખી શકું ?

ચોથા—તેમને સ્વર્ગમાં લાવો એમ હું કહેતો નથી. મને નરકમાં રાખો પણ તેમની સાથે રાખો !

આવી ધુન્યવણી આવી એટલે ધર્મ રાજએ બ્રહ્મા વિષ્ણુ મહેશ્વરને

યાદ કર્યાં. યાદ કરતાંની સાથે ત્રણે દેવ આવ્યા. ધર્મ કહે પ્રભુ હવે આ તપસ્વીઓતું નિરાકૃષ્ટ કરો !

સર્વ દેવ વિચાર કરી, પ્રથમ નરકમાં મોકલેલા ત્રણ જીજ્ઞુને બહાર કાઢી પાછા સ્વર્ગમાં લાવ્યા, અને ચારેને ભેગા રાખ્યા.

સુપાત્ર શિષ્ય ગુરૂને તારે છે, સુપાત્ર દીકરો માઆપને તારે છે અને અહંપદ્ધતી હરી દૂર છે.

ચાંગદેવ—બનાવટી કલ્પિત વાતો કરીને મને ડરાવશો નહિ. હું કાંઈ ધર્મી કે તેમ નથી. હોય તો બતાવો કેાઈ મારો ગર્વ ઉતારે તેવો !

[પંડીતો] રાગ; ક્યાંથી આ સંભળાય, મધુર સ્વર;

અતી વધ્યો અહંકાર તમેને, અતી વધ્યો અહંકાર;

કેાઈ દીન જાશે ૧કાર, તમેને અતી વધ્યો અહંકાર.

રાજ રાવણને દુર્યોધન, ખારે થયા ખુવાર.

તમેને. ૧

નહુપ યયાતી પૃથ્વી પડીઆ; પહોચી સ્વર્ગને દાર.

તમેને. ૨

કાળયવન તે કાળ કાળને, પળમાં પામ્યો પાર.

તમેને. ૩

જરાસંધ જીયો દુનિયાને, મસલ્યો શ્રી મોરાર.

તમેને. ૪

સામાની સુંદરતા જોઈને, ખારીલાને ખાર.

તમેને. ૫

ગર્વ વધે ગર્વવના મનને, ગુણે ભર્યો હોય ભાર.

તમેને. ૬

કુંદન કાયા કંકુ વરણી, છેવટ થાએ છાર.

તમેને. ૭

જતી જીવાની જાલી રહે નહિ, આખર થાએ હાર.

તમેને. ૮

આપાલાલ બહુનામી ભજીયો; શ્રદ્ધિમાં એ સાર.

તમેને. ૯

ચાંગદેવ—હોય તો બતાવો કેાઈ મારો અહંકાર ઉતારે તેવો ! જીત પત્ર લખી આપો, નહિતો મારી સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરો !

પંડીત—અધુરો હમેશાં હલકાય છે.

ચાંગદેવ—અધુરો છે કે પુરો તે ટકારો મારવાથી માલમ પડશે.

બીજો—રોએટવો ભરાતાં ભરાઈ ન રહ્યો હોય ત્યાં સુધી ભટભટ-ભટભટ બોલે છે. પુરો ભરાયા પછીજ શાન્ત રહે છે.

ચાંગદેવ—હલકા શબ્દો વાપરી હલકાઈ ન બતાવો ! પણ પુરી પંડીતાઈ કરી મને હરાવી ઘો તો હું તમારો દાસ થઈને રહું, હું ગુરૂ થવા લાયક પુરૂષને શોધવાજ નિકળ્યો છું; પણ કેાઈજ નથી.

ચાંગદેવનાં છેલામાં છેલાં વાક્યો સાંભળીને; જે જે પંડીતો અલકા પુરી જઈ આવ્યા હતા અને જ્ઞાનદેવજી મહારાજની ભક્તિનો પ્રતાપ જોઈ આવ્યા હતા તે બોલ્યા.

[પંડીતો] રાગ, કાળી કંઠી તે સવાલાખની, સાજનીઆ લોકો.

અલખેલી અવની માંહે એક છે, અલકાપુર નગરી.
 સુંદરતાનો તો છેડો છેક છે. અલકાપુર નગરી. ૧
 ધારી ને વિશ્વેશ્વરનું ધામ છે; અલકાપુર નગરી.
 નવખંડ ધરતીમાં જેનું નામ છે. અલકાપુર નગરી. ૨
 જ્ઞાનીમાં જ્ઞાની જ્ઞાનદેવ છે; અલકાપુર નગરી.
 રામ રત્યાની રૂડી ટેવ છે. અલકાપુર નગરી. ૩
 ભૂધરનો ભોજો ભલ્લો ભક્ત છે; અલકાપુર નગરી.
 જેને મન જીહ્વા આખુ જગત છે. અલકાપુર નગરી. ૪
 ધાર્યું ધણીની સાથે ધ્યાન છે; અલકાપુર નગરી.
 મહિતળમાં મોટું જેનું માન છે. અલકાપુર નગરી. ૫
 વાદે વિવાદે ને હરાવશો; અલકાપુર નગરી.
 ધાર્યું પદ પ્રેમથી ધરાવશો. અલકાપુર નગરી. ૬
 પત્ર ને છતનું લખાવશો; અલકાપુર નગરી.
 તો તો અહીંઆં આવીને ફાવશો. અલકાપુર નગરી. ૭

રાગ, દોહરો.

જે છત્યા જ્ઞાનદેવને, તો છત્યા નવ ખંડ;
 નહિતો નક્કી દેખશો, ધરમ ધામમાં દંડ.

કુબેરની અલકાપુરીમાં, શ્રી વિષ્ણુ ભક્ત જ્ઞાન દેવજી છે તે, સાક્ષાત વિષ્ણુનો અવતાર છે એવાં કાશીના પંડીતોના મુખેથી વચનો સાંભળીને, ચાંગ દેવજી મહારાજ બોલ્યા, હે પંડીતો તમે શું સમજીને જવાય આપો છો, એ ૧ નામ રટણીઓ પોપટની માફક રામનામનો ઉચ્ચાર કરવાવાળો તે વેદનાં સિધાન્તોનાં નિરાકરણ શું કરી શકે !

પંડીતો—ગમે તેમ કહો પણ ત્યાં તમારો અહંકાર ઉતરશે.

(ચાંગદેવ) રાગ, ક્રિયા ભાઈનો રૂમા...લ !

રહુ થઈને ગુલા...મ, મુજને ને છતે.

ને છતે મને રાહ રીતે;

રહુ.

રાહ રીતે કે અતી પ્રિતે.	રહું.
અહીંઆંથી અલકાપુરી, જાવું જલદી આજ;	
લેખ લખાવું જીતનો, સર્વ તણો શિરતાજ.	રહું. ૧
જનુનીએ જનમ્યો નથી, મુજને જીતી જાય;	
માન મુકાવે માલ્યર, પડુ તેહને પાય.	રહું. ૨
બળીઆ સાથે બોલતાં, ઉડી જાએ આંખ;	
તરણી કેરા તેજથી, ઝાઝી વળશે અંખ.	રહું. ૩
ભગત જગત સૌ એક છે, નથી નિશાની પુંછ;	
જો મોડે મુજ માનતો, મોં પર ઉગી મુંછ.	રહું. ૪
અવધી આખા વિશ્વની, આગળથી અંકાય;	
સવ સવારે શું થશે, સૌને એ શંકાય.	રહું. ૫

સર્વના ગર્વને ઉતારવા માટેજ મને બ્રહ્માજીએ મોકલ્યો છે. તમે જ્ઞાન દેવના વખાણુ કરોછો પણ તે થોડા વખતને માટેજ છે. જ્યાં સુધી મારા મુખના ઝપાટા જોયા નથી ત્યાં સુધી ભલે માન પામે, જ્યાં સુધી વાધની વાણી સાંભળી નથી ત્યાં સુધી બકરીઓ એં એં કરી કુદે, સિંહના શબ્દ સાંભળી શિયાળ સંતાઈ જાય છે, તેમ મારા નામને અને પ્રાકૃતને જાણુ-તાંજ પગમાં પડશે.

(ચાંગદેવ) રાગ, અમર ફળ આઠ્યું આ !

જ્ઞાન દેવ જ્ઞાની મોટો, સાંભળીઓ આજ રે;	
સાંભળીઓ આજ, એની લેખ નાંખુ લાજ રે.	જ્ઞાન દેવ. ૧
જુગિત જીતવાની કર, કામ કર કળથી રે;	
અભણ હારીને જશે, મુજ વિધ્યાના બળથી રે.	જ્ઞાન દેવ. ૨
જેણે ના ઝપાટો જોયો, તેને તન મન રે.	
અજ્ઞ અજ્ઞ તજે, શુણી વાધનાં વચન રે.	જ્ઞાન દેવ. ૩
આજે હરાવીને આવું, વાદ ને વિવાદે રે;	
શિયાળ સંતાઈ જાએ, સિંહ તણા સાદે રે.	જ્ઞાન દેવ. ૪
ભોળા ભોળા ભગતોનું, ભણતર કાચું રે;	
કેવળ કલ્યાણ માને, શ્રીનું નામ સાચુ રે.	જ્ઞાન દેવ. ૫
જ્ઞાનદેવથી વાદવિવાદ કરવા કાશીથી બારોબાર અલકાપૂર જવા નીક-	

૧ મોડે-ઉતારે, ૨ અવધી-છેવટ, ૩ તન મન-કુદમ કુદા. તનમનાટ.

જેલા આંગદેવને, ધીમે ધીમે વિશેષ ખખર મળતા ગયા કે, અલકાપુરીમાં જ્ઞાન દેવજી મહા સમર્થ અને ગુરૂ કરવા લાયક છે, છેવટ અલકાપુરી પાંચ ગાઉ છેડી રહી એટલે “ ગાડુ અચક્ષું. ” મનમાં કાંઈક ડગડો પેડો. પહેલાં તો પુરણ પરીક્ષા કરવી પછી ચોગ્ય લાગે તો ગુરૂ કરવા. પરીક્ષા કરવા માટે રૂપરૂ થયું નહિ. પ્રથમ પત્ર લખી જોવો, તેનો જવાબ આવતાં સમજાવુનો તોલ બંધાશે. આવા વિચારને આધીન થઈ, પાંચ ગાઉ ઉપર વગડા વચ્ચે મુકામ નાંખી, આંગદેવજી મહારાજ પત્ર લખવાના વિચાર કરે છે.

હવે શુ લખુ, મથાળાના શબ્દોમાં શું લખું; માન પાનના શબ્દોમાં શું લખુ, ચિરંજીવી લખુ તો ખોટું કારણકે તે મારો શિષ્ય સેવક કે બેટા નથી. જો શિરછત્ર લખુ તો પણ છાત્રે તેમ નથી. તે મારો બાપ, ગુરૂ કે કુટુંબનો વૃદ્ધ પુરૂષ નથી.

[આંગદેવ]

રાગ, દોહરો.

ચિરંજીવી ચીતથી ચહું, એતો ખોટું આળ;

શિષ્ય નથી સેવક નથી; નથી પુત્ર કે બાળ.

૧

મળતાં પહેલાં મન કળું, પ્રથમ પાઠવી પત્ર;

પિતા ગુરૂ પિત્રધ નથી, કેમ શોભે શીર છત્ર.

૨

(કર્તા) શું લખુ શુ લખુ કરતાં ; કરતાં રાત્રી જતી રહી અને પરોઢ થયું, એટલે વગર લખેલો કેરો કાગળ વાળીને એક શિષ્યના હાથમાં આપ્યો અને કહ્યું કે જા અલકાપુરીમાં જ્ઞાનદેવને આપજો.

[કવિ]

રાગ, મરાઠી સાખી.

વિચાર કરતાં વહાણું વાયું, પો'હ ફાટ્યો છે ફડાક;

ગડી કરી સોંપ્યો સેવકને, કાગળ કેરો કડાક;

અલકાપુર જઈ, જ્ઞાનદેવને આપો સહી. અલકાપુર જઈ.

આંગદેવનો શિષ્ય પત્ર લઈ, સિદ્ધિના બળ વડે કરીને, આકાશ માર્ગે ઉડ્યો; જ્યાં જ્ઞાનદેવજી મહારાજ, રૂક્મણી પતીનું ધ્યાન કરતા બેઠા છે, ત્યાં આંગદેવનો શિષ્ય આકાશ માર્ગે આવ્યો. આવતો જોતાંની સાથે જ જ્ઞાનદેવ બોલ્યા કે આવો ! તમને આંગદેવે મોકલ્યા છે ? પાંચ ગાઉ દુરથી સંદેશો કેમ કહાવે છે કાંઈ વાદના પગ થાક્યા છે ? જ્ઞાનદેવને મુખેથી આવા શબ્દો સાંભળીને, આંગદેવનો શિષ્ય અચંબો પામી ગયો; અને પત્ર આપ્યો.

કોરો કડાક ફાગળ જોધને જ્ઞાનદેવજી બોલ્યા. વાહ ! આ શુ ! ચૈદસો શિષ્ય કર્યા ને સાઠ વરસ કાઢ્યાં ત્યાં સુધી કોરો ને કોરોજી રહ્યો કે શુ ? સર્વ સાધનો ભક્તિથી હેઠ છે. આંખાના ઝાડને ફળ ન આવ્યાં તો તેનું વધવું વૃથા છે, જળ વગરનું સરોવર અને નદી નકામ છે, સંતતી વિનાની સ્ત્રી નકામી છે; પુર્પાર્થ વિનાનો પુરૂષ નકામો છે. ઉદારતા વિનાનું ધન નકામું છે. વરસાદ વિનાનો ગગડાટ નકામો છે. પોતાનામાં દયા ન હોય તો ભૂત પ્રાણી ઉપર દયા કરવી નકામી છે, તેમ સદ્ગુરને શરણે ગયા વિનાનાં વર્ષ અને ભગવાનની ભક્તિ વિનાની જીંદગી નકામી છે.

(જ્ઞાનદેવ) રાગ, એણેરે લક્ષણે સાધુ સમજાએ; (સુરદાસ)

ભક્તિ વિનાનું જીવન જંગલમ જાણવું,

દેહ ધરી ધરવા બોમી પર ભારજો;

સાર વિનાના સાર વસ્તુ નવ ઝોળખી,

આવરદા પુરો કરવા અવતાર જો.

ભક્તિ વિનાનું ૧.

જંગલ વનમાં ઝાડ વધ્યું શા કામનું,

અવસર આવ્યે અમૃત ફળ ના આપે જો;

નપુસક નરનું જીવ્યું, જગમાં નામનું,

કામ કષ્ટ કામનું તે નવ કાપે જો.

ભક્તિ વિનાનું ૨.

૩૫ શુણ્ઠ ભરપુર ભરેલી ભામની;

ઝાંખી જોવા ન મળે જોની જોડય જો;

સુત વિનાની સુંદરતા, તે સ્યામતા;

વંઝા વચ્ચે પુત્ર પ્રસવની ખોડય જો.

ભક્તિ વિનાનું ૩.

નીર વિનાની નદીઓ શોભે નહિ કદી,

૨કર્મ વિનાનો કેવો બ્રાહ્મણ બાળ જો,

શુર નુર વિન નરપતી, તે નહિ કામનો,

વૃક્ષ વેલ વિન, વાડી જેમ વીકરાળ જો.

ભક્તિ વિનાનું ૪.

ધન સંચુ પણ ધરમ કરમ સુજ્યાં નહિ,

નાક વગરની નારીને શુ ૩૫જો,

ઉજ્જડ વનમાં જોખમ કરશે જીવનું,

કુવા ઉપર જો કંખડ ઢંકાય ખુલ્લ જો.

ભક્તિ વિનાનું ૫.

ગગન વિષે ગગડાટ થયો શા કામનો;
 વિજળી ચમકે, આવે નહિ વરસાદ જો,
 પેલા ભવની પુન્યધ પ્રગટી જાણવી;
 બાપાલાલ કહે, પ્રભુ અરપે પરસાદ જો. ભકિત વિનાનું ૬.

જગ જ્યોતી સ્વરૂપના ઝળકારા વિનાનું જીવન દીપક વગરના દરબાર જેવું છે. મારા ચાંગા સમજી જાને ! આ પ્રમાણે પત્ર લખીને ચાંગ દેવના શિષ્યના હાથમાં આપી દીધાં.

પત્ર વાંચીને ચાંગદેવનાં અંતર ચક્ષુ ઉઘડી ગયાં. અહાહાહા ! આવા જ્ઞાનના સાગરને મારે મળવા જવુંજ નોંધ્યો. ચાલો તૈયારી કરીએ, પોતાના સર્વે શિષ્યોને આજ્ઞા કરી પોતે પોતાનું પ્રાકૃમ બતાવાને વાધ ઉપર બેસી ગયા ! સવારના પરાઈમાં ચાંગદેવ અલકાપુરીની ભાગેળ સુધી આવી પહોંચ્યા છે. તેમને આવતા જોઈ ગામના લોકો હેરત પામી ગયા. અહાહાહા ! કેવો ચમત્કાર ! નાગના અછોડાને વાધની સ્વારી ! તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે. અતીતની સ્વારી, જ્ઞાન દેવજી મહારાજને ઘેર જાય છે, તે ઉપરથી લોકો દોડતા દોડતા જ્ઞાન દેવજી મહારાજને ખબર કરવા ગયા. તે વખતે, જ્ઞાનદેવજી, સુત સોપાન દેવજી, અને માજી મુક્તા બાઈ ત્રણે પડેલા મકાનના એક કોટડા ઉપર બેસીને દાતણ કરતાં હતાં, તેમને લોકોએ કહ્યું, મહારાજ કોઈ અતીત વાધ ઉપર બેસીને આપને મળવા માટે આવે છે. તે સાંભળી જ્ઞાનદેવ પ્રસન્ન થયા, અને કહ્યું કે, ચાંગદેવજી આવતા હશે ! ચાલો ત્યારે આપણે પણ સામા મળવા જઈએ. મહારાજની સામા જવાની ધ્રુષ્ટા થઈ છે એમ જાણીને અનેક શિષ્યો બોલ્યા. હું ગાડુ લાવું ! હું ગાડી લાવું ? જ્ઞાન દેવ કહે, હવે ગાડુને ગાડી આવે એટલો વખત નથી. ગાડુ જોડતાં જોડતાં ચાંગ દેવની સ્વારી આવી પહોંચે. ચલ ! ચલ ! કોટડા તુઈ ચલ ! તેજ વખતે ભીંત ચાલી. તે જોઈ લોકો મોટે અવાજે જય બોલ્યા.

[કવિ]

રાગ; ગાજે ગગન ગરરર ?

કરી કિંકારી કરરર; કિંકારી કરરર,

આ શો ગજબ થયો અરરર;

અરે અરરર, અહા ! અરરર.

રે, કરી.

૧. પરસાદ-પ્રસાદ. આશીર્વાદ, ધર્મર કૃપાથીજ પ્રાપ્ત થએલી હોય તેવી તિમ પ્રુદ્ધિ.

શુ ભક્તિ સાહેબની, શુદ્ધ ગજબની વાત;

સત્તા સુંદરિયામની, તિવ્ર ત્રિભુવન તાત.

ચાલે ધસાતુ ધરરર, ધસાતુ ધરરર,

જડમાં જીવન આવ્યું ઝરરર,

આવ્યું ઝરરર, આવ્યું ઝરરર.

રે, કરી. ૧.

મહી માટીતું કોટકું, અધીકો કરે અવાજ;

જાંખી જોતાં નવ જડે; ઉત્તમ એજ હવાજ;

સરે સરકાતુ સરરર; સરકાતુ સરરર,

ચાંગા ચમ્મર થયા થરરર,

થયા થરરર...અહા ! થરરર.

રે, કરી. ૨

જ્ઞાનદેવને કોટકા ઉપર બેસીને આવતા જોઇ, ચાંગદેવજી વાઘ ઉપરથી ઉતરી ગયા. પગે પાળા જ્ઞાન દેવના સામા ગયા અને તેમને નમીને બોલ્યા. હે જ્ઞાનદેવજી મહારાજ !

(ચાંગદેવ)

રાગ, મરાઠી સાખી.

પાર વિનાના પંડિત હરવ્યા, હરવ્યા મોટા મહંત;

ધડી એકમાં ગર્વે ઉતાર્યો, ખલકપતિને ખંત;

છો ભક્તિ વંત; જ્ઞાનદેવ તમે સાચા સંત.

છો.

જ્ઞાન—અહો ચાંગદેવ તમે તો, સિદ્ધ અને સમર્થ પુરુષ છો.

ચાંગદેવ—મહારાજ સિદ્ધી તો શમી ગઇ અને ભક્તિ ભભકી ઉઠી. મેં ચૈતન્ય પ્રાણીને વશ કર્યા પણુ આપેતો જડને ચેતન બનાવ્યા છે.

જ્ઞાનદેવ—આવો આ વડના ઝાડ નીચે થોડીવાર વિશ્રાન્તી લઇએ અને કાંધક વાત કરીએ.

ચાંગદેવ—જ્ઞાનદેવજી મહારાજ ? તમે કેનો જાપ જપો છો ?

(જ્ઞાનદેવ) રાગ, અનેક વખત જ્યારે યત્ન કર્યું. (સૈર'મિ.)

મહા ૧જૂત વિષે બણુકાર રહ્યો, ચૈતન્ય પ્રભુ પરમેશ્વરનો.

વિના ઝાંઝર, પણુ ઝણુકાર રહ્યો.

ચૈતન્ય પ્રભુ.

શ્રી સર્વમાં વ્યાપક એકજ છે, ત્રિભુવન ટકાવ્યાનો ટેકજ છે;

તેને બજવાથી ભવનો છેકજ છે.

ચૈતન્ય પ્રભુ. ૧

કોઇનો આપ નથી; કોઇનો બેટો નથી; કોઇથી બેડો નથી; કોઇથી છેટો નથી,

કોઇના વાવેલા વડનો ટેટા નથી.

ચૈતન્ય પ્રભુ. ૨

છેક છોટા નથી, મહા મોટા નથી, ચૈદ બ્રહ્માંડમાં જેનો જોટા નથી;

જુગદીશ જપે તેને તોટા નથી.

ચૈતન્ય પ્રભુ. ૩

ચાંગદેવ—વાહ કૃપા નિધાન, વાહ ! આપે એક ખોલમાં હજાર ખોલ કહી દીધા. મારા અજ્ઞાન રૂપ અધિકારને દુર કરી જ્ઞાનના દીવાને પ્રગટ કરી દીધો, હવે તો હું આપને શુર કરીને માનીશ !

જ્ઞાનદેવ—હે ચાંગા ! ચૈતન્ય સર્વ ગત છે, સર્વ ભૂત પ્રાણીમાં એકજ છે, તે નાતુ કે મોડુ, છેડુ કે નજીક નથી. ગગનમાં વાદળનો વિસ્તાર વધ્યાંજ કરે તેથી આકાશમાં સંકાય થતો નથી; સ્થુળ ગમે તેટલું વધે, પણ ચૈતન્ય સચ્ચિદાનંદ તો તેટલું ને તેટલુંજ છે. બ્રહ્માંડમાં જેજે જોવામાં આવે છે તે તે આપણા શરીરમાંજ છે, પરંતુ માયા અને અવિદ્યાના થયેલા જોગના બળથી આપણને બ્રાંતી પડી ગઇ છે તેથી જોવામાં આવતુ નથી. વિવેક અને વિચાર કરીને પ્રથમ આપણા ચિત્તની અંદર જોવાથી સમજશે કે આખા જગતનું બીજ આપણામાં સહજ સ્વભાવે છે.

(જ્ઞાનદેવ)

રાગ; ધ્રુવ.

જય જય વિઠુઆ મહાર; જુગજીવન જુગદાધાર,
જય જય વિઠુઆ મહાર; વિશ્વેશ્વર વિશ્વાધાર;
જય જય વિઠુઆ મહાર; સૌ સૃષ્ટિના શણગાર,
જય જય વિઠુઆ મહાર; શ્રી વિકૃત કરજો વહાર;
જય જય વિઠુઆ મહાર; પામરને ઉતારો પાર.

(કવિ)

રાગ; મરાઠી સાખી.

વિશ્રાંતિ વડ નીચે બેસી, કયો સમાગમ સાર;
ભાવ થઈ બનને જણ બેઠ્યા; હૈએ હરખ અપાર;
વિનવે વારંવાર, વહાલા જેને વિશ્વાધાર.

વિનવે.

અમૃતને જોઇ ચૈાષદ્ધિ લાજ પામી જાય; તેમ જ્ઞાનદેવને જોઇ ચાંગદેવ શરમાઇ ગયા. ભરતનું પ્રાકૃમ જોઈ હતું માનજીતો ગર્વ ગળી ગયો; હતો તેમ જ્ઞાનદેવની ભક્તિ આગળ ચાંગદેવની સિદ્ધિ સંતપ્ત ગઈ.

જાંયુવતિના લક્ષ વખતે શ્રી હરિયે ઘોડા પાસે ગાન કરાવી નારદજીનો ગર્વ ઉતારી નાંખ્યો હતો, રૂક્મણીએ સીતાજીનું રૂપ લઇ સત્યમામાને ઉદ્દેગ કરાવ્યો હતો, ગાયને ઈંદ્ર ચોરી ગયો ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે નવી ઉત્તપન્ન કરી બ્રહ્માજીનો ગર્વ ઉતાર્યો હતો તેમ જ્ઞાનદેવે ચાંગદેવનો ગર્વ ઉતારી નાંખ્યો.

જ્ઞાનદેવ તથા ચાંગદેવે જે વડ નીચે બેસીને સમાગમ કર્યો તે વડનું નામ વિશ્રાન્તિ વડ પડ્યું. હજી પણ તે વડ નીચે વિશ્રામ કરનારને સાધુજન સુકિત મળે છે એવી માન્યતા છે. ચાંગદેવનો હાથ જાલીને જ્ઞાનદેવ ઘેર લઇ ગયા.

[કવિ] રાગ: ચૌવન ખિદ્યુ આવ્યા છીએ, રસ;

અતી હેતે જાલીને ગુરૂ ઘેર ગયા,

ચાંગાને ચિત્ત ચઢ્યા, રાજના રોળ થયા;

ચાંગાને ચિત્ત ચઢ્યા, રાજના રોળ થયા,

રા...મ, રા...મ, રા...મ, રામ.

અતી હેતે. ૧

ચાંપ લાગી હાર્યાના હેવાલ કહ્યા;

દીલમાં દાખી દયા, મનમાં આવી ૧મયા;

દીલમાં દાખી દયા, મનમાં આવી દયા,

રા...મ, રા...મ, રા...મ, રામ.

અતી હેતે. ૨

જે વખતે ચાંગદેવનો હાથ જાલીને જ્ઞાનદેવ ઘરમાં લાવ્યા તે વખતે સુક્તા બાઇ નગ્ન સ્વરૂપે સ્નાન કરવા બેઠા હતાં; તેમને જોઇ ચાંગદેવ ધસીને બહાર નાઠા, ત્યારે સુક્તા બાઇ બોલ્યાં, હઠું સુવા ૨ તુગરા !

[કવિ] રાગ, દોહરો.

ગુણવંતા ઘરમાં ગયા, ૩ સુક્તા કરતાં સ્નાન;

ચાંગાએ મુખ ફેરવ્યું, ગુરૂ પત્નિ ગુણવાન.

૧

ચતુર ચેતીને વધ્યાં, હે તુગરા નાદાન;

સારી ખોટી સમજનું, ગુરૂ વિના નહિ જ્ઞાન.

આવાં મર્મ વચ્ચેના સાંભળી, ચાંગદેવ પાછા વળી પગમાં પડી પુછવા લાગ્યા કે માણ તમેએ શી રીતે જાણ્યું કે, મેં ગુરૂ કર્યા નથી.

સુક્તાબાઇ—જે ગુરૂ કર્યા હોત તો મારૂ શરીર ખુલ્લુ જોઇ તને વિકાર ન થાત; શરમ ન લાગત; લજ્જા ન આવત !

ચાંગદેવ—સત્ય કહો છો માણ, મેં આજ સુધી ગુરૂ નહોતાજ કર્યા પણ આજથી જ્ઞાનદેવજી મહારાજને ગુરૂ કર્યા છે. માણ ગુરૂ કર્યા પછી પણ સ્ત્રીઓનાં નગ્ન શરીરને ન જોવાં એ શાસ્ત્રની મર્યાદા છે.

સુક્તાબાઇ—અસ ! એજ તુગરાનાં લક્ષણ છે. સારા મહેલની ભીંતોમાં બારીઓ, જાળીઓ, ગોખલા વિગેરે મુકીને તેને શુશોભીત કરે છે, તેવીજ

રીતે, દેહમાં પડેલા સધળા છીદ્રાને તેવાજ ગોખલા વિગેરે સમજ્યો હોત
તો પાછુ ફરવું ન પડત, પણ તે જ્ઞાન ગુરૂ વિના ન હોય !

રાગ; ઢાહરો.

કાચી કાંણું પાડીઆં, નક્કી વધવા ૧નોખ;
મહેલ વિષે માલમ પડે, જેવા જાળી ગોખ.

ચાંગદેવ—(પગે પડીને) વાહ મુક્તાબાઈ ! સેજ અધુરો રહેલો
ધડો તમે ભરી આપ્યો. ખૂબ કથન કહ્યું.

જ્ઞાનદેવજી વારંવાર સ્તુતી કરી શરણે ગયા. જ્ઞાનદેવે કૃપા કરી મુસ્તક
ઉપર હાથ મુક્યો. તેજ વખતે ચાંગદેવને ખરે વૈરાગ થયો, દેહની મમતા
અને મનનો અભિમાન ટળી ગયો.

[કવિ]

રાગ; ઢાહરો.

ગુરૂ ચરણ ચાંગા નમ્યા; જેતાં સધળો સાથ;
જ્ઞાનદેવ ગરવા થયા, મુસ્તક મુક્યો હાથ.

શ્રી સિદ્ધેશ્વર મહારાજકી જય; શ્રી વિઠ્ઠલનાથજી મહારાજકી જય.

[કવિ]

રાગ; શ્રી જગતપતી.

ધન્ય ધન્ય ધન્ય, મુજ જનમ ધર્યો ધન્ય;

ગુરૂ જ્ઞાનદેવ મળ્યા; શ્રી હરીના જન.

જ્ઞાનદેવથી જ્ઞાન થયું, ને ટળી ગયું અજ્ઞાન;

સાચા ગુરૂએ સહાય કરીને, ભલુ કરાવ્યું ભાન.

ધન્ય. ૧

ખાંતેથી ખોળીને જેતાં, જડ્યો નહિ આકાર;

નિમેષમાં નક્કી કરી આખ્યા, શ્રીજીએ સાકાર.

ધન્ય. ૨

ગુરૂ વિનાનું જ્ઞાન નકામું, જેમ કૃપણું ધન;

ગોળ વિના કંસાર કહ્યો, લવણુ વિનાનું અંન.

ધન્ય. ૩

હાથેળીમાં હરી બતાવી, ઉતાર્યો હંકાર;

ભક્તિ વશ ભગવાન ખરેખર, ત્રિલોકમાં ટંકાર.

ધન્ય. ૪

જ્ઞાનદેવને મુક્તાબાઈની, પ્રભુ ચરણમાં પ્રીત;

નારાયણનું નામ જાપીને, જાલી ચલાવી ભીંત.

ધન્ય. ૫

હરી હરીના જનને જાણી; હાજર થાએ હા...લ;

નખ શિખ નિરખી નારાયણને, ખોલે બાપાલાલ.

ધન્ય. ૬

જગ જ્યોતીનો જય જાપી લ્યો, મુકી મનાના રમોડ;

હોત કરીને હરીજન ખોલો, જય જય શ્રી રણછોડ.

ધન્ય. ૭

❀ ❀ ❀ યોગિરાજ ગોપિચંદ્ર. ❀ ❀ ❀

(કવિ)

રાગ, ગિતિ.

શ્રી શંભુના બાળકા. ધર નિરંતર ધ્યાન;
અમર પુરુષ ઓળખાવવા, ગરબુ આંખો જાન.

(કવિ)

રાગ; તા...તુંમ, તનત દીયનરા;

દે...વી, સુખની દાતા.

સાવિત્રીના સુતા કુંવારી; સરસ્વતિ મહા મંગળકારી;

સેવી પામુ શા...તા.

દે...વી. ૧

બાળકને સદ બુદ્ધિ આપો, કુડ કપટ કુબુદ્ધિ કાપો;

એવી મોહક મા...તા.

દે...વી. ૨

શુદ્ધ મને શારદ ને સમર; ભર વરસાદે તીખુ તમર;

જે...વી, શુભપતી ગા...તા.

દે...વી. ૩

(કવિ)

રાગ; ક્યાંથી આ સંલગાય, મધુર સ્વર;

અલખ નિરંજન નામ; જપો સૌ અલખ નિરંજન નામ.

નામ સમરતાં નામી મળશે; પોતે પુરણ કામ.

જપો સૌ. ૧

નામ નિરંજન સૌથી સોંધું; કાઢી નાંખે કામ.

જપો સૌ. ૨

એક ચંદ્ર એક મુગટ મણીમાં, રમી રહ્યા શ્રી રામ.

જપો સૌ. ૩

સોંધામાં સોંધુ ને મોંધામાં મોંધું; ઠરવા રહે કામ.

જપો સૌ. ૪

તુચ્છ વિધ્યતો લાગ કરીને, સમરો સુંદીર સ્યામ.

જપો સૌ. ૫

પુસ્ત પાપની બેડી બંધન; તોડી નાંખે તમામ.

જપો સૌ. ૬

બાપાલાલ બહુ નામી ભજ્યો; હૈએ રાખી હામ.

જપો સૌ. ૭

(કવિ)

રાગ; ગિતી.

ગૌડ દેશનો સ્વામિ; પુરણ કામી; ગોપિચંદ્ર નામ;

પુરણ પદને પામ્યો; શુદ્ધ હૃદયથી ત્યાગી તમામ.

૧ શંભુના બાળક=ગણપતી. ૨ ગરબુ=રૂઢ. ૩. તમર-વરસાદ વરસતી વખતે આકરો અવાજ કરે છે તે છવડ. (વરસતા વરસાદના અવાજની પાર અગળ નાંખે છે.) ૪ ચંદ્ર-રેફ, અર્થે ચંદ્ર. ૫ મણી-અનુસર, અક્ષરને માંથે મીડું. ૬ કામી-વિલાસી; ભોગ વિલાસને ભોગવનારો.

રાગ, મરાઠી સાખી.

વૈભવ મુકી વંન સિધાવ્યા; નામ નિરંજન જપવા;

ત્રિવીધીના તાપ શમાવા; સુર્ય તાપથી તપવા;

૧૮૫વા ભવ કુપ, ભપકી ઉડ્યો ભારે ભૂપ.

૮૫વા.

(કર્તા) ગોડ દેશ એટલે ઢાકા બંગાળનો ગોપિચંદ્ર નામનો રાજા હતો, જેને બાળાવસ્થામાં મુકીને તેના પિતા સ્વર્ગવાસ થયા હતા, તેની મા મેનાવંતી, જે પુરણ પતિવ્રત ધર્મ પાળનારી હતી, તેણે પોતાના સ્વામિના સ્વર્ગવાસ થયા બાદ, બાળકને ઉછેરીને રાજ કારભાર ચલાવ્યો. બાળક થોડાં ઉમરે આવ્યો એટલે તેને રાજ્યતંત્ર સમગ્રવી રાજ્યદંડ આપીને રાજગાદી ઉપર બેસાડ્યો.

પુર્વના પુન્યે નિવડેલા અતી હોંશિયાર અને ચાલાક રાજા ગોપિચંદ્ર થોડોક વખત માતાજીને પુછી પુછીને રાજ્ય ચલાવ્યું. જ્યારે પોતે સધળી વાતે વાકેફ થઇ ગયો, ત્યારે પુછવાની જરૂર રાખી નહિ.

જીનો અને અનુભવી પ્રધાન એટલે રાજાને રાજ કાજમાં જરાય જોર આવવા દેતો ન હતો, એમ કરતાં રાજા બરાબર ઉમર લાયક થયા એટલે બીજી તરફથી સ્ત્રિ વિલાસના સુખમાં પડ્યા. બાળાવસ્થામાંજ ભગ્ન કરેલું હતું, અને તે સત્તવતી કન્યા પણ રાજાના સુખાગ્રે સતી અને પતિવ્રતા નીવડી હતી. તેણે રાજાની સારી પ્રિતી સંપાદન કરી હતી અને રાજાને એટલા બધા પ્રેમમાં બંધન કર્યા હતા કે, રાજકાજનું સઘળું કામ પ્રધાનજી નભાવી લેતા હતા, માતાજીની મુલાકાત પણ કોઈ દીવસ કરવામાં આવતી. ગોપિચંદ્રના સુર્યતા ઉગતા પણ મહેલમાં અને આયમતા પણ મહેલમાંજ.

[કવિ] રાગ; તેડયોરે બ્રાહ્મણનો સાથ. (ચંદ્રહાસ)

મેળ કરે છે રે, મહારાજ તો મેળ કરે છે;

ઉરે આનંદ ઝરે છે રે.

મહારાજ તો.

ગોડ દેશ બંગાળના, ગોપીચંદ્ર મહારાજ;

તરણુ પણાને પામતાં, હાથમાં આવ્યું રાજ.

મહારાજ તો. ૧

પ્રિતી કારક પ્રેમદા, તેમાં તંન તણાય;

ભગ્ન નહિ ભગવાનનું, ભામની મુખ ભણાય.

મહારાજ તો. ૨

આવ ભાવ અધીકા કરે, લેશ ધરે નહિ લાજ;
 પ્રધાન પુરા પ્રેમથી, કરે છે રાજ્યનું કાજ. મહારાજ તો. ૩
 રટણ કરે રામા તણું, જેમ દોષ કામી જન;
 સત્યવતીના સ્નેહમાં, અર્પણ તન મન ધન. મહારાજ તો. ૪
 ક્યાં ઉગે ક્યાં આયમે, તેહ તણું નહિ ભાન;
 ગરવે રાજ ગોડનો, ગોરી વિષે શુભતાન. મહારાજ તો. ૫

બહાદુર પરાક્રમી સ્વરૂપવાન અને વીજ્યથી રાજ ગોપીચંદ્ર, સ્ત્રિવિલાસ માં ડુબી ગયો, રાજના કોષ પણ કામમાં ચિત ન પરાવાયું પણ સત્યવતીના આવ ભાવ અને કટાક્ષ બાણથી વીંધાઈ ગયો; એટલે ડગલે ડગલે અને પગલે પગલે ફરવા લાગ્યો. પોતાના પુત્રની આવી વિષયી અને વિલાસી વર્તણૂકને જાણી માતા મેંનાવતી ઉદાસ થઈ ગઈ. *પુરાના પ્રધાનની સાથે સંદેશા કહાવી, બોલાવી, માતાએ થોડું કહી જોયું પણ તેના હૃદયમાં કંઈ ઉતર્યું નહિ, અને જવાબ એજ મળ્યો કે રાજનું કામ ચાલ્યાજ કરે છે, એમાં કંઈ અટકી પડતું નથી.

રાજની આ રીત બાતથી રાજના મોટા મોટા અધિકારીઓ, અને નગરના શેઠીઆઓ પણ દિલગીર થઈ ગયા હતા. આ શું ? મહારાજ તો રાજ કાજમાં જરાય ધ્યાન આપતા નથી. આ બધી વાત સારી નથી. આમાંથી કોઈ વખત રાજને હાની પહોંચશે એવું, સત્યવતી સારી રીતે સમજતી હતી. તોપણ રાજની સંપૂર્ણ પ્રિતી પોતાનીજ તરફ હતી, જેથી તે પોતે પુરણ પ્રસન્ન રહેતી; અને પ્રસંગોપાત તે પણ વડા પ્રધાનને પીતા તુલ્ય ગણીને કહેતીજ રહેતી હતી કે, જોજો રાજ્યમાં કોઈ પ્રકારનો ખુમાર ન થવા પામે.

આવા સમયમાં ભય તો ન આવી પડ્યો, પણ રાજના પુર્વના સંજોગે તેનું કલ્યાણ કરવાને તથા તેના અંતર ચક્ષુ ઉઘાડવાને માટે, રાજના રાજ અને મહારાજના મહારાજ એવા જોગેશ્વર જાળધર નાથ પધાર્યા,

[કવિ] રાગ; છત્રપતી દુર્યોધન રાજ. (સૈરંદ્રિ)

એક સમય જાળધર જોગી, ફરતા ફરતા ત્યાં આવ્યા;
 ઝાઝા જોગી ઝુંડ પછાડી, લક્ષ ધરી સાથે લાવ્યા. ૧
 સત્ય સમાગમ સૌથી કરતા; હરતા ફરતા યદીન નીષે.
 પ્રેમ સહીત પોતે ઉતરીઆ, ગોપિચંદ્રના બાગ વિષે. ૨
 અલખ નિરંજન નામને ભજતા, તજતા પંચવિષયની વાસ;
 જુઠી જાળ માયાની જોધને, હરદમ જોગી રહે ઉદાસ. ૩

જળ તોડવા જગના જનની, કામ ક્રોધ પર બહુ કોપી;
 અણુધાર્યા આવીને બેઠા, જળધર ઝડો રોપી. ૪
 જશ જોગીના ઉડતા ચાલ્યા, ઘણા કહે છે ગુણ ગરવા;
 સત્યવતી સાથે લઈ આવ્યા, ગોપીચંદ્ર દર્શન કરવા. ૫
 અતી પ્રેમથી આશીશ દીધી, રાજ આયુષ દીર્ઘ રહેો;
 વિષય ભોગ વિસારે મુકી, અલક નિરંજન નામ કહો. ૬

[કર્તા] વિષય ભોગ વિસારે મુકી અલક નિરંજન નામ કહો; એ શબ્દો ઉપર રાણી સત્યવતીનું ધ્યાન વધારે ખેંચાઈ ગયું; જેથી જળધરનાથ જોગીના ઉપર તેને અંતઃકરણમાં સ્વાભાવીક દ્રેષ ખડો થયો. મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે, આ જોગી ઝાઝા દીવસ રહેશે તો “ ધરખોળ ધાલશે. ” મારા ઉપરથી પ્રિતી ઓછી કરાવશે એટલુંજ નહિ, પણ રાજ રાજનો તથા તેની સાથે ભોગ વિલાસના સધળા વૈભવનો ત્યાગ કરીને વન જતા રહે એવું અણુતર અણુશે, માટે કોઈ પણ રીતે આ જોગીને અહીં ન ટકવા દેવો, એ લાભકારી છે, અને તે રોકાય તો જોખમકારી છે. આજે ઘેર જઈને સ્વામીને બરાબર બજાવવા પડશે. જે શબ્દો ઉપર રાણીનું ધ્યાન ખેંચાયું તેજ શબ્દો ઉપર રાજનું. ધ્યાન પણ ખેંચાયું હતું. રાજપાટ વૈભવને મુકી અલક નિરંજન નામ કહો ? આ શું કહ્યું ? બસ હવે મહાત્માનો ઉપદેશ માનીને જોગી થઈ જવું.

રાજના મનમાં કાંઈ છે અને રાણીના મનમાં કાંઈ છે; પછી થોડી વારે ત્યાંથી રાજનની સ્વારી પાછી ફરી. રાજ રથમાં બેઠા છે અને રાણી માદ્રામાં બેઠાં છે. રાણી સત્યવતીના સંગમાં અનેક દાસીઓ છે; અને રાજનની હજુરમાં અનેક દાસો, સેવકો તથા આગળ ઘોડેચારો છે. ગોપીચંદ્ર નાના એટલે આઠ દશ વરસની ઉંમરના હતા તે વખતે એકવાર સધળી સ્વારી સાથે, રાજકુમારને લઈ પ્રધાનજી શહેરની પરકંમા કરવા નીકળ્યા હતા. માર્ગમાં ચાલતાં એક નેળ આવી, જ્યાં સ્વારી આગળથી રોકાઈ, સ્વારી રોકાતાંની સાથે રાજએ પુછ્યું; સ્વારી કેમ અટકી ?

પ્રધાન—સરકાર; માર્ગમાં મુવેલુ જાટ પડ્યું છે.

રાજ—વળી મુવેલુ જાટ કેવું ? (રાજ ઉતરીને આગળ આવ્યા.)

પ્રધાન— (ખતારીને) આ જાટ મરી ગયું છે; તે માટે ભંગીઆ બોલાવ્યા છે, તે આવશે ત્યારે તેને અહીંથી ખસેડી લઈ જશે.

રાજ—ઉધી ગયું છે, તેને તમે મરી ગયું છે, એવું કેમ કહો છો ?

પ્રધાન—સરકાર; ઉઘી ગયું હોય તો તો હમણાં ઉડીને આવવા માટે; પણ મરી ગયું તેતો ઉડી શકતુજ નથી.

રાજા—એને ઉઠાડવા પ્રયત્ન કરી ચુક્યા ?

પ્રધાન—ઉઠાડવા પ્રયત્ન કરવાની જરૂરજ નથી, એને તો ઉચ્ચકાવી બાંખી એક જગાએ બાળી મુકવાનો અગર દટાવી દેવાનોજ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

રાજા—પ્રધાનજી, મરી ગયું કેમ કહેવાય ? એનામાંથી શું ગયું ?

પ્રધાન—એનામાંથી જીવ ગયો, મહારાજ ?

રાજા—જીવ શું ?

પ્રધાન—પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ, એ પાંચ મહાબૂત તત્ત્વના સમુદાય વડે બનેલા જડ દેહને, સઘળી ક્રિયા કરાવે છે તે જીવ.

રાજા—તે જીવ કેમ જતો રહ્યો ?

પ્રધાન—તેની અવધ થઈ ગઈ; એટલે તે જતો રહ્યો.

રાજા—તેની અવધ કેટલી હોય છે ?

પ્રધાન—તેની અવધનો નિશ્ચય નથી ! પાંચ, દશ, પચીસ, ત્રીસ, પચાસ, સાઠ, શીતર કે સો વરસ અને સોથી પણ ઉપર. દરેકને કાચ ખાય છે. પ્રાણી માત્રનો જીવ જાય છે, અને કાયાને અડી અગ્નિથી બાળી મુકવામાં આવે છે.

રાજા—જેમ ઊંટનો જીવ ગયો, તેમ બીજા પ્રાણીનો પણ જતો તો હશેજ કેમ ?

પ્રધાન—હજી કેમ ન સમજ્યા મહારાજ ? પ્રાણી માત્રના જીવ એજ રીતે જાય છે, અને સર્વની કાયાની ખારી મારી થાય છે.

રાજા—પ્રાણી માત્રમાં તો તમે ને હું પણ આવી ગયા ?

પ્રધાન—હાજી ? સર્વને માટે એજ રસ્તો છે.

રાજા—અહુ સાફ, ઊંટનું જે કરવું હોય તે કરીને, ચાલો ઘેર.

નીચી વરણના મનુષ્યોને બોલાવરાવી; ઊંટને ખસેડાવી તેને અગ્નિ સંસ્કાર કરવાની આજ્ઞા કરી પ્રધાને સ્વારી આગળ ચલાવી. ઘેર આવ્યા પછી થોડી વારે, રાજાના હૃદયમાં અનેક અનેક તર્ક વિતર્ક થવા લાગ્યા. અહાહાહા ! શું આ બધી દુનિયા નાશવાનજ છે, એકવાર આ જગતમાંથી જવાનુજ છે, જેમ ઊંટમાંથી જીવ જતો રહ્યો તેમ આ દેહમાંથી પણ જીવ જતોજ રહેવાનો છે ! તેને માટે કાંઈ ઉપાય નહિ હોય કે જીવ ન જાય ? ના ના ઉપાય તો હશેજ, તે પણ વળી કોઈ જાણતાંજ હશે.

આવો દશ બાર વરસ ઉપર બનેલો બનાવ પણ અવસરે યાદ આવ્યો, જેથી રાજને વધારે ઉદાસી થઈ.

રાજને વિચારમાં ગુમ થએલા જોઈને, રાણી સત્યવતી પણ વિચાર કરવા લાગી કે, જરૂર જાળંધર જોગીનાં વચન રાજના હૃદયમાં સળંગ બેસી ગયાં છે; તેનાં પરીણામ મને દુઃખનું કારણ થઈ પડશે; માટે તેને ઉપાય પ્રથમથી જ ક્યો હોય તો કીક. “પાણી પહેલી પાળ બાંધવી,” એ ઉત્તમ છે. હે નાથ; તમે શું વિચારમાં પડી ગયા છો ? જોગીના બોલવા ઉપર ઉડો વિચાર કરવા જેવું નથી; પ્રાણી માત્રનો સ્વભાવ છે કે, પોતાની તરફ ખિંચવું. જોગી જોગી કરવા ઇચ્છે ને બોગી બોગી કરવા ઇચ્છે. ત્યાગી સર્વને ત્યાગીજ કરવાનું ચઢાય છે. પેલા જનમમાં કાંઈ સુકૃત નહિ કરેલું એટલે આ જનમમાં કાંઈ પામ્યા નથી.

(સત્યવતી)

રાગ; મરાઠી સાખી.

જોગીનાં મન જોગને ચાહે, જનને જોગી કરવા;

પુરવ જનમ કાંઈ પુન્ય કર્યું નહિ; નક્કી રહ્યા છે ૧ નરવા,

તરવા બવ સંસાર, રવગદાં વીણે આપ અપાર. તરવા.

રાજ—હે રાણી સત્યવતી; મહારાજે કહ્યું કે, વિષય ભોગ વિસારે મુકી અલક નિરંજન નામ જપો ! એટલે શું ?

રાણી—હું ક્યારની એજ કહી રહી છું, તે સંબંધી હાલમાં કાંઈ વિચાર કરવા જેવું નથી; એવી ગુલ્લ વાતો તરત સમજાતી નથી, ધીમે ધીમે હાથે દીવસે સમજાશે, મને તો સમજણ પડી ગઈ છે, હવે આપને સમજવાનું બાકી કહ્યું છે, તે થોડા દિવસમાં સમજાશે.

રાજ—માર્ગમાં એક ઉંટ મરી ગયું હતું, તેજ પ્રમાણે આપણે પણ મરવાનુંજ છે. ન મરી જવાય તેવું સાધન કરવા માટે એવા મહાત્માને શરણે જવું જોઈએ.

[કર્તા] જોગી જાળંધરનાથ રાજ ગોપિચંદ્રના બાગમાં ધણી વખત મુકી રહ્યા. જ્યાં ઉપદેશ લેવાને અને મહાત્માના દર્શન કરવાને માટે પ્રથમ તો ધણી ધણી માણસોની સભા થવા લાગી, પણ નરદમ સાકરના શીરા ધણી દીવસ બાધે અબાપે પડે છે, તેમ કેવળ બ્રહ્મજ્ઞાન અને આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ ધણી મનુષ્યોને ફાવતો અને ભાવતો આવ્યો નહિ, જેથી મનુષ્યનો સમુહ કાંઈક ઓછો થવા લાગ્યો. રાજમાતા મેનાવતી કે

૧ નરવા—નકરા, નાગાધુપ. ૨ વગદાં વીણવાં—ફાંફાં મારવા, વલખાં મારવાં.

મહાન વિચીક્ષણુ બુદ્ધિમાન અને સુધર્મને સમજનાર હતાં તેમણે નિશ્ચય જતું રાખ્યું, અને મહાત્માએને જોઈતી સધળી સાહિત્યની સવડો કરાવા માંડી. એક દીવસ જોગી જળધરનાથ, મેનાવતીને કહે છે, માધુ તુમને હમારી બહોત બરદાસ ઉઠાઇ. શ્રી સર્વેશ્વર તુમારા કલ્યાણ કરેગા !

(મેનાવતી) રાગઃ બોલો સ્થામ બોલો ! (સુરદાસ.)

આવ્યા...^૧ના...થ આવ્યા રે; ^૨આદેશ ભલે આવ્યા રે.

આદેશ ભલે આવ્યા રે; ^૩આદેશ ભલે આવ્યારે,

આવ્યા...ના...થ આવ્યા રે, આ દેશ ભલે આવ્યારે.

કોડે પધાર્યા કૃપા કરીને રે; કૃપાના સાગર કહાવ્યારે. આ દેશ. ૧

અગાનીને ઉપદેશ આપીરે; ભૂપતને મન ભાવ્યા રે. આ દેશ. ૨

પાત્રને પરખી જ્ઞાન દાન દીધાં રે, વેળું માંહે કળ વાવ્યાં રે. આ દેશ. ૩

કોટી જનોનું કલ્યાણ કીધું રે, ધન્ય જનેતાને ધાવ્યા રે. આ દેશ. ૪

કામ ક્રોધ મદ મોહને જીત્યા રે, લોભ ન લક્ષમાં લાવ્યારે. આ દેશ. ૫

પવિત્ર પગમાં પુરણ પ્રિતે રે, સૌકાએ શીશ નમાવ્યાં રે. આ દેશ. ૬

આપે પધારી, મારા રાજમાં અમ જેવા હજારો પામરને ઉપદેશ આપી, કુમાર્ગથી પાછા વાળી સુમાર્ગે બતાવ્યો, જેથી અમેને ધણોજ આનંદ થયો છે.

[કર્તા] લાંબે દીવસે મેનાવતીના સર્વધર્મમાં નગરના લોકો નીંદા રૂપ ચર્ચા કરવા લાગ્યા, અનેક મનુષ્યો પોતપોતાની બુદ્ધિની હદમાં વાતો કરવા લાગ્યા; અને ઉત્તંગ બાંધી તર્ક વિતર્કથી નિંદા કરી પાપે પેટ ભરવા લાગ્યા.

પહેલો—રાજમાતા મેનાવતી પહેલાં આવાં નહોતાં.

બીજો—જળધર નાથના આવ્યા પછી કામ વધ્યું.

ત્રીજો—રાજ, રાણી સત્યવતીના સ્નેહમાં લપટાઇ ગયા, એટલે મેનાવતીને કાવતુ આવી ગયું.

ચોથો—એકાન્ત છે એ જુરી છે, અને વિધવા સ્ત્રીઓ સંત સેવામાં મુરી છે.

પાંચમો—એક ઠેકાણે મેં સાંભળ્યું હતું કે,

સધવા વસ્ત્રભ શ્રી પતી, વિધવા વસ્ત્રભ સંત;

તન મન ધન ધીરે હરે, સંત બડે બળવંત.

૧ નાથ-જોગીની અનેક જાતો છે; તેમાંની એક. જળધરનાથ.

૨ આ દેશ-નાથ પંથના સાધુઓ મળતી વખતે તે શબ્દનો ઉચ્ચાર કરે છે.

૩ આ દેશ-આ દીશા તરફ.

૪ વસ્ત્રભ-વહાલા.

છટ્ટો—સત્ય કહો છો, પણ તે બાવાનાં લક્ષણ છે; સાધુનાં નહિ, જળધર નાથ જેવા સંતનાં નહિ.

સાતમો—મેં પણ એક ઠેકાણે એક બાવાને મોઢે સાબળ્યું હતું કે.
 ૧ સુકા પીપલ ૨ રાંડ મેરીઆં, સદાવરતકા ૩ ચુન
 ૪ નમે ૫ રંગડા સંતકા, રોકનવાલા ૬ કુન.

આઠમો—તમારૂં કહેવું પણ સોલવાલને એક રતી છે, બાવા તો મગજના ફરેલા રહે છે, જે જરા રોકાણ કરીએ તો લઠ્ઠી લગાવા ઉભા થઈ જાય.

આવી આવી અનેક વાતો મેંનાવતીના કાને પણ ગઈ, તેમ સત્યવતીના કાને પણ ગઈ. એ બંનેનાં પરીણામ જુદાં જુદાં આવ્યાં. મેંનાવતીએ લજ્જા સહિત મુસ્તક નમાવી જળધર જોગીરાજને કહ્યું કે, પ્રભુ મારા નગરના લોકો, મારા સર્વધર્મા આપના સંગતી નીચી અને યુરી વાતો કરે છે.

જળધરનાથ—કુચ્છ કીકર નહિ બેટા; સોનાકું સ્યામતા ક્યુ નહિ આતી હે. ઝોર સુર્યમેં અંધકાર કબી નહિ હો સકતા હે. મન દ્રઢ રખો ઝોર અલક નિરંજનકા જાપ કરો !

મેંનાવતી—કૃપાનાથ; આપ જેવા સંતની નિંધા થાય તે મને સાર લાગતું નથી.

જળધર—ક્યા કરે, નીચ લોક અપના સ્વભાવ નહિ છોડતે હે ? કાઠી છોદ્રકુંય શોધતી ચલી જતી હે; કાગડા ચાંદાકુંય દેખ પડતા હે, ઝોર જુંડ વિષ્ણુસેય પ્રસન્ન હોતા હે !

મેંનાવતી—આપ નિર્ભય હો, તો મારે તો કોઈનો ડર નથી.

જળધર—સત્યકું કીસીકા ડર નહિ, મન શુદ્ધ રખના, અલક નિરંજનકી આત્માકું અનુસરના.

રાજ સઘળું જાણે છે, સઘળું સમજે છે પણ બોલતા નથી; એમ સમજીને એક દીવસે રાજ બોજન કરવા બેઠા છે, તે વખતે રાણી સત્યવતીએ કહ્યું.

[સત્યવતી]

રાજ; દાહરો.

માતા સેવે મહાતમા, લાખ ઘણું લાંચ્છન;

૬ નોંધા વાગી નગરમાં, કેમ ભાવે બોજન ?

હે સ્વામી, રાજમાતા મેંનાવતી જળધર જોગીની પાસે રાત દહાડો

૧ સુકા પીપળ-પીપળનાં સુકાં લાકડાં. ૨ રાંડ મેરીઆં-વિષ્ણુ આ, રાંડી બાહરી. ૩ ચુન-અનાજ, ૪ રંગડા-હક. ૫ કુન-કોણ. ૬ નોંધા-નોખત, ડોકો.

પડ્યાં રહે છે, તેની આખા નગરમાં ચર્ચા ચાલી રહી છે, તે વાતનો આપે વિચાર કરવો જોઈએ.

રાજા—શુ વિચાર કરવો જોઈએ, સ્ત્રિ હોયતો રોકાએ, માતાને કાંઈ રોકાયું થાય ?

રાણી—માતા તમારી પોતાની છે, કે જેણે તમને જન્મ આપ્યો છે; પણ સ્ત્રિ જાતી એતો સદા સ્ત્રિજ છે.

રાજા—માતાને સ્ત્રિ ન કહેવાય !

રાણી—સત્ય છે; નજ કહેવાય ! સર્વ કોઈ પોત પોતાની માતાને કદી સ્ત્રિ સમજતાજ નથી. પણ સ્ત્રિ જાતી જન્મી ત્યાંથી તે મરે ત્યાં સુધી સ્ત્રિજ ગણાય છે કાંઈ પુરૂષ કહેવાતી નથી.

રાજા—તેતો નથીજ, તેમાં તેં મને શુ સમજાવ્યું ?

રાણી—સ્ત્રિ બાળાવસ્થામાં એટલે, તેર વરસ સુધી પિતાની આજ્ઞા પાળે તેને રોકવાનો અને સંભાળવાનો સંપૂર્ણ હક પિતાનો છે. તેરથી ત્રીસ સુધી તેની સંભાળનો હક સ્વામીનો છે. અને ત્રીસ પછી સ્ત્રિ વૃદ્ધા વસ્થાના લક્ષણોને પામે છે. તેને કોઈ પણ નડતા રસ્તે જતાં અટકાવ કરવાનો સંપૂર્ણ હક પૂત્રનો છે; એવો શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતકારોએ નિર્ણય કરેલો છે; માટે મેંનાવતીને જળધર જોગીને ત્યાં જતાં અટકાવવાનો તમારો સંપૂર્ણ હક છે.

રાજા—ત્યારે હું જાઉં, વિનય વચન કહું, તેમ છતાં ન માને તો જોર જીલમથી અટકાવું.

રાણી—બસ તેજ વિચાર સારા છે, એમજ કરવું જોઈએ.

રાજા—તેમ કરવાથી કદાચ ન ફાવું; આજ સુધી કોઈ વખત માતાને ઉપડતે શબ્દે બોલ્યો નથી; જેથી ન બોલી શકાય તો શુ કરવું ?

રાણી—છેવટે તે બાવલાને અહીંથી હાંકી કાઢવો !

રાજા—વાહ ! તેતો થાય. જાઉં છું.

રાણી—વાર; જોજો, રૂડી રીતે વિનય વચનથી, અને વિવેકથી વાત કરજો !

રાજા—તેમાં તો કાંઈ વાંધો નહિ આવે ! મારા મનમાં પણ આ વાત લાંબા વખતથી ખટકતી હતી.

રાણી—માતાના છીદ્રને જોનાર કે જાણનાર પુત્ર, ત્યાગ ન કરે તો રવરવ નર્કના અધીકારી થાય છે.

રાજા—કેનો ત્યાગ કરે ?

રાણી—રોક્યાં ન રહે તો માતાનો; ખાલ્યો ન ખજે તો માતા જોના

પ્રેમ પાશમાં બંધાયાં હોય તે પુરૂષનો, તેમ કરતાં ન કાવે તો બંન્નેનો; તેમ કરતાં પણ દુઃખ આવી પડતું હોય તો ઘર ગામનો, અને તેમ કરતાં પણ સંકટ રહેતું હોય તો દેશનો. જાઓ પધારો પછી દર્શન કરવા જતાં રહેશે !

મેંનાવતી—આવો દીકરા પ્રસન્ન તો છો ?

ગોપિચંદ્ર—મારી વાત સાંભળી, માન્ય કરો તો પ્રસન્ન.

મેંનાવતી—કહો દીકરા !

(ગોપિચંદ્ર) રાગ; જણાવે છે સઘળું અંતરજમી, (સૈરંધ્રિ.)

મેંનાવતી રે; સુતને સુખ બહુ દેવા, માણ મુકો સંતની સેવા;

હું આવ્યો રે કડવાં વચનને કહેવા.

માણ; મુકો.

તમને સંત સેવા નવ છાજે રે, આખું નગર નિંદે છે આજે રે;

હવે ગોપિચંદ્ર શુ ગાજે રે, દીલ દાઝે રે; શબ્દ શુણીને એવા. માણ, મુકો. ૧

જનેતારે જીવે જરા જરા જાગી, ભવાઇ વિનાની ભુંગળ વાગી;

માટે કહું છું રે; તન મનથી ઘો ત્યાગી, એતો બાવા દીસે બે રાગી;

(મેંનાવતી) સુત સાંભળ રે; સંતોની સેવા સારી, હું નહિ રોડી રહેનારી.

નક્કી નાંખે રે ભવજળ પાર ઉતારી.

હું નહિં.

મુને ટોડી નથી તારા બાપે રે, બે રોડી રહું તો આપે રે;

તુ શાને મુને સંતાપે રે, રહે માપે રે; મુરખ મનને મારી.

હું નહિં. ૩

કર જોડી રે; માતાને કરગરીએ, જરા જોર જીલમના કરીએ;

ધન્યરથી રે, દીલમાં જરા જરા ડરીએ, પુત્ર પાપે પેટ ના ભરીએ.

(ગોપિચંદ્ર) બાળાપણમાં રોકે બાપ રે, તરણ વયમાં સ્વામીનો તાપ રે;

વૃદ્ધ રાખે પુત્રનું માપ રે, જોઈએ ચાંપ રે નારી સ્વતંત્ર ન રહેવા. માણ, મુકો. ૩

માટે માતાને, મનનો મચ્છર મારો, મુજ બોલ ખમીને ખારો;

આજે નમ્રમાં રે, કુટી ગયો કટકારો, ભૂંડો ભવ તણો બટકારો.

(મેંનાવતી) તેં માતાને મુક્યું આળ રે, તેં ગરવે આપી ગાળ રે;

મુને લાગી લમણે ઝાળ રે, આવે કાળ રે; માફ પેટ કઠારી. હું નહિં. ૪

છરવાળારે; છોરા રહેજે છેટે, તુતો પથ્થર આવ્યો પેટે;

કાળજવર રે; માતાના હૈયો હેણાં, માર્યાં કુકાં કપરાં મેણાં.

(ગોપિચંદ્ર) લાગી લપટ સાથે લગની રે, મારે હૈયે લાગી અગની રે;

માણ બુદ્ધિ વિચારી બગની રે, વાણી ઠગની રે; માંડી લક્ષમાં લેવા; માણ, મુકો. ૫

રહે રમતા રે, અમૃતને આરોગી, બોળી ભામનીઓના બોગી;

રૂપાળારે રામ રંગમાં રાએ; નેહ નારીનો થાતાં નાએ;

(મેનાવતી) જે સાધુ પુરૂષ સંતાપે રે; જે કુડી મતી ના કાપે રે;
જે પેટ ભરે છે પાપેરે; તે તાંપિરે તાપ ત્રિવીધીના કારી; હું, નહિં. ૬
ધિક જીવ્યું રે, સંગ નહિ સારાનો; તું દાસ થયો દારાનો;
દટ પાપીરે તુજને નયવે નારી; એ ગુણ હીણી ગોઝારી.

ગોપિચંદ્ર—માતાજી; રૂડી રીતે માર વચનને માન્ય કરો, નહિતો તેમાંથી કાંઈક “ત્રિણુ થશે.”

મેનાવતી—પુત્રની આજ્ઞામાં માતાએ રહેવું તે કદાચ સત્ય હશે, પણ હું નથી ધારતી કે, શુભ રસ્તે જનારને પુત્ર રોકી શકે.

ગોપિચંદ્ર—જેમાં લોક નિંદા થાય છે, તે રસ્તો રૂડો નજ કહેવાય !

મેનાવતી—સત્ સમાગમ કરનારની ભલે નિંદા થાય !

ગોપિચંદ્ર—જગતની આંખમાં આંખુ દેખાયુ, એ સત્ સમાગમ નથી, પણ અસત્ સમાગમ છે, માટે તે રસ્તો તમારે મુકવેજ પડશે.

મેનાવતી—કોટી ઉપાએ નહિ, કોષપણુ રીતે નહિ, તને તારી સ્ત્રિએ અવળી મતી આપી ચઢાવીને મોકલ્યો છે, તે માર અનુષ્ઠુ નથી.

ગોપિચંદ્ર—અહુ સાર હું જાઉં છું, કાંઈક માનો તો ઠીક; તમારી આ વર્તણુકથી મારી નિંદા થાય છે, માર ખોટુ કહેવાય છે !

મેનાવતી—તેનો જવાબ કે ઉપાય મારી પાસે નથી.

ગોપિચંદ્ર—તમારીજ પાસે તે ઉપાય છે; તમે તે બાવલાના સંગમાં જતાં અટકી જાઓ એટલે બસ ?

મેનાવતી—તે તો કદી બનવાનું નથી.

ગોપિચંદ્ર—ત્યારે હવે મારે શું કરવું ?

મેનાવતી—મન કહે તે; નહિતો મહાત્મા કહે તે; છેવટ સત્યવતી કહે તે !

(કર્તા) અનેક અનેક શબ્દો કહીને થાક્યો, છેવટે મનનું ધારેલું પરિણામ અવળું આવ્યું; ત્યારે રાણી સત્યવતીની પાસે આવી ઉદાસ થઇને બેઠો. રાજધીરાજ ગોપીચંદ્રને ઉદાસ બેઠેલા જોઈ રાણી સત્યવતીએ પુછ્યું, કેમ નાથ આજે ઉદાસ છો ? તમારી માતા પાસે જઈ આવ્યા કે શું ?

ગોપિચંદ્ર—હા જઈ આવ્યો ! અને તેજ કારણથી ઉદાસ છું.

સત્યવતી—તમારી માએ તમારું વાર્તું નહિ કયું હોય ?

ગોપિચંદ્ર—ખીલકુલ નહિ, મેં ઘણાં ઘણાં વાનાં કર્યાં પણ કોષ રીતે બર ન આવ્યો, હવે શુ ઉપાય કરવો ?

સત્યવતી—શુ ઉપાય કેમ; પડતી પીડાને પરી કરવી !

ગોપિચંદ્ર—કેવી રીતે ?

સત્યવતી—સાધુને રાજની સરહદ બહાર સુકી દેવા !

(સત્યવતી) રાગ; મારો રામ ગયા વનવાસ રે, નયણે નિંદ્રા !

વેગે વળાવો હદ પાર રે, પડતી પીડા કા...ઢો પરી.

ઝાલી જટાને ફેંકો બહાર રે.

પડતી પીડા.

માતા મેંનાવતી માને કેમ આપનું રે !

ખાંતેથી ઉલટો રાખે ખાર રે.

પડતી પીડા. ૧

માતાની માઠી મતી; જાણે કેમ સાંભળી રે;

ભાલા ભોક્ષણે અણીજાર રે.

પડતી પીડા. ૨

વિલંબ વધારે થાતાં ધાઢી પ્રીત બાંહે રે,

હળી મળી થાણે એકા કાર રે.

પડતી પીડા. ૩

તોડીના તુટે, પછી વાઢી ના વધુટે રે,

ધરીએ જો શસ્ત્ર કેરી ધાર રે.

પડતી પીડા. ૪

સાધુ સંતાપતાંમાં મેંનાવતી કોપશેરે,

પુરો બંધાયો શુદ્ધ પ્યાર રે.

પડતી પીડા. ૫

માતાના રાતા માતા, મનમાં ન લાવશે રે,

તાણીને તોડી નાંખો તાર રે.

પડતી પીડા. ૬

જંતર મંતરથી જરા ભય નવ પામશે રે;

રહું, છાં, બાળીને કરો ઝહાર રે.

પડતી પીડા. ૭

રાજ ગોપિચંદ્ર માતાની સાથે વાત કરીને પાછો ફરી ગયો, ત્યારથી મેંનાવતીના મનમાં અતી માઠું લાગ્યું. અહોહો આવા સુપાત્ર દીકરાના મુખે સંત પુરૂષનું અપમાન ! ગોપિચંદ્ર આટલો બધો સ્ત્રિને આધીન થયો છે, તે ખબર તો મને આજેજ પડી ! ફિકર નહિ, આ ભરાએલા હૃદયનો ખુલાસો મહારાજ વિના થવાનો નથી. લાવ્ય જઈને વાત કરે ?

મેંનાવતી—(પગમાં નમન કરીને) આદે...શ ગુરૂ મહારાજ.

જળધર—આ દે...શ. અલક નિરંજન, વખત બે વખત ક્યું આજે માતા ?

મેંનાવતી—મહારાજ, આ વખતે આવવાની જરૂર પડી.

જળધર—ક્યા જરૂર પડી બોલો, જોર બાત કર કે ચલે જાઓ !

મેંનાવતી—બાપજી ગોપિચંદ્રને તેની સ્ત્રિએ ભંભેર્યો છે; અને તે આપના ઉપર રૂંધ્યો છે.

૧. રાતામાતા—કોઈથી રાતી થએલી આંખો ! ડાળા. ૨ છું છાં—જમંતર, ખોટા ડર બતાવા મેંના કુંફાડા. ૩ હાર—રાખ.

જળાંધર—કુચ્છ ચિંતા નહિ જ્યાં તક નિરંજન ભગવાન ન રહે
મેંનાવતી—મહારાજ; આપ પધારી જાઓ તો કેમ ?

જળાંધર—જીસ વખત હમારી મરજી હોગી; ચલ ધરેંગે. હમા
કીસકું પૂછનેકા હે ?

મેંનાવતી—મને તો આપ તરફની ચિંતા ધણી થાય છે.

જળાંધર—ચિંતા મત કરો ! નિરંજન નાથ સખ્ખરી ચિંતા કે
રહા હે. અલક નિરંજન; અલક નિરંજન; અલક નિરંજન.

(કર્તા) આમથી મેંનાવતી અને જળાંધર જોગી વચ્ચે વાર્તા વ
નોદ આલે છે. ખીજી તરફથી રાજાએ રાણી સત્યવતીના કહેવાથી પ્રધાન
બોલાવરાવ્યા. પ્રધાન આવી રાજાને નમન કરી બોલ્યા; આજા કૃપાનિધાન

રાજા—પ્રધાનજી; આપણા પાગમાં, જે જોગી જળાંધરનાથ આવ
છે, તેમને યુગ વિનય વિવેકથી સમજાવો, ચેતાવો, તેમ છતાં ન મા
તો ધમકાવીને રજા આપો !

પ્રધાન—રાજાધિરાજ; આપનાં વચન માથે ચઢાવું છું, પણ.....

રાજા—પણ શું ?

રાણી—ખાંચકો ખાવાનું કારણ શું ?

પ્રધાન—જેને હજારો નમે છે, જે હજારોને ગમે છે, જેને આઠ
હથી હજારો બોલાવે છે, તેવા જળાંધર મહાત્માને આપ કાઢી મુકવા ધાર
છો, તે મને તો યોગ્ય લાગતું નથી.

રાજા—યોગ્ય અયોગ્ય જોવાનું તમારે છે કે મારે ?

રાણી—રાજાના મનમાં ઈચ્છુ તે યોગ્ય.

પ્રધાન—કરોડો મનુષ્યને સદા ઉપદેશ કરનાર જોગી જળાંધર નાથ
ન કાઢો ! જરા વિચાર કરો હાલી ચાલીને આવ્યા તે ધનભાગ્ય સમજો

રાજા—હજારોને ગમતી વાત હશે અને અમને અણગમતી છે.

રાણી—અણગમતી તે છેક ઝેર જેવી !

પ્રધાન—હું તો આપની આજ્ઞાને આધીન થઈશ, પણ આપે ઉડે
વિચાર કરવાનો છે.

રાજા—હું વિચાર કરીનેજ તમને આજ્ઞા કરૂં છું.

રાણી—વગર વિચારે કોઈ જીમ હલાવેજ નહિ.

પ્રધાન—હું કોઈ કોઈ વાર મહાત્માશ્રીનાં દર્શન કરવા જાઉં છું; વિશે
પમાં તેમના મુખની વાણીનો પણ લાભ લેઉં છું.

રાજા—વાણી રૂપી વજ્રથી, હૈયું હળવું થયું હોય એમ સમજાય છે ?

રાણી—વાણીએજ પાણી કરી નાંખ્યા છે.

પ્રધાન—હુંતો સાંભળીને શાન્ત પામી ગયો છું. એક દિવસ પોતે કામ, કોષ, લોભ, મોહ, મત્સર સર્વથી ઉપદેશ કરી રહ્યા હતા, અને દરેક વિષયના ઉપર દ્રષ્ટાંતો આપી રહ્યા હતા તે સાંભળીને તો હું ઠરીજ ગયો. અહાહાહા ! હદ કરી નાંખી શુ દ્રષ્ટાંત !

રાજા—તેમાંનું એકાદ દ્રષ્ટાંત સંભળાવો !

રાણી—લોભ ઉપર કાંઈ કહ્યું હોય ને તે યાદ હોય તો કહો !

પ્રધાન—વાહ ! ખૂબ માગણી કરી. લોભ ઉપર તો એમણે ધણું સારું ઉપદેશ રૂપ દ્રષ્ટાંત આપ્યું હતું, મરજી હોય તો હું કહી બતાવું ?

રાજા—કહો તો ખરા !

રાણી—સાંભળીએ તો ખરાં !

પ્રધાન—ખૂબ ધ્યાન રાખીને સાંભળો !

(દ્રષ્ટાંત) કોઈ એક નાના ગામડામાં, શ્રી રામચંદ્ર ભગવાનના મંદિરમાં સંતોષદાસ નામનો સાધુ હતો. જોને શુરૂએ પોતાની હયાતીમાં મંદિરનો સંઘળો વહિઆવટ સોંપી દીધો હતો, જેથી તે બરાબર માહિતગાર થયો હતો.

મંદિરની આવકમાંથી કરકસરથી ખરચ કરવું અને પૈસા બચાવીને ભેગા કરવા, એ પૈસા કોઈ દિવસ; ભીડ પડે, દૈવ્ય કોપ થાય ત્યારે કામના છે એવા ને એવા વિચારના છ સાત મહંત તે મંદિરની ગાદી ઉપર થઇ ગયા હતા; હવે શુરૂના દેવલોક થયા બાદ સંતોષદાસને ગાદી મળી, તે પણ એવાજ વિચારના હતા.

શુરૂની કૃપાથી સંતોષદાસને મંદિરની મહંત પદવી મળી તે વખતે મંદિરના ભંડારમાં વીસ હજાર રૂપીઆ રોકડા હતા; વીસ હજારે રોકડા, અને તે બધા મંદિરની અંદરજ કોથળીઓ વીસ ભરીને પટારામાં મુકેલા હતા.

મંદિરનું ખરચ શ્રી રામજીની કૃપાથી નબત્ત હતું; કોઈ બહાર ગામથી માથુ સંત ફરતા ફરતા આવે તો, તેમની બરદાસ ચાકરી સારી રીતે થતી હતી. ગામ નાનું હતું પણ ગામના મનુષ્યો વિશેષ ધરમ પુન્યવાળા હતા એટલે મંદિરનો વહિઆવટ રૂડી રીતે અને સંતોષદાસને ચાલતો હતો.

શ્રી હાકોરજીની સેવામાં રહેલાં વાસણો માત્ર ત્રાંબાનાં અને ઘટીત જગાનાં રૂપાનાં હતા; મહંતને ચઢવાને માટે ચાકડીઓ પણ રૂપાનીજ હતી.

ગામના ભાવિક લોકો દર્શનને માટે મંદિરમાં આવતા, જો દર્શનની વાર હોય તો ઘડી બેઘડી મહારાજની પાસે બેસીને વાતો કરતા, તેમાં આશ્ચર્ય વીસ પચીસેક માણસ તો એવા નિયમવાળા હતા કે; જો દીવસે અમુક સમયનાં દર્શન ન થાય તે દીવસે જો નહિ પણ અપવાસ કરી બે.

એવા હમેશના નિયમ વાળાઓમાં એક વણિક, સ્થિતીનો ગરીબ, જ એકલો; નહિ ધરમાં કોઈ માણસ; સ્થિતી ગરીબ એટલે લગ્ન થએલું નાં માળાપ નાનપણમાં મૂકીને મરી ગએલાં, ખીજી કોઈ સગુ સબંધી નહિ, પણ જાતે હોશિયાર ખટપટીઓ અને શાણો હતો. જેનું નાં ટોકર હતું.

મહંત સંતોષદાસને પણ ટોકરની સાથે વાતચીત કરતી વખતે વધારે આનંદ આવતો હતો. ટોકરશા ક્યાં ક્યાંના સાચા જીજ્ઞાસુ મારીને મહારાજને રાજી રાજી રાખતો હતો. મહારાજની મળેલી મહેરનીનો લાભ લઈ. કોઈ કોઈ વાર મંદિરમાં પ્રભુ પ્રસાદ લેતો હતો. અપોર સપોર એ ધડી આરામ પણ ત્યાંજ લઈ લેતો હતો. આખા ગામ વસ્તીમાં ટોકરશાજી મહંતને વિશ્વાસુ અને વહાલો થઈ પડ્યો હતો.

એક વખત રાત્રિમાં સુતાં સુતાં મહારાજના મનમાં વિચાર આવ્યો કે મંદિરની બધી શોભા સાહિત્ય તો ઠીક. પણ મંદિરમાં રૂપીઆ વહજર રોકડા છે, તેમાં કાંઈક વધારો થાય તો સાર, ગુરૂજી મંદિરના ખર્ચમાં કરકસર કરી, પૈસા બચાવી ચેલીમાં નાંખતા હતા, પણ તેતો નહિ. ચાલતા વહિયાવટમાં કરકસર કરીને બચાવ્યોને માટે વધારો કરી પૈસા સંઘરી રાખવા, તે કરતાં, કાંઈ બ્યાજે આપીને આવકમાં વધારો કરવો એ રહ્યું. વળી વિચાર કરતાં તેમાં પણ દુઃખ છે. ધિરેલા અગર કોઈને જમા મંડાવેલા પૈસા નિરંતર ઉગ્ગરે મારે છે. ઓશીકે પૈસા ને ઉઠાવેના જેવું ઉત્તમ એકે નહિ. હું ધારું; દુનિયામાં વેપારનો પાર નથી વહેપારથી લક્ષ્મિ વધે છે. વહેપાર ઢગલે પૈસા આપે છે. એ બધું પણ આપણે સાધુ ઠર્યાં, આપણને વહેપારમાં ગમ પડે નહિ, વહેપાર કરવાવડે નહિ, માટે તે વિચાર પણ માંડી વાળવા જેવોજ છે; કરવું કે પૈસા વધારવા શી રીતે! પૈસા વધારીને સંઘરી રાખવામાં વડાઈ છે. વાતની ક્યુંવણી ટોકરશાને પુછીને કાઢી નાંખવી. સવારે વાત !

સવારમાં સ્નાન ધ્યાનથી પરવારીને સંતોષદાસ મહારાજ આસન બિરાજ્યા છે, ત્યાં રાજના નિયમ પ્રમાણે ટોકરશા આવ્યા. તેમને મારાજે કહ્યું;

સંતોષદાસ—કેમ ટોકરશા ?

ટોકરશા—સાર બાપજી.

સંતોષદાસ—તમને વહેપારમાં ગમ પડે કે નહિ.

ટોકરશા—શા માટે નહિ, વહેપાર તો વાણીઆનાજ બાપનો છે.

સંતોષદાસ—તે ખરૂં, પણ કાંઈ વાણીઆ માત્ર વહેપાર જાણતા હોય એમ બને નહિ, માંહી કોઈ અનધડ પણ હોય.

ટાકરશા—હા બાપજી કોઈ અનધડ પણ હોય; તેમ કોઈ વધારે હાંશિયાર પણ હોય.

સંતોષદાસ—તમે તમારી વાત કરોને ! તમે વહેપાર કરી જાણો છો કે કેમ ?

ટાકરશા—બાપજી ! હું અભિમાન નથી કરતો પણ એટલું તો ખરૂં કે આપણા ગામમાં તો શુ પણ પચીશ ગાઉ ફરતાં મને જેટલી ગમ છે. જેટલી બીજાને નહિ હોય.

સંતોષદાસ—ત્યારે તમે કેમ કાંઈ વહેપાર કરતા નથી ?

ટાકરશા—કરમના દોષ ત્યાં કોણ જુવે જોય.

સંતોષદાસ—કેમ કરમના દોષ ?

ટાકરશા—બુદ્ધિ ભગવાને આપી છે. પણ પૈસા નથી આપ્યા; અને પૈસા વિના વહેપાર થાય શી રીતે !

સંતોષદાસ—એ વાત પણ ખરી; વહેપારમાં પૈસાની તો જરૂરજ !

ટાકરશા—પૈસાજ પૈસાને ખિંચી લાવે એનું નામ વહેપાર !

સંતોષદાસ—પૈસા હોય તો વહેપાર થાય, કેમ ?

ટાકરશા—પૈસા ને અક્કલ એ, એકલા પૈસાય નહિ, તેમ એકલી અક્કલ પણ નહિ.

સંતોષદાસ—વહેપારમાં નફો શા પ્રમાણે મળતો હશે ?

ટાકરશા—બીજાને માંહી દોઢા જમણા કરવા જાય છે, તે કચરાજી જાય, હુંદણ જાય, ગભરાણ જાય, વખતે લેવધ પણ જાય ! પણ આપણે સવાયાજી કરવા. એતો વહેપારની જુક્તિ છે બાપજી, જુક્તિ ના આવડે તો જુતાં ખાય !

સંતોષદાસ—સવાયા કેમ ?

ટાકરશા—અત્યારે એક હોય તો સાંજે સવા ! અને સો હોય તો સવા સો.

સંતોષદાસ—હાં, હવે સમજણ પડી, ત્યારે લો, એક રૂપીઆ લઈ જાઓ, અને સાંજે સવા કરીને લાવો જોય ?

ટાકરશા—એમ નહિ, આજેજ લઈ જાઓ અને આજેજ સવા કરીને લાવો એમ નહિ ! એનો પાછો થોલ આવે ત્યારે; વહેપારનીએ રૂપ જોવાય છે. આંખો મીંચીને વહેપાર ન થાય.

સંતોષદાસ—ન્યારે વખત આવે ત્યારે કહેજો ?

[કર્તા] આ પ્રમાણે વાતચિત થઇ ગઇ, તેને ત્રિજ દીવસે ટોકરશા, ઝોચિન્તા એટલે હમેશના નહિ આવવાના વખતે આવ્યા, અને મહંતને કહ્યું, લાવો કહેતા હતા તે રૂપીઓ. મહંત પણ વહેપારથી લક્ષિમ વધારવાને આતુર થઇ રહેલા હતા તેમણે એક રૂપીઓ કાઢીને આપ્યો. તે લઇને શેઠ ઘેર ગયા; અને આશરે આઠ દશ ઘડી થઇ એટલે પોતાના ઘરમાંથી, પાંચ રૂપીઓ કાઢી, રૂપીઆમાં ઉમેરી, સવા રૂપીઓ લઇ મહંતના મંદિરે આવ્યા.

ટોકરશા—લ્યો બાપજી સવા રૂપીઓ !

સંતોષદાસ—શાબાશ શાબાશ ! બોલ્યા પ્રમાણે પળ્યા; વહેપારમાં તમારી ધ્યાન ખૂલ પહોંચે છે; તમને કાંઇ મળ્યું ?

ટોકરશા—હાજી ! એક આનો.

સંતોષદાસ—હં...આનું નામ વહેપાર ! વળી પોતાનુંએ કરી લીધું અને સામાને પણ ચોખ્ખો નેકો આપ્યો. શેઠ, વળી એવો થોલ આવે ત્યારે કહેજો. હું તમને પાંચ રૂપીઆ આપીશ.

ટોકરશા—સારૂ બાપજી !

સંતોષદાસ—જેજો ભૂલ્યમાં ન જાય ?

ટોકરશા—અરે ભૂલ્યમાં શું જાય ! જરૂર કહીશ.

[કર્તા] ઉપરની ખીનાને પાંચેક દીવસ જવા દઇને, ટોકરશા શેઠ કહ્યું મહારાજ; કહેતા હતા તે પાંચ આપવા હોય તો આજે વહેપાર છે. મહારાજ કહે હાં હાં લ્યો આપુ; કહીને રૂપીઆ પાંચ આપ્યા. તે લઇને શેઠ ઘેર ગયા ઘરમાં રૂપીઆ મુકીને પોતાના કામમાં જતું આવતું હતું ત્યાં જઇ આવ્યા. સાંજ પાડતાં પહેલાં; ઘેર આવી, ઘરમાંથી સવા રૂપીઓ કાઢી પાંચમાં ઉમેરી સવા છ કરી, મહારાજની પાસે આવ્યા.

ટોકરશા—લ્યો બાપજી, સવા છ ?

સંતોષદાસ—વાહ ટોકર શેઠ વાહ ! બરાબર સવાયાજ કરી લાવો છો હોં ! તમને કાંઇ મળ્યું ?

ટોકરશા—મને મળી પાવલી.

સંતોષદાસ—ઠીક ! બ્યાજખી. ટોકર શેઠ વળી વહેપારનો થોલ હોય તો કહેજો, હું રૂપીઆ સો આપીશ.

ટોકરશા—ઓ હો...સો રૂપીઆ ભેગા કર્યા છે કે શું ?

સંતોષદાસ—હા.....ક્યાં છે વળી કરકસર કરીને; તે સોએ સો હું આપીશ.

ટાકરશા—અત્યારે સો તો સાંજે સવા સો !

સંતોષદાસ—જરૂર ?

ટાકરશા—અરે જરૂર શું ચોક્કસ, એમાં ફેર પડેજ નહિ !

[કર્તા] આ પ્રમાણે વાત થઇ ગયા પછી; હમેશાં જ્યારે ટાકરશા દર્શન કરવા આવે ત્યારે મહારાજ ટાકે, કેમ ? ટાકરશા કહેશે ભૂલી ગયો નથી. વખત આવ્યે ચુકવાનો નથી. એમ કરતાં સાતેક દીવસ ગયા એટલે ટાકરશા કહે લાવો રૂપીઆ સો ! મહારાજે સો રૂપીઆ કાઢીને તૈયાર રાખેલા હતા તે આપ્યા. તે ટાકરશા લેઇને ઘેર આવ્યા, રૂપીઆ મુકીને પોતાના ઘરના ખાનગી કામમાં ભરાયા. સમીસાંજ સમય થવા આવ્યો, એટલે ઘરમાંથી રૂપીઆ પચીસ કાઢી. ઉમેરી સોના સવાસો કરી મહારાજની પાસે આવીને કહ્યું.

ટાકરશા—લ્યો બાપજી ! સવાસો રૂપીઆ ગણી લ્યો !

સંતોષદાસ—વા ટાકર વા, તમે તો ઢાંક્યું રતન છો હેં.

ટાકરશા—શું કર મહારાજ ! પૈસા નથી નહિતો વહેપારમાં તો વાંદરા જેટલી ફાળ માર ! અને વળી મારેલી ફાળ ચુક નહિ !

સંતોષદાસ—તમને શું મળ્યું ?

ટાકરશા—અમનેય મળ્યું અમારા નસીબ પ્રમાણે.

સંતોષદાસ—ના ના કહે તો ખરા ?

ટાકરશા—મળ્યા પાંચ રૂપીઆ.

સંતોષદાસ—અહાહા.....વાહ ટાકરશા શેઠ ! ટાકર, તમે ખાઓ એવા નથી ટાકર.

તે સાંભળીને મંદિરનો એક પુજારી જે મુદ્દિશાળી હતો અને જેને આ વાણીઆની વિદ્યા કાંઈક જાણ પાથર્યા જેવી લાગતી હતી તે બોલ્યો.

પુજારી—ટાકર ખાવ એવા તો નથી પણ ટાકર મારી દે એવા છે.

ટાકરશા—કેમ પુજારી ! ક્યડાકીમાં બોલ્યા ?

સંતોષદાસ—જકવા ઘોને કોણ ગણે છે ?

પુજારી—ખેટુ લગાડશો નહિ, મારે બોલવું શીઘ્ર છે, પછી તમારા સમજવામાં આવજી આવ્યું હોય તો શ્રી રામજી જાણે.

ટાકરશા—રામજી જાણે ઘંટ ને ઘડીયાળ; પુજારીજી ! વહેપારની વાતો ન્યારી છે. નથી એમાં દેવલાં નવરાવાનાં !

પુનરી—ના બાઈ ના ! દેવલાં નવરાવવાનાં નહિ ! બોળા ક્ષેકાને નવરાવવાના, આંધળાને નવરાવવાના ?

સંતોષદાસ—બાઈઓ તમે હાંહાંતુષ ન કરો. હું વહેપાર કરું છું તેમાં તમને શુ થાય છે, પુનરી જી ?

ટોકરશા—ઝેર ! માત્ર ઝેરીલો સ્વભાવ ! કોક કમાય એ દેખી ન ખમાય !

સંતોષદાસ—બળવા વો છે બજે ! એમને ગમ ક્યાં છે કે શુ થાય છે !

પુનરી—અમને ગમ નથી આપજી ! પણ તમનેય ગમ ક્યાં છે ? જાઓને જોડે ! રૂપીઆ ક્યાંથી લાવે છે ને શા વહેપાર કરે છે તેતો જુવો ! ઘરમાંથી લાવીને આપતો હશે તો કોને ખબર !

સંતોષદાસ—પુનરી તમે જાના રહો પુનરી ! જોયા કરો શું થાય છે તે.

પુનરી—જોયા કરીએ છીએ અને જોયા કરીશુ, પણ વળી વચમાં બોલધ જવાયું. બૂલ થઇ !

સંતોષદાસ—હા...ત્યારે એમ કહો ! ટોકરશા શેઠ, વળી વહેપારનેા થોલ આવે ત્યારે કહેજો, રૂપીઆ એક હજાર આપીશ. પણ મને આગલે દીવસે ખબર આપજો !

ટોકરશા—જુવો આપજી ! હજાર રૂપીઆ લીધા કે સાંજે અઢીસે રૂપીઆ કોથળીમાં પડ્યાજ છે એમ જાણવું. પણ હવે મને તો માફ કરો ! હુંતો મંદીરમાં દર્શન કરવાય નહિ આવું.

સંતોષદાસ—અરરરર, આમ થાય ! પુનરીના બોલ્યા ઉપર આટલુ બધું માહું લગાડશે તો આપણું ગાહુ આગળ શી રીતે નબરો; અને વળી ભગવાનના ઉપર પણ રીસ !

ટોકરશા—નબુ ત્યાં સુધી ખરૂં ! મારો જીવ ખટ્ટો થઇ ગયો !

સંતોષદાસ—અરે આમ માહું ન લગાડશે ટોકરશા શેઠ ! આપણે આપણા કામમાં સાવધ રહો ! લઇ જાએ હજાર રૂપીઆ !

ટોકરશા—સારૂં ઠીક જાઉં છું.

પુનરી—હવે બહુ થયું આપજી ! આપણે સાધુને અતીથે વહેપાર નહિ સારો !

[કર્તા] આ બધી વાત ચીત થઇ ગઇ, તેના બીજા દિવસથી, ટોકરશાએ મંદિરમાં આવવું ઓછું કરી નાંખ્યું, જેથી મહારાજને અણગમેા

થયો અને પુનરી ઉપર શ્રેષ્ઠ થયો. ટાકરશા આવે તોય ઉંચા મનથી; વળી મહારાજ પાસે બેસે તે પણ નહિ બેઠા જેવું, જરા બેસીને ચાલ્યો જાય ! એવા અગિયાર દીવસ ગયા; ત્યારે મહારાજે કહ્યું.

સંતોષદાસ—ટાકરશા ! આલું ક્યાં સુધી રાખશો ?

ટાકરશા—કેલું બાપજી ! મંદિરમાં આવીએ છીએ જમએ છીએ ! આપજી ક્યારે રીસ ચઢાવીને ઘેર રહ્યા છીએ. વળી કાંઈ કામ આવી પડ્યું હોય તો નાએ અવાય !

સંતોષદાસ—હવે વહેપારમાં ધ્યાન લગાવો વહેપારમાં !

ટાકરશા—હા...બાપજી તેમાંતો સદા ધ્યાન રાખવુંજ પડે છે. આ મારે વાણીઆને વહેપાર સિવાય બીજું શુ કરવાનું છે !

સંતોષદાસ—ત્યારે આપણા હજાર રૂપીઆનો વહેપાર ક્યારે કરવાનો છે ?

ટાકરશા—તૈયાર કરીને રાખજો ઘણું કરીને કાલે બારેક વાગ્યાના સુમારે લેવા આવીશ !

[કર્તા] બીજે દીવસે બાર વાગ્યા, એટલે ટાકરશા શેઠ આવ્યા, તેજ વખતે મહારાજે, સવારમાં વહેલા ઉઠી રૂપીઆની ચેલી કાઢીને તૈયાર કરી હતી તે આપી દીધી. ટાકરશા લઇને ઘેર ગયા, અને પોતાના ઘરમાંથી ઘરડાના વખતની જુની સંઘરી રાખેલી, નહિ જેવી કિમ્મતની, સોના રૂપાની જાણસો વેચી સાડીને, રૂપીઆ અઢીસો તૈયાર કરી રાખ્યા હતા, તે સાંજરે દીવાખતી થઇ ગયા પછી મહારાજની પાસે આવીને સાડા બારસો ગણી આપ્યા.

ટાકરશા—હ્યો તમારા રૂપીઆ.

સંતોષદાસ—(સાડાબારસે રૂપીઆ ગણીને) ટાકરશા ટાકરશા ! શુ તમારી ખુદ્દિ, શુ તમારી વહેપારે અફલ. વાહ ભાઈ વાહ ! તમને શુ મળ્યું ટાકરશા ?

ટાકરશા—પચાશ રૂપીઆ.

પુનરી—એમને મળી રાખ ચેળવાની !

સંતોષદાસ—પુનરી પુનરી. તમને મંદિરમાંથી રજા આપવામાં આવશે ! તમે બહુ બોલો છો !

પુનરી—રજા આપશો તો જમશુ, પણ ખરૂં લાગશે તે કહીશું ?

સંતોષદાસ—શુ ખરૂં કહો છો ! રાખને ખાખને એવા એવા શબ્દો કહો છો તે ખરૂં કહો છો !

પુનરી—હા હા રાખ રાખ ! હમણું એ ચોળે છે ને પછી તમને ચોળવા આપશે, તમેય ચોળજે સારી પેઠે !

ટાકરશા—શુ કરવા આપણ ઝગડો કરો છો ! બસ હવે આટલેથી વહેપારની વાત જવા દો ! હુંકુ કરો !

પુનરી—હુંકુ કરો તો સારું. નહિતો સંતોષદાસને સંતાપ થશે.

સંતોષદાસ—અરે કીધર ગયા; ગરીબદાસ !

ગરીબદાસ—એ રહ્યા આપણ !

સંતોષદાસ—જાઓ બુલા લાવ ધોરીબાઇકું, ઓર અંબદાસબાઇકું, ઓર બુલાબાઇકું, લાઇઓ કલ્યાણ શેઠકું બી !

ટાકરશા—હવે જવા દો આપણ !

સંતોષદાસ—નહિ ! નહિ ! જવા શુ દે ! મારા કામમાં કહાપણ શું કરે ! કાઠી સુકાવીશ !

ટાકરશા—મહારાજ ! એને એમ સુન્યુ તો એમ, પણ આપ જેવા સંતને આવો ક્રોધ કરવો ન ધટે; વળી એને કહાડી મૂકવામાં આવે એનો નિસાસો મને લાગે; બ્રાહ્મણનો નીસાસો લઇને દુઃખી થઇએ.

પુનરી—કાઠી સુકશે તો બીજા ગામમાં ઠાકોર સેવા કરીશું, પણ આંખમાં નહિ સમાય તે નહિ સહન થાય !

ધોરીબાઇ—કેમ આપણ ! કેમ બોલાવા મોકલવું પડ્યું ?

સંતોષદાસ—આ પુનરી હવે, બહુ બોલવા લાગ્યો છે, એ ગળા સુધી ભરાઇ ગયો છે, એટલે પુન સેવામાં બરાબર ધ્યાન રાખતો નથી, એને કહીએ છીએ તે સાંભળતો નથી.

અંબદાસ—એ એનું કામ બરાબર બળવતો નથી, કે તમારા કામમાં ખલેલ કરે છે ? ખરી વાત શું છે ?

સંતોષદાસ—બસ એને રજા આપુ છું ને બીજો માણસ રાખું છું હું શુ કરું છું તે એને જોવાનું છે ?

કલ્યાણશેઠ—એમ હોય આપણ ? આપ તો મહંત કહેવાઓ, અને બીજા બધા આપના તાબાના નોકર ગણાય, પણ જો આપ અણધરતું આચરણ કરતા હો તો એ લોકો તમને રોકી શકે-

સંતોષદાસ—અણધરતુ હોય તો ને ?

ધોરીબાઇ—હાજી ! ખોટું આચરણ મંદિરમાં ન નભે.

સંતોષદાસ—હું કોઇ પ્રકારનો વહેપાર કરતો હોઉં, જેમાં કમાણી થતી હોય, તેમાં રોકાણ શા માટે કરે ?

અંબદાસ—તેમાં તો શા માટે રોકે. પણ આપણે સાધુને હરી બળનનોજ વહેપાર ખીજો વહેપાર શુ કામ કરવો પડે !

કલ્યાણશેઠ—પણ તમે આ ટાકર વાણીઆને પુછીને તો વહેપાર નથી કરતાને ?

સંતોષદાસ—હા કંઈ છું તો એમજ, ટાકરશાની મારફતજ.

કલ્યાણશેઠ—તેમાં એને કાંઈ દગા જેવું દેખાતુ હશે, તેથી તમને રોકે !

[કર્તા] આ બધી વાતચીત ચાલી રહી છે તે વખત; પુજારીએ પોતાની ચીજ વસ ભાવ સંભાળી પોટલી બાંધી તૈયાર કરીને કહ્યું, બાપજી સર્વેને રામ રામ છે. હું જઈ છું !

ઘોરીભાઈ—પણ મહારાજ, જાઓ છો શા માટે ! તમને કાણ કાઢી મુકે છે !

પુજારી—મહારાજજીને ગમતી વાત નથી, માટે મારે રહેવું નથી હું વળી ખીજો ગામ જઈશ.

અંબદાસ—એય નથી કાઢતા ને કોઈ નથી કાઢતુ, તમે તમારે સેવા કરો ઠાકોરજીની !

પુજારી—કાઢે કે ન કાઢે, પણ હવે મારેજ રહેવું નથી.

સંતોષદાસ—જવા દો *કાશ જાય !

કલ્યાણશેઠ—રહો રહો પુજારી; જવાનું કાંઈ કારણ નથી !

પુજારી—કારણ હો કે ન હો, પણ જ્યાં આંખરોપ પડ્યો ત્યાં ડાલ્યા પુરેને ટકવું ન જોઈએ.

ઘોરીભાઈ—જવા દો ત્યારે એમની મરજી !

[કર્તા] ખારણામાંથી નીકળતાં પુજારી કહેતો જાય છે; જો જો મહારાજ હું તો જઈશું, પણ ટાકર વાણીઓ ટાકર મારીને તમારો નાશ ન કરે, કાશતો જાય છે, પણ તમારી લાશ ન થઈ જાય ! સંભાળજો !

આવું કહીને પુજારી ચાલી નિકળ્યો; તે પણ મા આપ વગરનો એકલો બ્રાહ્મણનો બાળક દુઃખી અવસ્થામાં ત્યાં આવીને રહ્યો હતો, તેનું મુળ ગામ કયું, અથવા પોતાને કાણ સચું સર્વંધ છે, તે જાણમાં નહિ હોવાથી, જ્યાં જવાય ત્યાં જવું એમ વિચારી ચાલવાજ માંડ્યું; ગામેગામ ફરતો વળી જતાનું ધામ આવે ત્યાં દર્શન કરતો નદી આવે ત્યાં ન્હાતો દેહતું સાર્થક કરતો આગળ ચાલતોજ રહેતો હતો.

લાંબા દિવસે એક મોટા શહેરમાં જઈ પહોંચ્યો તે શહેરમાં, તેણે પરમ વૈષ્ણવ અને સદગ્રહસ્થના મોહોદલામાં, શ્રીરામચંદ્ર ભગવાનના મંદિરમાં સુકામ કર્યો. ત્યાં તેને પોતાની દીક ગોદતુ આવ્યું. પુનરી સેવાને અનુભવી હોવાથી, મંદિરના પુનરી મહારાજે તેને અતી આગ્રહથી રાખ્યો.

પોતાની જ ન્યાતનો આહ્વાણનો આગક ફરતો ફરતો સુભાગ્યે આવી પહોંચ્યો છે એમ જાણી, તે આહ્વાણ જે વૃદ્ધ થએલો હતો, તેની સ્ત્રિ પણ કાળને પોકારી રહી હતી તે બંને ખુશી થયાં, અને પોતાની ઉન્મર લાયક થએલી પુત્રી, પરણાવવાનો વિચાર કર્યો.

એક દિવસ તે બંને ધણીધણીઆણીએ, પેલા નવા આવેલા પુનરીને પુછ્યું. હે ભાઈ આજ અહીં આવ્યે છ એક માસ તો થયા. કહો હવે તમને અહીં ગોઠશે કે કેમ ? ને તમારે ફરીને રહેવા મરજી હોય તો અમારી દીકરીનાં તમારી સાથે લગ્ન કરીએ, અને ને જવાનો વિચાર હોય તો અમે વળી ખીજે ગોઠવણ કરીએ ?

આવેલા પુનરીના છ માસના સહવાસથી ધરનાં સૌ રાજી હતાં, અને તે કન્યાને પણ તેને પરણવાની ઇચ્છા થઈ ગઈ હતી. તેમ પુનરીએ પણ એમજ ઠરાવ રાખ્યો કે હવે અહીંજ જીંદગી ગાળવી છે માટે ચતો લાભ ચુકવો નહિ.

સર્વની અનુકૂળતા થવાથી; આવેલા પુનરીને, પોતાની દીકરી વરાવી અને મંદીરને સધળો કારભાર સોંપી દઈ, ડોસા ડોસી શ્રી રામચંદ્ર ભગવાનનું સ્મરણ કરવા લાગ્યાં; ત્યારબાદ ચોડાળ માસમાં બંને દેવલોક થઈ ગયાં. ત્યાર પછી, તેમની ક્રિયા ખરચ કરીને પુનરી પોતાની થનાર સ્ત્રિની સાથે ગ્રહસ્થાશ્રમ માંડીને રૂડી રીતે ત્યાં રહ્યા, અને સ્વર્ગનું સુખ ભોગવવા લાગ્યા.

અહીં પુનરીના ગયા પછી, ટોકરશા શેઠે મંદીરમાં આવવાનું બંધ કરી દીધું; પણ મહારાજ સંતોષદાસને ટોકરશા વિના ચાલતુજ ન હોતુ એટલે પોતે તેડવા મોકલતા હતા; અને આવે ત્યારે તેમની સાથે વહેપાર સંબંધી નહિ, પણ ખીજ આડી અવળી વાતો કરતા હતા. એમ કરતાં છ એક માસ વિત્યા એટલે પ્રથમની માફક પાછું આવવું જવું શરૂ થયું, અને પ્રેમ પ્રીતિ પણ તેજ પ્રમાણે દેખાવા લાગી, એક વખત લાગ જોઈને મહારાજે વહેપારની વાત સંભારી.

સંતોષદાસ—ટોકરશા શેઠ ! હમણું વહેપારની તો વાત કરતાજ નથી.

ટોકરશા—શુ વહેપારની વાત કરીએ; વિશ્વાસ વિનાનો વહેપાર કશા કામનો નહિ, એ તમારા હજાર રૂપીઆ ઉપર વહેપાર ચાલતોજ રાખ્યો હોત તો અત્યારે તો પાંચ સાત હજાર રૂપીઆ રખ્યા હોત.

સંતોષદાસ—હજી શુ વહી ગયું છે? વળી ચલાવો વહેપાર ! કાંઈ થોડા આવે તો કહેજો.

ટોકરશા—હમણું તો વહેપારની ઝડપ સારી ચાલે છે, એકનો સવા તો ખરોજ, ને વળી હાલના બજારમાં તો એકનો દોઢ પણ થાય !

સંતોષદાસ—ટોકરશા ! મારી પાસે રૂપીઆ વીસ હજાર છે. આ તમને છેવટની વાત કહી, હવે તમારે જેમ કરવું હોય તેમ કરો !

ટોકરશા—હાય હાય ! ત્યારે ક્યારના કહેતા શું નથી, અત્યારે વીસ હજારનો સાંજરે પચીસ હજાર ! એથી વધારેની આશા પણ એટલાતો ખરાજ !

સંતોષદાસ—જ્યારે જોઈએ ત્યારે લઈ જાઓ, જે વખત માગશો તે વખત આપીશ !

વાતચિત થઈ ગયા પછી, બે ત્રણ દિવસ રહીને; વાણીઓ પોતાના ગામથી દશેક ગાઉને છેટે મોટું શહેર હતું ત્યાં ગયો, અને સોનાનો ભાવ ઠરાવ્યો, વીસ હજાર રૂપીઆનું સોનું ખરીદી લીધું. વહેપારીને કહ્યું રૂપીઆ મારે ઘેરથી આપવાના છે, અહીંથી સોનું સાચવીને મારા ઘર સુધી પહોંચાડવું; અને ગાડામાં નાંખીને રૂપીઆ તમારે મગાવી લેવા, તે બધાનું બાકું, ચોડી વળાવાનું ખરચ મારે માથે પણ મારા ગામમાંથી રૂપીઆ લાવું અને પછી સોનું લઈ જઈ એમ બંને એમ નથી. વહેપારી કહે સાંત તમે જાઓ ! તમારા નામનો પતો લખીને આપતા જાઓ એટલે પરમ દીવસે સવારમાં તમારે ત્યાં ગાડું આવશે. કદાચ રાત્રીમાં આવી પહોંચશે તો, ગામની ભાગેજે છુટશે અને સવારમાં તમારું ઘર શોધતા આવશે. સાંત કહીને વણીક ઘેર આવ્યો અને આવ્યો એવોજ મહારાજના મંદિરમાં, મહારાજ કે જે વીસના પચીસ હજાર કરવાની આશામાં ગરક થયેલા હતા તે ટોકરશાને દેખીને રાજી થયા.

સંતોષદાસ—કેમ શેઠ. આજ બે ત્રણ દીવસથી જણાતા નહોતા ?

ટોકરશા—ભાઈ ભારે વહેપાર કરવાનો હોય છે, ત્યારે જરા આમ તેમ ભટકવું પડે છે. ધાર્યા 'દા નાંખવા એ નાના સુના ખેલ નથી.

સંતોષદાસ—કેમ કાંઈ...લાભકારી જણાય છે કે નહિ ?

ટોકરશા—એ ત્રણ દીવસમાં, આવી જાય એમ લાગે છે; એક જગાએ ટેટા લગાવ્યો તો છે ? મોટા વહેપાર મોટા ગામોમાં થાય અગર શહેરમાં થાય.

સંતોષદાસ—ત્યારે તો ગામ જવું પડશે કેમ ?

ટોકરશા—આ વખતે એમ લાગે છે ખરૂં, કદાચ પાંચ સાત ગાઉ જવું પડે, અને પૈસા પણ એમિંન્તા રાતમાંય લેવા પડે ?

સંતોષદાસ—પૈસાતો ગમે તો અડધી રાતે ભાગોને તૈયાર છે. ગામ જવાનું થાય પણ આવવાનું ક્યાર સોરૂ થાય ?

ટોકરશા—ખીજે દીવસે પાછા ! પણ ભારે રુમો ગણી લાવવાની, ગાડુ કે ગાડી ભાડે કરી લેવાની; વળી વળાવીઆ વિગેરે સાથે લાવવા પડે, એ બધી કડાકુટ એટલે ખીજે નહિ ને ત્રિજે દિવસે આવવાનું થાય !

સંતોષદાસ—ત્રણથી વધારે દીવસતો નજ થાયને ?

ટોકરશા—નાના ! વહેપારતો એકજ દીવસનો છે. માત્ર આસપાસની હલામણની વાર થવાની, ત્રીજે દિવસે તો વાવ્યો ઉગવાનો.

સંકેત પ્રમાણે ખીજ દીવસની રાત્રી, ટોકરશા શેઠે જગરણમાં કાઢી તે વળી ઘેર નહિ, પણ ગામની ભાગોળે શંકરના દેવળમાં. રાતના ચારેક વાગ્યાનો શુભાર થયો એટલે; વહેપારીનો મુનમ શુભારતો, અધમણ સોનું બે બળદના ગાડામાં નાંખીને, બે વળાવીઆ સાથે લઈને આવ્યો. ગાડા બળદનો ગણસારો સાંભળીને ટોકરશા શેઠ મહાદેવના દેવળમાંથી બહાર નિકળ્યા અને અવાજ કરીને પુછ્યું. અહ્યા કોણ હશે ? મુનમ કહે કેમ ભાઈ ! તમારે શુ કામ છે ? ટોકરશા પાસે આવ્યા, એટલે અરસપરસ એક એકને ઓળખ્યા.

મુનમ—કેમ ટોકરશા શેઠ ? આ તમારૂં મગાવેલું સોનું લાવ્યા છીએ. કહો ક્યાં મુકવું છે ?

ટોકરશા—સોનું તમારી પાસેજ રાખો; તમે ગાડામાંથી ઉતરીને આ મહાદેવના દેવળમાં બેસો ! હું રૂપીઆની થેલીઓ લાવીને તમને આપી જઉં. તમારા રૂપીઆ થઈ રહે એટલે તમે મને સોનું આપીને વિદાય થઈ જાઓ ! કેમ ઠીક કે નહિ ?

મુનમ—હાહા. ઠીક; ઘણું સારૂં !

[કર્તા] ટોકરશા શેઠે મહારાજના મંદીરે આવીને, મહંત સંતોષદાસને જગાડ્યા; તે પણ અડધા પડધા ઉઘતા જગતા હતા એટલે અવાજ સાંભળતાંની સાથે ઝડપ ઉઠ્યા; અને મંદીર ઉઘાડ્યું. ટોકરશાને દેખીને

આદર ભાવથી બોલાવ્યા. આવો શેઠ કેમ ? ટાકરશા કહે કેમ શુ વીસ કોથળીઓ કાઢી આપો એજ તો ! મહારાજ કહે લ્યો ઉઠાવો તૈયાર છે, મહારાજે વીસ હજાર રૂપીઆ કાઢી આપ્યા. એક એક ધક્રે બમે થેલીઓ ઉચ્છી ઉચ્છીને ટાકરશા શેઠ પહેાચાડી દીધી. સઘળી કોથળીઓ આવી ગયા પછી, મુનમે સોતું આપ્યું, અને ગાડુ હાંકી મુક્યું. ટાકરશા ધરતો બંદોબસ્ત કરીનેજ ઘેરથી નિકળીને મહાદેવના દેવળમાં જઈને પડ્યા હતા, તે અધમણ સોતું પાસે આવ્યા પછી પાછા ધરની સંભાળ લેવા આવ્યા નહિ, પણ બારોબાર વિદાય થઈ ગયા.

ટાકરશા શેઠ દીનપર દીન આગળ વધતા ચાલ્યાજ ગયા ! તે થોડે છોટે નહિ પણ પોતાના ગામથી, પાંચસે છસે ગાઉ ! હવે કોઇ આવે તેમ નથી, એમ ધારીને એક મોટુ જગૃ શહેર આવ્યું ત્યાં સારુ બેશ ધર ભાડે રાખીને રહ્યા; અને વિચાર કર્યો કે બસ હવે અહીંજ રહેવું. વહેપાર રોજગાર કરવો ! પાસે પૈસા થયા છે એટલે કન્યા પણ કંઈકથી મળશે.

ત્રણ દિવસ વીતી ગયા, એટલે સંતોષદાસ મહારાજે; ગરીબદાસ બાવાને ટાકરશા શેઠને ઘેર દહાડામાં ત્રણ ત્રણ વખત મોકલવા માંડ્યો; અને દરેક વખતે ઘેર તાળુ વાસ્યુ છે, એવા સમાચાર ગરીબદાસ લાવ્યા ! એવા દશ દિવસ પુરા થયા પણ ટાકરશા આવ્યા નહિ, સારે અગીઆરમે દીવસે સંતોષદાસ મહારાજને વહેમ પેડો, કે રખેને રૂપીઆ લઈને નાસી ન ગયો હોય !

નવા રાખેલા પુજારીને અને ગરીબદાસ બાવાને, બંનેને મંદીર સોપીને સંતોષદાસ મહારાજે ટાકરશા શેઠનો કંડો લીધો. નિકળતી વખત મુચ્ચના કરી કે, હું કોઇ ગામથી સમાચાર મોકલું. અગર માણસ મોકલું તો ટાકરશા ઘેર આવ્યો છે કે કેમ તેનો તપાસ કરીને તરત પાછો જવાબ મોકલજો.

ખાતું જેને ભાવતું નથી અને ઉંઘ જેને આવતી નથી, એવા સંતોષદાસ સાંધુ રાત દીવસ ચાલવા લાગ્યા; ગામેગામ તપાસ કરતા જાય છે. વળી દશે પંદરે પોતાના ગામ તરફથી ખબર મંગાવતા જાય છે, એમ કરતાં બાર માસ વીતી ગયા, અને ચારસે ગાઉ પહેાચી મુક્યા. સાર પછી ટાકરશા ઘેર આવ્યાની તો આશા મુકીજ દીધી. સંદેશા કહાવવા બંધ કર્યા તેમ ધણે દુર જવાતું થયું એટલે સંદેશા મોકલવા મંગાવવાતું પણ મુશ્કેલ થઇ પડવાથી વળી આગળ ચાલ્યા.

બસાચર બાર મહિના વીતી ગયા ત્યારે જે શહેરમાં ટોકરશા રહેછે તે શહેરમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં તેમને ગોઠ્યુ સાર. શહેરની શોભા જોતાંજ એમ થયું કે બળ્યા રૂપીઆ દેવતા મેલ્યો. હું તો થાકીને લોથ થઇ ગયો ચાલી ચાલીને ટંટીઆય તુટી ગયા હવે તો આ શહેરમાં રહીશું ને લોટ માગીને ખાઈશું. અરે આપણે મહંતની ગાદી ઉપર બેઠે બેઠે આનંદ કરતા હતા અને આજે બીજા માગીને ખાવા વખત આવ્યો. પેલો ખીચારો પુનઃરી તો કહેતો હતો કે જોજો ટોકર ટોકર નામારે ! પણ તેનું કહેવુંતો મેં સાંભળ્યુંજ નહિ; એણે મને ચેતાવા કહેલું, પણ મારે નસીબ અવળું જેથી મને અવળુંજ સુન્યું, ઉલટો તેને કાઢી મૂક્યો, શ્રી રામ શ્રી રામ.

દુઃખના પંદર દિવસ તે શહેરમાં વિત્યાબાદ સોળમા દીવસના સવારના પહોરમાં, મહારાજ ગંગાસ્નાન કરીને મુકામ પર આવતા હતાં તે વખતે જેના પગમાં; કસબના ભરેલા સુવાળા રેશમ જેવા પંજળી જોડા, સવા બે આંગળની ઉંચા રેશમની અને આજા કસબની લીટીવાળી કીનારીની ઘોતી, ઢાકા બંગાળામાં વણાએલા, બારીક સુતરનું અંગરખુ; પચીસ રૂપીઆની કિમ્મતની પેંઠણની પાઘડી, અને વીસ રૂપીઆનો કસબી દુપટ્ટો ખભે નાંખેલો છે, એવા ટોકરશા શેઠ બે ઘોડાની બગીમાં બેસીને સામા મળ્યા. મહારાજને દેખતાંની સાથે, હાંકનારના ઉપર તાડુકો કરીને શેઠ બોલ્યા. ઉભી રાખ્ય ! ગાડી ઉભી રહી કે તરત શેઠ ઉતરીને મહારાજ સંતોષદાસના પગમાં પડયા, અહોહોહો બાપજી અહીં સુધી આવવું પડ્યું ! ચાલો ચાલો ગાડીમાં બેસી જાઓ ! મહારાજ કહે, અરે શું ગાડીમાં બેસી જાઓ ! તમે તો ગયા તે ગયાજ ગયા ! ટોકરશા કહે તે બધું પછી; હવે બેસો ગાડીમાં જટ ! મહારાજ કહે મારો સરસામાન ગામની ભાગેળે હરમાનની ધર્મશાળામાં છે. ટોકર શેઠ કહે ચાલો તે લઇ આવીએ છીએ. તમે બેસો ગાડીમાં ! મહારાજ બેઠા; એટલે ટોકરશેઠે કહ્યું ભાગેળે ધર્મશાળા આગળ ! વાત કરતાંમાં ગાડી આવીને ઉભી રહી ! મહારાજે પોતાનો સામાન સંભાળી લીધો, અને ટોકરશા શેઠની સાથે ગાડીમાં બેસી ગયા ! ચાલ ઢાક ! ઘર તરફ પાછો. ગાડી ઘેર આવી. અને જણ્યુ ગાડીમાંથી ઉતર્યા ને ઘરમાં પેઠા કે તરત શેઠે પોતાની જિને કહ્યું. સાંભળ્યું, આ ગુરૂ મહારાજને પગે પડય ! કહેતાંની સાથે જિ જડપ ઉભી થઇ અને સંતોષદાસ મહારાજને પગે લાગી. મહારાજ આશીર્વાદ દીધો; બેટા અખંડ સૌભાગ્ય રહે !

ટોકરશા—જો સાંભળ, આ આપણા ગુરૂ ! આ સુખ ભોગવીએ છીએ તે બધો પ્રતાપ એમનો છે. આજે તો બ્રાહ્મણ પાસે રસોઈ કરાવે. બાપજી

ને શીખડ પુરી, બહુઆં વિગેરે સાહિત્ય તૈયાર કરીને જમાડો !

સંતોષદાસ—મને તો કાણ જાણે શું છે તે હમણાંનું ખાવાનું જાવતું નથી.

ટાકરશા—શાનું ભાવે ! ખાવાનું ભાવે એવું રહ્યું ક્યાં ! પણ તેમાં મારી બૂલ્ય નથી, ફક્ત તમને સમાચાર ન કહાવી શક્યો એજ બૂલ્ય; બાકી વહે-પારનો તો પારજ નથી રાખ્યો.

સંતોષદાસ—મારા વીસ હજારના પચીસ હજાર થઇ ગયા ?

ટાકરશા—શુ ! આજ સુધી પચીસ હજાર હોય ! આજથી આઠમે દીવસે એકજ દુકાનેથી પચાસ હજાર ગણી લ્યો ને અહીંથી ઉઠ ઉપર નાંખી ને વિદાય થઇ જાઓ !

સંતોષદાસ—વાહ ! વીસ હજારના પચાસ હજાર ?

ટાકરશા—હાહા...પચાસ હજાર ! વળી શકાના સો ઉપર ! તમે ગણીને ગાંઠે બાંધી સાંઢણી હંકારી ઘોને ! વચમાં રાત્રી સાત છે, મને પણ તમારા પુન્ય પ્રતાપે વીશેક હજાર મળ્યા છે !

[કર્તા] સંતોષદાસ મહારાજ તો રાજ થઇ ગયા, વાહ બાઇ વાહ ખુબ કરી ! વહેપારી તો જાહેરા ! હજીએ વહેપાર કરવા દેઉ તો વરસેક દહાડામાં લાખે લેખાં ચાલ ખરાં, પેલા પુનગરીએ બડકાવી માર્યા ત્યારનું ટાકરશાનું મનતો ઉંચુ થઇ ગયું હતું પણ વળી આપણા નસીબે પસિર પડી ગયું. બીજે દીવસે દુધપાક પુરી, ત્રીજે દીવસે બાસુદી પુરી. ચોથે દીવસે, છુટ્ટુ ચુરચું, પાંચમે દીવસે; પકવાન, છઠ્ઠે દીવસે કંસારને ધી. સાતમે દીવસે સેવ ચકરને ધી; હંમેશાં વાતોથી પ્રસન્ન રાખ્યા, અને ધી દુધથી ઘરવી નાંખ્યા, એટલે મહારાજના શરીર ઉપર ત્રણ ત્રણ આંગળ ભોલી ચઢી ગયું. રસ્તાના થાકથી, તાપ તડકાના રટણથી લેવધ ગયા હતા, તે પાછા હતા તે કરતાં પણ સારા થયા. આઠમે દીવસે ટાકરશા શેઠ મહારાજને જમાડી બે ઘોડાની બગીમાં બેસારીને ગામની ચારે બાજુ ફેરવીને, બજારમાં લાવ્યા. લાવીને એક દુકાન પાસે ઉતાર્યા અને તેમની સાથે શેઠ પણ ઉતર્યા. દુકાનનાં પગથીઆં ચઢયા કે તરત સુવાના મોટા મોટા પલંગો પડેલા હતા, વળી બેસવાને માટે પણ ગાદી તકીઆ પાથરેલા હતા. તેમાંના એક ગાદી તકીઆ ઉપર મહારાજને બેસારીને ટાકરશા શેઠ આગળ બીજા ચોરડામાં ગયા. જ્યાં, સવા સત્તર સત્તર મણુ તોલના બે કસાઇ પડેલા હતા; તેમની પાસે જઇને ટાકરશા બેઠા.

ટાકરશા—કેમ શેઠ ! એક માણસ રાખશે ?

વહેપારી—હા...ક્યાં છે ? જે માણસ વેચવાનો છે તે !

ટાકરશા—બહાર ગાદી ઉપર બેસાર્યો છે. જાઓ જૂવો તપાસ કરો !

વહેપારી—(બહાર આવીને, સંતોષદાસ સામી નજર કરીને)
કેમ તમેજ ?

[કર્તા] વહેપારી પુછે છે કે; આ વાણીઓ વેચવાનું કહે છે એ તમેજ ? મહારાજ એમ સમજ્યા કે મને એમ પુછે છે કે આ વાણીઓ રૂપીઆ ગણી લેવાનું કહે છે, તેના માલીક તમેજ ! એમ સમજીને;

સંતોષદાસ—હાજી હુંજ !

વહેપારી—તમે રાજ ખુશી તો છો ને ?

સંતોષદાસ—હા...હું ખુશી છું.

આટલું પુછીને વહેપારી અંદર ગયો; અને પોતાના બાઇને વાત કરી. માલ તો લેવા લાયક છે ? કીમ્મતમાં ઠરે તો ઠરાવો ! બોલો કેટલા રૂપીઆ લેવાના છે ? ટાકરશા કહે હું શુ કહું. આપજ કહો ! વહેપારી કહે બે હજાર રૂપીઆ ! હામાં કરતાં ત્રણ હજાર રૂપીઆ નક્કી ઠર્યાં, ત્યારે ટાકર શેડે કહ્યું, મને ચેલીઓ આપી ઘો, એટલે હું લઇને જાઉં, એને મોકલુ છું, એ આવે એટલે તમે કબજો કરી દેજો ! વહેપારી કહે તેતો અમને કંઈ નહિ કહેવું પડે.

ટાકરશા શેડે ત્રણ હજારની ત્રણ ચેલીઓ, પરાંણે પરાંણે ઉચકી, અને બહાર લાવતાં લાવતાં હાંધી ગયા, તે જોઇને મહારાજ બહુજ ખુશી થયા, અને શેડની પાસેથી લેવા ઉભા થયા: એટલે શેડે સાન કરીને કહ્યું કે તમે અંદર જાઓ ! ચેલીઓ નાંખીને ટાકરશાએ ગાડી દોડાવી મુકી. મહારાજ બીજી ચેલીઓ લેવાની લાલચમાં ત્રાસ ભર્યા દોડયા, એટલે વહેપારીએ કહ્યું, આ ડાબા હાથ તરફની કોટડીમાં પેસો ! મહારાજ અંદર પેઠા એટલે વહેપારીએ બહારની સાંકળ વાસી દીધી.

ટાકરશા શેડ તો ઘેર જઇને તરત, ત્રણ હજારનું સોનું લઇને; સર સામાન સંભાળીને, ત્યાંથી બસે ચારસે ગાઉ બીજો ગામ.

પહોરવાર થઇ ગઇ, મહારાજને બહાર ન કાઢ્યા ત્યારે મહારાજ પુછ્યું બાઈ મને પુરી કેમ રાખ્યો છે ? તેતો કહો ! મને કારણ તો સમજાસે ? વહેપારી કહે પાછળ પછીતે જાણીયું છે ત્યાંથી નજર કરો એટલે સમજાશે.

મહારાજ પાછળ નજર કરીને જાણીઆમાંથી જોયું તો બે મેઢા જમ જેવા માણસો તે એક માણસને ઉઘો પકડી રાખીને ધાણીમાં પીસે છે. એવું દેખાયું, બધા પામીને કહ્યું, બાઇ, આ તો માણસ પીસે છે ?

વહેપારી કહે પીસે છે નહિં મુંમઈ કાઢે છે. રૂપ પુષ્ટ માણસેને વેચાથી લાધને મુંમઈ કાઢવાનીજ આ દુકાન છે.

સંતોષદાસ—ત્યારે શું મારી એ મુંમઈ કાઢવાની છે ?

વહેપારી—હા; કાલે સમી સાંજે તમારો ધાણુ નીકળશે.

સંતોષદાસ—ત્યારે શું એ વાણીઓ મને વેચી ગયો ?

વહેપારી—હાજી; ત્રણ હજાર રૂપીએ !

સંતોષદાસ—અરે એતો વેચી ગયો, પણ તમે ક્ષેતાર કેવા ?

વહેપારી—એક વાર તો કહ્યું કે, અમારો વહેપાર છે ! તોય તમને પુછીને ખાતરી કરીને તો લીધા છે ? તમારી ત્રણ ખુશી હતી તો લીધા. એ તમારી પાસે નાણું માગતો હશે તેથી તમને વેચી ગયો.

સંતોષદાસ—અરે હાય ! હો બાપ ! જ્યારે કસાઈ નીકળ્યો રે બાપ ! બાઈ મારા વીસ હજાર લાધને નાડો છે. તેને ખોળતો ખોળતો ખાંચશે ગાઉથી આવ્યો; ત્યારે મને કહે ચાલો પેલી દુકાનેથી રૂપીઆ ગણી ક્યો, ક્યો કર્યો રે બાપ ! રામ રામ રામ રામ રામ.

વહેપારી—અમો આવો તકરારી માત્ર બહોરતા નથી, અમે તો રાજ ખુશીનો શોદો કરીએ છીએ; જ્યારે મેં પુછ્યું ત્યારે તમે હાએ હા કેમ કર્યા કર્યું ! છાંના રહો હવે તો જે થઈ તે ખરી.

સંતોષદાસ—રામ રામ રામ રામ; સીતારામ સીતારામ.

રામ રામ રામ રામ; સીતારામ સીતારામ.

[કર્તા] ધુનપર ધુન કરવા માંડી; મોટા મોટા ઘાંટા કાઢીને ભગવાનના નામનો ઉચ્ચાર કરવા માંડ્યો. એમ કરતાં રાતના બાર વાગ્યાનો શુભાર થયો. તે વખતે અમુક કારણસર બજારમાં ભેગા થએલા વણીક માઝન ત્યાં થઈને જતા હતા, તે મહારાજના મુખથી થતી પ્રભુના નામની ધુન સાંભળીને ઉભા રહ્યા, અને વહેપારીને જગાડીને પુછ્યું. બાઈ આજે તમારા મકાનમાં કાણુ યુમો પાડે છે ? વહેપારી કહે છે કોક, જેને તમે સાધુ કહો છો તેવો. મહાજન કહે અમને ખતાવો ! વહેપારીએ મહારાજને બહાર કાઢ્યા, તે વખતે મહારાજ તો, જેમ કોઈ માણસ ગાંડો થઈ ગયો હોય તેમ યુમ પાડી પાડીને બોલવા લાગ્યા.

રઘુપતી રાધવ રાજ રામ, પતીત પાવન સીતારામ.

રઘુપતી રાધવ રાજ રામ, પતીત પાવન સીતારામ.

મહાજન કહે શેઠ તમે આ અમારા મહારાજને છોડી દો.

વહેપારી—મારા ત્રણ હજાર રૂપીઆનો કાણુ જવાબ દે છે ?

મહાજન—હાય હાય ! ત્રણ હજારમાં વેચાયા છે ? ત્યારે તો કોકના હુબાવીને બાવા થયા હશે !

સંતોષદાસ—આ વાત કેમ બની છે તેનો જાણનારો મારો રામજી છે. મને સેજ છુટા કરો તો હું વેચનારને પકડીને બતાવી દેઉં ! સાહેબો “ ઉલટો ચોર કાટવાળને દંડી ગયો ! ” અરે ભાઈ કાંઈ કહેવાની વાત નથી.

મહાજન—(વહેપારીને) શેઠજી, તમે એ મહારાજને અમારી સાથે આવવા ઘો, અમે એ બતાવે ત્યાંથી તે માણસને ખોળી કાઢીને, તેનું નિરાકરણ કરીએ !

વહેપારી—તે માણસ મળે તો તેની પાસે છોડાવરાવવો છે, કે ન મળે તોય છોડાવવો તો ખરોજ ! તે નક્કી કરોને ?

મહાજન—તે નહિ મળે તો અમો મહાજન થઈને છોડાવીશું ?

વહેપારી—ત્યારે મહાજનના શેઠ સહુકચંદ કહી દે, કે ત્રણ હજાર રૂપીઆ મારી કોટમાં આવ્યા.

સહુકચંદ—ત્રણ શેઠ તેમ ! કાલે બપોરે મારી દુકાનેથી નાણાં લઈ જાશે.

[કર્તા] વહેપારીના મનનું સમાધાન કરી, મહારાજ સંતોષદાસની સાથે સર્વે ટોકરશા શેઠ જે મકાનમાં રહેતા હતા ત્યાં આવ્યા. બારણે જોયું તો તાણુ અટકાવ્યું હતું. ઘાંટા ઘાંટ કરી પડોશીને જગાડ્યા, રાત્રીમાં ઘાંટા સાંભળીને સઘળા પડોશી જાગી ગયા, અને મહાજનના લોકને જોઈ વિસ્મય પામ્યા, પેલા પડોશીઓને મહારાજ પુછે છે, આ મકાનમાં રહે છે એ ટોકરશા શેઠ ક્યાં ગયા ?

પડોશી—ટોકરશા નહિં. પોકરશા, નામ ભૂલ્યા ! તમે કાંઈ આડેક દીવસ એમને ઘેર રહી ગયા છો ને નામ ભૂલી ગયા ?

સંતોષદાસ—કોણ જાણે છે અહીં આવીને નામ ફેરવ્યું હશે, પણ હું તો જાણું છું ટોકરશા ?

પડોશી—હવે કામ શું છે તે કહેને ?

મહાજન—એતો આ મહારાજને, મુંમઈ કાઢનાર વહેપારીને ત્યાં વેચ્યા છે અને રૂપીઆ ત્રણ હજાર લઈને આવ્યો છે. એ ગયો છે ક્યાં ?

પડોશી—એ તો ભાડુ બાક ઉતારીને નાશી ગયો !

મહાજન—હવે.....તારી જાતને માથે જીવ ? સાલા કસાઈ ! સાહેબો મહારાજ ફિકર ન કરો ! તમે આપણા મોસ્લામાં એક મંદીર છે ત્યાં રહેજો !

[કર્તા] મહારાજને પોતાના મેલ્લામાં લઇ ગયા; અને રામજીનું મંદીર ઉધડાવી, રાત્રે સુવાનો સગવડ કરી આપ્યો. સવારના પહોરમાં મહારાજ ઉઠ્યા, અને દાતણ પાણી કર્યા. થોડીવાર વિચાર કરતા ખેડા છે, એટલામાં મંદીરના પુજરી જાગ્યા, તેમને નોકરે ખબર આપી કે, મોડી રાત્રે, મહારાજન લોક, મંદિર ઉધડાવીને એક મહારાજને સુકી ગયા છે તે આગલી મેડીમાં સુઇ રહ્યા હતા; હાલમાં જાગ્યા છે. આપને મળવું હોય તો ?

પુજરી—હમણાં એમને જોઇતુ કરતુ આપો ? પછી વાત !

સંતોષદાસ નાહી ઘોષ પરવારી શ્રી રામચંદ્રજીની મુરતીની પુજા કરવા આવ્યા. એમને દુરથી આવતાં પુજરીએ ઝાળખ્યા, અહોહો...આતો સંતોષદાસજી મહારાજ ! મહારાજ પુજરીને ઝાળખ્યો નથી.

પુજરી—કેમ બાપજી પધાર્યા ?

મહારાજ—હા મહારાજ !

પુજરી—અહીં ક્યાંથી આવ્યા ?

મહારાજ—જત્રા કરવા નિકળેલા, ફરતા ફરતા અહીં આવ્યા.

પુજરી—જત્રા કરવા નિકળેલા કે વહેપાર કરવા નીકળેલા ?

[કર્તા] વહેપારનું નામ દીધું એટલે, મહારાજ થોડીવાર સુધી પુજરીના સાસુ જોઇ રહ્યા ત્યારે પુજરીએ કહ્યું, શું જોઇ રહ્યા છો ? હું તમારા મંદિરનો પુજરી ! આપે રજા આપી હતી તે ! કેમ ટોકરશા શેઠ ખુશીમાં છે ને ? આવાં વચન સાંભળીને તો, મહારાજની આંખમાંથી આંસુ નિકળવા માંડ્યાં, અતીશે પશ્ચાતાપ થયો, અને પુજરીને પગે પડ્યા. પુજરી કહે હાં હાં બાપજી આ શુ કરો છો ?

સંતોષદાસ—ભાઈ તમારૂં કહેવું જરાએ જરા ખરૂં પડ્યું. ટોકરે લગાવી બરાબર ટોકર. વીસ હજાર રૂપીઆ લઈને નાકો; એને દોઢ બે વરસે આ ગામમાંથી ઝાલ્યો; ત્યારે સાત દીવસ ખૂબ ખવરાવી પીવરાવીને મુંઝ કાઢનારને ત્યાં ત્રણ હજાર રૂપીએ વેચીને ચાલતો થયો; ગામ મૂકીને નારી ગયો. ભાઈ, મેં પણ તારો અપરાધ કર્યો છે.

પુજરી—ના બાપજી ! આપે તો બહુ સાફ કર્યું, જીવો અહીંઆં મને માલમિલકત, અને બેરી બધું મળ્યું છે, તે તમારી સેવાનો પ્રતાપ છે. હવે તો અહીંજ રહેજો, એ ટોકરશાને શોધવા જશો નહિં, નહિંતો વળી કાંક તીજુજ તતંગ જાગશે.

સંતોષદાસ—નાના રામ ! હવે તે શુ જાય ! એના પંજમાં આવી જઈએ તો કચરીજ નાંખે !

[કર્તા] વાત કરે છે એટલામાં મહાજનના પાંચેક માણસો આવ્યા અને પુનરીને કહ્યું કે, પુનરીજી ! આ મહારાજને બે દિવસ સારી રીતે રાખજો, પછી એમને માટે સગવડ કરીશું.

પુનરી—એમને માટે અહીંજ સગવડ છે, જુદી સગવડ કરવાની જરૂર નથી. એતો મારા ગુરૂ છે; હું તેર વરસ એમની સેવામાં રહ્યો છું. બહુ સારા મહાત્મા છે. જ્ઞાની છે.

મહાજન—બાપજીનું નામ શું છે ?

પુનરી—નામ સંતોષદાસ છે, અને હેય સંતોષી.

મહાજન—ત્યારે ટાકરશાના સપાટામાં શી રીતે આવી ગયા ?

સંતોષદાસ—અરે...ભાઈ લોભમાં લેવાયા.

મહાજન—લોભમાં લેવાયા ત્યારે સંતોષી શાના ?

પુનરી—નામતો સંતોષદાસ ખરૂ, તે કાંઈ ફરી જાય તેમ છે ? હવે તો પોતે પણ વહેપારમાં કુશળ થયા હશે !

સંતોષદાસ—જસ ભાઈ જસ ! તમે મારા વખાણુ કરો છો ને મને કાંઈ કાંઈ થઈ જાય છે !

પુનરી—કશું મન ઉપર લાવવું નહિ. હવે તો પ્રભુ બજન કરો !

હુહો—લોભ દુઃખનું મુળ છે, લોભે ઉડે દહાય;

જો રરીએ શ્રી રામ તો, સધળું દુઃખ શમાય.

રાજા—વાહ ! વાતતો ઘણી સારી ! લોભીઆને તો બડકે અગ્નિ લાગે ?

રાણી—આવી લૌકીક દંતકથાઓની વાતોથી લોભીઆ સંતોષી થતા નથી.

પ્રધાન—નિરંતરનો ઉપદેશ કોકને કોક વાર લાગી જાય !

રાજા—મહાત્માતો ફરતા સારા, માટે હવે અહીંથી તો રમજ આપો ! વળી બીજા જગાએ જઈને ઉપદેશ કરશે !

રાણી—સંત પુરૂષોને એક જગાએ રહેવાનું કહ્યુંજ નથી.

પ્રધાન—વાત તો ખરી, સાધુ તો રમતાજ ભક્ષા ?

રાજા—જાઓ જઈને કહી દો કે એકદમ આત્મા જાઓ !

રાણી—પાણી પીવા પણ ન ઉભા રહે એટલી સત્તા બળવજો !

પ્રધાન—જેવી આત્મા ! હું જાઉં છું.

રાજા—વિદાય કરીને મને ખબર આપજો !

પ્રધાન—બહુ સારૂ મહારાજ.

રાણી—આપણા રાજની સરહદની બહાર પહોંચ્યાડવાના છે !

પ્રધાન—જેવી આસા !

અહીં મેંનાવતી તથા મહાત્મા ખુલ્લા બાગમાં બેઠાં છે, ત્યાં પ્રધાનજી આવ્યા. આ દે...શ ગુરૂજી !

જળાંધર—આ દે...શ, અલક નિરંજન બધ્યા ખુશ રહો ! કહાંસે આતે હો ?

મેંનાવતી—મહારાજ, એ આ રાજના સુર પ્રધાન છે. એમને રાજએ મોકલ્યા હોય એમ લાગે છે.

પ્રધાન—હા એમજ છે ! મને રાજએજ મોકલ્યો.

જળાંધર—બોલો કયા કહેનેકા હય ?

પ્રધાન—હવે આપને અહીંયાં આવ્યે ધણો વખત થયો, માટે પધારી જઓ તો સાર ?

જળાંધર—સખ્ય ! હમારે રહેનેસે રાજકુ કયા હરકત આઇ ?

પ્રધાન—આપ સંત મહાત્માને અપમાન કરીને કાઢવા પડે તે કરતાં માન ભેર જઓ તો સારી વાત છે !

જળાંધરનાથ—જના ન જના હમારા દીલકી ખાત હે ! હમારા કોઈ રાજ નહિ, હમ સખકે રાજ હે ! હમારા હે રાજ અલકનિરંજનનાથ.

પ્રધાન—સમજીને ચાલવા માંડો ! નહિતો પરીણામ માઠાં આવશે !

જળાંધર—આને દો; જ્ય દેખ લેજે !

[પ્રધાન]

રાગ: ગિતી.

રીઝી ^૧રસ્તો કાપો, ^૨પગલાં માપો છોડો આ દેશ;

રૂડો રાજ રૂઠ્યા, દરવા દે નહિ પહોચાડે ઝપેશ.

[કર્તા] પ્રધાને જેટલાં વચન મહારાજને કહ્યાં તેટલાં સાંભળીને, મેંનાવતી ભયભીત અને કોધાયમાન થઇ ગયાં, પણ ધિરેથી પ્રધાનના સન્મુખ બોલ્યાં.

[મેંનાવતી]

રાગ: ગિતી.

હાથ કશું ના આવ્યું, ખાંતે બોલ્યાં માતાનાં ^૪ચાંદાં,

સાધુને સંતાપી, ગોપીચંદન કેમ કાઢે ^૫કાંદાં.

^૧ રસ્તો કાપવો—જતા રહેવું. એક જગા છોડીને બીજી જગાએ જવું.
^૨ પગલાં માપો—જટ ચાલવા માંડો, એકદમ જઓ, તાબડતોળ ખસી જઓ.
^૩ પેશ પહોચાડવું—ડેઠ પહોચાડવું, અતીથે હેરાન કરવું. ^૪ ચાંદાં—છીંદ્ર, છાંના કલકલ. ^૫ કાંદા કાઢવા—સાર ન કાઢવો; લાભ સમજીને કામ કરતાં ગેર લાભ થઇ જવો. સવજી કરતાં અવજી પડવું, તત્વસાર ન જડવો.

પ્રધાન—આમાં આપને બોલવાનું પ્રયોજન સમજતું નથી.

મેંનાવતી—શા માટે નહિ, જળધરનાથ જેવા મહાત્માને કલંકરૂપ શબ્દ કહીને તેમનું અપમાન કરાવી દેશપાર કરે તે મારાથી કેમ જોયું જાય! પ્રધાનજી આમાં તમારે પણ ઉંડા વિચાર કરવાનો છે. રાજના વચને વચને આદ્યા કરવાનું નથી; વિશેષમાં રાણી સત્યવતી જે જે કહે છે તેજ રાજ કરે છે, તેને કાંઈ પણ રીતે મહાત્માશ્રીને અહીંથી દુર કરવાની મરજી છે.

પ્રધાન—તે તો સત્ય છે માજી, મને અહીં મોકલતી વખત તેમનું પણ બોલવું થયું હતું. હવે શું કરવું, આપણા બીજા ઉપાય નથી, મહારાજને અહીંથી દુર નહિ કરીએ ત્યાં સુધી રાજ જાળીને એસશે નહિ. રાણી તેમને જાળીને એસવા દેશે નહિ તેમ તમને પણ એકે દીવસ મહારાજનાં દર્શન કર્યા વિના ગમશે નહિ, અને નગર વાસીઓ નિંદા કર્યા વિના રહેશે નહિ. એ બધું જોખમ ભરેલું છે. આખર સંત મહાત્માને કુડુ કલંક લાઇને જવું પડે તે કરતાં, આખર બેર જાય તો ઘણી સારી વાત છે. હાલમાં વિદ્યામગિરી થાય તો હું, રાજસી કાઠથી શ્વારી ચઢાવી થોડે સુધી વળાવી આવું.

સુરા અને કાલ્યા પ્રધાનનું બોલવું, ચતુર મેંનાવતી સમજી ગઈ. પ્રધાને અક્ષલતો ખુબ વાપરી. “ સાપ મરે નહિ, ને લાકડી ભાગે નહિ ” જાઓ કહેવું નહિ, ને રહેવા દેવા નહિ. પ્રધાનની મરજી એવી છે કે, મહારાજને દેશપાર તો કરવાજ પણ મેંનાવતીને ન ખોટું લગાડાય ત્યાં સુધી કીક.

(મેંનાવતી) રાગ; મારો આશીઆજો અવતાર. (આમેર.)

૧ છો શાણા ૧ પુર પ્રધાન, હદ બહાર શાને આવો;

હર બહાર શાને આવો, તમે પુરપતી સમજવો. ૨ છો શાણા.

સંત પુરુષ સર્વેશ્વર જેવા, માટે ચિત્તમાં રહાવો.

રાજ્ય સકળનું રૂડું ધરો; શાણા શીદ સતાવો. ૩ છો શાણા. ૧

કાલો કમરો ગોપીચંદન; છકી ગયો શુ છતથી;

સુન મુન અધ સાંખી રહી છું, મહાન પુરુષના મતથી. ૪ છો શાણા. ૨

આંખે ઝીણું ઝીણું આંખે; અખળાના અંજનથી,

વગર વતાવ્યો હાથી ઉઠે, ગોરીના ગંજનથી. ૫ છો શાણા. ૩

તત્વ સાર તે સમજે, રાખી રામાને ઈરંજન;

૧ પુર-નગર. ૨ અંજન-ભૂરૂકી, ભેદ; મોહિની, ૩ ગંજન-ત્રાસ; રોક, દબ-
કળો, ૪ રંજન-રાજ, ખુશી.

૧ ખરી વસ્તુની ખબર પડી નહિ, ખર બનીઓ ૨ ખંજન.રે છો શાણુ. ૪
 ૩ જગ જ્યોતીને ઝંખો કરવા; કાળ ભરી કેમ કાવો;
 અવળી આકત આવી પડતાં, દૈવ્ય શુણે નહિ દાવો. ૨ છો શાણુ. ૫
 ૪ ધર પુછીને ૪ ગંગા આવી; લઈ શકે જો દહાવો;
 ૫ ગમાં પાછી વળતી દેખી; પુર થશે પરતાવો. ૨ છો શાણુ. ૬

[કર્તા] માતા મેનાવતીનાં વચન સાંભળીને પ્રધાન ત્યાંથી પાછો ફરી રાજ રાણી પાસે આવ્યો. જ્યાં રાજ ગોપિચંદ્ર વિલાસ બોવનમાં આનંદ કરી રહ્યો છે, સત્યવતીના હસતા મુખાર્વિંદ સામું જોઈ રહ્યો છે. પાન સોપારી લવિંગ ધણાયચી સાથે મુખવાસ કરી રહ્યો છે. રાણી સત્યવતીના પુરા પ્રેમમાં હુબકીઓ ખાઈ રહ્યો છે; જેણે આવી ઉભેલા પ્રધાનને બે ધડી સુધી તો દીઠો નહિ, બાદ બે ધડી સુધી ઝોળખ્યો નહિ છેવટ બે ધડી સુધી બોલાવ્યો નહિ, ત્યારે રાણી સત્યવતીએ કહ્યું કે, કેમ આજ પ્રધાનજીની તરફ નજર પણ કરતા નથી ?

રાજ—શુ નજર કરવી છે, જે કામ બતાવ્યું હતુ તે કરીનેજ આવ્યા હશે ! કેમ પ્રધાનજ ?

પ્રધાન—નાજી, માતાજી વચમાં આશં આવે છે.

રાણી—પુત્રની સુકિર્તીને લાંચન લગાડનારી માતાઓને શુ કરવું જોઈએ ! સાધુને વિદાયગિરી મળે છે તેમાં એમનું શુ જતુ રહે છે !

પ્રધાન—તેનો જવામ મારાથી ન દઇ શકાય, તેનો અમારાં માતાજી કહેવાય ! જે રાજનાં માતાજી !

સત્યવતી—તેનો ખર છે, પણ આમાં માતાજીએ સંમગનું જોઈએ.

રાજ—હું પડે જાઉં છું, અને સર્વને સમગનું છું.

(કવિ)

રાગ: ગિતી.

કંપી રાજ કોપીઓ; ચમકી પાડી ચીસ;

સિંહ સમો ત્યાં આવીઓ, હૃદય ચઢાવી રીસ.

તલપતો અને તાડુકતો રાજ ગોપિચંદ્રને આવતો જોઈ મેનાવતી બચ પામી ગયાં. અરેરેરે, આ અવિચારી બાળક કોધના આવેશમાં કંઈક

૧ ખરી વસ્તુ—ઈશ્વર સંખંબી જ્ઞાન; તત્ત્વ સાર. ૨ ખંજન—એક ભતનું પક્ષી છે. જેની પુંછડી, શરીરના જેવડી ઉભી અને હાલતી હોય છે. ૩ જગ જ્યોતી—સુર્યનારાયણ. ૪ ગંગા—સતસંગ રૂપી ગંગા, અહીં ભજનધરનાથની પદરામણી. ૫ પુર—પુરણ; સંપુરણ.

અવળું કરી બેસશે, હવે કેમ કરવું, રાજના હાથ ઝલાય નહિ, મહાત્માના મુસ્તક ઉપર આડા હાથ રખાય નહિ, હે પરમેશ્વર હવે શું થશે ! હે જોગી જાળધરનાથ ! તમેજો જોગી હઠ કરી માર કહેવું માન્યું નહિ, અને આ દુઃખ આપ્યું.

જાળધરનાથ—યાદ કર અલક નિરંજનકું; ક્યા કરને વાદ્યા હે વો *અળસીઆ. હજાર હાથકા ધણી જીસકી રક્ષા કરતા હે ઇસકું ત્રિલોકમે કોન મારને વાલા હે; ઝોર જીસ વખત; વો હજાર હાથકા ધણી મારને કું તૈયાર હોતા હે ઇસ વખત, દો હાથ વાલે લાખ આદમી જમા કરે મગર રક્ષા નહિ હો શકતી હે ! ઇસ બાસતે ડરો મત ! અલક નિરંજન નામ; જપો સૌ અલક નિરંજન નામ !

મેનાવતી—અલક નિરંજન તો સદાય જપીએ છીએ પણ.....

જાળધરનાથ—પણ...કરકે કયું રહે ગએ માઇ ? પણ પણ મત કરો નારાયણકા નામકા દ્રઢ નિશ્ચય રખો ! અલક નિરંજન ના...મ. જપો સૌ અલક નિરંજન ના...મ.

મેનાવતી—જેમ અવન મુનીના ઉપર ઈંદ્ર કોધાયમાન થઇને આવ્યો હતો તેમ આજે આ ગોપિચંદ્ર આપના ઉપર તાડુકા કરતો આવ્યો આવે છે. આ દે...શ અલક નિરંજન.

[ગોપિચંદ્ર] રાગ; રે જરે જાજ ! (સુધન્વા.)

રે ઝાલો ઝાલો, જોગીડા તમે ^૧વાટ,

રે નહિતો ધડીમાં ધડાશે તમ ^૨ધાટ.

રે ઝાલો ઝાલો !

વાટને ઝાલો જે હોય, ^૩જીવની આશા,

લાજ લેવાશે, જેશે ભોલ તમાસા,

^૪સાહસા, સાહસા, પધારો ^૫પુર પાટ.

રે નહિતો; રે ઝાલો. ૧

પ્રાણને અંતે પાપી, ^૬દાંત પીસો છો;

રાજ ^૭ઠક્યાના સામા ^૮રંગડ રીસો છો,

નક્કી નક્કી, દીસોછો ^૯નાગા ટાટ.

રે નહિતો; રે ઝાલો. ૨

* અળસીયુ—ચોમાસામાં વરસાદ પડતાંની સાથે લખ્ખો પેંદા થાય છે, અને પલક વાર તડકા દેખતાં પ્રાણુ છોડે છે—અદ્યજીવ.

૧ વાટ ઝાલવી—રસ્તો પકડવો; ચાલવા માંડવું. ૨ ધાટ ધડવો—વલે કરવી, માર મારવો. ૩ જીવની—જીવવાની. ૪ સાહસા—તરત ઉતાવળા. ૫ પુરપાટ—ક્રતાવળા; તાણડતોળ. ૬ દાંત પીસવા—દંતધર્મમાં કરવાં, નાહક કોધ કરવો. ૭ રાજ ઠકવા—રાજ કોધાયમાન થવા. ૮ રંગડ—વિષયા શક્ત, કામી. ૯ નાગા ટાટ—લાજ વગરના, લપેટ.

એક દમ ! મારા રાજની સરહદ છોડી દો !

મેંનાવતી—(હીમ્મત બીડીને) ગોપિચંદ્ર હદ થઈ ગઈ; સંતપુર-
માં અપમાન એ આપણા ઉંચ કુળને છાજતું નથી !

ગોપિચંદ્ર—વિધવા સ્ત્રીએ એકાન્ત જગામાં સાધુનો મંગ, એ
આપણા કુળને ક્યારે છાજે છે ?

[મેંનાવતી] રાગ; દોહરો.

બહુ શુ બકલું બાળકા; છકલું શાંતે છેક;

૧નાગા નક્કિ નાંખશે, વગર ૨વન્હિનો શેક.

ગોપિચંદ્ર—એમના શેક નાખતાં પહેલાં તો હું બાળીને ખાખ કરા-
વીશ. આ મોટા જોગટાને દટાવી દો ! બાકીના બીજને દેશપાર કરી દો !

(ગોપિચંદ્ર વિદાય.)

મેંનાવતી—(પછાડ ખાધને) અરરરર ! હે પ્રભુ ! (પ્રધાન
દટાવી દેવા ખાડો ખોદાવા લાગ્યો તેને મેંનાવતી કહે છે.)

રાગ; કાળી કંઠી તે સવા લાખની સાજનીઆ લોકો !

૨ મારી નવ નાંખો ! વિનવું જોડીને ૩જોડ હાથ;

૨ મારી નવ નાંખો !

૨ થઈ જશે ૪શાખો ! જોગી એ જળધર નાથ,

૨ થઈ જશે શાખો !

૨ ઉઘાડી આંખો ! નખ શીખ નિહાળી જુવો ૫નુર;

૨ ઉઘાડી આંખો !

૨ પંખીની પાંખો; ઉડાડે આકડાનાં તુર.

૨ ૬પંખીની પાંખો !

૨ ડર દીલમાં રાખો ! ચોળી નાંખીને કરે ચુર.

૨ ડર દીલમાં રાખો !

૨ ભુંડું નવ ભાંખો ! ભખ ઉડાડે ભરપુર.

૨ ભુંડું નવ ભાંખો !

કર્તા—મહાત્માના સિદ્ધિ બળનો ડર બતાવીને ધમકીના રૂપમાં કહેલાં
મેંનાવતીનાં વાક્ય પ્રધાનના હૃદયમાં વાગ્યાં, અને તે અતકરણમાં બચતો

૧ નાગા-જળધરનાથ. ૨ વન્હિ-દેવતા, અગ્નિ. ૩ જોડ-ખે. ૪ શાખો-જુલમ.
૫ નુર-તેજ. ૬ પંખીની પાંખો-જેમ પંખી પાંખ વડે આકડાનાં તુરને ઉડાડે છે
તેમ સંતોના કોધથી સઘળા સુખનો નાશ થશે.

પામ્યો. મનમાં એમ કર તો ખરોજ કે, સાધુ પુરૂષો કહે તે થઈ જાય, આપ દે તો લાગી જાય, એ લોકો સિદ્ધી બળવાળા હોય છે, એમની પાસે સાધનાની વિદ્યા હોય છે. હશે પણ આપણને શી હરકત છે, આપણે ક્યારે કાઠીએ છીએ કે કાઠી મુકાવીએ છીએ ! કાઠી મુકનાર તો રાજા છે; આપણે તો ખુદના હુકમને માન આપવાનું છે, પણ આ મેંનાવતીના મનને કાંઈ ન લાગે તેમ થાય તો સારૂ. હે માજી, મેંનાવતી માતા; હું શુ કરી શકું ? હું તો ચીડીનો ચાકર છોં, મારો શુ ઉપાય, સંત હોય, મહંત હોય, કે છેવટે આપણા પેટનો દીકરો હોય પણ હજુરનું ફરમાન થયું તેથી વિરૂદ્ધ કેમ થાય ? મેંનાવતી કહે છે. પ્રધાનજી તમે કરો તો બધુ થાય ! તમે જુના અને વૃદ્ધ માણસ રહ્યા એટલે તમારૂં કહેવું કદાચ માન્ય થાય ? પ્રધાન કહે માતાજી; તે તમારૂં કહેવું સત્ય છે, ઘણી વખતે એમ બને છે ખરૂં ! પણ આ બામતમાં મારી વાત કાંને સાંભળે એટલો પણ વિશ્વાસ મને નથી. મેંનાવતી કહે છે, ત્યારે ડાહ્યા પ્રધાન, આજ તારી સત્યવતી રાણી છે, તેની એક વાર હું હતી કે નહિ ! માટે મારૂં પણ થોડુ રાખવું પડે !

[પ્રધાન] રાગ; હરજી અરજી ઉર ધારો (સૈરંદ્રિ.)

માજી.....માજી ! માજી કેમ રાખુ રાજી ?

તમ બાળક હાથે બા...જી.

૧

ચીડી ! ! ચીડી...ચીડી ! ચીડીનો ચાકર કહાવું;

૧૫૨ મુખે પાન; કેમ ચા...વું !

૨

ભોળા..... ભોળા ! ભોળા ભૂપતને બાવું;

ગાએલું ગાણું ગા...વું.

૩

હાજી ! હાજી...હાજી ! હાજી કહી હુકમ ઉઠાવું;

૨ખોળે લઈ ખાણું ખા...વું.

૪

મુડી.....મુડી ! મુડી વચ્ચે સોપારી;

મુજ જાંઘળી જોખમ કા...રી.

૫

૧ ૫૨ મુખે પાન કેમ ચાલુ-પારકે મોંઢે પાન ચાવવાં, એટલે આપણી મ-
જી પ્રમાણે સામાના ક્ષેત્રમાંથી કઢાવવું અગર આપણા ધારવા પ્રમાણે સામાના
હાથે કરાવવું તે, મુશ્કેલ છે. ૨ ખોળે ખાણું ખાવું-ખાવાની પણ નવરાસ નહિ.
ઘણીની એવી નોકરી કરવી કે જેમાં ખાવાની પણ કુરસદ ન મળે.

છાનો...છાનો...^૧છાનો સંધરવો સાપ;

^૨શીર સધડી સરખો તા...પ.

૬

પુરપતને !! પુરપતને કેમ ^૩પટાવું;

ઝટ ! જોગીરાજ દટાવું.

માણ !!

૭

મે'નાવતી—હાંહાંહાં ! પ્રધાન; જરા.....

પ્રધાન—શુ જરા ! મારાથી રાજનની આજ્ઞાના અનાદર નહિ થાય !

મે'નાવતી—આમાં અનાદર જરાય કરવાનો નથી.

રાગ; ઢાહરો.

(મે'નાવતી) છાના રાખો છળ કરી; ^૪પુરો પુર પ્રધાન;

મહાન પુરૂષ નવ મારીએ, દષ્ટએ જીવલ દાન.

૧

ઘોડાની ઘોડારમાં, ^૫ગોઝારો ગંભીર;

પુરો પુરણ પ્રેમથી, પંજર^૬ પુરે ^૭કીર.

૨

^૮પહેલી પળ સંભારીને, પ્રધાન રહો પરસંન;

પુરવ પુન્યથી પામવા, દીવ્ય પુરૂષ દર્શન.

૩

(પ્રધાન) જાણ થએ ઝાઝા કરે, મારા શીર પર ધાવ;

જેરે ઝાલી રાખવા, સાચા સોગન ખાવ !

૪

(જાળંધર) જાળંધર કહે જીવતી, મત ચિન્તા કર માત;

કરતા હરતા શ્રી હરી, તેજ ત્રિજીવન તાત.

૫

ફિકર મત કરો; ચિન્તા મત કરો, કરને દો જેસી ઇશ્વરફી મરજી !
અલક નિરંજન ! અલક નિરંજન નામ ! જપો સૌ અલક નિરંજન નામ !
(પોતાના માણસોને અવાજથી આજ્ઞા કરી) ચલે જાઓ ઇશ્વરસે, રમતેઈ
રહો બસ જંગલમેં ધુમતેઈ રહો એક અલખ નિરંજનકા નામ બજતેઈ
ચલે જાઓ ? જાળંધરનાથની સાથેના સધળા સાધુ ત્યાંથી વિદાય થઈ ગયા !
પોતે પ્રધાનના ખોદાવરાવેલા ખાડામાં આ દે...શ કહીને ઉતરી પડ્યા.
ઉપર પ્રધાને પદ્મરની છાટ મુકાવી, તેના ઉપર માટી પુરાવી દીધી. રાણી

૧ સાપ છાનો સંધરી શકાય નહિ. ૨ માથાપર સધડી તેનો તાપ ખમી શકાય નહિ. ૩ પટાવું-ફોસલાવું, છેતવ. ૪ પુરો-ખંધ કરો ૫ ગોઝારો-ધરની ગલી કુંચીઓ, ૬ પંજર-પાંજર. ૭ કીર-પોષટ. ૮ આગલો વખત.

મેંનાવતી આંસુ ખેરવતાં ઘેર આવ્યાં. ગુરૂ મહારાજને જમીનમાં દાટી દીધા, એ ચિતાર પોતાની આંખથી ખસ્યો નહિ. ખાતું ભાવ્યું નહિ, આખી રાત નિન્દ્રા આવી નહિ. નિત્યના અભ્યાસ પ્રમાણે સવારના પહોરમાં મુખમાંથી શબ્દનો ઉચ્ચાર થયો; આ દે...શ ! તેજ વખતે જાણે જમીનમાંથી કોઈ ખોલતુ હોય તેમ સામે ઉત્તર મળ્યો, આ દે...શ અલક નિરંજન. આ શબ્દ સાંભળી રાણી અચ્ચે પામી, અને ફરી ખોલી. આ દે...શ અલક નિરંજન તેનો મોટે અવાજે જવાબ મળ્યો; આદે...શ અલકનિરંજન બેટા મેંનાવતી ! મેંનાવતી કહે હે ગુરૂ મહારાજ ક્યાં ખોલ્યા ? મને દર્શન આપો !

જાળંધરનાથ—દર્શન છી ક્યા જરૂરત, આશીર ખચન સેઈ આનંદ કરલે !

મેંનાવતી—ના પ્રભુ એકવાર તો દર્શન આપો !

જાળંધરનાથ—એક વખત દર્શન કર કે ત્રિપ્તિ નહિ હોગી, શીર માગણી કરેગી; ઇસ બાસ્તે ધીરજ રખ, જોર ભજલે અલક નિરંજનકા નામ.

મેંનાવતી—મહારાજ હું ફરીને માગણી નહિ કરે ! મને એકજ વાર દર્શન આપો !

જાળંધરનાથ—ચલી આ બાગમાં ! (મેંનાવતી બાગમાં આવી ખોલી, આ દે...શ. તેજ વખતે જમીન ફાટી. માંહીથી જાળંધર જોગી, આ દે...શ અલખ નિરંજન કહીને બહાર આવ્યા. મેંનાવતીએ દંડવત પ્રણામ કરીને દર્શન કર્યા; એટલે જોગી જમીનમાં સમાઈ ગયા.)

આ પ્રમાણે મેંનાવતી સવારના પહોરમાં ગુરૂનું સ્મરણ કરીને; ઇશ્વરનું સ્તવન કરે છે. રાજ ગોપિચંદ્ર પણ પોતે જે પ્રમાણે વરતતો હતો તેજ પ્રમાણે પોતાની રીત ભાત રાખી વરત્યા કરે છે, પણ પોતાના દીલમાં એ બાગતોની ખટક લાગી રહી છે. એકતો જોગી લોકો કેવા હલીલા હોય છે કે, છેવટ દરમિયાન જવાનું કમુલ કર્યું, પણ પોતાની હક ન છોડી, બીજા ઉંદ મરી ગયું એટલે તેના શરીરમાંથી શુ જનું રહ્યું અને તે પ્રમાણે આપણે પણ કોક દીવસ મરવાનું તો આવશેજ !

દીન પર દીન ગયા; માસ પર માસ ગયા; સારે દીવાળીનો દીવસ આવ્યો તેને બીજે દીવસે. સુવસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરીને રાજ ગોપિચંદ્ર, માતા મેંનાવતીની પાસે આશીર્વાદ લેવા આવ્યો. માતાના પગમાં પ્રણામ કર્યા, એટલે માતાએ આશીશ દીધી કે ધણું જીવે દીકરા ! ગોપીચંદ્ર પાછો વળી ગયો. તેણે મનમાં વિચાર કર્યો કે મારી માતાના મનમાં મારા ઉપર કેાઈ પ્રકારનો રોષ નથી. આ ઉપરથી એમ સાબિત થાય છે કે, મારી માતાની

સાધુ પ્રત્યે શુદ્ધ ભાવનાની પ્રેમ ભક્તિ હતી, અને સાધુ પણ પવિત્ર અને પ્રતાપી મુરતી હતા, મેં સાધુને દટાવી દીધા એ મોટી ભૂલ્ય છે, એમાં મેં બંને જાણીને અપરાધ કર્યો છે. એકતો સતી મેંનાવતી માતાની પવિત્ર લાગણી દુઃખાવી તે, બીજી જાળંધર જેવા જોગી રાજને દટાવી દીધા તે એ ભારે અપરાધ કર્યો છે, તેની ક્ષમા ઈશ્વર પાસે માગી મળે તેમ નથી. આ પ્રમાણે પશ્ચાત્તાપ કરતાં કરતાં દીવસ પર દીવસ જતા રહ્યા. જેમ જેમ મુલાકાત થતી ગઈ તેમ તેમ માતાનો દીનપર દીન વધતો દેખાતો પ્રેમ જોઈને, રાજ અતીથે વીમાસણ કરવા લાગ્યો; અરેરેરે, હવે માતાના કરેલા અપરાધની ક્ષમા કેવી રીતે માથું; હવે તે દટીને મારી નાંખેલા જોગીને કેવી રીતે બહાર કઢાવું, દરેક માણસ સાદસ કામ કરીને પાછળ પશ્ચાત્તાપને પામે છે. કેટલીક વાર સ્ત્રિઓ દુઃખનું સાધન થઈ પડે છે.

મહાત્મા શ્રી જાળંધરને જમીનમાં દટાવી દીધે લગભગ ચાર પાંચ વરસ વિત્યાં ત્યાર પછી એક દીવસે રાજ રાણી વચ્ચે વાર્તા વિનાદ ચાલે છે; આનંદને ઉપજાવે તેવી વાર્તા કરતાં કરતાં, રાણી બોલ્યાં સ્વામીનાથ; આપની સાથે માફ લામ થએ બરાબર આઠ વરસ કાલે પુરાં થશે.

રાજ—તમે તમારે વરસ ગણ્યા કરો ! જેટલાં થયાં તેટલાં ખરાં ! તેને કેમ કરવાં છે.

રાણી—સ્વામીનાથ; યાદ તો એટલાજ માટે આવે છે કે, હું કેવી બાગ્યશાળી કે મને આપ સરખા પતી મળ્યા. આઠ વરસમાં આઠ ઘડી પણ એવી નથી આવી કે, આપનું મન મારા પ્રત્યે ઉંચું થયું હોય; અગર આપની અકૃપા થઈ હોય !

રાજ—રાણી; એ તમારા પોતાના સ્વભાવની વાત છે; તમે સાચા દીલથી મારી આજ્ઞા ઉઠાવો; અને સેવા કરો ત્યાં તેમ થવાનું કારણ ક્યાં રહ્યું ?

રાણી—સત્ય કહો છો પ્રભુ ! આપની વરસગાંઠ કાલેજ કે નહિ ?

રાજ—હા હા કાલે કાલે ! આવતી કાલેજ, અખાત્રીજને દીવસે ! અરે કોઈ હાજર !

સેવક—સરકાર; આજ્ઞા

રાજ—જાઓ માતાજીને પૂછી આવો કે; કાલે ભાઈની વરસગાંઠ ખરી કે નહિ.

સેવક—જેવી આજ્ઞા. (સેવક માતાને પુછવા ગયા. ત્યાં જઈ મેંના-

વતીના ચરણમાં પ્રણામ કરીને પુછે છે. માતાજી, સરકારે મને પુછ્યા મો-
કથ્થો છે કે મારી કાલે વરસગાંઠ ખરી કે નહિ ?

મેનાવતી—હા ભાઈ ખરી ! અને વિશેષમાં કહેજે કે, ચોવીસમું વરસ
ઉતરીને પચીસમું બેસશે. તારી જીંદગીનો ખીજો કલ્પ પુરો થાય છે. માટે
બ્રાહ્મણને બોલાવી આશીરવાદ લઈ કાલે વિધી પુર્વક સ્નાન કરવું અને
ઉત્તમ પ્રકારનું ભોજન જમવું. (બહુ સાફ કઢી સેવક વિદાય થયો, અને
માતાજીના કહેલા શબ્દ રાજધીરાજને સંભળાવી દીધા.)

રાણી—પ્રભુ; માતાજીએ એમ કેમ કહાવ્યું કે, ખીજો કલ્પ પુરો થયો?

રાજા—આ હળાહળ કળીયુગમાં ત્રણ વરસનો છોટો અને બાર વર-
સનો એક મોટો કલ્પ ગણાય છે.

રાણી—તેની મને સમજાય ન પડી ?

રાજા—માણસને; કોઈ પણ જાતની કળાથી, હુંબરથી, અગર વિદ્વતાથી
સુકિંતી કે દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થતું હોય, તો તેનો મહિમા લગભગ એક હજાર દી-
વસ વિશેષ ખ્યાતીમાં આવી જાય છે, એટલે આશરે ત્રણ વરસ ! અને
એથી વિશેષ ચાલે તો; બાર વરસ ! એટલે મોટો કલ્પ થયો; બાર વરસ
સુધી જેની એક ધારાએ સુકિંતી ચાલી તેના ઉપર ઇશ્વરની સંપૂર્ણ કૃપા
છે એમ માનવું. પણ આતો માફ જીવન, મને વરસ ચોવીસ પુરાં થયાં.
શું મોટી વાત ! એમાં કાંઈ મહોત્સવ મનાય નહિ, રાજગાદી મળી છે તે
વંશ પરંપરાના વારસામાં મળી છે, તેમાંય કાંઈ માફ પ્રાક્રમ નથી; માટે
કાંઈ મહોત્સવ ઉજવવાની જરૂર નથી, છતાં માતાજીની મન ઇચ્છાને પ્રસન્ન
કરવા માટે સ્નાન વિધી સંભાળી લઈશું.

રાણી—સ્વામી, કાલે સવારે તો હું જાતે આપને સ્નાન કરાવીશ !

રાજા—વારૂ; હું પણ તેજ કહેવાનો હતો. તેને માટે સધળી તૈયારી કરજો.

અખાત્રીજને દિવસે સવારના પરાંદમાં સત્યવતીએ નરદમ કાચ
જેવાજ આરસના પથ્થરના ચોકમાં, રૂપાનો બાજઠ નંખાવી દીધો, પાસે
સોનાની કુંડીમાં, ગંગાજીનું શુદ્ધ નિર્મળ જળ નંખાવી દીધું. તેમાં વળી
એક સોનાની ઝારી પણ સુકાવી દીધી, તેની પાસે રૂપાના એક ખ્યાલામાં
સુગંધીદાર તેલ, ખીજમાં અગર અને ચંદનની મેળવણી સહીત પીડી,
ત્રિજમાં ચોગરસ, ચોથામાં કંકુ અને પાંચમામાં ચોખા, વિગેરે સધળી સા-
હિત્ય તૈયાર કરાવરાવી, રાણીએ રાજાને કહ્યું કે, આપ તૈયારી કરો પછી
સવારના પરાંદનું સારામાં સાફ ચોધડીયું વીતી જશે. વચન સાંભળી રાજાજી
મહેલમાંથી નીચે ઉતરી, નિર્મણ કરેલી જગાએ આવીને ઉભા. પાછળથી

સતી સત્યવતી સોળ શણગાર સજ્જને; અષાઢ માસના ઘેરાએલા વાદળથી. સૂર્યનારાયણને આચ્છાદન થવાથી; નિપજતો ઘેરા વાદળી રંગ શોભે તેવાજ રંગતું અને વચ્ચે વચ્ચે સોનાના તારથી વીંધી નાંખેલું અમુલ્ય અમ્મર પહેરીને ડાખા હાથ ઉપર નાથને પહેરાવવા માટે કસબની કીનારીથી વણેલું કેશરી રંગતું પિતાંબર લઇને નીકળી. રાજનને પહેરવાતું પિતાંબર રૂપાની ખીંટી ઉપર ભેરવીને જેમ કોઈ ઇંદ્રાણી ઈંદ્રને સ્નાન કરાવા તૈયાર થઇ રહી હોય, તેમ શોભતી સત્યવતી રાજ ગોપિચંદ્રને પ્રથમ મુસ્તક ઉપર, ચોખા, કંકુ, દહીં અને સુંગંધીદાર પદાર્થો નાંખી શરીરે તેલ મરદન કરવા લાગી. સવારના પહેરમાં ઉગતા સૂર્યનારાયણનાં પડતાં કીરણોથી વધી ગએલી શોભાને જોતાં, રાજમાતા મેંનાવતી બારીએ બેઠાં છે.

જેટલી ઉમ્મરે પોતાના સ્વામી સ્વર્ગવાસ થયા છે તેટલીજ ઉમ્મરમાં આવેલા, રૂપે રંગે અને શરીરે પોતાના સ્વામીના સરખાજ દેખાતા પોતાના પુત્રને જોઈને; તુરત પોતાના સ્વામી યાદ આવ્યા. તેની સાથે અંતઃકરણમાં ઘેરાએલી; અને ઘણા વરસથી દ્રખાએલી વાસનાઓ ખડી થઇ. પોતે પરણીને આવ્યા ત્યાંથી તે સ્વામી સ્વર્ગવાસ થયાં ત્યાં સુધીના દીવસે દીવસ, પતીના બોલેલા બોલે બોલ, તથા સ્વામીએ લડાવેલાં લાડ સંભારીને હૈયું ભરાઈ આવવાથી; રાત્રીએ આવી ગએલા વરસાદનું ઝાડમાં ભરાએલું પાણી જેમ સવારના સેજ પવનથી ધીમે ધીમે ટપક ટપક થતું જાય તેમ, આંખમાંથી આંસુ ખેરવવા લાગ્યાં. આંખમાંથી પડતાં આંસુ પવન લાગવાથી ઠંડાં હીમ જેવાં થઈને પૃથ્વી ઉપર પડવા લાગ્યાં; તેમાંના એક બે છાંટા રાજના શરીર ઉપર પડ્યા, તેજ વખતે રાજ વિચારમાં ગુમ થઇ ગયા. આ વરસાદનો છાંટો ક્યાંથી પડ્યો. ચોમાસાનો દીવસ નથી, વાદળનો ઘેરાવ નથી, વીજળીનો ચમકાર નથી, ત્યારે વરસાદનું ફેફસું પડ્યું ક્યાંથી ! આમ તેમ આડી અવળી નજર કરતાં કોઈ માલમ ન પડ્યું એટલામાં તો રાણીની આંખથી દાસીઓ જળ રેડવા લાગી, એટલે સત્યવતી સ્વામીને નવરાવા લાગી. નાહી રહ્યા પછી કોરા વસ્ત્રથી શરીરને સ્વચ્છ કરી પિતાંબર પહેરવા માટે ઉઠવાની તૈયારી કરે છે તે વખતે વળી પાણીનું ટપકું પડ્યું. ત્યારે ધારીને જોતાં માલમ પડ્યું કે, માતા મેંનાવતી રૂદન કરે છે. અરરર આશુ, આજે મારી વરસ ગાંઠ ! આજે તો માતાને અતી હર્ષ હોવો જોઈએ તેને બદલે રૂદન કેમ !

શંકાયુક્ત થયેલો રાજ ગોપિચંદ્ર બાજઠ ઉપરથી ઉઠી માતાની સનમુખ જઈ ઉભો રહ્યો, અને નમ્ર વચનથી પુછવા લાગ્યો. હે માતાજી,

આજે હર્ષ ને બદલે શોક કેમ કરવો પડે છે ? આંખમાંથી આંસુ કેમ ઝરે છે ? રાજ્યએ ઘણું ઘણું પુછ્યું, પણ મેં નાવતીએ ઉત્તર ન આપ્યો અને વિશેષ રોવા લાગ્યાં. ત્યારે રાજ્ય અતી ગભરાયો, કે નક્કી માણતુ કોઈએ બરાબર હૃદય દુઃખાવ્યું છે; માતાજી મારા સમ છે તમે સાચે સાચુ કહો; તમારો આત્મા કોણે દુભાવ્યો ?

[ગોપિચંદ્ર] રાગઃ માનિતી મહેલે ચાલો મારા સમ; (મૃદાલશા.)

માતાજી મને કહોને મારા સમ ? (૨)

મારા જીવ તાણું જોખમ.

માતાજી.

મન શુ મુઝાઓ, મારા સમ; બળતુ બુઝાવો, મારા સમ !

હું ગુણુ લીણુને શી ગમ !

માતાજી;

આંસુ ઝરતાં આંખથી, રોષે કરો રૂદન;

ઝેર થશે મને જાંખતાં, જળ કળા અન બોજન.

માતાજી. ૧.

છળથી બળથી છેતરી; દુષ્ટે આપ્યું દુઃખ;

કટાર ઘાલી કંઠમાં, મરડી નાંખુ મુખ.

માતાજી. ૨

જીભ કાપું કારમી; કહે કોઈ કડવો બોલ;

*ખરને ખર બેસારતાં; ઢમકે વાગે ઢોલ.

માતાજી. ૩

મેંનાવતી—જેના ઉપર સુગંધીદાર પદાર્થોનું સેવન થઇ રહ્યું છે. તેલનું મર્દન થઇ રહ્યું છે, તે કાયા સોનાની નથી, તેમ તેમાંથી કદી કસ્તુરી મહેકવાની નથી, માટે હે દીકરા; મને તે સર્વંથી વિચાર આવ્યા. હાલ તારી જેટલી ઉમ્મર છે તેટલીજ ઉમ્મરે તારા પિતા સ્વર્ગવાસ થયા હતા, તેમની તારા જેવી દીવ્ય દેહ હતી તે પણ માટીમાં માટી મળી ગઈ. આ તારી કાયા પણ બળીને ખાખ થઇ જશે માટે તેને અમર કરી લે ! આગળ ભવિષ્યના વિચાર કરીને મને ઓછું આવ્યું છે.

ગોપિચંદ્ર—માતાજી; તે કાયા અમર થાય તેવો ઉપાય બતાવો !

મેંનાવતી—તે ઉપાય આપણા હાથમાં ન હોય, તેતો કોઈ સંત મહાત્મા જાણે.

ગોપિચંદ્ર—જરૂર હું દુર્ભાગી તો ખરો !

મેંનાવતી—તમે તો ભાગ્યવાન છો દીકરા ! રાજપાટના ધણી છો; સારી સુપાત્ર સતી સત્યવતીના સ્વામી છો.

* તમને દુઃખ આપ્યું હોય તેને ગંધેડે બેસારી આગળ ઢોલ વગડાવી દેશ પાર કરે.

ગાપિચંદ્ર—તમારૂં કહેવું યથાર્થ છે માતાજી; શરીર સંપત્તી સારી હોય, બોજનની સદા તૈયારી હોય, અને સુધડ નૌતમ નારી હોય તે પુરૂષ ભાગ્યવાન ગણાય તો ખરો ! પણ...જળધર જેવા જોગીરાજને ન દટારી દીધા હોત તો હું પુરુષ ભાગ્યશાળી થતો પામત.

મંનાવતી—સત્ય છે દીકરા !

ગાપિચંદ્ર—હવે જળધરનાથ જેવા ખીજ જોગી આ જગતમાં હોય તો શોધી શરણે જઈ આ કાયાને અમર કરવાના ઉપાય માગુ !

મંનાવતી—તેજ જળધરનાથની શરણે જઈ, અમર થાઓ !

[મંનાવતી] રાગ; સેવક તમારો હું સુંઠરી. (સૈરંધ્રિ)

અમર કરી લે તારા અંગને.

કાચી કાયા પડે ૧કારમી, કાચો કુંભનો ૨ઘટજી;

૨કાંડામાં કંકણ કાચનું; પડતાં કુટી જાય ૪કટજી.

અમર. ૧

પરપોટો જેવો પાણીનો; ફૂટે પવનથી ૫પટજી;

કાળ રહ્યા શીર કોપીને, ઝાલી ઝડપી લે ૬ટજી.

અમર. ૨

મારી શકે કોણ મ્હોતને, ચીતમાં ચેતી લે ૭ચટજી;

૭મગર ગળે જેમ મચ્છને, કાયા ગળી જાય ૮ગટજી.

અમર. ૩

ચડપ થશે તારે ચાલવું; મુકી વહેવાર ૯વટજી;

જીવન દોરી જીવની, કાપી નાંખશે ૧૦કટજી.

અમર. ૪

કાળ ગતી અતી ૧૧આકરી, નિત નિત આવે ૧૨નિકટજી;

સામાન સજીલે તારા સુખનો, વાંસે વેળા ૧૩વિકટજી.

અમર. ૫

૧૪વર્ણુ લખ્યા જે વિધાત્રિયે, ૧૫વળતી નહિ વધધટજી;

૧૬વિપળનો વાંધો પડે નહિ, ખાલી શી ખટખટજી.

અમર. ૬

૧ કારમી=આચિંતી. ૨ ઘટ=ઘડો. ૩ કાંડુ=હાથના પોંચાની ઉપરનો ભાગ, ૪ ફટ=એકદમ, તરત. ૫ પટ=તરત, ચડતાં પહેલાં, કોઈપણ સાધનનો ફટકો લાગ્યા પહેલાં. ચટ=જલદી, ઉતાવળ, ૭ મગર=મધર, એક જાતનું પાણીમાં રહેનાર જાનર પ્રાણી, મચ્છનો અહાર કરનાર વિકરાળ પ્રાણી. ૮ ગટ=ઝડપથી, ચાંચ્યા વિના પેટમાં ઉતારી જવું. ૯ વટ=વહેવાર રોજગારે આપર, વકર. ૧૦ કટ=અવાજ વગર કડકા કરી નાંખવા, ઝડપથી, તરત. ૧૧ આકરી=હતાવળી. ૧૨ નિકટ=પાસે. ૧૩ વિકટ=દુઃખની ભરેલી, સહન ન થાય તેવી, બોજાંબી ન શકાય તેવી. ૧૪ વર્ણુ=અક્ષર. ૧૫ વળતી=ફરી, પછીથી. ૧૬ વિપળ=એક પળનો સાકમો ભાગ.

૧ જીવન જોખમ કારણે, ૨ નાંખે કાયાને ૩ નટજી;

સમજી સમજે સાનમાં, સમજે નહિ જે ૪ નફટજી.

અમર. ૭

ભાવે ભજો ભગવાનને; હૈએ આણી ૫ ઉલટજી;

સાધી લે સમાગમ સંતનો, સધજી થાય ૬ સુલટજી.

અમર. ૮

બુદ્ધિ પકડ્યા બાપાલાલની, ૭ જડા ૮ જંગલી ૯ જટજી;

અંત સમય ૧૦ સાખ પુરશે, રૂડા રામને ૨૮જી.

અમર. ૯

ગોપીચંદ્ર—તેતો જમીન દોસ્ત થઇ ગયા.

મેનાવતી—સિદ્ધ પુરૂષો પોતાની સિદ્ધિના બળ વડે કરીને જીવે છે. નવજો આપણી ઘોડાની ઘોડારમાં જઈ આ દે...શ કહીને અવાજ કરો !

ગોપીચંદ્ર—માતાજી મારા અપરાધ ક્ષમા કરજો ! હવે મને અતી પરતાવો થાય છે.

[કર્તા] રાજ ત્યાંથી દોડ્યા અને ઘોડારમાં જઈ માતાના કહેવા પ્રમાણે અવાજ કર્યો. આ દે...શ ! સામે જવાખ મળ્યો. આ દે...શ અલક નીરંજન.

રાજ—જોગી જળધરનાથ; દર્શન આપો પ્રભુ.

જળધરનાથ—ઈસ બાગમેં ચલે આવ, જહાંપર હમકુ ગાડ દીઆ !

રાજ—(દોડતા બાગમાં આવીને) આ દે...શ.

જળધર—(ધરતીમાંથી અવાજ કરીને) આ દે...શ, અલક નીરંજન.

રાજ—દર્શન આપો મહારાજ !

જળધરનાથ—કીસ ભાવનાસે દર્શન કરી ઇચ્છા હુઇ હે !

રાજ—પુણ્ય ભાવનાસે; ગુરૂ ભાવસે (આ દે...શ અલક નીરંજન અવાજ થઈ ધરતી ફાટી; અને માંહેથી; જેમ કોઇ કુવામાં પડી ગયેલા માણસોને માંચીમાં ખેસારીને બહાર કાઢવામાં આવે તેમ ધીમેથી ઉપર આવ્યા, તેજ વખત ધરતી બરાબર થઈ ગઈ. જોગીરાજ આંખો મીંચીને ખેડા. (ગોપીચંદ્રે હાથ જોડી રચુતી કરી.)

૧ જીવન જોખમ=જીવનને બચાવા, જીવન દુઃખમાંન આવી પડે, જીવનું પોષણ કરવા; પેટને માટે. ૨ નાંખે કાયાને નટ=કાયા જોખમમાં ઉતારવી, મરણ પરીચંતની રમતો કરવી. ૩ નટ=ખળણીઆ, ખીલાડી. ૪ નફટ=મુર્ખ, અકલ વગરના. ૫ ઉલટ=હર્ષ, આનંદ. ૬ સુલટ=સીધુ, ૭ જડા=જડી બુદ્ધિના, મંદ બુદ્ધિના. ૮ જંગલી સાહસીક, વગર કેળવાયેલા, અજ્ઞાન. ૯ જટ=સમજે નહિ ને હક કરે તેણે હઠીલું, અનાડી. ૧૦ સાખ-સાક્ષિ, પુરાવો.

[ગોપિચંદ્ર] રાગ; અહો દીલહાર, જરી દેહાર;

નગો નેગીરાય; વખત વીતી જાય; પુછુ લાગી પાય; ^૧પાળકને;
 પુછુ લાગી પાય; પાળકને; પુછુ લાગી પાય; પાળકને. નગો.
 અતી ^૨ઉખતી; અતી ^૩ભૂખતી, અતી ^૪કુખતી, અતી ^૫દુઃખતી,
 કહી કેમ જાય; અતીશય લહાય; અતાવો ઉપાય બાળકને. નગો.
 આ કાયા અમર કરો; કદી કાળ નવ ખાય;
 જુગ જુગ જીવન ^૬જગત, ^૭જરા મરણ જાય જાય. નગો. ૧
 શુ થાશે શુ થઈ ગયું, મન અતી મુઝાય,
 શંકય ટાળો સેજમાં, તો બળતુ ^૮ભુઝાય. નગો. ૨
 ખાતે કાયા ખાઈ ગયો; કોટી વખતે કાળ;
 એ પીડા અળગી કરો, પુરણ પરમ કૃપાળ. નગો. ૩
 વાર વાર વિનતી કરે, સદા કરો કસ્યાણુ;
 પાર ઉતારો પ્રેમથી; ^૯વમળ પડેલું વહાણ. નગો. ૪
 સદ વિદ્યા સત સંગને, સત્ય એજ સતસાર;
 શરણું શ્રી ધનસ્યામનું, જુગમાં જય જય કાર. નગો. ૫

[જળંધર નાથ] રાગ; લાવણી !

રે ભજ અલખ નિરંજન નામ, રે ભજ અલખ નિરંજન નામજી...
 કાયા કાચકી પુતલી, સખ દેખ રહી સંસાર; રે સખ...
 કોઈ દીન કોઈર ખાય કે, એક પલમે હોવે પાર. રે ભજ ! ૧
 જીવ ઉડકે જાયગા, સખ ^{૧૦}બારા હોગા બંધ, રે સખ.....
 દસોં ઈંદ્રિઓ દેખ પડેગી, સહજ સમજ ન અંધ. રે ભજ ! ૨
 જીવ જોસમે જાયગા, જો ઇશ્વર કરા અંશ; રે જો.....
 માન સરોવર છાંડકે, જ્યું ઉડે જોસમે હંસ. રે ભજ ! ૩
 સહજ સુર્યકે તાપસે, ઝટ ઉડે ^{૧૧}ઓસકા નીર.; રે ઝટ.....
 ઝાંખેસે કાંઈ ના જડે, જ્યું જલમે લાખ ^{૧૨}લકીર. રે ભજ ! ૪

૧ પાળક-પાળનાર; હીત ઇચ્છનાર. ૨ ઉખ-આશા, ઇચ્છા. ૩ ભૂખ-તૃષ્ણા; લાલસા. ૪ કુખ-જન્મ ગર્ભવાસ. ૫ દુઃખ-મરણ; પીડા સંકટ. ૬ જગત-આબાદ. ૭ જરા-ઘડપણ ૮ ભુઝાય-હોલાય. ૯ વમળ-પાણીમાં વળતી ભમરીઓ; જેમાં સારો તરનાર પણ ગોથુ ખાઈ જાય; અને જેમાં આવેલું વહાણ પણ ચકરી ખાઈ જાય. ૧૦ બારા-ઈંદ્રિઓના દરે દ્વાર, કાંણાં. ૧૧ ઓસ-ઝાકળ. ૧૨ લકીર-લીટી.

કોટી કાયા કહાં ચલી ગઇ, ચલ ગએ ૧બાવન વીર; રે સખ...

ચાર જુગમેં ચલ રહે હે, પેગંબર ઝોર રૂપીર. રે ભજ ! ૫

જીવ ચલેકી સંગ ચલે, ભાઇ રૂપ ગુણુ ઝોર નામ; રે ભાઇ...

કાયા હો જાય કોશીટા, ઇસકા ફૂલ નહિ આવે કામ. રે ભજ ! ૬

જમકા જીવ લે જાયગા, ભાઇ સખ કોઇ પુરે સાખ; રે ભાઇ...

કાયા નહિ કછુ કામકી, શીર જલકે હોતે ખાખ. રે ભજ ! ૭

નહિ કંચન નહિ કસ્તુરી, માંહી મન મચાવત ધંધ; રે માંહી...

દસોં દારકું દેખ લો, બહુ પુરી પાસ દુરગંધ. રે ભજ ! ૮

જીવ ચલેગા પ્યોપસે, જ્યું બીજલીકા ચમકાર; રે જ્યું.

પવન પેરકા બજ રહા હે, ઝંઝરકા ઝમકાર. રે ભજ ! ૯

જળ લગ દીપક જલ રહા હે, તળ લગ ૧૦પેર પુળય; રે ભાઇ.

આ ગઇ ૧૧આબડછેટમેં, જળ પવને દીપ યુજાય. રે ભજ ! ૧૦

ખાલી ખટખટ ખટ ખટી, મન મનસે માયા છોડ; રે મન.

૧૨વેડે વેળુ પીસની, વો ફાગટ માથાફાડ. રે ભજ ! ૧૧

૧૩શશી બીના કયા ૧૪શરવરી, ઝોર દીપક બીન કયા ધામ; રે ભાઇ.

કંચ બીના કયા કામની, ઝોર પુન્ય બીના કયા દામ. રે ભજ ! ૧૨

પલ પલ ૧૫બુદ બુદ બહોંતસે; વો ફટફટ જાવે કુટ; રે વો;

આખી ૧૬આલમ આંખમેં, હે ૧૭ધડી કાલકા ૧૮ધુટ. રે ભજ ! ૧૩

સર્પ ઉતારે ૧૯કંચુકી, યું જીવ સરક સટ જાય; રે યું.....

રહેગી કાય ૨૦કથીરકી, નહિ તીન કોડીકી કાય. રે ભજ ! ૧૪

૧ બાવનવીર-શુરા, બહાદુર. ૨ પીર-ઓલીઆ, ખુદાના વલી.

૩ કોશીટા-રેશમ બનાવનાર કીકાને રહેવાનું ખોખું. ૪ ધંધ-આનંદ મોજ.

૫ પ્યોપ-જલદી, ઉતાવળું. ૬ પેર-પગ. ૭ બજરહા-વાગી રહ્યું. ૮ દીપક-

જ્યોતી રૂપે ભગવાન. ૯ જલ રહા-પ્રકાશ આપી રહ્યો છે. તેજ આપી

રહ્યો છે. ૧૦ પેર-પગ. ૧૧ આબડછેટ-જેને અડવાથી અપવિત્ર થવાય,

નહાવું પડે. ૧૨ વેડે વેળુ ફળવી-વૃથા મહેનત કરવી, મફત વૈતર કરવું.

૧૩ શશી-ચંદ્રમા. ૧૪ શરવરી-રાત્રી. ૧૫ બુદબુદ-પરપોટા. ૧૬ આલમ-

દુનિયા. ૧૭ ધડી-પલક. ૧૮ ધુટ-ધુટડો; કાળીઓ. ૧૯-કંચુકી-કાંચળી.

૨૦ કથીર-પીતળ.

સત્ય કહાં સંસારમેં, સખ ચલતા પોલમ પોલ; રે સખ...

મનકી મનમેં રહે ગઇ, કહાં દોર બળવત ઢોલ. રે બજ ! ૧૫

સુકૃત સારે સંગ ચથે, ઝોર દે દરવાજા પોલ, રે બાઈ.

સહો સિખ સખ સંતકી, શીર તનમેં કરજા તોલ. રે બજ ! ૧૬

તનમન ધનકુ લાગ લ્યો, બાઈ હેએ રખલો હામ; રે બાઈ,

શેલી શ્રીંગી શીર ધરો, ઝોર હરદમ લો હરનામ; રે બજ ! ૧૭

૪ જીકર ફિકરકું ફેંક કુવેમેં; પવાહ વરત ઝોર ડોલ; રે બાઈ.

રામ રટણ કર રાગસેં, અસ રખ ! બાપુકા પોલ. રે બજ ! ૧૮

(કર્તા) મહાત્મા જાળંધર જોગી મહારાજના મુખમાંથી ખરતા, મોતી રૂપ શબ્દના દાણે દાણા વીણી વીણીને લીધા, તેનો હાથે હાર ગુંથી હૈયામાં ધારણ કરી લીધો, થોડી વાર સુધી જોગી જાળંધરનાથની મુખ-મુદ્રાના સામું જોઇ રહી, પછી પગમાં પડી રાજા ગોપિચંદ્ર બોલ્યા. હે મહારાજ આજે આ માફે જીવન સફળ કર્યું, મને નરકના દ્વારમાંથી પાછો તાણી લીધો; તમે મારા ઉપર અપકારને બદલે ઉપકાર કર્યો. હું આપનો અપરાધી આપના અપરાધમાંથી ક્યારે મુક્ત થઈશ. હવે મને આપની પ્રસાદી રૂપ શેલી શ્રીંગી આપો. જે હું મારા મુસ્તક ઉપર ચઢાવું.

[કવિ]

રાગ, મરાઠી સાખી.

અતી ઉમંગે ઉપદેશ આપ્યો; જોગી જાળંધર નાથ;

ગોપિચંદ્રના મસ્તક ઉપર, હેતે મુક્યો હાથ,

જોતાં સૌ સાથ, ગુરૂ ચરણને મારી બાથ.

જોતાં. ૧

મુતેલાને સર્પ ડંશ્યા, જોયો વાગે ઝટકો;

ગોપિચંદ્રને જ્ઞાન ઉપજ્યું, સેજે વાગ્યો ઝટકો,

ચિત્તમાં ચટકો; ખરે ખરો દીલમાં ખટકો.

ચિત્તમાં. ૨

શેલી શ્રીંગી શીરપર ધારી, ખપ્પર ઝાળી હાથ,

નેહે નીજતું નામ ધરાવ્યું, ગોપિચંદ્ર નાથ;

નિરમ્બો સાધુ સાથ, કર્મ સંજોગે દોડો ઝકાથ. નિરમ્બો. ૩

૧ પોલમપોલ-પોગળ. જુહુ. ૨ દોર બળવત ઢોલ-દોર ક્યારે ઢોલ વગાડીને વસ્ત્રની માગણી કરે છે. ૩ શેલીશ્રીંગી-નાથ બાવાના પંથના સાધુઓની પાસે રહેતાં નિશાન. ૪ જીકર-જક. ૫ વાહ-વાહી નાંખ, લાગી દે, આશક્તિ ઉઠાડી લે ! ૬ ઝટકો-ઝાટકો. ૭ સટકો-ઓચિંતો વેગ. ૮ નિરમ્બો-નિશ્ચય કર્યો, પસંદ કર્યો. ૯ કાથ-સાર.

ગુર વચનથી શેલી શ્રીંગી ધારણ કરીને, ખપ્પર ઝોળી હાથ ધરીને તૈયાર થઇ ગયા.

જાળંધર નાથ—દેખ બચ્ચા અમ તું ગોપિચંદ્ર નહિ. અમ તુ રાજ નહિ; અમ તુ રાજકા રાજ બન ગયા; ન કીસીકી પરવા રહી, ન કુચ્છ ઉપાધી રહી, અમ તુ ગોપિચંદ્ર નાથ બન ગયા, પહેલે જાઓ માતા મેંનાવતીકી પાસ, ઉસકા આશિરવાદ લે કે; શીર જાઓ, રાણી સત્યવતીકી પાસ. શીર ચલે આવ હમારી પાસ, ઝોર શીર જંગલ મેં પુરો વાસ.

(કવિ) રાગ. રામ ભજનકું દીયા કમલ મુખ.

શેલી શ્રીંગી ધરી, ગોપિચંદ્ર શેલી શ્રીંગી ધરી.

જરણ મરણને ગર્ભવાસની, પીડા થઇ ગઇ પરી. ગોપિચંદ્ર. ૧

દસે ઇંદ્રીઓ ૧જીતી લીધી, જીત્યા છે ૨ખટ ચરી. ગોપિચંદ્ર. ૨

સાચા ગુરને શરણે જઇને, સાચી સેવા કરી. ગોપિચંદ્ર. ૩

હરી કશ્ણાએ હૈયુ ખોલ્યું, ખપ્પર પડી ગઇ ખપરી. ગોપિચંદ્ર. ૪

અનુભવ જાગ્યો ને આનંદ લાગ્યો, હરખે હૈયુ ભરી. ગોપિચંદ્ર. ૫

ભવસાગરની પાર ઉતરતાં, જોર ન આવે જરી. ગોપિચંદ્ર. ૬

હરી હર ભજતાં હરજી ત્રુકયા, હરકત લીધી હરી. ગોપિચંદ્ર. ૭

પોતાના પુત્ર ગોપિચંદ્રને શેલી શ્રીંગી ધારણ કરી હાથમાં ખપ્પર ઝોળી લઇ આવતો જોઇ મેંનાવતી મુઝા ખાઈ પડી; ત્યારે ગોપિચંદ્રે અવાજ કર્યો ભિક્ષા આપો માતાજી; ગોપિચંદ્રનાથકું.

મેંનાવતી—દીકરા, આ શો ગજબ કર્યો ?

ગોપિચંદ્ર—ગજબ નહિ કીયા માઇ ! શ્રી અલક નિરંજન નાથકા શરણા લીઆ !

રાગ; મરાઠી સાખી.

જૂઠ જૂઠ સખ જૂઠ સમજલે; સચ્ચા સોંગ લગાયા,

સચ બરતુ સાધન કર લીની, જોગીરાજ જગાયા;

દુગધા દુર કરી, શેલી શ્રીંગી શીર ધરી. દુગધા.

મેંનાવતી—દીકરા, મેં જોમ ક્યારે કયું હતું કે રાજપાટ છોડી સાંધુ થઇ જાજો.

ગોપિચંદ્ર—માતાજી; તુમને થોડાસા કહ્યા, હમને પુરા કર લીયા, ઇસ દના દુનવાકુ છોડ કે દુઃખ કે દરીએસે નિકલ ગયા.

૧ જીતી લીધી=સાધ્ય કરી; વશ કરી. ૨ ખટ ચરી=છ શત્રુ, કામ કોથ વિગેરે. ૩ ખરી=આખરની; સાચી.

મેંનાવતી—દીકરા; જોગી થયા પછી જન્મળ વળગી. તો તો ભોગ મળ્યા સમજજો, અમણું પાપ લાગશે.

ગોપિચંદ્ર—નહિ. માણ; એસા કયુ નહિ હોગા; જન્મલગ ચુરુ મહારાજકી જોર અલખ નિરંજન નાથકી કૃપા હો ! અખ બીક્ષા દેદો માણ ! સત્યવતી માતકી પાસ જલદી જનના હે ! (મેંનાવતીએ બિક્ષા આપી. રૂદન કરતી ઉભી રહી, ગોપિચંદ્રનાથ સત્યવતીના મહેલે આવ્યા.)

[કર્તા] સ્નાન કરતાં કરતાં બાજઠ ઉપરથી ઉડીને માતાની પાસે ગએલા સ્વામીની વાટ જોઇ ઘણીવાર સુધી ઉભી રહેલી સત્યવતી થાકી દાસીઓને સુચવીને મહેલમાં ગઇ. રાજ આવે કે તુરત મને જોલાવજો; મહેલમાં બેઠી વિચાર કરે છે, આજે નાથ એકદમ ઉડી મેંનાવતી પાસે ઘસીને ગયા, ત્યાંથી હજુ સુધી આવ્યા નહિ; સાસુજીએ કેમ રોક્યા હશે, સ્વામી કેમ નહિ આવ્યા હોય; જો કોક જોગી જે ધડક આ તરફ આપ્યા આવે છે. અરરરર આતો સ્વામી ! (પછાડ ખાધને) ગજબ કર્યો મેંનાવતી માતાએ. બીખ માગતી કરી નાંખી. વહેરે વાલ્યુ રે બા...પ.

ગોપિચંદ્ર—બીક્ષા દેદો માતા સત્યવતી !

સત્યવતી—(રોતી કટ્યાંત કરતી) આ શું કર્યું સ્વામીનાથ !

ગોપિચંદ્ર—જુઠંકુ છોડ દીયા; સત્યકુ મહણુ કર લીઆ.

સત્યવતી—આવો આડો રસ્તો કાણે બતાવ્યો; મારા માથાના

મુગટ !

ગોપિચંદ્ર—છોડ સખ જીકર ! કરલે ફિકર જોર ખુદાકી બંદગી; અલખ નિરંજન, અલખ નિરંજન, અલખ નિરંજન ! બીક્ષા દેદો નહિ તો જોગી જાતે હે !

સત્યવતી—(છેડો ઝાલીને) હે નાથ !

(સત્યવતી) રાગ; નર ના...થ જલદી જઈને.

રે ભરથા...ર, ભેખ ઉતારો;

મળ્યો કોણુ એ કપટી ધુતારો !

રે ભરથા...ર !

બોળા ભરથાર કરી ભારે બૂલ્ય, સુખ સંસારતું છે અમુલ્ય;

દીલથી દુનિયા કરી નાંખી *કુલ.

રે ભરથા...ર. ૧

સ્વામી સુખપાલ બનાવું સારા, સુતા સુતા સમરો, સરજન હારા;

દરીઆમાં દોટાવો નહિ, દીન દારા.

રે ભરથા...ર. ૨

શુભીજન ધરમાં બન્ને ગીરધારી, એમાં ક્યારે આવે આવે છે નારી;
 વહાલા તમે વીધરીત વાત વીચારી. રે ભરથા...૨. ૩
 પ્રભુ હુંતો પગલે પગલે પળતી, સદા રહેતી સાસુની સેવામાં લળતી;
 આજ મુકી બળતા દવમાં બળતી. રે ભરથા...૨. ૪
 વહાલા હુંતો વચનને વેગે વળતી, કદી નહિ કંથના સામી કકળતી;
 રીસ રાખી રાખાને મુકી રઝળતી. રે ભરથા...૨. ૫
 અરે નરપતીને તે કાણે નમાવ્યા, અતી હર્ષે આપીને શોક શમાવ્યા;
 ભાવે નાંખી ભુરકી, ને કાણે બમાવ્યા. રે ભરથા...૨. ૬
 રૂઢ રાજપાટ મુકીને રરણ રહેલું, સદા દુઃખ ભૂખ, ને સંકટ સહેલું;
 હાથે બેઠેરી લીધા પકી કોને કહેલું. રે ભરથા...૨. ૭
 આજે આવી અવળી મતી કાણે આપી, પુરવનો વહેરી મળ્યો કાણુ પાપી;
 સુતર દોરી સુખની તે, નાંખી કાપી. રે ભરથા...૨. ૮
 વહાલા હુંતો વિનવી વિનવી વાર, સાણુ તાણુ દેખીતું સરવે સાર,
 આખર લાગે એતો અતીથે અકાર. રે ભરથા...૨. ૯
 તમે લીધા ત્યાગ તેતો પાછો તજજો, નિતી રીતી નિલની સેવા સજજો;
 ભોવન બેસી ભાવથી ભગવંત ભજજો. રે ભરથા...૨. ૧૦

ગોપિચંદ્રનાથ—જુદી જીકર છોડ દે, જોર સમરસે; અલખ નિરંજન નાથકું.

[કર્તા] રાજ ગોપિચંદ્ર, જોગી બની, રાણી સત્યવતીના મહેલે
 માગવા આવ્યા છે જ્યાં, દાસ દાસીઓ નોકર ચાકર વિગેરે ઘણું માણસ
 ભરાધ ગયું. તે વખતે ગોપિચંદ્રે ત્યાંથી ચાલવા માંડયું. રાણી સત્યવતી વાંસે
 વાંસે ચાલી તેની પાછળ મેંનાવતી સાથે પ્રધાન, રાજના ખીજ માણસો,
 નગરના શેઠીઓ તથા ખીજ પુરવાસીઓ છેલ્લે કલ્પાન્ત કરતી હજારો
 દાસીઓ ! ગોપિચંદ્ર માગમાં આવી ગુર મહારાજના ચરણમાં નમન કરીને;
 આદે...શ ! ગુર મહારાજ !

જાળંધરનાથ—આદે...શ અલખ નિરંજન.

[દાસીઓ] રાગ: અધમ કરમ હુંતો નહિ કરું. (હરિશ્ચંદ્ર)

કરણા કરોને રૂડા રાજવી.

રીસ કરીને કેમ રૂઢીઆ, રૂઢ મુકીને રાજજી;

રોતો મુકી સૌ સાથેને, માહું કીધું મહારાજજી.

કરણા. ૧

સત્યવતી સતી સૌ તણ, પ્રિતે છોડશે પ્રાણજી;
 ત્યાગ તબે તેને કારણે, તમને ઇશ્વર આણજી. કરણા. ૨
 માનીતીએ મહેલ ગમતીઓ, રોષ રોષ કાઢશે રાતજી,
 દયા ન ધરો જરા દીલમાં, કીધી વીપરીત વાતજી. કરણા. ૩
 શેલી શ્રીંગી ખપ્પર ઝોળી, નાંખી ધ્રો નરનાથજી;
 ૧ કલગી કારી ધરો શીર પરે, ૨ દંડ રાજનો હાથજી. કરણા. ૪
 સર્વેશ્વર તમને સોંપીઆ, કરવા રાજનું કાજજી;
 પ્રમાણ કરીને બોલ પાળવો; સૌના છો શીરતાજી. કરણા. ૫
 ૪ મધુર રૂપે મા મેંનાવતી, તેના તન મન ધનજી;
 આપ ગએ તેનું સૌ ગયુ, કેમ ભાવશે અનજી. કરણા. ૬

[કર્તા] પ્રધાન કે જેણે જાળધરનાથને દાટી દેવરાબ્યા હતા; તેતો તેમને જીવતા જોધને ચમકીજ ગયો અને મહાત્માના ચરણમાં પ્રણામ કરીને, રાજન ગોપચંદ્ર નાથની તરફ ફરીને વિનય વાણીથી કરગરીને કહેવા લાગ્યો; હે પ્રભુ આપે આ શું કર્યું ?

ગોપિચંદ્ર—પ્રધાનજી; અસત્યનો ત્યાગ કરી સત્યને ગ્રહણ કર્યું.

પ્રધાન—કૃપા નિધાન; પ્રથમ આપે આ સંત મહાત્માને દાટી દેવાની આજ્ઞા કરી હતી; અને આજે એમનાજ શિષ્ય થઇ બેખ લઇ લીધો, એતો અજબ વાત કહેવાય; અને આ પ્રતાપી પુરૂષ કેવી રીતે જીવતા બહાર નિકળ્યા; તે પણ મને અતી આશ્ચર્ય લાગે છે ?

ગોપિચંદ્ર—પ્રધાનજી; એ સંત પુરૂષ મારૂ કલ્યાણ કરવા માટેજ અહીં આવેલા; મેં એમનો અપરાધ ક્યો તેને માટે મને વારંવાર પસ્તાવો થયા કરે છે. પણ સંત પુરૂષ સદા પરાપકારી રહે છે. ઝાડ નીચે ઉભા રહી પથ્થર મારી મારી ઝાડને હેરાન કરીએ છીએ પણ તેતો આપણને પોતાની પાસેથી પાકેલાં ફળ આપે છે. જે જમીને આપણે તૃપ્ત થઇએ છીએ વળી તેની શીતળ છાયા આપણા ઉપરથી ખસેડી લેતુ નથી. ગંગાના મધુર જળમાં, મળ સુત્રાદી નાંખી ગંદુ કરનારને પણ ગંગા શિતળ જળથી તૃપ્ત કરે છે, તેવાજ સ્વભાવના સંત પુરૂષો હોય છે. હવે સર્વે મળી મને રજા આપી દયો ! એટલે હું ગુરૂ મહારાજની આજ્ઞા લઇ, અલખ નિરંજનનું સમર્પણ કરતો ચાલ્યો જાઉં.

પ્રધાન—રાજધીરાજ; સર્વને રોતાં કંકળતાં મુકી; અલખ નિરંજન

૧ કલગી-રાજ ચિહ્નનું છાત્ર. ૨ દંડ-રાજની લગામ. ૩ સોંપીઆ-મુકીઆ.

બજશો તો ઇશ્વર નહિ માને ? સંસારમાં રહીને, સર્વ આશ્રીતનું પોષણ કરીને. પ્રભુ ભક્તિ કરવી એજ ઇશ્વરનું ખરૂં સ્મરણ છે.

ગોપિચંદ્રનાથ—પ્રધાનજી; બહુ દિવસ રાજ્ય કર્યું; બહુ દિવસ વિષય મુખ ભોગમ્યું. હવે તો ઇશ્વરનું શરણુ એજ સત્ય છે, તેમાં તમારે રક્ષક કરવાનું કારણ નથી.

જાળંધરનાથ—સખ કલ્યાણંત કરતે હે ! તો છોડે બેખ, ઓર માર દે છેક !

ગોપિચંદ્રનાથ—ના મહારાજ મેંતો સાચા દીલથી બેખ લીધો છે, તેતો હવે ઉતરવાનોજ નથી.

મેંનાવતી—દીકરા; ગુરૂની આજ્ઞા માનો ! અને બેખ ઉતારો !

ગોપિચંદ્ર—માતાજી; અમુલ્ય વસ્તુ હાથ લાગ્યા પછી મુકી દેનાર મુખ ગણાય છે.

સત્યવતી—સ્વામીનાથ ! હુંતો શું કહું ! આ દાસી પ્રાણ તજી દેશે !

ગોપિચંદ્ર—પ્રેમની લાગણીથી છોડશો તો પ્રભુ ધામમાં જશો ! બળાત્કારથી આત્મધાત કરશો તો નરકમાં જશો ! (ગોપિચંદ્ર વિદાય.)

ગોપિચંદ્ર ગુરૂના ચરણમાં નમન કરીને અને આજ્ઞા લઇને, અલખ નિરંજન અલખ નિરંજન કરતા કરતા ચાલ્યા. સર્વે રદન કરતાં ઉભા રહ્યાં, તે વખત મેંનાવતી સત્યવતીને કહે છે.

રાગ; ઢાહરો.

(મેંનાવતી) ^૧તારા કાઢ્યા તો ગયા ! રહ્યા પ્રાણની પાસ;

^૨મારા કાઢ્યા જો ગયા, હવે ન રાખીશ આશ. ૧

(સત્યવતી) ગયા ગયા તો હો ગયા, ગયા તે લાગ્યા લલંક;

રહ્યા રહ્યા તે છો રહ્યા; પ્રિતે યુથે યપંક. ૨

(જાળંધર) સત્યવતી શાખાશ છે; ઉત્તર આપ્યો યોગ્ય;

સ્વામી તારો શોભશે, જગને જોવા જોગ્ય. ૩

(સત્યવતી) સ્વામીનું ^૪સુલભ કર્યું, કૃપા કરી, છો કૃપાળ,

કૃપા કરીને હોલવો ! દાસી દીલની ઝાળ. ૪

(જાળંધર) અવગુણ હલકઈને તજી, ભજીલે નીજનું નામ,

અલખ નિરંજન આપશે, આપે અવીચળ ધામ. ૫

અલખ નિરંજન નામ, જપો સૌ અલખ નિરંજન ના...મ.

૧ તારા કાઢ્યા ગયા—જાળંધરનાથ ૨ મારા કાઢ્યા ગયા—ગોપિચંદ્રનાથ.
૩ લલંક લાગ્યાં—પીર ઉતર્યા. ૪ યપંક—કાંઈવ કંચરો. ૫ સુલભ—મુકું, રૂઢું.

[કવિ] રાગ; આમેરા માટે મહેતે તૈયારી. (આમેર.)

ગોપિચંદ્ર રાજ, જૌડ દેશનો સ્વામી,	
પુરા પુરવ પુન્યથી, સાયુજ્ય સુકિત પામી.	૧
માતાના વચને; ભાગી ભવની ભીતી;	
લીધુ લક્ષ ધરીને; સ્વર્ગ સુખને જીતી.	૨
બહુ મોજ મળને આનંદ કરતો એશે;	
ગયો સ્વદેહ સ્વર્ગે, સંત પુરૂષ ઉપદેશે.	૩
સાચા સંત ચરણમાં, પ્રિતે લાગ્યો પાય;	
જીગ સધળું જીત્યો, અમર કરીને કાય.	૪
બાપાલાલ કહે છે; ખરા પુરૂષમાં ખપવું;	
ભાધ અલખ નિરંજન; નામ નિરંતર જમવું.	૫

❧ નરસિંહ મહેતાની હુંડી. ❧

[કવિ] રાગ, કલ્યાણ; શ્રી જગતપતી.

વિશ્વનાથ પતી શુભ આપજો મતી;	
ભક્તોનાં ચરિત્ર ગાવા, ગુણ ભરી ગતી.	
ગિરજાસુત ગણપત, ગુણ સાગર, પ્રથમ કહ પરણામ;	
સરસ્વતી સાવિત્રી પુત્રિ, અર્પો મુજને હામ.	વિશ્વના પતી. ૧
હામ ધરી હેયામાં પુરણ, ચુરણ કરવા પાપ;	
કૃપા કરો કરુણાના સાગર, ટળે સકળ સંતાપ.	વિશ્વના પતી. ૨
શુખના સ્વામી દુઃખને વામી, ભલું કરાવો ભાન;	
અન્ય ઉપાધી દુર કરીને, સદા ભજી ભગવાન.	વિશ્વના પતી. ૩
પાપ તાપ સંતાપ સમેટી, ટાળો દારણ દુઃખ,	
નજર પડે જ્યાં નાથ તમારી, થાય સર્વોપે શુખ.	વિશ્વના પતી. ૪
ભક્તિથી ભય દુર પળાએ; સરી જાય સટ સાલ,	
એક કર જોડી બોલે મુખથી; સેવક બાપાલાલ.	વિશ્વના પતી. ૫

રાગ; ગિતી.

જીનાગઢ સ્વસ્થાને, નાગર નરસિંહ શિરામણી ભક્ત,	
તન મન ધનને સોંપી; આઠ પહોર રહે હંસીમાં આશક્ત.	૧

હરદમ હરીને સમરે, કમરે બાંધી, કમર પટો તાણી;

કંઠે બાંધી કંઠી, સદાય મુખથી બોલે સત વાણી.

૨

[કર્તા] શ્રી જુનાગઢ ગામને વીણે શ્રી શંકર ભગવાનની સંપુર્ણ કરૂણા વડે, પુરણ પદ્મીને પામેલો શ્રી વિશ્વ ભગવાનનો ભક્ત નરસિંહ મહેતા કરીને નાગર ગ્રહસ્થ હોતો; જે નામ રૂપ નામે કરી ભવસાગર તરી પાર પામી ગયો. શ્રી વિશ્વ ભગવાને નરસિંહ મહેતાનાં ઘણાં કામ જાતો જાત આવીને કર્યા છે; એવા વિશ્વંભરનાથ ભક્તવત્સળ ભગવાનકી જય, શ્રી વિશ્વંભરનાથકી જય; ભક્ત શિરોમણી નરસિંહ મહેતાકી જય.

[કવિ] રાગઃ છત્રપતિ દુર્યોધન રાજ; (સૈરંધ્રિ.)

જીવન મુક્ત એક જુનાગઢમાં, ભક્ત શિરોમણ પદ ધારી;

નરસિંહ મહેતા નામ ધરાયુ; નિલ નમે નરને નારી.

૧

સેવા પુજા શ્રી કૃષ્ણની, દામોદર કુંઠે નહાતા;

ભવ સાગરને પાર ઉતરવા; ગીરીવર ધારીને ગાતા.

૨

ગાતાને ગવરાવી લેતા; ભજન કરાવી ભવતારે;

આડત બાંધી અલગેલાની, સર્વ તણાં કારજ સારે.

૩

કેશવભટ, ને કરૂણાશંકર, કુબેરભટ ને કેવળરામ;

હુંડી લખાવા દવારકાંની, ધુમી વળીઆ આપુ ગામ.

૪

સિધા આવ્યા સટાક ચોરે, નમી પડ્યા જોઇ નાગરને;

જય શ્રી કૃષ્ણ કહીને ઉભા, સંત જીવે જેમ સાગરને.

૫

શ્રી દામોદર ભગવાનના મંદીરમાં રહીને, શ્રી ગિરીવર ધારીને નિરંતર ગાતા એવા પરમ ભક્ત નરસિંહ મહેતાના ગામમાં દારીકાંની યાત્રા કરવા નિકળેલા ચાર બ્રાહ્મણ જેમની પાસે રૂપીઆ સાતસો (૭૦૦) રોકડા હતા, જે રૂપીઆ માર્ગમાં સાથે રાખવાથી, કાયા હુંટી લેશે તો દારીકાંમાં આપણને ખરચી પાણીનું દુઃખ પડશે એમ સંમતી આહી કોઇ, શાહુકારને ઘેર ભરી દેવા, અને શેઠ પાસેથી હુંડી લખાવી લેવી, એટલે તે રૂપીઆ આપણને જુનાગઢમાં મળે, એમ વિચાર કરી હુંડી લખી આપે એવા શાહુકારને શોધતાં; નાગર ગ્રહસ્થોના સટાક ચોરાની પાસે આવ્યા. જ્યાં ઘણા સદગ્રહસ્થોને ખેંઠેલા જોઇ અનુમાન કર્યું કે, આ શેઠીઆઓમાંથીજ કોઈ લખી આપનાર નીકળશે માટે તેમનેજ વાત કરીએ. વિશાળ મુદ્દિવાળા રાખજી પણ તેમની દ્રષ્ટિ ઉપરથી ચેતી ગયા કે આ કોઈ પરદેશી મુસાફરો આપણી સાથે કાંઈ વીત કરવા માગતા હોય એમ લાગે છે.

નાગર—કેમ ભાઈ; શું જોઇ રહ્યા છો ?

કેશવભટ્ટ—જોઈ તો કાંઈ રહ્યા નથી !

નાગર—કેણી પારથી આવ્યા ?

કરુણાશંકર—અમો જત્રાણુ છીએ; દારીકાંની જત્રા કરવા નીકળ્યા છીએ, આ તમારા ગામમાં ફરીએ છીએ, અને કાંઈ જોઈ રહેવા જેવું લાગે ત્યાં જોઈ રહીએ છીએ.

નાગર—અહીં શું જોઈ રહેવાનું છે ! કોઈ દીવસ માણસ નથી દીઠાં ?

કુબેરભટ્ટ—માણસ તો દીઠાં છે દેખીએ છીએ, અને દેખીશું ! પણ અમારે એક કામ છે તે કામ આ માણસને વાત કરવાથી થશે કે કેમ, એવી કલ્પના કરી આતુરતા ભરી દ્રષ્ટિએ જોઈ રહ્યા હતા.

નાગર—એવું શું કામ છે બાઈ ?

કેવળરામ—કામ ધણું અગત્યનું અને જરૂરનું છે.

નાગર—તે ક્યાં વિના શું સમજણ પડે ?

(જત્રાણુ) રાગ, છંદો.

વિનતી અમારી એક, રાયજી હદએ ધરજો;

કરી વિવેક વિચાર, હજવે રહી ઉત્તર કરજો.

તિરથ વાસી ચાર, જવું છે દાર પુરી;

હુંડી લખાવા કાજ, આવીઆ અહીં *આપુરી;

પંકાતો પરદેશમાં, સરાફ કોઈ શાહુકાર છે,

નાણાવટ વટ સાચવ્યે, ધરણીમાં ધીરધાર છે ?

છે કોઈ શાહુકાર !

[કર્તા] જત્રાણુની વાત સાંભળીને; સાંથી અગાડી પડી સાતસેં ધરમાં બોલીથી હકુમત ચલાવનાર, ખટખટ કરી સર્વને પોતાના કબજામાં રાખનાર; અને પરદેશીના મનનું સમાધાન કરનાર એવા સારંગધર મહેતાજી બોલ્યા.

સારંગધર—ઓલ રાખંટ ! કેમ હકુમતરાય બાઈ ! આપણા ગામમાં દારીકાંની હુંડી લખી આપે એવો શાહુકાર કોણ છે ?

હકુમતરાય—શાહુકાર તો અધાય છે; આમાં ચોર કોઈ નથી, પણ અહીં રૂપીઆ લઈ દારીકામાં અપાવે એવો નરસિંહ મહેતા વિના ખીજ કોઈથી અને એમ લાગતુ નથી.

સારંગધર—યેં-કસ; મારા મનમાં પણ તેજ હતુ ! કેમ સુર્યપ્રસાદ !

સુર્યપ્રસાદ—હાજી; મોકલો એમને નરસિંહ મહેતાને ઘેર, એટલે એસે

* આપુરી=કલ્પવણા; આતુરતાના ભરેલા.

પરમેશ્વરને ખોળે. કેમ ચંદ્રરાયણ ?

ચંદ્રરાયણ—યસ યસ ! એમજ એ નરસિંહ આ ટીલવા વિના ખીનનું ગળુ નથી કે, આની લાંખી વાટની હુંડી લખી આપે.

(નાગરો) રાગ; રે છાંનો છાનો ગમાર કાઢે ધાંઠા; (આચ્છવ)

રે હાજ હાજ ! આડત છે ગામે ગામ,

રે જેનું નરસિંહ મહેતાજ એવું નામ.

રે હાજ હાજ !

*નરવર કુળમાં, નાગર નાતી,

નાગર નાતીને ઉત્તમ જાતી;

તાતી તાતી બુદ્ધિથી કરે કામ.

રે જેનું. હાજ હાજ. ૧

ગામે પરગામે જેની શાહુકારી સારી;

દેશે પરદેશે જેની આડતો ભારી;

તારી તારી છે પેઢી તમામ.

રે જેનું. હાજ હાજ. ૨

વણજ વહેપારે જેની રિદ્દી છે રૂડી.

ઉગતા દિવસમાં આપે અગણીત હુંડી;

હુંડી હુંડી અકલ્પથી ધારી હામ.

રે જેનું. હાજ હાજ. ૩

જાઓ જાઓ નરસિંહ મહેતાને ઘેર ! ત્યાં તમાર કામ સિદ્ધ થશે.

જાત્રાળુ—કેણ છે નરસિંહ મહેતા ?

નાગરો—તે અમારી નાતીનો સંદગ્રહરથ છે; મોટો ભક્ત છે; વળી હુંડીઓ પતરીઓ પણ કરે છે. ત્યાં પરદેશી વહેપારીઓની આડતો ચાલે છે. હજારો લે છે અને હજારો ચાલે છે.

જાત્રાળુ—એમનું ઘર ક્યાં આગળ છે ? વળી તેમના ધરના આગળની નિશાનીઓ પણ કહે !

(નાગરો) રાગ; મરાઠી સાખી.

ફરફર ફરફર ફરફર ઉડતી, ધળ ફરકે ધોળી;

ગિરીધર શિરપર ગરૂડ ખીરાજે, જાઓ જુવેને ખોળી;

આપો ગણી ગણી, સધ્ય સાચવે એજ અણી.

આપો. ૧

ગુલાબ ચંપો અને કેવડો, વાવ્યાં તુળશી વંજ;

શાહુકારીની સાથે સદાવ્રત, અભ્યાગતને અન્ન;

ભટકે ભોળાં, સંત તણાં ટોળે ટોળાં.

ભટકે ૨

(કર્તા) નાગરોની બતાવેલી નીશાનીઓ પ્રમાણે ખોળતા, અને જોતા ચાલ્યા. નરસિંહ મહેતાનું મકાન શોધી તો કાઢ્યું, પણ બતાવનારની બો-

લીથી થએલી કલ્પનાથી ઉલટુજ દીઠું. પાંચ સો વરસમાં જેની મરામતમાં પેસેાય નહિં ખરએલો એવું જીનું, વળી તે પડુ પડુ થઇ રહ્યું હોય તેવું દેખાતુ; હજારો જીવ જંતથી ઘેરાએલું, અને સાધુઓના ઘાંટાથી ગરજ રહેલું મંદિર જોઇ, જનનાવાસી વિસ્મય પામી ગયા; અને એક એકના સાસુ ટગર ટગર જોઇ રહ્યા.

(કવિ) રાગ; મંદિર નિરખ્યુ ને અંતર હરખ્યું. (વિવાહ.)

તીરથવાસી થયા ઉદાસી, જીનાં મંદિર જોયાં રે;	
એક એકને જોઇ રહ્યા, ભાઇ ભાન સરવનાં જોયાં રે.	૧
ચારે જણુ ચમકીને ઉભા, અને થયા ઝોશીઝાળા રે;	
દીન થઇને કરે ડોહીઆં, જીવે જટાઓ વાળા રે.	૨
ઘંટ અને ઘડીઆળો વાગે, વાગે ભોંગળ ભેરી રે;	
અગર તુળશી આસોપાલવ, કુદ્ધ નાંખીઆ વેરી રે.	૩
ધર્પા ભાવે હાંસી છીંધી, પાદો પડીઓ વહેમ રે;	
૧અનુમાનથી અવગુ ભાસે, હવે કરીશુ કેમ રે.	૪

કેશવભટ્ટ—ભાઇઓ; નરસિંહ મહેતા શેઠ શાહુકાર છે, એવી ભલામણ કરનારે આપણી મશ્કરી કરી હોય એમ લાગે છે.

કરૂણાશંકર—મશ્કરી તે વળી પાકી; બરાબર, એ લોકોને નરસિંહ મહેતા ઉપર કાંઇ દ્રેષ હોવો જોઇએ.

કુબેરભટ્ટ—ભાઇ ભક્તના ઉપર અભક્તને ઝેરજ હોય; આ નરસિંહ મહેતા ભગવાનનો ભક્ત દેખાય છે.

કેવળરામ—કેવી પ્રભુ નામની ગર્જના થઇ રહી છે, હશે હુડી નહિ લખાયતો ખેર! પણ બજન કિર્તન તો સાંભળીશુ; અને વળી પ્રભુ દર્શન કરીશું.

[નરસિંહ મહેતા] રામ; ધુન.

રાધે ગોવિંદ; રામ રાધે ગોવિંદા;	
વંદાવન ચંદ્ર, બજો રાધે ગોવિંદા;	૧
ગોવરધન ધારી, રામ રાધે ગોવિંદા;	
કુંજના વિહારી, બજો રાધે ગોવિંદા.	૨
નાગ કેળુ નાચ્યા, રામ રાધે ગોવિંદા;	
બળી દાર જાચ્યા, બજો રાધે ગોવિંદા.	૩
ગણિકાને તારી! રામ રાધે ગોવિંદા;	
માસીઆને મારી, બજો રાધે ગોવિંદા.	૪

પાન્ડવને પાળ્યા,	રામ રાધે ગોવિંદા;	
કૌરવને પાળ્યા,	બન્ને રાધે ગોવિંદા.	૫
શત્રુ શીર ફેડ્યાં,	રામ રાધે ગોવિંદા;	
માત તાત છોડ્યાં,	બન્ને રાધે ગોવિંદા.	૬
રાવણને શેલ્યો,	રામ રાધે ગોવિંદા;	
દરીઆને ડહોલ્યો,	બન્ને રાધે ગોવિંદા.	૭
દીનના દયાળ,	રામ રાધે ગોવિંદા;	
ભક્ત પ્રતિપાળ,	બન્ને રાધે ગોવિંદા.	૮
કાળયવન કાળ,	રામ રાધે ગોવિંદા;	
સાક્ષી ગોપાળ,	બન્ને રાધે ગોવિંદા.	૯
શ્રીકૃષ્ણ સવાવાલ,	રામ રાધે ગોવિંદા;	
સત્ય બોલે આપાલાલ,	બન્ને રાધે ગોવિંદા.	૧૦

કેશવભટ્ટ—અસ! ધુન પડી રહી છે; વાહ વાહ! અહીં તો પ્રભુ નામની ગર્જના થઈ રહી છે.

રાગ; મરાઠી સાખી.

ચાવી ચાવી વાતો કીધી; ખોટી ભાળ બતાવી;
મુરખ જન મનમાં મલકાએ, સારા જન સતાવી;
કીધી હાંસી; અવળી વાતો ઉકાંસી. કીધી.

જનાણુ આધા પાછા ફરતા જાય છે, ઘડી ઘડી મંદિરમાં ડોકીઆં
કરતા જાય છે, મંદિરની રચના તથા શોભા જોઈ, ખેદ પામી ગયા છે,
જટાઓવાળા જોગીને બેઠેલા જોઈ મનમાં અનેક તર્ક વિતર્ક કરવા લાગ્યા છે.

(કવિ)

રાગ મરાઠી સાખી.

૧વરો હોય ત્યાં વણુ તેડાવ્યાં; ૨ઘોલ્લખ્યાં ઘેરાએ;

૩લક્ષણુવંતી લલના કેરાં; ૪હેણાં જેમ હેરાએ;

જેમ ચોર ચક્રે; કોઈ મુખથી નવ બોલી શકે. જેમ.

[કર્તા] કોઈ સદમહરચના ધરના સામા જેમ ચોર ચક્રતા હોય;
દાતારના દાર પાસે જેમ બીકુક ફરતા હોય; જમણુવાર હોય ત્યાં ઘોલ્લ-
ખ્યાં ડોકીઆં કરતાં હોય, તેમ ચક્રતા અને ડોકીઆં કરતા જોઈ, સાધુ બોલ્યા.

સાધુ—ભીતર ચલે આવ! ભીતર ચલે આવ!

કેશવભટ્ટ—આલો ભાઈ અંદર જઈએ. જોઈએ તો ખરા!

૧ વરો = જમણુવાર, ૨ ઘોલ્લખ્યાં = વગર નોતરે જમનર. ૩ લક્ષણુવંતી =
લક્ષણી, ૪ હેણાં હેરવાં = છપી રીતે ચિહ્નિત્સા બેવી.

કરુણાશંકર—(અંદર જઇને) જય શ્રી કૃષ્ણ, સર્વેને હરીજનો !

સાધુઓ—જય શ્રી કૃષ્ણ, જય શ્રી કૃષ્ણ, જય જય રામ !

કુબેરભટ્ટ—દારીકાંધીશકી જય !

સાધુ—જય જય; જય દારીકાંધીશ !

કેવળરામ—જય શ્રી રણછોડરાય; ભાઈઓ અહીંતો અદ્ભૂત લીલા છે.

નરસિંહ—(પરદેશી મુસાફર જોઇને) પધારો પધારો ! જય શ્રી કૃષ્ણ
જય શ્રી કૃષ્ણ, જય શ્રી કૃષ્ણ.

રાગ; ગુણાવળી હું રાખ્ય રાજની;

આવો પધારો; અહો પરદેશી;

હળી મળીને હરીગુણ ગાવા.

આવો પધારો. ૧

આવો પધારોને સ્નેહ વધારો;

મનુષ જનમના લેવાને લહાવા.

આવો પધારો. ૨

પુજન અર્ચન પ્રભુનું કરી લ્યો;

પડ્યું ચોરાસીનું પાનું પતાવા.

આવો પધારો. ૩

સમરણ કરી લ્યો, સર્વેશ્વરનું;

જમના દુતોને જરૂર બતાવા.

આવો પધારો. ૪

આજે કૃતારથ અમને કીધા;

પ્રેમે પધાર્યા પ્રભુ રસ પાવા.

આવો પધારો. ૫

પ્રભુ પદ રજની કિર્તી કરી લ્યો;

શાણા સવેળા સુખ પદ સ્હાવા.

આવો પધારો. ૬

કેશવભટ્ટ—(ચોપડા બતાવીને સાનમાં) ચોપડાના તો થોકે થોક
છે. કરુણાશંકરભાઈ.

કરુણાશંકર—અહુ પાધુ, સરાફની પેટી જેવું વહેમ પડતુ લાગે
છે ખરૂં !

કુબેરભટ્ટ—માત્ર એકલા ચોપડાજ દેખાય છે. પીતળની સુંદર દવા
તો, જંગલી જવાઇના કડકા કરી; તેને સુંદર ટીકીઓ ચોટાડી શુશોભીત
કરેલી લેખણો કે કાંધ બીજી જણાતુ નથી.

કેવળરામ—તમારી બધાની ભૂલ્ય છે. નાણાવટી કાંધ રાતને ઢહાડો
લખ લખજ કરતા હશે, અને લખી રહ્યા પછી તે બધી વસ્તુઓ રજા-
તીજ મુકી દેતા હશે ! હમણાં આપણી હુડી લખવા માંડે એટલે જો જો,
સઘળી સાહિત્ય તૈયાર !

(નરસિંહ)

રાગ; ધ્રુવ.

રાધે ગોવિંદ રામ રાધે ગોવિંદા;
 ટુંદાવન ચંદ્ર બળે રાધે ગોવિંદા,
 રાધે ગોવિંદ રામ રાધે ગોવિંદા;
 ટુંદાવન ચંદ્ર બળે રાધે ગોવિંદા,
 રાધે ગોવિંદ રામ રાધે ગોવિંદા;
 ટુંદાવન ચંદ્ર બળે રાધે ગોવિંદા.

(પાંચ પચાસ નાગરને લખને સારંગધર, જત્રાણુનું શું થયું, અને રખેને જત્રાણુ ફસાઈ ન જાય! તે જીવાને માટે આવ્યા.)

સારંગધર—કેમ ભાઈ; હે જત્રાવાસી! તમારી હુંડી લખાઈ કે નહિ?

જત્રાણુ—તે વાત હજી નીકળીજ નથી.

સારંગધર—તમે નહિ ખોલો ત્યાં સુધી, તમારું કામ નહિ થાય! માટે કહી દો ઝટ ને લખાવી દ્યો ચટ?

જત્રાણુ—હે ભક્તરાજ! અમારી એક ચરજ છે.

મહેતાજી—ખોલો ભાઈ ખોલો! રાધે સ્યામ, રાધે સ્યામ, રાધે સ્યામ.

[જત્રાણુ] રાગ; માંથાના મુગટ મારા પરણ્યા કે કુંવારા રે.

હરીના ભગત અમને, હુંડી લખી આપોરે;

હુંડી લખી આપો પ્રભુ, અતી કષ્ટ કાપો રે,

અતી કષ્ટ કાપો જેથી, શમશે સંતાપો રે.

હરીના ભગત. ૧

તીરથના વાસી અમે, અહીંઆં ચાલી આવ્યા રે;

સાતસેં રૂપીઆ વાટે, ખરચી માટે લાવ્યા રે;

વાતે વાતે વહેમ વ્યાખ્યો; *ડરકુએ ડરાવ્યા રે.

હરીના ભગત. ૨

દર્શનને માટે જાતું; હારિકાં આનંદે રે;

નકામાના દુખ્યામાં આવે; ખોળી પડે ડુખદે રે,

દાંગડામાં ફસી જઈએ, દાંસીઆને ફંદે રે.

હરીના ભગત. ૩

જીનાગદ ગામે અમને, ઘણું ગભરાવ્યા રે,

હુંડી લખાવાને માટે, આળા ગાળા ચાવ્યારે;

નેહે નાગરોએ તુર્ત, તમને બતાવ્યા રે.

હરીના ભગત. ૪

મહેતાજી કે જે શ્રી હરીની ભક્તિમાં મગ્ન થઈ રહ્યા હતા અને જે-

* ડરકુ=ખીકળ્યું. નકામા=સમુદ્ર તરફ જતા આવતા મુસાફરને હુંડી નારી એક જગલી જાત! ડુખદે=વાંસે,

મને પ્રભુનો પુર્ણ વિશ્વાસ હતો તે બોલ્યા, બાઈ; ભલે તમે આવ્યા; પણ જ્યાં સુધી ખીજે કાંઈ હુંડી લખનાર મળે ત્યાં સુધી શોધી કાઢો! અહીં તો શ્રી હરીના નામની હુંડી ચાલે છે.

સાધુ—આ ચોપડા છે તે પ્રભુનાં પદ કિર્તનના છે.

સારંગધર—નરસિંહ મહેતા ના પાડશે તો તમારે કામ નહિજ થાય, દારીકાંની આડતો એનેજ ઘેર છે.

જનત્રાણુ—આપ હરીના ભક્ત થઇ, અમેને નિરાશ ન કરો! હ્યો આ રૂપીઆ સાત સો રોકડા, અને લખી આપો હુંડી.

નરસિંહ—એમ! તમારી એમજ મરજી છે કે હુંડી અહીંજ લખાવવી.

જનત્રાણુ—હાજી, અમે પ્રેમથી આવ્યા છીએ.

(મહેતા) રાગ; ધીમે ગાડી હાંકો, હો ગાડીવાલા !

તમે હેતે અહીંયાં આવ્યા, રે બી...રથ વાસી.

તમે રૌક રૂપીઆ લાવ્યા, રે તી...રથ વાસી.

તમે ફરી ફરી નવ લાવ્યા, રે તી...રથ વાસી.

તમે ભૂધરને મન લાવ્યા, રે તી...રથ વાસી.

હુંડી કરાવા આવીઆ; લાવ્યા રૂપીઆ રૌક;

આડતીઓ ત્યાં આપશે; થેલી થોકમ થોક.

રે તમે હેતે. ૧

છ ઘડીમાં છુટીઆ; વળગાડીને વેડ,

દારિકાંમાં દેખશો, છે રામળશા શેઠ.

રે તમે હેતે. ૨

વહેપારે વહેવાર છે; દામ કરે છે કામ,

હુંડી વિના પણ આપશે, સુણતાં સેવક નામ.

રે તમે હેતે. ૩

સમરણ કરજો સ્યામનું, સહજ ન કરશો શોક;

અહીં દીધેલા દામને, જરા ન લાગે ઝોક.

રે તમે હેતે. ૪

આહુ અવળુ ભેરવે, લક્ષ લખાડી બોક;

કાને કાઢી નાંખજો, બોક મુકશે પોક.

રે તમે હેતે. ૫

કુદનપ્રસાદ—સાંભજો મણીધરપ્રસાદ? બોક મુકશે પોક !

મણીધરપ્રસાદ—સ્તુતી રાસકબ !

નટુભાઈ—હાંકી ! એ એકલો પાક મુકે છે તે થોડુ છે ? જો આ

જનત્રાણુ હુંડી લખાવી લેશે તો તે પણ પેક મુકીને રૌશે !

નટુભાઈ—લખાવી લેશે શુ લખાવી લીધી સમજોને ! રૂપીઆનો ઢગલો

૧ રૌક = રૌકડા. ૨ સહજ = જરાપણ.

તો ક્યોજ; હવે એ હરીતો લાલ ગણીને ગોલખમાં મેલે એટલીજવાર છે !

પરમોદરાય—સારંગધર હું તો એમ ધાર છું કે, પૈસા સાધુકાને ખવરાવી દેશે; પછી જ્યારે જત્રાણ અથડાઈ કુટખને પાછા આવશે ત્યારે જાંખને તાળ દેખાડશે !

પરસતરાય—અસ એમજ ! હું પણ એમજ માતું છું.

હરમોહન—એના ઘરમાં તે શી ^૧હમીઆણી ભરી છે કે, જ્યારે જોઈએ ત્યારે કાઢીને આપી શકે.

સાધુ—આપજ; એ સખ નાગર લોક, બડા ઝેર કરતે હે !

નરસિંહ—રાધે સ્યામ રાધે સ્યામ ! એમને તો કાંઈ ઝેર નથી; પછી સૌ સૌનો સ્વભાવ !

સારંગધર—આજ તો ખરૂં કહેનારના ઉપર ખાર છે !

ત્રિવીક્રમરાય—જત્રાણ કાખાના અને ફાંસીઆના ભયથી હુંડી લખાવાતું કરે છે, પણ એમને ખબર નથી કે ફાંસીઆના ફંદમાં આવી ગયા છીએ !

ત્રિભુવનરાય—ફાંસીઆના ફંદમાં ફસાયા છે કે કાખાના કબજામાં આવ્યા છે ?

શિવપ્રસાદ—નરસિંહ મહેતાને કાખો કહોછો, એ ઘટતું નથી.

સારંગધર—ચોખ્ખો કાખો. ઘડીના છૂટા ભાગમાં સાતસોની ઢગલી કરાવી નાંખી, એથી વધારે, કાખો શુ કરવાનો હતો !

હરસદરાય—કાખા તો સમજવામાં આવ્યા, પણ ફાંસીઆ શું ?

માધવરાય—મને પણ એજ શંકા છે.

મોહનરાય—ફાંસીઆ શું તેતો જાણવું જોઈએ.

કલ્યાણરાય—કહેનારનેજ પુછીએ એટલે તરત ખુલાસો !

હરસદરાય—તે વાત બરાબર ! હુંજ પુછું !

માધવરાય—ઓ યસ ! ના સમજાય તો પુછીએય ખરા !

હરસદરાય—(જત્રાણને) ભાઈ.....તમારું નામ શું ?

કુબેરભટ્ટ—અમારાં ચારેનાં નામ જુદાં જુદાં છે.

સારંગધર—ચોખ્ખા પુંછડા વગરના ! પુછીએ છીએ શું; તે કહે

છે શું ?

કેવળરામ—તમે નામજ પુછોછો ને ?

માધવરાય—હાજી ! હરસદરાય નામ પુછે છે. ત્યારે તમે કહેો છો કે

^૧ હમીઆણી = દોલત.

ચારેનાં જીદાં જીદાં છે, તેતો હોયજ ! પણ ચારેનાં નામ દહને ઝોળખાણ પાડવી નોંધ્યો.

કરેણાશંકર—મારું નામ કરેણાશંકર, આ કુબેરભટ, આ કેવળરામ, અને આ કેશવભટ !

સારંગધર—તમે કાપ્યા કલા તેતો અમે સમજ્યા કે, વગડા વચ્ચે માર મારીને હાંટી લેનારા, પણ ફાંસીઆ શું ?

કરેણાશંકર—તમે આ દીશાના ફાંસીઆના ભૂમીઆ થયા નથી કે શું ?

સારંગધર—નાજી ! ફાંસીઆતો સાંભળીએ છીએજ આજ.

કેશવભટ—અમે પણ જોયા નથી; તેમ જાણ્યા પણ નહોતા !

સારંગધર—ત્યારે તમે ફાંસીઆના ફંદામાં ન આવીએ એવું કેમ જોલ્યા ?

કેશવભટ—અમારા ગામનો એક વાણીઓ વહેપારે ગયો હતો. પોતાનો ધંધો અવેરાતનો હતો, એટલે થોડાં મોતી, હીરા, માણેક, વિગેરે લઇને ગામે ગામ ફરતો હતો.

ફરતાં ફરતાં એવો બનાવ બન્યો કે, એક દીવસ ખરા મધ્યાનના સમયે એક ગામથી બીજો ગામ જતો હતો; માર્ગમાં તાપ ધણે લાગ્યો હતો અને તલસ તલસ થઇ ગયો હતો; જેથી શીતળ છાંયો ક્યાં મળશે તે જોળતો ફરતો હતો.

એવામાં સુંદર ઘટાખંધ વડનું ઝાડ આવ્યું, જેની નીચે આવતાંની સાથે સઘળું દુઃખ નાશ પામી ગયું, તેની સાથે સુખમાં પણ વધારો થયો.

તેજ વડના ઝાડ નીચે એક ફાંસીઓ બેઠો હતો. મીણ અને તેલથી પાછને મજબુત કરેલી તાંત જેવી દોરો, પોતાની પાસે રાખી, જતા મુસાફરને ગફલતમાં નાંખી ગળામાં ભરાવી ખેંચી પ્રાણ કાઢી નાંખી માલ લઇ લેવો, એ ફાંસીઆનું કારસ્તાન હતું.

આ ઝાડ નીચે બેઠેલા ફાંસીઓ બાઇડીના વેશમાં હતો, તેણે નવાં લુગડાં પહેર્યાં હતાં, અને તે વાણીઆને ઝોળખતો હતો, પણ વાણીઓ ફાંસીઆને ઝોળખતો ન હતો.

ફાંસીઓ—કેમ બાઇ ધસ્યા મસ્યા ?

શેઠ—શું કરીએ તાપમાં હેરાન હેરાન થઇ ગયા !

ફાંસીઓ—(લાજ કાઢીને) પાણી પીવું હોય તો લાવી આપું અહીં પાસે કુવો છે.

શેઠ—કુવો તો હશે પણ, પાણી કહાડવાનું સાધન મારી પાસે નથી, તમે બધરી જાત એકલાં વગડામાં કેમ એકાં છો ?

ફાંસીઆ—મને શી બીક છે. હું તો પાંચ પુરૂષને પુરી પકુ એવી છું. અમારૂં મકાન અહીં નજીક છે, અમે રહીએ છીએ વગડામાંજ.

શેઠ—લાવો ત્યારે પાણી !

ફાંસીઆ—(પાણી લાવીને પાત્રું) કેમ શેઠ પુણી ઠંડુ છે ને ?

શેઠ—વાહ ! પાણી ઘણું સારૂ છે.

ફાંસીઆ—આ દાખડામાં શું છે ?

શેઠ—(બાધડી દેખી પોમથ ગયા.) તમારૂં મોહુ દેખાડો તો બતાવું ?

ફાંસીઆ—અમારામાં બાયડા માતરનો મલાઝો કરે !

શેઠ—પણ મારેય મલાઝો, પરદેશીનીય મલાઝો ? એમાં હીરા માણેક ને ખરાં મોતી છે.

[કર્તા] બંનેની વાત ચાલે છે તે વખતે પાસેના ગામનો એક રજપુત ત્યાંથી નીકળ્યો, જેને પેલા બંને જણે જોયો નથી, પણ તેણે તો બંને જણને જોઈ લીધાં. અને ઝોળખી લીધાં, ચતુર માણસ આગળ ન વધ્યો પણ ઝાડને ઓડે સંતાયો. આમથી બંનેનું બાપણ ચાલે છે. શેઠ તો બધરીને ઝવેરાતનો દાખડો બતાવવા મંડી પડ્યા છે.

ફાંસીઆ—આમાંથી મારે સાચાં મોતી લેવાં છે ?

શેઠ—આતો ભારે છે તમારાથી નહિ લઈ શકાય ! તમારે માટે વળી હલકાં લાવીશ !

ફાંસીઆ—હલકાં, જુકાં, ખોટાં, નહિ !

શેઠ—નાના ખોટાં નહિ ! ખરાં મોતી પણ થોડી કીંમતનાં.

[કર્તા] થોડી વાર વાતચીત કરી, પછી શેઠ કહે લ્યો જઇશું આવજો. ત્યારે ફાંસીઆ કહે એસોને હુંએ આવું છું. આપણે હારે જઇએ છીએ. તમે જરા પુંક ફેરવીને એસો હું *લઘુશંકા કરી લઉં.

ફાંસીઆએ લઘુશંકા કરવાનું કહ્યું એટલે શેઠ પુંક ફેરવીને એકા. તે વખતે ફાંસીઆએ શેઠના ગળામાં નાંખવા મીથુની પાએલી દોરી કાઢી. જેવી ગળામાં આંટી નાંખવા જાય છે. તેવી સંતાએલા રજપુતે ફાંસીઆના હાથ ઉપર લાકડી મારી. એટલે ફાંસીએ યુમ પાડી, બાપરે મરી ગયો.

શેઠ પાછું વળી જાયું, ફાંસીઆને પડેલા જોઈ તેની સારવાર કરવા માંડી, અને લાકડી મારનાર રજપુતને ઠપકો આપ્યો.

* લઘુશંકા=પેસાળ કરવો—ચુતરવું.

રજપુત કહે શેઠ! કાક સારાનું મેં જોયું હશે જોથી હું આવી ચઢ્યો નહિતો તમે તો પરમેશ્વરને ઘેર પહોંચી ગયા હોત. આ બાધડી નથી બા-
યડો છે. ગફલતમાં નાંખી ગળામાં ફાંસો નાંખનાર ફાંસીઓ છે. જુવો આ
દોરી એના હાથમાં છે તે તમારા ગળામાં નાંખવાની તૈયારીજ હતી, તેજ
વખત મેં લાકડી મારી !

શેઠ કહે તાર બહું થજો બાધ, તે' મને ફાંસીઓ ઝાળખાવ્યો. ક્યો
ત્યારે મને તો ગામ ભેગો કરો માખાપ !

રજપુત કહે ચાલો મારી સાથે સામા ગામમાં ! રજપુત વાણીઆને
લધને ચાલ્યો અને ચાલતી વખત ફાંસીઆને વળી બે લાકડીઓ મારી.

તાળવે ગોળ ચોટાડી, લાલચ આપી, કપટ કરે, દગો કરે, વિશ્વાસઘાત
કરે, એ બધાય ફાંસીઆ.

હરસદરાય—વાહ બાધ વા ! ખુબ કરી !

આધવરાય—આતો આપણે જાણુતાજ નહોતા, હવે કદી દારકાં
જવાનું થાય તો કેટલું સંભાળીને જવાય !

સારંગધર—જત્રા કરવા નીકળ્યા છે, પણ પેક માણસો છે.

અજગરપ્રસાદ—પેકતો પહેલા હુંટાયા.

ગજગરપ્રસાદ—વાત તો ખરી ! કાખાને કાખો અને ફાંસીઆને
ફાંસીઓ નરસિંહ મહેતો કર્યો.

ભોવનગીર—આપણ એ સખ નાગર, જત્રાળુકી સંગ શીરફોડી
કરતે હેં.

મહેતાજી—કરવા ઘો, તમે તમારે પ્રભુ સ્મર્યું કરો !

ભુગીર—ફાંસને દો મથ્યા, અપન કુ કયા !

ભાનુગીર—ખીચમે' મહેતાજીની ખી નિદા હો રહી હે !

શિતળદાસ—અભક્તકી હાજરીસે ભક્તકી પીછાન પડતી હે ઝોર
બઝાધ બકતી હે !

રામદાસ—સચ ખાત ! સારી નડતી દોનું અસ્તુ સંગ રહેનેસે સારી
કુ સારી કહી જતી હે ! મથરને અંધેરી રાત નહિ કીધ હોતી તો ઉજ-
આલી રાતકુ કોન પુછતા !

(કર્તા) અભક્તની હાજરી વિના ભક્તની કિમ્મત થતી નથી; મગરે
હાથીને પકડ્યો ન હોત તો શ્રી વિષ્ણુ પરમાત્મા હાથીનો ઉદ્ધાર કરવા
શા માટે દોડતા જત ! દુઃશાસને દ્રાપદીનાં ચીર ખીચ્યાં ન હોત તો,

શામાટે પ્રભુ પુરવા જાત ! લોહું ન હોત તો પારસ મણિને કાણ જાણત !
લક્ષ ચોરાસીમાં ભટકી મહા દુઃખ પામીશું એવો ભય ન હોત તો મોક્ષની
પદ્ધતીની ઇચ્છા કાણ કરત ! રાજેશ્રી નાતીલાઓએ પ્રભુની પ્રેરણાથીજ નરસિંહ
મહેતાને કસોટી ઉપર ચઢાવીને કુંદન રૂપ કરી મુક્યા હતા.

જાત્રાળુએ આપેલા રૂપીઆ મહેતાજીએ, સાધુની પાસે ગણાવી લીધા.
પછી તુરત બે ચાર સાધુને આગા કરીકે; સખ સાધુકુ જમા કરકે બંડારા
કરે ! ધરે સખ બંડારમે ! રાધે સ્યામ, રાધે સ્યામ, રાધે સ્યામ.

સંકટનાથ—મહેતાજી; સારે સાધુ કે જામન બી ખરે ?

મહેતા—હું બા ! બ્રાહ્મણને પણ નોતરજો !

પર્વતગિરી—આપજી, રસોઈ મેં ક્યા કરોગે ?

મહેતા—જે ભગવાનને ગમતુ હોય તે !

કૃપ્તદાસ—શ્રી ભગવાન તો કાળી રોટી ઝોર દુધપાક્કેય રાજી
રહેતે હે !

મહેતા—પ્રભુ તો સદા રાજના રાજી છે, પણ આ વખતે શીરા છુંડાવ !

રામદાસ—આપજી ! શીરા એકીલા કે પુરી સધ ?

મહેતાજી—પુરી પુરી કુચ્છ નહિ ! સારા શીરા ! એકીલા શીરા !
ચોખ્ખા શીરા ! *તીન તાશકા ! ખુબ છુંડાવ ખુબ છુંડાવ ! બોલો ઢારીકાં-
ધીશકી જય !

ચૈતનદાસ—આપજી; શીરાતો શ્રીજી, હર હમેશ પાવતે હે ! શ્રીર
આપકી જો ઇચ્છા.

મહેતાજી—આજે રામજીની પણ એજ ઇચ્છા છે ! શીરા છુંડાવ !

[કર્તા] મહેતાજીની મરજી થઇ કે તુરત; સાધુ સાધુને નોતરી
આવ્યા; વળી બીજા જુદી જુદી નાતના બ્રાહ્મણોને પણ નોતર્યા. શીધ
સામગ્રી આવી પહોંચી, એટલે નાગરો ત્યાંથી વિદાય થઇ ગયા.

રસોઈ તૈયાર થઇ; એટલે ભગવાનને થાળ ધરાવી; નિવેદ આરતી
કરી, પંગત પાડી; જાત્રાળુના હાથે બ્રાહ્મણોનાં પુજન કરાવી જય બોલાવી.
શ્રીચુછોડ રાયકી જય; ઢારીકાં ધીશકી જય; અંબે માતકી જય, નરહરીલા-
લકી જય; નર નારાયણ દેવકી જય; લક્ષ્મિ નારાયણ દેવકી જય; જ્યોતી
સ્વરૂપ ભગવાનકી જય; શ્રી સદગુરુ દેવકી જય; નમઃપાર્વતી પતે ! હરા,
હરા, મહાદેવ ! હરા !

બ્રાહ્મણો જમીને ઉડ્યા એટલે મહેતાજીએ ? મુખવાસ આપી, માથા દીઠ, રૂપિયો રૂપિયો દક્ષણા વહેંચી આપી; સાધુને સોપારીના કડકા તથા વરીઆળી દાણા આપી એક એક ચાદર ઝોરાદી દીધી. સર્વના જમ્યા પછી મહેતાજીએ પ્રસાદ લીધા. ભજનની ખૂબ ઝડી પાડી મોડી રાત્રીએ સર્વે સુઈ રહ્યા. જત્રા-જીએને આખી રાત ઉંઘ આવી નહિ. અરેરે રૂપિયાતો પાણી કરી દીધા; જોત જોતામાં ઉડાડી દીધા, હે ભગવાન હવે શુ થશે ! હજી હુંડીતો લખીને આપી નથી તે પહેલાંતો જે બોલાવી દીધી, શીરા છુટાવી દીધા. સવારમાં જાગત સુઈ; મહેતાજીને પુછીશુ કે આમ કરી દેવાતું શુ કારણ; હે ભગવાન !

જત્રાજી—(સવારમાં) હે ભક્તરાજ સાતસો રૂપિયાના શીરા છુટાવી સાધુ બ્રાહ્મણોને ખવરાવી દીધા તે તો...તમેજ કરી શકે,

મહેતાજી—શ્રી હરીએ આપ્યું હોય તો સદ્માર્ગે વાવરવું, એજ ખરૂં છે.

જત્રાજી—ઉડાડતાં વાર લાગતી નથી પણ કમાતાં કેટલું જોર આવે છે ?

મહેતાજી—જેણે શીરા છુટાવ્યા તેજ જગતમાં કમાયો છે.

દ્રષ્ટાંત—કોઈ રાજમાં રાજને ઘેર જન્મ પામેલો પણ પુર્વના પુર્ણ સંસ્કારી, શ્રી હરીના ભક્ત રાજકુમાર હોતા. પુર્વના પુન્યે, બાળપણથીજ તેની વૃત્તિ શ્રી હરીના ચરણમાં હતી; ધર્મકાર્ય ઉપર તેનું ચિત્ત નિરંતર ખેંચાતું રહેતું હતું; ઉદાર અને પરાપકાર વૃત્તિ સદા શોભાવી રહી હતી; બાળપણમાં વિદ્યાભ્યાસ કરતી વખતે શાળાના સોખમીઓને પણ એજ શી-ખામણુ આપતો કે; પોતાની ચાલતીમાં પોતાથી અને તેટલું ધર્મ કાર્ય કરવું; જૂખ્યાને ભોજન આપવું; તરસ્યાને પાણી આપવું; અને દુઃખીઆના દુઃખને દુર કરવા સદા સર્વદા પ્રયત્ન કરવો.

ધૃષ્ટરની ધૃષ્ટાએ કાળે કરીને પિતા સ્વર્ગવાસ થયા એટલે આ રા-જકુમારને રાજગાદી મળી. રાજગાદી મળતાંની સાથે, બાળપણના અંકુર બરાબર જાગત થયા. પ્રથમતો રાજ તરફથી વૈદકશાળા સ્થાપી; જેમાં સારા વિદ્વાન વૈદો રાખીને વનસ્પતીની ઉત્તમ દવાઓ તૈયાર કરાવરાવીને દુઃખી મનુષ્યને આપીને તેની દવાઓ લેવા માંડી, વળી કોઈ દુઃખી અન્ન વસ્ત્ર માગનાર આવે તો તેને પણ આપવાને જરાય દીલ થવા ન લાગી. બ્રાહ્મણોને ઉત્તમ પ્રકારનાં ભોજન જમાડીને સોના મહેરો દક્ષણા આપવા માંડી; જ્યાં જ્યાં મનુષ્યને અગવડ પડતી હોય ત્યાં ત્યાં સઘળી જાતની અ-

ગવડો દુર કરવા માંડી, કોઇ જગાએ ધર્મશાળા, કોઇ જગાએ વાવ; કોઇ જગાએ કુવો, કોઇ જગાએ પાઠશાળા, કોઇ જગાએ વેદશાળા, એમ જ્યાં જેની જરૂર લાગી ત્યાં પોતાના રાજમાં તૈયાર કરાવી દીધાં.

રાજની વર્તણૂકથી ખજના ખાલી થઇ ગયા પણ જગતમાં નામના થઇ રૈયતના મનુષ્યો વાહ ધન્ય છે; ધન્ય છે, રાજધિરાજ ધણું જીવે! ધણું જીવે પોકારવા લાગ્યા; પણ પ્રધાનને આ રીત પસંદ પડી નહિં. તેણે એક દીવસે રાજને કહ્યું.

પ્રધાન—રાજધીરાજ; વડીલોએ કર કસરથી ભરેલા ખજના ખાલી થઇ ગયા.

રાજ—પ્રધાનજી; ખાલી નથી થઇ ગયા પણ હજારો ખજના ભરા-ધને તૈયાર થઇ ગયા.

પ્રધાન—આપ જરા નજર કરો તો ખબર પડે.

રાજ—મેં તો નજર કરીનેજ કામ કર્યું છે. એક ઠેકાણે ઉકરડો કરી નાંખી મુકેલુ ધન, જન સમુહના સુખને અર્થે વપરાય તે ખાલી કર્યું ન કહેવાય, પણ ભરપુર ભર્યું કહેવાય.

પ્રધાન—સરકાર; ધર્મ કાર્યની પણ હદ જોઇએ.

રાજ—અધર્મની હદ અવશ્ય જોઇએ; ધર્મની હદ હોયજ નહિ.

પ્રધાન—હદ ન રાખીએ તો ધર્મ પણ આપણને દુઃખ રૂપ થાય !

રાજ—બુદ્ધા પ્રધાન ! મારી વર્તણૂકથી તમે નારાજ હો તો; મારે રાજ કરવાની કાંઇ જરૂર નથી; તમે આપણા કુટુંબમાંથી ગમે તેને પસંદ કરી રાજ સોંપી દો.

પ્રધાન—ના સરકાર ! હું એમ કરવા માગતો નથી.

રાજ—ત્યારે તમે શું કરવા માગો છો ?

પ્રધાન—મારૂં તો એમ કહેવું છે કે ખજના છેક ખાલી ન થઇ જાય અને આપની ઇચ્છા મુજબ થોડાં થોડાં નાણાં વપરાય !

રાજ—ધર્મ કાર્યમાં વાપરેલાં નાણાં વધે છે, વધે છે તે એટલે સુધી કે એકનાં હજાર ધણાં થાય છે. જેમ જમીનમાં વાવેલા કણ વધે છે.

પ્રધાન—વાવેલા કણ તો ઉગી નિકળે છે; તે આપણે નજરે જોઇએ છીએ; પણ કોઠાર તો ખાલીખમ દેખાય છે.

રાજ—તમારી આંખે ખાલી દેખાય છે, પણ મને તો ભરપુર ભરેલા માલમ પડે છે. (સભાસકમાંથી કોઇ કોઇ બોલ્યા)

પહેલો—રાજા ધિરાજ ! પ્રધાનજીનું કહેવું યથા યોગ્ય છે.

રાજા—સમજીને બોલો !

બીજો—સરકાર ! પ્રધાનજીના કહેવા ઉપર ધ્યાન આપવું જોઈએ.

રાજા—ઉડો વિચાર કરીને બોલો !

ત્રીજો—સરકાર ! આપ માલીક છો, અને પ્રધાનજી આપના તાબેદાર છે; તોપણ તે વૃદ્ધ છે માટે આપે કાંઈ તેમના બોલનો વિચાર કરવો જોઈએ.

રાજા—પ્રધાન વૃદ્ધ છે માટે પ્રધાન કહે તેમજ કરવું !

ચોથો—સરકાર આપ સર્વ સત્તાવાન છો ! આપને કોઈને પુછવાનું નથી; પણ વિચાર કરી જોતાં પ્રધાનજીનું કહેવું પણ ખોટું નથી.

રાજા—તમારા સર્વની સમજણ તે અણસમજણ જેવી છે !

પાંચમો—આપ સત્ય કહો છો પણ પ્રધાનજીનું બોલવુંએ ધ્યાનમાં લેવા યોગ્ય છે.

રાજા—તમો સર્વની મરજી મને ધર્મ કાર્ય કરતાં અટકાવાની છે, તો મારે રાજ્ય કરવાની જરૂર નથી; સાંભળો ગેબી અવાજ સંભળાય છે. (શીરા ઘુંટાવ ! શીરા ઘુંટાવ ! શીરા ઘુંટાવ !) જીવો સાંભળો, આ અવાજ આપણને એમ સૂચના કરે છે કે આવી મજેલાનો સદ્ ઉપયોગ કરી લ્યો; જેથી અધીક આવી મળશે.

પ્રધાન—સરકાર ! શીરા ઘુંટાવ ! એવું કોણે કહ્યું અને શીરા ઘુંટાવ ! અટકે શું ?

રાજા—એ સૂચના આપણને ધ્વજે કરી, અને સમજવાનું એ છે કે દ્રવ્ય હોય તો તે વડે દુઃખીઆનાં દુઃખ દુર કરો ! સત્તા હોય તો ગરીબનું રક્ષણ કરો ! અધિકાર હોય તો, નિર અપરાધીને અદલ ઇનસાફ આપો, વિગેરે. જીવો કોઈ જોગી આવ્યા !

જોગી—શીરા ઘુંટાવ ! શીરા ઘુંટાવ ! શીરા ઘુંટાવ ! (ચાલ્યા ગયા.)

રાજા—પ્રત્યક્ષ પ્રભુ આવી આપણને કહી ગયા કે શીરા ઘુંટાવ ! હવે હું મજેલી સત્તા ઉઠાવી લઉં છું, અને જોગી બની જંગલમાં ચાલ્યો જઈ છું.

(કર્તા) રાજા; પોતાના એક ખભા ઉપર જોળી ભેરવીને; અને બીજા ખભા ઉપર શીરા ઘુંટાવ ! એવું લખેલો ઝંડો રાખીને; મુસાફરી કરવા લાગ્યા. ગામો ગામમાં લોટ માગતા; ચપટીમાંથી ચપટી આપતા; રાંધેલામાંથી પણ ત્રીજા ભાગનું અનાજ આપીને બાકીનું બોજન કરતા, દેશ પરદેશ કરવા લાગ્યા.

ઘેરથી નીકળ્યે છ એક માસ થયા; ત્યાં બનાવ એવો બન્યો કે, એક સુલક આવ્યો; તેની રાજધાનીનું ગામ આવ્યું. જે દીવસે આ જોગી મહારાજ તે ગામની ભાગોળે આવ્યા; તે દીવસે તે ગામનો રાજ દેવ-લોક થયો હતો, અને પ્રધાને હાથણી શણગારી તેની સુંદમાં કળશ આવ્યો હતો, તે એવા નિશ્ચય ઉપર કે, જે માણસના ઉપર હાથણી કળશ ઢાળે તે આપણો રાજ થાય !

હજારો મનુષ્ય જોવાને માટે ભરાયું છે, તેમાં હાથણી ફર્યા કરે છે, તેના સામું સર્વે જોયા કરે છે. સૌ વિચાર કરે છે કે, પ્રભુએ શી લીલા કરી છે, અહો ! હાથણીને ભગવાને કેવી ગતી આપી છે કે, તે રાજપીઠને ઝાળખી શકે છે. વાહ પ્રભુ તારી લીલા ! ખીજ જતી વર્ણના મનમાંતો વિચાર ના આવે, પણ રાજ કુટુંબમાં જન્મેલા મનુષ્યના મનમાંતો એમ થાય કે રખખે હાથણી આપણા ઉપર કળશ ઢાળે.

જોવા ઉભેલા સર્વ મનુષ્યમાંથી, હાથણીએ રાજને શોધી કહાડ્યો; એજ રાજ કે જે જોગી થઈ નીકળી પડ્યો છે. તેની પાસે આવી હાથણીએ સુંદ ઉઘી કરી; એટલે જોગી રાજએ જાણ્યું, રખખે ને એની સુંદમાંથી કળશ પડી જાય ને મારા ઉપર ઢળી જાય, માટે નાસવા દે નહિ તો બળી ફસામણમાં આવી જઈશું. આમ વિચાર કરી જોગીરાજ નાહા અને હાથણી તેમની વાંસે નાહી, તે જોઈ જોવા ઉભેલા સર્વ મનુષ્યો વિસ્મય પામ્યા, અને રાજ વર્ગના મનુષ્યો સમજી ગયા કે, પેલો જોગી નાસે છે, તેના માથા ઉપર કળશ ઢાળવા હાથણી દોડે છે, માટે તેમને રોકો !

કેટલાક માણસોએ આગળ આવી જોગીરાજને રોક્યા, તે એમ કહીને કે; આપને નાસવાનું શું કારણ છે ? આપ જોગીને ભય શાનો છે ? ઉભા રહો !

જોગી ઉભા રહ્યા, તેજ વખતે હાથણી આવી પહોંચી અને તેમના માથા ઉપર કળશ ઢાલ્યો; એટલે સર્વ મનુષ્યમાં આનંદ અને જય જયનો પોકાર થયો. (પ્રધાન આવી ઉભો રહ્યો.)

પ્રધાન—પધારો પ્રભુ, જોગીરાજ, તમેને આ હાથણીએ, આ રાજ્યના રાજ નિર્માણ કરી આપ્યા. જેથી તમે અમારા શીર છત્ર છો !

જોગીરાજ—હું જોગી; રાજ કેમ બની શકું. મને રાજ ચલાવતાં કેમ આવડે; તે ઉપાધી મને ન ફાવે, માટે તમે ખીજ કોઇને રાજ તરીકે પસંદ કરો ! અગર હાથણીને ફરી કળશ ઢાળવા શણગારો !

પ્રધાન—હવે જે થયું તેજ ખરું છે ! ફરી કરવાની કાંઈ જરૂર

જણાતી નથી, રાજ ખીજને જોળી કાઢવાની ગતી ઇશ્વરે હાથણીને બરાબર આપી છે.

જોગીરાજ—મારે રાજ કરવાની ઇચ્છા નથી !

પ્રધાન—ઇચ્છા હો કે ન હો, આતો રસ્તે જતાં આવી પડેલું ઉપાડવાનું થયું છે એમ સમજી બેઠે બેઠે હુકમ ચલાવો !

જોગીરાજ—હું રાજ એટલે આખા રાજમાં હું કંઈ એજ થાય એમ હોય તો બલે સુખે દુઃખે મનુષ્યની સેવા બળવવા તૈયાર થઇ જાઉં.

પ્રધાન—હા સરકાર ! આપ કરો તેજ થાય ! આપના કામમાં કોઇ ડહાપણ કરે નહિ, અને કરે તો તે ચાલે નહિ.

જોગીરાજ—બહુ સારું ત્યારે ચાલે, જ્યાં રાજગાદી હોય ત્યાં.

[કર્તા] રાજ્ય ગાદીની પાસે આવી, જોગીરાજને કહ્યું. આ સામેની બીંત ઉપર રૂપાની ત્રણ ખીલીઓ ચોઢાવો ! તેમાંની એક ઉપર મારી કંકની બરાવો ! ખીજ ઉપર મારી જોળી બરાવો અને ત્રીજ ઉપર, આ જંડો બરાવો !

પ્રધાનજીએ, કહેવા પ્રમાણે તુરત કરી દીધું. ત્યારબાદ વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને બોલાવીને, રાજ્યાભિષેક કરી રાજગાદીએ બેસાડ્યાં.

રાજ્યાભિષેકને પ્રસંગે ભેગા થએલા સર્વ મનુષ્યો જંડા ઉપર લખેલું શીરા ઘુંટાવ ! શીરા ઘુંટાવ ! તે વાંચી વિચારમાં ગરક થઇ ગયા, અને અન્યે! અન્ય પુછવા લાગ્યા કે, આ શું લખ્યું હશે ? આવું શા હેતુથી લખ્યું હશે ! આખર પ્રધાનજીએ હિમ્મત ધરીને પુછ્યું, સરકાર આપના જંડા ઉપર શીરા ઘુંટાવ લખ્યું છે, તેમાં શું અર્થ સમાએલો છે ?

રાજ—મારે પ્રથમ તમારી સાથે રગઝક કરવાનું કારણ એજ છે ! શીરા ઘુંટાવનો અર્થ એ છે કે; હાથે તે સાથે કાંત્રિક કરી લે !

પ્રધાન—વારૂ સરકાર ! આપ માલીક છો, આપ આજ્ઞા કરો તેમ ઉઠાવવા સેવક તૈયાર છે.

રાજ—શીરા ઘુંટાવ ! આજે પ્રથમ દીવસ છે, સવાપાંચ શેર સાકર, તેટલુંજ શી, અને તેટલેજ આટો લઇ શીરો બનાવો, કોઇ અબ્યાગત બોલાવી જમાડી દો; ત્યાર પછી હું ભોજન કરીશ.

પ્રધાને કહેવા પ્રમાણે કર્યું, ખીજે દીવસે રાજને પત્રીકા લખીને ચોઢાવી દીધી કે, પક્ષા અન્નને લેવાની ઇચ્છાવાળા અબ્યાગત મધ્યાન

પહેલાં રાજ દરબારે હાજર થઇ જાય. તે ખખર જાણીને જેટલા આવ્યા તેટલાને માટે શીરા તૈયાર કરવરાવ્યો, અને તેમને ખવરાવ્યો !

પહેલા દીવસે, સવા પાંચશેર; બીજે દીવસે સવામણ, ત્રીજે દીવસે સવા પાંચમણ, એમ દીનપર દીન, ખરચ વધતુ ચાલ્યું, દેશ પરદેશથી જતા આવતા અબ્યાગત, તથા મુસાફર સર્વે રાજનાં દર્શન કરવા આવવા લાગ્યા ! અહો ધન્ય ભાગ્ય ધર્મિષ્ઠ રાજ ! વાહ ભાઈ વાહ ! શું ધર્મિષ્ઠ રાજ ! રાજ સવાસોમણ ધીનો શીરા ધુંટાય છે, જય જય જય જય ભાઈ રાજનો જય થાઓ !

આ વાત ઉડતી ઉડતી ત્યાં ગઇ, કે જ્યાં પોતે રાજ હતો; ત્યાં પોતાનો પિત્રાઇ ભાઇ રાજ કરતો હતો તેણે જાણ્યું, અમુક રાજ ઉપર કોઇ ગાંડીએ રાજ બેઠો છે; તે રાજ શીરો ધુંટાવે છે, અને લોકોને ખવરાવે છે, રાજની પાયમાલી કરે છે, માટે તેને ઉઠાડી મુકી રાજ કબજે કરી લેવું; તે ધરોદે થોડુ સૈન્ય, અને રાજ વર્ગના સજ્જાદકાર માણસો લઇને નીકળ્યો.

અહીં તો શીરા ધુંટાવ ! શીરા ધુંટાવ ! થઇ રહ્યું છે. તે વખતે પ્રધાનને ખખર પડી કે, અમુક ગામના રાજ આપણું રાજ લઇ લેવા આવે છે ! લાવ્ય સરકારને જાહેર કરું !

પ્રધાન—સરકાર! અમુક ગામના રાજ આપણું રાજ લઇ લેવા આવે છે !

જેઠીરાજ—શીરા ધુંટાવ ! શીરા ધુંટાવ !

પ્રધાન—પણ શીરા તો ધુંટાયાજ કરે છે ! પણ સામેથી આવનારની તરફ કેવી રીતનાં પગલાં ભરવાં ?

જેઠીરાજ—પાંચ મણ વધારતા જાઓ ! શીરા ધુંટાવ !

પ્રધાન—તે તો ખરૂં પણ આ આવનાર રાજ તો નજીક આવી પહોંચ્યા ?

જેઠીરાજ—આવવા લો, શીરા ધુંટાવ ! શીરા ધુંટાવ !

[કર્તા] આવનાર રાજ પાંચ પત્રીસ માણસ લઇને, છેક રાજ-દરબારમાં આવી પહોંચ્યો; પણ માર્ગમાં એમ સાંભળતો આવ્યો કે વાહ ! ધન્ય છે; શો પુન્યશાળી રાજ ગાદીએ બેઠો છે; તેથી દરબારમાં ધસતાં ધીમે પડ્યો; અને જેતાં પોતાના પિત્રાઇ ભાઇને જોળાવ્યો. જોળખીને અટક્યો અને તેની સાથે આવેલો પ્રધાન પણ વિચારમાં ગુમ થઇ ગયો.

આવેલા રાજ તથા પ્રધાનને જોઇ જોગીરાજ બોલ્યો ! શીરા ધુંટાવ ! શીરા ધુંટાવ ! શીરા ધુંટાવ !

જોગીરાજ—આવો રાજધીરાજ પધારો ! આ રાજનો વૈભવ સંભાળી લ્યો ! મારે જોગીને રાજની કાંઇ ઇચ્છા નથી; અને નહોતી; મને તો પરાણે પકડીને બેસાર્યો હતો. માફ કાંઇ નથી; મારી જોળી, ઝડોને કંઈની સામે ભરાવી છે તે ધારણુ કરી લેક છું.

આવનાર રાજ—શા માટે રાજવૈભવ મુકીને જવું પડે ! હું તમારૂં રાજ લેવાની ઇચ્છા કરતો નથી.

જોગીરાજ—માથે મુકેલી ભારની ગાંસડી ઉપડાવા દોડતો આવે તેને દુસ્મન ન સમજવો પણ વહાલેશરી સમજવો ! કાઠડીનો છેડો બદલાવે તેને દુસ્મન કોણુ કહે !

આવનાર રાજ—મારો અપરાધ ક્ષમા કરો, હું હવે પાછો જાઉં છું. મને મળેલું રાજ તે પણ તમારૂં જ માની લેજો.

જોગીરાજ—તમે આશા ભરેલા આવ્યા, ને નીરાશ થઇને જાઓ તે સાચું નહિ ! માટે રાજ સંભાળી લ્યો ? પણ યાદ રાખજો કે જેટલો વખત હું રાજ ગાદી ઉપર રહ્યો, તેટલા વખતમાં મેં જે શીરા ધુંટાવી લાખ્યો મનુષ્યની આંતરડી ઠારી આશીશ લીધી, તે તમારાથી લઇ લેવાય તેમ નથી.

આવનાર રાજ—સત્ય કહ્યો છો ! હવે મને કાંઈક સુજ પડી !

જોગીરાજ—લક્ષ્મી ચળ છે, દેહ ક્ષણભંચુર છે, માટે મળેલી લક્ષ્મીને શુભ માર્ગમાં ખરચી નાંખી આગળની ખરચી તૈયાર કરવી.

જુનો પ્રધાન—રાજ ધીરાજ ! હું આપની પાસે મારા અપરાધની ક્ષમા માણું છું, મેં આપને ધર્મ કાર્ય કરતાં અટકાવતો પ્રયત્ન કર્યો હતો.

જોગીરાજ—પ્રધાનજી કાંઈ ચિન્તા નાહ. સૌ સૌની સમજણુ પ્રમાણે સૌ કાર્ય કરે છે. શીરા ધુંટાવ !

(જોગીરાજ રાજ વૈભવ ઉતારી જોળી ઝડો ને કંઈની ધારણુ કરી વિદાય થઈ ગયા, શીરા ધુંટાવ ! શીરા ધુંટાવ ! શીરા ધુંટાવ.

સારંગધર—દીનકરરાય; કેમ ! સાંભળ્યું દ્રષ્ટાંત ?

દીનકરરાય—વાતની મીલાવટ કેવી ગોઠવી દીધી; કેમ બુદ્ધિપ્રસાદ આવી વાત તમે કોઈ દીવસ સાંભળેલી ખરી કે ?

બુદ્ધિપ્રસાદ—આ બધી મનની ગોઠવણી.

શુદ્ધિપ્રસાદ—ગોઠવણી ગોઠવણી પણ ગળ પારની કરી છે ને ?

સારંગધર—જત્રાળુ તો થંડા ગાર જેવા થઇ ગયા. કેમ મહારાજ; હે જત્રાવાસી; સાંભળ્યો જવાબ. શીરા ઘુંટાવ્યા તેની સાચી કમાઇ.

કેશવભટ્ટ—શીરા કરીને લોકને ખવરાવ્યો એજ કમાયો મહેતાજી ?

મહેતાજી—શીરા ઘુંટાવ્યા, તેણે જગતમાં જનમીને સાચી ને સારી કમાણી કરી છે.

કરુણાશંકર—શીરા ઘુંટાવ્યા એટલે શીરા કરીને ખવરાવવો એજ કે ખીજું કંઈ ?

મહેતાજી—પારકા દુઃખે દાઝ્યો તે કમાયો છે, પારકો ઉપકાર કર્યો તે કમાયો છે. પારકા પ્રાણનું રક્ષણ કર્યું તે કમાયો છે, પોતાનો બોલેલો બોલ પાળ્યો તે કમાયો છે; અને જેણે શ્રી હરીનું ભજન કર્યું તે પુણ્ય કમાયો છે.

કેવળરામ—જે કમાયા હોય, અને જેણે શીરા ઘુંટાવ્યા હોય તેવાં બેચાર નામ તો ઘો ?

મહેતાજી—અહાહાહા ! ઘણા. સાચી કમાણી ઘણાય કરી ગયા છે.

કુબેરભટ્ટ—કહેવા માંડો ત્યારે; સાંભળીએ તો ખરા !

સારંગધર—ગણતરી ઘો. ઝટ !

ગૌરીપ્રસાદ—હમણાં ગપ્પુ હાકશે; પાંચ સાત નામ દેઇ દેશે.

શુદ્ધિપ્રસાદ—તીરથવાસીના મનનું સમાધાન થાય એટલે થયું હા ! બોલો મહેતાજી ?

રામચરણદાસજી—બોલતે હેં બોલતે હેં ! બક બક છોડો !

શિવચરણદાસજી—બોલો શ્રી દારીકાં ધીશકી જય.

માધવચરણદાસજી—શ્રી રણછોડરાયકી જય.

કૃષ્ણચરણદાસજી—કુંજ બિહારી લાલકી જય, બોલો આપજી.

કેશવભટ્ટ—હવે લીલ ન કરો !

મહેતાજી—સાંભળો !

[મહેતાજી] રાગ; મારો રામ ગયા વનવાસ રે નયણે નિંદ્રા નાવે જરી.

શીરા ઘુંટાવ્યા તેણે ૧સારી રે;

જનમી જગમાં કમાણી કરી.

દામાજી પંથ દુઃખે દુકાળને દેખી રે;

ભંડાર હુંટાવ્યા જેણે ભારી રે.	જનમી જગમાં. ૧
શીખી રાગએ શરણે, બગલાને રાખ્યો રે;	
માંસ ખુંટાવ્યાં ધાવ કારી રે.	જનમી જગમાં. ૨
હરીશ્ચંદ્ર રાગએ; સત નવ છોડ્યું રે;	
ની...ચની સેવાને સ્વિકારી રે.	જનમી જગમાં. ૩
ભોવન ચૌહાણે દીલમાં, દયા અતી દાખની રે;	
હરણીને નાંખવા ઉગારી રે.	જનમી જગમાં. ૪
સ્વામીની સેવા કીધી, સુકન્યા સાધવી રે;	
અશ્વનીકુમારો ગયા હારી રે.	જનમી જગમાં. ૫
શ્રીજીની સેવા કીધી, અમરીષ રાગ રે;	
ચક્ર ધરાયું ચક્ર ધારી રે.	જનમી જગમાં. ૬
અભિમાન મુકી જેણે, હરી ગુણ ગાયા રે,	
મનની મમતાને નાંખી મારી રે.	જનમી જગમાં. ૭
બાપુનો બેલી ભજ, છગ બગ છાંડશે રે,	
ત્રિકમ ત્રિવેણી લેશે તારી રે.	જનમી જગમાં. ૮

સારંગધર—આપો...આપો !

ભોરલાધર—કેમ સારંગધર, શાખાશી આપી કે શું ?

સારંગધર—શાખાશી નહિ પણ ઉરંદરણી, વળી ચઢવો કરીએ તો પંચ નામ ખીજાય દે !

મહિધર—જેને નામ દીધાં, એ બધાય આગળ થઇ ગએલા.

અવનીધર—યસ ! કોઈ સો વરસ ઉપર, કોઈ પંચ સો વરસ ઉપર હાથ હજાર વરસ ઉપર; અને વળી કોઈ આગલા જુગમાં !

શર્ણધર—ગમે ટેટલા પહેલા થઇ ગયા પણ વાત તો સાચી કે નહિ.

સારંગધર—તે કોણ નકી કરવા ગયું છે; એ કહે છે ને આપણે સાંભળીએ છીએ.

વિષધર—એના ધરડાના લખેલા લેખના ચોપડામાંથી શોધી કાઢ્યાં હશે !

વિષ્ણુપ્રસાદ—માર્જ, આપણે નકામી ગડબડ કરી, જત્રાવાસીને ખોટી કરીએ છીએ. હવે એમને હુંડી લખાવી લેવા ઘો !

સારંગધર—આપણે ક્યારે લખનારનેય રોડીએ છીએ અને લખાવનારનેય રોડીએ છીએ. ભાઈ લખાવી દેવો હુંડી.

કેશવભટ્ટ—હવે હુંડી લખી આપો પ્રભુ ?

મહેતાજી—લખી આપું ભાઈ લખી આપુ; તમારે કોઈ વાતે ચિન્તા ન કરવી.

કરજીશાંકર—ચિન્તા તો શી છે ! પણ જે કામ કર્યું તે કરવું મટ્યું.

કુબેરભટ્ટ—છેજ, હુંડી લખાય એટલે રસ્તે પડીએ. ડગલે ડગલે પંથ કપાય, જવાનું ધણે દૂર રહ્યું.

કેવળરામ—વિંધ્યું એ મોતી ! ને કર્યું તે કામ.

[**મહેતાજી**] રાગ; આઠ કુવા ને નવ વાવડીરે લોલ.

મારા વાલભા રે લોલ, સેવકની હુંડી શિકારજો રે લોલ.

સ્વસ્ત શ્રી હારીકાં ગામમાં રે લોલ, સૌમાં સામળશા શેઠ. મારા. ૧

સદગુણ કેરા સાગરા રે લોલ, અવર તમારી હેઠ. મારા. ૨

ભર્યું નથી ભંડારમાં રે લોલ, ભાવે કરી છે ભેઠ. મારા. ૩

બ્રહ્મણને ભોજન આપીઆં રે લોલ, હાકાર પહોચાડ્યું ઠેઠ. મારા. ૪

ગુણનિધી, ગણી ગણી આપજો રે લોલ, વાલભ ન ગણુશો વેઠ. મારા. ૫

સ્વરતી શ્રી હારીકાં મધ્યે મહાગુપ્તસ્થાને પુજાર્થે, અનેક સર્વે શુભોપ-
માને લાયક દીનઅંધ દયાળ, કરજીના સાગર; અનાથના નાથ, પતીતના
પાવન, અધમના ઓધારણ, શ્રી પરીબ્રહ્મનારાયણ પ્રભુ, શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માના
ચરણમાં કોડ વાર સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ અંગીકાર હો. એતાનશ્રી ગામ
જુનાગઢથી લખીતંગ અલ્પ બુદ્ધિવાન, સદાનો સેવક, દાસાનુંદાસ, ભક્ત
નરસિંહરામ. વિશેષ વિનંતી સાથે લખવા કારણ એ છે જે, આ પત્ર લઈ
આવનાર પરદેશી મુસાફર પાસેથી રૂપીઆ સાતસો રોકડા ગણી લીધા છે,
અને તેમને હુંડી લખી આપી છે. તેનું નામ નિશાન તપાસીને; તુરત વગર
વિલંબે, નવા, કોરાને કડકડતા ચાલતી છાપના રૂપીઆ ગણી આપજો. નહિ
ગણી આપો અગર વિલંબ કરશે તો નાણાવટથી વટ વહેવાર એછો
થશે, મારી ને તમારી અંજની હાંશી થશે, જત્રાણુ નિરાશ થશે તો તેમનો
નિસાસો આ સેવકને લાગશે. થોડું લખ્યું ધણું કરી માનજો, એક લખ્યું
હજાર કરી માનજો. સેવક નરસિંહરામના પ્રણામ, મીતી અમુક.

જત્રાણુ—તમારું ? હુંડીઆમણ હોય તે માગી દ્યો ?

૧. હુંડીઆમણ=હુંડી લખાવતી વખતે, ખજારમાં જે ભાવ ચાલતો હોય, તે ભાવને અનુસરીને કાંતો નાણા આપવાં પડે, અગર લખનાર કાંઈક પાછું આપે તે રકમ.

મહેતા—શ્રી હરી હરી કરો ! હુંડીઆમણુ આવી ગયું. હુંડીઆમણુમાં પ્રભુનું નામ ! રાધે સ્યામ, રાધે સ્યામ, રાધે સ્યામ.

જનાણુ—હુંડી શીકરાશે તો ખરીજ, કેમ ?

મહેતા—અરે એ શું બોલ્યા ? જતે વાંત !

જનાણુ—ત્યારે હમે રજ લખએ છીએ.

મહેતા—બહુ સાર, કોઈ વાતે ચિન્તા ન કરશો.

જનાણુ—જય શ્રી કૃષ્ણ, જય શ્રી કૃષ્ણ.

સાધુઓ—જય શ્રી કૃષ્ણ, જય શ્રી કૃષ્ણ, જય જય હરી, જય જય રામ, બોલો શ્રી ધનસ્યામલાલ ભગવાનકી જય.

[મહેતા] રાગ, કૃષ્ણ તે કંઠ કેરું કુંમળું રે લોલ.

સેવકની હુંડી શિકારજી રે લોલ;

શાહુકાર શામળશા શેઠ.

મારા વહાલા. ૧

પ્રિતીથી પંથી પોકારજી રે લોલ;

વહાલા વેગરજી વેઠ.

મારા વહાલા. ૨

નરસંઘ તમારા નામને રે લોલ;

બેબે બેબે બલીહાર.

મારા વહાલા. ૩

વળગી રહો વીસવાસને રે લોલ;

કોડીલા રાખજી ૧કાર.

મારા વહાલા. ૪

મનના મનોરથ પુરજી રે લોલ;

હુંડી શીકારીને આજ.

મારા વહાલા. ૫

બીડ બંજન કહેવરાવજી રે લોલ,

સારી સેવકનાં કાજ.

મારા વહાલા. ૬

પટકુળ કાડીને પાટા આંધીઆ રે લોલ;

હરી હેયાનું હીર.

મારા વહાલા. ૭

ત્રિકમ ગણી જોયા તાંતણા રે લોલ.

ચતુર્ભુજ પુર્યા ચીર.

મારા વહાલા. ૮

શોક્યનો સુત જોઇ, સુરતીરે લોલ.

ખારે થઇ ખદ ખદ.

મારા વહાલા. ૯

દ્રુજને ધામમાં બેસારીઓરે લોલ.

માને! ઉતાર્યો મદ.

મારા વહાલા. ૧૦

દાસની ઉપર દયા કરીરે બોલ;

૧૬૪ બુદ્ધિને કયો દીમ.

મારા વહાલા. ૧૧

સેવકને રસાત વાર સાચવ્યોરે બોલ;

હરી થયા આધીન.

મારા વહાલા. ૧૨

ઠગમાં ગણાયો છું ઠકરાંરે બોલ;

વહાલા વિચારોને વગ.

મારા વહાલા. ૧૩

શાહુકાર ગણાધશ શહેરમાંરે બોલ;

ધણી જો કરશે ષઢગ.

મારા વહાલા. ૧૪

આતુરરાય—ચિંતાતુરરાય; કેમ પછી પેલા જત્રાવાસીનું શું થયું;
એ લોકોને હુંડી લખી આપી કે નહિ ?

ચિંતાતુરરાય—દેવ્ય જાણે ભાઈ, આપણે તો કાલના આવ્યા છીએ
ત્યારના કરીને ગયા નથી.

અનુમાનરાય—હુંડી તો લખી આપીજ હશે ! ઠગ ઠગવા બેસે છે,
ત્યારે પાણુ વાળી જોતા નથી. અત્યારે તો એના રૂપીઆ લઈ લીધા અને
ઉડાવી પણ દીધા.

શંકરપ્રસાદ—એણે બ્રાહ્મણને તો રાજી રાજી કરી નાંખ્યા !

શંભુલાલ—શીરો પણ બહુ સરસ બનાવ્યો હતો !

ન્યામતરાય—મણે સવા મણુ ધીમો, અને મશાલ પણ પુષ્કળ.

હરીપ્રસાદ—ભાઈ; “ નાગો કુદે કે જગો કુદે ” એણે ક્યારે કંડે
કાંકરો મુકીને રણીને વાવર્યું છે, જ્યારે ઉડાડ્યુ ત્યારે કોકતું ને કોકતું.

ધિરજલાલ—બરાબર ! એના બાપનું શ્રાદ્ધ કર્યું, ત્યારે કોક શેઠે
વણુઝારાની સાથે શીઘાં સામગ્રી મોકલ્યાં હતાં.

સંતોષરાય—સંતોષ રાખીને બેઠો છે, તો પ્રભુ આપે છે પણ
ખરો ! તેમ તે વાપરે છે પણ ખરો, કાંઈ ગાંઠ કરતો નથી.

૧ ૬૪૪ બુદ્ધિ=દ્રષ્ટબુદ્ધિ. ૨ ષંદ્રહાસને સાતવાર બચાવ્યો. (૧ બળતા
મહેલમાંથી. ૨ નાગના મુખમાંથી. ૩ ગલખી ગંગામાંથી. ૪ સખો બુઝાવતી
નારીથી. ૫ ચાર ચંડાળોથી. ૬ વિષને બદલે વિષયા લખીને મદન કુમારના
હાથમાંથી. ૭ પુનઃ કરવા જતાં જેવીના દોરાના રસ્તામાંથી.) ૩ કથાઓ.

અણીરાય—અણીએ કામ સર્થું એટલે પછી બસ, સંબરીને શું કામ છે.

બુદ્ધિપ્રસાદ—કાણે જાણે શું ભગવાનની કળા છે કે; કોકને કોક અંજળને પડ્યોજ છે; આપણી અક્કલ તો આમાં દામ કરતી નથી.

માધવરાય—તમે તો બીજાનું વિચાર પર ચઢી ગયા, અને મુદ્દો ચુક્યા ! હુંડી લખી આપી કે નહિ. તેના ચોક્કસ તપાસ કરોને ?

મોહનરાય—એણે ન લખી આપી હોય તો કાંઈ આપણે લખી આપવી પડે તેમ છે કે, આપણે તેની પંચાત કુટવી પડે ? મરશે એ ને એ બધા ! પડશે કુવામાં !

કલ્યાણરાય—કોઈ કોઈના કામમાં હાથપણ કરવામાં કે, માંહી પંચાત કુટવામાં માલજ નથી, છેટા રહીને તમાસો જોવામાં આનંદ છે.

નવલશંકર—“ કુટે લોહને લવાર બેય. ” આપણે તે વળી પારકી પીડા શું કામ જોઈએ.

સત્યપ્રસાદ—તમેજ તે જાત્રાળુને નરસિંહ મહેતાતું ઘર બતાવીને ને વળી તેના ઘરની ભલામણ કરીને મોક્ષ્યા, ને હવે પાછળથી, શી પંચાત શી પંચાત શા માટે બોલો છો ?

ગણેશલાલ—ગણેશ બેસરાવીને ગુમ થઈ જવું તે ઠીક નહિ !

ધિરજલાલ—હમણાં થોડી વારમાં જે હશે તે જણાશે ?

મહિપતરાય—શણગાર ભોગનાં દર્શન વખતે સઘળી ખબર !

નિધીરાય—યસ ! હમણાં પોમલીઓ નીકળશે ?

તામસરાય—છદ નોનસન્સ ! આપણાથી રસ્તે જતી સ્ત્રીઓને ન પુછાય કે પેલા જાત્રાળુને હુંડી લખી આપી કે નહિ !

ન્યાયશંકર—તેમાં આપણું પોઝીશન ન ગણાય !

હકુમતરાય—વિદ્વાન અને કેળવાયેલી નાતીના માણસે અજીગતુ આચરણ નજ કરવું જોઈએ !

શંકાપ્રસાદ—આપણે ક્યારે કાંઈ બીજી ત્રીજી વાત કરવી છે. માત્ર પુછી જોવું છે તેમાં શું ? આપણે જેન કહીને બોલીએ તો કેમ ?

ધિમંતરાય—રસ્તાની જનાર સ્ત્રીઓને બા બેન કહેવી એ પણ શરમ ભરેલું છે; શા માટે સ્ત્રીઓ સાથે માર્ગમાં વાત કરવી પડે !

ચંદ્રપ્રસાદ—સરીયાન રસ્તે જતી સ્ત્રિઓની સાથે વાત ચીત કરનારની હલકાઈ ગણાય છે.

તારાપ્રસાદ—માર્ગે ચાલતાં આપણા પોતાનીજ સ્ત્રિ સામી મળી; અને તેને કાંઈ કામ હોય તો ?

સુર્યપ્રસાદ—તે વાત બાળુપર રહી ! તે વખતે તો વાત કર્યા વિના ચાલેજ નહિ, અને તેનો કોઈને ખોટો વહેમ આવેજ નહિ !

નિશ્ચયપ્રસાદ—ન્યાં સુધી, સારંગધરના હાથમાં ન્યાતની પટલકા છે ત્યાં સુધી નરસિંહ મહેતાને તો જાણીને ખેસવા વખત આવવાનો નથી.

હરીપ્રસાદ—તમારૂં ધારવું બૂલ બરેલું છે; નરસિંહ મહેતા તો સદા આનંદમાં અને મોજમાં રહે છે; એટલે કોઈનું ખોલેલું કાનજ ધરતા નથી.

ભોરીંગપ્રસાદ—એક વખતે એના ભજનમાં કહેતો હતો કે, જેમ ચોમાસામાં તમરાંના અવાજથી ત્રાસ ઉપજતો નથી. તેમ ? દુરીજનના અવાજનો ત્રાસ લાવવો નહિ, પણ એક કાનથી બીજે કાન કાઢી નાંખવો.

સારંગધર—આપણે દુર્જન ! અને એ સજ્જન, શું ખોલવું ? સર્વે પોત પોતાના મનથી મોટા છે. એ ભજન કરે છે તે શું ખરા મનનું છે, જરાય નહિ. માત્ર રળી ખાવાની દુકાન; એક જાતનો ધંધો. (જત્રાણુ તથા નરસિંહ મહેતાને આવતા જોઈને) કેમ જત્રાવાસીઓ રાત્રે મહેતાજીને ઘેર રહી ગયા હતા કે શું ?

હરમોહન—ભજનમાં ગરક થઈ ગયા હશે ગરક !

સારંગધર—હુંડી લખી આપી કે નહિ ?

કેશવભટ્ટ—લખી આપી તો ખરી !

સારંગધર—કોની ઉપર લખી આપી ?

કરૃણાશંકર—કોઈ શામળશા નામના શેઠ છે તેમના ઉપર.

સારંગધર—શકરામણ નકરામણનું નક્કી કર્યું છે કે નહિ ?

કુબેરભટ્ટ—શકરામણ એટલે શું ? અને નકરામણ એટલે શું !

સારંગધર—અસુક સુદતે હુંડી પાકવાની હોય; અને તે દીવસ પહેલાં આપણને નાણા લેવાની ઉતાવળ હોય; તો પેસા મળે, પણ વહેલા બીધા

બદલ કાંઈક કાપી આપવું પડે; અગર તે હુંડી આપણે ખીજને વેચાથી આપી દઈએ તેમાં લેનાર માણસ પોતાને મળવાના કામદા બદલ જે નાણાં એમાં આપે તે રકમનું નામ શકરામણ.

કેવળરામ—નકરામણ એટલે શું ?

સારંગધર—કોઈ પણ કારણથી હુંડી ન શીકારાય; કાંતો લખનારની આડત બરાબર ન ચાલતી હોય, અને બરસા પર હુંડી લખી હોય; અને કાંતો આપનાર આશાથી નરમ પડી ગયે હોય ! તો તે હુંડી શીકારાય વિના પાછી ફરે, ત્યારે તે હુંડી નિમીત્તે થએલું ખરચ અને તેનું વ્યાજ તે રકમનું નામ નકરામણ.

નરસિંહ—(નાગરની વાતો સાંભળીને) રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ ?

રાધે ગોવિંદ રામ રાધે ગોવિંદ.

રાધે ગોવિંદ રામ રાધે ગોવિંદ;

ટુંદાવન ચંદ્ર બળે રાધે ગોવિંદ.

રાધે ગોવિંદ રામ, રાધે ગોવિંદ;

ટુંદાવન ચંદ્ર બળે રાધે ગોવિંદ.

સારંગધર—બસ કરો બસ કરો ? લખારો મુકો ! આ હુંડીનું નક-રામણ નક્કી કરી આપો ! જમીન આપો ? પરદેશીને કાંગડામાં ન ફસાવો !

મહેતા—ભાઈ; હે જત્રાણુ હરીજનો ! તમે મારા બોલ ઉપર વિ-આસ રાખો ! અને જાઓ ! હમારી લખેલી હુંડી પાછી ફરેજ નહિ.

સારંગધર—મોટો શાહુકારનો એટ્ટો. જાણે દરીઆમાં ધરનાં ઝાઝ ફેરવતો હોય એટલો ડીમાક રાખે છે.

સાગરપ્રસાદ—દગાબાજ માણસો દરીઆવ દીલના રહે છે.

ગિરીરાજપ્રસાદ—રોફ રાજા જેટલો રાખે છે; ને ધરમાંતો હાંલ્લાં કુસ્તકાઓ કરે છે ! “આઠા તોલ કે ઠીકરી જલતી હે !”

જત્રાણુ—તમારા સર્વના બોલવાથી, અમારૂં મન ડગી તો જાય છે. પણ વળી વિચાર કરીએ છીએ કે, પ્રથમ નરસિંહ મહેતાનું ધર પણ તમેજ જતાવ્યું હતું ?

અખુજલાલ—ઓલરાધટ ! પ્રથમથીજ મશ્કરીના રૂપમાં વાત વધી ગઈ, થઈતે થઈ. હવે તમે લખાવેલી હુંડી ના કબુલ કરો તોય કાંઈ તમારા રૂપીઆ પાછા મળે તેમ નથી, માટે મુંજે મોંઢે જાઓ દારીકાં !

સાહુઓ—અહો ભાઇ! જત્રાવાસી, તુમ દીલમે જરાખી અંદેશા મત લાવ! એ સખ મહેતાજી કે જાતીલે હે! ઝોર મહેતાજીકા વૈભવ દેખકે જલ જાતે હે!

સારંગધર—અહાહાહા! મહેતાજીનો વૈભવ; શો વૈભવ!

ગિરીનારીપ્રસાદ—તાળ તુળશીને શંખ; ગોપીચંદને ગેર? વહે-પારમાં વાંની!

[કર્તા] જત્રાવાસી વિદાય થયા; નરસિંહ મહેતા મંદિર તરફ રવાના થયા; નાગરો સૌ સૌને ઘેર ગયા. જત્રાજી ચારે જથ્થુ મનમાં સંકલ્પ કરતા એકે એકને પુછી પુછી પોત પોતાના મનનું સમાધાન મેળવી લેતા ચાલ્યા જાય છે. મહેતાજી મંદીરમાં આવી. સેવા પુજારી પરવારી, પ્રભુની સનમુખ બેસી, નાભી કમળથી નાદને ઉઠાવી, બરાબર મધ્ય રાત્રીએ; શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનનું સ્તવન કરવા લાગ્યા.

[મહેતા] રાગ; નરના...થ જલદી જમને,

અહો જગના...થ જલદી કરજો;

હારે વીલી વાણીને વાલમ વરજો,

કુંડી સેવકની સંધરજો.

અહો જગના...થ.

ત્રિકોણી તારો ખરે તેમ ખરજો.

અહો જગના...થ. ૧

હરી, ગજ ગ્રાહ લલ્યા ને ગજ હાર્યો;

હારે રામ કહેતામાં “રા” ને ઉચ્ચાર્યો;

હારે તોએ ત્રિકમ તેને તાર્યો.

અહો જગના...થ.

એવ્રાં સેવક સંકટ હરજો.

અહો જગના...થ. ૨

હારે સતવાદી રાજની રે રાણી;

હારે તારા ગણીકાના ધરમાં ઘેરાણી;

ત્યારે પ્રભુ પીવા રહ્યા નહિ પાણી.

અહો જગના...થ.

અહો જણી દાલ સેવક શીર ધરજો.

અહો જગના...થ. ૩

હારે કેશવ “કાર” જાયજો મારી;

તો તો મર મારીને પેટ કટારી,

ફાંકડા એ છે ફજેતી તારી.

અહો જગના...થ.

ભાવે બરપુર નાણાં બરજો.

અહો જગના...થ. ૪

બાણી, બળદારી ન કાઢશે બાંનાં,
 છખીલાજી છળ નવ કરશે છાંના,
 હારે છોજ દીન દયાળુને દાના. અહો જગના...થ.
 મારા ઠંકાર ઠગ નવ ઠરજો. અહો જગના...થ. પ

વાઠનાં સઘળાં વિધનને વટાવીને કેટલેક દીવસે ચારે બ્રાહ્મણુ દારી-
 કાંમાં આવી પહોચ્યા, ત્યાં આવી પ્રથમ ધર્મશાળામાં મુકામ કરી વિચારવા
 લાગ્યા. કેશવભટ કહે બોલો ભાઈ હવે કેમ કરીશું ! પ્રથમ હુંડી વાળા
 શેઠને શોધી કાઢીશું કે ગોમતી સ્નાન કરી લઇશું !

કરૂણાશંકર—જે કરો તે ખરૂં; બધુંય સરખું છે. ગોમતી સ્નાન
 કરી પ્રભુ દશ ન કરી પછી નીરાંતે શેઠને ખોળી કાઢીશું.

કુબેરભટ—અરે એમ તે બનતું હશે, પ્રથમ હુંડીનાં નાણાં પછી
 દેવ દર્શન, પગલે પગલે પૈસાનો ખપ પડે તે વખતે ક્યાં લેવા જઇએ.

કેવળરામ—તમારૂં કહેવું ખરૂં છે, માટે એક પંથને દોકાજ કરો !
 ગોમતી સ્નાન કરી દેવ દર્શન કરતા અને શામળશા શેઠની પેઢી પુછતા ચાલો.

કેશવભટ—તે વાત મારી ધ્યાનમાં બરાબર ઉતરી ચાલો ત્યારે
 તેમ કરો.

ગોમતી સ્નાન કરી, દેવ દર્શન કરતા, અને ગામમાં ધુમતા હુંડી વટા-
 વાને પગલે પગલે માણસોને પુછતાજ નજા પણ પાંચ દીવસ સુધી પતોજ
 ન મળ્યો. ઉત્તરમાં એમજ સાંભળ્યું કે; આ ગામમાં કોઇ શામળશા નામનો
 માણસ નથી, તો શેઠ તો હોયજ શાનો ! તમને કોઇ ઠગ મળ્યો; ખોટી
 હુંડી લખી આપી પૈસા લઇ લીધા. હજારો માણસને પુછતાં, કોઇ નાતમાં
 શામળશા નામે માણસજ નથી, એમ જાણી જત્રા વાસી ઉદાસ થઇ ગયા.
 અરે હાય ઠગાયા ! વગડા વચ્ચે કાળાએ ન હુંટયા, પણ ગામ વચ્ચે ઠગા-
 રાએ ઠગ્યા. નાગરોએ આપણને ધણાય ચેતાવ્યા પણ અંધાર પછેડો ઓ-
 દીને ખેડેલા આપણે ચેત્યાજ નાહ. સમુદ્રમાં પડેલું પાણી પાછું મળી શકતું
 નથી. આકાશમાં કરેલા ચન્દ્રનો પડધા પાછો પડતો નથી; અગ્નિમાં હોમેલું
 ધી પાછું મળી શકતું નથી; તેમ ઠગ ભગતના કબજામાં ગએલું ધન પાછું

મળવાનું નથી. વળી તેણે ખરચી પણ નાંખ્યું; આપણું દ્રવ્ય ગયું કુંભેર ભંડારીના ભંડારમાં. જત્રાણુને ઉદાસ થએલા જોઈ. વાત જાણી પાવરધા થએલા બળરના સરાફ નાણુવટી બોલ્યા હે ભાઈઓ તમે આજ્ઞાણ છો, અને તમારા નાણા શુભ થયાં, તો તેની ચિંતા ન કરશો. તમને ખરચ જોગ નાણાં અમો બજારમાંથી ઉઘરાણું કરીને આપીશું. પણ તમે જે હુંડી લખાતી લાવ્યા છો તે તો ખોટીજ છે.

(મહાજન) રાગ: રાજની ધમ્મિછા નથી રે. (મૃદાલશા)

અહીંયાં શામળશા નથી રે; તીરથનાવાસી; અહીંયાં શામળશા નથી રે.

નહિ શામળશા શેડીઓ; ધરણી ધરનું ધામ;

વળી ન દેખો વેડીઓ; ધુમી વળતાં ગામ.

અહીંયાં. ૧

આજ્ઞાણ ક્ષત્રિ વૈષ્ય નહિ; નહિ શુદ્ર કોઈ શેઠ;

હા મળીઓ કોઈ ઠાવકો; ઠોકી મુક્યા ઠેઠ.

અહીંયાં. ૨

ભગત ભરસો રાખતાં; દારણુ આવે દુઃખ;

પુરણુ હા તે પેખતાં, મલકાતી દે મુખ.

અહીંયાં. ૩

ભગત જગતમાં ^૧જગતા; જયમ જીવતીના ^૨જર;

પડતાં માંહે પીંગળે; સાગર માંહે ખાર.

અહીંયાં. ૪

પાછું કદી ન પામીએ, પડ્યુ અગ્નિમાં ^૧આજ્ય,

આવેલું ઝોઇયાં કરે; લેશ ન લાવે લાજ.

અહીંયાં. ૫

ભગતને દંડવત્ કરીએ; નમસ્કાર કરીએ; જય શ્રી કૃષ્ણ કહીએ પણ છોટે રહીને, ભરસો રાખી પગ પાસે જઈએ તો સંકટમાં આતી પડીએ; કાચમેને કાચખી સંતનાં દર્શન કરવા ગયાં તો ઉંના પાણીમાં ઉકળવા વખત આવ્યો. જેના દર્શનથીજ દુઃખ આતી પડે છે તેની સાથે નાણા સંબંધી લેવડ દેવડ કેમ કરાય !

પુરવાસીના પોકાર સાંભળીને, જત્રાવાસી ઝંડીઆ કુવામાં ઝમેળા ખાઈ બહાર નીકળીને બેઠા હોય તેવા થઈ ગયા, પગ ભાગી ગયા, મોઢાં લેવડ ગયાં, અરસ પરસ વિચાર કરવા લાગ્યા.

કેશવભટ્ટ—કેમ કરીશું ભાઈ નાણાં તો ગયાં.

કરૂણાશંકર—ગયાં ભાઈ ગયાં. આપણે નાગરોનું કહેવું ન ગણુગાર્યું; મહદશા વાંકી હોય છે ત્યારે સામાની શીખામણુ ઉપર ધ્યાન રહેવું નથી.

૧ જગતાઅચકતા; ચેતતા. ૨ જરઅગ્નિયોના આશક; બલીચારી નર.

કુબેરભટ—મને તો એમ થાય છે કે, જાણે ગોમતીમાં પડીને કુખી મરીએ ! પનોતીએ રખડાણી પાડ્યા.

કેવળરામ—આપણા રળેલા પૈસા સાધુ સંતના ભાગ્યના હશે !

કેશવભટ—હવે ગમે તે રીતે મન વાળો ! (લમણે હાથ દધને) હરી...હરી !

રાગ; અહો દીલહાર, જરી દેહાર;

કેશવભટ—અરેરે આપ, કર્યો કરી કાપ, ધોળે દહાડે ધાપ, મારીને.

ધોળે દહાડે ધાપ મારીને; ધોળે દહાડે ધાપ; મારીને. અરેરેરે.

કરૂણાશંકર—હાય હાય રે આપ ! પૈસા બોચા રે આપ !

મંદીર બાંધ્યું મહાલવા; કરી કંઠકના કાળ,

જીવ જાતને ઝાલવા; કરોળીઆની જાળ.

અરેરેરે.

કુબેરભટ—બીખ મગવીરે આપ !

ફરી વણ્યું પાપ; શમે ક્યાં સંતાપ, તીખો કર્યો તાપ; ભારીને.

તીખો કર્યો તાપ ભારીને; તીખો કર્યો તાપ ભારીને. અરેરેરે.

કેવળરામ—ભડે બેસાર્યું મારા આપરે.

ઠગ બાંધે જેમ ઠાવકો, ઠગવા કેરો ઠામ;

આવંતા દે આવકો, પ્રીતે કરી પ્રણામ.

અરેરેરે.

કેશવભટ—આપ્યું દુઃખ અમાપ; વધાર્યો વિલાપ; સંભારીને આપ; શારીને.

સંભારીને આપ શારીને; સંભારીને આપ, શારીને. અરેરેરે.

શીરા કુટી સેજમાં, ઝટ જાળવ્યો જોગ;

સાધુને સંતોષીને, ભલા મેળવ્યા ભોગ.

અરેરેરે.

કરૂણાશંકર—નરસિંહ મહેતાને ઘેર જતાં આડો સાપેય ન ઉતર્યો;
રા...મ રામ !

કુબેરભટ—મન વાળ્યા વિના સિદ્ધી નથી, દગો કરનારને દેવ રૂંશે !
હે દારકાં નાય !

કેવળરામ—અહો ગમે તેટલી ઠગ વિદ્યા કરી; પૈસા પડાવશે, પણ
પરમેશ્વરને ઘેર ક્યાં છૂટવાનું છે; ધર્મની પાસે જવાખ દેવો પડશે ત્યારે,
થયરાટ વધુટશે.

જત્રાણ કલ્પાન્ત કરે છે, હજારો ભોકો ઘેરીને ઉભા રહ્યા છે, ત્યાં નારાયણના નાટકનો તમાશો જોવા, પગમાં વાગતા ધુધરા બાંધીને, સાહુને ઝુંદર રાતા રંગતું પિતાંબર પહેરીને, પાંચ હાથનો પીળા રંગનો પટકો અંગ ઉપર ઝોઢીને; તુળશીના મથુકાની કંઠીઓ કાટમાં નાંખીને, ગેર ગોપીચંદનનાં છાપાં તીલક કરીને, હાથમાં વિણા નામના વાજાંત્રને વગાડતા અને જગના જીવનને જગાડતા, નારદમુની આવ્યા.

રાધે ગોવિંદ, રામ રાધે ગોવિંદા;

રાધે ગોવિંદ, રામ રાધે ગોવિંદા;

વૃંદાવનચંદ્ર, ભજો રાધે ગોવિંદા.

રાધે ગોવિંદ, રામ રાધે ગોવિંદા.

વૃંદાવન ચંદ્ર ભજો રાધે ગોવિંદા.

જ્યારે જ્યારે નરસિંહ મહેતા દારીકામાં આવતા અને ફરતા ભજન કરતા ત્યારે ત્યારે જોવો દેખાવ આપતા, તેવો દેખાવ દુરથી દેખીને ભોકો પોકારી ઉઠ્યા. હે જત્રાવાસી ગભરાશો નહિ; આવી પહોંચ્યા છે નરસિંહ મહેતા ! થઇ ગયો છે ભેટો ! જીવો એ સામેથી આવે; રાધે ગોવિંદ કરતા કરતા !

જત્રાવાસીએ ઝડપ પાછું જોયું, જોતાં તો હરખાયા; અને આશ્ચર્ય ભર્યા થઇ રહ્યા કે હવે આપણા પછસાતું નીરાકરણ થશે ! પણ પાસે આવતાં, નરસિંહને બદલે બીજા ભગતને જોયા.

કેશવભટ્ટ—અરે આતો બીજો કોણ ભગત છે, એય નરસંઘના જોવો ને જોવો !

કેશ્વશાંકર—આવા આવા કેટલાક ભામટા ભટકે છે.

કુબેરભટ્ટ—એમાં નુકશાન શું છે ! ભજનના ધંધામાં તો કાંઈક ન્યાલ થઇ ગયા !

કેવળરામ—ભગવાનના ભજનને કલ્પતર કહે છે, કલ્પતરની છાયામાં માલ મશાલા મારે છે; પડ્યા પેટને ઠારે છે, ધન હરવાનું ધારે છે, શરીરને શણગારે છે, જંતર મંતર તંતર બાંધી તારણીઓને તારે છે.

લોકો—કેમ ભાઇ, કીયા ગામના ભગત છો ?

નારદ—તમારે મતલબ હોય તે કહી દો ?

પહેલો—નરસંઘ મહેતાને ઝોળખો છો ?

નારદ—શા માટે નહિ ! નરસંઘ મહેતા જીનાગદનો સુર્ય.

બીજો—અહોહોહો, આમલે બેસારી દીધોને શું ! સુર્યમાં તો અંધાંર થઇ ગયું ! આ મુસાફરના રૂપીઆ ઠગી લીધા.

નારદ—કોઇ દીવસ અંધાંર ન થાય; શી રીતે ઠગી લીધા; ઠગી લઇને ક્યાં મુક્યા ?

ત્રીજો—સાધુ સંતને જમાડી દીધા; અને અમને જુદી હુંડી લખી આપી.

નારદ—એવું કદી ન બને; નરસિંહ મહેતા શ્રી હરીનેા ભક્ત છે. સાધુ બ્રાહ્મણને જમાડી દીધા એને ઠગી લીધા કોણ કહે છે ! પેટીમાં મુકી દીધા હોય તો જે કહેા તે ખરૂં.

ચોથો—જેવી હુંટારાની ટાળી, જુગારીની ટાળી; ઠગારાની ટાળી, એવી આ ભક્તોની ટાળી, એટલે એક એકનું રૂકુજ બોલે !

નારદ—તેવીજ તમારી નારતીકની ટાળી; તમને ભગવત સમરણ ઉપર, દેવ દર્શન ઉપર કે હરી કથા ઉપર શ્રદ્ધા, પ્રેમ કે પ્રિતી નહિ.

પાંચમો—નહિ નહિ નહિ, એકવાર શું હજાર વાર નહિ. !

નારદ—જ્યાં સુધી નહિ નહિ કરો છો, ત્યાં સુધી તમારો એકે આરો નથી.

છઠ્ઠો—ભક્તારાજ; અમને શ્રદ્ધા પ્રેમ ને પ્રીતી બધું છે ! અમે શ્રી-જીનું સમરણ નથી કરતા તો શ્રીનું કરીએ છીએ. એ પણ પ્રભુનાં પતિનજ છેને ! દેવનાં દર્શન નથી કરતા તો લક્ષ્મિ દેવીનાં કરીએ છીએ એ પણ પ્રભુનાં પતિન છે. હરીની કથા નથી સાંભળતા પણ હરીનાં પતિન શ્રી માતા શી રીતે પ્રસન્ન થાય તે કથા સાંભળીએ છીએ અને દીન પ્રતીદીન સાંભળવાની ચાહના રાખીએ છીએ.

સાતમો—ભાઇ હવે આડી અવળી વાતો જવા દઇ, આ જત્રાવા-સીના મનનું સમાધાન થાય એવો કાંઇ ઉપાય હોય તો પુછો, નરસિંહ મહેતાને કહીને રૂપીઆ પાછા અપાવી શકતા હોય તો !

નારદ—શું છે ! ક્યાં છે જત્રાવાસી ?

કેશવભટ્ટ—આ રહ્યા ભાઇ ! અરે રા...મ

કરૃણાશંકર—શ્રી ભગવાન શ્રી ભગવાન !

નારદ—આ બધા ઉચ્ચાર, દુઃખમાં દેવને યાદ કરવાના છે !

કુબેરભટ્ટ—દુઃખમાં વધારે યાદ આવે છે ને સુખમાં જવલ્લા કોક વખત !

નારદ—પામરને પ્રભુ પ્રસન્ન થતા નથી.

કેવળરામ—પામર કેને કહો છો ભક્તરાજ ?

નારદ—

રાગ; ઢાહરો !

૧શુભ કર્મોમાં આજસુ, વિષયન મેં અતી પ્રીત;

અશુભ કર્મ છાંડે નહિ, એ પામરકી રીત.

નીસાસા ન નાંખો, જીવ ન ખાળો ! હેરાન ન થાઓ ! વિશ્વાસ રાખ્યો
છે તો ઠેક સુધી રાખો ! હુંડી કોના ઉપર લખી આપી છે ?

જનાળુ—શામળા શેઠ ઉપર !

નારદ—વાહ ! હુંડી તમારી સાચી પડશે, શામળશા શેઠ આ ગામમાં
રહે છે, તે પામરોને દેખાતા નથી, તમે ભગવાનની ભક્તિ કરો !

[નારદ] રાગ; યૌવન ખીલ્યું આવ્યા છીએ; [ત્રિચારાજ]

ભાઈ, ભક્તિ કરોને ભગવાન તણી.

હરી હીરા કણી; મહા મુગટ મણી, (૨)

રા...મ, રા...મ, રા...મ, રામ.

ભાઈ. ૧

ભાગ્ય ભળવા, ભાળોને બૂધરજી બણી;

અંતે એજ ધણી, છેક છેલ્લી અણી; (૨)

રા...મ, રા...મ, રા...મ, રામ.

ભાઈ. ૨

માયા મનથી મુકોને હૈયામાં ૨હસી;

ખરેખર જનું ખસી, અંતે હાથ ધસી; (૨)

રા...મ, રા...મ, રા...મ, રામ.

ભાઈ. ૩

અંત કાળે કેડે આવનાર નથી,

કવીઓ ગયા કથી; મરો કાં ખુલ્ય મથી; (૨)

રા...મ, રા...મ, રા...મ, રામ.

ભાઈ. ૪

જનાળુ, કહે ભક્તરાજ; તમારું કહેવું સત્ય છે, જો કોઈ હુંડારાએ
હુંડ્યા હોત, જો કોઈ દેખીતા ઠગારાએ ઠગ્યા હોત તો તો કાંઈ ભક્તિ
ઉપર શ્રદ્ધા રહેત; પણ આતો આગેહુલ્ય ભોળા ભગતે ઉંડા કુવામાં ઉંટારીને
૪વરત વાઢી નાંખ્યું, એટલે ભગવાનતુ ભજન કરવાને મન કેમ કયુલ થાય !

૧ સારા કામમાં એટલે. ધર્મ દાન, પુન્યમાં આજસુ; પંચ વિષયમાં
એટલે આંખને ગમતુ જેવાનું. કાનને ગમતુ સાંભળવાનું, નાકને ગમતુ સું-
ધવાનું, જીભને ભાવતુ ખાવાનું, તે ઉપર અતી પ્રીતી, અને પોતાના કુદ
કર્મનો કે તે કરવાની કુટવનો લાગ કરવાની ઇચ્છાજ ન કરવી તેનું નામ
પામર. ૨ હસી = હસી ખુશીથી. ૩ ખસી જનું = મરી જનું. ૪ વરત = દોરડું.

નારદ—શાન્તી પકડો, શાન્તી પકડો; શ્રી હરીનું સમરણ કરો!

(જત્રાણ) રાગ; રૂડા દીસો છે રાજેશ્વર; મંદિર; (દયારામ)

વીરા વાટ ઝાલીએ; ઝટ જુનાગઢ ગામની રે. વીરા વાટ;
શાન્તિ મુકી કરીએ ^૧શાશા, જુનાગઢમાં બાંધી ^૨જશા;
દુઃખ છે આશા દવારકામાં દામની રે. વીરા વાટ. ૧
પુરણ પનોતી ઉતરી પગની; જેતાં ન જડી ^૩શેડી ^૪બગની;
આજ ખબર લે અગની; ઠગના ઠામની રે. વીરા વાટ. ૨
જરા બીક નહિ જેને જગની; અંતર યુદ્ધિ બહોળી બગની;
લક્ષ્મિ લગની લાગી; દીનને જામની રે. વીરા વાટ. ૩
અખળા દેખી આવે ^૫ઉડી; જંત્ર મંત્રથી નાંખે મુડી;
કુડી વિદ્યા કામનીઓના કામની રે. વીરા વાટ. ૪
છેલ છખીલીને છટકાતી; પ્રેમ લક્ષણમાં પટકાતી;
આવે છે ભટકાતી ભોળી ભામની રે. વીરા વાટ. ૫
ચારે જણુ જમ ચરણે નમીએ, શીરા ધુંટાવી સાથે જમીએ;
દગાખાજને દર્ધ નીશાની ડામની રે. વીરા વાટ. ૬

જત્રાણોના મનના વિચારને સમજીને અને એમનાં ઉતરી ગયેલાં મોઢાં જોઇને, નારદમુની ત્યાંથી ચાલી જ્યાં પ્રભુ ઓઢવ ભક્તતા હાથે વસ્ત્ર મંગાવી પોતે સજે છે; અને જવાની તૈયારી કરે છે, ત્યાં આવી બોલ્યા.

નારદ—લાજ જય છે લાજ જય છે ! આખર જય છે.

ભગવાન—કોની ! કોની લાજ ને આખર જય છે ?

નારદ—તમારા ભક્તની.

ભગવાન—કયા ભક્તની ?

નારદ—તમારા વહાલા ભક્તની; તમારા માનીતા ભક્તની.

ભગવાન—ભક્તતો બધા માનીતાજ હોય; તેમાં કાંઈ શમ વિષમ ન હોય ! માટે કહેવું તો પડશે ?

૧ શાશા = તાતો ધા. ૨ જશા = ભય વચન લખીને ગામની ભાગોળમાં ચીઠી બાંધી શત્રુને ડરાવી પોતાની ધ્વજા પાર પાડવી અને તે ન પાર પડે તો સામાનું કાંઈ રીતે બાળી સળગાવી તુકશાન કરવું. ૩ શેડી = રસ્તો; પગના પગરવટાથી પડેલા રસ્તાનો શીથો શેયડો; ૪ બગ = આકાશમાં ઉડનારાં પક્ષીના પગનો શેયડો જણાતો નથી. ૫ બગલો જેમ માંછલાને દેખી તલપીને ચાંચ મારે; તેમ ક્ષિત્રોને દેખીને કાન ફફડાવે.

નારદ—અરે ભક્તની તો જય છે તો જય છે પણ સાથે તમારી પણ જય છે. તમારા બેયના આ દ્વારકાના ચોટામાં આપરના કંકરા!

ઝોધવ—(ભગવાનને નરસિંહ મહેતાને માટે સજ થએલા જોધને) પ્રભુ તમેય ઘડી ઘડી નવા નવા વેષ કાઢો છો !

નારદ—પ્રભુ તો નાટકકાર; છે નાટકકાર; આ શ્રદ્ધિમાં એક નાટકનો તમાસો મચાવી મુક્યો છે. કોઈ ભક્તની બીડમાં જવા વિચાર હશે ?

ભગવાન—હા ! છે તો તેમજ ! પણ તમે કયા ભક્તની વાત કરો છો ?

નારદ—“ જેસા તેરા તનમાં એસા મેરા મનમાં ” બોલી જાઓ સાચુ, તમે કયા ભક્તની બીડમાં જાઓ છો ?

ભગવાન—નરસિંહ મહેતાની ?

નારદ—એજ ! વિશ્વાસઘાત કરી રૂપીઆ લાઇ લીધા છે, ને હુંડી લખી આપી છે. જાઓ શીકારી આવો ! બળરના વચમાં તમારા નામની પોક મુકીને બેઠા છે.

ભગવાન—કેમ મારા નામની ?

નારદ—ઓ રામ રે; ઓ રામ; હાય હાય રામ; એ બધી ખુંમે તમારા નામનીજ કહેવાય.

ભગવાન—ખરી વાત ! કહેવાય તો મારા નામની ! મારૂ નામ દબને નિસાસો નાંખે એટલે મારીજ પોક મુકી કહેવાય; ચાલો ત્યારે તેમનાં નાણાં ગણી આપીએ.

નારદ—પ્રભુ તમારો સ્વભાવતો, મા જેટલો દયાળુ છે; મા પ્રથમ છાકરાને ધમકાવે, પણ રૂવે ત્યારે છાતી સાથે આંખી દે ! લ્યો ચાલો કોઈ ખીજને સાથે લેવા હોય તો લ્યો !

[કવિ] રાગ; ગાવિંદ ગુણ ગાઓરે, હે નરનાથ.

છે દ્વારકાના વાસીરે.....શ્રી.....કૃષ્ણજી;

એ અખંડ ને અવીનાસીરે...શ્રી.....કૃષ્ણજી.

તાતા ઉના તીરથવાસી; બોલે વજનાં બાણ;

ત્રિવીક્રમ તૈયારી કરતા, પ્રેમી ભગતના પ્રાણુરે.

શ્રીકૃષ્ણજી. ૧

પુછા પુછી પાર જડ્યો નહિ, થયા ખરેખર ખી...ન;

ભૂધર આવે ભક્ત બીડમાં, અલબેલો આધીનરે.

શ્રીકૃષ્ણજી. ૨

તાશ તણું ઝોપે અંગરખુ, દીસે ન એકે ડા...ધ;

ઉડળ શુંડળ આંટા નાંખી; પહેરી પાતળીએ પાધરે.

શ્રીકૃષ્ણજી. ૩

કસબ કિનારી ધર્યું ધોતીયું, કોટે કસબી શાલ;
 તિલક કેશરી કર્યું કપાળે, વરણાગી જોતાં વધે વહાલરે. શ્રીકૃષ્ણજી. ૪
 કંઠ કંઠીઓ વેઠ વિંટીઓ; કુન્દન કુન્દળ કા...ન;
 લેખણ ખોસી લક્ષ્મિ વરજી, પ્રિતે ચાવેછે પ્રભુ પાનરે. શ્રીકૃષ્ણજી. ૪
 હસતાં હરજી ઉતર્યા આડા, ખાડા પાડતા ગા...લ;
 રૂપ શેઠનું શું વખાણું, ત્રિનિર્વાણી નંદજીના લાલરે. શ્રીકૃષ્ણજી. ૬
 નવી સાત્રના નવા રૂપીઆ; કસી કોથળી દોર;
 શામળશા શાહુકાર બન્યા, એ મહી માંખણના ચોરરે. શ્રીકૃષ્ણજી. ૭
 તીરથવાસી તપી પુઝાયા, ઉચ્ચ બૂવે રઅકાશ;
 અર્ધ ઉગતાં આગળ આવે, પૃથ્વિના પડમાં પ્રકાશરે. શ્રીકૃષ્ણજી. ૮

શ્રી હરી શામળશા શેઠ બની, ઝોધવ અકુર, અનૂન, હનુમાન,
 સુદામા સારદ તથા નારદ સર્વને વાણીતર કરી સાથે રૂપીઆની થેલીઓ
 લઈ બનરની વચમાં થઈને નીકળ્યા; જ્યાં હજારો લોકો ચાર જત્રાણુ
 આજીવને ઘેરીને ઉભા રહ્યા છે અને મુખેથી ઉચ્ચાર કરી રહ્યાં છે કે;
 અરેરે બાપડા આજીવોને છેતરી લીધા; ધોળે દહાડે હુંટી લીધા.

નવા નાણાવટીને જોઈ સર્વે ચક્રીત થઈ એકી નજરે જોઈ રહ્યા; આ
 કાંઈ પરદેશી શેઠ લાગે છે, જેના રૂપને જોઈ સર્વે પ્રસન્ન થાય છે. માંદા
 માણસને વૈદના દર્શનથીજ આનંદ થાય, તેવો આનંદ જત્રાણુને થયો.
 તોપણ પ્રભુના સાંભળતાં જત્રાણુએ ખુબ પાડી કે જુનાગઢના ઠગારાએ
 ઠગી લીધારે બા...પ.

[જત્રાણુ] કહો કોણ ક્યાંથી આવીઆ (વિવાહ)

કોઈ બતાવો; કોઈ બતાવો; કોઈ બતાવો; કાંઈ બાળપને,
 તીરથવાસી આજીવો, આવીન થાએ કાળને. ૧
 કાપાના બચથી કામ કીધું, બાળી ભોળા ભક્તને;
 નાણું નવાણે નાંખીયું, જોવાનું કીધું જગતને. ૨
 હુંડી લખાવી લાવીઆ, આ છે અમારા હાથમાં;
 નરસિંહ મહેતા પાસથી, જ્યાં સંત સાધુ સાથમાં. ૩

× નિર્વાણી=વાંણીથી વર્ણન ન થાય એવા !

૧ પહેલો દેવતા ધોખે છે, પછી કાજળી વળી થડો પડી ઝાંખો
 દેખાય છે. ૨ અકાશ=અહીં આકાશ. ૩ અર્ધ = સૂર્ય. ૪ નવાણુ=જળાશય,
 કુવા, વાવ, તળાવ, વિગેરે અહીં કુવો અર્થ છે.

ત્યાં તાલને કીડતાલ ઢોલક, શંખ વાગે સાંજના;
 વળી ચંગને મરદંગ, જ્યાં ઋણકાર થાએ ઝંઝના. ૪

ફૂંચેઆ આપ્યા રોકડા, અંજઈ ગયા ?આવેશમાં;
 ગુલતાન થઈ રંગાંજઈ ગયા; વિશ્વાસ આવ્યો વેશમાં. ૫

ભાઈ ભક્ત જુનાગઢ વિષે, ત્યાં ગર્થ આપ્યા છે ગણી;
 અહીં દવારકામાં એક પેઢી, શેઠ શામળશા તણી. ૬

ભાઈ ખોળી ખોળી ચાકીઆ કાંઈ ઝાંખતાં જડતી નથી;
 કરી પંથને પગ પાકીઆ; હવે સુજ કાંઈ પડતી નથી. ૭

વળી પુછતામાં પાર નાવે, બોલ લોકો લે ૪લણી;
 હવે બીખતાંને ધીખતાં, ભાઈ જાવું પડશે ઘર ભણી. ૮

જત્રાણુએ હાથમાં ઝાલી રાખી ખતાવેલી હુંડીનો કામળ, જોત જોતામાં ઝડપીને લીધો, તેને ઉકેલી વાંચી; અક્ષરને તથા નામ નિશાનને ઝોળખી શ્રી હરીએ હૃદયની સાથે ચાંપી; અતી પ્રેમથી આંખમાં આંસુ લાવી બોલ્યા. હાય! બા આ...૫ આટલું બધું લખવાનો શ્રમ શા માટે લેવો પડ્યો ! માત્ર જત્રાણુ સાથે સંદેશોજ કહાવ્યો હોત તોય અધુધુ થઈ જત ! કાંઈ વાણોતર ઉપરથી વિશ્વાસ ઉઠી ગયો કે શું ! હે જત્રાવાસી આજ તમારો આભાર માનું છું કે તમે નરસિંહ મહેતાના હાથની હુંડી લખાવી લાવ્યા, મેઘની વૃષ્ટિથી પર્યંત ઉપરના ઘાસને, શ્રી હરીના કિર્તનથી ભક્તને; ઉદાર દાતા જોઈ યાચકને આનંદ થાય તેટલો આનંદ આજે મને થયો છે.

(શેઠ) રાગ; નાથ ના કરો, વાત ઘર જવાનીરે.

ફિકર ના કરો, સધ્ય શિકારી આપુરે;
 ભક્તનો ભાર, રાખુ હું “ કાર. ” કર ન વાર;
 રે લગાર; ન આગના ઉથાપુરે. ફિકર ના કરો. ૧

હુંડી લખાવતાં શોધી પેઢી સારીરે,
 નરસિંહ નામ, ગામે ગામ, કામે કામ;
 દેછે દામ, વડો એ વહેપારીરે. ફિકર ના કરો. ૨

૧ આવેશ = દેખાવ. ૨ ગંજઈ ગયા = આધળાભિંત થઈ ગયા.
 ૩ ગર્થ = અર્થ, ફૂંચેઆ. ૪ લણીલેવું = આપણો બોલ પુરો સાંભળે નહિ ને આગળ આગળ લવી વળે. કાશ = નડતર.

આપુ ગણી ગણી; વળી ન ગણું વેઠે.

મુકો ન આશ, કહો ન કાશ, હું છું ખાસ;

એનો દાસ, એ અમારો શેઠ રે. દ્રિકર ના કરો. ૩

(કર્તા) હજારે લોકની વચમાં શામળશા શેઠ થેલીનું મોં છોડાવી નાંખ્યું, અને વડા વાણીતરને આગ્રા કરી કે, જગાણુના રૂપીઆ સાતસે ગણી આપો ! પચીસ પચીસની થોડા કરી એમના મોં આગળ મુકી દો; વળી ઉપરથી સો રૂપીઆ વાટ ખરચના તથા વ્યાજના ગણીને આપજો. ધસાએલો રસાએલો, રેણુએલો, કપાએલો કે જૂની છાપનો રૂપીઆ આપશો નહિ. બધા નવા કોરા ચાલતી સાલના પડેલા આપજો !

લાંતો સમે વરતે સાવધાન, શોભા વધારીરે;
સારે કારજ શ્રી ભગવાન, પ્રેમે પધારીરે. ૧

આબ્યા થઇને શામળશા શેઠ, શોભા વધારીરે;
ભાવે ભગતના નામે લીધી ભેડ, પ્રેમે પધારીરે, ૨

જૂવે ચૌટામાં ચાલતા લોક, શોભા વધારીરે;
આતો નવતર નાણાવટી કોક. પ્રેમે પધારીરે. ૩

હુંડી શીકારી આપો શા જોગ; શોભા વધારીરે;
બહુઓલાનું બોલ્યું કર્યું ફેક. પ્રેમે પધારીરે, ૪

વાઘ્યો જત્રાવાસીને અતી હર્ષ; શોભા વધારીરે;
પ્રિતે પૈસાને કીધો સ્પર્ષ, પ્રેમે પધારીરે; ૫

પચ્ચી પચ્ચીના લીધા સાત ચોક; શોભા વધારી;
ગણ્યા સાતસો રૂપૈયા રોક, પ્રેમે પધારીરે. ૬

ત્યાંતો ત્રિકમે મુક્યો તોડ, શોભા વધારીરે;
બોલ્યો જય જય શ્રી રણુછોડ પ્રેમે પધારીરે. ૭

શ્રી હરી પરમાત્મા; શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર ભગવાનની આગ્રા મુજબ રૂપીઆ અપાયા, જત્રાણુ લઇને પ્રસન્ન થયા, ત્યારે વળી ભગવાન બોલ્યા, ભાઈ, મને આવતાં ઢીલ થઈ તેથી તમને ધણું ખોળવું પડ્યું, તેને માટે હું તમારી પાસે ક્ષમા માગું છું. વળી વિશેષમાં એમ પણ કહું છું કે નરસિંહ મહેતાને તે વાત ન કરશો ! હું આ ગામમાં ઘણા વખતથી રહું છું. મારી પેઢી અસલ અને જૂની છે, તેને આ ગામના વહેપારી જાણતા નથી, પણ નરસિંહ મહેતા જેવા વિરલા પુરૂષો જાણે છે. હું કામઠાજ પણ તેવાનુંજ કરું છું; નરસિંહ મહેતા અમારો શેઠ છે, અને હું એમનો વાણીતર છું.

ભત્રાણુ—મહારાજ; શેઠ સાદા તથા દુર્બળ અને ગુમાસ્તા તવંગર દેખાય છે તેનું શું કારણ ? શેઠ હાથે કામ કરે છે; ને અહીં “ચાકર ને ઘેર ચુકર” વીસવીસ વાણોતર સાથે ફરે છે તેનું શું કારણ ? સુર્ય કરતાં *અરણું તેજ વધારે ન હોવું જોઈએ; શ્રી રામના પ્રાક્રમથી વાંદરના પ્રાક્રમનો મહીમા વધારે ન હોય; સમુદ્ર કરતાં ગંગાની ગર્જના વધી ન જાય; ચંદ્ર કરતાં નક્ષત્રનું તેજ વધારે ન હોય, હીરાથી હીરાકણી વધારે અગતી ન હોય, છતાં આ બધું અવળું કેમ દેખાય છે ?

શામળશાશેઠ—ભાઈ; સમુદ્રને તૃષા લાગતી નથી, ગંગાનું મીઠું સ્વાદીષ્ટ અને નિર્મળ જળ, સમુદ્ર પીવાની ધમ્મકા કરતો નથી. ભાઈ; સુર્યને બતાવવાને માટે દીવો ધરવાની જરૂર પડતી નથી. જેણે અમૃત પીધું હોય, તેને બીજા ત્રીજા ઓપડની જરૂર રહેતી નથી. ભાઈ, ભક્તજનો ધન સંપત્તીને તુચ્છ માને છે; અને વહેપારને આવી પડેલી ઉપાધી તથા વેઠ સમજે છે.

ભત્રાણુ—શેઠજી; નરસિંહ મહેતાની નિતી રીતી અને ભક્તિ સાદધને અંજે શોભી રહી છે.

શામળશા—ભાઈ, સાદધમાં સદા શ્રેષ્ઠતાનો વાસ છે; અને આછક લછ હલકા મનુષ્યને શોભાવે છે. હવે હું આગા માણુ છું, મારો શુભ મંદેશો નરસિંહ મહેતાને કહેજો.

[ભગવાન] રાગ; કૈયાળ હ્યોને પયની પ્યાલી હાથ; (સૈરંદિ)

મંદેશો સારો કહેજો, લેજો નામ;

મારા પ્રથમ કરી પરણામ.

સંદેશો;

હુંડી શીકરી શેઠની, દેખીજ દીધા દામ;

વળી વિશેષે સોંપજો; સેવક સરણુ કામ.

સંદેશો. ૧

ઝાઝુ જે લખવું પડ્યું; વિલાયે વિસવાસ;

પણ પગ પાછો કેમ કરું; દાસ તણો છું દાસ.

સંદેશો. ૨

નામે નાયક શેઠજી; શંકા ન ધરો લેશ;

હલકારાથી હાકજો; દૂર નથી આ દેશ.

સંદેશો. ૩

શેઠના વાણોતરો ગર્જના કરીને બોલ્યા; નરસંધ મહેતાને અમારા સર્વના જય શ્રીકૃષ્ણ કહેજો !

* અરણું=સુર્યનો સારથી.

રાધે ગોવિંદ રામ રાધે ગોવિંદા;

વૃંદાવન ચંદ્ર બજે રાધે ગોવિંદા.

શામળશા—માતા જેમ બાળકને શણગારીને ખુશી થાય છે. પીતા જેમ પુત્રને વૈભવ આપીને પ્રસન્ન થાય છે; અને જેમ જેમ આનંદ માને છે, તેમજ શેઠ નરસિંહ મહેતાએ સધળો વૈભવ અમને સોંપ્યો છે; અને અમે એમની આડત બાંધી રળી ખમએ છીએ. (જોત જોતામાં પ્રભુ અંતર ધ્યાન થઇ ગયા.)

પ્રત્યક્ષ પ્રભુનાં દર્શન કરી જત્રાણુનાં મન નિર્મળ થઇ ગયાં; જેથી હુંડીના પૈસા પુન્યને રસ્તે વાપરી દીધા, પછી પોતાના ઘર તરફ રવાના થઇ ગયા; માર્ગમાં વિચાર કરતા આજ્ઞા કે નરસિંહ મહેતાને ઘેર ન જઇએ તોય ચાલે, પણ જઇએ તો સાર. જેના વડે આપણને શ્રી હરીનાં દર્શન થયાં; તે ભક્તને હુંડી શીકરઇ છે એવા સમાચાર કહેવા જવું જોઇએ. વળી; પેલા નાગરો જે મહેતાજીની હાંશી મશ્કરી કરતા હતા, તેમને પણ ખબર પડે કે ભક્તનું કામ ભગવાન કરે છે. જત્રાણુને આવતા જોઇ, ઝાળખીને નાગરો ચમકી ઉઠ્યા; અલ્યા આવ્યા પેલા જત્રાવાસી, નરસંઘઆ દીલવા પાસેથી હુંડી લખાવી ગયા હતા તે ! બહુ દારસ આવશે; હુંડીના પૈસા પાછા મારશે, એટલે ભગતડો ભજન કરવા મંડી પડશે, અને એ બીચારાની વાતને સાંભળશેજ નહિ, ચલો આપણે પણ જોવાની ગમ્મત આવશે.

રમેશચંદ્રલાલ—કેમ ! હે જત્રાવાસી, તમે હુંડી લખાવી ગયા હતા તેજ કે નહિં !

જત્રાણુ—હા બાઇ; ખરા તો ખરા !

હરસતરાય—એમની હુંડી શીકરઇ હોય એમ લાગતું નથી, એમના પેટમાં ક્યદા પડી ગયા છે.

પરસતરાય—તમારી હુંડીના પૈસા મળ્યા કે નહિ ?

જત્રાણુ—મળ્યા બાઇ મળ્યા. વળી વધારામાં વાટ ખરચના સો ઉપર !

જદવરાય—સાંભળો સારંગધર; કહેતા હતાને કે નરસિંહની હુંડી નહિ શીકારાય !

સારંગધર—માનો ન માનો પણ એની પાસે કાંઇક છે ખરું ?

વિભુતીપ્રસાદ—અમને પણ એમજ લાગે છે; કે કાંઇક સાધના ?

ભગવતપ્રસાદ—રાતને દીવસ શ્રી હરીનું સ્મરણ કરે છે. એ ક્યાં

ઓછી સાધના છે ? ભક્તિને વશ ભગવાન છે. (જાત્રાળુ નરસિંહ મહેતાને મંદિરે આવ્યા.)

જાત્રાળુ—પગમાં પ્રણામ કરીને બોલ્યા, હે ભક્તરાજ ધન્ય છે આ-
મને ! બોલો નરસિંહ મહેતાકી જય.

રાગ; મામેશ આટે મહેતે તૈયારી કીધી. (મામેરૂ)

ધન્ય ધન્ય મહેતાજી, ધન્ય તમારી ભક્તિ;	
વળી ધન્ય ધર્યો અવતાર, હરીમાં આશક્તિ.	૧
ઝકપીને લીધી, હુંડી બૂધરે ભાળી;	
વાહ વાહ મહેતાજી, વશ કીધા વનમાળી.	૨
ગોવિંદ મળગળા, ચઢ હૃદયમાં આંખી;	
મોતીને દેખી, ?મરાળ રહે જેમ ટાંપી.	૩
અતી વહાલ વાંચતાં, આંસુ આંખથી પડતાં;	
હૈયું ઉભરાતું, રાધાવરતું રડતાં.	૪
આવ્યા વણીક વેશમાં, પુરી દારીકાં વાસી;	
દર્શન કરતાંમાં, ખસી ખરેજ ઉદાસી.	૫
વળી લખ્યાથી અધીકાં, સોંપ્યાં સવાયાં નાણાં;	
ગણી બ્યાજ વાટના, છે શામળાશા શાણા.	૬
અમો રજ માગીએ, પ્રેમ પ્રસાદી આપો;	
પ્રભુ જરણ મરણનાં, સંકટ સેજે કાપો.	૭

(નરસિંહ) રાગ; મરાઠી સાખી.

ભાવે હરીની ભક્તિ કરશો; ધરશો ધણીતું ધ્યાન;
નદુશ્મનને દેખીને ડરશો, ગોવિંદ ગાશો ગાન,
વળે વેળા વાન; સદાય સદા રહે શ્રી ભગવાન. વળે.

રાધે ગોવિંદ રામ રાધે ગોવિંદા;
રાધે ગોવિંદ રામ રાધે ગોવિંદા;
વૃંદાવન ચંદ્ર બળે રાધે ગોવિંદા;
રાધે ગોવિંદ રામ રાધે ગોવિંદા,
વૃંદાવન ચંદ્ર બળે રાધે ગોવિંદા.

(કવિ) સગ; તેડયોરે બ્રાહ્મણનો સાથ; (ચંદ્રહાસ)

હુંડી શીકારીરે; નરસંઘઆની હુંડી શીકારી.

હુંડી શીકારી શામળે; ગણ્યા રૂપીઆ રોક;

અતી અચંબો પામીઆ, જૂનાગઢના લોક.

નરસંઘઆની. ૧

શાન્તિ પામ્યા સાંભળી, નાગર નરસંઘ નાત;

કળી ન જાએ કોઇથી, ઘણારે ગજબની વાત.

નરસંઘઆની. ૨

જત્ર મત્ર છળ બળ કરી, કાઢે કપટથી કામ;

પણ ઘડો પાપનો કુટશે, એકી નાંખશે આમ.

નરસંઘઆની. ૩

જેને જેવું સુજીયું, તેવો બાંધ્યો તોલ;

ચોટા કેરી ચીજનું, મતીના પ્રમાણે મોલ.

નરસંઘઆની. ૪

અલ્પ મતીએ હેતથી, ગાયા ભક્તના ગુણ;

તોલ ભોલનો રાખજો, ખટ રસમાં જેમ લુણ.

નરસંઘઆની. ૫

બુદ્ધિમાં શુદ્ધિ કરી; વિશ્વેશ્વરનું વહાલ;

રૂડી બુદ્ધિ રાખજો, બોલે બાળક બાપાલાલ.

નરસંઘઆની. ૬

શીખે ગાય ને સાંભળે, પુરણ થાએ કોડ;

જગતપતી છે જગતો; એવા જય જય શ્રીરણુછોડ.

નરસંઘઆની. ૭

જ્યોતી સ્વરૂપ ભગવાનકી જય.

[કર્તા] જે દાસી નીરંતર ગહનતારાની હજુરમાં રહેતી, તેને ગહનને ચઢતા દિવસ જોઇને હીમ્મત રહી નહિ. મન સાથે વિચાર કરવા લાગી કે આ વાત છેવટ સુધી ઢાંકી રહેવાની નથી, આખરે તેમનાં માતા પિતા જાણશે તો ખરાંજ. જાણશે ત્યારે પરીણામ શું આવશે તે અત્યારથી કળી શકાય નહિ, પણ દાસીઓ ઉપર તો ભયંકર આક્રમ આવશે, પાણી પહેલી પાળ બાંધી દેડે, રાજ રાણીને ચેતાવી દેડે, સઘળી વાતથી માહી-તગાર કરી દેડે, સમી સાંજ થાય એટલે જાઉં અને મધ્યરાત્રીએ તેડી લાવી બંનેને પકડાવી દેડે.

આમ વિચાર કરતી દાસી, ગહનને કહ્યા કહાવ્યા વગર સમી સાંજે નીકળી પડી, અને ઉતાવળી આવી, જ્યાં રાજધીરાજ તથા રાણી બંને જામીને મુખવાસ લઇ હાસ્ય વિનોદ કરે છે ત્યાં.

દાસી મસી અને શ્વાસ ભરી દાસીને જોઇ, શુ કહેવા માગે છે, તે સાંભળવાને આતુર દષ્ટીએ તેના સામું બંને જણ જોઇ રહ્યાં.

જે દાસીની વારંવાર જરૂર પડે; જેના વિના ઘડી ચાલે નહિ, તે દાસીને એક પહોરવાર સુધી ન દીડી, ત્યારે ગહનતારાને પાકો વહેમ પડ્યો કે “માન ન માન.” પણ દાસી જરૂર માતા પિતાને આ વાત જાહેર કરવા ગઇ. હે ભગવાન, હવે શું થશે. મારી મુરખામીનાં ફળ મને મળશે. મારા મા બાપને જાહેર કર્યા વિના ગાંધવ વિવાહ કર્યો એ મોટી ભૂલ્ય કરી છે. વાત જાણતાંની સાથે મારા બાપુ કોપાયમાન થઇને આવશે, તે કોધને કોણ શમાવશે ! શ્રી હરી શ્રી હરી.

આ વખતે મારા અંગના આધાર અમરસિંહ પણ નથી, હે ભગવાન, હે પ્રભુ, હે જગદીશ, અમરસિંહ.

મહંત—શાણ, સુખી અને બહાદુર અમરસિંહ; જે જે ચરિત્રા મેં તને સંભળાવ્યાં, તે તે ચરિત્રામાં જે જે શબ્દો પડ્યા છે તે તે શબ્દોના અક્ષરે અક્ષરનો નિરંતર વિચાર કરીને, અને પ્રસંગોપાત યાદ કરીને મનને સદા આનંદમાં રાખવું-

જે જે વખતે જે જે કામ કરવાનું આવે, તે તે વખતે તે તે કામમાં તન મનથી હીમ્મત રાખી આગળ ધસવું પણ આજસ રાખી પાછા ન પડવું, જેથી દૈવ્ય અનુકુળ થાય છે અને હૃદય રહાયકુળ થાય છે.

અમર—કૃપાનાથ; આપે કહેલા અક્ષરે અક્ષર મારા હૃદયમાં કોતરઇ ગયા છે, તે પ્રસંગોપાત મને સુખરૂપ થઇ પડે છે; હું સદાને માટે આપનો આભારી છું.

મહંત—આનંદ રહો બચ્ચા ધણું જીવો ! સાયન સંધ્યાનો સમય થવા આવ્યો છે, માટે હું ગંગાજી સ્નાન કરવા જઈ છું.

અમર—ગંગા સ્નાન કરી આપની પવિત્ર મુર્તિનાં દર્શન કરવા હું સાથે આવું છું. (બંને ગંગાજી પર આવ્યા.)

મહંત—(કુબકી મારી બહાર નીસરીને) અમર, જે ગહનતારાને તુ મુકીને આવ્યો છું, છે અતી ભયંકર સ્થિતિમાં આવી પડી છે, માટે સત્વર જ ! હમણાં હાલ જ !

અમર—(હાથ જોડીને) જેવી આચા ! કૃપા રાખજો; દાસની સંભાળ લેતા રહેજો.

મહંત—સદા આનંદ રહો ! ધણું જીવો !

અમર—પ્રભુ; આપના હૃદયથી હૃદય વળી ગઇ છે. હવે તો પ્રભુ ઠારીને ઠેકાણે બેસાડે તો, આપને સાનીધ્યમાં ખીરાજમાન કરી, ગુરૂ રૂપ ગણીને નિરંતર પુજન કરવાની ઇચ્છા છે.

મહંત—મનના સારા સંકલ્પો સર્વેશ્વર પુડા પાડે છે.

અમર—(નમન કરીને) જય શ્રી હરી !!! (*અડધી ઘડીમાં ગહનની પાસે) દુર્યોધનના દરબારમાં ઘેરાએલી દ્રૌપદીને શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુનાં દર્શનથી જે આનંદ થયો હતો તે આનંદ અમરને દેખીને ગહનને થયો.

ગહન—ખરી અણીએ આવીને ઉભા પ્રભુ; જેવા ભગતની બીડેભગવાન

અમર—નારી; ખુશીતો ખરાં ?

ગહન—હાથ; પણ હાલ અહીંથી ઉપાડી કોઇ નિર્ભય સ્થાનમાં લઇ જાઓ ! નહિતો થોડીવારમાં અતિ ભયંકર સ્થિતિમાં આવી પડીશું,

અમર—બે ફિકર ! તમારે જે વસ્ત્રાલંકાર સજવાં હોય તે સજ થયો ! અહીં તો ઘોડે બેઠા કે ગગનમાં પહોંચ્યા.

ગહન—હુંતો તૈયાર છું.

અમર—ચાલો અગાસીમાં !

સ્વામીની આજ્ઞાને આધીન ગહનતારા અગાસીમાં ગઇ, અમરે એક પત્ર લખી પક્ષંગમાં સુકી દીધો, તે વખતે બે ત્રણ માણસો ઉપર ચઢી આવતાં હોય એવો ખડભડાટ થયો.

અમરે અગાસીમાં આવી ઘોડેશ્વર થઇ, ગહનતારાને આગળ બેસારી દોરી ખીંચી; ખીંચતાંની સાથે, ઈંદ્રનો ઘોડો રતુધ્વજ મૃદાલશાને લઇ ગયો હતો તેમ આકાશ માર્ગે ઉડ્યો. ખરરર ખટ !

(“ જ્યોતિ સ્વરૂપ ભગવાનકી જય. ”)

અમર ચરિત્ર-ભાગ ૧ લો.

વીર, હાસ્ય, કંઠણા, ગાર, રૂઢ, શાન્ત, અદ્ભુત અને ભયાનક રસથી ભરપુર અમરની અલૌકીક વાર્તા; તથા સભ્ય, શિયળ, જ્ઞાન, નિતી અને ભક્તિભાવથી ભરપુર, નીચે દર્શાવેલાં સત્તર આખ્યાન. ૧, પ્રહ્લાદ; ૨, ક્રુવ; ૩, કમાલ; ૪, ગોરા કુંભાર; ૫, સુદામા; ૬, મયુરધ્વજ; ૭, દામાજી પંથ; ૮, સતિ સાવિત્રિ; ૯, નરસિંહ મહેતાના આપતું શ્રાદ્ધ; ૧૦, ચંદ્રહાસ; ૧૧, વિદુર ભાજી; ૧૨, હરિશ્ચંદ્ર; ૧૩, કુંવરઆઇયું મગેરું; ૧૪, સતિ સૈરંધ્રિ; ૧૫, સુધન્વા; ૧૬, શામળશાનો વિવાહ; ૧૭, મહાસતિ મૃદાલશા; સિવાય ૫૬, કિર્તન દ્રષ્ટાન્ત, સિદ્ધાન્ત વિગેરે.

અમર ચરિત્ર-ભાગ ૨ જો.

પહેલા ભાગમાં લખતાં અધુરી રહેલી અમરની વાર્તા તથા નીચે દર્શાવેલાં નવ આખ્યાન. ૧, નૈષધપતિ નળ; ૨, રાહિદાસ ચમાર; ૩, રંકા વંકા; ૪, બિલ્વમંગળ ઉર્ફે સુરદાસ; ૫, દ્રૌપદી વસ્ત્રાહરણ; ૬, બલુવાહન; ૭, ઢેડવાડે ઓચ્છવ; ૮, વેવઘને હરીનાં દર્શન; ૯, મિરાં ચરિત્ર. સિવાય ૫૬, કિર્તન, દ્રષ્ટાન્ત, સિદ્ધાન્ત વિગેરે.

અમર ચરિત્ર-ભાગ ૩ જો.

આપના હાથમાં હાજર છે તે.

અમર ચરિત્ર-ભાગ ૪ થો.

લખાય છે. નામ નોંધાવો ! અગાઉથી લખી મોકલનારનાં નામ પુસ્તકમાં છાપવામાં આવશે, તથા તેમનો આભાર માનવામાં આવશે. પણ કિંમત ઓછી લેવામાં આવશે નહિ.

દરેક ભાગની કિંમત અઢી રૂપીઆ રાખવામાં આવી છે. પોસ્ટ મારફત મંગાવનાર પાસેથી પોસ્ટ તથા પેકીંગ ખર્ચના ચાર આના જુદા લેવામાં આવશે. વખતકાળને અનુસરીને કિંમત વધારવાની જરૂર પડશે તો વધારીશું.

શાન્તા વિજય.

ધિરજ, ધર્મ, મિત્ર ઓર નારી; આપતકાળ પરખીએ ચારી. એ કહેવતને અનુસરીને રચેલી ચાર મિત્રની અલૌકીક વાર્તા. કિ. રૂ. ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ ૦-૨-૦.

“અમર ચરિત્રના કર્તા”

લગત આપાલાલ વેણીરામ.

તાજપુર તાડની શેરી—અમદાવાદ.

ખાસ ચેતવણી.

આ ગ્રંથ સરકારી એક પ્રમાણે રજીસ્ટર કરાવેલો છે, માટે આમાંનો કોઈ પણ ભાગ છાપશે છપાવશે અગર તેનો ખીજ ભાષામાં તરજૂમો કરી કરાવી છાપશે છપાવશે તેના સામાં યોગ્ય પગલાં ભરવામાં આવશે.

લી. અમર ચરિત્રના કર્તા,
ભગત બાપાલાલ વેણીરામ.
તાજપુર તાડની શેરી—અમદાવાદ.

પુસ્તકો મળવાનાં ઠેકાણાં.

અમદાવાદ—અમર ચરિત્રના કર્તા; ભગત બાપાલાલ વેણીરામ.
તાજપુર તાડની શેરી, ઘર નંબર ૧૧૮૯.
અમદાવાદ—રાવળ પુરષોત્તમ વેણીરામ. તાજપુર તાડની શેરી,
ઘર નંબર ૧૧૩૧.
અમદાવાદ—મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે, યુક્સેલર; ડૉ. ત્રણ કરવાળ પાસે.
વડોદરા—શૈલ પ્રેમાનંદ મોહોલાલ. ડૉ. ધડીઆળી પોળમાં,
કુમેર ભાયચંદના ખાંભામાં.
ભરૂચ—મહુમ ચોકસી છોટાલાલ હરીભાઈ. ડૉ. જૂના બજારમાં.
ભરૂચ—દેશાઈ બ્રધર્સ યુક્સેલર્સ. ડૉ. કતોપોર ગેટ.
સિદ્ધપુર—શુક્લ મનલાલ ગવરીશંકર. ડૉ. ખીલાતરવાડામાં.
નડિયાદ—ધાંચા જોડાલાલ મહમડદાસ. ડૉ. અમદાવાદી બજારમાં.
મુંબઈ—એન. એમ. ત્રિપાઠી, યુક્સેલર્સ. ડૉ. કાલ્યાદેવી રોડ.

અમર ચરિત્રના કર્તા,
ભગત બાપાલાલ વેણીરામ.
તાજપુર તાડની શેરી—અમદાવાદ.

